ŞERAFETTİN TURAN

TÜRK DEVRİM TARİHİ

2. KİTAP

ULUSAL DİRENİŞTEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE

BİLGİ YAYINEVİ

ŞERAFETTİN TURAN • TÜRK DEVRİM TARİHİ / II

BİLGİ YAYINLARI / ÖZEL DİZİ : 28 / 2

ISBN 975 – 494 – 278 - 1 (Tk. No.)
ISBN 975 – 494 – 303 - 6 (2. Kitap)
92 06 Y 0105 0421

Birinci Basım
Nisan 1992

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. 46 / A
Telf 431 81 22 – 434 12 71
434 49 98 – 434 49 99
Faks : 431 77 58
Yenişehir – Ankara

BİLGİ DAĞITIM
Babıâli Cad. 19 / 2

ŞERAFETTİN TURAN

Türk Devrim Tarihi II

Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni: fahri karagözoğlu

dizgi faruk kaya
tel: 230 85 76
baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık
ticaret ltd. şti.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 13

I - SIVAS KONGRESİNDEN AMASYA GÖRÜŞMELERİNE 15

A- ULUSAL DİRENİŞ KARŞITI GİRİŞİMLER 16
1- Bozkır Ayaklanması 16
2- Ahmet Anzavur Ayaklanması 17
3- Şeyh Recep Olayı 18

B- ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ VE TEMSİLCİLER KURULU İLE İLİŞKİLER 19

C- İSTANBUL BASINININ TEMSİLCİLER KURULU İLE İLİŞKİ KURMASI 23

Ç- GENEL ANADOLU KONGRESİ SORUNU 24

D- MEBUSLAR MECLİSİ SORUNU 26

E- AMASYA GÖRÜŞMELERİ 30
1- Hükümetin Temsilciler Kurulundan İstekleri 31
2- Sıvas Kongresi Kararları 32
3- Kimlerin Mebus Seçilemeyeceği 34
4- Hükümetten İstekler 35
5- Barış Konferansına Gönderilecek Delegeler 35

II - AMASYA GÖRÜŞMELERİ SONRASINDAKİ GELİŞMELER 37

A- MECLİSİN NEREDE TOPLANACAĞI SORUNU 37
1- Temsilciler Kurulunda ve Örgütler Arasında Görüş Ayrılıkları 40
2- Galiplerin Görüşü : Türkler İstanbul'dan Atılmalı 41

B- TEMSİLCİLER KURULU - KOMUTANLAR TOPLANTISI 42

C- İNGİLİZ MUHİPLER DERNEĞİNİN KARŞIT GİRİŞİMLERİ 46

Ç- YAHYA KAPTAN OLAYI 48

D- İSTANBUL'DAN GÖNDERİLEN TEFTİŞ KURULLARI 49

E- MEBUS SEÇİMLERİ 53
1- Hürriyet ve İtilaf ın Boykotu 53
2- Milli Kongrenin Girişimleri 55

F- GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA FRANSIZ İŞGALLERİ VE İLK GÖRÜŞMELER 56
1- Antep - Urfa - Maraş Yöresinin Fransızlara Devredilmesi 56
2- İşgalleri İzleyen Olaylar 58
3- Temsilciler Kurulunun Aldığı Önlemler 59
4- M. Kemal - G. Picot Görüşmesi 60

G- TEMSİLCİLER KURULU MERKEZİNİN ANKARA'YA TAŞINMASI 62
1- M. Kemal ve Arkadaşlarının Sıvas'tan Ankara'ya Gelişleri 63
2- M. Kemal'in Ankaralılarla Konuşması 66

III - SON OSMANLI MEBUSLAR MECLİSİ 68

A- TEMSİLCİLER KURULUNUN ANKARA'YA YERLEŞMESİ, MEBUSLARLA YAPILAN GÖRÜŞMELER 68

B- MEBUSLAR MECLİSİNİN AÇILIŞI 72

C- MECLİS BAŞKANLIĞI SORUNU 74

Ç- ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ - ANLAŞMA DEVLETLERİ - MECLİS VE MUSTAFA KEMAL 75
1- Hükümetin Güvenoyu Alması 76
2- M. Kemal'in Nişanlarının ve Yaverlik Sanının Geri Verilmesi 77

D- FELAH-I VATAN GRUBU VE KUVAYİMİLLİYE KONUSUNDA GÖRÜŞ AYRILIKLARI 78

E- ULUSAL ANT (MİSAKIMİLLİ) 82
1- Cezalandırma Andı 86
2- Metnin İmzalanması ve Açıklanması 86
3- Ulusal Andın İçeriği 87
4- Metinler Arasındaki Ayrılıklar 89

F- FRANSIZLARA KARŞI İLK BAŞARI: MARAŞ SAVUNMASI 91

G- ANLAŞMA DEVLETLERİNİN BASKISI VE ALİ RIZA PAŞA KABİNESİNİN ÇEKİLMESİ 94
1. Ali Rıza Paşanın İstifası 94
2. Salih Paşa Kabinesi 95

IV - İSTANBUL'UN RESMEN İŞGAL EDİLMESİ VE SONRASI 98

A- İŞGAL İÇİN ÖNE SÜRÜLEN GEREKÇELER VE GERÇEKLER 98

B- KENTİN İŞGAL ALTINA ALINMASI 102
1- Hazırlıklar ve Uyarılar 102
2- 16 Mart 1920 : İstanbul'un İşgali 104

C- İŞGALİN ANADOLU'DA VE TRAKYA'DA DOĞURDUĞU TEPKİLER 108
1- Ankara'da İlk Önlemler 108
2- Trakya ve Balıkesir'deki Tepkiler 110

Ç- İŞGAL KARŞISINDA SARAY VE HÜKÜMET 111
1- "Devlet Benim!" 111
2- Salih Paşa Hükümetinin İstifası 112

D- DAMAT FERİT YENİDEN İŞBAŞINDA VE KUVAYİMİLLİYENİN "ASİ" İLAN EDİLMESİ 114
1- Yeni Kabine 114
2- Kuvayimilliyeyi "Asi" İlan Eden Bildiri ve Fetvalar 115

E- MEBUSLAR MECLİSİNDE : GÖRÜŞMELERİ ERTELEME VE DAĞITMA 117
1- Ankara'ya Gönderilen Mebuslar Heyeti 118
2- Vahidettin'in Meclisi Dağıtması 119

V - ANKARA'DA YENİ BİR MECLİS VE YENİ BİR DEVLET 121

A- OLAĞANÜSTÜ BİR MECLİSİN TOPLANMASI KARARI 121

B- SEÇİMLER VE MECLİSİN TOPLANMASI HAZIRLIKLARI 124
1- Seçimler 124
2- İstanbul Meclisinden Gelenler 124
3- Meclis Binası ve Milletvekillerinin Kalacakları Yerler 125
4- Ulusal Sesi Duyuracak Araçlar : Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi ve Anadolu Ajansı 126
5- İstanbul Fetvalarına Karşıt Fetvalar 127

C- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI 129
1- Açılışın Cumaya Ertelenmesi 129
2- Açılış 131
3- Üye Sayısı 132
4- Meclise Verilecek Ad 134
5- Meclis Başkanlık Kurulu Seçimleri 135

Ç- YENİ HÜKÜMET - YENİ DEVLET 136
1- Meclisin Yetkileri ve Hükümet Kurma Sorunu 136
2- Saray ve İstanbul Hükümeti ile İlişkiler Sorunu 138
3- Bakanlar Kurulunun Oluşturulması 140

VI - **KURTULUŞ SAVAŞININ TOPLUMSAL, PARASAL VE SİLAH KAYNAKLARI** 142

A- SAVAŞIN İNSAN GÜCÜ 142
1- Kuvayimilliye 144
2- Kadınların Katkısı 146

B- PARASAL VE MADDİ KAYNAKLARIN ARTIRILMASI ÇABALARI 148

C- SİLAH KAYNAKLARI 157
1- Ordu Elindeki Silah ve Malzeme 157
2- Silah ve Mühimmat Yapım ve Onarımı 157
3- Depolardan Silah ve Malzeme Kaçırılması 158
4- Satın Almalar 160
5- Sovyet, Fransız ve İtalyan Yardımları 161

VII - **KURTULUŞ SAVAŞININ İÇ CEPHESİ** 163

A- AYAKLANMALARIN NEDENLERİ 163

B- DAMAT FERİT HÜKÜMETİNİN KUVAYİMİLLİYEYE AÇTIĞI SAVAŞ 167
1- Kuvayiinzibatiye 167
2- Kuvayimilliye Önderlerinin İdam Cezasına Çarptırılmaları 168

C- TBMM'NİN VE HÜKÜMETİNİN İÇ GÜVENLİĞİ SAĞLAMAK İÇİN ALDIĞI ÖNLEMLER 170
1- Vatana Hıyanet Yasası 170
2- Askerlikten Kaçışların Önlenmesi 171
3- İstiklal Mahkemeleri 172
4- Öğüt Kurulları 173
5- Anadolu'ya Giriş Çıkışların ve Haberleşmelerin Denetlenmesi 174

Ç- KUVAYİMİLLİYEYE KARŞI AYAKLANMALAR 174
1- Düzce Ayaklanmaları 175
2- Yozgat Ayaklanmaları 176
3- Yenihan Ayaklanması 177
4- Konya Ayaklanması 178
5- Kürdistan Amaçlı Ayaklanmalar 179
a) Cemil Çeto Olayı 181
b) Milli Aşireti Ayaklanması 182
c) Koçgiri Ayaklanması 184

D- OSMANLI YÖNETİMİNİN KABUL ETTİĞİ SÖZDE BARIŞ ANTLAŞMASI : SEVRES 185
1- Londra Konferansı 187
2- San Remo Konferansı 187
3- Antlaşma Metninin Osmanlı Temsilcilerine Verilmesi 188
4- Saltanat Şûrası 189
5- Sevres Antlaşması 191

VIII - DOĞU CEPHESİNDE SAVAŞ VE BARIŞ 193

A- SOVYET RUSYA VE KAFKAS CUMHURİYETLERİ 193

B- KARAKOL CEMİYETİ VE BOLŞEVİKLERLE İMZALANAN ANLAŞMA 195
1- Karakol 195
2- Bakü Anlaşması 196

C- KAFKASLARDA GELİŞMELER VE DOĞU CEPHESİNDE HAZIRLIKLAR 198

Ç- SOVYETLERLE İLİŞKİLER; MOSKOVA'YA BİR HEYET GÖNDERİLMESİ 199

D- ERMENİSTAN İLE SAVAŞ 201
1. Taşnak Ermenistan'ın Saldırıları 201
2. Gümrü Antlaşması 202

E- SOVYETLERLE GÖRÜŞMELER : MOSKOVA VE KARS ANTLAŞMALARI 204
1- Ardahan ve Batum Sorunu: TBMM Hükümeti - Gürcistan İlişkileri 206
2- Türk - Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması 208
3- Kars Antlaşması 210
4- Türkiye - Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması 211

F- TÜRKİYE - AFGANİSTAN DAYANIŞMA ANTLAŞMASI 211

IX - GÜNEY CEPHESİ: MARAŞ, URFA VE ANTEP'İN KURTARILMASI; FRANSA İLE BARIŞ 213

A- URFA VE ANTEP'İN KURTARILMASI 213
1- Urfa Savaşları 213
2- Antep Savunması 214
3- Fransızlarla '20' Günlük Mütareke 215

B- FRANSA'NIN TÜRKİYE SİYASASINDA DEĞİŞİKLİK EĞİLİMLERİ 218
1- Londra Konferansı ve Türk - Fransız Sözleşmesi 219
2- Franklin Bouillon Ankara'da 220

C- ANKARA ANTLAŞMASI 221

X - YUNAN İŞGALLERİ: İZMİR'DEN SAKARYA'YA 223

A- YUNANLILARIN ANADOLU İÇLERİNE SARKMALARI 223

B- KUVAYİMİLLİYE BİRLİKLERİNİN KURULMASI 224

C- YUNAN ZULMÜNE İLİŞKİN MÜTTEFİKLER ARASI KOMİSYON RAPORU 226

Ç- YUNAN SALDIRISI. BURSA, UŞAK, NAZİLLİ VE DOĞU TRAKYA'NIN ELDEN ÇIKMASI 228
1- Milne Çizgisi 228
2- Batı Anadolu'da Yunan Saldırısı 228
3- Doğu Trakya'nın Elden Çıkması 229

D- BATI CEPHESİ'NİN DÜZENLENMESİ VE BUNUN DA ETKİSİYLE BAŞGÖSTEREN AYAKLANMALAR 230
1- Yeni Düzenleme 230
2- Demirci Mehmet Efe Ayaklanması 231
3- Çerkez Ethem Ayaklanması 233

E- BİRİNCİ İNÖNÜ SAVAŞI 240

F- TEVFİK PAŞA KABİNESİNİN VE MÜTTEFİK DEVLETLERİN ANKARA HÜKÜMETİNE YÖNELMELERİ 241
1- Tevfik Paşa Kabinesi ve Bilecik Görüşmesi 241
2- Londra Konferansı 244
3- Bekir Sami'nin İmzaladığı İkili Anlaşmalar 246
a) Türk - Fransız Sözleşmesi 246
b) Türk - İtalyan Anlaşması 246
c) Türk İngiliz Anlaşması 246

G- YUNAN SALDIRISI VE İKİNCİ İNÖNÜ SAVAŞI 247

H- YUNAN İLERLEYİŞİNİN SINIRI : SAKARYA 249
1- M. Kemal'in Başkomutanlığa Getirilmesi 250
2- Sakarya Savaşı 251
3- M. Kemal'e Gazilik ve Mareşallik Verilmesi 252

XI - TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE GELİŞMELER VE YENİ BARIŞ GİRİŞİMLERİ 253

A- ANAYASANIN KABULÜ 253

B- İSTİKLAL MARŞININ KABUL EDİLMESİ 255

C- 23 NİSANIN ULUSAL BAYRAM SAYILMASI 256

Ç- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE GRUPLAŞMALAR VE BAŞKOMUTANLIK SÜRESİNİN UZATILMASI SORUNU 257
1- Mecliste Gruplar 257
2- Başkomutanlık Süresinin Uzatılması 259

D- BARIŞ GİRİŞİMLERİ 261
1 Yusuf Kemal Tengirşenk'in Avrupa'ya Gönderilmesi 261
2- Müttefiklerin Mütareke ve Barış Önerileri 262
3- Yeni Yunan İşgalleri ve Ionia Özerkliği 264
4- Fethi Okyar'ın Avrupa Gezisi 265

XII - İLK HEDEF AKDENİZ VE ATEŞKES 267

A- BÜYÜK SALDIRI 267

B- ZAFER VE KUTLAMALAR 270

C- ÇANAKKALE OLAYI VE ATEŞKES ÖNERİLERİ 270

Ç- MUDANYA ATEŞKES ANLAŞMASI 273

XIII - BARIŞ KONFERANSINA ÇAĞRI, SALTANATIN KALDIRILMASI VE LOZAN ANTLAŞMASI 276

A- BELİRLİ BİR AMACA YÖNELİK ÇAĞRI VE SALTANATIN KALDIRILMASI 276

B- VAHİDETTİN'İN YURTDIŞINA KAÇMASI VE ABDULMECİT'İN HALİFE SEÇİLMESİ 281
1- Padişahın İngilizlere Sığınması 281
2- Abdülmecit'in Halife Seçilmesi 282

C- LOZAN BARIŞ KONFERANSI 283
1- Konferans Çalışmaları 284
2- Barış Antlaşması ve Ekleri 287

XIV - YENİ TÜRKİYE'YE YENİ BAŞKENT VE YENİ REJİM 292

A- TÜRKİYE DEVLETİNİN YÖNETİM YERİ ANKARA'DIR 292

B- YENİ REJİMİN ADI CUMHURİYET 293
1- Cumhuriyetin İlanı 295
2- Cumhurbaşkanı Seçimi 298

EKLER 301

KISALTMALAR 310

KAYNAKÇA 311

DİZİN 317

SUNUŞ

Türk Devrim Tarihi *dizisinin ilk kitabında, Birinci Dünya Savaşından yenilgiyle çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun tutunabildiği Anadolu'yu da bölüşmek isteyen yayılmacı güçlere karşı doğan tepkiler üzerinde durulmuştu. Böylece bölgesel örgütlenmelerin çeşitli kongrelerle nasıl bütünleşip ulusal bir direnişe dönüştüğü belirtilmeye çalışılmıştı. Bu ikinci kitapta,* ***Kurtuluş*** *ya da* ***Bağımsızlık Savaşı*** *olarak nitelendirilen ulusal direnişten* ***Türkiye Cumhuriyeti*** *adıyla yeni bir devletin kuruluşuna kadar geçen dönem ele alınmaktadır.*

Olayların anlatımında bilinen belgelerin ve bilgilerin ışığı altında gerçeklerin yansıtılmasına özen gösterilmiştir. Kitabın oylumunu artırmamak için konular ana çizgileriyle verilmiş, ancak güncelliğini koruyan ya da değişik biçimlerde yorumlanan kimi sorunlara biraz ağırlık vermenin gerekli olduğu düşünülmüştür. Bununla birlikte cumhuriyetin ilanına karşı doğan tepkiler ile ulusçuluk, sosyalizm, kapitalizm gibi siyasal, ekonomik ve ideolojik akımların doğurduğu dalgalanmaların, Atatürk döneminin ve onun ilkelerinin tümüyle ele alınacağı üçüncü kitaba bırakılması yararlı görülmüştür.

ŞERAFETTİN TURAN
Ankara, 10 Şubat 1992

I) SIVAS KONGRESİNDEN AMASYA GÖRÜŞMELERİNE

Sıvas Kongresinde Anadolu ve Rumeli'deki ulusal direniş örgütlerini birleştirmek ve İstanbul hükümeti ile haberleşmeyi kesmek gibi çok önemli kararlar alınmasının, uygulamada bazı güçlükler doğurması kaçınılmazdı. Çünkü bu, bir anlamda Anadolu'da ***Temsilciler Kurulu***na bağlı yeni bir yönetimin kurulması demekti. Damat Ferit hükümeti ile kimi çevreler bu kararı geçersiz kılmak için harekete geçmişlerdi. Öte yandan Müdafaa-i Hukuk örgütü içinde de bazı kırgınlıklar belirmişti. Bu nedenlerle, Sıvas Kongresinin sona erdiği 12 Eylül 1919'u izleyen günlerde Kurtuluş Savaşımn ilk bunalımlı dönemi yaşanmıştı. Ne ki, 20 Ekimde ***Temsil Heyeti*** ile İstanbul hükümeti temsilcileri ***Amasya***'da bir masa etrafında oturduklarında bir dönemeci belirleyen bu "40" günlük bunalım gerilerde kalmıştı.

Kongrede "15" kişi olarak oluşturulan ***Temsilciler Kurulu,*** çok geçmeden "7" üye ile toplanmak zorunda kalmıştı. ***Erzurum***'da seçilmiş olan İzzet, Servet ve Sadullah Beylerle Hacı Musa Efendi zaten ***Sıvas***'a gelmemişlerdi. Hatipzade Mustafa hastalanmış ve çok geçmeden ölmüştü. Kara Vasıf ***İstanbul***'a dönmüştü, Refet Bele de görevle ***Konya***'ya gönderilmişti (Kansu, II, 369).

Bu süre içerisinde ***Temsilciler Kurulu*** başlıca şu sorun ya da olaylarla uğraşmak zorunda kalmıştı:

1) Sıvas Kongresini dağıtma girişimlerinin önlenmesi.

2) Millicilere karşı yönelik isyanların bastırılması, ulusal harekete karşıt yöneticilerin işbaşından uzaklaştırılması.

3) İstanbul hükümeti ile haberleşmenin kesilmesi kararının uygulanması.

4) Yerel örgütlerin Müdafaa-i Hukukta bütünleşmelerinin sağlanması.

5) Mebuslar Meclisinin toplanması sağlanamazsa bir Genel Kongre düzenlenmesi.

6) Mebus seçimlerinin çabuklaştırılması, Mecliste çoğunluğun sağlanması.

A) ULUSAL DİRENİŞ KARŞITI GİRİŞİMLER

Sıvas Kongresini basmak için gerek Damat Ferit hükümetinin gerekse İngilizlerin yaptıkları girişimler başarıya ulaşamamıştı. Bu arada ulusal harekete karşı cephe alan ***Ankara, Konya, Kastamonu, Trabzon*** vali ya da mutasarrıfları istifaya veya kaçmaya zorlanarak işbaşından uzaklaştırılmışlardı.

Ancak ***milliciler*** ya da ***Müdafaa-i Hukuk*** aleyhine bazı ayaklanmalar da başgöstermişti. Bunların başlıca nedeni ***Kuvayimilliye*** örgütlenmesini, Kongre düzenlenmesini halife ve padişaha karşı "isyan" olarak gösteren İstanbul hükümetince yaygınlaştırılan ve işgalci devletlerce de desteklenen propagandalar idi. Buna yer yer "din"in elden gittiği ya da ***Kuvayimilliyeciler***in zulüm ettikleri yolundaki haberler de ekleniyordu.

1919 sonbaharında başgösteren bu tür karşıt hareketler içerisinde ***Bozkır*** ve Anzavur ayaklanmaları ile Şeyh Recep olayını belirtmek gerekmektedir.

1) BOZKIR AYAKLANMASI (27 Eylül-2 Kasım 1919)

Konya'nın ***Bozkır*** ilçesinde 27 Eylül 1919'da başlayan ayaklanma, iki aşamadan geçerek 2 Kasımda sona erdirilebilmişti. Ayaklanmanın fikir öncüleri Vali Cemal Bey ile Bozkırlı Âyan üyesi din adamı Zeynelâbidin olup her ikisi de ***İngiliz Muhipler*** derneği yanlısı idiler. Ayaklanma "milliciler"in "asi" oldukları savıyla kışkırtılmış olan köylülerden "1.000" kadarının jandarmaların silahlarını ellerinden alıp silah depolarını yağmalamaları ile başlamıştı. Bunlar ertesi günü ***Beğşehir***'deki süvari alayına saldırmışlardı. Kendilerini yatıştırmak için öncelikle bazı öğüt kurullarının gönderilmesi yararlı görülmüştü. ***Konya***'dan gelen kurulun yaptığı açıklamalar ve "***Bozkır***'a milli kuvvetlerin gönderilmeyeceği" hakkında verilen güvence sonunda olaya karışanlar dağılmayı kabul etmişlerdi (4 Ekim).

Fakat ***Konya***'da da bir ayaklanma olasılığının artması üzerine bölgede bazı önlemler almak gerekmiş, Yrb. Ârif komutasındaki ***Karakeçili*** birliği de ***Çumra*** ve ***Seydişehir***'e yollanmıştı. Bunun üzerine Zeynelâbidin'le ilişkide bulunan bir grup, millicilerin ***Bozkır***'a da gireceklerini öne sürerek 20 Ekimde yeniden ayaklanmışlardı. Grup "Padişahın emri bunları vurmaktır" diyerek ***Bozkır***'ı ele geçirmiş ve Yrb. Ârif birlikleriyle çarpışmaya başlamışlardı. Yöreye de yayılan ayaklanma Yrb. Ârif'in köylerden sonra ***Bozkır***'a girmesi ile bastırılabilmişti (***TİH***, c. VI, ***İç Ayaklanmalar***, 1974, s. 9-17).

Ne var ki yenilgiyi içlerine sindiremeyen kimi ayaklanmacıların İngilizlerden yardım istemeleri, bu iç sorunun daha geniş ve tehlikeli boyut-

lar kazanması olasılığını artırmıştı. "27" köy adına aralık başında ***İstanbul***'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine verilen dilekçede "İttihatçılar"ın ***Kuvayimilliye*** adı altında ***Bozkır***'a saldırdıkları ve halka zulmettikleri öne sürülerek, İstanbul hükümetinin onlarla mücadele edecek güçte olmadığı belirtilmiş, bu nedenle de ***Bozkır***'ın kurtarılması için kendilerine yardım edilmesi rica olunmuştu (Şimşir, ***İBA,*** I, No. 93 ve eki).

Fakat olayların gelişmesinden ***Kuvayimilliye***nin ve ***Temsilciler Kurulu***nun gücünün giderek arttığını gören İngilizler, bu iç ayaklanmayı açıkça destekleyip bir iç savaşa girişmek istememişlerdi.

2) AHMET ANZAVUR AYAKLANMASI (27 Ekim-30 Kasım 1919)

İzmit'te mutasarrıflık yapmış olan emekli Jandarma Binbaşısı Ahmet Anzavur'un ***Biga*** yöresinde başlattığı ayaklanma, Bozkır ayaklanmasına oranla daha büyük boyutlara ulaşmış ve ulusal güçleri daha uzun süre uğraştırmıştır. Çünkü o, ulusal hareketi arkadan vurmak isteyenlerin öncüsü olmuştur. Anzavur'un kimin adına hareket ettiği kesin olarak saptanamasa bile, Kuvayimilliyecileri İttihatçı, hatta "asi" diye suçlayan çevrelerin görüşünü paylaştığı açıktır. Batı Anadolu'daki ***Redd-i İlhak*** örgütünü de M.Kemal'in öncülük ettiği ***Müdafaa-i Hukuk***u da, Osmanlı devletini ve "milletini" yok etmeye, halifelik makamına bağlı olan İslam dünyasına darbe indirmeye yönelik bir ayrılıkçı hareket olarak suçluyordu. 28 Ekimde Manyas'tan padişaha çektiği telgrafta bunları öne sürerken, saltanat ve hilafet makamının haklarını korumak için ortaya atıldığını ve "dinsel güç ile yoğrulmuş olan" kanlarını son damlasına kadar akıtmaya hazır olduğunu bildirmişti (Çarıklı, 97 vd.).

Anzavur, Karesi Mutasarrıflığına gönderdiği bir mektupla da hareketinin nedenlerini ve amacını açıklamaya çalışmıştı. Buna göre:

1) Türk ulusunun ***İzmir***'in işgalinden sonra silaha sarılmasından yararlanan bazı çıkarcılar, ***Kuvayimilliye*** yöneticileri ya da kurucuları diye ortaya çıkmışlar ve ***İttihat ve Terakki*** ileri gelenlerinin bile birkaç yılda toplayamadıkları serveti ele geçirmişlerdi.

2) Bunlar, zaten yabancılar tarafından parçalanmakta olan ülkede "vatan duygusundan ve ulusal onurdan yoksun" kimselerdir. Ulus bu gibilere artık katlanmamaktadır ve padişahın etrafında toplanarak memleketi kurtarmaya kesinlikle karar vermiştir.

Bu nedenlerle Karesi Livası halkının isteğiyle harekete geçtiğini öne süren Anzavur, amacının "memleketin geleceğiyle bu derece oynanmasını, halkın soyulmasını önlemek ve ülkenin her tarafına yayılmış olan İttihat ileri gelenlerini yola getirmek" (ıslah etmek) olduğunu söylüyordu. Ayrıca ***Balıkesir***'de ulusal örgütü yönetenlerin hesaplarını denetlemek istediğini de belirtiyordu (Agy, 98 vd.).

Topladığı kuvvetlerle ***Susurluk***'u ele geçiren Anzavur'a karşı Bursa

ve Balıkesir'deki tümenlerin gönderilmesi uygun görülmüştü. Bu arada bir iç savaşı önlemek isteyen Balıkesir Redd-i İlhak Milli Heyeti de ona bir temsilci göndermeyi yeğlemişti. Ancak Anzavur ***Sivas***'ta Ali Galib'in, M. Kemal'e yaptığı gibi aldatıcı bir başeğmeye yönelmişti. Kendisiyle görüşen temsilci Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi'ye, "aldatılmış olduğunu" söylemiş, hatta cephede ulusal güçlerin yanında bir görev alacağından söz etmişti. Böylece onun giriştiği hareketin sona erdiği sanılmıştı (6 Kasım). Fakat hemen arkasından yeniden kuvvet toplamış ve yine ***Susurluk***'u ele geçirmişti. Bununla birlikte Ali Rıza Paşa hükümetinden umduğu desteği bulamamıştı. Üstelik Harbiye Bakanı Cemal Paşa, Balıkesir'deki kolorduya, cepheden daha çok önemli gördüğü bu "anarşi"nin bir an önce bastırılması emrini vermişti (***HTVD***, 11, Belge. 271). Kâzım Özalp komutasındaki birliklere yenilen ve Çerkez Ethem kuvvetleriyle tutuştuğu çarpışmayı da kaybeden Anzavur kaçmak zorunda kalmıştı (***TİH***, VI, 17-22). Ne var ki, "3" ay sonra ikinci kez ayaklanacaktı.

3) ŞEYH RECEP OLAYI (18 Ekim 1919)

Temsilciler Kurulu ve M. Kemal aleyhine bir başka girişim de onların Denizişleri Bakanı Salih Paşa ile görüşmek için ***Amasya***'ya gitmelerinden sonra Sıvas'ta ortaya çıkmıştı. Sıvaslı Şemsettin Oğullarından Şeyh Recep Kâmil ile İlyasoğlu Ahmet Kemal ve Zaralıoğlu Celal, 18/19 Ekim gecesi postanedeki görevlileri tehdit ederek saraya, Salih Paşaya ve M. Kemal'e bazı telgraflar çekmişlerdi.

Vahidettin'e ulaştırılması istenen telgrafta, ***Temsil Heyeti***, M. Kemal ve yanındaki küçük grubun, padişahın güvenine sahip ve ulusal iradeyi temsil eden kişiler gibi davranmalarından yakınılmıştı. Arkasından, kendilerinin padişaha ve halifeye her yönüyle bağlı olduklarını vurgulayarak Amasya'ya gelecek olan Salih Paşa ile Başyaver Naci Eldeniz'in ***Sivas***'a gönderilmesini dilemişlerdi. Ş. Recep ve arkadaşları, dileklerinin padişaha iletilmesini sağlamak düşüncesiyle, telgraflarının başına, bunu engelleyenlerin din ve devlet düşmanı olduklarını ve sonunda kanlarının dökületeceğini belirten bir kayıt koymayı da ihmal etmemişlerdi (***Söylev***, I, 183).

Salih Paşa ile Naci Eldeniz'e gönderilen telgrafta da "işin iç yüzünü öğrenmek üzere yorgunluğa katlanıp" ***Sivas***'a gelmeleri rica edilmişti. Ayrıca bu çağrının kentteki bilgin, tüccar ve esnaftan "160" kişinin mührünü taşıdığı açıklanmıştı.

Üçlü imzayla M. Kemal'e gönderilen telgrafa gelince, bunda halkın, "aradaki anlaşmazlığın" çözülmesi için padişah ve hükümetin ne düşündüklerinin Salih Paşadan ya da güvenilir bir başka ağızdan duymak istediği öne sürülmüştü. Buna, "Bundan dolayı iki yoldan birini seçmek

zorunda olduğumuzu bilginize sunarız" diye tehdit dolu bir tümce de eklenmişti (***Söylev***, I, 182 vd.).

"Aradaki anlaşmazlık" ve "iki yoldan birini seçmek!" Bunlardan birincisi büyük bir olasılıkla saltanat ve halifeliğe kayıtsız bağlılık ile ulusal bağımsızlık ve irade anlayışındaki farklılıktan kaynaklanıyordu. M. Kemal'in "iki yoldan birini seçmesi" ise onun ya ***Müdafaa-i Hukuk***tan vazgeçmesi ya da ***Sivas***'a gelmemesi anlamında kullanılmış olmalıydı.

M. Kemal'in ***Amasya***'dan verdiği direktifle Şeyh Recep tutuklanmıştı. Onun bu girişiminin arkasında da ulusal direnişe karşı çıkan küçük bir grupla birlikte ***İngiliz Muhipler Derneği***nin bulunduğu anlaşılmıştı. Nitekim söz konusu dernekte en etkili rolü oynayan Sait Molla, olaydan bir hafta sonra Rahip R. Frew'e yazdığı mektupta, ***Sivas*** olayının biraz düzensiz olduğunu, ama yavaş yavaş düzeleceğini bildirmişti (Agy., I, 184).

B) ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ VE TEMSİLCİLER KURULU İLE İLİŞKİLER

Sıvas Kongresi sonunda İstanbul hükümeti ile yönetimsel ilişkilerin kesilmesi karşısında, ancak "20" gün direnebilen Damat Ferit, 2 Ekimde istifa edince, sadrazamlığa Ali Rıza Paşa getirilmişti. Bu arada ***İngiliz Muhipler Derneği,*** D. Ferit'in yerine Kâmil Paşanın oğlu Şevket Beyin getirilmesi için harekete geçmiş ve Saraya bir kabine listesi bile sunmuştu. Bunda Harbiyeye Müşir (Mareşal) Zeki Paşanın, Dışişlerine de İçişleri eski Bakanı Reşit Beyin getirilmesi istenmişti. Ancak aynı gün Zeki Paşanın sadrazamlığını dileyen bir başka liste daha sunulduğundan Vahidettin bu önerileri dikkate almamıştı.

Ali Rıza Paşanın kurduğu yeni kabinede, Adalet, Maliye, Bayındırlık, Ticaret, Denizişleri, Evkaf ve Maarif Bakanları yerlerinde bırakılmışlardı. Şeyhülislamlığa, padişah tarafından Haydarizade İbrahim atanmış, Dışişlerine Mustafa Reşit, İçişlerine Damat Mehmet Şerif, Harbiyeye Mersinli Cemal Paşa ve Danıştay Başkanlığına da Abdurrahman Şeref getirilmişlerdi.

Vahidettin yayımladığı ***Hatt-ı Hümayun***'da hükümet değişikliğinin nedenini ve yeni kabineden beklediği görevleri şöyle belirtmişti:

"Bir süreden beri kamuoyunda meydana gelen yanlış anlama nedeniyle artmakta olan ***ayrılıkçı ve bölücü eylemlerin ortadan kaldırılması,***

Halk arasında birlik ve beraberliğin sağlanması ve memlekette sükûn ve düzenin geçerli kılınması,

Yasal hükümler içerisinde seçimlerin bir an önce yapılarak ***Mebuslar Meclisinin toplantıya çağrılması"*** (Cebesoy, I, 230).

Yeni sadrazam siyaset alanında ün yapmamış olmasına karşın iyi

ve dürüst bir asker olarak tanınıyordu. Kabinesinde D. Ferit hükümetinde görev almış "6" üyeyi yerlerinde bırakmıştı, ama ***Kuvayimilliye***ye cephe alan Harbiye ve İçişleri Bakanlarını değiştirmesi olumlu bir gelişmeydi. Hele yeni Harbiye Bakanı Cemal Paşa, Anadolu hareketinden yana biliniyordu.

Temsilciler Kurulu, Ferit Paşanın düşürülmesini ulusal iradenin başarısı olarak değerlendirmiş ve vakit geçirmeden yeni sadrazamla ilişki kurmaya yönelmişti. 2/3 Ekim gecesi bütün ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütü ile belediye başkanlıklarına gönderilen bir genelgede bundan böyle izlenecek yolla ilgili olarak şunlar belirtilmişti:

1) Hükümet Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde saptanan örgüte ve ulusal amaçlara saygı gösterecek olursa ***Kuvayimilliye*** de ona yardımcı olacaktır.

2) Yeni hükümet, "Milli Meclis", yani ***Mebuslar Meclisi*** toplanıp gerçek denetleme işine başlayana dek, ulusun geleceği ile ilgili hiçbir yükümlülüğe girmemelidir.

3) ***Barış Konferansı***na gönderilecek delegeler, ulusun isteklerini anlamış ve güvenini kazanmış bilgili ve güçlü kişilerden seçilmelidir (***N***, III, No. 127).

Bu genelgenin bir örneği de Ali Rıza Paşaya gönderilmişti. Ertesi günü gene ***Temsilciler Kurulu*** adına M. Kemal imzalı bir telgrafla yeni sadrazamdan beklenenler daha açık bir dille anlatılmıştı. Ulusun, padişahın güvendiği bir sadrazamı güç durumda bırakmak istemediğinin belirtildiği telgrafta D. Ferit'le işbirliği yapan kişilere kabinede yer verilmesinin bir çelişki olduğuna da işaret edilmişti.

Ancak kendisinden hemen yanıt istenen yeni sadrazamda bir duraksama hissedilmişti. Öte yandan yeni İçişleri Bakanının yayımladığı genelge de kimi kuşkular doğurmuştu. M. Şerif Paşa, vatanın ve ulusun refahı için bütün ulusun birlik ve beraberlik halinde bulunması gerektiği halde, bir süreden beri ***"ayrılıkçı ve bölücü hareket"***lerin göründüğünden söz ediyordu. Bu nedenle de hükümetin emirlerine uyulmasını, ülkenin çıkarlarına aykırı hareketlerden kaçınılmasını istiyordu (Çarıklı, 80).

Böylesi bir genelge Damat Ferit hükümetlerindeki bakanların yazdıklarını anımsatıyordu. Nitekim yeni hükümeti "bir oyalama ya da aldatma kabinesi" diye niteleyen ***Balıkesir Heyet-i Milliyesi*** Başkanı Hacim M. Çarıklı, İçişleri Bakanının genelgesi karşısında anı defterine şunları yazmıştı: "Artık Kabinenin yüzü belirginleşmiş oluyor!" (s. 80). ***Temsilciler Kurulu*** ise hükümetin izleyeceği siyasayı değerlendirmek için bir süre daha beklemeyi gerekli görmüştü. Ancak bu arada Karabekir'in bir telgrafı, önemli bir kararın alınmasına neden olmuştu. Karabekir, ulusal harekete karşı haince davranan eski bakanlar ile, haksızlığa uğrayan, yani görevden alınan vali ve komutanlar için sadarete, İçişleri ve Harbiye Bakanlıklarına başvurulmasını önermişti. ***Temsilciler Kurulu,***

3 Ekim toplantısında bu önergeyi uygun bulmuştu (***HTK***, 12). Böylece ileride yargılanmak üzere tutuklanması gereken eski bakanların ve üst yöneticilerin saptanmasına geçilmişti. O gün sivil yöneticilerle kolordu komutanlıklarına bir telgraf yazılarak, eski bakanlardan Ali Kemal, Süleyman Şefik ve Âdil ile Posta Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Karay'ın tutuklanmaları isteğiyle sadrazama başvurmaları bildirilmişti (***Söylev***, I, 144).

Ali Rıza Paşa Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde alınan kararların Bakanlar Kurulunca bilinmediğini açıklayınca bunlar bir telgrafla kendisine bildirilmişti (***BTTD***, 14, s. 15). Bunun üzerine sadrazam verdiği yanıtta şu noktaları belirtmişti:

Hükümet, ***Mondros*** ateşkes anlaşması sınırları içinde kalan toprakların bütünlüğünü öngören ***Wilson İlkeleri***ne dayalı bir barış yapmaya çalışacaktır. Barış konferansına gönderilecek delegelerin seçiminde titiz davranılması gerektiğini ve ***Mebuslar Meclisi*** toplanıncaya kadar geleceğe yönelik yükümlülükler altına girmemeyi kabullenmektedir. Ama buna karşılık ***Temsilciler Kurulu***ndan da bazı şeyler istemektedir: Osmanlı devlet merkezi ile Anadolu'yu biribirinden ayırmamak, yasaları tümüyle uygulayabilmek için, el konulan resmi daireler boşaltılmalı, haberleşmeler sağlanmalı, hükümet işlerindeki aksaklıklar giderilmeliydi. Yönetim işlerine karışılmamalı, hükümet gücüne saygı gösterilmeliydi. Yabancılarla siyasal ilişkilere de girişilmemeliydi. Mebus seçimlerinde halkın özgürce oy kullanmasına olanak verilmeliydi (***Söylev***, I, 146).

Hükümet ile ***Temsilciler Kurulu*** arasında pazarlık başlamış demekti. Kurul adına 5 Ekimde buna yanıt veren M. Kemal, Damat Ferit hükümetinin ulusal iradeye karşıt ve yasalara aykırı olan girişimlerini anımsattıktan sonra ilişkilerin kurulabilmesi için şunların yerine getirilmesini istemişti:

1) Mebus seçimlerinin yapılmamış olması D. Ferit hükümetinin Meşrutiyet rejimine karşı açık bir darbesi demektir. Anayasaya aykırı olan bu cinayeti işleyenlerin cezalandırılmaları, hükümetin ilk kutsal görevi olmalıdır.

2) Ulusal örgütler, bazı kişiler ve Ferit Paşa kabinesince ***Bolşevik-lik*** ya da ***İttihatçılık***la suçlanmış ve ülkede bir karışıklık, asayişsizlik olduğu izlenimi yaratılmıştır. Hükümet, bunun doğru olmadığını ve özellikle de ulusal emellerin haklı ve yasal olduğunu bir bildiri ile açıklamalıdır.

3) Düşük hükümetin isteklerine alet olan sivil yöneticiler için soruşturma açılmalıdır. Ulusal direnişe yardımcı oldukları için görevden uzaklaştırılanlar ise yeniden hizmete alınmalıdır.

4) Bazı düşüncelerle komutanlıklara atanan emekli subaylar görevden alınmalı, önemli askeri mevkiler yetenekli ellere verilmelidir.

5) Eski bakanlardan Ali Kemal, Âdil ve Süleyman Şefik'in ileride ***Yü-***

ce Divana verilmek üzere bir tarafa kaçmaları önlenmeli, Posta Müdürü R. Halit Karay hemen tutuklanıp mahkemeye verilmelidir.

6) Ulusal hareketi desteklediklerı için haklarında dava açılmış olanların kovuşturmaları durdurulmalıdır.

7) Anayasaya aykırı olarak ***İstanbul***'da basın üzerine konulan ***sansür*** kaldırılmalı, Anlaşma Devletleri ***sansür***de ısrar edecek olurlarsa bunun normal boyutlara indirilmesi sağlanmalıdır (***N***, III, No. 132).

Görülüyor ki ***Temsil Heyeti*** ya da M. Kemal, Damat Ferit'i düşürme başarısının arkasından yeni hükümeti kendi paraleline çekmeye ya da en azından ulusal hareket önündeki engelleri onun aracılığı ile gidermeye çalışıyordu. Aydın Valisi Kambur İzzet'in ***"renksiz"*** diye nitelediği Ali Rıza Paşa kabinesi, bu istekleri yerine getirecek D. Ferit, Ali Kemal, R. Halit gibi saraya ve ***Hürriyet İtilaf***a yakın önde gelen kişileri tutuklatacak güçte ve konumda değildi, olamazdı da. Ayrıca, M. Kemal'in isteklerini öğrenen İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri de, D. Ferit hükümetleri üyelerine karşı "şiddete başvurulmasına", yani onların tutuklanmalarına olanak vermemeyi kararlaştırmışlardı (***İBA***, I, No. 58, 59).

İstanbul ile ***Sıvas*** arasındaki yoğun yazışmalara karşın bir uzlaşma sağlanamadığından resmi haberleşmelere konan yasak kaldırılmamıştı. Karşılıklı isteklerle yeni bir bunalıma girilmek üzereyken Harbiye Bakanı Cemal Paşa adına gazeteci Yunus Nadi'nin araya girmesi durumu kurtarmıştı. 6 Ekimde M. Kemal'i arayan Y. Nadi, hükümetin tutumuna ilişkin bazı bilgiler vermişti. Onun aktardığına göre hükümet, ulusal örgütün isteklerini yerine getirmede kararlıydı, ancak bazı noktaların açıklığa kavuşturulmasını zorunlu görüyordu. İzleyeceği siyasayı bir bildiri ile açıklamayı kararlaştırmıştı. Yunus Nadi, "biraz ılımlı davranmayı" salık veriyordu (***Söylev***, I, 157 vd.).

Ertesi günü de Cemal Paşa, M. Kemal'e uzlaşılabilecek noktaları içeren bir telyazısı göndermişti. Onun "5" maddede özetlediği konular şunlardı:

1) Hükümet, ulusal iradenin egemenliğini kabul etmektedir. Ancak bir öç alma kabinesi olmak istememektedir. Suçlular yasalar çerçevesinde cezalandırılmalıdır.

2) Haksızlığa uğrayan valilerin durumu düzeltilecek, orduda düzen yeniden sağlanacaktır.

3) Hükümet, devletin onurunun ve saygınlığının yeniden sağlanması için ulusal iradeye ve ***Temsilciler Kurulu***na dayanacaktır.

4) Temsilciler Kurulu, içte ve dışta her şeye egemen olduğu izlenimini vermeksizin hükümete yardımcı olmalıdır. Resmi yazışmalar serbest bırakılmalı, atanan vali ve komutanların göreve başlamalarına engel olunmamalı ve yeni seçim yasası serbestçe dağıtılabilmelidir.

5) Ulusal iradeye uyulduktan sonra ayrıntılar daha kolay saptanabilir. (***Söylev***, I, 156).

Cemal Paşanın bir "anlaşma" metni niteliğindeki bu yazısı Temsilci-

ler Kurulunun 7 Ekim günkü toplantısında olumlu bulunarak "yeni kabine ile anlaşma ve yardıma karar" verilmişti. Aynı zamanda Cemal Paşanın "kendi arzusu ile" hükümette ***'Temsilciler Kurulu'nun temsilcisi"*** olarak bulunması da uygun görülmüştü (***HTK,*** 14).

Temsilciler Kurulu, hükümetle uyuşmaya vardığında ***İstanbul*** ile resmi haberler üzerine konulan yasağı kaldırmıştı. Ayrıca padişaha da bir telgraf çekilerek ulusal istekler doğrultusunda çalışacak bir hükümetin işbaşına getirilmesinin halkın saltanat makamına olan bağlılığını doğruladığı belirtilmiş ve ulus adına teşekkür edilmişti (***N***, III, No. 138). Buna, geleneğe göre saray başkâtibinin yanıt vermesi gerekirken, yanıt sadrazamdan alınmıştı. Vahidettin'in bu davranışı, enistesi Damat Ferit'i feda etmek zorunda bırakıldığı için duyduğu kırgınlığın bir yansıması olmalıydı. Temsilciler Kurulu ile hükümet arasındaki ilişkiler sıcak bir döneme girerken saray ile aradaki buzlar çözülmemişe benziyordu ve çözülemeyecekti. Padişah ilk fırsatta düşünce birliği içinde olduğu Damat Ferit'i yeniden işbaşına getirecekti.

C) İSTANBUL BASINININ TEMSİLCİLER KURULU İLE İLİŞKİ KURMASI

A. Rıza Paşanın sadarete atanmasıyla İstanbul hükümeti ile Temsilciler Kurulu arasındaki zıtlaşma sona ererken başkent basını da Sıvas'ta olup bitenlerle daha yakından ilgilenmeye yönelmişti. M. Kemal ile söz konusu kurul da bundan yararlanarak ***Müdafaa-i Hukuk***un amacını ve çalışmalarını Türk ve dünya kamuoyuna biraz daha yakından duyurma olanağını bulmuşlardı.

Bu konuda Velid Ebuzziya ile Ruşen Eşref Ünaydın çok etkin rol oynamışlardı. Velid Bey, Basın Derneği başkanı olarak basını Anadolu'nun sesine kulak vermeye yönlendirmeye çalışmıştı. Daha I. Dünya Savaşı içerisinde "Anafartalar kahramanı M. Kemal" ile yaptığı görüşmeyi yayımlayarak onu tanıtan Ruşen Eşref ise Sıvas'a kadar giderek günlerce "milliciler" arasında yaşamış ve gördüklerini kamuoyuna aktarmıştı. Bunlar ***Tasvir-i Efkâr*** gazetesinin ekim ve kasım sayılarında yayımlanmıştı. R. Eşref'in 14 Ekim günkü yazısının başlığı bile çarpıcıydı: ***"Hasta Adamın Dinç Çocukları." Tasvir*** sahibi Velid Ebuzziya, yalnızca R. Eşref'i Anadolu'ya göndermekle kalmamıştı. Telgrafla M. Kemal'e "21" soru yöneltmiş ve onun verdiği yanıtları ajans aracılığıyla her tarafa duyurmuştu. Bunlardan bazılarını belirtmek yararlı olacaktır sanırız:

"S) Kuvayimilliyenin meydana gelmesinin ilk nedenleri nedir?

C) Ulusun uğradığı hakkı inkâr eden girişimler.

S) Ulusal örgüt ne vakit başladı?

C) Mütarekeden hemen sonra vatanın her tarafında hemen aynı zamanda.

S) Bugün kaç ilde buyruğu geçerlidir?

C) Bugün Anadolu ve Rumeli illerinde ulusal örgütten yoksun yer kalmamıştır. Hükmü, bütün vatanı kapsamaktadır.

S) Ulusal örgütün başlıca üst yöneticileri kimlerdir?

C) Ulusal örgütün yöneticileri, vatanın dokunulmazlığı ve bağımsızlığı için kalpleri çırpınan ulusun seçkin çocuklarıdır.

S) Avrupaca oluşturulması düşünülen Ermenistan sınırları hakkında ne düşünüyorsunuz?

C) 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan vatan kesimlerinden bir karış toprağın Ermenistan hükümetine katılmasına ulus asla razı değildir.

S) Seçimlerden sonra Kuvayimilliye ne biçimde kalacaktır?

C) Kuvayimilliyenin gelecekteki biçimi, ulusal meclis güven ve serbestlik ile yasama ve denetleme görevini yerine getirmeyi başardıktan sonra bir Kongre ile belirlenecektir. Bu durum tüzüğümüzün son maddesinde açıklanmıştır.

S) Mebus seçimi için adaylığınızı koyacağınız söyleniyor, doğru mudur? Nereden mebus çıkmak istiyorsunuz?

C) Mebusluğa adaylığımı koymadım ve koymayacağım ve fakat ulus herhangi bir yerden beni mebusluğa seçerse övünç duyaraktan kabul ederim."

İstanbul gazeteleri gibi yabancı gazetelerde de Anadolu hareketine karşı ilgi giderek artmış, Temsilciler Kurulu üyeleri ile görüşme istekleri çoğalmıştı. Ancak kurul üyesi Kara Vasıf'ın, söz konusu kurulun bir başkanının bulunmadığı, başkanlığın sıra ile yapıldığı yolunda ***İstanbul***'da verdiği demeç (Z. Sarıhan, ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü,*** II, 176), kimi duraksamalara neden olmuştu. Bu yüzden kurul, kasım başlarında gazetelere verilecek demeçlere ilişkin bazı ilkeler saptama gereğini duymuştu (Kansu, II, 408 vd.).

Ç) GENEL ANADOLU KONGRESİ SORUNU

Sıvas Kongresinden sonra Anadolu ve Rumeli'deki ulusal örgütlerini ***Müdafaa-i Hukuk*** adı altında birleştirmeye uğraşan ***Temsilciler Kurulu***nun karar vermesi gereken konulardan biri ***Büyük Anadolu Kongresi***nin toplanıp toplanmaması olmuştu.

Daha geniş kapsamlı yeni bir kongre düzenlenmesi, ***Sıvas***'ta ***Temsilciler Kurulu***nun oluşturulması üzerindeki görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı tartışmalar sırasında söz konusu olmuştu. Başta ***Erzurum*** ve ***Trabzon*** örgütleri olmak üzere aralarında Karabekir'in de bulunduğu bir grup, ***Erzurum***'da seçilmiş olan ***Temsil Heyeti***nin genişletilmesi biçiminde yapılan seçimin doğru olmadığını öne sürmüşlerdi. Karabekir'in bu yoldaki itirazlarına ***Temsilciler Kurulu*** adına 16 Eylülde ayrıntılı

bir yanıt verilirken, gerekirse kendisinin de önerdiği yeni bir kongre toplanmasına da değinilmişti:

*"**Sıvas Genel Kongresi**, toplantı ve görüşmelerini sona erdirmiş olduğu için, yeni durumun gereği olarak Doğu Anadolu illerinin her tarafından temsilciler çağırarak yeniden ve olağanüstü olarak toplanmasının gerektiği, başta siz olmak üzere birçok değerli kişilerin hatırlatması üzerine düşünülmüş bir durumdur." (**N**, III, No. 94).*

Bu yazışmalar, daha geniş katılımlı yeni bir kongrenin K. Karabekir ve ***Temsilciler Kurulu*** dışındaki kişilerce önerildiğini göstermektedir. M. Kemal ve kurul öneriyi ilke olarak kabul etmişlerdi. O günlerde mebus seçimlerine öncelik verilmiş olmakla birlikte her olasılığa karşı delegelerin şimdiden saptanmasında da yarar görülmüştü. Bu düşüncelerle 16 Eylülde ya da onu izleyen günlerde Anadolu'daki bütün ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerine ***Genel Kongre***nin olağanüstü olarak toplanabilmesi için delegelerini şimdiden seçmeleri bildirilmişti.

Temsilciler Kurulu adına M. Kemal'in çektiği bu telgraflardan biri de, o sırada ikinci kongrelerini yapmakta olan ***Balıkesir Milli Heyeti*** başkanlığına gönderilmişti. 19 Eylülde ***Balıkesir***'e ulaşan telgrafta İstanbul hükümeti ile resmi haberleşmelerin kesildiği hatırlatılarak, "ülkenin yönetimi ve aynı zamanda olası yeni durumlara karşı ulusun geleceğinin ne olacağının kararlaştırılmasına yönelik olarak bir Genel Kongrenin olağanüstü olarak toplanması"nın düşünüldüğü belirtilmiş, bu nedenle "her sancaktan kazalarının sayısına göre" temsilcilerin şimdiden seçilip adlarının bildirilmesi istenmişti (Çarıklı, 61 vd.).

Bu çağrıda kullanılan "Genel Kongre" ve "olağanüstü toplantı" deyimleri Sıvas'ta düzenlenen tüzükten alınan kavramlardı. Tüzükte, Genel Kongrenin yılda bir kez 10-13 Temmuz tarihleri arasında kararlaştırılan yerde toplanması öngörülmüştü. Bir yıl dolmadan ve temmuz dışında toplanacak kongrenin ise, "olağanüstü" sayılması yasaldı. "Genel Kongre" adının başına getirilen "Anadolu" nitelemesi de ilk kez Balıkesir Kongresinde yapılmış, Temsilciler Kurulunun 23 Ekim günlü kararında da bu adla anılmıştı.

Söz konusu çağrı üzerine birçok yerde delege seçimleri yapılmıştı. Balıkesir Kongresinin 19 Eylül oturumunda da Genel Kongreye "7" temsilci gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Delegeliklere de Gazeteci Hasan Basri, Hacim M. Çarıklı, Manisa Belediye Başkanı Bahri, Somalı Hafız Mehmet Tevfik, Edremit eski Kaymakamı Köprülü Hamdi ve Burhaniyeli Hacı Ali seçilmişlerdi (Çarıklı, 62 vd.).

Ama Damat Ferit'in iktidardan düşürülmesi ile mebus seçimleri önplana alınmış bu nedenle olağanüstü bir kongreye de gereksinim kalmamıştı. Ancak her olasılığı gözeten ***Temsilciler Kurulu***nun bu konuda kesin bir açıklama yapmaması kimi duraksamalara ve yer yer sürtüşmelere yol açmıştı. Örneğin Akhisar'dan delege seçilen Yzb. Şişman Ethem, ***Sıvas***'a gitmek üzere yola çıkmış ve ***Balıkesir***'e gelmişti. Bundan yararlanan Balıkesir Merkez Heyeti, kendisini batıdaki örgüt hak-

kında gerekli bilgiler vermesi için bir raporla ***Temsilciler Kurulu***na göndermeyi uygun bulmuştu. Ancak Ethem Beyin ***Sıvas***'a gitmesinden sonra, ***Eskişehir***'den yapılan bir başvuru üzerine Temsil Heyeti, ***Büyük Kongre***nin toplanmayacağını açıklamıştı (23 Ekim). Böylece Olağanüstü Genel Kongre düşüncesinden tümüyle vazgeçilmişti. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'in 26 Aralık 1919 günlü raporunda milliyetçilerin ***Sıvas***'ta bir ***Panislamist Kongre*** toplamak istediklerinden söz ediliyorsa da (Şimşir, ***İBA***, I, No. 104) böylesi bir kongre belirli çevrelerin düşünce aşamasından öteye geçememiştir.

D) MEBUSLAR MECLİSİ SORUNU

Temsilciler Kurulu ile Ali Rıza Paşa kabinesi arasında bir uzlaşma sağlandıktan sonra çözülmesi gereken iç sorunların başında mebus seçimlerinin yapılması geliyordu. Osmanlı ***Mebuslar Meclisi,*** Mondros Mütarekesinden sonraki işgaller döneminde, ulusal tepkiyi yansıtan bazı konuşmalar yüzünden Sadrazam Tevfik Paşanın önerisi ve Vahidettin'in buyruğu ile 21 Aralık 1918'de dağıtılmıştı. Anayasaya göre "4" ay içinde yeni seçimlerin yapılması gerekiyordu. Ancak Tevfik Paşa kabinesi, 2 Ocak 1919'da seçimlerin "barış yapılıp seçim olanağına kavuşulmasından" başlayarak geçecek "4" ay içinde yapılabileceğine karar vermişti. Damat Ferit hükümeti ise, 22 Martta mebus seçimlerinin yapılmasını kararlaştırmış, ama Müslüman olmayan azınlıkların da Meclise girmelerini sağlayabilmek için seçim yasasının değiştirilip "nisbi" (orantılı) temsil sisteminin kabul edilmesini gerekli görmüştü. Kabine seçim tarihini belirlememişti. Bununla birlikte İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey, barış yapılıp sınırlar belli olmadan seçim yapılamayacağını öne sürmüştü.

Bu arada Yunanlıların ***İzmir***'i işgal etmesi üzerine hükümet seçimleri arka plana iterken, hükümet dışı çevrelerde de ***Mebuslar Meclisi*** yerine bir ***Milli Meclis***ten söz edilmeye başlanmıştı. 26 Mayıstaki ***Saltanat Şûrası***nda bu yolda önerilerde bulunulmuş, saraya yapılan bir başvuruda da ***"Milli Meclis"***in toplanması istenmişti. Bunun üzerine hükümet ulusal istekleri yansıtacak bir meclis ya da şûranın nasıl oluşturulacağını saptamak üzere bir komisyon kurmuştu. ***Milli Kongre*** ise seçimlerin yapılması için bazı girişimlerde bulunmuştu. Seçimle ilgili istekler ve komisyonlar biribirini izlerken ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisinin seçimlere katılmayacağını açıklaması sorunu iyice çıkmaza sürüklemişti. Parti Başkanı Sadık, 23 Haziranda "o günkü durumda" seçimlere katılmayı uygun görmediklerini söylemişti. ***Hürriyet ve İtilaf***i böyle bir karar almaya iten neden görünüşte ülkenin bir kısmının işgal altında bulunmasıydı, ama gerçekte İttihatçıların seçimi kazanmasından çekiniyorlardı. Nitekim Ali Kemal bu kuşkuyu dile getirmişti. İttihat ve Terakkinin dağılması sırasında ellerinde "700.000" lira gibi büyük para kalan

partililerin seçimlerde rol oynayacaklarını öne sürüyordu. ***Milli Ahrar***, ***Sulh ve Selamet*** gibi küçük partilerin seçim istemelerine karşın hükümet bir türlü seçim kararı alamamıştı. Bununla birlikte Paris'ten dönen Damat Ferit, kabine arkadaşlarından bazılarının ısrarı ve İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un parlamenter bir ülkenin temsilcisi olarak seçime karşı çıkmayacağını belirtmesi üzerine seçim kararı alma gereğini duymuştu.

27 Temmuz 1919'da ilke olarak seçimlerin yapılmasını kararlaştıran Damat Ferit hükümeti, "3" gün sonra da seçimlerin nasıl yapılacağını açıklamıştı. Buna göre seçimde 8 Ekim 1912 tarihli kararname hükümleri uygulanacaktı. O hükümler gereğince askerlikle ilişkisi olanlar oy kullanamadıkları ve aday olamadıkları için bunların seçimlere katılmaları ya da karışmaları Harbiye ve Denizişleri (Bahriye) Bakanlıklarınca önlenecekti. İşgal altındaki yerlerde seçim yapılmasını sağlamak için de Dışişleri Bakanlığınca Anlaşma Devletleri temsilcilikleri katında gerekli girişimlerde bulunulacaktı.

Hükümetin geç de olsa Mebuslar Meclisini toplama kararı alması, kuşkusuz önemli bir gelişmeydi. Fakat askerlerin aday olmama ve oy vermeme dışında seçimlere karışmamalarının da istenmesi, açıkça M. Kemal'i ve onu destekleyen komutan ve subayları saf dışı bırakmaya yönelikti.

Seçim kararı alınmakla birlikte hazırlıkların sürüncemede kalması ve Anadolu'daki gelişmeler azınlıklarla siyasal parti çevrelerinde olumsuz bir hava yaratmıştı. Müslüman olmayan topluluklar eylül başında seçimlere katılmayacaklarını açıklamışlardı. ***Hürriyet ve İtilaf*** başkanlarından Zeynelâbidin, önceleri Sadık Beyin aksine seçimleri kazanacaklarını öne sürerken, ***Sıvas Kongresi***nden sonra Anadolu'daki durum karşısında seçime girmeyeceklerini açıklamıştı. Ona göre Anadolu'da yer yer "bilinen karışıklıklar" sürerken seçime gitmek "dirayetsizlikten" başka bir şey değildi.

Başkentte bu gelişmeler olurken ***Erzurum*** ve ***Sıvas*** Kongrelerinde "Milli Meclis"in yani ***Mebuslar Meclisi***nin bir an önce toplanması gerektiğine ilişkin kararlar alınmıştı. D. Ferit hükümetinin düşürülmesi için padişaha yapılan başvuruda, Anayasanın açık hükmüne karşın "8,5" aydır seçimlerin yapılmadığı özellikle belirtilmişti. Ulusal iradeye saygılı bir hükümetin kurulmasının seçimleri kolaylaştıracağı düşünülmüştü. Ali Rıza Paşaya hükümet kurma görevi verilirken Vahidettin'in yayımladığı "Hatt-ı Hümayun" bu umudu doğrulamıştı.

Daha önce de belirtildiği gibi ***Sıvas Kongresi***nde seçimlerin yürürlükteki yasaya göre yapılması uygun görülmüştü. Meclisin ***İstanbul*** dışında toplanması için M. Kemal'in yaptığı öneri ise Anayasa değişikliğinin gerektiği düşüncesiyle kabul edilmemişti. Kongreden sonra da M. Kemal'in bu konuda ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütünün görüşlerini almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. ***Erzurum***'dan verilen yanıtta, Meclisin başkent dışında toplanmasının birtakım sakıncalar doğuracağı belirtilerek kesin

kararın daha sonra verileceği açıklanmıştı. İleride ***Amasya Görüşmeleri***nde ele alınacak soruna ışık tutması yönünden önemli olan bu yazıda şu görüşe yer verilmişti:

*"Ulusal Meclisin... **İstanbul**'da toplanması halinde düşünülen sakıncaların fazlasıyla geçerli olduğu yadsınamazsa da Anadolu'nun belirli bir yerinde toplanacak olursa meydana gelmesi kuşkusuz görünen bazı büyük sakıncalar vardır."*

Erzurum kurulu, alınacak önlemlere ilişkin bazı soruları da yöneltiyor ve Temsilciler Kurulunun bunlara vereceği yanıtlara göre kesin durumunu saptayacağını belirtiyordu:

"1) Meclis İstanbul dışında toplanacak olursa Hıristiyan tebaa seçime katılmaz ve bundan da yakınırsa İstanbul'u işgal altında tutan ve fırsat kollayan yabancı güçler de onları destekleyeceklerdir. Bunu önleyecek bir dış yardım gerekli görülmüş ve sağlanmış mıdır?

2) Tarihimizde ilk önemli ve ulusal olay olan ve ulusal egemenliğin kesin zaferini yansıtan bu girişim şu yönlerden de bazı sakıncalar doğurabilir:

a) Yabancılar meclisin Anadolu'da toplanmasını kendi istedikleri biçimde saraya yansıtacaklardır.

b) Dışa karşı da bunun saltanattan ve halifelikten ayrılmak anlamına geldiğini yayacaklardır.

c) Buna kişisel tutkuların da eklenmesiyle, Ulusal Meclisi bir küçük azınlığın baskısı altına sokmak istendiği yolunda bir propaganda sürdürülecek, bazı partiler karşıt duruma geçeceklerdir.

ç) Tutucu çevrelerce de hazmedilemeyeceği için kamuoyumuz açısından da önemli bir sakınca belirecektir." (***HTK***, LIII, s. 35 vd.)

Temsilciler Kurulunun ya da onun adına M. Kemal'in Erzurum'un bu sorularına yanıt vermedikleri anlaşılıyor. Böylece sorunun İstanbul hükümeti ile yazışmalarda ve ***Amasya Görüşmeleri***nde tartışılması sürdürülmüştü.

Toplantı yeri üzerindeki görüş ayrılıkları henüz giderilememişti, ama seçim hazırlıkları daha da güncel ve öncelikli bir konu haline gelmişti. Temsilciler Kurulu 13 Eylülde durumu gözden geçirdikten sonra bütün örgüte ve komutanlıklarla belediye başkanlıklarına bir genelge yayımlamıştı. Bunda "haklarımızı savunmak ve varlığımızı korumak" yönünden çok önemli olan ve "ulusun var ya da yok oluş sorunu" sayılan seçimler için şunların yapılması isteniyordu:

1) Seçim hazırlıklarının en kısa zamanda bitirilmesine çalışılması,

2) Nüfus oranına göre sancaklardan çıkartılacak mebus sayısının saptanarak Temsilciler Kuruluna bildirilmesi,

3) Seçimlerin hiçbir gecikmeye yer bırakılmadan en kısa sürede bitirilmesi.

Genelgede adayların nasıl saptanacağına ilişkin olarak da bunun

daha sonra haberleşme ile belirlenecegine işaret edilmişti (**Söylev,** I, 103 vd.)

Genelge, seçimlerin henüz bütün illerde kurulmamış olan ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerinin öncülüğünde ya da gözetiminde yapılmasını öngörüyor, ayrıca askeri komutanlıkları işbirliği biçiminde de olsa devreye sokuyordu. Nitekim M. Kemal'in, ***Balıkesir***'de Tümen Komutanı Kâzım Özalp'a 11 Ekimde çektiği telgrafta, seçimlerde örgütten ve ordudan beklenen görevler açıkça belirtilmişti:

a) Seçilecek mebuslar Mecliste ulusal istekleri temsil eden kişiler olmalıydı.

b) Bunlar adaylıklarını ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği*** adına, ama kişisel olarak koymalı idiler.

c) Komutanlar adayları korumalı idiler (***N***, III, No. 147).

K. Özalp, bu yönerge doğrultusunda ***Balıkesir*** yöresindeki örgütü Müdafaa-i Hukukta birleştirmeye uğraşırken, ***Bursa***'daki Tümen K. Alb. Bekir Sami de Damat Ferit yanlısı valiyi İstanbul'a geri göndermiş ve ***Müdafaa-i Hukuk***'un merkez kurulunu oluşturmuştu (***Söylev***, I, 174).

Sıvas'tan bu genelge gönderilirken bazı yerlerde seçim hazırlıkları oldukça ilerlemişti. Örneğin Batı Anadolu'da ***Balıkesir*** ve ***Manisa*** livalarında ***Redd-i İlhak Hareket-i Milliye*** örgütünün öncülüğünde sürdürülen çalışmalarda mebus adayları bile saptanmıştı. H.M. Çarıklı'nın verdiği bilgilere göre, kaza ve bucaklardan gelen temsilcilerle yapılan toplantıda Balıkesir'den "5" aday gösterilmesi kararlaştırılmıştı. İkinci seçmenlerin oy kullandıkları 19 Ekimde de H.M. Çarıklı, Vehbi Bolak, Câmi Baykut, Abdülgafur ve Yahya Sezai mebus adayı seçilmişlerdi. Salihli'de yapılan toplantıda ise, M. Celal Bayar, Çerkez Reşit, Alaşehirli Ethembeyzade Ömer ile H. Muhittin Çarıklı (iki yerden) Manisa adayları olarak saptanmışlardı (Çarıklı, 93-96).

M. Kemal'in 7 Ekimde işgal altındaki ***İzmir*** valiliğine gönderdiği bir telgraf Vali Kambur İzzet'te telaş ve heyecan yaratmıştı. Bunda şimdiye kadar gönderilen bildirim ve genelgelerin alınıp alınmadığı, alındıysa gerekenin yapılıp yapılmadığı, ulaşmadı ise buna nelerin engel olduğunun bildirilmesi istenmişti (***Söylev,*** I, 158). Ne var ki Vali İzzet durumu hemen kentteki İngiliz temsilciliğine bildirmiş ve merkezi hükümete bağlı olduğunu yineleme gereğini duymuştu (Şimşir, ***İBA,*** I, No. /4 Ek.).

Temsilciler Kurulu ve M. Kemal seçimlerle bu denli ilgilenirlerken Ali Rıza Paşa hükümeti onları ılımlı bir biçimde davranarak seçimlerde etken olmaktan çıkarmaya çalışmıştı. Harbiye Bakanı Cemal Paşanın hükümetin istekleri olarak M. Kemal'e gönderdiği telgrafta, "yeni seçim yasasının serbestçe dağıtılması"nın istenmesi, dolaylı yoldan da olsa Temsil Heyetine "buna engel olmayınız" anlamına geliyordu. O telgrafta belirtildiği gibi "ayrıntılar" ileride saptanabilirdi.

Kısacası "ayrıntı" gibi görünen, adayların nasıl saptanacağı, Meclisin nerede toplanacağı gibi önemli sorunlar hükümet ile ***Temsilciler***

Kurulunun arasında çözülebilecekti. Bunun için de tarafların bir araya gelmesi gerekiyordu. Kaldı ki seçimler dışında, yönetimde birlik ve uyum sağlanması, barış konferansı gibi başka önemli sorunlar da vardı. İşte bütün bunlar ***Amasya Görüşmeleri***nde ele alınacaktı.

E) AMASYA GÖRÜŞMELERİ (20-22 Ekim 1919)

Temsilciler Kurulu ile karşılıklı görüşme önerisi Ali Rıza Paşa hükümetinden gelmişti. Harbiye Bakanı Mersinli Cemal Paşa, 9 Ekimde görüşme için Bahriye Bakanı Salih Paşanın görevlendirildiğini bildirmiş, ancak görüşme yerinin bakanın denizden ulaşabileceği yakın bir kent olmasını dilemişti. ***Temsilciler Kurulu*** da 10 Ekim günkü toplantısında ***Amasya***'yı önermişti (***HTK***, 15). Görüşmelere M. Kemal, Rauf Orbay ve Bekir Sami Kunduh katılacaklardı. Ayrıca komutanlardan bu buluşmada ele alınması gerken konulara ilişkin düşünce ya da önerilerini bildirmeleri istenmişti.

M. Kemal ve arkadaşları, Salih Paşanın ***İstanbul***'dan hareketinin ertesi günü, 16 Ekim 1919'da yola çıkmışlar, 18'inde de ***Amasya***'ya varmışlardı.

Görüşmelere "2" gün sonra 20 Ekimde başlanmıştı. Bu süre içerisinde Salih Paşanın M. Kemal ve ***Temsilciler Kurulu***nun hükümetten neler isteyecekleri hakkında bilgi edindiği anlaşılmaktadır. 18 Ekimde bunları sadrazama iletmiş ve nasıl hareket edeceğine ilişkin bilgi istemişti. Buna göre milliyetçilerin başlıca istekleri şöyle sıralanıyordu:

a) Barış konferansına gönderilecek delegelerden 1/3'ünün kendilerinden olması,

b) Müdafaa-i Hukuktan olan adayların mebus seçimlerine girmesinin kabul edilmesi,

c) Hükümetçe genel af ilan edilmesi; Malta sürgünlerinin geri getirilmesine çalışılması. Bu olaylarda suç işlemiş olanların cezalandırılması,

ç) Kabinede Kuvayimilliye karşıtı olan kişilere yer verilmemesi,

d) Dış siyasada Sıvas Kongresinde saptanan ilkelere uyulması,

e) Bozkır ve Ahmet Anzavur ayaklanmalarının bastırılması (Şimşir, ***İBA***, I, No. 74 Ek.).

Sadrazam Ali Rıza Paşa bu isteklere ilişkin olarak Salih Paşaya verdiği yanıtta bir genelleme yaparak "2" esası belirtmişti: Temsilciler Kurulunun isteklerinden bir kısmı kabul edilebilir, bir kısmı kabul edilemez niteliktedir, bir üçüncü öbeği için karar verme yetkisi ise Mebuslar Meclisine aittir, bunlar oraya sunulabilir. Meclis açılıncaya kadar da ***Müdafaa-i Hukuk*** temsilcileri hükümete danışmanlık yapan bir kurul olarak kabul edilebilir. Gerçi sadrazam, Salih Paşaya gönderdiği ikinci bir yönergede Temsilciler Kurulunun yabancılarla siyasal ilişkiler kur-

masından, başka ülkeler basınına demeçler vermesinden ve ***İrade-i Milliye*** gazetesinde İngilizler aleyhine yayın yapılmasından yakınmıştı, ama genel olarak daha görüşmeler başlamadan M. Kemal ile ilişkileri kesmemeye özen gösterdiği dikkati çekmektedir. Önceden saptanan istekler ve verilen yönergelerle ***Amasya*** buluşması "2" resmi delegasyon arasında yapılan diplomatik bir toplantı niteliğini taşımaktadır.

Amasya Görüşmesi 20 Ekimde başlamış, 22'sinde sona ermişti. "3" gün süren görüşmelerde asıl tartışmalar ***Sıvas Kongresi Bildirisi*** üzerinde yapılmıştı. Görüş birliğine varılan noktalar bir tutanakta belirtilmişti. Sonunda bir dizi metinler ya da protokoller kabul edildiği için söz konusu tutanak, "2" No'lu sayılmıştı. Böylece "2"si ***"gizli"*** olmak üzere "5" ayrı protokol imzalanmıştı. Bunlar şu konulara ilişkindi:

Hükümetin Temsilciler Kurulundan istekleri Sıvas Kongresi Kararları (tutanak özeti) - Kimlerin Mebus Seçilemeyeceği - Temsilciler Kurulunun hükümetten istekleri (gizli) Barış konferansına gönderilecek delegeler (gizli).

Görüşmelerin gerçek boyutlarıyla değerlendirilebilmesi için bu protokollerin içeriklerinin belirtilmesi gerekmektedir.

1) HÜKÜMETİN TEMSİLCİLER KURULUNDAN İSTEDİKLERİ

Birinci protokol, Salih Paşanın 21 Ekim toplantısında önerdiği ve Temsilciler Kurulunca da kabulünde sakınca görülmeyen istekleri içeriyordu. "9" maddede toplanan istekler şöyle özetlenebilir (***N***, III, No. 159):

a) İttihat ve Terakki düşüncesinin yeniden uyanmasını önlemek,

b) Hükümet yürürlükteki yasalara uymayı ilke olarak kabul ettiği için herhangi bir görevlinin atanmasına ya da görevden alınmasına karışılmaması,

c) Ulusal örgüte karşı çıktıkları için Anadolu'da tutuklananlar varsa serbest bırakılmaları, gerçek suçlular hakkında soruşturma açılması,

ç) Birinci Dünya Savaşındaki "göç ettirme" (tehcir) olayında suç işleyenlerin cezalandırılmalarının yasalar ve "siyaset" açısından zorunlu olduğunun kabul edilmesi,

d) Dünya savaşına girmenin doğru olup olmadığı konusundaki tartışmaların kesilmesi. Çünkü bunu doğru bulanlar Anlaşma Devletlerine düşman sayılmakta bu da halkı korkutmaktadır,

e) Mebus seçimleri serbestçe yapılmalı, sonucu halkın vereceği oylar belirlemelidir. Mecliste değişik partilerin temsil edilmeleri de gereklidir,

f) Taşkın gösterilerden ve gazetelerde sert makaleler yazmaktan vazgeçilmesi,

g) Asayiş ve güveni bozacak durumlardan kaçınılması,

h) Hükümet lehinde ya da aleyhinde bir şey yazılmaması.

2) SIVAS KONGRESİ KARARLARI

İkinci protokol, ***Amasya Görüşmeleri***nin esasını oluşturmaktadır. M. Kemal'in nitelemesi ile "ikinci protokol, uzun süren bir görüşme ve tartışmanın tutanak özetidir" (***Söylev***, I, 177).

Salih Paşa ile M. Kemal, R. Orbay ve Bekir Sami arasında görüşmelere başlandığında padişahlık ve halifelik makamının, bütün Osmanlılar, hatta bütün İslam âlemi için bir dayanak olduğu belirtilmişti. Bundan sonra ***Sıvas Kongresi*** kararları ele alınmış ve maddeler üzerinde yapılan değerlendirmeler ve verilen kararlar tutanağa, yani protokole geçirilmişti. Kongre kararlarının yorum getirilmeden kabul edilen maddeleri için tek bir gönderme yapılmakla yetinilmişti. Kongre bildirisinde sıralanan "10" maddeden sonra ***Müdafaa-i Hukuk***un tüzüğü de "11. madde" olarak değerlendirilmişti. Ancak söz konusu "11. madde" ***Amasya Protokolünde*** "5." madde içerisinde değerlendirilmişti.

Taraflar, özellikle İstanbul hükümeti için geçerli olmak üzere şu ana ilkede görüş birliğine varmışlardı: Burada kabul edilen konular ya da hükümler hakkında son söz toplanacak olan ***Mebuslar Meclisi***nin olacaktı.

Sıvas Kongresi Bildirisinin 1. maddesi, ***Mondros*** Mütarekesi sınırları içinde bulunan toprakların biribirinden ayrılmaz bir bütün olduğu ilkesini içeriyordu. Ayrıca böyle bir ülkede yaşayan bütün İslam toplulukları "özkardeş" kabul ediyordu. Amasya görüşmelerinde bu iki temel ilke olduğu gibi kabul edilmişti. Ancak o günün iç ve dış koşulları dikkate alınarak bu hükümlere daha açıklık getirmeye çalışılmıştı. Bunlar "4" noktada toplanıyordu:

a) ***Kürtler ve Kürdistan:*** Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılmasına olanak yoktur. Ancak onlar görünüşte kendilerine bağımsızlık verilmesi yolunda yabancıların giriştikleri hareketlere karşı uyarılmalıdır.

b) ***Kilikya:*** Bu bölgenin anavatandan ayrılmasına razı olunmayacaktır.

c) ***Aydın Vilayeti:*** İzmir'in merkez olduğu bu il anavatanın bir parçasıdır.

ç) ***Trakya:*** İngilizler ve Fransızlar görünüşte bütün ***Trakya***'yı içeren bağımsız bir devlet kurmak istiyorlar, ama gerçek amaçları bir sömürge oluşturmaktır. ***Doğu Trakya***'nın ***Midye-Enez*** çizgisine kadar olan kısmını da Osmanlı topraklarından ayırmak istemektedirler. Bu asla kabul edilemez.

Amasya'da Sıvas kararlarının 2. ve 3. maddeleri değişik yorum getirilmeden kabul edilmişti. Böylece '***Kuvayimilliyeyi etmen ve ulusal iradeyi egemen kılma***'yı amaç edinme ve ***Rumluk*** ya da ***Ermenilik*** iddialarına karşı koyma, İstanbul hükümetince de benimsenmiş oluyordu.

Sivas Bildirisinin "4. maddesine ise şu yorum getirilmişti:

"Hıristiyan topluluklara siyasal egemenlik ve sosyal dengeyi bozacak nitelikte ayrıcalıklar verilmeyeceğine ilişkin paragraf, önemli bir biçimde görüşüldü. Bu kaydın, bağımsızlığımızı eylemli olarak sağlamak için elde edilmesi kaçınılmaz bir istek sayılması ve bundan yapılacak en ufak bir özverinin bağımsızlığımızı esaslı bir biçimde yaralayacağı ileri sürüldü. Müslüman olmayan toplulukların yüzyıllardan beri sahip oldukları kimi ayrıcalıkların, devletin bugünkü güçsüz ve güç durumunda kaldırılmasının zor olduğu da göz önüne alınmıştır."

Böylece ilke kabul edilmiş, ancak bu konuda da kesin karar Meclise bırakılmıştı.

Sıvas kararlarının ***manda*** sorununa ilişkin 7. maddesi uzun tartışmalara yol açmıştı. Bilindiği gibi ***Sivas***'ta, Türk topraklarında gözü olmayan bir devletin "teknik ve ekonomik yardımı"nın kabul edilebileceği öngörülmüştü. Amasya'da ülkeye sermaye getirecek yabancı bir devletin, "mali bir denetim" isteyebileceği öne sürülmüştü, hatta bunun haklı sayılması gerektiği savunulmuştu. Anlaşılan bu kaygılar, ***Düyûn-ı Umumiye*** (Osmanlı genel borçları) ile yaşanan acı deneylerden kaynaklanıyordu. Sonunda bu "yardım" konusunun uzmanlarca incelenmesi ve Milli Mecliste karara bağlanması uygun görülmüştü. Karar protokole şöyle aktarılmıştı:

"Bağımsızlığımız tamamen korunmak koşuluyla teknik, endüstriel ve ekonomik gereksinmelerimizin giderilmesi konusu tartışıldı. Memleketimize pek çok sermaye dökecek olan bir devletin mali işlerimiz üzerinde bir denetleme hakkına sahip olması zorunlu olacağından kapsam derecesi kestirilemeyen bu denetim hakkının bağımsızlığımıza ve gerçek ulusal çıkarlarımıza zarar vermeyecek biçimde uzmanlarca esaslı bir biçimde düşünülerek sınırlandırılıp saptandıktan sonra Ulusal Meclisçe uygun görülecek biçimde kabulü düşünüldü."

İkinci protokolde bundan sonra ***Mebuslar Meclisi***nin açılmasından sonra ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği***nin ve ***Temsilciler Kurulu***nun çalışmalarını nasıl sürdüreceği üzerinde durulmuştu. Sonunda Meclis açılıp derneklerin çalışmaları yasal güvence altına alındıktan sonra ***Müdafaa-i Hukuk*** derneği kendi tüzüğüne göre varlığını sürdürebilecekti. Tüzükte öngörülen "kongre"ler için de pratik bir çözüm bulunmuştu. Başkent dışında yeni bir kongre toplamaya gerek de yoktu. Dernek tüzüğünü kabul etmiş olan mebusların bir araya gelip yapacakları özel toplantı, "kongre" olarak kabul edilebilirdi. ***Temsilciler Kurulu***na gelince, ***Mebuslar Meclisi*** toplanıp güven içinde çalıştıktan sonra böyle bir kurula gerek kalmayacaktı, kaldırılması gerekirdi. Onun kaldırılmasıyla tüzükte yapılması zorunlu düzenlemeler "kongre" yerine geçecek "özel toplantı"da saptanabilirdi (Metin: M. Sertoğlu, ***BTTD***, 14, s. 28 vd).

Amasya görüşmelerinde en çok tartışılan konulardan biri de mebus seçimleri ve Meclisin nerede toplanacağı olmuştu. Buluşmadan ön-

ce bu konuda yalnız ***Temsilciler Kurulu*** ile İstanbul hükümeti arasında değil, ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütü ve komutanlar arasında da görüşbirliği sağlanamamıştı. M. Kemal, Meclisin Anadolu'da toplanmasını isterken arkadaşlarının birçoğu normal toplantı yerinin ***İstanbul*** olduğunu savunmuşlardı. Ne ki ***Amasya***'da Salih Paşa, M. Kemal ile R. Orbay ve B. Sami'nin görüşlerine katılmıştı. Meclisin Anadolu'da, "hükümetin uygun göreceği güvenceli bir yerde" toplanmasını "ilke" olarak kabul etmişti. Dahası, M. Kemal'le özel konuşmalarında ***Bursa*** üzerinde anlaşılmıştı (Karabekir, ***İH***, 357). Ancak bu kabul kendi adına olup kabine adına söz veremeyeceğini de belirtmişti. Bununla birlikte hükümetteki arkadaşlarını Meclisin Anadolu'da toplanmasına razı etmeye çalışacağına, bunu başaramazsa istifa edeceğine de söz vermişti (Kansu, I, 425).

Salih Paşa da ***Temsilciler Kurulu***nun görüşüne katılınca, başka ülkelerde de böyle bunalımlı dönemlerde meclislerin başkent dışında toplandıklarına ilişkin örnekler bulunmuş, 1870 savaşında Fransız Meclisinin ***Lion***'da, Dünya Savaşı sonunda Alman Meclisinin ***Weimar***'da toplandığı saptanıp protokol tutanağına geçirilmişti.

Salih Paşanın üzerinde önemle durduğu bir başka konu seçimlerin serbestçe yapılması ve İttihatçı olarak tanınanların mebus seçilmemeleri olmuştu. İttihat ve Terakki yanlısı olmak suçlulukla eşanlamlı sayıldığından ***Sivas*** Kongresinde bile delegeler o partiyle ilişkilerinin bulunmadığını yeminle belirtme gereğini duymuşlardı. Bu nedenle Salih Paşanın önerisi kabul edilerek buna ilişkin bazı önlemler düşünülmüştü. Saptanan ilkeler tutanak niteliğindeki bu ikinci protokolde belirtilmiş, bir de ayrıntıları içeren "3" No'lu protokol düzenlenmişti.

3) KİMLERİN MEBUS SEÇİLEMEYECEĞİ

Bunda şu "3" alanla ilişkisi bulunanların ya da sanık kabul edilenlerin mebus seçilmelerine engel olunacağı belirtilmişti:

a) İttihatçı diye tanınanlar,

b) Ermeni göçü sırasında suç işleyenler,

c) Ulusun ve ülkenin yararları aleyhinde bulunmakla "lekeli" olanlar.

Bu gibilerin seçilmelerini önlemek için olanaklar içerisinde her yola başvurulacaktı. Ancak alınacak önlemler, kişi hakları ile yasa hükümlerine aykırı olmayacaktı. Amaç, temiz ve yan tutmayan kişilerin seçilmelerini yeğlemek, böylece kötülük isteyenlerle yabancıların itirazlarını ve işe karışmalarını önlemekti.

Bunların dışında ülkedeki bütün siyasal partilerin ve Hıristiyan toplulukların seçime katılmalarının sağlanması, böylece toplanacak Meclisin bütün ülkeyi temsil ettiğinin kanıtlanması gerektiği de vurgu-

lanmıştı. Protokole göre bu konuda geç kalınmakla birlikte, gene de elden gelen çaba gösterilecekti (Metin. ***N***, III, No. 160).

4) HÜKÜMETTEN İSTEKLER

Salih Paşa, açıkça bir yükümlülük altına girmek istemediğinden ***Temsilciler Kurulu***nun hükümetten istediklerini içeren bu protokolü imzalamamış ve gizli kalmasını dilemişti. Ama protokole bağlanması İstanbul hükümetinin en azından bunları kabul edilebilir bulduğunu gösteriyordu. Bunların başlıcaları şunlardı:

Malta'ya sürülmüş olanların gerektiğinde Tük mahkemelerinde yargılanabilecekleri dikkate alınarak ***İstanbul***'a getirtilmeleri.

İçişleri Bakanlığı Müsteşarı ile Jandarma Genel Komutanı, İstanbul Merkez Komutanı ve Polis Müdürünün değiştirilmesi.

İngiliz Muhipler derneğinin halka kâğıt mühürletmelerine engel olunması.

Yabancılardan para alan derneklerin çalışmalarına son verilmesi. Bu gibi gazetelerin saldırılarının önlenmesi.

Aydın'daki ulusal kuvvetlerin gücünün artırılması.

Ulusal eylemlere katılan görevlilerin yerlerinden alınmaması, böylesi bir suçlama ile işten çıkartılanların görevlerine iadesi.

Batı Trakya göçmenlerine ulaşım kolaylıkları sağlanması.

Protokolde, Müslüman Türklere karşı kıyım hareketlerine katılmış olan ***Ermeniler***in mahkemeye verilmelerine ilişkin bir madde de bulunuyordu. Ancak bu konuda kesin karar Mebuslar Meclisine bırakılmıştı (Metin. ***Söylev,*** I, 179 vd.).

5) BARIŞ KONFERANSINA GÖNDERİLECEK DELEGELER

Gizli tutulmasına karar verildiğinden taraflarca imzalanmayan son protokol ile Paris Barış Konferansına gönderilecek Türk heyeti saptanmıştı. Bununla birlikte hükümetin, delegelerde aranacak nitelikler konusundaki ilkelere bağlı kalma koşuluyla listede değişiklik yapmasına da olanak tanınmıştı. Görüşmeler sonunda ***delegeleri, uzmanları*** ve ***yazı kurulu***nu belirleyen üçlü bir liste düzenlenmişti. ***Delege*** olarak şu adlar kabul edilmişti:

Başkan	A. Tevfik Paşa
Askeri delege	Ahmet İzzet Paşa
Siyasal delegeler	Dışişleri Bakanı ve Reşat Hikmet (sonradan Meclis Başkanı)

Barış konferansına gönderilmeleri uygun görülenler arasında Alb. İsmet İnönü, Kızılaycı (Hilal-i Ahmer'ci) Hamit, Ahmet Reşit Rey, tarihçi Ali Emiri ve M. Münir Ertegün de bulunuyordu.

Yazı Kurulu için de, Reşit Saffet Atabinen ile Harbord heyetinde çevirmenlik yapmış olan Robert Kolej öğretmeni Hüseyin Pektaş'a yer verilmişti (***Söylev,*** I, 180).

II) AMASYA GÖRÜŞMELERİ SONRASINDAKİ GELİŞMELER

Amasya Görüşmeleri ve imzaladığı protokoller ile İstanbul hükümeti, Anadolu'daki direniş hareketlerini ***"isyan"*** diye suçlamaktan artık vazgeçip ona ulusal bir girişim gözüyle bakmaya yönelmiş oluyordu. Aynı zamanda varılan kararlar, hükümet ile ***Temsilciler Kurulu*** arasında işbirliği için atılmış önemli bir adımdı. Eğer sonuna dek bu yolda yürünebilseydi kuşkusuz ki amaca daha kolay ve çabuk varılacaktı. Ancak Padişah Vahidettin'in tutumu, Anadolu hareketini açıkça destekler bir siyasa izleyemeyen Ali Rıza Paşanın çok geçmeden istifa etmek zorunda kalması ve ulusal bütünleşmeyi önlemek için fırsat kollayan Anlaşma Devletlerinin ***İstanbul***'u işgal edip yeni baskı hareketlerine girişmeleri buna olanak bırakmayacaktı.

A) MECLİSİN NEREDE TOPLANACAĞI SORUNU

Salih Paşa ***Amasya***'da ***Mebuslar Meclisi***nin Anadolu'da toplanmasına çalışacağına söz vermişti. Ancak hükümet ve padişah buna razı olmadıklarından Meclisin nerede toplanacağı yeniden büyük bir soruna dönüşmüştü.

M. Kemal ve R. Orbay ***Amasya***'dan ***Sivas***'a dönmüşlerdi. Bekir Sami ise ***Tokat***'taki çiftliğine gitmişti. ***Temsilciler Kurulu***na görüşmeler hakkında bilgi veren M. Kemal, protokollerin önemini "2" noktada özetlemişti: Ulusal örgütün hükümetçe tanınması; tarafların varılan sonuçlara uymanın zorunlu olduğu hakkında görüşbirliği içinde bulunması.

Fakat İstanbul'dan Harbiye Bakanı Cemal Paşadan alınan bir telgraf, kimi sorunların henüz çözülmediğini göstermişti. Hükümet ***Amasya***'da verilen kararları memnunlukla karşılamıştı. Fakat Meclisin ***İstanbul*** dışında toplanmasını birçok yönden sakıncalı, uygulanamaz bulmuştu. 27/28 Ekim gecesi çekilen telgrafta bu sakıncalar şöyle sıralanmıştı:

1) ***İstanbul***'da Anlaşma Devletleri birliklerinin bulunması Meclis

çalışmalarına engel olmayacaktır. Çünkü söz konusu devletlerin hepsi "Meşrutiyet"le, yani parlamenter sistemle yönetildiklerinden Millet Meclisine saldırmaları söz konusu olamaz. Onların istemedikleri bazı kişiler olabilir, ama bunların da "memleket selameti için bir fedakârlık daha gösterip milletvekilliğinden istifa" etmeleriyle bu sakınca giderilebilir.

2) Bu bunalımlı dönemde devlet ile milletvekillerinin daima birbirleriyle ilişkide bulunmaları gerekir. Bu nedenle bakanların İstanbul'da, milletvekillerinin taşrada bulunmaları doğru değildir. Ayrıca sadrazamın ve İçişleri Bakanının bir yandan sürekli olarak Meclisle ilişkide bulunmaları, bir yandan da başkentten ayrılmamaları gerekeceğinden bu zorunlulukların birleştirilmesine de olanak yoktur.

3) Meclisin Anadolu'da toplanması ***İstanbul***'dan başka ikinci bir merkezin oluşturulması anlamına geleceğinden Anlaşma Devletleri ve özellikle Venizelos, bunu ***İstanbul***'un geleceğinin saptanmasında aleyhte kullanacaklardır.

4) Meclis Anadolu'da açılacak olursa, seçimlere katılıp katılmamakta zaten kararsız olan bazı siyasal partilerle Müslüman olmayan topluluklar seçimi boykot edeceklerdir. Ya da seçilenler Anadolu'ya gitmeyecek, Meclis toplanmak için gerekli çoğunluğu sağlayamayacaktır.

Amasya protokollerinde karara bağlanmış bir hükmün geçerli olmadığı anlamına gelen bu telgrafın Salih Paşa tarafından değil de Cemal Paşa tarafından gönderilmiş olması da düşündürücüydü. Ya Bahriye Bakanı ***Amasya***'da kişisel olarak verdiği sözü kabine arkadaşlarına kabul ettiremediği halde istifa etmekten vazgeçmişti, bu yüzden de M. Kemal'e yazmaktan çekinmişti, ya da sadrazam ve hükümet üyeleri böylesi bir itiraz yazısını ***Temsilciler Kurulu***nun temsilcisi sayılan Cemal Paşanın imzasıyla göndermeyi yeğlemişlerdi. Harbiye Bakanı, M. Kemal'e olası bir "tehlike"den de söz ediyordu. Anlaşma Devletlerince istenmeyen ve kendileri hakkında "bir işlem" yapılması olasılığı bulunan kişiler hiç kuşkusuz M. Kemal, R. Orbay. R. Bele ve onlara yakın olanlardı. Onların "istifa" etmeleri öneriliyordu ki, bu, Milli Mücadeleyi yönetenlerin Mecliste temsil edilmemeleri demekti.

Cemal Paşanın bu telgrafı, Temsilciler Kurulunun 29 Ekim toplantısında uzun boylu tartışılmış ve şu görüşte birleşilmişti:

"Başta Ali Rıza Paşa olmak üzere kabine üyelerinin hepsi yetersizdir, kimisi ulusal eylemden yana, kimisi de buna karşıdır. Bununla birlikte padişah kısa zamanda bunları düşünerek yerine zorbalığı sürdürebilecek bir hükümet getirmek isteyeceğinden, Millet Meclisi kurulup yasama görevine başlayıncaya değin ***Temsilciler Kurulu****nun bu hükümeti tutmasının yurt ve ulus için hayırlı bir çözüm olduğu kabul edildi"* (***HTK***, 35).

Hükümetle ilişkilerin bozulmaması kararlaştırıldıktan sonra Cemal Paşanın telgrafına verilecek yanıt da ikiye ayrılmıştı. Meclisin toplanmasına ilişkin görüşler bildirilmeden önce Anlaşma Devletlerinin girişimde bulunmasından söz edilen kişilerin kimler olduğunun sorulması gerekli

görülmüştü. ***Temsilciler Kurulu*** adına M. Kemal'in bu konudaki telgrafına hemen o gece yanıt veren Cemal Paşa, Anlaşma Devletlerinin böyle bir girişimlerine kendilerince kesin gözle bakılmadığını, "belki orada düşünülür" diye öyle bir "düşünce öne sürüldü"günü açıklamıştı! Ama böyle bir tehlike gerçekten de söz konusu idi. Hükümetin ve Cemal Paşanın kesinleşeceğini sanmadıkları "girişim" 16 Mart 1920'de bütün acılarıyla yaşanacaktı.

Cemal Paşa açıklama niteliğindeki bu ikinci telgrafında da Meclisin ***İstanbul***'da toplanmasının yeğlenmesini bir kez daha belirtiyor ve sorunun ivedi olarak çözüme bağlanmasının çok gerekli olduğunu vurguluyordu. ***Temsilciler Kurulu*** buna verdiği yanıtta, işgal altındaki ***İstanbul***'un durumu, anaçizgileriyle belirtilerek Meclisin orada nasıl çalışacağı sorulmak istenmişti. Başkentin, düşman güçlerin eylemli işgali altında bulunduğu, basının onların denetimi altına sokulduğu, ***Rumlar***ın ve ***Ermeniler***in hükümeti tanımaz bir tutum sergiledikleri hatırlatılmıştı. Meşrutiyet yönetimini kabul eden bir ulusun kendi haklarını "düşman içinde ve düşman baskısı altında" savunması düşünülemezdi. Bundan dolayı Meclisin başkentte toplanması ulusal güçleri felce uğratacaktı. Ayrıca bu, Anlaşma Devletlerinin yaptıkları haksızlıkları kabullenmek anlamına gelecekti. Bu ise "intihar"dan başka bir şey olamazdı. Parlamenter sistemi benimsemiş olan Avrupalıların ***Mebuslar Meclisi***nin toplanmasını olumlu karşılıyacaklarına ilişkin savın bir yanılgı olduğunun da belirtildiği ***Temsilciler Kurulu*** yanıtında, galip devletlerin olası bir girişiminin yalnızca mebus seçilmesini istemedikleri kişilerle sınırlı kalmayacağına ve bütün Meclise yönelik olabileceğine de dikkat çekilmişti.

Telgrafta Meclisin Anadolu'da toplanmasına ilişkin olarak öne sürülen sakıncaların gerçekte geçerli olmadığı da belirtilmeye çalışılmıştı. Her şeyden önce Meclis "taşra"da, tam anlamıyla güven duyulacak bir yerde toplanmalıydı. Bu toplanma "geçici" sayılıp barış antlaşması yapılıncaya kadar sürecek olursa varolduğu söylenen engellerin birçoğu kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Hem Meclis dışta toplandı diye bakanların hepsinin başkentten ayrılmalarında zorunluluk yoktu. İşi olanlar gidip gelir ya da kendileri adına bir "komiser" bırakabilirlerdi. Meclisin padişah tarafından açılması da zorunlu değildi. Açılışı bir "vekil" atayarak da yapabilirdi. Azınlıklarla bazı siyasal partilerin seçime katılmamaları ise kendi aleyhlerine bir davranış demekti. Bütün bunlar bir yana, hükümet, başta ***Aydın*** ili olmak üzere ***Adana, Maraş, Urfa, Ayıntap*** ve ***Musul***'da da seçimlerin yapılmasına çalışmalıydı.

Telgrafta son olarak da, hükümet ile daha "25" gün önce bir anlaşmaya varılmışken şimdi ***Temsilciler Kurulu***na güven duyulmamasından ötürü üzüntü duyulduğu dile getiriliyordu (***BTTD***, 14, s. 40).

Cemal Paşa 6 Kasımda buna, hükümetin Meclisin ***İstanbul***'da toplanması konusunda ısrarlı olduğu yanıtını vermişti. Hükümetin ya da sarayın başkent dışında toplanmaya razı olmayacakları artık kesinlikle anlaşılmıştı.

1) TEMSİLCİLER KURULUNDA VE ÖRGÜTLER ARASINDA GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Ali Rıza Paşa Hükümeti ile ***Temsilciler Kurulu*** arasında Meclisin nerede toplanacağı yeniden önemli bir soruna dönüşürken, görüşleri sorulan ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütü ile komutanlardan da farklı yanıtlar gelmeye başlamıştı. ***İstanbul*** örgütü ve oradaki ***Kuvayimilliye*** yandaşlarından birçoğu, Mebuslar Meclisinin başkentte toplanmasında sakınca görmediklerini bildirmişlerdi. "3" ayrı şubesi bulunan ***İstanbul*** örgütü adına 20 Ekimde verilen yanıtta aşağı yukarı hükümetinkini andıran bir görüş sergilenmişti. Anlaşma Devletlerinin Meclise karşı bir davranışlarına pek ihtimal görülmediği söylendikten hemen sonra M. Kemal ile R. Orbay ve Refet Bele gibi açıkça Kuvayimilliyeyi yönetenlerin barış yapılıncaya kadar ***İstanbul***'a "ayak basmamaları," hatta mebus olmak istediklerine ilişkin haberleri yalanlamaları isteniyordu (***N***, III, No. 179).

Temsilciler Kurulu üyesi olarak başkentte bulunan Kara Vasıf da, Ali Rıza ve Cemal Paşalar ve ***Milli Kongre*** Başkanı Esat Işık ile görüştükten sonra, M. Kemal'e benzer bir görüş bildirmişti. "Millet Meclisinin kesin olarak İstanbul'da toplanması zorunludur. Yalnız siz, Rauf ve Bekir Sami Beyler ***İstanbul***'a gelmemelisiniz... Mebus olursanız izinli olarak dışarıda kalınız ya da milletvekili olmayarak daha yüksek ve gönüllerin sevgilisi kalmanız uygun olur" demişti (Agy., No. 180). Kara Vasıf, M. Kemal ve R. Orbay'ın İstanbul'a gelmelerini tehlikeli görürken kendini dışta tutmuştu, ama başkenti işgal eden İngilizler ilk olarak onu da tutuklayacaklardı.

Bu arada örgütten ya da belirli kişilerden gelen yanıtlarda Meclisin nerede toplanması gerektiğine ilişkin olarak "4" ayrı görüş ortaya çıkmıştı:

a) ***İstanbul***'da toplanmasını isteyenler: ***Erzurum, Trabzon, Balıkesir-Karesi-Saruhan Müdafaa-i Hukuk*** ya da ***Redd-i İlhak*** örgütleri İstanbul Hükümeti ve Kara Vasıf'a koşut olarak bu görüşü savunuyorlardı.

b) Taşrada toplanmasını savunanlar: ***Bursa, Karacabey, Kirmastı, Bilecik*** ve ***Yenişehir*** örgütleri.

c) ***İstanbul*** yakınında toplanmasını dileyenler: ***Trakya-Paşaeli*** derneği.

ç) Hükümetin uygun görmesi koşuluyla dışarıda toplanmasında sakınca olmadığı düşüncesini belirtenler de vardı.

Bu denli değişik ve de çelişik görüşler ***Temsilciler Kurulu***nu Meclisin açılabilmesi için ***İstanbul***'da toplanılmasını kabul etmeye sürükleyecekti.

2) GALİPLERİN GÖRÜŞÜ: TÜRKLER İSTANBUL'DAN ATILMALI

Amasya'da varılan uzlaşmaya karşın Meclisin nerede toplanacağı sorununun çözülememesi, Anlaşma Devletleri ve özellikle İngiliz çevrelerinde yeni yorum ve tasarımlara da yol açmıştı. Bu tasarımlar da M. Kemal'in Meclisin ***Bursa***'da toplanması için ısrar ettiği haberlerine dayanıyordu. Yalnız ***İstanbul***'da değil, Türkiye'nin her yöresinde olup bitenleri örgütleri, adamları ve ajanları aracılığıyla yakından izleyen İngilizler, o dönemde Osmanlı Dışişleri Bakanlığından belge bile çaldırtıyorlardı. ***Temsilciler Kurulu,*** bakanlıktan çalınan belgelerin İngilizlere satıldığına ilişkin haberler üzerine Harbiye Bakanı Cemal Paşayı uyarma gereğini duymuştu (***HTK***, s. 73).

İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa ile görüşmesinde, M. Kemal'in Meclisin Bursa'da toplanmasını istediği yolundaki haberin doğru olduğuna kanaat getirmişti. Bunun üzerine 4 Kasım 1919'da Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği mektubuna ***"Türklerin İstanbul'dan Atılması"***na ilişkin bir rapor da eklemişti. Elçilik Müsteşarı Mr. Hohler tarafından hazırlanan raporda şu görüşler öne sürülmüştü:

*"Meclisin Bursa'da toplanması, Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi ve üçüncü derecede bir devlet durumuna düşmesi demektir. İngiltere açısından bunu olumlu karşılamak gerekir. Eğer böyle olursa çok eskiden bu yana imparatorluklar başkenti olan **İstanbul,** bu küçük devlet için fazla gelecektir. **İstanbul,** İslamiyet için kutsal bir kent değildir.. Osmanlı hanedanı tükenmiştir. Türkler de yalnız başlarına İngiltere'ye karşı gelemez.. Bu nedenlerle **İstanbul, Tanca** gibi uluslararası bir rejimle yönetilebilir. İngiltere de bu büyük ve önemli kenti 'rehine' olarak elinde tutabilir"* (Şimşir, ***İBA***, I, No. 68).

Bu tür bir öneri, Türklerin ***Avrupa***'dan çıkartılıp geldikleri ***Asya***'ya sürülmeleri amacıyla XIX. yüzyıldan beri çeşitli Avrupa başkentlerinde düzenlenen tasarılara uygun düşüyordu. İngiltere Başbakanı W. Gladstone da bu siyasetin ateşli öncülerinden biriydi. Şimdi Osmanlı İmparatorluğu yenildiğine ve ***İstanbul*** denetim altına alındığına göre, böylesi bir tasarı çok kolaylıkla uygulamaya konulabilirdi. Bu yüzden Curzon, bu yeni Hohler tasarısını ciddiyetle ele almıştı.

İngiliz haberalma örgütünden gelen raporlar "milliciler"in Anadolu'da bir ***cumhuriyet*** ilanını düşündüklerini de bildiriyordu (***İBA***, I, No. 88 Ek.) Öyle olunca ***İstanbul*** saltanat ve halifelik merkezi olma özelliğini kendiliğinden yitirecekti. Vahidettin'in saltanat mevkiinden uzaklaştırılması İngiltere'nin istemeyeceği bir gelişme sayılırdı. Bu nedenle Curzon, ***İstanbul***'dan gelen Hohler raporuna dayanarak "2" yönlü bir tasarı geliştirmeyi yeğlemişti. Birincisi, Türklerin ***İstanbul***'dan çıkartılmalarını öngörüyordu. Varlığını Anadolu'da sürdürecek olan küçük Türk devletinin başkenti ***Asya***'ya, ***Bursa***'ya taşınabilirdi. İkinci tasarı ya da seçeneğe göre de ***İstanbul***'da ***Vatikan***'da olduğu gibi bir iç bölge oluşturulu-

yordu. Osmanlı padişahı *"halife"* olduğuna göre, başkentte onun yöneteceği bir merkez ayrılabilirdi. Buna göre eski Bizans başkenti İstanbul'un büyük kısmı uluslararası bir yönetimin elinde olacaktı.

İngiliz Dışişleri Bakanı, tasarısını geliştirmek için önce müttefiki Fransa ile anlaşma gereğini duymuştu. Bu arada da İngiliz Başbakanı L. George'un, Türk başkentinin Anadolu'ya taşınması ve İstanbul'da uluslararası bir yönetim kurulması için barış konferansına önerilerde bulunacağına ilişkin haberler gazetelere de yansımıştı. Fakat Fransa ile bu konuda bir yakınlaşma sağlanamamıştı. Bu nedenle Curzon, bir süre sonra bakanlar kuruluna tasarısının başarıya ulaşmadığını bildirmek zorunda kalmıştı (4 Ocak 1920, ***İBA***, I, s. 300-308). Ne var ki ***Mebuslar Meclisi***nin toplanmasını izleyen gelişmeler karşısında İngiltere hükümeti, bu kez de ***İstanbul***'u işgal edip Osmanlı yönetimine tam anlamıyla egemen olmaya yönelecekti.

B) TEMSİLCİLER KURULU - KOMUTANLAR TOPLANTISI (16-28 Kasım 1919)

Meclisin toplanacağı yer ve seçimler hakkında beliren görüş ayrılıklarını tartışıp kesin bir karara varmak isteyen ***Temsilciler Kurulu***, Anadolu direnişini destekleyen kolordu ve tümen komutanları ile ortak bir toplantı düzenlemeyi zorunlu görmüştü. Bu amaçla 29 Ekimde çağrıda bulunulmuştu. Ancak M. Kemal'in belirttiğine göre Diyarbakır, Edirne ve Bursa'daki Kolordu Komutanları Cevdet, C. Tayyar Eğilmez ve Yusuf İzzet ile Balıkesir ve Bursa'daki Tümen Komutanları Kâzım Özalp ile Bekir Sami Günsay'a "aradaki uzaklık ve özel durumları" nedeniyle çağrı yapılmamış, kendilerine alınacak kararların duyurulacağı bildirilmişti (***N***, III, 185, 186). Ayrıca toplantıya görüşlerinden yararlanılabilecek bazı kişilerin katılması da yararlı bulunmuştu. Konya'daki Kolordu Komutanı Alb. M. Selahattin cephe ile önemli işleri olduğunu belirterek kendi yerine kurmay başkanını göndermişti.

Toplantılara 16 Kasımda Temsilciler Kurulunun merkez yaptığı "Sultanî"de, yani kongre binasında başlanmıştı. 28 Kasıma kadar süren oturumların bazılarına görüşlerinden yararlanılmak üzere çağrılan şu kişiler de katılmışlardı: Van Valisi Haydar Vaner, Ahmet (Alfred) Rüstem, Süreyya Yiğit, Menteşe (Muğla) Mutasarrıfı Hilmi, Husrev Gerede ve Sıvas Valisi Reşit Paşa (U. İğdemir, ***Heyet-i Temsiliye Tutanakları***, s. IX).

Gündem "3" madde olarak saptanmıştı: Meclisin toplanacağı yer; Meclisin toplanmasından sonra Temsilciler Kurulunun ve ulusal örgütün alacağı biçim ve çalışma yöntemi; barış konferansının vereceği kararlardan sonra nasıl davranılacağı.

Toplantılara doğal olarak M. Kemal başkanlık ediyordu. İlk birle-

şimde güncel bazı konular görüşülmüş, gündeme ancak ikinci birleşimde geçilmişti. Bu ana sorunda başlıca "3" görüş belirmişti. ***Temsilciler Kurulu*** üyesi Ömer Mümtaz ile Süreyya Yiğit, Meclisin İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığını savunmuşlardı. Mümtaz Beye göre bu, "esarete boyun eğmek" olurdu. B. Sami Kunduh, M. Müfit Kansu ve Hakkı Behiç Bayiç ise ***İstanbul*** dışında toplanılması gerektiğini belirtirken, Meclisin bir ***"Ulusal Meclis"*** (Assemblee) hatta ***Kurucu Meclis*** olmasını dilemişlerdi. B. Sami, bu konuda bir önerge de vermişti. Çok ayrıntılı olarak yazılan önergede ***Kurucu Meclis***in ***İstanbul*** dışında bir an önce toplantıya çağırılması ve bir "geçici yönetim"in ilan edilmesi isteniyordu. Buna karşılık Kâzım Karabekir, İstanbul'da toplanmanın zorunlu olduğunu savunmuştu. Kendisinin anlattığına göre bir gün önce M. Kemal'le konuşmasında, ***Temsilciler Kurulu*** üyelerinden bazılarının ***Eskişehir*** ya da ***Ankara***'da bir ***"Ulusal Meclis"*** toplayıp arkasından ***"ulusal bir hükümet"*** ilan etmek eğiliminde olduklarını öğrenmişti. Ama o bu görüşmede kendi görüşünü belli etmemiş, bu konuda değişik yerlerden gelen yazıları içeren dosyayı incelemeyi yeğlemişti. Nitekim toplantıda dışta toplanmaya karşı çıkarken bunun başlıca gerekçesini şöyle açıklamıştı:

"Herkes ***İstanbul***'a gidilmesini istiyor. ***İstanbul***'daki büyük kişiler hep ***İstanbul***'dan söz ediyor. Mebuslar Meclisi dışarıda toplanırsa millete, ***İstanbul***'dan vazgeçildi zannım verir; dolayısıyla ***İstanbul***'u kaybedeceğiz. En önemlisi bu..."

Bununla birlikte Karabekir, Anadolu'da bazı önlemler alınmasını da gerekli buluyordu. Buna göre ***Temsilciler Kurulu*** ve mebuslar mutlaka "2"ye ayrılmalı, bunlardan bir kısmı ***İstanbul***'a gitmemeliydi. Böylece gerektiğinde dışta dayanılacak bir güçten yoksun kalınmazdı.

Söz alanlardan A.F. Cebesoy, R. Orbay, Alb. Selahattin, Ratipzade Mustafa ve Haydar Vaner genel olarak Karabekir'i desteklemişlerdi. Cebesoy'a göre ***Temsilciler Kurulu,*** Meclisin sonuna dek varlığını dışarıda koruyup sürdürmeliydi. R. Orbay, ***Kurucu Meclis*** önerisine karşı çıkmış ve İstanbul ile bağların koparılmamasını istemişti. ***İstanbul***'da toplanılmalı ve sonuna kadar direnilmeliydi. Bu nedenle konuşmasını '***İstanbul***'da da genel bir ayaklanmayı yavaş yavaş hazırlamaktan başka çare ve önlem görmüyorum" diye bitirmişti.

Ahmet Rüstem ise görüşlerini yazılı olarak açıklamıştı. Meclisin ***İstanbul***'da ya da dışarıda toplanmasının bazı sakıncaları bulunduğunu belirten bu diplomata göre ***İstanbul***'a gidecek mebusların tutuklanmaları olasılığı vardı. Dışta toplanma ise yeni bir savaşa yol açacağından "zaten bitmiş, tükenmiş olan bu halkın büsbütün yere serilip yok olup gitmesine neden" olabilirdi. Bu yüzden de kesin karar vermeden iç ve dış koşulların göz önüne alınmasını diliyordu.

Eğilim böylece belli olduktan sonra M. Kemal önerileri oya sunmaksızın durumu şöyle özetlemişti: "Şu halde toplanma yerinin ***İstanbul***'da olmasında kesin zorunluluk vardır."

17 Kasını günkü birleşimlerde seçimlerden sonra İstanbul'a gidecek mebuslarla, olası gelişmeler karşısında alınması gereken önlemleri saptamak amacıyla bir toplantı yapılması konusu ele alınmıştı. Buna koşut olarak da ***Temsilciler Kurulu***nun varlığını sürdürüp sürdürmemesi tartışılmıştı. Mebuslarla tek bir yerde toplanmanın güç olacağı göz önüne alınarak Karabekir'in ayrı ayrı bölgelerde toplanılması yolundaki önerisi kabul edilerek bu yerlerin belirlenmesine çalışılmıştı.

M. Kemal, ***Temsilciler Kurulu***nun amaç edinilen ilkeleri gerçekleştirebilmesi için üyelerinin Meclise girmelerinden yana olduğunu belirtmişti. Hakkı Behiç ile A. Rüstem de kendisini desteklemişlerdi. R. Orbay, üyelerin "mebus" olarak Meclise girmeleri görüşünü paylaşırken ***Temsilciler Kurulu*** diye bir şey kalmamasını, dışarıda yalnızca bir "Çalışma Grubu" (faal heyet) bulunması gerektiğini savunmuştu. Buna karşılık Karabekir, kurul üyelerinin Meclise girmelerine karşı çıkmıştı. Sonunda, İngilizlerin ***Kars***'ı işgal ettiklerinde ***İslam Şûrası*** üyelerini tutuklayıp sürgün ettikleri de dikkate alınarak ***Temsilciler Kurulu***nun etkinliğini sürdürmesi ve Anadolu'da kalması uygun görülmüştü. Ancak bu karara M.M. Kansu, A. Rüstem ve B. Sami Kunduh olumsuz oy vermişlerdi. Bu arada Karabekir, ***Sivas Kongresi***nin ve ***Temsilciler Kurulu***nun Doğu Anadolu'yu ihmal ettiği yolundaki eski eleştirilerini yineler biçimde başkana şu soruyu yöneltmişti: "Erzurum'un bırakılması falan gibi bir karar karşısında kalınırsa ne yapılabilir? Temsilciler Kurulu ne yapar?" M. Kemal bunu şöyle yanıtlamıştı:

'Temsilciler Kurulu orada geçici bir hükümet kuracaktır."

Ortak toplantının üçüncü günü olan 18 Kasımda M. Kemal Meclis açıldıktan sonra ***Temsilciler Kurulu***nun "Mebuslar Meclisini ve milleti izlemek ve yönetebilmek" için daha yakın bir yerde bulunması gerektiğine dikkati çekmişti. Bunun üzerine şu kararlar alınmıştı:

1) Mebusların gruplar halinde toplanmalarını sağlamak ve onları şimdiden aydınlatmak üzere bir yönerge hazırlanması.

2) ***Temsilciler Kurulu*** üyesi olarak her "livadan bir mebusun delege olarak seçtirilmesi. ***Temsilciler Kurulu*** merkezinin ***Eskişehir*** yakınındaki ***Seyitgazi*** olması.

Fakat sonradan imzalanan metinde Temsilciler Kuruluna üye olacak mebusların Sancaklarda "1", bağımsız sancaklarla illerde "2"şer olması uygun görülmüştü. Öte yandan tutanakta merkezin ***Seyitgazi***'ye taşınması yazılmasına karşın M. Kansu'nun aktardığına göre, gerçekte saptanan yer ***Ankara*** idi. Cebesoy aslında ***Ankara***'yı istediği halde orası kabul edilmez diye ilk aşamada ***Eskişehir***'i ya da ***Seyitgazi***'yi önermişmiş. Kansu, "sonunda ***Ankara*** üzerinde karar verildi, fakat bu karar bir süre gayet gizli olarak aramızda kaldı. M. Kemal prensibi gereği, zamanında ilan olunacaktı" diyor (II, 445).

Bir komisyonca hazırlanan yönerge de 19 Kasım sabahı birleşiminde görüşülmüştü. Bu sırada ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütünün kurulmasın-

da sivil kişilerle askerlerin rolleri de tartışılmıştı. Kimi suçlamalara karşın M. Kemal, Karabekir ve Bekir Sami'nin görüşleri, her zaman tartışılan bu konuda bazı temel ilkelere de yansımıştı.

Bekir Sami, "Asker ve sivil memur ayrımı yapılmamalıdır; sivil de söz verir döner, asker de" diye ortak bir özelliğe değinirken Karabekir, "Millet kolordulara emreder; ben millet tarafından rica kabul etmiyorum" sözleriyle ulusal ordunun temel işlevini vurgulamıştı. M. Kemal de "Ne birincisinden, ne ikincisinden yüz çeviremeyiz" diye, birlik olmanın, bütünleşmenin zorunlu olduğunu anlatmak istemişti. Bu konuşmalardan sonra alınan karar şöyle formüle edilmişti:

"Ulusal örgütün ordu tarafından yönetilmesi ve sivil yönetim amirleri ile görevlilerinden de yararlanılması."

Temsilciler Kurulunca düzenlenen bu ortak toplantı, 28 Kasıma dek sürmüştü. Ancak 21, 24 ve 25 Kasım günleri toplantı yapılmamıştı. Dördüncü günü izleyen birleşimlerde de yurdun çeşitli yörelerinden yapılan başvurular ya da güncel konular ele alınmıştı. 28 Kasımdaki son oturumda ise ***İstanbul***'dan gelen Kara Vasıf'ın oradaki duruma ilişkin olarak vereceği bilgiler için gizli bir birleşim yapılmıştı. "13" gün süren toplantılara son verilirken alınan kararlar bir araya getirilmiş ve hazır bulunanlarca imzalanmıştı. Son ***Mebuslar Meclisi***nin toplanması ve kapatılması ile gelişecek olayların daha iyi anlaşılmasına yardım edecek olan bu ortak kararlar şöyleydi:

*"1) Meclisin **İstanbul**'da toplanmasında sakıncalar ve tehlikeler olduğu halde, toplantının **İstanbul** dışında yapılmasını hükümet uygun bulmadığı için ve yurdu sarsıntıya uğratmaktan çekinerek, **İstanbul**'da toplanma zorunluğu kabul edildi. Ancak, aşağıdaki önlemlerin alınması gerektiği kararlaştırıldı:*

a) Bütün milletvekillerini durum üzerinde aydınlatarak teker teker düşüncelerini istemek,

*b) Milletvekillerinin **İstanbul**'a gitmeden önce **Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir** ve **Edirne** gibi yerlerde bölük bölük toplanarak, Millet Meclisi **İstanbul**'da toplanacağına göre, gerek **İstanbul**'da ve gerek dışarıda alınması gerekli güvenlik önlemlerini ve izlencemizin ilkelerini savunacak güçlü bir grubun kurulması yollarını düşünüp görüşmeleri,*

c) Derneğin örgütlerini çabucak yaymak ve güçlendirmek için kolordu komutanlarının, bölge komutanları ve askerlik şubesi başkanları aracılığı ile çabuk ve etkin yardımda bulunmaları,

ç) Sivil örgütlerin başında bulunan bütün yüksek görevlilerden –ne olur ne olmaz diye– ulusal örgüte bağlı kalacaklarına söz almak ve kendilerinin ellerinde bulunan araçlarla derneğin örgütlerini kurmaya ivedilikle girişmelerini istemek.

*2) Ulusal Meclis **İstanbul**'da toplandıktan sonra, milletvekillerinin tam güvenlik ve serbestlik içinde yasama görevlerini yapmakta olduklarını bildirecekleri güne değin **Temsilciler Kurulu**, şimdiye dek olduğu gi-*

bi, dışarıda kalarak ulusal ödevini yapacaktır. Ancak bütün sancaklardan birer, illerle bağımsız sancaklardan ikişer olmak üzere milletvekilleri arasından seçilecek kişiler tüzüğün 8. maddesine göre ***Temsilciler Kurulu*** *üyesi olarak* ***Eskişehir*** *yakınında toplanacaklar; burada durumun açıklanması ve Ulusal Meclisteki yöntemimizin belirlenmesi ile ilgili görüşmeler yapılacaktır. Bunun için* ***Temsilciler Kurulu*** *da oraya gidecektir. Bu toplantıdan sonra* ***Temsilciler Kurulu****nun üye sayısı uygun şekilde artırılacak, öteki milletvekilleri* ***İstanbul****'da Milli Meclise gideceklerdir.* ***Temsilciler Kurulu****nun görevde bulunduğu sürece, ulusal örgütlerin kuruluşu ve çalışma yöntemi, tüzükteki gibi olacaktır.*

Ulusal Meclis, tam güvenlik içinde bulunduğunu bildirdiği zaman, ***Temsilciler Kurulu,*** *tüzükteki yetkisine dayanarak* ***Genel Kongre****yi toplantıya çağırıp on birinci madde gereğince, derneğin ileride alacağı durumun belirtilmesini kongrenin kararına bırakacaktır. Kongrenin nerede ve nasıl toplanacağı, o zamanki duruma göre belirtilecektir. Kongrenin toplantıya çağrıldığı zaman ile toplanması arasında geçecek süre içinde* ***Temsilciler Kurulu*** *İstanbul hükümeti ve Ulusal Meclis Başkanlığı ile kesin zorunluk görmedikçe resmi ilişkide bulunmayacaktır.*

3) Paris Barış Konferansı, bizim için olumsuz bir karar verir ve hükümet ile Ulusal Meclisçe bu karar kabul edilirse, en uygun yolla ve çabuk olarak ulusal iradeye başvurulacak ve tüzükte açıklanmış olan ilkelerin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.

M. Kemal, Rüstem, Ali Fuat, H. Rauf, K. Karabekir, Hakkı Behiç, H. Selahattin, İbrahim Süreyya, Bekir Sami, Ömer Mümtaz, Şemsettin.*"*

C) İNGİLİZ MUHİPLER DERNEĞİNİN KARŞIT GİRİŞİMLERİ

Amasya Görüşmelerinden sonra ***Temsilciler Kurulu***nu uğraştıran ve Ali Rıza Paşa hükümeti ile de görüş ayrılığını arttıran olaylardan biri, ***İngiliz Muhipler*** (Sevenler) ***Derneği*** Başkanı Sait Molla'nın mektupları olmuştu. Söz konusu mektupların örnekleri, onun evine hizmetçi diye sokulan ulusal örgütten biri tarafından elde edilmişti (***Söylev,*** I, 212). Hepsi "12" tane olan bu mektuplar Çanakkale Mevki Komutanı Alb. Galatalı Şevket tarafından M. Kemal'e gönderilmişti (***HTK***, 58).

Sait Molla'mn, resmi görevi ***British Relief Fund*** (İngiliz Yardım Fonu) olan, ama İngiliz haberalma servisi olarak çalıştığı anlaşılan Rahip Dr. Robert Frew'a yazdığı mektuplar, ulusal harekete karşı bazı ortak girişimlerde bulunulduğunu, Anadolu'da karışıklıklar çıkartılmasına çalışıldığını gösteriyordu.

11 Ekim - 5 Kasım 1919 tarihleri arasında yazılan mektuplara göre beliren gerçekler şöyle özetlenebilir:

a) Sait Molla ile R. Frew arasında çok sıkı bir işbirliği kurulmuştur.

İngiliz Muhipler Derneği Başkanı ve Adalet Bakanlığı eski Müsteşarı Molla, Frew'a "Sayın dostum" ya da "Üstadım" diye hitap etmektedir. Onunla sık sık buluşmaktadır. Nitekim ilk mektubunda yeni aldığı bilgileri yazıyla ulaştırdığını belirtirken, "Yarın sabah kendim gelip geniş bilgi vereceğim" demektedir. Bu ziyaretler geceleri de yapılmaktadır. Ancak Sait Molla, izlendiğinden kuşkulanmakta, "gece olduğu için epeyce korktuğunu" da gizlememektedir.

b) Sait Molla, Padişah Vahidettin ve Damat Ferit ile Frew arasında da bir tür aracılık yapmaktadır. Sarayın ve sadrazamın isteklerini Frew'a aktardığı gibi ondan bazı girişimlerde bulunmasını da istemektedir. İlk mektubunda, Damat Ferit'in Anadolu'daki ulusal kuvvetlerin dağıtılmasını istediğini ve bunun için "seçimlerden önce" hükümete ortak bir nota verilmesini beklediğini belirten Molla, o gece kendisini ziyaret edecek İçişleri Bakanı Âdil'in de sadrazamın bazı "özel rica"larını bildireceğini eklemektedir. Onu izleyen mektubunda da Papazdan, duruma üzülen padişahın "teselli edilmesi"ni dilemektedir. Ayrıca, değiştirileceği söylenen polis müdürünün yerinde kalması için "gerekenlerin dikkatlerini çektiriniz!" demektedir. Bu satırlarla Sait Molla, hiç kuşkusuz Frew'dan bu işler için İngiliz temsilcilerinin desteğini istemektedir.

c) Molla, bir "fon" yöneticisi olan R. Frew'dan para istemekte ve almaktadır. Görünürde bu paralar İstanbul'da ya da Anadolu'da ulusal harekete karşı çalışan dernek üyelerine ya da gizli ajanlara gönderilmektedir. Örneğin Frew tarafından "verilen 2.000 lira" ***Adapazarı***'nda Hikmet Beye gönderilmiştir. ***Karacabey***'de bulunan kod numaralı bir ajana da "1.200 lira" yollanmıştır.

ç) ***İngiliz Muhipler*** derneğinin ***Ankara, Kayseri, Karaman, Konya*** gibi merkezlerde "kod" numaraları ile çalışan ajanları vardır.

d) Ulusal hareket aleyhine olaylar yaratmaya, ayaklanma çıkartmaya ya da ayaklananlarla ilişki kurmaya çalışılmaktadır. Sait Molla, "çetelerimizden bir bölüğü yok ediliyor!" diye yakınmaktadır. Bazı planlarının ve Anadolu'daki örgütlerinin ulusal kuvvetlerce anlaşıldığını belirterek ***Bozkır***'a gidecek adamların bundan "çokça" korktuklarını söylemektedir. Bir başka mektubunda "Sıvas olayı"nı nasıl bulduğunu soruyor, böylece Şeyh Recep olayı ile ilişkisi bulunduğunu da belirtiyordu.

e) ***İngiliz Muhipler*** derneği ve Sait Molla, ***Kürdistan Teâli Derneği*** ile de yakın ilişki içindedir. Gerçi Kürt derneğinden "Söz verdiği halde bir iş yapmadı" diye yakınmaktadır, ama gene de o dernekteki yakın dostlarıyla görüştüğünü ve verilen yönerge doğrultusunda Kürdistan'a adamlar gönderileceğini belirtmektedir. Ancak bunlar için "büyük bir ödenek" verilmesi gerektiğini eklemektedir. Ayrıca Ferit Paşanın sadaretten ayrılmasından sonra Müşir (mareşal) Zeki Paşanın hükümet başkanlığına getirilmesinde de yarar görmektedir. Ona göre "bu adam Kürtlere sözünü geçirebilecek durumdadır."

f) Molla, M. Kemal'in ***İstanbul***'a dönmesini sağlamak için ona ve arkadaşlarına yumuşak davranılmasını istemektedir:

"Birkaç kez söylemek istediğim halde unutuyorum. M. Kemal Paşaya ve onu tutanlara biraz yumuşak davranmalı, kendisi tam bir güvenle buraya gelebilsin. Bu işe pek çok önem veriniz. Kendi gazetemizle onu destekleyemeyiz" (24.X.1919).

g) Mektuplar R. Frew'in, dolayısıyla da İngiliz temsilciliğinin, mebus seçimlerinin yapılmasını istemediklerini de kanıtlanmaktadır.

"Seçimleri askıda bırakmak ve geciktirmek için gerek Mustafa Sabri (Şeyhülislam) ve gerek Hamdi (Evkaf Bakanı) ve Vasfi Efendilerle uzun uzadıya, verdiğiniz yönerge sınırları içinde görüştüm. İşi kabul ettiler. Mahallelerde propaganda başladı, bol para dağıtıp halkın kafasını karıştıracaklardır" (26.XI.1919).

Mektuplarının örneklerinin Kuvayimilliyeciler tarafından alındığını sezinleyen Sait Molla, ***İstanbul*** gazetesinin 8 Kasım sayısında bu örneklerin sahte olduklarını öne sürmüştü. Ama mektuplarda söz konusu edilen olaylar yaşanan gerçeklerdi. O nedenle ***Temsilciler Kurulu*** bunlar üzerine ciddiyetle eğilme gereğini duymuştu. İlk aşamada Sait Molla'nın bu girişimlerinden padişahın da haberli olduğuna ilişkin söylentiler doğru değilse, hükümetçe yalanlanması için Harbiye Bakanı Cemal Paşaya bir yazı yazılması uygun görülmüştü (***HTK***, 37 vd.). Arkasından, 6 Kasım günkü toplantıda da ***Ankara***'daki ajanın Türkçe bilen bir yabancı olabileceği düşüncesiyle gerekli araştırmanın yapılmasına karar verilmişti. Bu arada M. Kemal, İstanbul'da iken tanışıp bir iki kez görüştüğü R. Frew'e özel bir mektup yazıp kendisini uyarmak istemişti. Ne var ki ***Temsilciler Kurulu*** 16 Kasım toplantısında, "vatan hainlerini kuşkulandırmamak için" Sait Molla'nın mektuplarının yayımlanmasını ertelerken, M. Kemal'in yazdığı mektubun gönderilmemesini de kararlaştırmıştı (***HTK***, 58). Ancak M. Kemal ***Söylev***'de bu mektubu gönderdiğini açıklamaktadır. Buna göre Fransızca yazılan mektup 16 Kasımdan sonra postalanmıştır.

M. Kemal, yıllarca Türkiye'de yaşadığı için Türkler hakkında sağlıklı bilgiler edinmesi gereken Frew'e, "İstanbul çevresinde karşılaştığı kimi aymaz ve çıkarcı kişiler"in etkisiyle yanlış yöne sürüklendiğini belirtmeye çalışmıştı. İngiliz Bnb. Noel'in giriştiği hareketin, "bütün uygarlık dünyasına karşı utanç verici" bir olay olduğunu hatırlattıktan sonra ***Adapazarı***'na gönderilen paralarla da umuların elde edilemeyeceğini belirten M. Kemal, şöyle devam etmişti: "Siz bir din adamı olarak siyasa oyunlarına, özellikle adam öldürmeye varacak işlere karışmak hevesine kapılmamalıydınız!" (***Söylev***, I, 218 vd.).

Ç) YAHYA KAPTAN OLAYI

Temsilciler Kurulu ile Ali Rıza Paşa kabinesi arasında anlaşmazlık doğuran önemli olaylardan biri de Yahya Kaptan'ın öldürülmesiydi. ***İz-***

mit bölgesinde silahlı ulusal birlikler oluşturulurken ***Kuvayimilliye*** örgütünce tavsiye edilen Yahya Kaptan, eklm başlarında ***Sıvas***'tan verilen yetki ile o bölgede önemli bir birlik kurmayı başarmıştı. Böylece ulusal harekete karşıt bazı çetelerin yıkıcı faaliyetleri de önlenmişti. Ancak aradan çok geçmeden 24 Kasımda Kartal'daki ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** örgütü Başkanı Bnb. Ahmet Necati'den bir şikâyet telgrafı alınmıştı. Bunda Yahya Kaptan'ın köylülerden zorla para ve mal aldığı, köy içinde suçsuz adamları öldürttüğü öne sürülüyor, bu nedenle de yakalanıp hükümete teslim edilmesi gerektiği belirtiliyordu.

Ancak bu telgraf, içeriği kadar taşıdığı imza yönünden de Temsilciler Kurulunda kuşku ile karşılanmıştı. Kaldı ki Yahya Kaptan da görevini kötüye kullandığı ve ulusal örgütleri lekelediği için Bnb. Necati'den şikâyetçi olmuştu. İzmit'teki Tümen Komutanından ve Gebze Kaymakamından alınan bilgiler Kaptan'ı aklar, Bnb. Necati'yi de suçlar nitelikte olmuştu. Bunun üzerine ***Temsilciler Kurulu*** adına M. Kemal imzasıyla Harbiye Bakanı Cemal Paşaya bir mektup yazılarak Darıca yöresindeki olayları yaratanın Aslan Çetesi olduğu halde bunun Yahya Kaptan'a yüklendiği ve bunda Sait Molla'nın da parmağı olabileceği belirtilmişti (***N***, III, No. 202).

Cemal Paşadan bir yanıt alınamazken İstanbul'da temsilci durumunda olan Kara Vasıf'tan günlerce sonra alınan bir telgrafta da Yahya Kaptan açıkça suçlanmıştı. Bu suçlama Kaptan'ın sonu olmuştu. İstanbul'dan gönderilen bir birlik, 7 Ocak 1920'de Tavşancıl'a çıkarak Yahya Kaptan'ı sarmıştı. İzmit'teki Tümen Komutanı Vekilinin 14 Ocakta verdiği rapora göre Yahya Kaptan teslim olmuştu. Ancak köy dışına götürülerek kesici bir aletle öldürülmüştü (***N***, III, No. 211).

Yahya Kaptan olayı, Sait Molla'mn başında bulunduğu gizli örgütün ne denli etkin ve zararlı olduğunu kanıtlamıştı. Buna karşın Kara Vasıf'ın temsil ettiği ***İstanbul***'daki Müdafaa-i Hukuk örgütünün ***Temsilciler Kurulu***ndan ve komşu örgütlerden kopuk bir halde kendi başına hareket etmesinin ne gibi olumsuz sonuçlar doğuracağını göstermişti.

D) İSTANBUL'DAN GÖNDERİLEN TEFTİŞ KURULLARI

Temsilciler Kurulu ile komutanlar arasındaki görüşmeler sürerken Ahmet Fevzi Çakmak başkanlığındaki bir "teftiş kurulu"nun 25 Kasımda ***Sıvas***'a gelmesi, bazı duraksamalara yol açmıştı. Ali Rıza Paşa kabinesi Anadolu'da durumu yerinde incelemek amacıyla yetkili kurulların gönderilmesini yararlı görmüştü. Bunların görev ve yetkileri de bakanlar kurulunun 3 Kasım günlü toplantısında saptanmıştı:

1) Genel durumu inceleyip yapılan işlemlerin mevcut yasalar ve tüzükler hükümlerine uygun olup olmadığını saptamak.

2) Mebus seçimlerinin her türlü etkiden uzak ve tam bir serbestlik içinde yapılıp yapılmadığını belirlemek.

3) Müslümanlarla müslüman olmayan halk arasında anlaşmazlık olup olmadığını araştırmak, varsa bunların nedenlerini ve etkenlerini inceleyip giderilmesi için gerekli önlemleri saptamak.

4) Halka gerek seçimler, gerekse başka konularda sahip olduğu hak ve görevler yönünden gerekli bilgileri verip kendilerini aydınlatmak.

Bu çok kapsamlı görevleri yerine getirebilmeleri için, teftiş kurullarına olağanüstü yetkiler tanınmıştı. Gerektiğinde bütün görevlileri uyarabilecek, dahası onların görevlerini sürdürüp sürdüremeyeceklerine karar verecek ve bu konuda gerekli makamlara önerilerde bulunabileceklerdi (Karabekir, ***İH***, 372).

Bu görev ve yetkilerle Anadolu'ya "2" ayrı teftiş kurulu gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Kurullar "3"er üyeden oluşturulmuştu. Bunlardan birincisinde Emekli Gnl. Hurşit başkanlığında Sadaret eski Müsteşarı Emin ve Yargıtay üyelerinden Ömer Lütfi görev almışlardı. İkincisi ise Tüm Gnl. Ahmet Fevzi Çakmak başkanlığında olup Yargıtay üyelerinden Cafer İlhami ve Fetva Emini yardımcısı Hasan Efendiden oluşmuştu. Kurulların bölgeleri de şöyle saptanmıştı. Hurşit Paşa Kurulu, ***İzmit***'ten başlayarak ***Eskişehir, Konya, Afyon, Aydın, Balıkesir, Bursa*** bölgelerini dolaşacaktı. A. Fevzi Paşa Kurulu ise ***Ankara, Sıvas*** ve ***Erzurum*** illerinde incelemelerde bulunacaktı (Gökbilgin, II, 147 vd.).

Hükümetin böylesi kurullar göndermesinde başlıca iki düşünce etken olmuştu. Yürürlükteki yasa ve hükümlerin Anadolu'nun her yerinde uygulanmasını sağlayarak "isyan" ya da "ihtilal" görünümünü ya da suçlamasını ortadan kaldırmak ve seçimlere karışıldığı yolundaki iddiaları yerinde inceletmek. Çünkü ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisi seçimlere katılmama kararında ısrar ederken ***Temsilciler Kurulu*** ile ***Müdafaa-i Hukuk*** gruplarının tutumlarından yakınmıştı. 28 Ekimde sadarete sunulan protesto yazısında, "Kuvayimilliye temsilcileri adını alan maskeli İttihatçılar"ın yasal olmayan davranışlarının "yerlerinde inceletilerek" saptanacak duruma göre "yasal cezaların verilmesi" istenmişti (***BTTD***, 60, s. 5). Teftiş kurulları da bu başvurunun hemen ertesinde oluşturulmuştu.

Başkentte bu girişimler sürerken Cemal Paşanın bu konuda Sıvas'a herhangi bir bilgi vermemesi, M. Kemal ve arkadaşlarında bazı kuşkular uyandırmıştı. Bu nedenle ***Temsilciler Kurulu*** ilk olarak Cemal Paşadan A. Fevzi Paşa kurulunun ***Aydın*** cephesine gönderilmesinin nedenini sormuştu (***HTK***, 43). Ama sonradan bu haberin doğru olmadığı, kurulun Ankara-Sıvas-Erzurum bölgesine gönderildiği öğrenilmişti. Durumu yeniden değerlendiren ***Temsilciler Kurulu***, Cemal Paşadan daha ayrıntılı açıklama istemişti. Kurulun hangi amaçla gönderildiği sorulurken Kâmil Paşa kabinesinde polis müdürlüğü yapmış olan Cafer İlhami ile Fetvahanede görevli birinin bu kurulda görev almalarının "hikmeti" üzerinde durulmuştu (***N***, III, No. 189). Ama ***Temsilciler Kurulu***, Fevzi Paşa heyetinin geçeceği yerlerde ulusal gösterilerle karşılanmasını da

gerekli görmüştü. Kurulun özel ilişkilerine karışılmayacak, istirahatları sağlanacaktı. Ancak ulusal amaç aleyhine bir davranışları olursa "zararlarının sınırlandırılması" yoluna gidilecekti (***HTK***, 46).

* Teftiş kurulları İstanbul'dan 10 Kasımda ayrılmışlardı. A. Fevzi Paşa kurulu ***Ankara***'ya, Karadeniz yoluyla gitmeyi yeğlemişti. ***Havza***'ya vardığında da oradan İstanbul'a ilk raporunu göndermişti. Bunda yöredeki Müslüman olan ve olmayan gruplar arasında tam bir uyum (imtizac) bulunduğu, yerel ulusal örgütün (Müdafaa-i Hukuk) hükümete yardımcı olduğu, örgütte bulunan İttihatçıların kötü kişiler olarak tanınmadığı ve seçimlerin tam bir serbestlik içinde yapıldığı belirtilmişti. Bununla birlikte kurul, yöredeki asayişi bozan bazı olaylar görüldüğüne de değinerek bunları önlemek için jandarma birlikleri arasında bazı kimselerin görevlerine son verilmesi, boş yargıçlıklara atama yapılması gibi bazı önerilerde de bulunmuştu (Gökbilgin, II, 150).

A. Fevzi kurulu, ***Amasya***'daki incelemelerinin sonucunu da bir telgrafla İçişleri Bakanlığına bildirmişti. Bunda da asayişin genelde iyi olduğu, seçimlere karışılmadığı, Hıristiyanların da seçimlere katıldığı, mebus seçilen Bekir Sami Kunduh'un İttihatçı diye tanınmakla birlikte, yöredeki mutasarrıflığı sırasında sevgi ve saygı uyandırdığı belirtilmişti (Agy., 152).

O günlerde Fevzi Paşanın, A.F. Cebesoy'un ayrılması ile boşalmış bulunan XX. Kolordu Komutanlığına atandığına ilişkin bazı haberler de çıkmıştı. Konu, Temsilciler Kurulunun komutanlarla yaptığı toplantının daha ilk günü ele alınmıştı. Öncelikle haberin doğru olup olmadığı Cemal Paşadan sorulurken ***Ankara***'daki kolorduya Cebesoy'dan başka bir komutanın kabul edilmemesine ve Fevzi Paşaya da "gelmemesi" için yazı yazılmasına karar verilmişti (***HTK***, 74). Ayrıca Fevzi Paşanın yaveri Üstğm. Ali'nin ulusal örgütler aleyhine konuşmalar yaptığı öne sürüldüğünden, kendisinin izlenmesi için Amasya'daki kolorduya gereken yönerge gönderilmişti. Bu nedenlerle söz konusu kurul, ***Samsun***'dan ***Sıvas***'a gelirken Karabekir'in deyimiyle "bilerek ya da bilmeyerek ulusal örgütlenme" aleyhinde bir görünüm yaratmıştı (***İH***, 416).

Fevzi Paşa kurulu, 25 Kasımda Sıvas'a ulaşmıştı. Karabekir'in aktardığına göre, meydana gelen olumsuz havayı gidermek için kendisi bazı girişimlerde bulunmuştu. Ertesi sabah Fevzi Paşa ile özel bir görüşme de yapmıştı. Bu görüşmede Teftiş Kurulu Başkanı, M. Kemal ile A.F. Cebesoy'u "tutkularına ve çıkarlarına düşkün" kişiler olarak suçlamıştı. M. Kemal'in, hükümetin şeklini değiştirip "diktatör" olmak istediğini de öne sürmüştü. Bu nedenle Karabekir'den onları desteklemekten vazgeçmesini istemişti. O zaman M. Kemal'i "İstanbul'a çekmenin" (celbetmek) de daha kolay olacağını eklemişti. Karabekir, M. Kemal'den "daha hamiyetli ve değerlisini İstanbul'da iken arayıp" bulamadığını, öteki komutanların başkentte "esaret altında" oturmayı yeğledikleri yanıtını vererek kendisini yatıştırmaya çalışmıştı. Sonunda da onu ulusal direncin gerekli olduğuna inandırmıştı (***İH***, 372 vd.).

Kâzım Özalp'ın S. Selek'e anlattıkları da Fevzi Çakmak'ın başlangıçtaki bu olumsuz tutumunu doğrulamaktadır (***Anadolu İhtilali***, I, 159).

Öte yandan Fevzi Paşanın Kolordu Komutanlığı konusunda Sıvas'a gelmeden önce yazdığı mektup komutanlarla yapılan toplantıda okunmuştu. Tutanaklara yansıdığına göre paşa, orduda karışıklık (iğtişaş) bulunduğunu öne sürmüş ve ***Temsilciler Kurulu***nu da bundan ötürü suçlamıştı. Ancak kendisinin "vaziyeti görüp komutanlıktan vazgeçtiği" açıklanınca tartışmaların sürdürülmesine gerek görülmemişti (***HTT***, 104).

Bu gelişmelerden sonra Fevzi Paşa kurulu ulusal örgüt hakkında olumlu rapor düzenlemişti. 30 Kasım tarihli bu raporda bu örgütlenmenin "düşmanların olası bir saldırısına karşı Müslümanlar arasında birliği sağlama ve vatanın hukukunu koruma" amacıyla oluşturulduğu ve halifelik makamı ile saltanat hükümetine yardımcı olmaya çalıştığı vurgulanmıştı. Köy bekçileri dışında halka silah dağıtılmadığı, zorla para ve asker toplanmadığı da belirtilmişti (Gökbilgin, II, 153 vd.). Kurul üyeleri İçişleri Bakanlığına çektikleri telgrafta da ***Sıvas***'ta mebus seçimlerinde zorlama ve yasalara aykırı bir şikâyetle karşılaşmadıklarını da açıklamışlar, kentte son günlerde toplanan "kongre"de, yani komutanlarla yapılan ortak toplantıda, Meclisin ***İstanbul***'da toplanmasının kararlaştırıldığını da bildirmişlerdi.

30 Kasımda ***Sıvas***'tan ayrılan teftiş kurulu, ***Erzincan*** üzerinden ***Erzurum***'a gitmişti. Oradan da ***Trabzon***'a geçmiş ve incelemesini bitirerek ***İstanbul***'a dönmüştü. Kurulun ***Trabzon*** ve çevresinde bazı olayları ve şikâyetleri hükümete ilettiği anlaşılmaktadır. Özellikle 3. Tümen Komutanı Yrb. Halit'in "bir komitacı ruhu ile siyasetle" uğraştığı, seçimlere karıştığı öne sürülmüştü. Bunun üzerine Harbiye Bakanlığı onun görev yerini değiştirmiş ve Karabekir'den de şikâyetlerin incelenmesini istemişti. Ancak Karabekir, onun koyu bir ulussever olduğu için çevresinde tepkiler uyandırdığını söyleyerek şikâyetlerin kaynağının Ömer Fevzi olduğunu belirtmişti (***İH***, 15 vd.).

İkinci teftiş kuruluna gelince, Hurşit Paşanın başkanlığındaki bu kurul ***İzmit*** üzerinden ilk önce ***Konya***'ya varmıştı. Başkan orada ***Öğüt*** gazetesine verdiği demeçte, sözcüğün tam anlamıyla yansız bir kurul olduklarını söyledikten sonra, "ulusal hareket yanlıları, vatanın mutluluğuna hizmet ettiği sürece o kuvvetten yararlanılması doğaldır" demişti. Bu olumlu ve ılımlı yaklaşım kurulun teftişleri sonunda da dile getirilmişti. Hurşit Paşa, ***Konya***'daki "teftiş"in sonuçunu da bir demeçle açıklamıştı. Buna göre ***Kuvayimilliye***nin hükümet işlerine karıştığı, zorla para toplandığı savlarının gerçek olmadığı anlaşılmıştı. Hayırlı bir amaç için yardım toplanır ve o amaç için harcanırsa, kimse buna bir şey diyemezdi. Kurul, ***Bozkır*** olayının da saf halkın aldatılması sonucu çıktığı kanısına varmıştı.

Konya'dan ***Afyon***'a geçen teftiş kurulu, orada da yolsuzluk ya da baskı yapıldığını kanıtlayacak bir olay bulamamıştı. Orada Ermenilerin de seçime katıldıkları saptanmıştı. Hurşit Paşa, ***Afyon***'daki incelemeleri-

nin sonucunu da kentteki ***Sözbirliği*** gazetesine açıklamıştı. Bundan sonra kurul İstanbul'a dönmüştü (Gökbilgin, II, 148 vd.). Kısacası Ali Rıza Paşa kabinesinin Anadolu'ya gönderdiği teftiş kurulları, kimi üyelerin kişisel eleştirileri dışında ***Temsilciler Kurulu*** ve ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerini suçlu, "asi" gören raporlar hazırlama gibi bir tutum içinde olmamışlar, aksine ulusal direnişi haklı bulan, aklayan bir dil kullanmışlardı.

E) MEBUS SEÇİMLERİ

Temsilciler Kurulunun komutanlarla ortak toplantısında Meclisin İstanbul'da toplanması kabul edilmiş, seçimlere ilişkin bazı ilkeler saptanmıştı. Hatta seçilen mebuslara gönderilecek bir yönerge hazırlanmış ve onlarla yapılacak toplantıların yerleri belirlenmişti. Ali Rıza Paşa kabinesi de seçimlere önem verdiğinden mebus seçimleri en güncel ve önemli bir konuya dönüşmüştü.

Hazırlanan yönergede Meclisin ***İstanbul***'da toplanmasına hangi nedenlerle karar verildiği açıklandıktan sonra, seçilenlerin başkente gitmelerinden önce görüş alışverişinde bulunmak amacıyla grup toplantıları düzenleneceği belirtiliyordu. Toplantı yerleri, bu kez şöyle sıralanıyordu: ***Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.*** Toplantılarda tartışılacak "2" konu da varılan karara uygun olarak, İstanbul'da ve yurtta alınacak önlemler ve Mecliste birleşik ve dirençli bir grup oluşturma diye bildiriliyordu (***Söylev***, I, 200 vd.).

Temsilciler Kurulu, ulusal hareketten olan kişilerin seçilmelerini sağlayabilmek için ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerinin seçimlerde etkin bir rol oynamasını gerekli bulmuştu. Bu nedenlerle adayların ancak örgütlerce belirlenmesine karar verilmişti. Bağımsız adaylıklara da bazı sınırlamalar getirilmişti. Kurulun 28 Ekimde aldığı karara göre herhangi bir kişinin kendi adına seçime katılabilmesi için, adaylığının "300" imza ile önerilmesi gerekliydi (***HTK***, 35). Bu karar çerçevesinde birçok yerde halk tarafından önerilen adaylar olmuştu. Örneğin M. Kemal de Erzurumluların "500" imzalı bir önergeleriyle oradan aday gösterilmişti (***Aİ-AB***, No. 70). Öte yandan ***Ahali İktisat*** Partisi de M. Kemal'i ***Sivas*** adayları arasına almıştı, ama o 7 Kasımda ***Erzurum***'dan mebus seçilmişti. ***Temsilciler Kurulu***nun öteki üyelerinden bir kısmı da değişik yerlerden aday olmuşlardı. R.Orbay ve Kara Vasıf, ***Sivas***'tan; B. Sami Kunduh, ***Amasya***'dan; Refet Bele, ***İzmir***'den; İbrahim Süreyya, ***Manisa*** (Saruhan)'dan; M. Müfit Kansu da ***Hakkâri***'den seçilmişlerdi.

1) HÜRRİYET VE İTİLAF'IN BOYKOTU

Anadolu'da ve ***İstanbul***'da seçimlere ilgi artarken bir süredir seçim-

[illegible] katılmayacağı söylenen ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisi, kesin tavrını ortaya koyarak seçimleri boykot ettiğini açıklamıştı. Onun yakınmalarının odağında, gerçekte İttihatçı bir örgüt olduğunu öne sürdüğü ***Kuvayimilliye***nin baskısı altındaki seçimlerin serbest olmayacağı oluşturuyordu. Parti, bu görüşünü daha Damat Ferit işbaşında iken 26 Eylül 1919'da sadrazamlığa verdiği yazıda açıklamıştı. Ali Rıza hükümeti kurulduktan sonra, 13 Ekimde sunulan ikinci başvuruda da aynı görüşler yinelenmişti.

Aradan 15 gün geçtikten sonra bu kez daha ayrıntılı bir şikâyet dilekçesi hazırlanmasına girişilmişti. Bu sırada Ali Rıza Paşa, partinin Başkanı Alb. Sadık'ı çağırarak kendisinden Kara Vasıf'la görüşmesini ve seçimler için ortaklaşa listeler düzenlemelerini istemişti. Ancak ***Hürriyet ve İtilaf*** yöneticileri, "siyasal bir parti olarak" asla tanımadıkları böyle bir "askeri heyet"le pazarlığa girişmişçesine milletvekili çıkarmayı kendi onurlarını ve "milletin seçme hakkını" yaralayıcı nitelikte gördüklerini belirterek Kara Vasıf ile görüşmeyi kabul etmemişlerdi. Arkasından da hazırlamış oldukları bir dilekçeyi (takrir) sadrazamlığa sunmuşlardı.

Partinin mührünü ve Sadık Beyin imzasını taşıyan 28 Ekim 1919 tarihli bu üçüncü başvuruda, Hürriyet ve İtilafcılar, ***Kuvayimilliye***den şikâyetlerini daha ayrıntılı olarak açıklamaya çalışmışlardı. Bu nedenle dilekçelerine yakınmalarına yol açan olayların sıralandığı bir liste de eklemişlerdi.

Bu başvuruda ***İttihat ve Terakki Komitesi***nin "10" yıldan beri "çeşitli yolsuzluk ve zulüm araçları ile doldurduğu kasalarının kapılarını 8 aydır" açtığı, mütarekeden sonra başkentte toplanan bazı "subayları ve generalleri doyurup" Anadolu'ya gönderdiği öne sürülüyordu. ***Kuvayimilliye***cilerin "Anadolu'nun her köşesinde" seçim işlerine karıştıkları görüşünün savunulduğu dilekçede toplanan "Milli Kongreler" de "halk ve seçim çevreleri üzerinde baskı" kurmaya yönelik girişimler olarak nitelendirilmişti. Amasya Görüşmelerine değinilirken de böyle bir anlaşma "ülkede dördüncü bir kuvvetin kabulü" anlamına gelir diye eleştirilmiş ve hükümet, "emre uymamaktan dolayı padişahın iradesi ile rütbesi kaldırılan biri", yani M. Kemal ile anlaşmaya çalıştığı için suçlanmıştı. Bunlardan ötürü ***Hürriyet ve İtilaf*** başkanı "durumun normal hale getirilmesini bekleyerek bugünkü seçimlere kesin olarak katılmayacağını üzülerek arz" etmişti. Dilekçenin sonunda da Anadolu'da olup bitenlerin incelenmesi için kendi partilerinden seçilecek bir heyetin gönderilmesi ve suçlulara gereken cezaların verilmesi istenmişti.

Başvuruya eklenen listede "incelenmesi" istenen olaylar "30" madde olarak sıralanmıştı. Bunların çoğu ulusal harekete karşı tutumlarından ötürü görevden uzaklaştırılan ya da göreve başlamamaları istenenlere ilişkindi. Ankara Valisi Muhittin, Konya Valisi Cemal ve Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey olayları bunlar arasındaydı.

İddiaların bir bölümü de halktan usulsüz olarak para toplandığına ilişkindi. ***Eskişehir***'den "70.000"; ***Sivrihisar***'dan "35.000"; ***Edremit***'ten

"40.000", ***Kütahya***'dan "120.000" lira alındığı ya da istendiği öne sürülüyordu. Bunlar dışında ***Kastamonu***'da aday olarak gösterilen "4" kişinin de İttihatçı olduğu belirtilerek bunun da "teftiş" edilmesi isteniyordu.

Hürriyet ve İtilaf'ın başvurusunda en anlamlı iddia, ***Erzurum Kongresi***ne ilişkin 21. madde idi. Bunda kongrenin "seferberlik ve geçici hükümet" ilan etmesi, M. Kemal ile R. Orbay'ın "yerli ahaliden" olmadıkları halde kongreye katılmaları ve kolordu komutanının (Karabekir) Müdafaa-i Hukuk işlerine karışması usulsüzlük ya da kanunsuzluk olarak hatırlatılıyordu (Hamdi Atamer, ***BTTD***, 60, s. 4-9. Metin).

Hürriyet ve İtilaf Partisinin seçimleri boykot etmesi, küçümsenecek bir olay değildi. Nitekim İngiliz temsilciliği, bunu, seçimleri erteleyebilecek bir gelişme olarak değerlendirmişti. Alb. Sadık'ın başvurusu İngilizceye çevrilerek Lord Curzon'a da iletilmişti. Yüksek Komiser Robeck, 12 Kasım günlü yazısında, partinin "İttihatçılar ve Milliyetçiler" yüzünden seçimlere girmediğini ve "karşı taraf" ile görüşmelere girilmeyeceğini belirtmişti (***İBA***, I, 199 vd.).

2) MİLLİ KONGRENİN GİRİŞİMLERİ

İktidar partisi durumundaki ***Hürriyet ve İtilaf*** seçimlerden çekilirken ***Milli Kongre***, seçimlerin güven içinde yapılabilmesi için bazı girişimlerde bulunmuştu. Kongre yöneticileri başkentteki siyasal parti ve derneklerin temsilcilerini bir toplantıya çağırmışlardı. Bu arada İstanbul'da bazı yeni partiler de kurulmuştu. Bunlar içinde Yusuf Akçura, M. Emin Yurdakul, A. Refik Altınay, Dr. Adnan Adıvar ve Ahmet Mithat gibi "Türkçü" sayılanların 21 Ekimde kurdukları ***Milli Türk Partisi*** de bulunuyordu.

Milli Kongrenin çağrısı üzerine yapılan toplantıdan sonra ***Temsilciler Kurulu***na da başvurulmuştu. 3 Kasımda ***İkdam***'da bir örneği yayımlanan metne göre, ***Milli Ahrar, Sulh ve Selamet, Ahali-i İktisat*** ve ***Sosyalist Birliği*** gibi partilerle "60" kadar dernek adına hareket ettiğini belirten ***Milli Kongre***, seçimlere ilişkin söylentiler hakkında Temsilciler Kurulunun dikkatini çekme gereğini duymuştu. Dr. Esat Işık adına çekilen telgrafta toplanacak Milli Meclisin "ülkenin ölüm ya da kalım"ına ilişkin önemli kararlar alacağına değinilerek İttihatçıların bu Meclisteki bulunmamaları istenmiş ve ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütünün seçimlere karışmaması gerektiği vurgulanmıştı.

Bildiri niteliğindeki bu telgraf, ***Temsilciler Kurulu***nda olduğu gibi ***İstanbul*** basınında da çeşitli tepkiler doğurmuştu. ***Temsilciler Kurulu***, 4 Kasımda, söylentilerin yanlış ya da doğru olduğunu belirlemenin güç olduğunu, Esat Işık'ın da "İttihatçılığı canlandırmakla uğraştığı"nın öne sürüldüğünü dikkate alıp seçimlerin "tamamıyla ulusun isteğine bağlı" bulunduğunu kararlaştırmıştı. M. Kemal'in kurul adına verdiği

yanı da bu doğrultuda olmuştu: "Mebuslar Meclisinin şunun veya bunun hoşuna gitmeyeceğinden dolayı derneğimiz hiçbir sorumluluk kabul etmez" denilmişti (Gökbilgin, II, 160-162).

İkinci seçmenler ve mebus adayları belli olunca kimi İttihatçıların da seçilecekleri artık belli olmuştu. ***Milli Kongre*** de İstanbul için bir aday listesi düzenleyerek ilan etmişti. Başta Prens Sabahattin'in yer aldığı bu listede Dr. Adnan Adıvar, Celalettin Arif, basından Ahmet İhsan ve Rauf Ahmet, Bankacı Hasan Ferit ve Dışişlerinden Reşat Hikmet gibi tanınmış kişiler bulunuyordu (Agy., II, 166).

Milli Kongrenin mebus adayı gösterdiği Prens Sabahattin bazı partilerce de destekleniyordu. Kasım başlarında kendisinin Ali Rıza Paşa yerine sadrazamlığa getirileceğine ilişkin haberler de yayılmıştı. Daha önce de Dışişleri Bakanı olacağı öne sürülmüştü. Yabancı askerlerin kol gezdiği, Yüksek Komiserlerin olayları yönlendirmeye çalıştığı ***İstanbul***'da İttihatçı karşıtı bir hanedan mensubunun yönetimde etkin bir yer almasının bazı çevrelerce bir çıkış yolu olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak ***Temsilciler Kurulu*** ve M. Kemal, Prens Sabahattin'in sadaretine şiddetle karşı çıkmışlardı (***İBA***, I, No. 88 Ek). Sonunda saray ve hükümet bu yoldaki söylentilerin asılsız oduğunu açıklama gereğini duymuştu (Gökbilgin, II, 166). Bu yalanlama onun mebus seçilmesini de önlemişti.

F) GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA FRANSIZ İŞGALLERİ VE İLK GÖRÜŞMELER

Temsilciler Kurulu ile Ali Rıza Paşa hükümeti arasında belirli konularda da olsa bir uyuşmaya varılması, o zamana kadar Anadolu hareketini İngiltere hükümetinin gözüyle değerlendiren Fransa'nın M. Kemal ve Sıvas ile doğrudan ilişki kurmaya yönelmesine de yol açmıştı. Bu yönelmenin Osmanlı topraklarının paylaşılması için İngiliz meslektaşı Sykes ile birlikte kendi adlarıyla anılan bir tasarı hazırlamış olan George Picot aracılığı ile yapılması da ayrı bir önem taşıyordu.

1) ANTEP-URFA-MARAŞ YÖRESİNİN FRANSIZLARA DEVREDİLMESİ

Sykes-Picot Anlaşmasına göre, ***Kilikya*** ile ***Kürdistan*** arasında kalan bölge, yani ***Musul, Antep, Urfa, Maraş*** ve ***Adana*** bölgesi Fransız "nüfuz alanı" olarak ayrılmıştı. Ancak savaş sona erdiğinde bu yöredeki galip güç İngilizler olduğu için işgallere de onlar başlamışlardı. Böylece ***Musul*** ve ***İskenderun***'dan başlayarak 24 Mart 1919'a kadar geçen sürede ***Ayıntap, Maraş*** ve ***Urfa***'yı da ele geçirmişlerdi. Buna karşın Fran-

sızlar. 11 Aralık 1918'de çoğu Ermenilerden oluşan "400" kişilik bir kuvvetle ***Dörtyol***'a girmişler, daha sonra ***Çukurova***'ya yönelerek 17 Mart 1919'da ***Mersin***'i ve ***Pozantı***'ya kadar ***Adana*** ilini işgal etmişlerdi.

Ne var ki, barış görüşmelerine geçildiğinde, paylaşma ve Ortadoğu'ya verilecek düzen konusunda İngiltere ile Fransa arasında görüş ayrılıkları ya da çıkar çatışmaları da başgöstermişti. İngiltere özellikle zengin petrol yataklarının bulunduğu ***Musul***'u Fransızlara bırakmamak için bütün diplomatik becerisini sergilemeye başlamıştı. Sonunda, ***Dörtler Konseyi***nin 15 Eylül 1919'da onayladığı bir çözümde anlaşılmıştı. Buna göre ***Adana, Maraş, Antep*** ve ***Urfa*** Sancakları ile ***Suriye***'deki İngiliz birlikleri 1 Kasıma kadar buralardan çekilecek, yerlerini Fransızlara bırakacaktı. ***Şam, Halep, Hama*** ve ***Humus*** da yeni kurulacak Arap devletinin sınırları içinde kalacaktı. Böylece ***Musul***'u kendi etkinlik bölgesi içine alan İngilizler Güneydoğu Anadolu'dan çekilirken yerlerini Fransızlara bırakmışlardı.

Bölgenin Fransızlara devredileceği haberi halk arasında tepki yaratmıştı. Fransızların işgal ettikleri yerlerde kötü davrandıklarını, Ermeni komitacılarını ön plana çıkardıklarını bilen halk, mitingler düzenleyerek, protesto telgrafları çekerek bu devir işini önlemeye çalışmıştı. Söz konusu anlaşma haberi, ***Temsilciler Kurulu***na ulaştığında M. Kemal, Diyarbakır'daki Kolordu Komutanlığına 26/27 Ekimde çektiği telgrafta, ***Maraş, Antep*** ve ***Urfa***'nın Fransızlarca işgalinin önlenmeye çalışılmasını, buna olanak bulunamazsa işgalcilerin barınmalarını güçleştirecek önlemlerin alınmasını bildirmişti. Ancak Fransızların bu kentleri işgal etmelerinin önüne geçilememişti.

Bölgedeki İngiliz Komutanı Gnl. Wager, Maraş mutasarrıflığına kentin Fransızlara devredileceğini bildirdiğinde mutasarrıf, bu konuda Osmanlı hükümetinden bir emir almadıklarını ve işgalin Mondros hükümlerine aykırı olduğunu belirtmişti (Gökbilgin, II, 188). Fakat bunun bir etkisi olmamış, Fransızlar 29 Ekimde ***Maraş***'ı işgal etmişti. Aynı gün ***Antep*** de Fransızlara devredilmişti. İngilizler burada savaş suçlusu ya da Ermenilere zulüm yaptıkları savıyla birçok kişiyi tutuklamış, bunlardan birkaçını da Mısır'a sürmüşlerdi. Kentin Fransızlara bırakılacağı kesinleştiğinde Antepliler bir örgüt çevresinde birleşme gereğini duymuşlardı. Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan ***Cemiyet-i İslamiye*** etkinliklerini artırırken, 23 Ekimde de ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütünü kurmak için gerekli izni almışlardı (Tansel, II, 214).

Fransızlar ***Maraş*** ve ***Antep***'ten bir gün sonra (30 Ekim) ***Urfa***'yı da işgal etmişlerdi. İngiliz komutan 24 Mart 1919'da kente girdiklerinde kendilerini karşılamayan Mutasarrıf Nusret Beyi azarlamaya yeltenince, ondan şu yanıtı almıştı: "Haksız olarak memleketimi işgal eden bir kuvveti karşılamaya çıkmak, bir Türk mutasarrıfına yakışmaz. Bir misafir gibi gelseydiniz sizi ***Birecik***'te karşılardım!" Fakat Nusret Bey İngilizlerin şikâyeti üzerine İstanbul hükümetince geri çağrılmış, Ermenilere göç ettirme olayında suç işlediği savıyla açılan dava sonunda da idam edilmişti.

2) İŞGALLERİ İZLEYEN OLAYLAR

Fransız işgali Ermenileri yeniden harekete geçirdiğinden bölgede kanlı olaylara da neden olmuştu. ***Urfa***'ya giren Fransızlar Osmanlı hükümetine başvurmaksızın jandarma komutanını görevden uzaklaştırmışlar, ***Suruç***'ta kaymakam ile jandarma komutanını tutuklayıp Adana'ya göndermişlerdi. İngilizler ***Kürtleri*** desteklemişken, Fransızlar Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmişlerdi. Bu ayrılık ve ikilem yöredeki aşiretlerin huzursuzluğunu daha da artırmıştı. Bu nedenle 17 Kasım 1919'da Dinai, Becaylı, Baraz, Milli, Bozan ve Didan gibi aşiretlerin başkanları ***İstanbul***'a İçişleri Bakanlığına bir telgraf çekerek, Selçuklulardan bu yana Türklerin ve Kürtlerin vatanı olan ***Urfa***'nın Osmanlı devletine bağlı kalmasını istediklerini bildirmiş ve bu dileklerinin Paris Barış Konferansına iletilmesini istemişlerdi (Gökbilgin, II, 194 vd.).

Maraş'ta da Fransız işgali gerginliği artıran üzücü olaylarla başlamıştı. İlk olarak ***Uzunoluk*** ya da Sütçü İmam olayı denen kanlı olayla karşılaşılmıştı. Kente Fransız birliklerinin girişinden iki gün sonra, bazı Fransız askerleri ile onların arasında bulunan bir kısım Ermeniler, ***Uzunoluk Hamamı***'ndan çıkan Türk kadınlarının yollarını kesmiş ve "Burası artık Türklerin değildir; Fransız memleketinde peçe ile gezilmez!" diye içlerinden birinin peçesini yırtmışlardı. Kadınların bağrışması ile olay yerinde toplanan halk protesto yollu bazı sözler söyleyince Fransızlar üzerlerine ateş açmış ve birkaçını yaralamışlardı. Bu sırada Sütçü İmam diye tanınan Hacı, olayı yaratan askeri tabancayla öldürmüştü (***HTVD***, 11, Belge. 273). Fransızlar halk tarafından korunan Sütçü İmam'ı ele geçirememişler, ama daha şiddetli davranmaya başlamışlar, ***Ermeniler*** de taşkınlıklarını artırmışlardı.

Arkasından Bayrak Olayı patlak vermişti. Fransız komutan hafta tatili olan 22 Kasım Cuma günü Maraş Hükümet Konağına bayrak çekilmesini önlemek istemişti. Mutasarrıfın, bayrağın bir "bağımsızlık simgesi" olduğunu belirtip ısrar etmesi karşısında "üst makamların vereceği karara değin" hükümet binasına ve kaleye bayrak asılmasına izin vermek zorunluluğunu duymuştu. Mutasarrıf durumu hükümete bildirmiş ancak herhangi bir yanıt alamamıştı. Aradan "5" gün geçtikten sonra Fransız Komutan Andrea, kaledeki Türk bayrağını indirtip yerine Fransız bayrağı çektirtmişti. Maraşlıların buna tepkileri çok yoğun olmuştu. Cuma namazı için Ulucami'de toplanan halk, Avukat Mehmet Ali'nin kaleme aldığı bir bildirinin yarattığı coşku içinde, "Bayraksız namaz kılınmaz! Özgürlüğü olmayan bir milletin cuma namazı kılması doğru olamaz!" diye kaleye doğru yürüyüşe geçmişti. Oraya varıldığında Fransız bayrağı indirilmiş, Türk bayrağı asılmıştı. Daha sonra hükümet önünde toplanan halk, Fransız komutanı ile tartışırken, bir Ermeni çevirmenin bayrak için, "Bir bez parçası için bu kadar gürültü çıkarmaya ne lüzum var?" demesi, taraflar arasında küçük çapta bir boğuşmaya neden ol-

mıştu (*TİH*, IV, 60 vd). Biribirini izleyen bu olaylardan sonra Fransızlar ***Maraş***'taki güçlerini artırmak için yeni birlikler getirmişlerdi.

Fransız işgali, aynı boyutta olmasa da ***Antep***'te de bazı olaylara yol açmıştı. Fransız Komutan Felix Saint-Marie, kenti işgal ettiklerinin ertesinde İngiliz Komutan J. Wayer ile ortak bir bildiri yayımlamıştı. Bunda bölgedeki çeşitli milletler, halklar arasında bir ayrım yapılmayacağı, asayişin korunacağı belirtilmiş ve Paris Barış Konferansının vereceği kararın beklenilmesi istenmişti. Böyle olduğu halde Akyol Karakolundaki Türk bayrağı birkaç gün sonra zorla indirilmiş, buna engel olmak isteyen Türk polisi de tutuklanmıştı. Bu olayı kınayan protestolar sonuç vermemiş, aksine baskılar ve kadınlara saldırılar daha da artmıştı. Annesine tecavüz etmek isteyenlere taş fırlatan "7-8" yaşlarındaki çocuk Mehmet Kâmil, süngüyle öldürülmüştü. Halkın tepkisi karşısında Fransız komutan, ***Cemiyet-i İslamiye***'ye gelip katilin yakalanacağını vaat etmiş ve çocuğun babasına tazminat vermek istemişti. Fakat yaşlı baba, "Ben çocuğumu para ile satacak vicdansızlardan değilim, öcümü milletim alır!" yanıtını vermişti (***G.Antep Yıllığı***, 1968, s. 102).

3) TEMSİLCİLER KURULUNUN ALDIĞI ÖNLEMLER

Sıvas Kongresinde mütarekenin imzalandığı gün elde bulunan toprakların ayrılmaz bir bütün olduğu kararı alınırken, ***Kilikya*** ve ***Güneydoğu Anadolu***'daki işgallere son vermek için de bazı önlemler alınmasına başlanmıştı. Temsilciler Kurulu, yörede oluşturulacak direniş örgütlerine kolordu komutanlıklarının öncülük etmelerini uygun görmüştü. Bu amaçla söz konsu bölge, "3"e ayrılmıştı. ***Develi-Ulukışla-Kozan-Osmaniye*** çizgisi içinde kalan kısım, XX. Kolordu Komutanı A. Fuat Cebesoy'un denetimine verilmişti. ***Maraş*** ili ***Sıvas***'taki III. Kolordunun, ***Urfa*** ve ***Ayıntap*** yöresi ise ***Diyarbakır***'daki XIII. Kolordunun savunma alanı içine alınmıştı. Ayrıca güneydoğuda bir ***Küçük Ermenistan*** yaratma amacı güdüldüğünden bunu önlemeye yönelik bazı ilkeler de saptanmıştı. Türk nüfusun yoğunluğunu ve toprak üstünlüğünü yitirmemek için, bölgeden başka yerlere göç edilmemesi, arazi ve taşınmaz mal satışlarının da yalnızca Türklere yapılması kabul edilmişti (*TİH*, IV, 65).

İngilizlerin yerlerini Fransızlara bırakacakları öğrenildiğinde ***Temsilciler Kurulu***, 26 Ekimde Diyarbakır'daki Kor. K. Cevdet Beyden, buna engel olacak önlemlerin alınmasını istemişti. Ancak işgali önlemenin çok güç olduğu gerçeği de dikkate alınarak, ikinci aşamada işgalcileri barındırmamak için başvurulabilecek her çarenin şimdiden düşünülmesi vurgulanmıştı. Ayrıca hükümetin gereken girişimlerde bulunması için Harbiye Bakanı Cemal Paşanın dikkati çekilmişti (***HTK***, 34 vd).

İstanbul hükümetinin İngilizlerle Fransızların kararlaştırdıkları iş-

güçleri önleyecek güçte olmadığı bilinmiyor değildi. Bu nedenle M. Kemal doğrudan doğruya Fransızlarla ilişki kurmayı da yararlı görmüştü. ***Temsilciler Kurulu***, 30 Ekim 1919 günkü toplantısında Adana'daki Fransız askeri yöneticisi Bermon'a özel bir mektup yazılarak, Türklerin çok eskilerden beri Fransızlara karşı besledikleri sevginin yenilenebilmesi için, ***Urfa, Antep*** ve ***Maraş*** yöresinin işgal edileceğine ilişkin haberleri yalanlaması ya da işgalin geçici olacağını açıklamasının istenmesi uygun görülmüştü (Agy., 37). Ne var ki, böyle bir mektuba karar verildiğinde Fransız işgali tamamlanmıştı.

Güneydoğuda işgalin Fransızlara devredilmesi, ***Temsilciler Kurulu***nun 4 Kasımda yayımladığı genelge çerçevesinde yurdun her köşesinden İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilciliklerine gönderilen ya da Avrupa ve Amerika kamuoyuna seslenen telgraflarla protesto edilmişti. Öyleki 25 Ekim - 16 Kasım arasında yalnızca İngiliz Yüksek Komiserliğine ulaşan protestoların sayısı "80"i bulmuştu (***İBA***, I, 222 vd.).

Fransızların yanlarına ***Ermeniler***i de katarak giriştikleri hareketler de göz önüne alınarak bölgedeki asker sivil bütün görevlilerin uyarılması da gerekli görülmüştü. Fransızların I. Dünya Savaşı yıllarında kurmuş oldukları (1918) ***Doğu Lejyonu (Lègion D'Orient)*** artık ***Ermeni Lejyonu*** adıyla anılır olmuştu. G. Picot'ya verilen yeni görev de Ermenileri kışkırtacak bir ad taşıyordu: ***Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri***. Bölgedeki birliklerin Komutanı Gnl. Gourand, 1919'da ***Kilikya***'da bir "Ermeni siyasası" güttüklerini açıkça söylüyordu. Bunun için şu "2" yol izleniyordu: Askeri hareketlerde Ermenilere de yer verilmesi: bölgedeki yönetici kadrolara Ermenilerin getirilmesi.

Çukurova bölgesinde A.F. Cebesoy'un denetiminde bir örgütlenmeye gidilmişti. Bu bölgede hareket "Doğan" takma adını kullanan Bnb. Kemal'in (sonra general ve milletvekili olmuştur) yönetimine verilmişti. Bölge "2"ye ayrılmış, doğu kısmına Yzb. Osman (takma adı Tufan) batısı da Yzb. Ratip (Sinan Tekeli) atanmıştı (Cebesoy, I, 261 vd.).

Güney ve güneydoğuda alınan önlemler giderek güçlenen bir direniş hareketi yaratırken Anlaşma Devletleri, özellikle de İngilizler, Ermenilere karşı yeni bir "kıyım" yapıldığını öne sürmeye yönelmişlerdi. Bu durum karşısında Türkiye'ye karşı izlenen siyasada İngiltere'nin görüşünü tümüyle desteklemeyen Fransa, "milliciler"le ilişki kurmayı yararlı bulmuştu. Böylece ***Kuvayimilliye***nin ve M.Kemal'in amacını ve gücünü daha yakından değerlendirebilecek, kendi siyasasını da ona göre ayarlayabilecekti.

4) M. KEMAL - G. PİCOT GÖRÜŞMESİ

İşte Suriye Yüsek Komiseri George Picot ile Mustafa Kemal arasındaki görüşme bu ortam içinde gerçekleşmişti. G. Picot evvelce konsolos

olarak bulunduğu ***Beyrut***'taki valiliğinden tanıdığı Bekir Sami Kunduh'a bir telgraf çekerek ***Temsilciler Kurulu*** ile ilişki kurup kuramayacağını sormuştu. Kendisine ***Sivas***'ta memnunlukla kabul edileceği yanıtı verilince, 21 Kasım 1919'da ***Beyrut***'tan otomobille yola çıkmıştı. 6 Aralıkta Kayseri'ye gelen Fransız Komiseri, burada A. F. Cebesoy'la görüşmüştü. Ülkesinde bir hükümet değişikliği olacağını ve Ortadoğuda güçlü bir Türk devletinin bulunmasından yana olan Briand'ın başbakan olacağından söz eden Picot, ***Kilikya***'daki kanlı çarpışmaların durdurulmasının her iki tarafın da yararına olacağını belirtmişti.

Fransız temsilcisinin bu sözleri içtenlikli ise, Anlaşma Devletleri cephesinde çok büyük bir değişikliği yansıtıyor demekti. Ertesi günü ***Kayseri***'den ayrılan Picot, ***Sivas***'a vardığında ***Temsilciler Kurulu***nun çalıştığı kongre binasına uğramış ve kartvizitini bırakmıştı. M. Kemal üzerinde "Fransa hükümetinin Suriye ve Ermenistan Temsilcisi" yazılı bu kartı görünce kendisiyle görüşemeyeceğini söylemişti. Bunun üzerine G. Picot, merkezi ***Erivan*** olan Ermenistan hükümeti katında temsilci olduğunu açıklayarak başka bir Ermenistan'ın söz konusu olmadığını belirtmişti.

Görüşmelere 8 Aralık 1919 günü saat "15.30"da kurulun çalıştığı kongre (lise) binasında başlanmıştı. M. Kemal'in yanında R. Orbay, B. Sami, A. Rüstem ve M. M. Kansu da toplantıya katılmışlardı. Çevirmenliği de B. Sami üstlenmişti. M. Kansu görüşmelerle ilgili olarak şu kısa bilgiyi vermektedir (I, 461):

"M. Briand o vakit Fransa'da başbakan değildi, fakat temsilci, onun yakında başbakan olacağından bahisle onun tavsiyesi üzerine bizimle anlaşmak için geldiğini söyledi ve görüşmelere başlandı.

Bütün sorun ***Suriye****'nin,* ***Adana, Ayıntap*** *ve* ***Urfa****'nın da Fransızlar elinde kalmasını sağlamak amacıyla anlaşmaktı. Bugün sınırlarımız içinde bulunan* ***Adana, Ayıntap, Urfa, Maraş*** *gibi vatan topraklarımızdan bir karış yer bırakmanın olanağı olmadığı kesin bir dille anlatıldı. Rüstem bey derhal* ***Suriye****'nin boşaltılmasını bile istiyordu.*

Akşama kadar süren bu görüşmeden bir dostluk elde etmekten başka bir netice olmadı. Fransızların bize bütün bütün aykırı bir harekette bulunmayacaklarında az çok sözleşildi, Çünkü temsilcinin yetkisi sınırlı ve resmiyet taşımıyordu."

M. Kemal ise ***Türkiye Büyük Millet Meclisi***nin açılışını izleyen 24 Nisan 1920 günkü konuşmasında Picot ile görüşmesine ilişkin daha önemli ve çarpıcı bilgiler vermişti. Buna göre Fransız Yüksek Komiserinin konuşmalarından açıkça anlaşılan, ***Kilikya***'yı içermek koşuluyla ***Suriye***'yi kendi sömürgeleri yapmak istiyorlardı. Ancak görüşmenin sonlarında ***"Kilikya***'yı boşaltacağız, yalnız orada bize ekonomik güvence sağlayacak bir durumu kabul ediniz" demişti. M. Kemal ise "Bizim için bir ***Kilikya***, bir de Türkiye sorunu gibi iki sorun yoktur. Bir sorun vardır, o da Türkiye sorunudur" diye yurdun bir bütün olduğunu vurgulamıştı. Picot, ***Paris***'e döndüğünde bu görüşü kabul ettirmeye çalışacağı-

ni vaat etmiş, barış antlaşması yapılıncaya kadar da ***Kilikya***'da herhangi bir eyleme geçilmemesini dilemişti. M. Kemal, Fransız işgali altındaki yerlere kuvvet gönderilmemesini kabul etmiş fakat Fransızların silahlandırdıkları Ermenilerden bir saldırı olursa, bunun doğuracağı tepkilerden ötürü sorumluluk kabul edilmeyeceğini de belirtmişti. Sonunda Picot, Ermenileri kışkırtmayacaklarına ve Türk memurları yerlerinde bırakacaklarına söz vermişti.

Fransız Y. Komiseri ***Sıvas***'tan ayrıldıktan sonra Paris Barış Konferansına bilgi vermek için Paris'e gitmişti. Picot ile yapılan görüşmeler resmi bir nitelik taşımasa bile, Fransa'nın ***Temsilciler Kurulu***nu bir güç ve bir örgüt olarak tanıdığını göstermesi bakımından büyük bir önem taşıyordu. Görüşmeler hakkında komutanlara gereken bilgiler verilirken Harbiye Bakanı Cemal Paşaya da aradaki kimi yanlış anlamaların böylece giderildiği bildirilmişti. Fransızların bölgeden çekilecekleri umut edildiği için de, 8 Aralıkta ***Urfa*** halkına Ermenilerin ya da Fransızların doğrudan saldırıları olmadıkça silahlı herhangi bir eyleme geçilmemesi bildirilmişti. Kilikya yöresi komutanı Bnb. Kemal'e (Doğan) de aynı yolda talimat verilmişti (***HTK***, 72; ***ATTB***, IV, 132 vd.).

Ne var ki, Picot ile görüşmede varılan kararlar askıda kalmış, uygulanamamıştı. Fransızların çekilmeleri beklenirken Gnl. Querette, 13 Aralıkta Fransa hükümetinin Osmanlı sultanı ile anlaşması üzerine, ***Suriye***'yi ve ***Kilikya***'yı ***manda***sı altına aldığını ilan etmiş ve ***Antep, Urfa, Maraş*** halkının kendilerine itaat etmelerini istemişti (Tansel, II, 220). Böylece Fransızlarla savaşmak, artık kaçınılmaz olmuştu.

G) TEMSİLCİLER KURULU MERKEZİNİN ANKARA'YA TAŞINMASI

Temsilciler Kurulunun komutanlarla yaptığı ortak toplantıda ***İstanbul***'a gidecek mebuslarla bölge toplantıları düzenlenmesi kararlaştırıldığında, kurulun da ***Eskişehir*** yakınlarına ***Seyitgazi***'ye gitmesi öngörülmüştü. Aslında düşünülen ***Seyitgazi*** değil, ***Ankara*** idi. Nitekim komutanlarla yapılan toplantıdan önce, Ekim başlarında kurulun Ankara'ya taşınacağı haberleri yayılmaya başlamıştı. Ancak bu düşünce ortaya atıldığında Karabekir, şiddetle karşı çıkmıştı. 3 Ekimde ***Erzurum***'dan gönderdiği şifrede "Ulusal kuvvetleri temsil eden yüksek kurulun, değil ***Ankara***'ya gitmek, ***Sıvas***'ın batısına bile geçmemesi düşüncesindeyim" demişti. Ona göre bu durumda doğu illeri "örgütsüz" kalacaktı (***Söylev***, I, 241). Böyle olmasına karşın Karabekir, komutanlar toplantısında ***Temsilciler Kurulu***'nun ***Seyitgazi***'ye gitmesi önerisine tepki göstermemiş, alınan kararları içeren metni de imzalamıştı.

Seçimlerin sonucu alınıp Mebuslar Meclisinin açılma zamanı yaklaştığında, kararlaştırılan bölge toplantılarının ya da bir genel toplantı-

nın düzenlenmesi de gerekiyordu. Temsilciler Kurulu, 17 Aralıkta yayımladığı genelge ile, her livadan bir mebusla yapılması öngörülen genel toplantı için temsilci seçilenlerin adları ve adreslerinin bildirilmesini istemişti. Genelgede, belirlenen temsilcilerin ***Temsilciler Kurulu*** üyesi sayılacakları da belirtilmişti. Böylece kurulun her livadan birer, bağımsız livalarla illerden ikişer temsilciyle genişletilmesini öngören eski karar değiştirilmişti. Bu toplantı nedeniyle ***Temsilciler Kurulu***nun "***İstanbul***'a yakın bir yere" taşınacağı da hatırlatılmıştı (***N***, III, No, 213).

Komutanlarla ortak toplantıda ***Eskişehir*** ya da ***Seyitgazi***'ye taşınmak öngörülmüşken, şimdi "İstanbul yakınına" denilmesi yeniden ***Ankara***'yı gündeme getirmişti. Nitekim M. Kansu, 8 Aralıkta M. Kemal'in odasında toplandıklarında İngilizlerin ***Ankara***'ya gidileceği haberini aldıkları için mi ***Eskişehir*** - ***Ankara*** demiryolunu işletmedikleri üzerinde durulduğunu aktarmaktadır. Ondan birkaç gün sonra da (11 Aralık) ***Eskişehir***'de bulunan Bnb. Hacı Şükrü'ye, ***Ankara***'ya geçip orada ***Temsilciler Kurulu***nu beklemesi bildirilmişti (***HTK***, 74). Bütün bunlar, M. Kemal ve arkadaşlarının A.F. Cebesoy'un önerisini ve ***Ankara***'nın durumunu da dikkate alıp ***Temsilciler Kurulu*** merkezini oraya taşımayı uygun gördüklerini göstermektedir.

Ankara bir kolordu merkezi olmasının dışında demiryolu ile İstanbul'a ve Batı Anadolu'ya ulaşma olanağını da veriyordu. Ulusal direniş yönünden durumunu da Cebesoy şöyle belirtiyordu: Damat Ferit yanlısı Vali Muhittin Paşa yakalanıp ***Sivas***'a gönderildikten sonra halk Defterdar Yahya Galip'i Vali Vekili seçmişti. ***İngiliz Muhipler*** Derneği şubesi yerine ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneğinin şubesi açılmıştı. Bunun başkanlığını da Müftü Rıfat Börekçi yapıyordu. Kentte birer İngiliz ve Fransız birliği bulunmakta, ancak yönetim ve yaşam üzerinde bunların bir etkisi hissedilmemekte idi.

1) M. KEMAL VE ARKADAŞLARININ SIVAS'TAN ANKARA'YA GELİŞLERİ

Temsilciler Kurulu ***Ankara***'ya taşınma kararı vermiş ve hazırlıklara başlanmışken, parasal olanaksızlık en büyük sorunlardan biri olarak belirmişti. Erzurum Kongresinin 6 Ağustos günkü toplantısında ***Temsilciler Kurulu***nun "6" aylık giderleri için "4.890" liralık bir bütçe kabul edilmiş, ancak illerin ve ilçelerin ödeyecekleri paylar saptanmamıştı. Aradan geçen sürede, harcamalar değişik yerlerden yapılan bağışlar ya da bütçeye dayanılarak alınan borçlarla karşılanmıştı. Kurul, 22 Kasımda bütçe rakamını livalara paylaştırarak bunların ödenmesini istemişti. Buna göre ***Erzurum***'un "590", ***Trabzon***'un "650", ***Elazığ*** ile ***Samsun***'un "700"er, ***Bitlis*** ile ***Erzincan***'ın "300"er, ***Diyarbakır***'ın ise "100" lira ödemesi gerekiyordu (***ATTB***, 127).

Sıvas Kongresinde ise ***Temsilciler Kurulu***nun giderlerini karşılayacak bir bütçe yapılmamış, örgütlerin bağış niteliğinde para göndermeleri öngörülmüştü. Belirli bir sınırı ve süresi olmayan bağışlarla giderleri karşılamakta güçlük çekiliyor, büyük aksamalar oluyordu. Örneğin ***Malatya*** örgütü "söz verdiği 2.000" liradan yalnızca "350" lirasını gönderdiği için geriye kalan kısmın istenmesi zorunluluğu duyulmuştu (***HTK***, 69).

Bu nedenlerle yol hazırlığına başlandığında ***Temsilciler Kurulu*** kasasında yalnızca "bir iki lira" bulunduğu görülmüştü (Kansu, II, 464). Uzun duraksamalardan sonra Mazhar Kansu, ***Sıvas***'taki Osmanlı Bankası Müdürü Oscar Schimitt'ten, Bitlis eski valisi diye kendi adına "2.000" lira borç almıştı. Otomobiller için gerekli olan "2" çift iç ve dış lastik ile "6" teneke benzin de Amerikan Okulunun bayan müdüründen sağlanmıştı.

Mustafa Kemal ile Temsilciler Kurulu üyeleri Rauf Orbay, M. M. Kansu, Şeyh Fevzi Efendi ve Hakkı Behiç, 18 Aralık 1919 Perşembe günü sabah saat 9.00'da ***Sıvas***'tan ayrılmışlardı. "3" otomobille yola çıkan kafilede Temsilciler Kurulu üyeleri dışında konuk sayılan A. Rüstem ile Husrev Gerede, Dr. Refik Saydam ve Yaverler Cevat Abbas, Muzaffer ve Yzb. Bedri de bulunuyordu. Yolların karla kaplı olduğu o günlerin oldukça güç geçen Ankara yolculuğu M.M. Kansu tarafından çok canlı biçimde anlatılmaktadır.

Kafile, Kayseri'ye ancak "2" günde varabilmişti. İmamzade Reşit Ağanın konağında konuk edilen M. Kemal ve arkadaşları ertesi günü kentte bazı temaslarda bulunmuşlardı. ***Temsilciler Kurulu*** üyeleri Kayseri'de halkın büyük ilgisiyle karşılaşmışlardı. Bu nedenle ertesi gün 21 Aralıkta ***Hacıbektaş***'a doğru yola çıktıklarında M. Kemal imzasıyla bir bildiri yayımlanarak Kayserililere teşekkür edilmişti (***ATTB***, 139). Bunda halkın belirttiği duygularla "ulusal amaca daha büyük güç ve dayanıklılık" ile yürüneceği vurgulanmıştı. Hacıbektaş'ta Çelebi Cemaleddin Efendi ile Posta Vekili Niyazi Salih Baba kafileye bütün konukseverliklerini göstermişlerdi. Asıl önemlisi Çelebi Efendi, ***Kuvayimilliye***den yana olduğunu açıklamış ve adamlarına bu yolda gereken talimatı vereceğini söylemişti. Dahası M.M. Kansu, onu "cumhuriyet" yanlısı olarak değerlendirmişti. Salih Baba da "hür fikirli" ileri bir kişi olarak bulunmuştu.

23 Aralıkta ***Hacıbektaş***'tan ayrılıp ***Mucur***'a gelen kafile, ertesi günü ***Kırşehir***'e geçmişti. Kırşehirliler M. Kemal ve arkadaşlarını büyük bir gösteri ile karşılamışlardı. ***Temsilciler Kurulu*** üyeleri ***Müdafaa-i Hukuk*** binasıyla birlikte Gençler Derneğini de ziyaret etmişlerdi. Burada gençlere seslenen M. Kemal, örgütlenmenin gereği ve yararı üzerinde durmuştu. Ulusun egemenlik hakkının istenen düzeyde olmayışını bireylerin düşünür ve duyarlı olarak yetiştirilmeyişlerine bağlayan M. Kemal, ulusal güçleri etken ve ulusal iradeyi egemen kılabilmek için bütün ulusun tek bir vücut gibi çalışması gerektiğini belirtmişti. Her yerde ol-

duğu gibi Türkiye'de de bu işe bazı öncü girişimcilerle başlanıldığını da anımsatarak bu yolda aydınlara büyük görevler düştüğüne işaret etmişti (***TV***, 10, s. 247).

Kırşehir'den hareket eden kafile ***Kaman***'a, ertesi günü ***Beynam***'a gelmişti. Nihayet 27 Aralık 1919 Cumartesi, yani ***Sıvas***'tan ayrılmanın "10." günü saat "15.00"te ***Ankara***'ya ulaşılmıştı.

O günlerin Ankarasını kentte bulunan E. Behnan Şapolyo şöyle anlatıyor:

"Bir sabah İngiliz kuvvetleri ***Ankara*** *istasyonunu zaptetmişti.* ***İstanbul****'dan gelen bir tren '2' bölük kadar İngiliz askerini çıkardı (13 Mart 1919 günlü bir rapora göre İngiliz birliği '150' kişi idi).. İskoçyalı bir bölük Cebeci'de Demirlibahçe yakınına yerleşti. İngiliz Komutanı Yzb. Withall idi... Karargâhını istasyonda kurmuştu... İngilizlerden sonra Ankara'ya birtakım Faslı subaylar da geldi. Bunlardan sonra bir miktar da Fransız askeri gelerek... Şehir bahçesinde bulunan barakalara yerleştiler. Bunlardan sonra F. D'Esperey Kur. Yzb. Buazo adında birini Ankara'ya gönderdi... Buazo Samanpazarı yakınında Kurşunlu Cami yanında Kalef adında bir Yahudinin evini kiraladı.. Karargâhını da Birinci Millet Meclisinin kurulduğu binanın (bugün Cumhuriyet Müzesi) Taşhan tarafına bakan cephesindeki ilk odayı yapmıştı... Bu yapının üstünde Fransız bayrağı bulunuyordu.*

İngilizler Ankara'da ***İngiliz Muhipler*** *derneğini açmak için bütün çabalarını gösteriyorlardı. Buna karşılık Ankaralı gençler de* ***Azm-i Milli Cemiyeti****'ni (Ulusal Kararlılık Derneği) kurdular. Bu derneğin kurulmasına Yrb. Mahmut (Kolordu Komutan Vekili) yardım etmişti. Derneğin yönetim kurulu üyesi kimyager Avni Refik Bekman, öğretmenlerden Ayaşlı Ali Rıza, Yakup, Mahir ile Ekrem ve Fevzi Beylerdi..*

Bu zamanlar Ankara'da ***Selamet*** *ve* ***Mefkûre*** *(Ülkü) adlı iki gazete yayımlanıyordu... Bir de ilin eskiden beri çıkan* ***Ankara*** *adlı bir gazetesi yayımlanmakta idi."* (***Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi***, 245-248).

Ankaralılar M. Kemal ve ***Temsilciler Kurulu*** üyelerini karşılamaya günlerce öncesinden başlamışlardı. İçlerinde ***Beynam*** Ormanlarına kadar gidenler olmuştu. ***Ankara*** gazetesi 27 Aralık günkü sayısında ***Öncelikle Hoşgeldiniz (Mütekaddim Arîza-i Has-âmedî)*** başlıklı bir yazı yayımlamıştı. Namık Kemal'in "Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası var-sa/Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır" dizeleriyle başlayan bu yazıda şöyle deniliyordu: "Azmimiz asla sarsılmayacaktır. Hakkımız verilmedikçe durmayacağız, harp ve darp, zulüm ve kahır, hepsini iman dolu göğsümüzle karşılayacağız!"

Temsilciler Kurulu ve onlarla birlikte gelenlerin otomobilleri 27 Aralık günü saat "11.00"de Dikmen sırtlarında görünmüştü. A.F. Cebesoy ve Vali Vekili Yahya Galip, kafileyi burada karşılamışlardı. Binlerce Ankaralı da yol boyunca sıralanmışlardı. Atlılar, Dikmen sırtlarına dek git-

mış; yayalar, bugünkü Genelkurmay Başkanlığı önünde toplanmışlardı. ***Müdafaa-i Hukuk*** Başkanı Müftü Rıfat Börekçi ile üyelerden Kınacızade Şakir, Toygarzade Ahmet, Âdemzade Ahmet, Kütükçüzade Ali, Hanifzade Mehmet, Attarbaşızade Rasim ve Bulgurzade Tevfik karşılayıcıların başında yer almışlardı.

Kafile, istasyondan geçerken İngiliz Yzb. Withall, at üzerinde töreni izlemiş, bir İngiliz görevli de durmadan fotoğraf çekmişti. Otomobillerden inen kafile biriken halkın önünden geçerek ***Hacıbayram***'a kadar yürümüş ve türbe ziyaret edilmişti. Oradan hükümet meydanına dönülmüştü. Burada toplanan halk da ***Temsilciler Kurulu***nu "selamet ve kurtuluşumuzun temsilcileri" diye sevgi gösterileriyle karşılamış, kurbanlar kesilmişti. M. Kemal de Ankaralılara teşekkür eden kısa bir konuşma yapmış ve saat "15.30"da Hükümet Konağına girilmişti. Burada bir süre dinlenen kafile daha sonra konuk edilecekleri Kalaba'daki ***Ziraat Mektebi***ne (Meteoroloji) geçmişti.

Temsilciler Kurulunun ***Ankara***'ya geldiği ve kurul merkezinin "şimdilik" buraya taşındığı aynı gün akşam yayımlanan bir bildiri ile her yere duyurulmuştu (***Söylev***, I, 240).

2) M. KEMAL'İN ANKARALILARLA KONUŞMASI

M. Kemal Ankara'ya gelişinin ertesi günü Ziraat Mektebi salonunda kent ileri gelenleriyle yakın yerlerden gelmiş heyetler ve ticaret, zanaat sahiplerinden oluşan "1.000"i aşkın kalabalık karşısında bir konuşma yapmıştı. Mondros ateşkes anlaşmasından sonra gelişen olayların bir özetini yaptığı bu konuşmasında, ulusal örgütün amacını belirtmiş ve başarıya ulaşma ya da gelecek gibi bazı önemli konulara da değinmişti. Ona göre Anlaşma Devletleri Türkiye'ye karşı iki noktada yalancı durumuna düşmüşlerdi. Paris Barış Konferansında ***Wilson Prensipleri***ne göre hareket ettiklerini söylemelerine karşın bunun Türkiye'ye ilişkin "12." maddesini dikkate almamışlardı. İkinci olarak da "şeref ve namusları üzerine imza etmiş oldukları" mütareke anlaşmasına uymadıkları gibi, Osmanlı devletini ***manda*** altına almaya, hatta büsbütün parçalamaya yönelmişlerdi. Bu davranışlarına gerekçe olarak da, Türklerin Müslüman olmayan toplulukları eşitlik ve adalet ilkelerine dayanarak yönetme yeteneğine sahip olmadığı, genellikle de girdikleri her yeri harap ettikleri gibi savlar öne sürmüşlerdi. Bu iddiaların gerçeklerle bağdaşmamasına karşın, sayıları az da olsa bazı vatandaşların bunları reddetmeyip Türkiye'yi suçlu görmelerinin ve sultanı okulu salonlarını Türk aleyhtarı konferanslar için yabancılara açmalarının acı olduğunu belirten M. Kemal, bu konudaki inancını şöyle dile getirmişti: "Herhalde âlemde bir hak vardır. Ve hak, kuvvetin üstündedir!"

Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde alınan kararlara ve Ali Rıza Paşa

kabinesiyle varılan uyuşmaya ilişkin bilgiler veren M. Kemal, ulusal egemenliği sağlayabilmenin, birey olarak bilinçlenmeye bağlı olduğuna işaretle şunu vurgulamıştı: "Bireyler düşünür olmadıkça kitleler istenilen yöne, herkes tarafından iyi veya fena yönlere sürüklenebilirler. Kendini kurtarabilmek için her kişinin kendi geleceğiyle doğrudan doğruya ilgilenmesi gerekir." Ulusal örgütün güttüğü amacın, vatanın parçalanmaktan ve ulusun tutsaklıktan kurtarılmasına yönelik olduğunu da vurgulayan M. Kemal geleceğe ilişkin olarak da şu önemli açıklamada bulunmuştu:

*"Bence bundan sonra da pek önemli vatan ve millet görevimiz vardır. Bu bağlamda iç durumumuzu düzeltmek ve ilerlemiş uluslar arasında etkili bir organ olabileceğimizi eylemli olarak kanıtlamamız gerekir. Bu amaçta başarılı olmak için, siyasal çabalardan çok, toplumsal çabalara gereksinme vardır (**ASD**,* II, s. 4-15).

III) SON OSMANLI MEBUSLAR MECLİSİ

A) TEMSİLCİLER KURULUNUN ANKARA'YA YERLEŞMESİ, MEBUSLARLA YAPILAN GÖRÜŞMELER

Temsilciler Kurulu üyelerinden M. Kemal, R. Orbay, M. M. Kansu, Hakkı Behiç ve Şeyh Fevzi ***Ankara***'ya geldiklerinde bütün illere ve ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerine yayımlanan genelgede kurul merkezinin ***Ankara***'ya taşındığı duyurulmuştu. Gerçi "şimdilik" kaydı konularak bunun kesin olmadığı anlatılmak istenmişti ama, gerçekte bu taşınmanın sürekli olacağı önceden düşünülmüştü, öyle de oldu. Kurul merkezi olarak o zamanki Tarım Okulu seçilmişti, ayrıca vilayet binasında M. Kemal için bir çalışma odası da düzenlenmişti.

Kurulun gelişinden sonra bir ara İngilizlerce kapatılan ***Eskişehir - Ankara*** demiryolu yeniden işletmeye açılmıştı. Bu nedenle her livadan gelecek bir mebusla yapılması kararlaştırılan toplantı için ***Seyitgazi***'ye gitme zorunluluğu da ortadan kalkmıştı. 29 Aralıkta yayımlanan yeni bir genelge ile toplantının ***Ankara***'da yapılacağı bildirilmişti. Söz konusu temsilci mebusların, 5 Ocak 1920'den başlayarak ***Ankara***'ya gelmeleri istenirken, öteki mebusların da toplantılara katılmalarının yararlı olacağı da eklenmişti (***N***, III, No. 214).

Mebusların gelmeleri beklenirken, böyle bir toplantıyı önlemek ve seçilmiş mebusların doğruca ***İstanbul***'a gitmelerini isteyen bazı girişimlerle karşılaşılmıştı. Bu tür davranışlarda bulunanların başında da Aydın'dan mebus seçilen Hüseyin Kâzım Kadiri yer almıştı. Onun bu girişimi de M. Kemal'e ve ***Kuvayimilliye***'ye karşı beslediği olumsuz yargılardan kaynaklanıyordu. ***İttihat ve Terakki*** Partisine girmiş ve bir ara Merkez Yönetim Kurulu üyeliği yapmış olan H. Kâzım parti üst yöneticileri ile anlaşmazlığa düştüğünden Dünya Savaşı başlarında ***İstanbul***'dan ayrılıp ***Beyrut***'a gitmişti. Mütareke döneminde geri dönmüş, yeniden siyasal hayata girmişti. Ancak o, Anadolu'daki ulusal hareketi bir "isyan" olarak görmekten ve yermekten kendini alamamıştı. Anılarında M. Kemal'e ve Kuvayimilliyeye ilişkin olarak yazdıkları bunu açıkça kanıtlamaktadır.

H. Kâzım'a göre M. Kemal, ***Anafartalar*** Savaşı sonunda haksız bir

ün kazanmıştı. Çünkü o zaferle sonuçlanan ortamı hazırlayan gerçekte Kur. Alb. Fevzi Çakmak idi! M. Kemal daha Suriye'de iken yani savaşın son aylarında, ordunun Enver Paşaya karşı ayaklanmasını öngören bir "birlik" hazırlamıştı. Onu Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderen de padişah değil, Damat Ferit'tir. ***İzmir***'in Yunanlılarca işgalinden sonra, sözde yurdu kurtarmak için ortaya atılan Demirci Mehmet Efe ve onun gibileri, halktan zorla para toplamakta, mallarını yağmalamaktadırlar. "Düşman ordusunun karşısında kaçmaktan başka bir muvaffakıyet (başarı) gösteremeyen bu ***Celali***lerin (asilerin)" başında da M. Kemal bulunuyordu.. Bu nedenlerle H. Kâzım, mebuslarla yapılacak toplantıya çağrı için şöyle demekteydi: "Öyle karışık ve kötü bir zamanda bir adamın beni ne maksatla ve ne hakla ***Ankara***'ya davet ettiğini anlayamadım" ***(Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım, 268).***

Ancak H. Kâzım bununla yetinmemişti. Kendisi ***Ankara***'ya gitmezken, öteki mebuslara da mektuplar yazıp söz konusu toplantıya katılmamalarını ve bir an önce ***İstanbul***'a gelmelerini istemişti. Örneğin ***Akdağmadeni***'nden seçilen Bahri ve ***Burdur*** Mebusu H. Bakı, bu yolda H. Kâzım'dan bir telgraf aldıklarını belirterek ***Temsilciler Kurulu***ndan nasıl hareket etmeleri gerektiğini sormuşlardı (***Söylev***, I, 244). Bunun üzerine kurul, 30 Aralıkta H. Kâzım'ın çağrısı ile hiçbir ilgilerinin bulunmadığını belirten ve mebuslardan ***Ankara***'da toplantıya katılmalarını isteyen yeni bir bildiri yayımlamıştı. ***İstanbul***'daki ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütünden de durumun H. Kâzım'a açıklanması ve kendisi de görüşmelere katılmak istiyorsa ***Ankara***'ya gelmesinin anlatılması istenmişti (***N***, III, No. 215).

Fakat H. Kâzım ***Temsilciler Kurulu*** ile görüşmek istememişti. Üstelik Harbiye Bakanı Cemal Paşanın da Meclisin bir an önce toplanabilmesi için ***Ankara*** toplantısından vazgeçilmesi isteğiyle araya girmesi, yeni duraksamalara yol açmıştı. Cemal Paşa, ***Ankara*** toplantısını bir başka yönden de sakıncalı buluyordu. ***İstanbul*** dışında böyle bir toplantı, yasama gücünün başka kuvvetlerin etkisi altında bulunduğu gibi yanlış bir izlenim doğuracaktı. Meclis de bu durum karşısında kendisinden beklenen hizmetleri yapamayacaktı. Bu yüzden ***Ankara*** toplantısından vazgeçilmeli, eğer isteniyorsa mebuslarla görüşmek üzere ***İstanbul***'a yetkili bir kişi gönderilmeliydi (***Söylev***, I, 246).

Cemal Paşanın böyle bir öneride bulunmasında başlıca etken, gene H. Kâzım olmuştu. Çünkü kendisinden bu düşüncedeki mebusların kimler olduğu sorulduğunda, "H. Kâzım, Tahsin, Celalettin Ârif, Hâmit ve başkaları..." diye yanıt vermişti. ***Temsilciler Kurulu***, 9 Ocak 1920 günkü toplantısında durumu değerlendirmiş, adları geçen mebusları özel olarak Ankara'ya çağırmayı uygun bulmuştu. Cemal Paşa aracılığı ile gönderilen telgrafta "Mecliste ulusal örgüte dayalı güçlü bir grup" kurulmasının zorunlu görüldüğü, toplantının bu amaçla düşünüldüğü belirtilmiş ve "bir iki günlüğüne" ***Ankara***'ya buyurmaları istenmişti (***Söylev***, I, 249).

Ulaşım güçlükleri, parasal sorunlar ve kimi çevrelerin ***Ankara***'ya gidilmemesi yolundaki girişimlerinden ötürü, tasarlanıldığı gibi geniş katılımlı bir toplantı yapılamamıştı. Birer birer ya da küçük gruplar halinde ***Ankara***'ya gelenlerin çoğunluğu, ***İzmir*** ve ***Balıkesir*** dışındaki Batı Anadolu mebusları idi. Bekir Sami, Dr. Adnan Adıvar, Câmi Baykut, Hacim M. Çarıklı, İbrahim Süreyya Yiğit, M. Şeref Aykut, Abdullah Azmi bunlar arasında idi. Ayrıca Van Mebusu Haydar Vaner de ***Ankara***'ya gelmişti.

Bu yüzden gelenlerle ayrı ayrı görüşmeler yapma zorunluluğu doğmuştu. Bu tür küçük toplantılar 3 Ocaktan başlayarak Mebuslar Meclisinin açılışını izleyen günlere, ayın 20'sine dek sürmüştü. Örneğin H. M. Çarıklı, 12 Ocakta ***Ankara***'ya vardığını, M. Kemal ve A.F. Cebesoy ile görüştüğünü ve ayın 20'sinde ***İstanbul***'a hareket ettiğini belirtmektedir.

Haydar Vaner dışında doğu illeri mebuslarından hiçbirinin ***Ankara***'ya gelmeyişi dikkati çekecek nitelikteydi. Gerçi ***Sıvas***'ta ulaşım güçlükleri düşünülerek bölgesel toplantılar yapılması kararlaştırılmıştı, ama ***Ankara*** dışında böyle bir toplantı düzenlenmemişti. Çeşitli etkenler dışında ***Erzurum Müdafaa-i Hukuk*** örgütünün, Doğu Anadolu'nun ihmal edildiği yolundaki kanısı o bölge mebuslarının ***Ankara***'ya gelmemelerinde rol oynamışa benzemektedir. Nitekim Erzurum örgütünün 8 Ocak 1920'de almış olduğu kararlar bu kuşku ve yakınmaları yansıtmaktadır:

*"1) **Temsil Heyeti**, Doğu Anadolu'nun Erzurum Kongresinde ilkeleri belirlenen özel siyasi durumunu göz önüne almayarak en büyük tehlike ve ihtirasla karşı karşıya kalmış bulunan Doğu Anadolu'nun mukadderatını büsbütün ihmal etmiş, ayrı bir özellik taşıyan buralarının ihmal edilmesi üzerine merkezimiz tarafından **Temsil Heyeti** uyarılmışsa da, kaygılarımızı yatıştıracak bir karşılık verilmemiştir.*

*2) Doğu Anadolu'nun korunmasında en büyük etken olarak Türklerle Kürtlerin birleşmesi öngörülmüş, bu birliğin sağlanması için Erzurum Kongresine ilimiz temsilcileri tarafından verilen birçok önergenin görüşülmesi ertelenmiş ve sonra da oralarla ilgilenmeyen bazı kişiler, **Temsil Heyeti**nin yardımıyla milletvekili yapılarak ayrılıkçı Kürtlerin eline keskin bir silah verilmiştir. Bu husus hakkında da merkezimiz tarafından **Temsil Heyeti**nin dikkati çekildiği halde, adı geçen heyet bu sorunu asla göz önüne almamıştır."*

Erzurum örgütü böyle bir kırgınlık içinde olduğundan ***Temsilciler Kurulu***nun genişletilmesi amacıyla istenen üyeyi bile belirlemek istememişti. 23 Ocak 1920'de bu konuda kesin kararın Mebus Necati Beyin ***Temsilciler Kurulu*** ile görüşmesinden sonra verilmesi uygun görülmüştü (***BTTD***, 61, s.11).

Ankara'ya gelen mebuslarla yapılan görüşmelerde başlıca "3" konu üzerinde durulmuştu:

1) Mecliste Güçlü bir Grup Oluşturulması: Böyle bir grup, Sıvas

Kongresinde vatanın işgalden ve parçalanmadan kurtarılması ve geleceğine ilişkin olarak alınan kararların savunulması için gerekliydi. Hüseyin Kâzım ve arkadaşlarına çekilen telgrafta da belirtildiği gibi, söz konusu kararlar, Mebuslar Meclisinde büyük çoğunlukça "bir inanç ve kural" olarak benimsenmezse, ulusal hareket boşlukta, dayanaktan yoksun olarak kalırdı. Kararlar ve ilkeler ***Müdafaa-i Hukuk*** adına alınmış olduğundan kurulacak grubun adı da doğal olarak aynı olmalıydı.

2) Meclis Başkanlığı: Sivas'ta komutanlarla yapılan toplantıda ***Temsilciler Kurulu*** üyelerinden hepsinin ***İstanbul***'a gitmeyip bir kısmının dışarıda kalması uygun görülmüştü. Bu nedenle ***Erzurum***'dan mebus seçilen M.Kemal ile ***Sivas***'tan seçilen R. Orbay, bazı üyelerle birlikte Ankara'da kalmayı kararlaştırmışlardı. Ancak mebuslarla yapılan görüşmelerde Mecliste güçlü bir grup oluşturabilmek için Rauf Orbay'ın ***İstanbul***'a gitmesinin gerektiği kanısına varılmıştı (***ATTB***, 147). Öte yandan M. Kemal, Anlaşma Devletleri birliklerinin bulunduğu başkentte Meclisin serbestçe çalışamayacağı, er geç kapatılacağı kuşkusunu taşımaktan kurtulamamıştı. Böyle bir durumda Meclisi Anadolu'da toplantıya çağırabilmek için de bir yetkinin elde bulunmasını yararlı görüyor ve kendisinin başkan seçilmesinin yerinde olacağını düşünüyordu. Ona göre başkanın ***İstanbul***'a gitmesinde bir zorunluluk da yoktu, Meclisi başkanvekilleri yönetebilirdi (***Söylev***, I, 262 vd.).

3) Siyasal Bir Program: Görüşmelerde, ulusal direnişin siyasal amaçlarını belirten ve uygulanması gereken bir programın düzenlenmesi üzerinde de durulmuştu. Bu amaçla ileride ***Ulusal Ant*** (Millimisak) diye adlandırılacak olan ilkelerin bir taslağı yapılmıştı. M M. Kansu'nun belirttiğine göre, görüşmelerde bu konuda "tamamen aynı düşünce ve kanaate" varılmıştı (II, 505).

Sivas'tan ***Ankara***'ya gelen ***Temsilciler Kurulu*** üyelerinden mebus seçilen R. Orbay ve Hakkı Behiç, Meclisin açılışına katılmak için ***İstanbul***'a giderlerken M. Kemal, M. M. Kansu ve Şeyh Fevzi Efendi ***Ankara***'da kalmışlardı. Kurulun öteki üyelerinden Kara Vasıf, Bekir Sami de mebus seçildiklerinden Meclise katılmışlardı. Bir süre sonra, şubat başlarında M. M. Kansu da Rauf Beyin çağrısı üzerine ***İstanbul***'a gidince, Temsilciler Kurulunun nasıl toplanıp karar alacağı sorunu daha da önem kazanmıştı.

Aslında daha ***Sivas***'ta iken böyle bir olasılık da düşünülerek kurulun genişletilmesi için bazı girişimlerde bulunulmuştu. 11 Aralık 1919'da, Mebuslar Meclisine katılacak Temsilciler Kurulu üyelerinin yerini almak üzere, dernek tüzüğünün 7. maddesi uyarınca, mebus olmayan "2" adayın seçilmesi istenmişti. Bu "2" adaydan biri ***Temsilciler Kurulu***nca üye olarak seçilecekti (***ATTB***, No. 117). Bunun arkasından ***Temsilciler Kurulu***nun her "liva"dan bir mebusla genişletilmesinin daha iyi olacağı düşünülmüş, buna ilişkin genelgeler yayımlanmıştı. Ancak livaların çoğu böyle bir seçim yapamadıklarından bu girişimden olumlu bir sonuç alınamamıştı. Bu yüzden ***Temsilciler Kurulu***nu işler

hale getirebilmek için yeni yolların, yöntemlerin uygulanması zorunluluğu doğmuştu. M. Kemal, ocak ayı sonlarında **Sıvas Müdafaa-i Hukuk** Başkanlığına çektiği bir telgrafta ***Temsilciler Kurulu*** için seçilen Mahmut Nedim'in memur olması nedeniyle kurulda sürekli olarak görev yapamayacağını belirtmiş, onun yerine "2" yeni adayın seçilmesini istemişti (***ATTB***, No. 162). Ama hemen arkasından Sıvas temsilcileri olan R. Orbay ile B. Sami Kunduh'un henüz ***Temsilciler Kurulu***ndan istifa etmedikleri gerekçesiyle oradan yeni aday belirlenmesinden vazgeçilmişti.

Mebuslar Meclisinin açılmasından sonra, ***İstanbul***'a gidenlerin ya da istifa edenlerin yerine ***Temsilciler Kurulu***na yeni üyelerin alınması artık kaçınılmaz olmuştu. Bu değişiklikler sonucunda ***İstanbul***'un işgal edildiği 16 Mart 1920'ye gelindiğinde kurulda şu "13" üye bulunuyordu:

M. Kemal, Hakkı Behiç Bayiç, Rıfat Börekçi, Husrev Gerede, Mustafa Bey, Hacıbayram Şeyhi Şemseddin, Rıfat (Konya eşrafından), Hanifzade Mehmet, Hasan Efendi (Ankara Darülhikmet-i İslamiye Şubesi üyesi), Hasan Efendi, Yahya Galip (Ankara Vali Vekili), A. Fuat Cebesoy ve Ferit Bey (Kastamonu eski Vali Vekili) (***HTVD***, 23, No. 581 mükerrer).

B) MEBUSLAR MECLİSİNİN AÇILIŞI

21 Aralık 1918'de Vahidettin'in buyruğu (irade) ile kapatılan Mebuslar Meclisi, "1" yıl "22" gün geçtikten sonra 12 Ocak 1920 Pazartesi günü saat 14.00'te toplanabilmişti. Seçimin sonuçlarının alınmış olmasına karşın, mebuslardan bir kısmı değişik nedenlerle henüz ***İstanbul***'a gelememişti. Meclisin üye tam sayısı "170"ti, ancak işgal altındaki yerlerde seçim yapılamadığından "140" mebus seçilebilmişti. Açılışta ise bu "140" üyeden, "72"si hazır bulunmuştu. Daha sonraki günlerde gelenlerle bu sayı artmışsa da M. Kemal gibi seçilip de gelmeyenler, istifa edenler ve izin alanlar yüzünden, hiçbir zaman "140"a ulaşamamıştı. Örneğin Ali Rıza Paşa hükümetine güvenoyu verildiği 9 Şubat oturumunda "107" mebusun bulunduğu saptanmaktadır.

Padişah Vahidettin, rahatsız olduğunu öne sürerek Meşrutiyet yönetiminin IV. seçim döneminde Meclisin açılış toplantısına katılmamıştı. Bu nedenle tören Sadrazam Ali Rıza Paşanın huzurunda yapılmıştı. Başkentteki yabancı elçilerle yüksek devlet memurları da hazır bulunmuşlardı. Padişahın hazırladığı açış nutku onun adına İçişleri Bakanı Damat Şerif Paşa tarafından okunmuştu.

İşgal altındaki yerlerde seçim yapılamamasına "esef" ettiğini belirten Vahidettin, yenik çıkılan Balkan Savaşı kayıplarını gidermeye çalışacak yerde ülke ve ulus yararına aykırı olarak yeniden savaşa girildiğini belirterek şöyle diyordu:

"Anlaşma Devletleri ile yapılan mütarekenin, tarihte benzeri olmadığı biçimde '14' aydan beri sürmesi ve silah bırakma döneminde ülkenin bazı

kısımlarının işgal olunması, memlekette normal duruma dönülmesini en gelledığı gibi, Yunanlıların vatanımızın ayrılmaz bir parçası olan ***İzmir'e*** *saldırmaları, güçlükleri ve kamuoyunun tepkisini bir kat daha artırmaktadır. Orada halka yapılan zulüm ve baskılar da kalpten gelen üzüntümüzü artırmaktadır."*

Bir ulusun savaşta yenilmesinin onun kazanılmış hakkı olan siyasal varlığını ortadan kaldıramayacağına değinen padişahın konuşma metni şöyle devam ediyordu:

"Devletimizin hukukunun ve yararlarının korunmasında, yasama meclisi ile hükümetimiz birlikte çalışılacak ve hükümetçe her türlü makul siyasal girişimlerde bulunmaya devam edilecek olursa ve bütün ulus kutsal ve yaşamsal olan yararlarını korumak hususunda tek bir dil ve tek bir vücut olursa, devletimizin bütünlüğünü ve Osmanlı ulusunun şeref ve onurunu sağlayacak olan bir barışa kavuşulacağını ve işgal altındaki illerimizin kurtulacağını umuyorum."

Vahidettin'e göre bunun sağlanması için gerekli olan koşul şuydu:

"Her türlü ayrılık ve karışıklıktan (şikak) kaçınılarak ulusal emellerin ***Felah-ı Vatan*** *noktasında birleşmesi son derece gereklidir."*

Padişahın açış konuşması, mebuslara seslenerek şöyle sona eriyordu:

"Hükümetimizin çabası, vatan ve milletin kurtarılmasını sağlamaya yönelik olduğu gibi, sizlerin de ülkenin yüksek çıkarlarını her şeyin üstünde tutup hükümet sorumluluğunu üstlenenlere karşı gerçekten denetçi ve yardımcı olmanızı önerir, asla üzüntüye ve karamsarlığa kapılmayıp üzerinize düşen zor görevlerin yerine getirilmesinde Tanrının yardımına ulaşmanızı dilerim."

İçişleri Bakanı Şerif Paşanın okuduğu padişahın bu açış konuşmasından sonra Nakibüleşraf Kâmil Efendi tarafından dua edilmiş, arkasından Anayasanın 46. maddesi uyarınca yemin törenine geçilmişti. O gün hazır bulunan mebuslar şu yemini etmişlerdi:

"Padişaha ve vatanıma sadakat ve Anayasa hükümlerine ve bana verilen göreve uyarak bunlara aykırı davranmaktan kaçınacağıma Vallahi."

Yemin töreni bitince içtüzük hükümlerine göre en yaşlı üye olan Bursa Mebusu Hacı İlyas başkanlığında ilk görüşmelere başlanmıştı. Sivas Mebusu ve Temsilciler Kurulu üyesi Kara Vasıf'ın önerisiyle, rahatsız olduğu bildirilen padişaha bir heyet gönderilmesine karar verilmişti. Daha sonra "şube" denilen komisyonlara adçekme ile üye seçimleri yapılmıştı. Bu arada M. Kemal'in de "5." Şubeye seçildiği görülmüştü. Böylece tümü "55" dakika süren açılış oturumuna saat "14.55"te son verilmişti.

Meclisin ikinci oturumu, üyelerin katılımını sağlamak için olacak, "10" gün sonra yapılmıştı. 22 Ocaktaki bu oturumda yeni gelen "25" mebus daha yemin etmişti. R. Orbay da bunlar arasındaydı. O gün çe-

şitli yerlerden gelen kutlama telgrafları da okunmuştu. M. Kemal'in Meclis Başkanlığına gönderdiği 14 Ocak günlü telgrafta, ulusal bir niteliği olan ***Temsilciler Kurulu***nun "Ulusun geleceğini en meşru ve yasal inceleme ve karar verme organı olan Meclise bırakmaktan ötürü gurur duyduğu ve bahtiyar olduğu" belirtilmişti (***ATTB***, 163).

C) MECLİS BAŞKANLIĞI SORUNU

Mebuslar Meclisinde Başkanlık Kurulu seçimleri açılıştan "19" gün sonra 31 Ocakta yapılmıştı. En yaşlı üye olarak geçici başkanlığı üstlenen Hacı İlyas, rahatsızlığından ötürü bu görevden çekilince, 26 Ocak günkü oturumda oylamaya başvurulmuştu. "96" üyeden "51"inin oyunu alan Erzurum Mebusu Celalettin Ârif geçici başkanlığa getirilmişti. Seçime gidildiği halde asıl başkanlık kurulunun oluşturulmaması, başkanlık sorununun henüz tartışılmakta olduğunu göstermektedir. Nitekim 31 Ocaktaki oylamada da sonuca güçlükle varılmıştı. "3" kez yinelenen oylama sonucunda İstanbul Mebusu Reşat Hikmet başkan seçilebilmişti.

Reşat Hikmet hastalığı nedeniyle Meclisin açılışına katılamamıştı. Tedavi için gittiği İsviçre'den 28 Ocakta ***İstanbul***'a dönüşünde Fransızlar tarafından tutuklanmıştı. Buna, kendisinin ***Münih***'e gidip Talat Paşa ve İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle görüştüğü yolunda yapılan bir ihbar neden olmuştu. Ancak bir yandan hükümetin öte yandan geçici Başkan C. Ârif'in girişimleri sonucunda ertesi günü serbest bırakılmıştı (***ATTB***, No. 163, 165, 174). Dolayısıyla onun Meclis Başkanı seçilmesi, bu tutuklamaya karşı bir tepki niteliğini de taşıyordu. Onun yanı başında Hüseyin Kâzım Birinci Başkanvekili, Hoca Abdülaziz Mecdi de İkinci Başkanvekili seçilmişlerdi.

Ankara görüşmelerinde öngörülmüş olmasına karşın M. Kemal'in başkan seçilmesi, ona yakın çevrede bile fazla destek bulamamıştı. R. Orbay'ın bu yoldaki çabaları çoğunluğu sağlamaya yetmemişti. Hacim Çarıklı'nın anılarından anlaşıldığına göre, kendisi M. Kemal'in adaylığını önermişti, fakat Saffet Tuncay gibi ***Müdafaa-i Hukuk*** yanlısı kimi mebuslar, böyle bir seçimin "Meclisin güçsüzlüğüne" yol açacağını öne sürerek onu desteklememişlerdi (s. 255). Gerçekte de M. Kemal'in de Söylev'inde belirttiği gibi, temelde şu "2" nedenle onun başkan seçilmesi doğru bulunmamıştı:

a) Toplantıya katılmayan bir üyenin seçimi, Meclis içinde başkan olacak yetenekte bir kişinin bulunmadığı anlamına gelir,

b) ***Kuvayimilliye*** başkanı olan birini başkan yapmak, Meclisin dıştan yönetildiği izlenimi yaratır, bu da Anlaşma Devletlerinin kuşkularını artırır.

Bunlara bir de Hüseyin Kâzım gibi M. Kemal karşıtı olan ve Meclis-

te sözü geçen kimilerinin olumsuz tutumların da eklemek gerekir. Nitekim H. Kâzını, anılarında açıkça belirttiğine göre, kendisi ve Abdülaziz Mecdi, M. Kemal'in başkanlığa getirilmesine karşı çıkmışlardı. M. Kemal için "34"ten fazla oy toplayamayacaklarını anlayan R. Orbay ve Dr. Adnan Adıvar da bu durum karşısında Dışişleri Müsteşarı olan ve Amasya protokollerinde Paris Barış Konferansına delege olarak gönderilmesi uygun görülen Reşat Hikmet'i seçtirmeye yönelmişlerdi. Orbay, 28 Ocakta M. Kemal'e yapılan temaslarda beliren görüşün, kendisinin başkan seçilmeyip ***Temsilciler Kurulu*** Başkanı olarak kalması noktasında toplandığım bildirmişti. M. Kemal de çoğunluk sağlanamadıktan sonra başkanlığı için hiçbir girişimde bulunmamanın daha doğru olacağı yanıtını vermişti (***N***, III, No, 230[a], 231).

Bununla birlikte R. Hikmet de ilk "2" turda gerekli salt çoğunluğu alamamış ve üçüncü turda en çok oy toplayan aday olarak başkan seçilmişti (33 oy). Sorun çözülmüş görünürken Reşat Hikmet Beyin bir ay sonra, 28 Şubatta ölmesi yeniden başkan seçimine gidilmesini zorunlu kılmıştı. 4 Mart 1920'de yapılan seçimde daha önce geçici başkanlığa getirilmiş olan Celalettin Ârif başkan seçilmişti.

Öte yandan Mebuslar Meclisi ile birlikte toplanan Âyan Meclisi Başkanlığına Vahidettin, eski sadrazam Tevfik Paşayı atamıştı.

Ç) ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ - ANLAŞMA DEVLETLERİ - MECLİS VE MUSTAFA KEMAL

Mebuslar Meclisinin toplanması saray ve hükümet ile Müdafaa-i Hukuk adı altında birleşen "milliciler" arasında birlikte hareket etme olanağını doğurmuş, ülkenin kurtarılmasına yönelik umutları da artırmıştı. Ancak gelişmeleri çok yakından izleyen Müttefikler, özellikle de İngilizler giriştikleri yeni baskılarla bu umut ışıklarını kısa sürede kararmaya yönelmişlerdi.

Meclisin açılmasından "10" gün bile geçmeden İngilizler hükümete yeni bir nota vererek ***Temsilciler Kurulu*** ile anlaşıp Batı Anadolu'daki bazı birliklerin yerlerini değiştiren, silah ve mühimmatın Kuvayımilliyeciler tarafından kaçırılmasına göz yuman Harbiye Bakanı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı'nın "48" saat içinde görevden uzaklaştırılmalarını istemişlerdi. Cemal Paşa, 21 Ocakta durumu Ankara'ya M. Kemal'e bildirmiş ve yapılan değerlendirmede hükümetin işbaşında kalmasının, kendisi ile Cevat Paşanın çekilmelerinin uygun görüldüğünü belirtmişti.

İngilizlerin bu notası M. Kemal ile hükümet ve Mebuslar Meclisi arasında görüş ayrılıkları, hatta sürtüşmeler doğurmuştu. M. Kemal'e göre İngilizlerin isteği "devletin siyasal bağımsızlığına kesin bir saldırı" niteliğindeydi. O yüzden hükümet bu notayı reddetmeliydi. Buna karşın

Ali Rıza Paşa, aslında hükümetin çekilmeye karar verdiğini, ancak Cemal Paşanın istifayı yeğlediğini belirtmiş ve henüz başkanını seçmemiş Meclisin durumu değerlendirmesini beklemenin doğru olacağı görüşünü savunmuştu (***Söylev***, I, 263-267).

Bunun üzerine gözler Mebuslar Meclisine çevrilmişti. M. Kemal başta R. Orbay olmak üzere bütün mebuslara 22 Ocakta gönderdiği bir telgrafla, bağımsızlıkla bağdaşmayan İngiliz isteklerinin şiddetle protesto edilmesi gerektiğini hatırlatmıştı. Ayrıca R. Orbay'dan gerekirse ulusal hakları koruyamayan hükümetin düşürülmesini de istemişti (***N***, III, No. 224).

M. Kemal İngilizlerin girişimini gelecekte daha büyük baskıların öncüsü olarak değerlendirmişti. Ona göre Müttefiklerin, yakın bir gelecekte bakanların ya da mebusların bir kısmını, özellikle de R. Orbay'ı tutuklamaları beklenirdi. Böyle bir olasılığa karşı Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarını tutuklamak, bir pazarlık, bir değiştirme için yararlı olabilirdi. Bu amaçla, Ankara, Sıvas ve Konya'daki kolordu komutanlarından, bölgelerindeki İngiliz subayları tutuklamak için gereken önlemleri almalarını istemişti (Agy., No. 226).

M. Kemal'in Ali Rıza Paşa kabinesinin düşürülmesi önerisi, Meclisteki Temsilciler Kurulu üyelerince boşuna bir çaba olarak görülmüştü. Çünkü Meclisin başkanım seçip çalışma dönemine geçmesinden sonra hükümetin kendiliğinden çekileceği öne sürülmüştü. Bu nedenle Orbay, Kara Vasıf ve Bekir Sami, ortak görüş olarak M. Kemal'e sadrazamla görüşüp tehlikeyi anlatacaklarını bildirmiş ve işin kendilerine bırakılmasını dilemişlerdi.

Böylece kararı Meclise bırakmayı başaran Ali Rıza Paşa, istifa eden Cemal Paşanın yerine Kavaklı Fevzi Çakmak'ı getirmişti. Genelkurmay Başkanlığı ise çok sonra, 16 Şubatta Şevket Turgut'a verilmişti. Bu arada yayımladığı genelge tepkilere yol açmış olan İçişleri Bakanı Damat Şerif Paşa da değiştirilerek yerine Bursa Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran, Dışişlerine de Mustafa Reşit Paşanın yerine Safa Bey getirilmişti.

1) HÜKÜMETİN GÜVENOYU ALMASI

Ali Rıza Paşa kabinesinin "hükümet programı" niteliğindeki bildirisi Meclis Başkanlık Kurulunun oluşturulmasından sonra 9 Şubat 1920'de okunmuştu. Bunda, merkezi hükümet ile Anadolu arasında haberleşmenin kesilmesine kadar varan kopukluğun giderildiği ve seçimlerin sonuçlandırıldığı hatırlatılarak, "bundan böyle ulusal iradenin temsilcisinin Meclis" olduğu vurgulanıyordu. Devlet yönetiminde yeni düzenlemelerin gerekli görüldüğü, illere daha geniş yetkiler verilmesinin düşünüldüğü, her alanda mevcut yasaların tümüyle uygulanmasına önem verileceği söyleniyordu. Dış politikaya gelince, hükümet, çağrılacağı Paris

Barış Konferansında ***Wilson Prensipleri*** çerçevesinde devletin ve ülkenin açık ve yasal olan haklarının korunmasına bütün gücüyle çalışacağını belirtiyordu (***N***, III, No,. 325).

Hükümetin bildirisi ya da programı üzerinde söz alan mebuslardan bir kısmı, "birlik ve beraberlik"in önemini dile getirirlerken, Anadolu üzerinde hak iddiaları sürdükçe savaşın kaçınılmaz olduğunu da söylemişlerdi. Örneğin Edirne Mebusu Şeref Aykut, "Dünyada bir adam, bir yumruk, bir tırnak, bir diş kalıncaya kadar" ***İzmir*** üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçilemeyeceğini belirtmişti. Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Tanrıöver ise şöyle konuşmuştu:

"Anadolu üzerinde tarihi hakkımıza karşı işlenen cinayet devam ettikçe orada savaş süreklidir... Türk milleti büyük baş hayvan (mevaşi) paylaşır gibi şunun bunun elinde bölüşülemez. Türk milletinin toprakları, bir ağaç parçalanır gibi 'yak ve ısın' diye şunun bunun eline verilemez."

Bu konuşmalardan sonra Celalettin Arif Beyin önerisi üzerine hükümete "2" olumsuz, "1" çekimsere karşın "104" oyla güven verilmişti. Başlangıçta Meclisin çalışmalara başlamasından sonra çekileceğini söyleyen Ali Rıza Paşa, kabinesinde yaptığı değişikliklerden sonra büyük bir çoğunlukla güvenoyu alınca artık istifadan vazgeçmişti. Ama Müttefik devletlerin yeni istekleri karşısında işbaşında fazla duramayacak, 3 Martta çekilmek zorunda kalacaktı.

2) M. KEMAL'İN NİŞANLARININ VE YAVERLİK SANININ GERİ VERİLMESİ

Ali Rıza Paşa hükümeti ile bir uyuşmaya varılması ve Mebuslar Meclisinin açılması, M. Kemal'in askeri nişanlarının geri verilmesi gibi olumlu bir gelişmeye de yol açmıştı. M. Kemal 8 Temmuz 1919'da ***Erzurum***'da askerlikten istifa edip "sineyi millet"e katılmıştı. Bunun üzerin hükümetin, Vahidettin tarafından 9 Ağustosta onaylanan önerisi ile askerlik mesleğinden tümüyle çıkartılmış, sahip olduğu nişanlar geri alınmış, üzerindeki "Onursal (Fahri) Padişah Yaverliği" de kaldırılmıştı. Aradan "4,5" ay geçtiğinde durum oldukça değişmişti. İstanbul hükümetleri onu Temsilciler Kurulu Başkanı olarak tanımak zorunda kalmış ve resmi görüşmeler yapmışlardı. Dahası M. Kemal "mebus" seçilmişti. Bu ortam içinde nişanlarının geri verilmesi uygun görülmüştü.

Bu yoldaki ilk adım Harbiye Bakanı Cemal Paşa tarafından atılmıştı. O, böyle bir girişimde bulunurken M. Kemal'in herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın askerlikten çıkartılmış olmasına dayanmıştı. 28 Aralık 1919'da, yani henüz Meclis toplanmadan sadarete sunduğu yazıda, M. Kemal'in askerlikten istifa etmiş sayılmasını, nişanlarının ve yaverlik sanının geri verilmesini önermişti. Harbiye Bakanlığının bu yazısı hemen ertesi günü bakanlar kurulunda görüşülüp uygun görülmüştü.

Ancak bu konuda evvelce bir padişah buyruğu (irade) çıkartılmış olduğundan, işlemin düzeltilmesi için de yine padişahın "irade"sine başvurulması gerekli görülmüştü (***AİAB***, Belge. 74-77). Ama Vahidettin bu öneriyi, bir ay sonra 3 Şubatta onaylamıştı. Aynı zamanda ***Takvim-i Vekayi***'de yayımlanması gereken bu "irade" İngilizleri kızdırmamak ya da bilinmeyen başka bir nedenle yayımlanmamış, "gizli" tutulmuştu. Öyleki R. Orbay da 7 Şubatta M. Kemal'e padişah buyruğunun sadrazamın bir şifresiyle kendisine bildirileceğini haber verirken, durumun "şimdilik" açıklanmamasının "rica" edildiğini de eklemişti (***N***, III, No. 233).

D) FELAH-I VATAN GRUBU VE KUVAYİMİLLİYE KONUSUNDA GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Ulusal istekleri savunmak ve ***Sıvas Kongresi***nde kararlaştırılan ilkeler doğrultusunda bir barış antlaşmasına kavuşabilmek için Meclisteki güçlü bir ***Müdafaa-i Hukuk*** grubu oluşturmak için Ankara toplantılarında verilen karar da Mebuslar Meclisinde gerçekleştirilememişti. R. Orbay'ın ve ***Müdafaa-i Hukuk*** görüşünü destekleyenlerin harcadıkları çabalar, çoğunluğu o anlayışta birleştirmeye yetmemişti.

R. Orbay, Kara Vasıf ve B. Sami, 24 Ocakta öngörülen grubun "karara göre" oluşacağını bildirmişlerdi (***N***, III, No. 227). Ama "3" gün sonra "grup" kurmak için "insanüstü bir çaba" ile çalıştıklarını, ancak büyük güçlüklerle karşılaştıklarını belirtme gereğini duymuşlardı (Agy., No. 232). Mecliste bambaşka bir hava esiyordu! Bu durum karşısında önce gruba, ***Müdafaa-i Hukuk*** adının verilmesinden vazgeçilmişti. Padişah adına okunan açış söylevinde kullanılan bir deyim yeğlenmişti: ***Felah-ı Vatan*** (Vatanın Kurtuluşu).

Ad üzerinde anlaşmaya varıldıktan sonra R. Orbay ***Ankara***'ya şu bilgileri vermişti: Gruba ***Felah-ı Vatan*** adının verilmesi kaçınılmaz olmuştur. Mebuslar arasında mevki hırsı olanların bulunması ve düşünce ayrılıkları, hemen hemen her birini ayrı ayrı kazanmayı gerektirmektedir. Öyleki ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerinden seçilmiş olanlar bile o ad etrafında toplanmaktan kaçınmaktadırlar (***AÖAS***, 120).

Felah-ı Vaan Grubunun savunacağı ilkeleri içeren bir de metin hazırlanmıştı. Buna ***İttifakname*** (Birlik Anlaşması) adı verilmişti. Gruba girecekler bu ilkeler dışında kalan konularda kişisel görüşlerini bildirmede serbest olacaklardı. Bir program demek olan bu anlaşmada ***Kuvayimilliye*** adına yer verilmeyişi de dikkati çekmektedir. Söz konusu "ittifak" 5 maddeden oluşuyordu:

"Barış antlaşmasının Mebuslar Meclisi tarafından onaylanmasına kadar sürmek üzere, aşağıdaki maddeleri kabul eden mebuslar ***Felah-ı Vatan İttifakı*** *adı altında birleşmişlerdir. Bu birliğe katılan mebuslar, aşağıda sözü edilen anlaşma ile bu belgedeki esasları bozmayan yorumlar dışında, siyasi ve idari görüşlerinde serbesttirler.*

1) Ülkenin ve milletin bütünüyle korunması ve bağımsızlığı, Osmanlı devletinin Anayasa ile tanınmış olan halifelik ve saltanat haklarının her türlü müdahaleden korunması arzumuzdur.

2) Felah-ı Vatan İttifakı, antlaşmada saptanan barış esaslarının, kendileriyle antlaşma imzalamaya mecbur olduğumuz devletler katında kabul edilmesi için gerekli çalışmalara hemen başlanılmasını ister.

3) Anayasada yapılması emredilen sorumluluk ve görevler yetkili yasalar Yüce Divanın yargılama usulü ile acele olarak düzenlenecek ve açık olarak uygulamaya konulacaktır.

4) Felah-ı Vatan İttifakı, Osmanlıların antlaşma esasları çerçevesindeki istek ve ulusal amaçları etrafında tek fikir ve faaliyetlerini sağlamak için çalışmalarını yapacaktır.

5) Felah-ı Vatan İttifaknamesi esaslarına eklenecek maddeler, ittifak heyetince görüşüldükten sonra üçte iki çoğunlukla kabul edilecek olursa açıklanan maddeler eklenebilir."

Rauf Orbay, 6 Şubatta M. Kemal'e "70" kişilik bir grubun kurulduğunu bildirmiş, ancak tüzük ile programı daha sonra ulaştıracağını söylemişti. M. Kemal, geç ve güç de olsa bir grubun oluşturulmasından memnunluk duymuştu. Ama önemli olan tüzük ve program idi. Bu yüzden durumu Karabekir'e iletirken bu metinleri istediğini de eklemişti. Ne ki ***"İttifaknâme"*** metnini öğrendiğinde düş kırıklığına uğramıştı. ***Müdafaa-i Hukuk*** adı bir yana dursun ***Sıvas Kongresi*** kararları da metne yansımamıştı. Onun bu kırgınlık hatta kızgınlığı yıllar sonrası Söylev'inde de sezilecektir.

R. Orbay, grubun "70" üyeden oluştuğunu bildirmişti. Ancak bu sayının daha da arttığı anlaşılmaktadır. Tülay Duran'ın yayımladığı bir belgede (***BTTD***, 61, s. 18 vd.) "76" mebusun anlaşmayı imzaladıkları, henüz imzaları bulunmayan "12" kişi ile birlikte üye sayısının "88"e yükseldiği görülmektedir. 25 Şubat 1920 günkü ***İfham*** gazetesinde çıkan bir habere göre de sayı "96"ya çıkmıştır.

İçtüzüğe göre grubun "9" kişilik bir yönetim kurulu bulunuyordu. Ancak sürekli bir başkanlık öngörülmemişti. Yönetim kurulu üyeleri toplantılara sıra ile başkanlık ediyorlardı. Kurul da şöyle oluşmuştu: Celalettin Arif, R. Orbay, Kara Vasıf, Bekir Sami Kunduh, Hamit, Selahattin, Bahtiyar, Rauf Ahmet ve Abdullah Azmi.

M. Kemal, başlangıçta gösterdiği sert tepkiye karşın, çok geçmeden ***Felah-ı Vatan Grubu***nun çalışmalarıyla ilgilenme gereğini duymuştu. M. M. Kansu'nun 10 Şubatta İstanbul'a gidip gruba katılması, ***Ankara*** ile grup arasındaki ilişkilerin kurulmasında önemli etken olmuştu. Kansu, ***Felah-ı Vatan***'ın "uyumlu ve birlik içinde" bir grup olmadığını, Meclis'te çok değişik düşüncelerin sergilendiğini belirterek yeni bir ***Müdafaa-i Hukuk*** grubu ya da partisi kurulmasını önermişti (II, 543).

KUVAYİMİLLİYE KONUSUNDA GÖRÜŞ AYRILIKLARI:

Sadaretin 14 Şubatta yayımladığı bir genelgede, ulusun her türlü isteklerinin belireceği tek yer olan Mebuslar Meclisinin açıldığı hatırlatılarak, Meclis dışında ulusal irade adına söz söylemeye ve bazı şeyler istemeye "yer ve olanak" bulunmadığı dile getiriliyordu. Dahası böyle davranışların "hükümet işine karışma" sayılıp cezalandırılması isteniyordu (***Söylev***, I, 274). Böylesi bir genelge, hukuksal yönden ne kadar geçerli olursa olsun, ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerinin ve ***Temsilciler Kurulu***nun açıkça dışlanması, suçlanması demekti. Bunun üzerine M. Kemal de kurul adına 17 Şubatta ayrı bir genelge yayımlamıştı. ***Mebuslar Meclisi***nin açılmasının ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneğinin bir başarısı olduğunun belirtildiği genelgede, örgütün en önemli ödevlerinden birinin de "ulusal isteklere uygun bir barış" yapılıncaya kadar yurdu ve "ulusal birliği" korumak olduğu görüşü savunulmuştu. Bu nedenle ***Müdafaa-i Hukuk*** kuruluşlarından etkinliklerini eskisi gibi sürdürmeleri istenmişti.

Bu karşılıklı bildirilerin yayımlanmasının ertesinde, 19 Şubatta Sadrazam Ali Rıza Paşa, İçişleri Bakanı Ebubekir Hazım ve Bahriye Bakanı Salih Paşa ile birlikte ***Felah-ı Vatan*** grubunu ziyaret etmişti. Bu görüşmelerde ulusal örgütlere, yani ***Temsilciler Kurulu*** ile ***Müdafaa-i Hukuk***'a ilişkin görüşlerini de açıklayan sadrazamın, "Biri Anadolu'da, biri ***İstanbul***'da iki hükümet ile memleket idare edilemez" demesi tartışmalara yol açmıştı. R. Orbay'ın aynı gün M. Kemal'e bildirdiğine göre, Ali Rıza Paşa, '***Kuvayimilliye***nin ikinci bir hükümet şeklinde görünmemesini ve hükümetin işlerine karışmamasını" istemişti. Ayrıca Ziya Paşanın vali, Ahmet Fevzi Paşanın da kolordu komutanı olarak ***Ankara***'ya gönderileceklerini bildirmişti. Bu, yayımladığı bildiri doğrultusunda hükümetin, ***Temsilciler Kurulu*** ve M. Kemal'i denetim altına almaya karar verdiğini gösteriyordu. Rauf Bey ve arkadaşları, ***Kuvayimilliye***nin oluşumu ve hükümetten beklenen eylemler hakkında gerekli açıklamaları yapmışlardı, ama "ne yazık ki sadrazam, durumu kavrayacak yaradılışta" görülmemişti. İçişleri Bakanı da ***Kuvayimilliye***den yana olduğunu söylemiş, ancak yapacağı işlere karışılmaması konusunda ısrarlı olmuştu (***N***, III, No. 236).

M. Kemal, Orbay'ın aktardığı bilgiler karşısında düşüncelerini "3" ayrı telgrafla belirtmişti. 21 Şubatta yazılan telgrafların ilkinde, bundan sonra "daha pek çok korkunç olaylar" çıkabileceğine dikkati çekmiş ve hükümetten '***Kuvayimilliye***nin kurtarıcı çalışmalarını umursayıp umursamadığının" sorulmasını istemişti. Bu amaçla yapılması gerekeni de şöyle açıklamıştı:

"Meclisteki arkadaşların, bugünkü durumun ağırlığını kavradıkları halde, böyle olağandışı olaylar karşısında susmaları, her yandan kışkırtılan ve özendirilen hükümeti yüreklendireceğinden, amaca bağlı arkadaş-

larını bu konuda da sağlam ve açık bir durum almaları gerekmekteydi" (***Söylev***, I, 279).

M. Kemal, ikinci telgrafında hükümetin, Meclisteki gruba bir gözdağı vermek ve güçleninceye kadar zaman kazanmak istediği kanısını edindiğini belirtmişti. Üçüncü telgrafında ise ***Felah-ı Vatan Grubu***nun ***Kuvayimilliye*** konusunda kesin karar alıp onu savunması gerektiğini vurgulamıştı.

Öte yandan M. Kemal, hükümetin tutumuna ilişkin olarak R. Orbay'ın ilettiği bilgileri Anadolu'daki komutanlara da bildirme gereğini duymuştu. Bunu yaparken ***Kuvayimilliye***nin ulusal isteklere uygun bir barış yapılıncaya değin çalışmalarını bırakmasına olanak bulunmadığını da eklemişti (***N***, III, 237). Ayrıca Karabekir'e, Orbay'a yazdığı üçüncü telgrafın bir örneğini de göndermişti.

Böylece ***Kuvayimilliye***nin dağıtılıp dağıtılmaması, daha açıkçası ***Temsilciler Kurulu*** adına M. Kemal'in etkinliğinin sürüp sürmemesi, önemli bir soruna dönüşmüştü. Öyleki tartışmalar hükümet ve Mebuslar Meclisi dışında Âyan Meclisine ve basına da yansımıştı. Âyan'ın 19 Şubat oturumunda İçişleri eski Bakanı Âdil Bey, *"**Kuvayimilliye** ne demek oluyor? Biz onu tanımıyoruz"* diye bağırmış, Rıza Tevfik de "Metelik vermeyiz!" sözleriyle onu desteklemişti. Âdil Beye gereken yanıtı ertesi günkü ***Vakit*** gazetesinde Hacim Çarıklı vermişti.

İngiliz haberalma raporlarına göre de, hükümetin dile getirdiği istek, aslında Vahidettin'den kaynaklanıyordu (***İBA***, I, No. 43 Ek).

M. Kemal'in ***Kuvayimilliye***nin etkinliğinin sürmesi yolunda ısrarla savunduğu görüşe, en büyük tepki Karabekir'den gelmişti. O verdiği yanıtta şunları söylüyordu:

*"**İstanbul**'da Milli Mecliste beliren akıma karşı **Temsilciler Kurulu**nun ve **Kuvayimilliye**nin karşıt ve buyurgan bir durum almasını hiç de uygun bulmuyorum. Yalnız **Temsilciler Kurulu**nun bu işten onurumla çekilmesini ve işin sorumluluğunu ve durumun değerlendirilmesini Milli Meclisin namusuna ve yurtseverliğine bırakmasını düşünüyorum"* (***N***, *III, No. 238).*

Kuvayimilliyeye ilişkin yazışmalarla görüş ayrılıkları daha da belirginleşirken, Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak'ın 23 Şubat tarihli bir telgrafı havayı biraz olsun yatıştırmıştı. Çakmak, hükümetin ***Kuvayimilliye***yi güçsüz bırakmayı asla düşünmediğini savunuyor ve Ali Rıza Paşanın bildirisinin salt dışa karşı güçlü bir hükümet görüntüsü yaratmaya yönelik olduğunu belirtiyordu (***ATTB***, 211).

Öte yandan o günlerde Mazhar M. Kansu'nun saraya çağrılması padişah ile ***Temsilciler Kurulu*** ilişkilerine yeni bir boyut getirecek gibi görünmüştü. Kararlaştırılan günde Yıldız Sarayına giden Kansu, Başmabeyinci Yaver Paşaya ne amaçla çağrıldığını sorunca, ***Temsilciler Kurulu*** üyesi olduğu için padişahın kendisiyle görüşmek istediği yanıtını almıştı. Vahidettin'in huzuruna girdiğinde padişah şunları söylemişti:

*"**Temsilciler Kurulu**, saltanat tacının pırlantalarıdır. Allah sizden razı olsun! Vatan ve milleti, saltanatı ve hilafeti kurtardınız. Mustafa Kemal **Paşa** inşallah afiyettedirler! **İstanbul**'a gelmeyecekler mi? Kendisiyle görüşmeye hasretim."*

Arkasından da Kansu'dan yurdu düşmandan kurtarmak için ne gibi çare düşündüklerini sormuştu. Kansu, ***Bursa***'nın henüz Yunan işgaline düşmediğini düşünerek buna, "Efendimizin Anadolu'ya ve hatta ***Bursa***'ya kadar gelmeleriyle sorun çözülür" diye karşılık vermiş ve padişah halkın başına geçecek olursa başlayacak genel harekete düşmanın karşı koyamayacağını belirtmişti. Fakat bu yanıta kızan Vahidettin, sert bir davranışla ayağa kalkmış ve "Beyefendi! Bana yüce atalarımın başkentinden kaçmayı mı öneriyorsunuz?" demişti. M. Kansu ise, "Hayır! Milletin ve vatanın bu sıkışık ve zor zamanında yüce atalarınız gibi milletin başına geçmenizi öneriyorum" diye amacı belirtmişti, ama görüşme bitmiş, Yaver Paşa kendisine dışarı çıkması gerektiği işaretini vermişti. Bununla birlikte saraydan ayrılırken kendisine küçük taşlı bir yüzük armağan edilmiş ve M. Kemal'e padişahın selamını iletmesi istenmişti (Kansu, II, 539 vd.).

Saray ile M. Kemal ilişkileri de böylece yeniden dondurulmuştu. Vahidettin'in eskisi gibi M. Kemal'i ***İstanbul***'a getirtmeye çalıştığı, kendisinin Anadolu'ya geçmesi önerilerinden de ürktüğü anlaşılıyordu.

M. Kemal bu gelişmelerden sonra ***Felah-ı Vatan*** grubunun olabildiğince güçlenip gereken girişimlerde bulunmasını istemeye yönelmişti. Ancak A. Rıza Paşa hükümetinin istifası ve çok geçmeden ***İstanbul***'un resmen işgal edilmesi, Meclis ve grup çalışmalarına son vermişti.

E) ULUSAL ANT (MİSAKIMİLLİ, AHDİMİLLİ)

İlk adlandırmaları ile Ahdimilli ***(Ahd-i Milli)***, Misakımilli ***(Misak-ı Milli)*** olarak anılan ***Ulusal And***ın Türk Kurtuluş Savaşı ile amaçlanan siyasal hedeflere ulaşmada gözetilecek ilkeleri içeren önemli bir belge olduğu kuşkusuzdur. Bu nedenle de bir "özgürlük bildirgesi" diye de nitelendirilmiş, kimi zaman İngiliz ***Magna Carta***sına benzetilmiş, dahası ***Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*** ile karşılaştırılmıştır. Böyle olmasına karşın, bu ***Ulusal And***ın nasıl hazırlandığı, son biçimine nasıl getirildiği konusu yeterince aydınlatılmamıştır. Bu yüzden de çok çeşitli ve çelişik yorumlara yol açmıştır. Bunun da en başta gelen nedeni, söz konusu metnin ***Mebuslar Meclisi***nin açık ya da gizli resmi oturumlarında değil de, grup niteliğindeki özel toplantılarda görüşülmesi, duyulmaması için tutanak tutulmaması ve imzalanan özgün metnin de elde bulunmamasıdır. Öyleki son biçimini alan ve hatta bastırılan ant, Meclisin bir oturumunda verilen önerge üzerine okunmuş ve alkışlar arasında kabul edildiğinin açıklanmasıyla yetinilmiştir. Bu yüzden ge-

nelde ***Ulusal Ant*** taslağının Sivas Kongresi kararları doğrultusunda ***Ankara***'da mebuslarla yapılan toplantılarda hazırlandığı kabul edilirken, Mebuslar Meclisindeki kimi üyeler de metnin kendilerince biçimlendirildiğini ya da kendi görüşlerine uygun olarak düzenlendiğini öne sürmüşlerdir.

Bütün bu görüş ve değerlendirmeler de göz önüne alınarak ***Ulusal Andı***n nasıl hazırlandığı şöyle özetlenebilir: ***Ankara***'daki toplantılarda Meclisteki bir grup kurulması ve Meclis başkanlığı sorunları ile birlikte, "ulusal emelleri içeren ve uygulamaya yönelik bir siyasal program" hazırlanmasının da ilke olarak kararlaştırıldığı birçok belge ve tanıklarla kanıtlanmaktadır. Olayların içinde yaşayanlardan Kansu, ayrıca "bu programın ilk müsveddeleri de kaleme alınmıştı" demektedir (II, 565). ***Ankara***'da hazırlanan "ilk müsvedde" bir taslak demek olduğuna göre, bunun Mebuslar Meclisinde geliştirilmesi öncelikle kabul edilmiş demekti.

Trabzon'dan mebus seçilen Temsilciler Kurulu üyesi Husrev Gerede, ***Ankara***'da hazırlanan bu ilk metni kendisinin M. Kemal'den alıp ***İstanbul***'a götürdüğünü açıkça belirtmektedir (T. Bıyıklıoğlu, ***Atatürk Anadolu'da,*** 76 vd.). Ayrıca Hamdullah Suphi de Mebuslar Meclisinin 22 Ocak 1920 günlü gizli oturumundaki konuşmasında ***"Misakımilli"*** metninin M. Kemal tarafından gönderildiğine ve H. Gerede'nin bu metni okuduğuna değinmektedir (***AAMD***, 3, s. 977 vd.).

Ancak Atatürk'ün ATASE'deki özel arşivinde bulunan 21 Ocak 1921 tarihli bir şifre/telgraf örneği, daha sonraki günlerde R. Orbay'a ***Ulusal And***a girmesi istenen yeni bir metnin de gönderildiğini kanıtlamaktadır. Bu metin ***Temsilciler Kurulu*** ile yazışmalara aracılık eden Harbiye Bakanı Cemal Paşanın yaveri Bnb. Salih Omurtak aracılığıyla gönderilmiştir (Ek. 1). M. Kemal'in Orbay'a bildirdiğine göre, söz konusu metin, 20 Ocakta ***Ankara***'ya gelen ve M. Kansu ile birlikte ***İstanbul***'a dönen Alb. İsmet İnönü tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca metin, öncelikle Meclisteki kurulması için çalışılan ***Müdafaa-i Hukuk*** grubunun programı olarak düşünülmüştür. M. Kemal, telgrafının sonunda böylece "programın daha da açıklık kazandığını" belirtmektedir. Bundan, H. Gerede'ye verilmiş olan ilk metnin de genelde "grup programı" için kaleme alınmış olduğu anlamı çıkartılabilir.

İnönü'nün Ankara'da böyle bir program yazarken M. Kemal'in ve F. Cebesoy'un görüşlerini ve onaylarını aldığı da kuşkusuzdur. Grup için hazırlanan metinler, ***Felah-ı Vatan***'ın başka bir program, ***'İttifaknameʺ*** etrafında oluşturulması yüzünden ***Ulusal Ant*** için kullanılmıştır. Yunus Nadi'nin 3 Şubatta ***Yenigün***'de çıkan yazısında, grup ile ***Ulusal Andı***n birbirinden ayrı şeyler olduğunu ve ***Ulusal Andı***n grup programı değil, "aralarında büyük görüş ayrılıkları bulunan mebusların üzerinde birleştikleri program" olduğunu belirten yazısı bu amaçla yazılmış olmalıdır.

R. Orbay'a çekilen telgrafta yer alan bu metin dışında, Atatürk'ün

özel arşivindeki belgeler arasında ***Ulusal Anda*** ilişkin bir üçüncü metin daha bulunmaktadır. ***AÖAS***'de ***Müdafaa-i Hukuk Grubu*** ile ilgili olarak yayımlanan ve Meclis Geçici Başkanı Celalettin Ârif imzalı bu belge (s. 113-116), gerçekte gruba ait olmayıp ***Ulusal Anda*** ilişkin "2" ayrı metni içermektedir. Bunun ikinci bölümü Mebuslar Meclisinde kabul edilen ***Ulusal Andın*** aynısıdır. Baş kısmındaki "7" maddelik ilk bölüm ise, bazı değişiklikler dışında, M. Kemal'in R. Orbay'a ilettiği metni andırmaktadır.

Bütün bunlar M. Kemal'in ***Ulusal Andın*** gerçekleşmesinde etkin bir rol oynadığını ve mebuslarla yapılan toplantılarda hazırlanan ilk taslaktan (müsveddeden) sonra da ***Ankara***'dan yeni bir metin gönderdiğini kuşkuya yer bırakmayacak biçimde göstermektedir. Dolayısıyla N. Kaymaz'ın haklı olarak vurguladığı, M. Kemal'in ***Ankara***'ya gelişinin ertesinde yaptığı konuşmanın ***Ulusal Anda*** yansımasının (***VII. T. Tarih Kongresi,*** III, s. 1943) ötesinde, metinler arasında bir benzerlik söz konusudur. ***Mebuslar Meclisi***nde metne son biçimini veren komisyonun üyelerinden Y. Kemal Tengirşenk, bu gerçeği şöyle belirtmektedir: "Yaptığımız işlerin en önemlisi, esası Sıvas Kongresinde görüşülmüş olan Misakımilli'yi yapmak oldu" (***Vatan Hizmetinde***, 135).

Husrev Gerede, adı henüz belirlenmemiş olan ilk taslağı ***Ankara***'dan ***İstanbul***'a götürürken Mebuslar Meclisinde de ***Ahdimilli*** denen bir metin üzerinde çalışıldığı görülmüştü. Orbay'ın 27 Ocakta M. Kemal'e yazdıkları bunu açıklamaktadır: "Geldiğimiz günden beri bir ***Ahdimilli*** toplantısı karşısında bulunduk... Olduğu gibi bizim ilkelere yönelmeye, azınlığın azınlığı da olsa bir kısmın karşı çıkacaklarını hissettikleri için Milli Meclisin genel kurulunun kabul edebileceği esasları kaleme almışlar ve bunu imza altına alarak bir sözleşme (pakt) biçimine sokmuşlardır" (***N***, III, No. 232).

Bu satırlar, daha Orbay ***Meclis***e katılmadan orada toplantılar düzenleyen mebusların ***Ankara***'da hazırlanan taslağın kimi üyelerce kabul edilmeyeceğini sezinledikleri için, herkesin oyunu toplayabilecek bir metin hazırlamaya çalıştıklarını ve bunu imzaladıklarını göstermektedir. Böyle yeni bir metin hazırlama girişiminin öncüsünün de gene Hüseyin Kâzım olduğu anlaşılmaktadır. Kendi anlatımı da bunu doğrulamaktadır. O, Âyan Meclisinde ülkenin geleceği konusu tartışılırken Abdurrahman Şeref'in "belirli bir amaç ve düşünce" doğrultusunda birleşilmesi gerektiğine işaret ettiğini söyleyerek şöyle devam ediyor:

"Orada 'ittifak-ı âra' vukuuna (oybirliği sağlamaya) *imkân göremediğim için, ben de bu gibi bir mesele üzerinde münakaşaya girilmesini arzu etmiyordum. 'Biz kendi aramızda daha anlaşamadık, müsaade ediniz de evvela kendimiz düşünelim ve ne yapacağımızı, ne isteyeceğimizi kararlaştıralım. Sonra gelir sizlerle de müdavele-i efkâr ederiz* (görüş alışverişinde bulunuruz). *Şimdiki halde sözü burada bırakmak daha muvafık (uygun) olur' dedim. Bu sözlerimi herkes tasdik etti* (onayladı). *Meclis-i*

Mebusana avdet ettiğimiz (döndüğümüz) *zaman da maksadımı izah edecek beyanatta bulundum. Bunun üzerinedir ki* Misak-ı Milli *hazırlandı ve defaatle* (birçok) *müzakereler ve ictimalar* (toplantılar) *yapıldı. Misak'da esasları teklif eden benim. Hatta bunun müsveddesi benim hatt-ı destim* (elyazım) *olarak Âsaf Beyin* (Bursa Mebusu) *nezdindedir* (yanındadır)." (Agy., 262).

Hüseyin Kâzım'ın ***Ulusal And***ın hazırlanmasını tümüyle kendine mal etmesi olayların akışı ve öteki belgeler karşısında dayanaktan yoksun kalmaktadır. Ancak onun önerilerini de yansıtan metnin görüşülmesine ne zaman başlandığı saptanamamaktadır. Henüz Meclis Başkanlık Kurulu oluşturulamadığı için ***Ahdimilli***, mebuslar arasında özel toplantılar halinde ele alınmıştır. Muğla Mebusu Hilmi Uran ve M. M. Kansu'nun açıklamalarına göre de söz konusu metin ***Felah-ı Vatan Grubu*** toplantılarında görüşülmüştür. R. Orbay Meclise katılışından beri bu konudaki görüşmelerden söz ettiğinden, görüşmeler onun yemin ettiği 22 Ocakta ve belki de daha önce başlamış demektir. Ancak Hüsrev Gerede'nin Ankara'dan getirdiği metni 22 Ocakta okuduğu bilinmektedir. O gün M. Kemal'in bir gün önce telgrafla Orbay'a bildirdiği metin de kendisine ulaşmış olmalıdır. Orbay ve arkadaşları ***Ahdimilli*** adıyla Mecliste düzenlenen ve imzalanan metni, ***Ankara***'da saptanan ilkeler ve M. Kemal'den gelen maddelerle pek bağdaştıramamış olacaklar ki, söz konusu metinlerin birleştirilmesi için bir komisyon kurulmasını önermişlerdir. O, 27 Ocakta M. Kemal'e bunu şöyle açıklamıştı: "Genel Kurul halindeki toplantıda, bizim formülü önererek işi yeniden bir komisyona göndermek suretiyle ve bizim de katılmamızla arzumuz çerçevesinde bir formül yaptık" (***N***, III, No. 232).

Sinop Mebusu olarak Mecliste bulunan Rıza Nur'un verdiği bilgiye göre, ortak metni düzenleyecek olan komisyon "10 kadar" üyeden oluşmuştu. O, kendisinden başka R. Orbay'ın, Abdulaziz Mecdi'nin ve Yusuf Kemal Tengirşenk'in adlarını saymaktadır.

Söz konusu komisyon metinde çok önemli bir değişiklik yaparak ***Suriye***'yi "ulusal sınırlar" içinden çıkarmıştı! Rıza Nur'a göre R. Orbay ile A. Mecdi, ***Suriye***'nin (kuşkusuz ***Halep*** ve kuzeyinin) ulusal sınırlar içine alınmasını istemişlerdi. Fakat kendisi buna karşı çıkmıştı:

"Ben şiddetle itiraz ettim. 'Bunlar Türk değil, bırakın! Bize bela olmaktan başka şeyleri yok' dedim. Onlar hâlâ Müslümanlık düşüncesinde idiler. Uğraşa uğraşa vazgeçirttim" (***Hayat ve Hatıratım***, II, 515).

R. Orbay da komisyonda, ***Temsilciler Kurulu***nun savunduğu ilkelerin ruhunu içeren ayrı bir madde kabul edilerek metne eklendiğini belirtmektedir (***AÖAS***, 120). Söz konusu madde, metnin başına eklenen ve kabul edilebilecek bir barışın hangi koşulları içermesi gerektiğini belirten bölüm olmalıdır. Çünkü M. Kemal'in "grup programı" diye bildirdiği metinde böyle bir madde olmadığı gibi ***Ulusal And***ın Fransızcaya ilk çevirisinde bu giriş bölümü bulunmamaktadır.

Böylece son biçimini alan ***Ulusal Ant***, 28 Ocak 1920'de Mecliste yine gizli olarak yapılan bir toplantıda ve büyük bir olasılıkla ***Felah-ı Vatan Grubu*** toplantısında imzalanarak kesinleşmiştir.

1) CEZALANDIRMA ANDI (Tecziye Ahidnamesi)

Bir "Giriş"le "6" maddeden oluştuğu bilinen ***Ulusal Ant***, aslında "7" madde olarak düzenlenmişti. Ancak "savaş suçluları" hakkında soruşturma açılmasını öngören madde, ötekilerin yanında içedönük bir özellik taşıdığından, bunun bağımsız olarak ele alınması uygun görülmüş, metinden çıkartılmıştı. Nitekim ***"Madde-i Mustakile"*** diye anılan bu madde ***Ulusal Ant*** metninin imzalanmasından bir gün sonra 29 Ocaktaki özel toplantıda kabul edilmişti. Meclisin 28 Şubat günlü oturumunda Erzurum Mebusu Ziya Bey, ***"Tecziye Ahidnamesi"*** (Cezalandırma Andı) denilen bu bağımsız maddenin okunup karar haline getirilmesini önermişti. Böylece söz konusu madde Meclisin son günlerinde, 11 Mart oturumunda ele alınabilmişti. O gün söz alan Gümüşhane Mebusu Zeki Kadirbeyoğlu, "Müsaade buyurursanız ***Misak-ı Milli***'nin bağımsız maddesi olarak kabul edilerek okunmasına evvelce karar verilen ve henüz yüce kurulunuzda okunmayan maddeyi okuyorum" diye anılan maddeyi okumuştu.

Savaş suçluları hakkında soruşturma açılması Mondros Mütarekesi ertesinde ele alınmış, özel bir komisyon kurulmuş, fakat Meclis dağıtıldığı için bir sonuca varılamamıştı. Şimdi kabul edilen ***Cezalandırma Andı*** ise daha geniş kapsamlı idi. Bununla, "Genel Savaşı doğuran bunalımlardan başlayarak Meclisin açılmasına kadar savaşa katılmada, savaşı yönetip yönlendirmede ve genellikle iç ve dış siyasette 'devlet ve millete zarar veren' bakanlar kurulu üyeleri ile onlarla işbirliği yapanlar" hakkında soruşturma açılması öngörülüyordu. Dolayısıyla ant, yalnız savaş döneminde değil, 12 Ocak 1920'ye kadar işbaşına gelen mütareke dönemi kabineleri için de soruşturma açılmasına olanak veriyordu.

2) METNİN İMZALANMASI VE AÇIKLANMASI

R. Orbay, 4 Şubatta bir ***'Ahd"*** ya da ***Millimisak*** yapılabildiği muştusunu M. Kemal'e bildirirken, "100'den fazla mebus bunu anlamıştır, yalnız... imzalamıştır" demekte ve imzalayanların sayısını belirtmemektedir. Bundan o güne kadar imzalayanların "100"den az olduğu anlaşılmaktadır (***AÖAS***, 120). Hilmi Uran "and"ın ***Felah-ı Vatan*** grubundaki üyelerce imzalandığını belirtmekte ve imzalı nüshanın ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneğine gönderildiğini oradan da ***Cumhuriyet Halk Partisi***ne geçtiğini söylemektedir (***Hatıralarım***, 120 vd.).

Böylece ***Ulusal Andın*** biri Hüseyin Kâzım'ın biri de H. Uran'ın işaret ettiği "2" imzalı metni var demektir. Ancak bugün bu metinlerin nerede olduğu bilinmemektedir.

Kabul edilen andın yayımlanmasına karar verilinceye kadar metnin "son derece gizli tutulması" uygun görülmüştü. Orbay bu kararı ***Ankara***'ya da ilettiği için ***Ulusal Ant***, Mebuslar Meclisinin açıkoturumunda okununcaya değin "resmiyette gizli"liğini korumuştur.

Meclisin 17 Şubat 1920 Salı günkü oturumunun saat "16.40"daki ikinci birleşimi açıldığında, Edirne Mebusu M. Şeref Aykut'un bir önergesi okunmuştu. Bunda ***"Ahd-i Milli"***nin parlamentolara ve bütün basına bildirilmesi ve öncelikle görüşülmesi isteniyordu. Önerge kabul edilmiş ve gündemde bulunan padişahın açış söylevine verilecek yanıt maddesi ertelenerek ***Ulusal Ant*** konusu ele alınmıştı. Önergesi hakkında söz alan Ş. Aykut özetle şu konuşmayı yapmıştı:

*"Buraya geldiğimiz gün, hepimizin hararetle çarpan bütün yüreklerinde, dimağlarında bir düşünce belirdi. İçimizden herhangi hamiyetli arkadaşımız **barış** deyince, bütün yüreklerden kopan ses, hepsini bir yere topladı ve sonunda bütün vicdanlar hep bir yere geldi; ortaya şu **Ölümsüz Ulusal Ant** (Peyman-ı Müebbed-i Milli) çıktı. Bu bir **Misak-ı Milli**'dir ki, 600 yılın görkemli varlığını sırtında taşıyan tarihimizin son olaylarına Milli Meclis şimdi öyle bir kararlılık ve istekle bunu kaydederken, geçmişinin sarsılmaz parlak günleri kadar geleceğin de inşallah ulusumuz için umut ettiğimiz ve devletimiz için beklediğimiz en parlak günleri hazırlamış olacağız...*

*Biz hiçbir şey istemiyoruz, ancak çok açık olan hakkımızı istiyoruz. En doğal, en açık hakkımız olan yaşamak hakkının bizden alınmasını Cenabı Hak takdir etmemiştir. Onun için **Peyman-ı Milli** olmak üzere Mebuslar Meclisini oluşturan bütün sayın akadaşların meydana getirdikleri şu **Peyman-ı Milli**yi şimdi okuyacağım. Ve bunun ıstırap çeken bütün insanlığa huzurlu bir gün vermek için, bu önemli savaşımı meydana getiren ve en sonunda galiplerin sonuç olarak insanları çiğnemek ve tutsak yaşatmak istediklerini ilan eden bütün Avrupa uygar devletlerinin parlamentolarına bildirilmesini öneriyorum."*

Alkışlarla karşılanan bu konuşmasının arkasından Şeref Aykut, ***"Ahd-i Milli Beyannamesi"*** başlığını taşıyan ve 28 Ocak 1920'de son biçimi verilip imzaya açılan metni okumuştu.

Bir "Giriş"ten sonra "6" madde olarak düzenlenmiş olan ***Ulusal Andın*** metni bugünkü anlatımla şöyle idi.

3) ULUSAL ANDIN (MİLLİMİSAK, MİLLİ AHD'İN) İÇERİĞİ

"Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Mebuslar Meclisi üyeleri, devletin bağımsızlığının ve ulusun geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa ulaş

mak için, yapabilecekleri özverinin en son sınırını belirleyen aşağıdaki esaslara tümüyle uymakla sağlanabileceğini ve söz konusu esaslar dışında gerçek bir Osmanlı saltanatının ve toplumunun varolmasının olanak dışı bulunduğunu kabul etmiş ve onaylamışlardır:

1) Osmanlı devletinin, özellikle Arap çoğunluğun oturduğu ve 30 Ekim 1918 günlü silahbırakışmanın imzalanması sırasında düşman orduların işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, buralar halkının serbestçe bildirecekleri oylara göre saptanması gerekli olduğundan, söz konusu mütareke çizgisinin içinde ve dışında, din, ırk ve emel yönlerinden birleşik ve biribirine karşılıklı saygı ve özveri duyguları ile dolu ve etnik ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarına tümüyle uyum gösteren Osmanlı-İslam çoğunluğun oturduğu kısımların tümü, gerçekten veya hüküm yoluyla hiçbir nedenle biribirinden ayrılık kabul etmez bir bütündür.

2) Halkı ilk serbest kaldıkları zamanda başvurdukları halkoylaması ile anavatana katılmış olan ***Üç Liva*** *(Elviye-i Selase) için gerektiğinde yeniden serbestçe halkoylamasına başvurulmasını kabul ederiz.*

3) Türkiye Barışına ertelenen ***Batı Trakya****'nın hukuksal durumunun saptanması da, orada oturanların tam özgürce belirtecekleri oylara göre gerçekleşmelidir.*

4) İslam halifeliğinin durağı ve Osmanlı saltanatının başkenti ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan ***İstanbul*** *şehri ile* ***Marmara*** *Denizinin güvenliği her türlü müdahale ve saldırıya karşı korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşuluyla* ***Akdeniz ve Karadeniz Boğazları****nın dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle bütün öteki ilgili devletlerin hep birlikte verecekleri karar geçerli olacaktır.*

5) Anlaşma Devletleri ile düşmanları ve onlara katılan bazı devletler arasında varılan antlaşmaların esasları çerçevesinde ***azınlıkların hukuku*** *–komşu ülkelerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanmaları koşuluyla– bizce de kabul edilecek ve sağlanacaktır.*

6) Ulusal ve ekonomik gelişmemizin olanaklar çerçevesi içine girmesi ve daha çağdaş, düzenli bir yönetim biçiminde işlerin yürütülmesinde başarılı olabilmek için, her devlet gibi bizim de gelişmemizin sağlanmasında bağımsızlığa ve tam bir özgürlüğe kavuşmamız, yaşama ve varolmamızın ana koşuludur. Bu nedenle siyasal, adli, mali ve gelişmemize engel olacak öteki sınırlamalara karşıyız.

Saptanacak borçlarımızın ödenmesi koşulları da bu esaslara aykırı olmayacaktır."

Şeref Aykut, Ulusal Andı okuduktan sonra birleşime başkanlık eden Hüseyin Kâzım, metni oya sunmuş ve sonucu "Ahd-i Milli kabul edilmiştir!" diye açıklamıştır.

Bundan sonra söz alan Rıza Nur, savaş yıllarında İngiliz devlet adamlarının, Türklerin çoğunlukta bulundukları yerlerin kendilerine bırakılacağı hakkında verdikleri sözler ve Wilson'un 12. maddesi üzerinde

durmuş, sözlerini şöyle bağlamıştı: "Ben eminim ki Anlaşma Devletleri olsun, Amerika olsun, özellikle İngiltere olsun, bu sözlerini tutacaklardır. Çünkü biz herkesle birlikte onların sözlerine bağlı ve namuslu olduklarını kabul ediyoruz!"

Rıza Nur'un konuşmasından sonra ***Ulusal Ant*** üzerindeki görüşmeler yeterli görülmüş ve gündeme geçilmişti.

Mebuslar Meclisince kabul edilerek resmi bir nitelik kazanan Ulusal Ant, basma açıklanırken Fransızcaya çevrilerek bütün hükümetlere ve parlamentolara da gönderilmişti.

4) METİNLER ARASINDAKİ AYRILIKLAR

Mebuslar Meclisinde kabul ve ilan edilen ***Ulusal And***ın içeriği ile M. Kemal'in R. Orbay'a gönderdiği metin (bkz. Ek. 1) arasında anlatım değişiklikleri dışında küçümsenemeyecek bazı ayrılıklar bulunmaktadır.

Ankara'dan gönderilen metin, "8" madde halinde düzenlenmişti, oysa ***Ulusal Ant*** metni, "6" maddedir. Savaş sorumlusu sayılan ya da Anayasaya aykırı hareketlerde bulunan kabineler hakkında soruşturma açılmasını öngören hüküm, Mebuslar Meclisinde ayrı bir madde olarak düzenlendiği için ***Ulusal Ant***tan çıkartılmıştı. Ankara metninde "2" ayrı maddede yazılan "mütareke sınırı" ve "Müslüman halkın bölünmezliği" İstanbul'da birleştirilmiştir. Bunun gibi, yabancıların ekonomik yardımlarına ve onlara tanınacak ayrıcalıklara ilişkin olarak Ankara'da ayrı ayrı yazılan hükümler de İstanbul'da aynı madde içinde toplanmıştır.

Ama şekli ilgilendiren bu değişiklikler dışında asıl önemlisi, M. Kemal ile İsmet İnönü'nün, yabancı devletlerin ekonomik yardımlarından söz edilen maddelere (mad. 6), dünya barışını korumak amacıyla kurulan ***Milletler Cemiyetini*** (Cemiyet-i Akvamı) destekleyen bir hüküm yazmalarına karşın İstanbul'da kesinleşen metinde bu kuruluştan hiç söz edilmemesidir.

İki metin arasında önemli bir ayrılık da "mütareke sınırının içinde ve dışında" belirlemesinde ortaya çıkmaktadır. ***Ankara*** metninde Mondros ateşkes anlaşmasıyla belirlenen ***"sınırların içinde"*** yaşayan İslam çoğunluğun "ayrılık kabul etmez bir bütün" olduğu vurgulanırken, İstanbul'da bölünmezlik daha da genişletilerek ***"mütareke çizgisinin içinde ve dışında"*** yaşayan "Osmanlı-İslam" toplulukları için öngörülmüştür. Buna karşın M. Kemal ve İ. İnönü, Osmanlı memleketleri içinde oturan Müslüman topluluklar için "özkardeş" deyimini kullandıkları halde (mad. 2) bu anlamlı nitelemeye resmi ***Ulusal Ant*** metninde yer verilmemiştir.

Bu karşılaştırma, ***Ulusal And***ın 1. maddesindeki "mütareke çizgisi içinde ve dışında" ibaresindeki "dışında" sözcüğünün daha sonraki metinlerde niçin çıkarıldığına da bir açıklık getirmektedir.

"Ulusal sınır"ların saptanmasında ***Mondros*** ateşkes anlaşmasının imzalandığı gün Türk ordusunun elinde bulunan çizginin esas alınması ilkesi, ilk kez ***Erzurum Kongresi***nde benimsenmişti. Kongre bildirisinin 6. maddesinde, ***"30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde*** kalan" ülkenin bölünmezliği dile getirilmişti. ***Sıvas Kongresi***nde de aynı görüş kabul edilmişti. Bu nedenle M. Kemal ve İ. İnönü'nün yaptıkları düzenlemede "mütareke çizgisi" dışının öngörülmemesi çok doğal, hatta zorunlu idi. Nitekim aynı düşünce ve kanıyla daha Ankara'ya gelişinin ertesi günü yaptığı konuşmada "mütareke çizgisini" şöyle belirtmişti: ***İskenderun*** Körfezi güneyinden başlayarak ***Antakya***'dan, ***Halep*** ile ***Katma*** istasyonu arasında ***Cerablus*** Köprüsü güneyinde ***Fırat***'a ulaşır oradan ***Deyr-i zor***'a iner, sonra doğuya doğru uzanarak ***Musul, Kerkük*** ve ***Süleymaniye***'yi içine alır.

Mebuslar Meclisindeki görüşmelerde ***Suriye***'nin ulusal sınırlar içinde sayılması için R. Orbay ve A. Mecdi'nin önerileri de Rıza Nur'un karşı çıkması yüzünden kabul edilmemişti. Böyle olunca mütareke çizgisinin "dışında" oturanlarla "içinde" oturanların "ayrılmaz bir bütün" olduğunu ileri sürmek, savunulması güç bir yaklaşıma dönüşmüştü. Üstelik böylesi bir yaklaşım sınır ötesi yayılmacı emeller beslendiği biçiminde yorumlanabilecekti. Bu olasılık yüzündendir ki, M. Kemal, daha ***Sıvas***'ta komutanlarla yapılan ortak toplantıda bu konudaki görüşünü şöyle açıklamıştı: "Biz mükareke sınırlarını kabul ettik. Bazıları ise ***Suriye*** Federasyonunu kabul edeceğiz derler. Biz de bizim sınırı kabul edersek sonra başka şeyler çıkar... Buna o zamanki siyasal duruma göre karar verilir." R. Orbay da "Mütareke sınırının terkine (elden çıkmasına) razı değiliz" diyerek kendisini desteklemişti. Dolayısıyla ***Ulusal Andı***n daha sonraki baskılarında, mütareke sınırından söz eden "1." maddedeki "dışarıda" deyiminin çıkartılmasının nedenini bu gelişmelere dayandırmak daha doğru olur.

Ulusal Ant metni, 17 Şubat 1920'ye kadar gizli tutulmaya çalışılmıştı. Ama gerek seçimleri boykot etmiş olan ***Hürriyet ve İtilaf*** yanlılarının, gerekse Anlaşma Devletleri temsilciliklerinin bu çalışmaları öğrenmelerine engel olunamamıştı. Bu yüzden her iki yönden de eleştiri ve suçlamalar hemen başlamıştı. R. Cevat Ulunay, 2 Şubatta ***Alemdar***'da, ***"Yeni Bir Yavru Daha: Milli Misak"*** başlıklı yazısında bu girişimle alay etmeye başlamıştı:

"Aman Allahım, söylenmesi ne güç, ne çirkin, ne milli olmayan kelime! Osmanlılık devrinden kalma baba yadigârı ahbap Manukyan Kumpanyasının bir aktörü vardır: Hacı Misak. Bu tamlama bana onu hatırlatıyor."

Peyam-ı Sabah'ta Ali Kemal de suçlamalarını sürdürmüştü. Yunus Nadi ise Meclisin resmen açıklamasını beklemeden metni, 17 Şubatta ***Yenigün***'de yayımlamıştı.

Anlaşma Devletlerine gelince, olayları çok yakından ve ayrıntılarıyla izleyen İngilizler, böylesi bir andın kabulünü kendi siyasal amaçları ve

çıkarları açısından tehlikeli bulmuşlardı. Bu nedenle sorunu kökünden çözebilmek için yeni bir hamleye, İstanbul'u işgal edip Meclisi çalışamaz duruma sokmaya hazırlanıyorlardı.

Öte yandan Türk bağımsızlık savaşının siyasal programı olarak nitelenen ***Ulusal Ant***, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra da çeşitli çevrelerden gelen bazı engellerle karşılaşmıştır. Bu yüzden de TBMM'nin 18 Temmuz 1920 günkü oturumunda metin bir kez daha ele alınmış ve pekiştirilmesi için bağlılık yemini edilmesi gerekli görülmüştür.

F) FRANSIZLARA KARŞI İLK BAŞARI: MARAŞ SAVUNMASI (21 Ocak - 11 Şubat 1920)

Sivas'a gelen G. Picot ile varılan anlaşma, Fransız hükümeti ile bölgedeki Fransız komutanlarının o koşulları kabul etmemesi yüzünden geçerlik kazanamamıştı. "Doğu Bölgesi Komutanı" Gnl. Querette 13 Aralık 1919'da yayımladığı bir bildiri ile Fransa'nın "Osmanlı sultanı ile anlaşarak" ***Suriye***'yi, ***Kilikya***'yı ve Doğu Bölgesini kendi yönetimi ve koruması altına aldığını açıklamıştı (***HTVD***, 15, Belge. 415).

Fransız generali, Bayrak Olayından sonra gerginleşen durumu kendince yatıştırmak için ***Maraş***'a gelmişti. Maraşlılar söz konusu olaydan sonra Fransız işgaline karşı direnebilmek için örgütlenmeye daha çok önem vermişlerdi. Kentte ***Müdafaa-i Hukuk*** derneği kurulmuş, kent merkezi "10" bölgeye (mahalleye) ayrılmış, her birinde ayrı ayrı yönetim kurulları oluşturulmuş, başkanlar atanmıştı. Halktan para toplanarak yiyecek ve silah stoku yapılmaya çalışılmıştı (Y. Akbıyık, 149 vd.). Fransız generali kentin ileri gelenlerini çağırarak asayişi sağlamak için yeterince askeri birlik ve "1" uçak getireceğini belirtmiş, kendisine yardımcı olunmasını dilemişti. Fakat Maraşlılar işgalin mütareke hükümlerine aykırı olduğunu, kente yeni birlik getirmenin de Ermenileri taşkınlığa itmekten başka bir sonuç vermeyeceğini belirterek yardımcı olamayacaklarını bildirmişlerdi.

Bunu izleyen günlerde Ermenilerin Çukuroba Camiine bomba atmaları ve müezzini kurşunlamaları büyük tepki doğurmuştu. Durumu protesto etmek için "447" imzalı bir metin hazırlanıp Fransız komutanlığına verilmişti. Bunda hükümet işlerine ve güvenlik güçlerine karışılmaması da istenmiş, aksi halde çıkacak olaylardan sorumluluk kabul edilmeyeceği de belirtilmişti (Hüsamettin Karadağ, ***İstiklal Savaşında Maraş***, 29).

Ermeniler saldırılarını artırırken Fransızların ***Maraş***'a yeni birlikler getirmeleri, çarpışmaları başlatmakta gecikmemişti. 21 Aralıkta kent dışında başlayan çarpışmalar, bir ay sonra 20 Ocak 1920'de ***Maraş*** içine de sıçramıştı. Yörede ***Kuvayimilliye***yi örgütlemekle görevlendirilen Yar-

bay Kılıç Ali, kente gönderilen Fransız taburunun yolunu Karabıyıklı yöresinde kesmişti. Fransızlarla ilk çarpışına da burada meydana gelmişti. Bu sırada ***Sıvas, Elazığ*** ve ***Malatya***'dan gönderilen silahların ulaşması halkın maddi ve manevi gücünü artırmıştı. 6 Ocakta yeniden Maraş'a gelen Querette, "eşkıya" diye suçladığı Kılıç Ali ile ***Kuvayimilliye***ye karşı kendisine yardım edilmesi gerektiğini yinelemişti. Söz alan Refet Hoca, kentteki gerginliğin Ermenilerin yaptıkları cinayetler ve sarkıntılıklardan doğduğunu vurgulamış ve "Gücünüz yetiyorsa eşkıya dediğiniz Kılıç Ali'yi neden cezalandırmıyorsunuz?" diye sormuştu (***TİH,*** IV, 80).

Fransızların ***Maraş - Islahiye*** arasındaki yolu tutmuş olan ***Kuvayimilliye*** birliklerini yok etmek için yaptıkları girişimler de sonuçsuz kalmıştı. Ancak onlarla birlikte hareket eden Ermeniler yöredeki köylerde pek çok cinayet işlemiş, yıkımlarda bulunmuşlardı. ***Maraş***, bölgedeki çarpışmaların odak noktası haline gelince, Fransızlar "Doğu Bölgesi Komutanlığı"nı ***Antep***'ten buraya taşımışlardı. Fransız generalin hükümet işlerini birlikte yürütmek için bir Fransız subayını görevlendirmesi, kent merkezinde de çarpışmaların başlamasına neden olmuştu. 21 Ocak 1920'de kentin yöneticileri ile ileri gelenlerini karargâhına çağıran Querette, başta mutasarrıf olmak üzere içlerinden bir kısmını tutuklattıktan sonra askerlerini hükümet binasını işgal etmek için harekete geçirmişti. Yörede sipere girmiş olan Kuvayimilliye birliği bunu önlemek için ateş açınca da kanlı Maraş çarpışmaları başlamıştı.

11 Şubata kadar "22" gün sürecek Maraş Savunması, çok üstün ateş gücüne sahip olan Fransızların yenilgiyi kabul edip çekilmeleri ve yıllar sonra kente "Kahraman" sanının verilmesine dayanak olan destanımsı bir zaferle sonuçlanacaktı. Yaşar Akbıyık'ın ATASE arşivinden çıkardığı bilgilere göre, çarpışmaların başladığı gün kentteki Fransız birliklerinin mevcudu "2.675"i Fransız ve "970"i Ermeni olmak üzere "3645" idi. Bunun dışında ***Antep***'ten yeni birlikler getirtilmesine çalışıyorlardı. Türk birliğinin komutanlığını da Müdafaa-i Hukuk Başkanı Arslan Bey üstlenmişti. Fransızlar kenti top ateşine tutmuşlar, haberleşmeyi engellemek için de telgraf tellerini kesmişlerdi. Böyle olmasına karşın yakın köyler halkı ***Maraş***'ın yardımına koşmuşlardı. Kılıç Ali de çarpışmaların ikinci günü kente girmeyi başarmıştı. Kadın, erkek bütün Maraşlılar yoğun ateş altında kentlerini savunmuşlardı. Kayabaşı Mahallesinde oturan Bitlis Defterdarının eşi, evinde açtığı mazgaldan ateş ederek "8" kişiyi öldürmüş, arkasından erkek giysileriyle, savaşan erkekler arasına katılmıştı. Bu davranış yurt düzeyinde büyük bir hayranlık ve coşku yaratmıştı. Öyleki Temsilciler Kurulu da bu örnek alınası olayı Müdafaa-i Hukuk örgütlerine bildirerek takdirlerini sunmuştu (***ATTB***, No. 168).

Maraş olaylarını yakından izleyen M. Kemal, kente yardım edilmesi için bölgedeki komutanlıklara ve ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerine genelgeler gönderiyordu. Özellikle ***Sıvas***'taki Kolordu Komutanı Alb. Selahattin Köseoğlu ***Maraş***'a yardım iletmeye çalışıyordu. ***Ankara***'da yapılan

bir değerlendirmede de, Fransızlara karşı ***Kuvayimilliye*** birlikleriyle yapılacak savaşın ***gerilla*** yöntemlerine göre sürdürülmesi zorunlu görülmüştü. 25 Ocakta kolordulara "Fransız kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire bulundukları yerlerde kuşatma" talimatı verilmişti (***HTVD***, 15, No. 383).

Ağır kayıplar veren ve şiddetli soğuğa da dayanamayan Querette, Maraş'tan çekilmeye karar vermişti. Bu arada mermileri tükendiğinden güç durumda kalan Türklerden bir kesimi, Ermenilerin yeni bir kıyıma girişmelerini önleyebilmek için Fransızlarla bir ateşkese varılması girişimlerinde bulunmuşlardı. Fakat böyle bir anlaşma için Fransız karargâhına giden Dr. Mustafa, oradan dönüşünde Ermeniler tarafından öldürülmüştü.

10/11 Şubat gecesi çekilmeye başlayan Fransızlar, 11 Şubatta Maraş'tan ayrılırlarken, Jandarma Komutanı ve Belediye Başkanı ile önde gelen bazı kişileri de yanlarında götürmüşlerdi. Onlar ***Islahiye***'ye doğru çekilirlerken arkalarına düşen Türk birliklerinin saldırıları ile yeni kayıplara uğramışlardı. Fransızlar Maraş çarpışmalarında yaklaşık "800" kişi kaybetmişlerdi. Ayrıca Amerikan hastanesinde "150" yaralı bırakmışlardı. Türk kayıpları ise "300" ölü ve "500" yaralıyı bulmuştu. Dahası Maraş yıkık bir kente dönüşmüştü. Kentte "1.000" ev, "350" dükkân, "5" cami, "11" okul ve "10" kilise yakılmış, harap olmuştu (Akbıyık, 219). Olaylar sırasında ***Maraş*** ve çevresinde Ermenilerin kayıplarına ilişkin olarak verilen rakamlar ise biribirini tutmamaktadır. Çarpışmalarda asıl etken olan Ermenilerin de ağır kayıplar verdikleri kuşkusuzdur. Ancak bu sayı "6.700" dolaylarında olup "18.000" rakamı abartılıdır. Fransız birlikleri çekildiğinde kentte "1.000"i silahlı olmak üzere "8.500" Ermeni Kuvayimilliye komutanlığına teslim olmuştu (Agy., 216, 296). Öte yandan ***Zeytun*** kasabası (bugün ***Süleymanlı***) Ermenilerin elinden alınamamıştı. Burası ancak 1,5 yıl sonra 1921 Haziranında teslim alınacaktı.

Maraş, üstün düşman kuvvetlerini çekilmeye zorlayarak kurtulan ilk kent olmuştu. Çarpışmaların başlaması yurdun her köşesinde kaygı ve ilgi ile izlenmişti. Birçok kent ve kasabada mitingler düzenlenerek Fransız işgali kınanmış, Anlaşma Devletleri temsilcilikleri ile sadarate protestolar gönderilmişti. Kentin kurtuluşu ise, ***Ankara***'dan başlayarak her yerde sevinçle, coşku ile karşılanmıştı. M. Kemal, Maraşlıları kutlarken şunu vurgulamıştı: "Maraşlılar bu kahramanca savunmaları ile, millet davasının büyüklük ve yüceliğini, ulusumuzun yaşamak, bağımsız olarak yaşamak konusundaki iradelerini bütün dünyaya karşı ilan ettiler." Karabekir de, "Öldünüz fakat Türklüğü öldürmediniz" demişti. ***Erzurum***'da bir çay bahçesi ile Ilıca'ların bir kısmına ***"Maraş"*** adı verilmiş, ayrıca kentin kurtuluşunu canlandıran bir piyes de oynanmıştı.

Fakat ***Maraş*** savunması Müttefiklerce Türklerin Ermenilere karşı yeni bir "kıyım" hareketi olarak yansıtılmıştı. Böylesi bir propagandaya da, Ermenilere karşı sempati besledikleri bilinen İngiliz, Fransız ve ABD

kamuoyunu Türklere karşı harekete geçirmek yanında, Fransız başarısızlığını örtme amacı da etken olmuştu.

G) ANLAŞMA DEVLETLERİNİN BASKISI VE ALİ RIZA PAŞA KABİNESİNİN ÇEKİLMESİ

İşbaşına geldikten sonra ***Temsilciler Kurulu*** ile uyuşarak Mebuslar Meclisinin ***İstanbul***'da toplanmasını sağlayan Ali Rıza Paşa hükümeti, bu girişimiyle önce seçimleri boykot eden ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisinin, arkasından da İttihatçıların yönetime egemen olacaklarından kuşkulanan padişahın güvenini yitirmişti. Gelişmeleri izleyen Anlaşma Devletleri ise, "millici"leri merkezi yönetim yoluyla denetim altına alabilmek için hükümet üzerindeki baskılarını giderek artırmışlardı. Böylece Şeyhülislam Haydarizade İbrahim'in belirttiği gibi hükümet, "iki değirmen taşı" arasında kalmıştı.

Bu genel tablo içinde, bir yanda ***Ulusal Ant*** gibi Anlaşma Devletleri arasında Osmanlı topraklarının paylaşılması amacıyla yapılan anlaşmaları dışlayan önemli bir siyasal programın kabul edilmesi, öte yandan ulusal hareketin Maraş yöresinde elde ettiği başarı, Anlaşma Devletlerini tedirgin etmişti. Onlar "tehlike" daha da büyümeden sert önlemler düşünmeye başlamışlardı.

Maraş'ta çarpışmaların başlamasından sonra İngiliz Yüksek Komiseri, Osmanlı hükümetine yapılacak barış antlaşmasında ***İstanbul***'un Türklerin elinde bırakılacağı "müjde"sini (?!) verirken, bunun şu "2" koşula bağlı olduğunu da ısrarla belirtmişti:

1) ***Kilikya***'daki "Ermeni kırımı" durdurulmalıdır.

2) Yunanlılara ve genelde de Anlaşma Devletlerine karşı olan düşmanca tutum değiştirilmelidir.

İngiltere temsilcisi, bu sözlü mesajı iletirken, eğer bu istekler yerine getirilmez ve "sızıltıya yol açacak" herhangi bir olay başgösterirse, barış için öngörülen hükümlerin değiştirileceğini de eklemişti (***Söylev***, I, 275 vd.).

1) ALİ RIZA PAŞANIN İSTİFASI

Öne sürülen bu koşullar etkinliği görülmeye başlayan ***Kuvayimilliye*** birliklerinin dağıtılmasına yönelikti. Ali Rıza Paşa hükümetinin ise buna gücünün yetmeyeceği yayımladığı bildiriden sonra geri adım atmasıyla belli olmuştu. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Yüksek Komiser Robeck, Osmanlı Dışişlerine yeni bir şikâyette bulunmuştu. Maraş olayları ve Ermeni kıyımı iddiaları da bunlar arasındaydı. Kendi başarısızlıklarını örtmeye çalışan Fransızlar, ***Maraş***'ta "12.000" Ermeninin öldü-

günü, ***Adana*** ve ***Mersin*** bölgesindeki Ermenilerin tehlikede olduklarını öne sürerek İngilizleri kışkırtmayı yeğliyorlardı. Ama Maraş savunmasını emirle durdurma olanağı yoktu, olaylar ancak işgalci Fransızların geri çekilmesiyle sona erebilirdi. İngiliz yönetimi bunu değerlendirmekten âciz değildi. Ne var ki, bu olaylardan siyasal amaç doğrultusunda yararlanmaya karar vermişti. Londra'dan 28 Şubatta İstanbul'daki komiserliğe verilen talimatta düşünülen önlemler şöyle sıralanmıştı:

1) ***Kilikya***'daki Ermeni katliamını önlemek ve suçluları cezalandırmak için hem ***Kilikya***'da, hem de ***İstanbul***'da önlemler alınacaktır.

2) ***Kilikya***, Fransızların sorumluluk alanı içindedir. ***İstanbul***'a gelince, hükümet binalarını işgal etmek ve sadrazam ile bazı bakanları tutuklamak düşünülmektedir (***İBA***, I, No. 137 Eki).

Bunlar İngiltere'nin Ali Rıza Paşa kabinesine karşı harekete geçmeye karar verdiğini, İstanbul'u işgal etme planı hazırlığına koyulduğunu gösteriyordu. Ancak bu planı uygulamaya koymadan önce hükümetin yerine getirmesi olanağına sahip olmadığı bir öneride daha bulunmayı yeğlemişti. Müttefik Yüksek Komiserleri verdikleri bir ortak notada, Batı Anadolu'da Yunanlılar karşısında bulunan ulusal kuvvetlerin 3 Km." geriye alınmasını istemişlerdi. Hükümet bu dileği yerine getiremeyeceğini gerekçeleri ile bildirmişti. Fakat Yunan ordusu 3 Mart 1920'de saldırıya geçmiş ve ***Salihli*** yöresindeki ***Gölcük Yaylası*** ile ***Bozdağ***'ı işgal etmişti. Müttefik temsilcilerinden sert bir nota daha alan Ali Rıza Paşa da kabinesinin istifasını vermekten başka çare bulamamıştı. Padişaha sunduğu istifa dilekçesinde, hükümetinin "ulusun yasal emelleri"ni gerçekleştirmeye uğraşırken "birtakım katliam söylentileri" ile olumlu gelişmelerin bozulmasına çalışıldığına ve Yunanlıların da saldırıya geçtiğine değinilerek şöyle deniliyordu: "Adalete, akla ve geniş görüşlülüğe tümüyle aykırı olan şu saldırı karşısında hükümet olarak çekilmek zorunda" kalmış bulunuyoruz (***N***, III, No. 241).

2) SALİH PAŞA KABİNESİ

Ali Rıza Paşa, istifa dilekçesinde çekilme nedenini Yunan saldırısı olarak göstermekte ise de Saray Başkâtibi A. Fuat Türkgeldi'nin de belirttiği gibi, "Kuvayimilliye ile aralarındaki gerginlik" de bunda etken olmuştu (***Gİ***, 256). Hüseyin Kâzım Kadri ise bu konuda şunları söylüyor:

"O sıralarda bazı mebuslar Meclisten götürülmüş ve hariçte de bazı tutuklama yapılmıştı. Ali Rıza Paşa görevden uzaklaştırmalara razı olduktan sonra devam eden başvurulardan ve isteklerden kurtulamıyordu. Bir gün Meclise gelerek ve istifa mektubunu göstererek 'Şimdi saraya gidip vereceğim; bu adamlarla işbirliği benim için mümkün değildir' demişti. O gün de istifasını verip çekildi" (276).

Ali Rıza Paşa istifasını sunup saraydan ayrıldıktan sonra Vahidet-

tin. Tevfik Paşayı çağırarak kendisiyle görüşmüştü. Fakat Tevfik Paşa kendisine önerilen sadrazamlığı kabul etmemişti. Padişahın o gün bir atama yapmaması, Ferit Paşayı yeniden işbaşına getireceği yolunda söylentilere yol açmıştı. Böyle bir atama, ***Temsilciler Kurulu*** yönünden asla uygun olamayacağı gibi ***Felah-ı Vatan*** grubu açısından da onaylanamayacak bir durumdu. Çünkü ***Cezalandırma Andı*** gereğince Damat Ferit hakkında da soruşturma açılması söz konusuydu. Bu nedenle her iki yönden onun sadaretini önlemek için harekete geçilmişti. M. Kemal'in uyarısı ile Anadolu'nun birçok yerinden çekilen telgraflarla Ferit Paşanın işbaşına getirilmesinin doğuracağı sakıncalar belirtilmişti. Aynı gün toplanan ***Felah-ı Vatan*** grubu da bunalım hakkında bilgi almak ve D. Ferit'in sadarete getirilmesini önlemek için saraya bir heyetin gönderilmesini kararlaştırmıştı. Grup Başkanı Celalettin Arif ile Meclis Başkanvekilleri Hüseyin Kâzım ve A. Mecdi ve yönetim görevlilerinden oluşan heyeti topluca kabul eden Vahidettin, "Bütün mebuslara selam. İşin ve durumun ağırlığını ben de onlar kadar anlıyorum. İşin ve durumun gereğine göre bir kişiyi sadrazamlığa seçeceğim. Onun yetkisine el uzatarak arkadaşlarının seçimine karışmam. Ancak ona çoğunluk grubuyla anlaşmasını öğütleyeceğim" demişti (***N***, III, No. 242).

Olayın içinde bulunan H. Kâzım'a göre padişah kızgınlığını gizleyemeyerek şunları da eklemişti:

"Bu telaşa ve endişeye sebep ne? Ne olmuş ki her taraftan feryat ediliyor? Ali Rıza Paşanın istifası üzerine Salih Paşayı çağırarak sadareti teklif ettim. O, düşünmek için bir iki gün müsaade istedi. Dişleri ağrıyordu ve yüzü bağlı idi. Bu izni vermeye mecbur oldum. İşte bugün de sadarete tayini hakkında emir verdim. Ferit Paşanın bu mevkie getirileceğini nereden anladılar?... Böyle boş telaşlara ve başvurulara ne gerek vardı? Umarım ki bunu gerekenlere anlatır ve bu duruma bir son verirsiniz."

Padişah, kimin sadrazam olması gerektiğine karar verme yetkisinin kendisine ait olduğuna inandığı için, bu karşı çıkmalara sinirlenmişti. Gönlündeki aday eniştesi Ferit Paşa olduğu halde, onu erteleme gereğini duymuştu. Ali Rıza Paşa kabinesinde bulunan Salih Paşayı seçmesinde onun ***Temsilciler Kurulu*** ile Amasya protokollerini yapan kişiliği yanında Başkâtip A. F. Türkgeldi'nin aday olarak Tevfik ve Salih Paşaları göstermesi de etkili olmuşa benzemektedir (***Gİ***, 256).

6 Mart günü saraya çağrılan Salih Paşa, sadaret önerisini kabul edemeyeceğini söylemişti, ama o sırada padişahın yanında bulunan Tevfik Paşanın da desteğiyle buna razı olmuştu. Celal Bayar'ın verdiği bilgilere göre Salih Paşa, kabinesine Meclisten de "3" üye almak istemişti. Bunun üzerine aday olmak isteyenleri içeren bir liste düzenlenip kendisine gönderilmişti (***BTTD***, 66, s. 21). Fakat yeni sadrazam kabinesini oluştururken Vahidettin kendisine telefon ettirip mebuslardan bakan almamasını ve seçeceği kişileri önceden saraya bildirmesini istemişti (***Gİ***, 257 vd.).

Salih Paşa, kabinesini Ali Rıza Paşanın istifasından "5" gün sonra 8

Mart 1920'de kurabilmişti. Eski kabinede Şeyhülislam bulunan Haydarizade İbrahim Efendi, padişahın atamasıyla bu görevini sürdürürken İçişleri ve Harbiye Bakanları da yerlerini korumuşlardı. Sadrazam, eski görevi olan Bahriye Bakanlığını da üstlendiği için yeni kabine şöyle oluşmuştu:

Şeyhülislam	Haydarizade İbrahim
Bahriye	Vekâleten Sadrazam Salih Paşa. 14 Nisanda, Esad Paşa
İçişleri	Ebubekir Hazım Tepeyran
Dışişleri	Safa Bey
Harbiye	Fevzi Çakmak
Maarif	Abdurrahman Şeref
Adliye	Celal Bey (Danıştay Daire Başkanı)
Evkaf	Hulusi Efendi (Eski Şeyhülislam)
Nafia (Bayındırlık)	Tevfik Bey
Ticaret ve Ziraat	Ziya Bey
Maliye	Vekâleten Bayındırlık Bak. Tevfik. 11 Martta, Faik Nüzhet.
Danıştay Başkanlığı	Vekâleten Abdurrahman Şeref. 11 Martta, Cemil Molla

Vahidettin, kabine listesini onaylarken yeni sadrazama gönderdiği ***Hatt-ı Hümayun***'unda, "Biricik emelim atalarımdan bana kalan devletimin birliğini ve kurtuluşunu sağlamaktan ibaret"tir diyerek, kabinenin "bu amaca ulaşabilmek için kararlılık, dayanıklılık, ılımlılık ve ileri görüşlülükle" çalışıp "yönetim esaslarını adalet ve haklılık ilkeleri ile yüzyılın gereklerine göre ciddi biçimde düzeltmeye gücü yeten birleşik ve uygar bir ulus olduğumuzu dünya kamuoyunun gözleri önünde" kanıtlanmasını istemişti (İ.M.K. İnal, ***Son Sadrazamlar***, 1213).

Buyruk niteliğindeki bu sözler, ancak bağımsızca işgörebilen bir hükümetin barış ve güven ortamında gerçekleştirebileceği ilkeleri dile getiriyordu. Ama Osmanlı başkentinde saray da içlerinde olmak koşulu ile hiçbir kurum bağımsızca iş göremiyordu ve işgalcilerin baskısı giderek artıyordu.

IV) İSTANBUL'UN RESMEN İŞGAL EDİLMESİ VE SONRASI

Yeni kabine Mecliste pek de olumlu karşılanmamıştı. 9 Martta grupta yapılan bir oylamada "34" olumlu, "4" çekimsere karşılık "38" güvensizlik oyu çıkmıştı. Mecliste güvenoylamasına gidilmesine de gerek kalmamıştı. Çünkü Salih Paşa kabinesinin kurulmasından "8" gün sonra İstanbul artık "resmen" de işgal edilmişti. Bu 13 Kasım 1918'de Anlaşma Devletlerinin askeri denetimleri altında bulunan Osmanlı başkentinde "denetim"in resmen "işgal"e dönüştürülmesi demekti. Aradan "16" ay "3" gün geçtikten sonra galiplerin giriştikleri bu eylem, tasarladıkları barış koşullarını Türklere kabul ettirmede karşılaştıkları güçlükleri ortadan kaldırma amacını güdüyordu. Aynı zamanda da bir süredir tasarladıkları planın uygulamaya konulması demekti.

A) İŞGAL İÇİN ÖNE SÜRÜLEN GEREKÇELER VE GERÇEKLER

Mondros ateşkes anlaşmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Anlaşma Devletlerinin temsilciliğini üstlenen İngiltere yöneticileri, XIX. yüzyıl sonlarında slogan haline getirmiş oldukları "Türkleri Avrupa'dan çıkarmak" siyasasına bir ara yeniden sarılmak istemişlerdi. Bu amaçla da Osmanlı padişahını ***İstanbul***'dan ***Bursa*** ya da ***Konya***'ya göndermeyi tasarlamışlardı. Böylece L. George ***İstanbul***'un uluslararası bir yönetime bırakılacağını düşünmüştü, ama bu durumda yeni sorunların ortaya çıkacağı anlaşılınca ondan vazgeçilmişti. Ancak şu noktada karar kılınmıştı: Tasarlanan barışı Türklere kabul ettirmek için ***İstanbul*** bir koz olarak kullanılabilir, "geçici" de olsa işgal edilebilirdi. Söz konusu "Türkler" deyimiyle de giderek M. Kemal'in etrafında bütünleşen "milliciler" anlatılmak isteniyordu. Çünkü gerek Batı Anadolu Kongrelerinde, gerekse Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde "saltanat ve halifelik makamının" kurtarılmasından söz edenler bu "milliciler" idi.

Bu amaçla ***İstanbul***'un işgal edilmesi daha Ali Rıza Paşa hükümetinin işbaşına geldiği ve ***Amasya Protokolleri*** ile ***Kuvayimilliyeciler*** ile bir işbirliğine yönelindiği dönemde tasarlanmaya başlanmıştı. Yüksek

Komiser Robeck, 10 Kasım 1919'da Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği telgrafta, barış koşullarını Türklere kabul ettirebilmek için ***İstanbul***'un Müttefik güçlerce işgal edilmesinin gerekli olduğunu öne sürmüştü (Şimşir, ***İBA***, I, No. 64).

Ali Rıza Paşa hükümeti ile ***Temsilciler Kurulu*** arasında uyuşmaya varılmasından sonraki "3" önemli gelişme, Müttefik Devletler yöneticilerinin ***İstanbul***'un işgal altına alınması yolundaki düşüncelerini pekiştirmişti:

1) Mebuslar Meclisinde alınan önemli kararlar: ***Ulusal Ant, Cezalandırma Andı*** ve yapılan "ateşli" konuşmalar.

2) Kuvayimilliyenin Fransızlar karşısındaki başarısı: ***Maraş Savunması***.

3) Anadolu hareketinin M. Kemal'in önderliğinde giderek bütünleşmesi.

Başta İngilizler olmak üzere İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilcileri, mebus seçimlerine önceleri resmen karşı çıkmışlardı. Ali Rıza Paşa döneminde yürütülen seçimleri ise, İttihatçılar yeniden ortaya çıkacaklar diye kuşkuyla karşılamışlardı. Meclisin toplanması ***Temsilciler Kurulu*** ile M. Kemal'in etkisini yansıtmıştı. Hele ***Ulusal Andı***n kabulü, bunu açıkça göstermişti. Böyle bir Meclis, Anlaşma Devletlerine karşı da kararlar alabilirdi. Nitekim ***Ulusal Andı***n mebuslarca imzalandığı 28 Ocak 1920 günü Rauf Orbay, M. Kemal'e çektiği telgrafta İngilizlerin bu kuşkularını da aktarmıştı. Buna göre İngilizler eski sadrazamlardan Tevfik Paşaya, "Milli Meclisi toplamamalı idiniz" demişlerdi. O da bunun Anayasa gereği olduğunu belirtince İngiliz temsilcileri şu soruyu yöneltmişlerdi: "Fakat Meclis Anlaşma Devletleri aleyhine galeyan ederse ne yaparsınız?" Tevfik Paşanın buna yanıtı şöyle olmuştu: "Meclisi dağıtmak ve değiştirmek padişahın yetkileri arasındadır" (***N***, III, No. 230[a]).

Mebuslar Meclisi çalışmaları ve ***Kuvayimilliye*** yanlılarının Meclisteki olduğu kadar hükümet üzerinde etkili olmaları, İngilizlerin kuşkularını daha da artırmıştı. Yüksek Komiser Robeck, 12 ve 13 Şubat günlü raporlarında, Meclisi "milliyetçi askeri örgütün İstanbul'da siyasal bir parçası" olarak nitelemiş, Meclis Başkanı Reşat Hikmet'in "milliciler"e yardım ettiğini, M. Kemal'in Meclis telgraf merkezi aracılığıyla rahatça haberleştiğini belirtmişti. Ona göre "milliyetçi hareket" önünde sonunda Anlaşma Devletleri ile çarpışacaktı (***İBA***, No. 131 Ek).

Anadolu hareketinden yana oldukları bilinen Harbiye Bakanı ile Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı, İngilizlerin verdikleri bir nota üzerine görevlerinden ayrılmışlardı. Ama Ali Rıza Paşanın İçişleri, Dışişleri ve Adalet Bakanlarını değiştirerek yerlerine E. Hazım Tepeyran, Safa ve Hadi Beyleri getirmesi, İngiliz temsilciliğince M. Kemal ve "milliciler"in yeni bir hamlesi olarak değerlendirilmişti (***İBA***, No. 125). Bu gelişmeler

karşısında Gnl. Milne, her olasılığa karşı ***İstanbul***'daki askeri güçlerini artırmak için Batum'daki birliklerini buraya getirmeye karar vermişti.

Ulusal Anttan sonra Mebuslar Meclisinde padişahın açış konuşmasına yanıt olarak hazırlanan metinde de Anlaşma Devletlerinin hoşuna gitmeyen görüşlere yer verilmişti. Meclisin 19 Şubat 1920 oturumunda kabul edilen bu yanıtta ***(arîza-i cevabiye)*** işgaller ve Yunanlıların yaptıkları kötülüklerden söz edilirken şöyle denilmişti:

"Mütareke döneminin tarihte bir örneği görülmemiş biçimde sürmesi ve bu sırada vatanımızın ayrılmaz parçalarından bulunan bazı yerlerin, mütareke koşulları ile açıklanmasına ve bağdaştırılmasına olanak bulunmayan bir biçim ve içerikte işgal olunması, ulusal yapımızda düzeni ve doğal durumun sağlanması olanağını ortadan kaldırmıştır. Özellikle Batı Anadolu'yu istila eden Yunanlıların yaptıkları zulüm ve cinayetlerin, Büyük Devletler Komiserlerince yapılan incelemeler sonucunda herkesçe bilinmesinden sonra da, aslında hiçbir gerekçesi bulunmayan bu işgalin sürdürülmesi bütün ulusun heyecanını son dereceye kadar yükseltmiştir..."

Söz konusu padişaha yanıt, amacın "tam bağımsızlık" olduğunu vurgulayarak bitiyordu:

"Barış koşullarının, ekonomimize ilişkin eski ya da yeni her türlü kısıtlamalar taşımaması ve gelişmemizde tam bağımsızlığa kavuşmamızı sağlayacak hususların elde edilmesi, Meclisimizce en önemli bir ilke ve ulusal amaç bilinmektedir."

İstanbul'da bu gelişmeler olurken Anadolu'dan, özellikle de ***Maraş*** yöresinden gelen haberler de, küçümsenen ***Kuvayimilliye***nin gücünü kanıtlıyor ve Müttefik Devletleri de daha kaygılandıracak nitelik taşıyordu. Ermenilerin koruyuculuğunu ve sözcülüğünü üstlenen Fransa ile İngiltere, uğradıkları başarısızlığı örtebilmek için çıkar yolu Türklerin Ermenilere karşı yeni bir "kıyım" hareketine giriştiklerini öne sürmekte bulmuşlardı. Bu nedenle Amiral Robeck, Curzon'un verdiği emir uyarınca, 23 Şubatta Dışişleri Bakanı Safa Beye, Mecliste yapılan "ateşli" konuşmalardan ve bunların gazetelerde yayımlanmasından yakınırken, şikâyetlerine ***Maraş*** olaylarını da eklemişti (***İBA***, No 132).

Şubat sonlarında ***Londra***'da düzenlenen Müttefikler arası Konferansta da L. George, ***Maraş***'ta karşılaşılan dirençten ve Ermenilerin öldürülmesinden "milliciler"le M. Kemal'i sorumlu tutmuş ve artık "Türkiye'ye karşı harekete geçmek" gerektiğini öne sürmüştü. Ona göre, bu hareketleri önlemedikleri taktirde tutuklanacaklarını sadrazama ve bazı bakanlara hatırlatmakta yarar vardı. 28 Şubattaki görüşmeler sonunda İstanbul'daki temsilcilerden bu konuda neler düşündüklerinin sorulması yararlı görülmüştü. Robeck'e göre hükümet katında boş yere girişimlerde bulunmaktansa doğruca harekete geçip ***İstanbul***'u işgal etmek daha geçerli idi (Agy., I, No. 138).

Böylece Müttefiklerin ***İstanbul***'da "denetim"den "eylemli işgal"e geçme düşünceleri öncelik ve güncellik kazanmıştı. Ancak İngiltere ve

Fransa hükümetlerinin bu konuda görüşbirliğinde olmalarına karşın İtalya planı olumlu bulmuyordu. Gene de İngiliz siyasası için bu engel aşılamaz değildi. İtalya'yı ilk aşamada dışlamak, sonra onu bir olup bitti ile karşı karşıya getirip karara katılma zorunda bırakmak olasıydı. Amiral Robeck de öyle yapmıştı. İtalyan Yüksek Komiserine haber vermeden Fransız meslektaşı ile bir araya gelmiş ve ***İstanbul***'un işgali sorununu "gizlice" görüşmüşlerdi. Onun ***Londra***'ya ilettiğine göre, Müttefik Başkomutanı Milne de işgalden yanaydı (***İBA***, No. 140).

Londra Konferansında ***İstanbul***'un işgali artık ilk madde olmuştu. Konferansın 3 Mart günkü oturumunda Osmanlı başkentini işgal etmek ve milliyetçi liderleri tutuklamak konusunda büyük bir eğilim belirmişti. Ancak kesin kararın İstanbul'daki temsilcilere bir kez daha görüş sorulmasından sonra verilmesi uygun görülmüştü. İtalya Yüksek Komiseri dışında ötekilerden gelen yanıt olumluydu. Bu nedenle L. George, konferansın 5 Mart günkü oturumunda ***İstanbul***'un işgaline karar verilmesi için ısrar etmiş ve bunu "3" gerekçeye bağlamıştı.

a) ***Kilikya***'daki Ermeni kıyımını önlemek ve suçlularını cezalandırmak,

b) Türklere, öngörülen barış koşullarını kabul ettirmek,

c) Sıradan bir "eşkıya" olmayan Mustafa Kemal'i etkisiz hale getirmek.

Konferanstaki Fransız temsilcisi de L. George'u desteklemiş, İtalya temsilcisi ise İstanbul hükümetinden M. Kemal'in azlini istemenin bir sonuç vermeyeceğini, Mebuslar Meclisi kapatılınca da mebusların başka bir yerde toplanabileceklerini belirterek olumsuz görüş bildirmişti. Bununla birlikte İngiltere ile Fransa kesin kararlarını vermişlerdi. Öyleki 6 Martta Dışişleri Bakanı Curzon, ***İstanbul***'daki temsilcisine kentin işgal edileceğini ve M. Kemal'in "azli"nin isteneceğini bildirmekte bir sakınca görmemişti (***İBA***, I, No. 145).

Maraş savunmasının bir "Ermeni kıyımı"na dönüştürülüp Osmanlı başkentini işgal için gerekçe diye kullanılmak istenmesi karşısında M. Kemal, İstanbul'daki Müttefik temsilcilikleri ile ABD temsilcisi Amiral Bristol'a birer telgraf çekerek olayların gerçek seyrini açıklamayı yararlı bulmuştu. Anadolu'da "20.000" Ermenin öldürüldüğü iddialarının "çok iğrenç ve kesinlikle gerçekdışı" olduğunu vurgulayarak, "Bu bir Ermeni kıyımı değil... işgal kuvvetleri komutanlarının hırslı Ermeni askerlerinin İslam halk aleyhindeki saldırılarına ve yolsuzluklara göz yummaları sonucunda yerli halkın coşması ve karşı koyması sonunda meydana gelen çarpışmaların doğal bir sonucudur" demişti. Ayrıca gerçeklerin saptanması için "kıyım" sorununun uluslararası bir kurulca incelenmesini de dilemişti (***AÖAS***, 129-131). Fakat onun "adaletseverlik duygularına" seslenen başvurusunun, olumlu bir yankısı olmamıştı.

Londra ile ***İstanbul***'daki yüksek komiserlikler arasında sürdürülen yazışmaların sonunda 10 Mart 1920'de varılan sonuç şöyleydi: ***İstanbul***

işgal edilecekti. Meclis "şimdilik" dağıtılmayacaktı. Ancak Harbiye Bakanlığı ile posta telgraf işleri ve polis denetim altına alınacaktı. Tehlikeli sayılan "milli liderler"in tutuklanması da uygun olacaktı.

İstanbul'daki "3" yüksek komiser, Londra'dan gelen talimat üzerine toplanıp durumu yeniden değerlendirmişlerdi. İtalyan komiseri bu kez kentin işgalini ve Kuvayimilliye ileri gelenlerinin tutuklanmalarını öngören karara karşı çıkmamıştı. Böylece işgal kararında "3" Müttefik'in oybirliği sağlanmıştı. Artık uygulamaya geçmek için son hazırlıklar yapılabilirdi.

B) KENTİN İŞGAL ALTINA ALINMASI

1) HAZIRLIKLAR VE UYARILAR

Üç Müttefik, Osmanlı başkentini işgal etmek için kesin kararlarını vermeye çalışırlarken, İstanbul'daki İngiliz birlikleri, 9 Martta işgalin öncüsü sayılabilecek bir girişimde bulunmuşlardı. Ulusçu hareketin yönetildiği merkezlerden biri olan ***Türkocağı*** merkezini daha önceki aylarda işgal etmişler, bu yüzden ocak yönetimi ***Milli Talim Terbiye*** binasına taşınmıştı. İngilizler 9 Martta buraya da el koymuşlar ve ocağın çalışmalarını durdurmuşlardı (***Söylev***, I, 298).

İtalyan Yüksek Komiseri, 10 Martta ***İstanbul***'un işgaline karşı çıkmazken İtalyan delegasyonundan birisi verilen kararı ulusal örgüt üyelerine "gizlice" aktarmış ve ***Kuvayimilliye*** öncülerinin kentten ayrılmaları gerektiğini bildirmişti. R. Orbay da bu haberi, 11 Mart günü M. Kemal'e bildirmişti. Ancak bunun, ulusal hareketten yana olanları kaçırmaya yönelik bir blöf, ya da Damat Ferit'i yeniden işbaşına getirmeyi ve Meclisi kapatmayı amaçlayan bir plan olarak değerlendirdiklerini, bu nedenle hiçbir yere gitmemek, "işin sonuna kadar namus görevi"ni yerine getirmek kararında olduklarını da eklemişti (***N***, III, No. 253[a]).

Aynı gün ***Ankara***'daki İngiliz ve Fransız birlikleri çevresinde de bazı gelişmeler gözlenmişti. İngiliz temsilcisi Withall, aldığı bir telgraftan sonra askerleri, ağırlıkları ile birlikte trenle kentten ayrılmıştı. Fransızlara çevirmenlik yapan birisi de İngiliz birliğinin ***İstanbul***'a gideceğini ve onların hareketinden sonra demiryolunun ulaşıma kapatılacağını haber vermişti. M. Kemal bunu, Rauf Beye iletmiş, aynı zamanda "Bu işin Anlaşma Devletlerince ***İstanbul***'da alınan önlemler ile ilgili bulunduğu kuşku götürmez" diye gelişmelere dikkatleri çekmek istemişti (***Söylev***, I, 296).

Gerçekte o, Orbay'ın verdiği haberi bir "blöf" olarak görmemişti. Başından beri Meclisin ***İstanbul***'da toplanmasının sakıncalı olacağını savunmuştu. Şimdi önsezileri gerçeğe dönüşüyor demekti. Bu durumda ilk yapılması gereken, R. Orbay ve öteki "millici" önderleri tutuklanma

tehlikesinden kurtarmaktı. Bu nedenle 12 Mart'ta Orbay'a şunları yazmıştı:

"İngilizlerin tutuklama kararına, karşıt görüşte olanların yaygaralarına karşı Meclisin cesurca sonuna kadar görevine devam etmesi pek faydalı ve parlaktır. Ancak sizinle birlikte varlıkları gelecekteki girişimlerimiz ve hareketlerimiz için çok gerekli olan arkadaşların en sonunda bize katılmaları olanağının mutlaka güven altına alınması gerekir... Buraya gelecek kişiler arasında memleketi temsil etme niteliklerini taşıyanlarla, gerektiğinde hükümeti oluşturma ve yönetim yeteneklerini taşıyanların bulunması önemlidir."

Açıkça görülüyor ki M. Kemal, gelişmeleri çok gerçekçi olarak değerlendirmiş ve izlenecek yolu da kesin olarak kararlaştırmıştı. İstanbul işgal edilecek, Meclis kapatılacak, yurtsever aydınlar tutuklanacaktı. O zaman ***Ankara***'da yeni bir "hükümet" kurmak zorunlu olacaktı. Bu yüzden başkentteki güvenilir ve yetenekli kişiler tutuklanmayı beklemeden Anadolu'ya geçmeli idiler.

A. Emin Yalman'ın yazdığına göre M. Kemal ***Ankara***'ya kaçmaları için Osmanlı Bankası aracılığı ile Orbay'a "2.000" lira da göndermişti. (II, 53). Fakat Orbay Meclis kapanmadan ***İstanbul***'dan ayrılmayı sakıncalı bulmuştu. Kendisi anılarında vardığı kararı şöyle açıklıyor:

"Ben, Paşanın (M. Kemal) işaret ettiği nitelikteki arkadaşlarla kaçtığım taktirde, İngilizlerin Meclisi basmak gereğini duymayacaklarını kuvvetle tahmin ettiğim ve bu tahminim gerçekleşecek olursa evvelce komutanlar toplantısında (Swas) verdiğimiz kararla saptadığımız biçimde, Millet Meclisinin ve dolayısıyla milli hükümetin Anadolu'da kurulmasına yol açılamayacağını düşündüğüm için, ne olursa olsun İngilizleri dünya ve milletimiz karşısında saldırgan duruma sokmak amacıyla kaçmama karar verdim..

Kaçmış olsaydım, başka bir sakınca daha kendini gösterecek, benim kaçtığımı gören mebuslar da ertesi günler birer ikişer çekilecekler ve böylece Meclis kendiliğinden sönmüş olacaktı.." (s. 50)

M. Kemal'in tehlikeyi haber veren telgrafı alındığında Kara Vasıf'ın evinde toplanan Orbay, İ. Süreyya, M. M. Kansu, Yunus Nadi ve öteki bazı arkadaşları durumu bir kez daha değerlendirmişlerdi. Sonuçta, şimdilik ***İstanbul***'da kalmayı, ancak Meclis kapatılacak olursa o zaman ***Ankara***'ya gitmeyi uygun bulmuşlardı. Bununla birlikte kimi önlemler alınmasını da gerekli görmüşlerdi. Bunlar arasında Üsküdar Sultantepe'deki ***Özbek Tekkesi*** ile işbirliği yapmanın öngörülmesi gelecekteki olaylar yönünden büyük önem taşımaktadır. Anadolu'ya geçmek isteyenler oradaki örgütten büyük yardım göreceklerdir (Kansu, II, 551 vd.).

Öte yandan Müttefikler işgal için hazırlıklarını tamamlamışlardı. ***Batum***'daki İngiliz birliklerinden bir kısmı ***İstanbul***'a getirilmiş, ***Ankara, Afyon*** ve ***Eskişehir***'deki birlikler de geri çekilmişti. Fransızlar Bulgaristan'daki; İtalyanlar da ***Konya***'daki askerlerini Osmanlı başkentin-

de toplamışlardı. Ayrıca ***Malta***'daki İngiliz amirallik filosunun ***İstanbul***'a gelmesi öngörülmüştü.

14 Mart günü İngiliz askerleri telgrafhaneyi denetim altına almışlardı. Ertesi 15 Martta yeni tutuklamalara girişmişlerdi. O gün Anlaşma Devletleri güçlerince tutuklananların sayısı kimi kayıtlarda "44", bazılarında da "150" olarak gösterilmektedir (***TİH***, II, Ks. 6, s. 16). Söz konusu aydınlar birer birer alınıp götürülürlerken İtalyanlar ertesi günü Mebuslar Meclisinden de "8" üyenin tutuklanacağını haber vermişlerdi (***BTTD***, 61, s. 21). Artık işgal için son aşamaya gelinmişti.

O gün yeniden bir araya gelen yüksek komiserler uygulamaya yönelik kararları gözden geçirmişlerdi. İşgale, "resmiyette" ertesi 16 Mart sabahı saat "10.00"da başlanacaktı. İlk aşamada Harbiye ve Bahriye Bakanlıkları işgal edilecekti. Posta ve telgrafhanelere el konulacak ve Türk polisi denetim altına alınacaktı (***İBA***, I, No. 153 Ek).

2) 16 MART 1920: İSTANBUL'UN İŞGALİ

16 Mart Salı sabahı saat "9.40"ta Sadrazam Salih Paşaya giden İngiliz Y. Komiserliği Siyasi Müsteşarı ve Baştercümanı Mr. Ryan, kendisine İngiliz, Fransız ve İtalyan Y. Komiserlerinin ortak notasını sunmuştu. Bunda İstanbul'un o gün saat 10.00'da işgal edileceği ve işgalin Barış Antlaşmasının imzalanıp yürürlüğe konulmasına kadar süreceği bildiriliyordu. Ama bunun yanı başında M. Kemal ve öteki "milli" liderlerin Osmanlı hükümetince tanınmadıklarının hemen açıklanması da isteniyor, onların özellikle ***Kilikya*** olaylarından sorumlu oldukları öne sürülüyordu.

Notayı okuyan Salih Paşa büyük bir üzüntüyle, işgalin ***İstanbul***'da hükümetin sonu olacağını söylemiş, Ryan ise "Umulur ki olmaz" diye kendisini teselli etmeye çalışmıştı (***İBA***, I, No. 155).

Aynı içerikte bir başka nota da, saat "10.15"te Fransız Komiserliğinden M. Ledoulx tarafından saray başkâtibi aracılığı ile padişaha sunulmuştu. Başkâtip A. Fuat Türkgeldi, temsilciye Vahidettin'in notayı üzüntüyle kabul ettiğini söylemişti.

Harbiye Bakanlığınca sadarete sunulan bir rapora göre ***İstanbul***'un işgal altına alınması şöyle gelişmişti:

İşgal notalarda belirtilen saatten çok önce başlamıştı. O sabah saat "6.00"da "50" kişilik bir İngiliz birliği otomobillerle ***Şehzadebaşı***ndaki X. Kafkas Tümeni karargâhına gelmişti. Nöbetçi eri etkisiz hale getirmişler, nöbetçi onbaşıyı da ateş edip yaraladıktan sonra koğuşa girip uyuyan askerler üzerine ateş açmışlardı. Bunun sonucunda "5"er şehit olmuş, "10"u da yaralanmıştı. İngilizler Ütğm. Nail ile Hesap Memuru Arslan ve Alay Kâtibi Bekir Zeki'yi yanlarına alıp götürmüşlerdi.

Harbiye Bakanlığı (bugün İstanbul Üniversitesi) yakınındaki jandar-

ma dairesine geceden yerleşmiş olan İngiliz deniz piyadeleri saat 10.00 dolaylarında bakanlık binasını işgal ederek bütün odalara süngülü nöbetçiler yerleştirmişlerdi. Rastladıkları subayların tabancalarını almışlar, muhafız ve inzibat birliğindeki bütün silah ve cephaneleri toplamışlardı. ***Kasımpaşa***daki Bahriye Bakanlığı da saat "9.30"da İngiliz deniz piyadelerince işgal edilmişti.

İngilizlere paralel olarak Fransızlar da Saraçhane'deki Ambarı, Ahırkapı İnşaat Fabrikasını, Otomobil Taburunu ve Arkeoloji Müzesi binalarını "dıştan" işgal altına alıp kapılarına nöbetçiler yerleştirmişlerdi.

İşgaller sürerken telefon ve telgraf görüşmeleri yasaklanmış ***Boğaz***'daki deniz ulaşımı durdurulmuştu. Bunların dışında çeşitli kışlalarla ***Harp Okulu, Ayasofya*** gibi çeşitli binalara hafif makineli tüfekler yerleştirilmiş, ***Beyoğlu, Üsküdar*** ve ***Kadıköy***de bazı meydan ve caddeler denetim altına alınmıştı.

Anlaşma Devletleri temsilcileri öngörülen merkezlerin işgali tamamlanınca, kentte sıkıyönetim ilan etmişlerdi. Başkentteki Türk birlikleri komutanlıklarına yapılan yazılı bir bildirim ile de, kendilerine bağlı "bütün subay ve askerleri kışlalarında kapatmaları" istenmişti (***HTVD***, 23, Belge. 600).

Salih Paşa hükümetinin kurulmasından sonra Padişah Vahidettin, Meclis ve ***Felah-ı Vatan*** grubu başkanları ve bazı mebuslarla görüşmek istemişti. R. Orbay da padişah ile doğrudan ilişki kurmayı yararlı görmüştü. Görüşme günü olarak 15 Mart saptanmıştı, ama saray bunu ertesi güne ertelemişti. Bu nedenle Orbay ile A. Mecdi ve Hoca Vehbi Efendiler, kentin işgal edildiği gün saat 17.00'de Yıldız Sarayına gitmişlerdi. Vahidettin ile söz konusu heyet arasında geçen ve R. Orbay'ın aktardığı kısa konuşma, o çok bunalımlı günde Osmanlı İmparatorluğu tahtında oturan kişinin, "yurt, bağımsızlık ve ulus" kavramlarına ilişkin düşüncelerini yansıtması yönünden çok büyük önem taşımaktadır:

"Padişah, Anlaşma Devletlerinin çok güçlü olduklarını vurgulayarak mebuslardan Meclisteki konuşmalarına dikkat etmelerini istemişti. Böylece o, kurtuluşu düşmanı kızdırmamakta bulduğunu bir kez daha belirtmiş oluyordu. Buna karşılık Vehbi Hoca, Anadolu'daki ulusal birlik ve gücü anımsatırcasına şöyle demişti:

– Efendimiz! Ne yapsalar milleti yıldıramazlar. Hem vatanımızın bağımsızlığını ve hem de makamınızı ve sizi kurtarmaya kesin olarak karar vermiştir. Rahat olunuz.

Padişah bu güce güvenmediğini gösterircesine,

– Yok yok Hoca! Sözlerinize dikkat ediniz. Ortaya çıkan olaylar meydandadır. Akıl için yol birdir.

A. Mecdi Efendi araya girip Vehbi Hocayı desteklemek istemişti:

– Padişahım, bu kâfirlerin zoru işte şu su kenarına kadar geçer. Anadolu'da millet tek bir vücut ve polat gibidir; kararlıdır. Memleketin

kurtuluşu için atıldığı mücadelede muvaffak olacaktır. Bundan emin olunuz, demişti.

Vahidettin, galiplerin güçleri karşısında ezikliğini daha da belirginleştirerek itirazını sürdürmüştü:

– Hoca dikkat ediniz! İsterlerse yarın ***Ankara***'ya da giderler.

Söz alan R. Orbay ise saltanat makamından beklenen tutumu şöyle özetlemişti:

– Padişahım, müsaade buyurun! ***Milli Misak*** ile saptandığı gibi halifelik ve saltanat makamı ile memleketin kurtarılması söz konusudur. Fakat bu durumda eğer biz, bu milletin duygularını dile getirebiliyorsak, şunu arz edelim ki, milletin sizden istediği, Meclis kararı olmadan herhangi bir uluslararası belgeyi imzalamamaktır. Aksi olursa, geleceği çok korkunç ve karanlık görüyoruz. O kadar ki geleceğin ne olacağı şimdiden kestirilemez!

Ama bu sırada Vahidettin, görüşmenin bittiğini belirten bir davranış ile birdenbire ayağa kalkmış ve:

– Rauf Bey! Bir millet var, koyun sürüsü... Buna bir çoban lazım, o da benim" demişti (***Yakın Tarihimiz,*** III, 276. Krş. Cebesoy, I, 312 vd.).

Saraydan düş kırıklığı içinde ayrılan Rauf Orbay, Meclise döndüğünde de tutuklanmıştı! İkinci Başkanvekili Abdülaziz Mecdi'nin başkanlığında açılan oturumda, o günkü işgal durumu tartışılırken, Meclise gelen bir İngiliz birliği, R. Orbay ile Kara Vasıf'ın kendilerine teslim edilmesini istemişti. Gümüşhane Mebusu Zeki Kadirbeyoğlu ile mebuslardan bazıları arkadaşlarını teslim etmektense, silahla karşı konulmasını önermişler, fakat buna olanak bulunmadığı anlaşılmıştı. Kimi mebuslar da Orbay'ın Âyan dairesine geçip kıyafet değiştirebileceğini ve oradan dışarı çıkabileceğini belirtmişlerdi, ama bunu da Orbay kabul etmemişti (Kansu, II, 553 vd.). Sonunda İngiliz komutanından mebusları tutukladığına ilişkin bir belge alındıktan sonra Orbay ve Kara Vasıf'ın teslim olmaları uygun görülmüştü.

Temsilciler Kurulunun da üyeleri olan "2" mebus, Meclisten alınıp götürülürken, kent içinde de birçok kişi tutuklanmıştı. Eski Harbiye Bakanı Isparta Mebusu Mersinli Cemal Paşa, eski Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı, Aydın Mebusu Hasan Tahsin, Edirne Mebusu Faik Kaltakkıran ve M. Şeref Aykut, İstanbul'un "Sosyalist" Mebusu Numan Usta, Âyan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa, Milli Kongre Başkanı Dr. Esat Işık ve Müstahkam Mevki Komutanı Alb. Şevket bunlar arasındaydı. Meclis Başkanı Celalettin Arif kuşkulanıp gizlendiği için tutuklanmaktan kurtulmuştu. Tutuklananların Kuvayimilliye yanlısı olarak tanınan ve Ulusal Andın kabulü için çalışan kişiler olmaları dikkat çekiciydi. Esat Işık gece yarısı evinden giyinmesine bile izin verilmeden alıp götürülmüştü. C. Çobanlı ve Ç. Mahmut Paşaların ellerine kelepçe de takılmıştı. Tutuklananlar Gnl. Milne'nin emriyle doğruca Tophane limanında

demirlemiş olan İngiliz bandıralı ***Benbow*** gemisine götürülmüşlerdi. İki gün sonra da bu "11" tutuklu Malta'ya "sürgün" edilmişlerdi.

16 Mart günü öğleden sonra Müttefikler adına ortak bir de bildiri yayımlanmıştı. Bunun bir örneği de telle bütün illere ulaştırılmıştı. ***İstanbul***'daki işgalin "geçici" olduğu söylenen bildiride, bu "geçiciliğin her an sürekliliğe dönüşebileceği" de belirtilmişti. "Genel karışıklık ya da katliam" gibi yoruma bağlı olaylar meydana gelirse işgalin süreceği -tehdit amacıyla da olsa- gizlenmemişti. Bildirinin içeriği işgalin gerçek neden ve amacını yansıtması yönünden büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle metnin bazı bölümlerini aktarmak yararlı olacaktır.

RESMİ BİLDİRİM

Ateşkes Anlaşması yapıldıktan sonra İtilaf Devletlerine bir görev düştü. İşbu görev, eski Osmanlı ülkelerindeki bütün halkın, soy ve din ayırmaksızın yarınki mutluluklarını, gelişmelerini, toplumsal ve iktisadi yaşamlarını güven altına alacak bir barışın temellerini atmaktı. Barış konferansı, bu görevi yapmakla uğraşırken, kaçak İttihat ve Terakki ileri gelenlerini tutan kimi kişiler, "ulusal örgüt" takma adı altında bir düzen kurarak ve padişah ile İstanbul hükümetinin buyruklarını hiçe sayarak savaşın acı etkileriyle büsbütün tükenmiş olan halkı askerlik için toplamak, çeşitli halk toplulukları arasında geçimsizlik yaratmak, ulusal yardım diye halkı soymak gibi işlere yeltendiler ve böylece, barış değil, sanki yeni bir savaş dönemini açmaya giriştiler. Bu özendirme ve kışkırtmalara karşın, barış konferansı görevine ara vermedi ve sonunda İstanbul'un Türkler elinde kalmasına karar verdi. İstanbul hükümeti bu uyarmaya karşı, bir ölçüye dek iyi niyet göstermiş ise de, "ulusal örgüt" takma adı altında iş gören kimseler, ne yazık ki, özendirme ve kışkırtmalarından vazgeçmek istemediler. Bu duruma karşı İtilaf Devletleri, yakında karara bağlanacak barış hükümlerinin uygulanmasını sağlayabilmek için, gerekli önlemleri düşünmek zorunda kaldılar. Bunun için bir tek çıkar yol buldular. Bu da, İstanbul'u geçici olarak işgal etmek idi. İşbu karar bugün uygulandığından, kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktalar açıklanır;

1) İşgal geçicidir.

2) İtilaf Devletlerinin düşüncesi, padişahlığın erkini kırmak değil, tersine Osmanlı yönetiminde kalacak ülkelerde o erki desteklemek ve sağlamlaştırmaktır.

3) İtilaf Devletlerinin düşüncesi, yine Türkleri İstanbul'dan yoksun etmemektir. Ama Tanrı korusun, taşrada genel karışıklık ve kırım gibi olaylar çıkarsa, bu karar değiştirilebilir.

4) Bu sıkışık zamanda, Müslüman olsun olmasın, herkesin ödevi, kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına yardım etmek; Os-

manlı devletinin yıkıntısından yeni bir Türkiye yaratmak için yaptıkları delilikle son bir umudu da yok etmek istemelerin aldatmalarına kapılmamak ve şimdi de padişahlık başkenti olarak kalan İstanbul'dan verilecek buyruklara uymaktır.

İşgal Kuvvetleri

C) İŞGALİN ANADOLU'DA VE TRAKYA'DA DOĞURDUĞU TEPKİLER

İstanbul'un işgal altına alındığını ***Ankara***'ya hareketin daha başlangıcında Manastırlı Hamdi Martonaltı adındaki telgraf memuru haber vermişti. Hamdi Bey o gün saat 10.00'da M. Kemal'e şu telgrafı çekmişti: "Bu sabah Şehzadebaşındaki Muzıka Karakolunu İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak, sonunda şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar."

Haber vermeyi sürdüren Hamdi Bey, İngilizlerin Harbiye Bakanlığına girdiklerini, Beyoğlu bölgesine asker çıkardıklarını, oradaki telgrafhaneye el koyduklarını bildirmiş ve işgalcilerin kendisinin bulunduğu merkez telgrafhanesine de geleceklerini haber aldığını ekledikten sonra susmuştu.

1) ANKARA'DA İLK ÖNLEMLER

Osmanlı başkentinin artık "resmen" işgal edilmesi M. Kemal için "sürpriz" olmamıştı. Bununla birlikte işgalin doğuracağı tepkilerin olumsuz gelişmelere yol açmaması için ***Temsilciler Kurulu*** ile yapılan değerlendirme sonucunda bazı önlemler alma gereği duyulmuştu. İlk aşamada Anadolu'daki Kolordu ve Tümen Komutanları ile bütün Müdafaa-i Hukuk örgütlerine birer telgraf gönderilerek işgal hareketi kınanırken yanlış davranışlarda bulunulmaması istenmişti. Ayrıca bu bunalımlı günlerde yurdumuzda yaşayan Hıristiyan halka karşı gösterilecek "insanca davranışın" çok büyük değer taşıdığı hatırlatılmıştı. "İşgal Kuvvetleri" adıyla yayımlanan ve illere de gönderilen bildirinin doğuracağı yanlış izlenimleri gidermek amacıyla da ikinci bir genelge yayımlanmıştı. Müttefik Devletlerin gerçek amaçlarının, yedinci yüzyılını dolduran Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal hayatına son vermek oduğunun belirtildiği bu genelgede M. Kemal, saltanat ve halifelik makamı ile ulusal bağımsızlığın, ancak Türk ulusunun "geçmişteki şanına yaraşır ,bir inançla savunulması" ile kurtarılabileceğini bir kez daha vurgulamıştı (***Söylev***, I, 304).

Kamuoyunu ve ***Kuvayimilliye*** örgütlerini bilgilendirme ve uyarma niteliği taşıyan bu bildiriler dışında, İslam dünyasına çağrı demek olan

bir bildirinin de yararlı olacağı düşünülmüştü. Burada, ***Anlaşma Devletlerinin*** girişiği hareket bir "***Haçlı Seferi***"ne benzetiliyor ve İstanbul'un işgal altına alınmasının, Osmanlı saltanatından çok, "hilafet makamını özgürlüklerinin ve bağımsızlıklarının biricik dayanağı olarak gören bütün İslam dünyasına karşı" olduğu belirtiliyordu (Karabekir, ***İH***, 518).

Öte yandan Anadolu ile ***İstanbul*** arasında haberleşme ve ulaşımı güvence altına almak ve Müttefiklerin Anadolu'da yeni bir işgal hareketine girişmelerini önleyebilmek için askeri nitelikte bazı önlemlere başvurulması da zorunlu görülmüştü. Bunların başında 29 Ağustos 1919'da İstanbul hükümetince Kolordu Komutanlığından alınmış olan A. Fuat Cebesoy'un yeniden kolordusunun başına geçip görevi üstlenmesi geliyordu. Ayrıca Geyve Boğazının tutulması, demiryollarının ve telgraf merkezlerinin denetim altına alınması için gereken emirler de verilmişti.

Uygulanmasında zorunluluk görülen bu ilk önlemlerin içinde, Anlaşma Devletlerinin Anadolu'daki denetim subaylarını ve askerlerini gözetim altında bulundurmak da apayrı bir önem taşıyordu. Söz konusu subaylar içerisinde Erzurum'da bulunan İngiliz Yzb. Rawlinson'un ayrı bir yeri vardı. Kafkaslar bölgesi temsilcisi olan Rawlinson, Karabekir ve M. Kemal ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Ancak M. Kemal'in belirttiğine göre "hem dost olmak istiyor, hem de bu dostluktan yararlanma yolunu izlemekten geri kalmıyordu." ***Erzurum***'da serbestçe hareket eden bu İngiliz subayının emrinde "10" İngiliz askeri de vardı. 16 Mart öncesinde belediye başkanı ile konuşurken, "Yakında güzel bir iş olacak, şenlik yapacaksınız. Ben de elimde bayrak, buna katılacağım" demişti. İstanbul'un işgali bu sözleri daha anlamlı kılmıştı. Galeyana gelen halkın ona karşı bir harekete geçmesi olasılığı da vardı. Bu nedenle Karabekir, işgali ve "milliyetçi"lerin tutuklandığı haberini alınca Rawlinson'un oturduğu eve bir askeri birlik yerleştirilerek "kendisinin koruma altına alınması"nı emretmişti (***İH***, 502).

Rawlinson birkaç gün sonra Karabekir'e yazdığı mektuplarda işgal ve onu izleyen olaylardan üzüntü duyduğunu öne sürmüş ve "milli hareketin" başkanlarıyla görüşüp onların düşüncelerini kendi üstlerine ileterek barışa yardım edebilmesi için ***Ankara***'ya gitmek istediğini bildirmişti. Bu isteği kabul edilmezse ***Batum*** yoluyla ***Londra***'ya dönmesine izin verilmesini dilemişti (***HTVD***, 26, Belge. 678). Bu konudaki görüşü sorulan M. Kemal ise tutuklanan "millici"ler serbest bırakılmadıkça İngiliz subaylarını salıvermenin doğru olmadığını bildirmişti. Bir ara ***Trabzon***'a gitmesine izin verilen Rawlinson, 17 Nisanda ***Erzurum***'a geri götürülmüştü. Ve ancak İngilizlerle ***Malta*** sürgünlerinin serbest bırakılmasını öngören bir anlaşma yapıldıktan sonra 31 Ekim 1921'de ülkesine dönmesine izin verilmişti.

Temsilciler Kurulu bu önlemleri alırken, kaçınılmaz gibi görünen çok yönlü bir savaşta parasal kaynakları denetleyebilmek amacıyla bazı

girişimlerde bulunulmasını kararlaştırmıştı. 18 Martta M. Kemal imzasıyla ilgili kuruluşlara şu yolda emir verilmişti:

Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası, Düyun-ı Umumiye (Osmanlı Genel Borçları) ve ***Reji*** (Tekel) yönetimlerinin mevcut paraları, yerel en büyük sivil yöneticilere ve maliye dairelerine bildirilecekti. Bu kuruluşlar ***İstanbul***'a para gönderemeyecekler, başka yer ve kuruluşlara ödenecek paralar ise denetlenecekti. Söz konusu kuruluşlarla ***Mal Sandıkları*** ve ***Evkaf Sandıkları***nda bulunan paralar ve rehin malların değerleri ***Temsilciler Kurulu***na bildirilecekti (***HTVD***, 13, Belge. 335).

Temsilciler Kurulunun aldığı bu önlemler ve yayımladığı genelgeler ilk günlerde bazı komutanlar ve yöneticiler arasında duraksamalara yol açmıştı. Özellikle Konya'daki Kolordu Komutanı Fahrettin Altay ile Bandırma Kolordu Komutanı Yusuf İzzettin, İstanbul'daki Harbiye Bakanlığı dururken ***Temsilciler Kurulu***ndan emir almayı doğru bulmamış, İngilizleri kışkırtacak denetimlere girişmeyi de sakıncalı görmüşlerdi (Karabekir, ***İH***, 527). Fakat çok geçmeden bu görüş ayrılıkları giderilmiş ve uygulamada birlik sağlanmıştı.

2) TRAKYA VE BALIKESİR'DEKİ TEPKİLER

İstanbul'un işgaline en sert tepki, ***Trakya***'dan gelmiştir denilebilir. ***Edirne***'deki I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez, işgalden sonra ***İstanbul***'da artık bir "hükümet"ten söz edilemeyeceği inancıyla daha o gün, 16 Martta İstanbul hükümeti ile ilişkileri kesmiş ve Edirne ilinde ***sıkıyönetim*** ilan etmişti. Bununla sivil yönetim de bütünüyle Kolordu Komutanlığına bağlanmıştı. Seferberlik ilan edilmiş, Temsilciler Kurulunun kararına uygun olarak bankalar, mal sandıkları ve evkaftaki paralara el konulmuştu. C. Tayyar, yayımladığı bildiride halifelik makamı serbest kalıncaya ve serbest seçimle oluşacak bir Meclis ile onun güvenini taşıyan bir hükümet işbaşına geçinceye kadar "sivil-asker" yönetimin birlikte yürütüleceğini açıklamıştı (***HTVD***, 24, Belge. 604, 605).

Kolordu komutanının bu girişimleri bazı anlaşmazlıklara neden olmuştu ama o, itirazlara şu yanıtı vermişti: "***İstanbul*** hükümetsizdir. Ben bu kısım vatanın komutanıyım... Yerin altının üstünün farkı yoktur. Üstünde esir olarak yaşamaktansa altında sonsuz istirahate dalmak ve düşmanlarına da namuslu olarak öldüğünü tanıttırmak daha büyük bir şereftir" (***HTVD***, 24, Belge. 610).

İşgal, ***Balıkesir***'de de buna benzer tepkiler doğurmuştu. Haber, 10 Martta başlayan ***Dördüncü Balıkesir Kongresi***nin çalışmalarını sürdürdüğü sırada alınmıştı. 18 Martta kentte büyük bir miting düzenlenerek olay nefretle kınanmış ve Müttefik temsilcilikleri ile çeşitli kuruluşlara protestolar gönderilmişti. Tümen Komutanı Kâzım Özalp da yayım-

ladığı bir bildiri ile bölgedeki asker-sivil bütün makamların bundan böyle Tümen Komutanlığından emir alacaklarını duyurmuştu. Bu kararını kongreye de kabul ettirmişti (I, 103). Bu da bir tür "sıkıyönetim" demekti. Bununla birlikte asıl karar organının ***Temsilciler Kurulu*** olduğu da belirtilmişti (Agy., Belge. 613).

Ç) İŞGAL KARŞISINDA SARAY VE HÜKÜMET

1) "DEVLET BENİM!"

Yıldız Sarayı ve Salih Paşa hükümeti başkentin işgalini sessizce izlemekten öteye bir şey yapamamışlardı. Ama İngiliz haberalma örgütünce düzenlenen raporlarda belirtildiğine göre "milliyetçi" liderlerin tutuklanması padişahı rahatlatmıştı (***İBA***, II, No. 1). İşgalden sonraki haftaya ilişkin olan bu raporlarda Salih Paşa kabinesinin istifa edeceğinden ve büyük bir olasılıkla Vahidettin'in enişteşi Ferit Paşayı yeniden sadrazam yapacağından söz ediliyordu. Padişahın, Hüseyin Kâzım'ın bunu önleme yolundaki girişimine verdiği sert karşılık da bunu doğrulamaktaydı. A. Fuat Türkgeldi'nin verdiği bilgilere göre H. Kâzım, padişaha, Ferit Paşanın sadarete getirilmesinin memleket ve saltanat için felaketlere yol açacağını söyleyince buna kızan Vahidettin şu yanıtı vermişti:

"Ben istersem, Rum Patriğini de, Ermeni Patriğini de getiririm, Ha hambaşı'yı da getiririm!"

"Devlet benim!" anlayışının çok belirgin bir örneği olan bu görüşe karşı H. Kâzım, büyük bir cesaretle "Getirirsiniz, ama faydası olmaz!" demişti. Yine de Vahidettin, "Ben böyle karar verdim, getireceğim!" diye kesin kararlı olduğunu belirtmişti (***Gİ***, 260 vd.).

Hükümete gelince, Salih Paşa Müttefiklerin 16 Mart tarihli ortak notalarına aynı gün verdiği yanıtta, çok sayıda Müttefik askerinin bulunduğu başkentte herhangi bir karışıklık olmadığını, Anadolu'daki ulusal hareketin başlıca nedeninin de Yunan işgali olduğunu ve ***Büyük Ermenistan*** ile ***Pontus Yunan Devleti*** gibi projelerin bu hareketi güçlendirdiğini belirtmişti (Jaeschke, ***TKSİB***, 152).

İngilizler 17 Martta baskı ve denetimlerini arttırarak Genelkurmay Başkanlığı ile haberleşmeyi sürdürecek bir "irtibat" subayı atamışlardı. Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak, ***Şehzadebaşı*** Karakolunda Türk askerlerinin öldürülmelerini protesto etmişti (Agy., 152). Ama genel olarak hükümet işgal olayını Mütareke hükümleri çerçevesinde yapılmış bir hareket olarak görüyordu. Birliklere gönderilen emirlerde işgal hareketlerine karşı konulmaması isteniyordu. Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak'ın, kolordulara yaptığı 17 Mart tarihli genelgede de ***İstanbul***'un işgalinin ***"Yüksek Barış Konseyi"***'nin (Sulh Meclis-i Âlisi) kararı gereğince yapıl-

dığı görüşüne yer verilmiş ve sükûn ile asayişin korunmasına dikkat edilmesi istenmişti (***BTTD***, 66, s. 17).

Temsilciler Kurulunun aldığı önlemler, İngilizlerin yeni şikâyet ve tehditlerine yol açmıştı. Amiral Calthorpe, Harbiye Bakanlığına bir nota vererek, "millici"lerin "merkezi hükümeti tanımamak yoluna" girdiklerini öne sürmüş, bu nedenle de yeni önlemler alacakları uyarısında bulunmuştu. Bundan telaşa kapılan hükümet "Anadolu'daki bazı sergerdelerin (başıbozukların) hareketlerinin" Osmanlıların gerçek çıkarlarına aykırı olduğu kararına varmıştı. Bu nedenle Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak, ***Temsilciler Kurulu*** ile M. Kemal'i saf dışı bırakabilmek için, Anadolu'daki askeri birlikleri kıdemli bir başka komutana bağlamayı düşünmüştü. Padişahın onayıyla atanan en kıdemli komutan olarak da Tümgnl. Yusuf İzzet (Met) seçilmişti. F. Çakmak'ın bunu belirten 19 Mart günlü emrinde "bütün ordunun İstanbul hükümetini tanıması" önemle rica ediliyordu. Bu atanma emrini alan Y. İzzet de durumu haberleşebildiği öteki komutanlara duyurmuş, söz konusu emre uymayacak "arkadaşların yerlerine birer vekil atayarak" kıtalarının başından hemen ayrılmalarını istemişti (Cebesoy, I, 322).

Yusuf İzzet'in emrine ilk giren de Fahrettin Altay olmuştu. Bu gelişme Cebesoy'un öne sürdüğü gibi ***"Ankara***'ya karşı kumandanlar cephesi" olmasa bile ***Kuvayimilliye***nin bölünmesine kadar olumsuz sonuçlar doğuracak önemli bir olaydı. Bu yüzden ***Temsilciler Kurulu***, 21 Martta bazı kararlar alma gereğini duymuştu. Öncelikle Y. İzzet ve F. Altay'ın yeniden kazanılmalarına çalışılacak, buna olanak bulunamazsa onların yerine başka komutanların geçirilmesine çalışılacaktı. Çünkü, artık İstanbul hükümetini yönlendirme olanağı kalmamıştı.

Gerçekten de hükümet ya da bakanlıklar adına yayımlanan genelgeler, verilen emirler başkentin "İngiliz işgalinde ve tutsaklığında" bulunduğunu gösteriyordu. Fevzi Paşa, 23 Martta kolordulardan, "olağandışı olaylardan ve mütareke hükümlerine aykırı hareketlerden" kaçınılmasını yeniden ve önemle rica ediyordu. Bazı yanlış anlamaları gidermek için ertesi gün yaptığı açıklama da, Harbiye Bakanlığının, İngiliz Generali Schmall Wolf'un denetiminde bulunduğunu gösteriyordu (***BTTD***, 66).

Müttefikler Anadolu'daki hareketten de İstanbul hükümetini sorumlu tutmayı siyasalarına uygun bulduklarından, Salih Paşa kabinesi böylesi bir uysallıkla savaşın yeniden başlamasını önleyebileceklerini ve hükümeti de kurtarabileceklerini sanıyorlardı. Nitekim Fevzi Çakmak, aynı kanıyla, ***Lefke (Osmaneli)*** yakınındaki ***Kuvayimilliye*** birliklerinin geri alınmasını ve İngilizlere karşı "her yönden iyi davranılmasını" dilemişti. Ayrıca XX. Kolordu Komutanı Cebesoy'dan İngilizlerce ***Eskişehir***'de yerel yöneticilere teslim edilmiş olan "askeri donatım malzemesi ile yiyeceklerin" kaybına olanak vermeksizin ***İstanbul***'a taşınmalarının sağlanmasını istemişti (Göst. yer.).

Öte yandan, Y. İzzet ve F. Altay'ı yeniden ***Kuvayimilliye***ye katabil-

mek için Karabekir ve Cebesoy'un da büyük destekleriyle sürdürülen çabalar sonucunda görüş ayrılıkları giderilmişti. Önce F. Altay ***Ankara***'ya gelip (6 Nisan) ***Kuvayimilliye*** içindeki yerini alınış, onu bir hafta sonra Yusuf İzzet izlemişti. Ama bu işbirliğinin sağlanmasında Salih Paşa kabinesinin çekilmesinin ve Damat Ferit'in sadarete getirilmesinin de payı olmuştu.

2) SALİH PAŞA HÜKÜMETİNİN İSTİFASI

Vahidettin'in, bir yandan ***Temsilciler Kurulu*** ile ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütünün, öte yandan Mebuslar Meclisinin baskıları sonucunda istemeye istemeye işbaşına getirdiği Salih Paşa kabinesi, ***İstanbul***'un işgalinden sonra dayanaklarını tümüyle yitirmişti. Padişaha göre şimdi yapılacak en iyi şey, İngiliz yanlısı olduğuna kuşku duyulmayan bir hükümeti işbaşına getirmekti. Bunun için de en bulunmaz aday Damat Ferit idi. Seçimleri boykot etmiş olan ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisi de işgalden sonra yeniden iktidara geleceği bir ortamın doğduğu kanısı ile hükümetin istifasını isteyen bir kampanya başlatmıştı.

Bu arada işgal kuvvetleri başkentte yeni tutuklamalara girişmişlerdi. 20 Mart ve onu izleyen günlerde İstanbul Komutanı Tümgnl. Ali Sait ile Anadolu hareketinden yana olan gazetecilerden Velit Ebuzziya, Süleyman Nazif, Celal Nuri İleri ve Ahmet Emin Yalman tutuklanmışlar, ayın 27'sinde de Malta'ya gönderilmişlerdi (Şimşir, ***MS***, 205 vd.). Türk subaylarının başkentte silahlı olarak gezmeleri de yasaklanmıştı (***HTVD***, 23, Belge. 598).

Öte yandan ***Temsilciler Kurulu*** ve ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütü de İstanbul'un işgalinden sonra İngilizleri gücendirmeyecek bir siyasa izlemeye koyulan hükümetten desteğini iyice çekmiş ve ***Ankara***'da yeni bir Meclisin ve yönetimin oluşturulmasına yönelmişti.

Bu durumda hükümette çekilme eğilimi artmaya başlamıştı. Ancak kesin karar vermeden önce ***Ankara***'ya mebuslardan oluşan bir heyetin gönderilmesi yararlı görülmüştü. Ne var ki, söz konusu heyet, henüz hareket etmeden "3" gün önce Vahidettin Damat Ferit'i yeni kabineyi kurmakla görevlendirmişti. Tevfik Paşanın anlattığına göre padişah, bu kez de sadrazamlık önerisini ilk olarak kendisine yapmıştı. Ama o, bu görevi kabul etmemişti (***Gİ***, 260). Bunun üzerine Damat Ferit, 24 Martta saraya çağrılmış, kabinesini oluşturmak için çalışmalara başlamıştı, fakat Salih Paşa hükümeti istifasını bir hafta sonra 2 Nisanda verdiği ve ***Hüriyet İtilaf*** içindeki çekişmeler yüzünden yeni hükümet 5 Nisanda iktidarı devralabilmişti.

Salih Paşa hükümetinin Ankara'ya bir heyet göndermesi Müttefik Devletlerce olumsuz karşılanmıştı. Yüksek komiserler 26 Martta bir ortak nota vererek, ***Kuvayimilliye***nin bir ***"isyan"*** hareketi sayılıp hükü-

metçe resmen suçlanmasını istemişlerdi. Hükümet, M. Kemal'i ve ***Kuvayimilliye*** yöneticilerini açıkça "asi" ilan etmenin doğuracağı tepkileri düşünerek genellikle Anadolu hareketini kınayan bir bildiri taslağı hazırlamış ve Müttefik Devletler temsilcilerine sunmuştu. Fakat yüksek komiserler bu ılımlı metni beğenmemiş, ilk görüşlerinde ısrar etmişlerdi (Jaeschke, ***TKSİB***, 159). Salih Paşa, yüksek komiserlerin isteklerine karşı koymanın yarar sağlayamayacağına inandığı, ancak "haksız işgallere" bir tepki olarak doğan ulusal örgütlere katılanların tümünü "isyancı" ilan etmenin ülkeye huzur getirmeyeceğini bildiği için, istenen bildiriyi yayımlayamayacağını belirtmişti. 1 Nisanda verdiği bu yanıttan sonra yapacak başka bir şey kalmadığı düşüncesiyle de 2 Nisan 1920'de kabinesinin istifasını sunmuştu. 8 Martta kurduğu hükümeti, ancak "25" gün işbaşında kalabilmişti.

D) DAMAT FERİT YENİDEN İŞBAŞINDA VE KUVAYİMİLLİYENİN ASİ İLAN EDİLMESİ

1) YENİ KABİNE

Damat Ferit'i dördüncü kez sadarete getiren Vahidettin, Şeyhülislamlığı da Dürrizade Abdullah Efendiye vermişti. Yeni sadrazam kendine göre çok önemli olan Dışişleri Bakanlığını da üstlenmişti. Böylece onun 5 Nisanda padişahın onayına sunduğu "5." kabinesi şöyle kurulmuştu:

Şeyhülislam	Dürrizade Abdullah
Dışişleri	Sadrazam M. Ferit
Bahriye	Mehmet Sait Paşa (Eski V. Kor. K.)
Harbiye	Vekâleten: Bahriye Bakanı Sait. 20 Nisanda, Sadrazam M. Ferit
İçişleri	Reşit Bey (eski bakanlardan)
Adalet	Ali Rüştü (Yargıtay'dan)
Maarif	Fahrettin (Dışişleri Müsteşarı)
Ticaret ve Ziraat	Hüseyin Remzi Paşa
Bayındırlık	Dr. Cemil Topuzlu
Maliye	Reşat Bey (Önce Vekâleten. 20 Mayısta asıl olarak)
Evkaf	Osman Rıfat Paşa
Danıştay Başkanı	Vekâleten: Adliye Bakanı Ali Rüştü

Padişah, Reşit Beye İçişleri Bakanlığını kabul etmesi için ısrarda bulunurken, ona şu önemli açıklamayı yapmıştı:

"Kabinenin doğrudan doğruya sizin başkanlığınızda bulunmasının uygun olacağını biliyorum. Fakat Ferit Paşa, İngiltere hükümeti katında

güven kazanmayı başarmış olduğundan, şu sırada işbaşına getirilirse iyi etkiler yaratılacağı duyuruldu" (**SS**, 2053; ***Canlı Tarihler***, 280).

Vahidettin'in bu sözleri, yeni kabinenin öncelikle İngilizlerin istekleri olan M. Kemal'i ve ***Kuvayimilliye***yi ***"asi"*** ilan edeceğini gösteriyordu. Padişahın yeni kabine listesini onaylarken sadrazama gönderdiği ***Hatt-ı Humayun***da bu karar bir buyruk olarak da yer almıştı. "Mütarekenin yapılmasından başlayarak giderek iyileşme noktasına yaklaşan siyasal durumumuzu, ***milliyet*** adı altında meydana getirilen karışıklıklar (iğtişaşat) çok kötü bir duruma getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar alınmasına çalışılan uzlaştırıcı önlemler faydasız kalmıştır. Son zamanda bilinen olaylara göre bu ***isyan*** durumunun devam etmesi, Allah saklasın, daha kötü durumlara yol açacağı"nı öne süren padişah, bir hükümet programı niteliğinde olan şu emirleri sıralıyordu:

1) Söz konusu karışıklıkların "bilinen düzenleyicileri ve kışkırtıcıları" hakkında yasa hükümlerinin uygulanması.

2) Aldatılarak bu ayaklanmaya katılmaya sürüklenmiş olanlar için genel af ilan edilmesi.

3) Bütün ülkede asayiş ve düzenin sağlanıp sağlamlaştırılması için gerekli önlemlerin çok ivedilikle alınıp uygulanması.

4) Saltanat ve halifelik makamına bağlı bütün tebaanın bu bağlılıklarının kuvvetlendirilmesi.

5) Devlet ve millet yararlarının hak ve adalet esasına dayanılarak savunulması, barış koşullarının yumuşamasına ve bir an önce barış antlaşmasının imzalanmasına çalışılması.

6) Güçlü olan Anlaşma Devletleri ile gayet samimi ve güven verici ilişkiler kurulması.

7) O zamana kadar her türlü mali ve ekonomik önlemlere başvurularak toplumdaki sıkıntıların olabildiğince hafifletilmesi (**SS**, 2051 vd.).

Damat Ferit'in Anadolu'daki "isyan"ı bastırma kararı ile sadaret mührünü aldığı 5 Nisanda ***Ankara***'da Ulusal Meclisin toplanması hazırlıkları sürdürülüyordu. Yollar kesin olarak ayrılmıştı.

2) KUVAYİMİLLİYEYİ "ASİ" İLAN EDEN BİLDİRİ VE FETVALAR

Göreve başlayan Damat Ferit'in ilk işi, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret edip "millici"lere karşı girişilecek harekette onun yardımını istemek olmuştu. İngiliz temsilcinin kendi dışişlerine çektiği 8 Nisan tarihli telgraf, sadrazamın o günkü ziyaretine ilişkin önemli bilgiler içermektedir.

"Milli" hareketi bastırmak için başa geçtiğini belirten Damat Ferit, bunu sağlamak için padişahın manevi gücünden başka, doğrudan doğruya silaha başvuracağını da söylemişti. Buna göre Ahmet Anzavur ***Bandırma*** yöresinde harekete geçerken, ***İzmit, Bolu, Trabzon, Kayse-***

ri ve ***Elazığ*** yörelerine de bazı kişiler milliyetçilere karşı gönderilecekti. Sadrazam, Anzavur kuvvetleri için İngilizlerden silah istemiş, milliyetçiler aleyhinde yayımlanacak ferman ve fetvaları eldeki "2" uçakla dağıtmaları için de yardım edilmesini dilemişti (***İBA***, II, No. 8). Bu görüşme sırasında D. Ferit kurtulmak istediği "siyasal düşmanlar"ını içeren bir liste sunacağını da eklemişti. Bunu izleyen günlerde verildiği anlaşılan listede şunlar bulunuyordu: Küçük Cemal Paşa, Cevat Çobanlı, Mustafa Kemal, Vali Haydar Vaner, K. Karabekir, A. Fuat Cebesoy, Yakup Şevki Subaşı, Kars İslam Şûrası'ndan Halit, Ömer Lütfü vb (Sonyel, ***DP***, Belge. 15).

D. Ferit'in Robeck'le görüşmesinden "2" gün sonra 10 Nisanda, hükümetin ***Kuvayimilliye***yi bir ***"isyan"*** hareketi olarak suçlayan bildirisi ile ***"asiler"***in katledilmelerinin şeriat yönünden gerekli olduğuna ilişkin ***fetva*** yayımlanmıştı.

Hükümet bildirisi, Kuvayimilliyeciler için hem bir suçlama, hem de bir af ilanı niteliğindeydi. Türk ulusunu Birinci Dünya Savaşına sürükleyen bazı kişilerin şimdi de hırsları yüzünden ve çıkar sağlamak amacıyla ***"milli"*** örgüt adı altında fitne ve fesada yol açtıkları, halktan zorla para ve asker topladıkları, vermeyenleri cezalandırdıkları öne sürüldükten sonra, kandırıldıkları ya da korktukları için onlara katılanlar, bir hafta içinde pişman olduklarını bildirecek olurlarsa affolunacaklardı. Geri kalanlar ise şiddetle cezalandırılacaklardı.

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın verdiği fetvalar ise "5" soru (bölüm) olarak düzenlenmişti. Çok katı ifadeler taşıyan ***fetva***ların içeriği kabine toplantısında görüşülürken bazı itirazlarda bulunulmuştu. Ancak Ferit Paşa, İngilizlerin bu konuda ısrar ettiklerini, kendisinin de söz verdiğini belirtince metinler olduğu gibi bırakılmıştı (Tansel, ***MM***, III, 81).

Dürrizadenin Milli Mücadele hareketini örgütleyip yönetenleri asi sayan fetvası bugünkü anlatımla şunları içeriyordu:

"Dünya düzenini sağlayan İslam halifesinin yönetimi altında bulunan İslam ülkelerinde, hak tanımayan bazı kimseler birleşip kendilerine başkanlar seçmiş, sultanın sadık tebaasını yalan ve dolan ile aldatıp kandırarak, padişahın buyruğu olmaksızın halktan asker toplamaya kalkmışlardır. Görünüşte askeri yedirip içirmek ve giydirmek bahanesiyle, gerçekte ise mal toplamak sevdasıyla şeriata ve padişah emirlerine aykırı olarak birtakım vergiler ve borç para toplamakta, türlü baskı ve işkencelerle halkın mal ve eşyasını zorla almaktadırlar. Böylece halka eziyet etmeyi alışkanlık haline getirip cürüm işlemeye kalkışmış, bazı köylere ve beldelere saldırarak harap edip toprak haline getirmişler ve tebaadan nice kişiyi katletmiş, pek çok kan akıtmışlardır. Padişah tarafından atanmış olan bazı bilim adamı ya da asker-sivil görevlileri kendiliklerinden işbaşından uzaklaştırıp kendi yandaşlarını atamışlardır. Başkent ile ülke arasındaki yolculuğu, ulaşımı ve haberleşmeyi keserek, devletçe verilen emirlerin ulaşmasını engelleyerek başkenti ülkeden soyutlamışlar-

dır. Halifeliğin yüceliğini küçültüp etkisini azaltmaya yönelerek, yüce imamlık makamına ihanet etmekle 'İmam'a itaat etmenin dışına çıkıp Osmanlı devletinin yasalarını ve düzenini ve ülkenin asayişini bozmak için yalan dolanla dolu haberler yayarak halkı karışıklıklara sürüklemişlerdir."

Böylesi suçlamalarla şeriata aykırı davrandıkları öne sürülen ***Kuvayimilliye*** yöneticileri hakkında nasıl hareket edilmesi gerektiğine ilişkin soru ve yanıtları da Dürrizade şöyle kaleme almıştı:

*"Ülkede fitne yaratmaya çalıştıkları meydana çıkan ve gerçeklik kazanan söz konusu yöneticiler ile onlara yardım edenler, **bâğî** (asi) olup dağılmaları hakkında yayımlanan padişah buyruğundan sonra da inat ve fesatlarında ısrar ederlerse, onların kötülüklerinden ülkeyi temizlemek ve halkı onların zararlarından kurtarmak **vacip** (gerekli) olup, katledilmeleri şeriata uygun ve zorunlu (meşru ve farz) olur mu?*

*Cevap – 'Her şeyi bilen Yüce Allahtır', **Olur!**"*

Fetvanın öteki bölümlerinde de ***"asi"***lere karşı savaşacakların kazanacakları sevap, bu savaşa katılmayanların ise neler kaybedecekleri soruları ele alınmıştı. Buna göre, savaşmaya ve çarpışmaya gücü yeten ülkedeki bütün Müslümanların, "Adil İmam, Halife Vahidettin Han"ın etrafında toplanıp söz konusu ***asiler***e karşı savaşmaları ***vacip*** idi. Asilere karşı gönderilen askerlerden savaştan vazgeçip görevden kaçanlar olursa, bunlar büyük ***günah*** işlemiş olacaklarından, bu dünyada şiddetle cezalandırılmaları gerekirdi. Bu gibilerin öteki dünyada da büyük "azap" çekmeleri kaçınılmazdı. Halifenin ordusuna katılarak ***asileri*** öldürenler ***gazi***, asilerce öldürülenler ise ***şehit*** sayılacaklardı. Asilerle savaşmak için yayımlanan padişahın emrine uymayan Müslümanlar da, ***günah*** işlemiş olacaklarından şeriatın öngördüğü cezalara hak kazanmış olacaklardı (**SS**, 2054 vd.).

E) MEBUSLAR MECLİSİNDE: GÖRÜŞMELERİ ERTELEME VE DAĞITMA

Başkentte işgale karşı en anlamlı tepki Mebuslar Meclisinden gelmişti. Parlamenter sistemin kurucuları olmakla övünen İngilizlerin Türk parlamentosunu basarak, kendilerine güven duyduğu bilinen Rauf Orbay ile Kara Vasıf'ı silah zoruyla alıp götürmeleri, Meclisin ertesi günkü oturumunda şiddetle protesto edilmişti. Ama asıl önemlisi, 18 Mart günkü oturumda "17" üyenin verdikleri bir önerge üzerine, "güvenli bir ortamda görev yapma olanağının doğmasına kadar Meclis görüşmelerinin ertelenmesi"ne karar verilmesiydi.

Meclis o perşembe günü saat "15.55"te Birinci Başkanvekili Hüseyin Kâzım'ın başkanlığında toplanmıştı. O güne kadar Meclise katılamamış olan üyelere izin verilmesi kabul edildikten sonra gündeme geçile-

cekken başkanlığa bir önerge verilmişti. Tunalı Hilmi, Dr. Rıza Nur, Husrev Gerede ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'nin de aralarında bulunduğu 17 üyenin imzasını taşıyan önergede güven içerisinde yürütülmesine olanak bulunmayan Meclis görüşmelerinin ertelenmesi isteniyordu. Rıza Nur'un önergeyi okumasından sonra yapılan tartışmalar sonunda önerge kabul edilmişti.

Aynı gün toplanan Âyan Meclisinde ise böylesi bir tepki görülmemişti. Aksine o oturumda söz alan Rıza Tevfik, Mebuslar Meclisinin erteleme kararı almasını doğru bulmadığını söylemişti. Mebuslar Meclisinin aldığı karar H. Kâzım'ın imzasıyla Âyana bildirildiğinde de o yola gidilmemişti. 20 Mart günü okunan o karardan sonra söz alan Âyan üyelerinden yalnızca Rıza Paşa, çalışmaların Mebuslar Meclisinin çalışmalarına bağlı olduğunu belirterek görüşmelerin ertelenmesini istemişti. Ancak Azaryan Efendi, Anayasada "görüşmeleri erteleme" diye bir yöntem bulunmadığını öne sürerek öneriye yasa ve yöntem bakımından karşı çıkmıştı. Fakat Vasfi Bey ile Rıza Tevfik, işgalci güçlerin tutukladıkları mebus ve komutanları "insanlığa karşı suç işlemiş" kişiler olarak suçlamışlar, buna tepki göstermenin gereksiz olduğu görüşünü savunmuşlardı. Rıza Tevfik'e göre Meclis, öyle ***"Süleymaniye Kulübü"*** gibi her istenildiğinde açılıp kapatılacak bir kurum değildi! Bu ortam içerisinde tartışmalar sürerken Âyan üyeleri birer birer salonu terk ettikleri için çoğunluk kalmamış, böylesi önemli bir konuda herhangi bir karar alınamamıştı. Bu nedenle Âyan Meclisi, ancak Mebuslar Meclisinin Padişah Vahidettin tarafından "tatil" edilmesinden sonra çalışmalarına ister istemez son vermişti.

1) ANKARA'YA GÖNDERİLEN MEBUSLAR HEYETİ

18-25 Mart 1920 tarihlerini içeren İngiliz haberalma raporlarında Salih Paşa hükümetinin M. Kemal'e bir heyet göndermeyi önerdiğinden ve bunun ***Felah-ı Vatan*** grubunca da uygun görüldüğünden söz edilmektedir (***İBA***, II, No. 1 Ek). Hüseyin Kâzım'a göre de, ***Ankara***'ya mebuslardan oluşan bir heyetin gönderilmesini 16 Marttan önce kendisi önermiş ve bu konu, Mecliste de görüşülerek kabul edilmişti. Gidecek heyetin de Yusuf Kemal Tengirşenk, Dr. Rıza Nur, Hoca Vehbi ve Abdullah Azmi'den oluşması uygun görülmüştü.

Ancak başkentin işgalini izleyen olaylar nedeniyle söz konusu heyet, 27 Martta İstanbul'dan hareket edebilmişti. Yusuf Kemal ise anılarında görüşmelerin ertelenmesinden sonra Rıza Nur'a "Haydi Ankara'ya gidelim!" dediğini, onun kabul etmesinden sonra heyetin oluştuğunu ve durumu hükümete de haber verdiklerini söylemektedir (***Vatan Hizmetinde***, 139 vd.). Ama anlaşılan öneri, hükümetten gelmiş, konu Mecliste özel olarak görüşülmüş ve gideceklerin ***Kuvayimilliye***den olmamasına

da özen gösterilmiştir. Bu arada Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak, Cemal Paşanın bakanlığı döneminde başyaverliğe atanan ve ***Ankara*** ile haberleşmeleri yöneten Bnb. Salih Omurtak'ı da durumu açıklaması için M. Kemal'e göndermiştir.

Sadrazam Salih Paşa, 26 Martta ***Ankara***'ya gidecek mebuslarla özel bir görüşme yapmıştı. Ertesi günü trenle yola çıkan heyet ***Geyve***'ye vardığında ise, ***Kuvayimilliye*** komutanlığınca gözetim altına alınmıştı. Heyet, bölge komutanında yeni bir ***Öğüt Kurulu*** izlenim ve kuşkusu yaratmıştı. Gözaltına alınanlar M. Kemal'e bir telgraf çekip "Salih Paşa kabinesinin, Meclisin ve İstanbul'un" durumu hakkında bilgi vermek için geldiklerini bildirmiş ve ***Ankara***'ya gelmelerine izin verilmesini istemişlerdi. İki gün süren yazışmalar sonunda kendilerine gerekli izin verilmişti. Böylece söz konusu heyet, trenle yollarına devam edip 2 Nisanda Ankara'ya varmıştı. Aynı trenle işgalden sonra Anadolu'ya geçen Celalettin Arif, Dr. Adnan Adıvar, Husrev Gerede, Câmi Baykut, Yunus Nadi ve Halide Edip de geldikleri için kendilerini istasyonda M. Kemal ve arkadaşları karşılamıştı. Mebuslar heyeti olayların gelişmesi karşısında ***İstanbul***'a dönmeyip Ankara'da toplanan yeni Meclis içindeki yerlerini almışlardı.

2) VAHİDETTİN'İN MECLİSİ DAĞITMASI

Damat Ferit'in kabinesini kurduktan sonra kendine göre aldığı ilk önlemlerden biri de, 18 Martta "resmi görüşmeleri erteleme" kararı almış olan Mebuslar Meclisini padişahın bir buyruğu (iradesi) ile dağıtmak olmuştu. Yasal oturumların yapılmamasına, kimi mebusların tutuklanmasına, kimilerinin de ulusal harekete katılmak için Anadolu'ya geçmelerine karşın, üyelerden bir kısmının Meclis çatısı altında bir araya gelmelerinin işgalci güçlerce olduğu kadar saray ve ***Hürriyet ve İtilaf*** çevrelerince de hoş karşılanmadığı anlaşılıyordu. Bu nedenle ***Kuvayimilliye*** önderlerini ***asi*** ilan edip katledilmeleri için ***fetva*** alınırken Meclisin de 1918 Aralığında olduğu gibi padişahın bir ***irade***si ile dağıtılması gerekli görülmüştü. Damat Ferit, kabine üyelerinin daha padişah huzurunda yemin edip göreve başladıkları ilk gün, önceden verilmiş bu kararı uygulamaya koymaya çalışmıştı.

Meclisin Anayasanın 7. maddesi uyarınca dağıtılmasını içeren hükümet önerisi, bakanların yemin törenlerinin yapıldığı gün padişahın onayına sunulmuş ve Vahidettin tarafından onaylanmıştı. 11 Nisan 1920 günlü bu padişah buyruğunda dağıtma gerekçesi olarak, "siyasal zorunluluklar" diye çok genel bir deyim kullanılmıştı. Bunda bugünkü anlatımla şöyle deniliyordu:

"Zorunlu siyasal nedenlerden ötürü Mebuslar Meclisinin dağıtılması (feshi) gerektiğine ve Anayasamızın değişik 7. maddesinin özel bendi

uyarınca, gerektiğinde Mebuslar Meclisinin dağıtılması, saltanat hukuku muz içinde bulunduğu için, adı geçen Meclisin yasa uyarınca '4' ay içinde yeni seçim yapılarak toplanmak üzere, bugünden başlayarak kanun gereğince dağıtılmasını buyurdum. 11 Nisan 1920. M. Vahidettin"

Meclisin dağıtıldığı emri, ertesi günü Merkez Komutanı Natık Paşa ve Polis Müdürü Nurettin Bey aracılığı ile Meclis Başkanvekili Abdülaziz Mecdi Efendiye bildirilmişti. Padişahın buyruğu okunduktan sonra içeride bulunan "15" kadar mebus dışarıya çıkartılmış ve binanın kapıları kilitlenmişti (Hilmi Uran, 129 vd.).

İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Dışişleri Bakanı Curzon'a Meclisin 12 Nisanda "olaysız" kapatıldığı müjdesini veriyordu (**İBA**, II, No. 13). Ama böyle bir "kapatma"nın başlıbaşına bir olay, bir son olduğunu gözardı ediyordu. Osmanlı Mebusan Meclisi artık tarihe karışmıştı.

V) ANKARA'DA YENİ BİR MECLİS YENİ BİR DEVLET

A) OLAĞANÜSTÜ BİR MECLİSİN TOPLANMASI KARARI

İstanbul'un işgal edildiğini ve başta R. Orbay olmak üzere bazı mebusların ve "milliyetçi" önderlerin tutuklandıklarını öğrenen Mustafa Kemal, seçimlere gidildiği aylar öncesinde düşündüklerini uygulamanın artık kaçınılmaz oduğunu anlamıştı: Anadolu'da ***Ankara***'da bir Ulusal Meclis toplamak. Anlaşma Devletlerinin denetimleri altındaki başkentte Meclis çalışmalarının sürdürülemeyeceğini daha Salih Paşa ile ***Amasya***'da buluşma öncesinde savunmaya başlamış, ama görüşlerini yakın arkadaşlarına bile kabul ettirememişti. 16 Mart çok acı da olsa onu doğrulamıştı.

Bu nedenle ***Temsilciler Kurulu*** üyeleri ile yapılan bir durum değerlendirmesinden sonra 17 Martta M. Kemal imzasıyla bütün kuruluşlara gönderilen ve kamuoyuna da açıklanan bir genelge ile, ***İstanbul*** işgalinin Osmanlı devletinin hayatına ve egemenliğine son verdiği duyurulmuştu. Mebuslar Meclisi henüz kapatılmamış ya da kendisi herhangi bir karar almamıştı, ama bu durumda çalışamayacağı belli olmuştu. Şu halde onun yerine ***Erzurum Kongresi***nden beri savunulagelen "ulusal iradeyi egemen" kılacak bir meclis oluşturulmalıydı. ***Erzurum***'da aynı şeyi düşünmüş olan K. Karabekir'in benzer bir öneride bulunması da onun böyle bir karar vermesinde etkili olmuştu. İstanbul'un işgal edilmesinin, ***Temsilciler Kurulu***nun yönetimi ele alması için büyük bir fırsat yarattığı kanısında olan Karabekir, 17 Mart sabahı ***Ankara***'da bir "Ulusal Meclis" toplamayı önerdiğini belirtmektedir (***İH***, 513).

Bunun üzerine M. Kemal, böyle bir Meclisin nasıl toplanacağına ilişkin esasları içeren bir taslak hazırlamış ve bunu kesinleştirmek için kolordu komutanları ile kimi valilerin görüşlerini almayı yararlı bulmuştu. İki gün süren yazışmalar sonunda taslakta gerekli değişiklikler yapılmıştı. Tartışmalar şu noktalarda toplanmıştı:

a) ***Meclisin adı:*** Temsilciler Kurulunca hazırlanan taslakta ***Kurucu Meclis (Meclis-i Müessisan)*** adı kullanılmıştı. Fakat komutan ve valilerden bir kısmı bu adı sakıncalı bulmuşlardı. Karabekir seçimlerin yürür-

lükteki yasalara göre yapılması gerektiğine işaretle ***Kurucu Meclis*** adının "şimdiden" kullanılmasını doğru bulmamıştı. İstanbul'dan gelecekler in de katılmasıyla ilk aşamada bir ***Milli Meclis*** oluşturulmalıydı. Bu Meclis toplandıktan sonra gerekirse ***Kurucu Meclis*** kararı alınabilirdi. İlk görüş olarak bunları bildiren Karabekir, ertesi günü ***Kurucu Meclis*** adına tümden karşı çıkmıştı. Ona göre bu ad Türk milleti için çok yabancı idi. Bu nedenle Kuran'da yazılı olan ve kamuoyunun kolayca benimseyeceği ***Milli Şûra*** adı alınmalıydı (***İH***, 515 vd.).

Sivas'taki Kolordu Komutanı Çolak Selahattin Köseoğlu ile Vali Reşit Paşa da Karabekir'e yakın bir görüş bildirmişlerdi. ***Kurucu Meclis*** kavramı ve adının aydınlar arasında bile korku yaratacağını öne sürmüşlerdi. Onlara göre halkın alışık olduğu Mebuslar Meclisi adı korunmalıydı (***HTVD***, 23. Belge. 593, 595).

Konya'daki Fahrettin Altay ise "memleketin her tarafından temsilciler çağrılarak bir kongre" toplanmasını ve orada bir "ulusal karar" alınmasını önermişti

Bu eleştirilerin ışığı altında ***Kurucu Meclis*** adından vazgeçilmiş ve ***Olağanüstü Yetkiler Taşıyan Meclis*** deyimi kullanılmıştı.

b) ***İstanbul Mebuslar Meclisindeki üyelerin yeni Meclise katılmaları:*** Ankara'da ilk taslak 17 Martta hazırlandığı ve Mebuslar Meclisi henüz görüşmeleri erteleme kararı almamış olduğu için İstanbul'daki mebusların katılmalarına ilişkin herhangi bir hükme yer verilmemişti. Ancak durum belirlendiğinde Temsilciler Kurulu, oradan gelebilecek üyelerine yeni Meclise alınmalarına olanak veren bir değişikliği zorunlu görmüştü.

c) ***Seçimlerin nasıl yapılacağı:*** İlk taslakta seçimlerin sancak ve belediye meclisleri ile Müdafaa-i Hukuk Merkez Kurullarının ortak toplantısında yapılması öngörülmüştü. Tartışmalar sonucunda bu ortak seçici kurul daha da genişletilmiş ve ikinci seçmenlere de yer verilmişti.

ç) ***Seçim süresi:*** Taslakta, genelgenin alınmasından sonra en geç "5" gün içinde seçimlerin sonuçlandırılması düşünülmüştü. Komutanlar ve valiler bu sürenin çok az olduğunu belirterek bir aya çıkartılmasını istemişlerdi. Sonunda, seçilenlerin "15" gün içinde Ankara'da bulunmaları biçiminde orta bir yol bulunmuştu.

d) ***Müslüman olmayanların seçime katılıp katılmamaları:*** 17 Mart taslağında buna ilişkin olarak şöyle denilmişti: "Müslüman olmayan topluluklar seçimlere sokulmayacaklardır." Karabekir de, "Seçimlerin yalnızca Müslümanlar arasında yapılması pek uygundur" diye bunu desteklemişti. Ancak kesinleşen ve genelge olarak yayımlanan metinde bu hükmün bulunmadığı görülmektedir.

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisinde Müslüman olmayan herhangi bir üye bulunmadığına göre ilk taslakta öngörülen ilke değiştirilmemiş demektir. Anlaşılan, bir tür seçim yasası sayılabilecek böyle bir genelge-

de bu tür bir kısıtlama bulunmasının Türklük ve İslamiyet aleyhine kullanılabileceği düşünülerek metinden çıkartılmıştır.

e) ***Seçilecek mebus sayısı:*** Taslakta her sancaktan "5" kişinin seçilmesi uygun görülmüştü. Karabekir, her yerde gerekli nitelikleri taşıyan aday bulmanın güç olduğunu ve sayı çokluğunun daha fazla masrafa yol açacağını öne sürerek, sayının "2" ya da "3"e indirilmesini önermişti. Ama ***Temsilciler Kurulu*** böyle bir indirime gitmemişti.

f) ***Âyan Meclisinin oluşturulması:*** Adı ne olursa olsun Ankara'da toplanacak Ulusal Meclisin dışında bir "İkinci Meclis" düşüncesi yalnızca Karabekir tarafından öne sürülmüştü. O, yönerge taslağına ilişkin görüşlerini açıklarken, seçimler sonucunda, "Çok üstün yeteneklere sahip olanlardan bir ***Âyan Meclisi***nin de" oluşabileceğini öne sürmüştü. Ama bunun üzerinde durulmamış, kendisi de ısrarlı olmamıştı.

Gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra kesin biçimini alan seçimlere ve Meclise ilişkin yönerge, 19 Martta bir genelge olarak yayımlanmıştı. Bunda, yukarıda belirtilen görüşler yansıtıldıktan sonra, seçimlere ilişkin olarak şu ilkeler sıralanmıştı:

Her ***sancak*** (liva) bir seçim bölgesi sayılacaktı; her sancaktan "5" üye seçilecekti; bütün partiler, dernekler ve topluluklar aday gösterebilecekleri gibi isteyenler de bağımsız olarak adaylıklarını koyabileceklerdi; adaylarda mebuslarla ilgili yasada saptanmış olan koşullar aranacaktı; seçimlerde oylar gizli olarak verilecek, fakat oy sayımı açık yapılacaktı (Bkz. Ek. 2).

Söz konusu yönerge, olağanüstü koşullarda bir seçim için düzenlendiğinden, yürürlükteki geçici seçim yönetmeliğine uymayan hükümler de içeriyordu. Nüfus sayısına bakılmaksızın her sancaktan eşit olarak "5"er mebus seçilmesi, belediye meclisleri ve Müdafaa-i Hukuk Merkez Kurulu üyelerinin bir tür "ikinci seçmen" sayılmaları ve İstanbul Mebuslar Meclisinden geleceklerin de yeni seçilmiş üyeler kabul edilmeleri bunlar arasında sayılabilir.

Seçim yönergesinin yayımlanmasının ertesinde ***Trabzon***'dan yeni seçimi olumsuz karşılayan bir görüş ortaya atılmıştı. Tümen K. Alb. Rüştü, "Yeni seçimlerin şu bunalımlı dönemde yeni bir mücadele ve muhalefete kapı açacağı" kuşkusuyla bundan vazgeçip ***Temsilciler Kurulu***nu yeni üyelerle güçlendirmeyi önermişti (***HTVD***, 26, Belge. 607). Ama bağlı olduğu Kolordunun Komutanı Karabekir, tam yetkili bir "Milli Meclis"in gerekli olduğunu belirterek onu yatıştırmıştı.

Öte yandan Mebuslar Meclisinin erteleme kararından sonra ***Ankara***'ya ulaşmak için yola çıkan Başkan Celalettin Ârif ile Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa, Kırşehir Mebusu Rıza ve Saruhan (Manisa) Mebusu Reşit (Çerkez Ethem'in kardeşi) "Olağanüstü Meclis" toplanması girişimini olumlu karşılayarak 21/22 Mart gecesi şu ortak görüşü açıklamışlardı: "Önlemleriniz çok yerindedir. Allah milletimizin kurtuluşu adına başarılı kılsın. Bununla birlikte zaten bizim oraya gelişimiz ancak böyle

bir yüce Meclise (meclis-i kübra) katılarak son görevimizi yerine getirmekten ibarettir" (***HTVD***, 13. Belge. 340).

C. Ârif bununla da kalmamış, ***Ankara***'ya geldikten sonra, 10 Nisanda, böyle yeni bir seçimi Anayasaya aykırı bulmadığını belirten ve "ulusal hakları" savunmak isteyen herkesi ***Ankara***'ya çağıran bir bildiri de yayımlamıştı ***(Hâkimiyet-i Milliye).***

B) SEÇİMLER VE MECLİSİN TOPLANMASI HAZIRLIKLARI

1) SEÇİMLER

Ankara'da toplanacak Olağanüstü Meclis için seçimlere 19 Mart 1920'de başlanmıştı. Ülke "66" seçim bölgesine ayrılmıştı. Ulusal Meclis ile ordu arasında işbirliğini kolaylaştırmak için, üst rütbedeki komutanların da seçime katılmaları uygun görülmüştü. Bu amaçla başta M. Kemal olmak üzere milletvekili seçilen başlıca komutanlar şunlardı:

Mustafa Kemal (Ankara), A. F. Cebesoy (Ankara), K. Karabekir (Edirne), Refet Bele (İzmir), Kâzım Özalp (Balıkesir), İsmet İnönü (Edirne), Fahrettin Altay (Mersin), Yusuf İzzet Met (Bolu), Ali Çetinkaya (Afyon), Cafer Tayyar Eğilmez (Edirne), Fevzi Çakmak (Kozan/Mersin.)

Ancak yaşanılan olağanüstü koşullar, seçim sistemine yabancılık, ulaşım ve haberleşme güçlükleri, bazı yerlerde yöneticilerle Müdafaa-i Hukuk örgütleri ve ikinci seçmenler arasında uyum sağlayamama gibi nedenler umulmadık bazı sorunlar doğurmuştu. Bu yüzden Meclisin öngörülen "15" gün sonunda toplanamayacağı anlaşılmıştı. Örneğin ***Bolu, Kastamonu, Sıvas, Kayseri, Tokat*** ve ***Yozgat***'ta 28 Martta sonuçlar alındığı halde kimi yerlerde henüz seçimlere başlanamamıştı. ***Trabzon***'da Ömer Fevzi'nin girişimiyle yayılmaya başlayan olumsuz hava giderilememişti.

2) İSTANBUL MECLİSİNDEN GELENLER

İstanbul'un işgal edildiği 16 Martta Mebuslar Meclisinden bazı üyeler Anadolu'ya geçmeye karar vermişlerdi. Bunlardan ilk kafileyi Meclis Başkanı Celalettin Ârif'in başında bulunduğu grup oluşturmuştu. 12 Nisanda Meclisin dağıtılmasından sonra ***Ankara***'ya gitmek isteyenlerin sayısı daha da artmıştı.

Anadolu'da "milliciler"e katılmak isteyenler trenle yolculuk etme olanağından yoksun idiler. Haydarpaşa Garı ile İzmit-Eskişehir demiryolu İngilizlerin denetiminde olduğu için, buradan ancak onların izin verdikleri kişi ya da gruplar geçebiliyordu. Demiryolu dışında izlenebilecek başlıca "4" yol vardı:

1) ***Üsküdar - İzmit - Geyve - Eskişehir - Ankara:*** Mebuslar Mecli-

sının kapatılacağı söylentileri çıktığında, Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin girişimiyle bu yol üzerinde gerekli önlemler alınmıştı. ***Üsküdar***'daki ***Özbek Tekkesi*** de başkentten ayrılacakların sığınacakları ve kendilerine kılavuzluk hizmeti verilecek bir merkez olarak seçilmişti. Bu nedenle ilk günlerde Ankara'ya "kaçmak" isteyen mebus, subay ya da sivil "milliciler" en çok bu yolu kullanmışlardı. ***Geyve***'ye varanlar, genellikle ***Lefke***'de ***(Osmaneli)*** trene binip ***Eskişehir*** üzerinden ***Ankara***'ya gidiyorlardı. Bir kısmı ise ***Bolu-Gerede*** karayolunu izliyordu. Fakat İngilizler yol üzerindeki denetimlerini artırdıklarından çok geçmeden bu yolu kullanmak güçleşmiş ve tehlikeli olmaya başlamıştı.

2) ***Yalova (Mudanya, Bandırma) - Bursa - Eskişehir - Ankara:*** İstanbul'dan vapurla Marmara Denizi güneyindeki limanlardan birine geçebilenler, ***Bursa*** üzerinden ***Eskişehir***'e ulaşabiliyorlardı. Bu yolu genellikle subayların kullandıkları görülmektedir. Küçük gruplar halinde gelen bu subaylar hemen batı cephesinde görevlendiriliyorlardı. Ancak ***İzmit*** yolunu tamamıyla kapatmaya çalışan İngilizler arkasından ***Bursa*** yolunda da denetimlerini artırınca, buradan da geçiş güçleşmişti.

3) ***İstanbul - İnebolu (Sinop) - Kastamonu - Ankara:*** Bu yol Temsilciler Kurulunun ***Ankara***'ya taşınmasından sonra ***İstanbul***'dan Anadolu'ya geçiş için en güvenli yol olarak kabul edilmişti. Çünkü vapurla Batı Karadeniz'de ***İnebolu***'ya ya da ***Sinop***'a ulaştıktan sonra, kara yolculuğu hayli uzun ve yorucu olmasına karşın, bir tehlike taşımıyordu. Temsilciler Kurulu da geleceklerin bu yolu izlemelerini öğütlüyordu.

4) ***İstanbul - Antalya (Mersin) Ankara:*** İngilizlerin denetimleri yüzünden ***Ankara***'ya geçmek için ilk "3" yoldan gidemeyenlerin izleyebilecekleri uzun bir yol daha vardı: Vapurla İtalyan işgalindeki ***Antalya***'ya, ya da Fransız işgalinde bulunan ***Mersin***'e ulaşmak. Anlaşma Devletleri arasındaki sürtüşmelerden yararlanılarak kullanılabilen bu yol, uzunluğu yüzünden en az kullanılan idi. Örneğin başlangıçta ***Üsküdar - İzmit*** yolundan gitmeyi tasarlamış olan Mazhar M. Kansu, oranın İngilizlerce kesilmesi karşısında Vali Haydar Vaner ile birlikte bir Fransız gemisine binip ***Mersin*** üzerinden ***Ankara***'ya varabilmişti (II, 558-565).

3) MECLİS BİNASI VE MİLLETVEKİLLERİNİN KALACAKLARI YERLER

Olağanüstü Ulusal Meclis için, bir kısmına da Fransız birliğinin yerleştiği bina seçilmişti. Enver Paşanın 1916'da ***Ankara***'ya gelişinde ***İttihat-Terakki Kulübü*** (Cebesoy'a göre "Örnek Okul") olarak yapımına başlanan bina bitirilememiş, çatı kiremitleri bile döşenememişti. İlk olarak Fransızlar oradan çıkartılmıştı. Binanın tamamlanıp bir toplantı salonunun düzenlenmesini Kolordu İstihkâm Taburu üstlenmişti. Aynı za-

manda birçok kuruluşla Ankara halkı da katkıda bulunmuştu. Çatıya döşenecek kiremitler Ulucanlardaki bir ilkokul inşaatından sağlanmıştı, ama bunlar yetmeyince Ankaralılar kendi çatılarından kiremitleri söküp getirmişlerdi. Toplantı salonuna konacak sıralar da bir ilkokuldan getirilmiş, avize yerine de bir kahvehanenin büyücek bir asma lambası kullanılmıştı.

1920 Ankarasında, hükümet alanındaki iki han dışında, dışarıdan gelenlerin kalabilecekleri bir büyük otel ya da sosyal tesis yoktu. Bu nedenle milletvekillerinin Erkek Öğretmen Okulunda (Darülmuallimin) kalmaları öngörülmüştü. Bunun için gerekli onarım ve düzenlemeler yapılmıştı. Yeterince karyola bulunamadığından milletvekilleri için yer yatakları hazırlanmıştı. Yemekler tabldot olarak hazırlanıyordu. Mutfağın yönetimini de "2" milletvekili üstlenmişti. Koridorlara asılan bir levhada bina içinde tavla ve benzer oyunların yasak olduğu belirtilmişti. Gelen milletvekillerinin çoğu bu okul binasına yerleştirilmişti. Temsilciler Kurulu üyesi bulunan kimileri de kurul merkezi olan Ziraat Okulunda (Meteoroloji) konuk edilmişlerdi. Bunun dışında kimilerini de evlerde konuk etme zorunluluğu doğmuştu.

4) ULUSAL SESİ DUYURACAK ARAÇLAR: HÂKİMİYET-İ MİLLİYE VE ANADOLU AJANSI

Ankara'da Ulusal Meclisin açılma hazırlıkları sürdürülürken yapılan girişimlerden bir bölümü de, ulusal görüşleri yayan araçların güçlendirilmesi ve ulusal bir ***ajans***ın kurulması olmuştu.

Sıvas Kongresi sırasında alınan bir kararla ***Temsilciler Kurulu***nun görüşlerini yaymak amacıyla ***İrade-i Milliye*** adı verilen bir gazetenin yayımına başlanmıştı. Temsilciler Kurulu ***Ankara***'ya taşındıktan sonra ***İrade-i Milliye***'nin de burada yayımlanmasını istemişti, ama gazetenin yayın hakkını elinde bulunduranlar, bu tarihsel görevin ***Sıvas***'ta sürdürülmesini istediklerinden buna olanak bulunamamıştı. Bu nedenle ***Ankara***'da çıkartılacak gazete için başka bir ad bulmak gerekmişti (Kansu, II, 503). Gene de başından beri üzerinde en çok durulan "ulusal irade, ulusal egemenlik" kavramlarını yansıtan bir ad yeğlenmişti: ***Hâkimiyet-i Milliye***.

Vilayet basımevinden yararlanılarak çıkartılan ***Hâkimiyet-i Milliye,*** 10 Ocak 1920'de yayın hayatına girmişti. Yazışleri Müdürlüğünü Recep Zühtü Soyak üstlenmişti. Başlangıçta haftada "2" gün yayımlanıyordu, bir ara haftada "3" kez çıkartılmış fakat çok geçmeden "2"ye inilmişti. M. Kemal, gazetenin çıkışını Karabekir'e haber verirken, bunun görünüşte özel bir gazete olduğunu, ancak yazıların Temsilciler Kurulunca verildiğini belirtmişti (***HTVD***, 12, Belge. 292).

İstanbul'un işgalinden sonra Yunus Nadi ve Halide Edip gibi basın-

dan olanların ***Ankara***'ya gelmeleri, yeni yayın organlarının kurulmasına ve varolanların da güçlendirilmesine olanak vermişti. Yunus Nadi Birinci Dünya Savaşının bitimi günlerinde İstanbul'da ***Yenigün*** adını verdiği bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Çok geçmeden de gazetesi Anadolu'daki ulusal hareket yanlısı bir nitelik kazanmıştı.

M. Kemal ***Ankara***'ya "kaçan" Halide Edip ve Yunus Nadi'den ***Hâkimiyet-i Milliye***'ye yardım etmelerini dilemişti. H. Edip bunun için bir daktilo makinesine gereksinimi olduğunu bildirince de Osmanlı Bankasından bir makine sağlanabilmişti (***Türkün Ateşle İmtihanı***, 123). Bir süre sonra da Y. Nadi ***Yenigün***'ü Ankara'da çıkarmaya başlamıştı.

Bu arada ulusal harekete ilişkin haberleri yurtiçine ve dışına doğru ve hızlı olarak yayabilmek için de bir "haber ajansı" kurulması zorunlu görülmüştü. Süreli yayınların ancak 1860'lı yıllarda yaygınlaşmaya başladığı Osmanlı Türkiyesinde, bir haber ajansı kurulması da çok geç olarak düşünülmüştü. Bu yolda ilk girişim gene yabancı firmalarca yapılmıştı. 1911'de ***Osmanlı Telgraf Ajansı*** kurulmuştu. Ama olayları bir yabancı gözle değerlendirerek veren bu ajans Türk basınına yardımcı olamamıştı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında onun yerine ***Milli Ajans*** kurulmuş, ancak bu örgüt gelişememişti.

Halide Edip'in verdiği bilgilere göre, ***İstanbul***'dan ***Ankara***'ya gelirken yolda buluştukları Yunus Nadi ile, bu boşluğu dolduracak bir ulusal ajansın kurulmasını görüşmüşlerdi. M. Kemal ile buluştuklarında da ona böyle bir öneride bulunmuşlardı. Öneri M. Kemal ve Temsilciler Kurulunca da olumlu karşılanmış ve hemen uygulanmasına geçilmişti. Adına ***Anadolu Ajansı*** denen ulusal haber ajansı (AA) 6 Nisan 1920'de kurulmuştu.

5) İSTANBUL FETVALARINA KARŞIT FETVALAR

Seçimlerin sonuçlanması beklenirken, kamuoyunda beliren duraksama ve dalgalanmaları giderebilmek için, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın verdiği ***fetva***ların siyasal amaçlı olup gerçekleri saptırdığını belirtmek de zorunlu hale gelmişti. İngilizlerin baskısı ve Damat Ferit hükümetinin kararı ile çıkartılan bu ***fetva***larda ***Kuvayimilliye*** yöneticilerinin ***asi*** ilan edilip onlara karşı savaşmanın dinsel bir görev olduğunun ilan edilmesinin, dinsel yorumlara açık Müslüman halk kitleleri arasında etkili olması kaçınılmazdı. Aslında da böyle bir amaç güdüldüğünden çok sayıda bastırılan söz konusu fetvalar çeşitli yollarla Anadolu'ya dağıtılmıştı.

Dürrizade'nin 10 Nisan tarihli fetvasının din açısından geçersiz olduğunu belirtmek görevini Ankara Müftüsü Börekçioğlu Rıfat Efendi üstlenmişti. O da fetvasını Dürrizade'ninkine koşut olarak "5" bölümde düzenlemişti. Fetva metnini Rıfat Efendiden başka "19" din bilgini daha

imzalamışlardı. Bunlar arasında Yozgat, Kayseri, Kırşehir, Devrek ve Karacabey Müftüleri M. Hulusi, Ahmet Remzi, Müfit Kurutluoğlu, Abdullah Hayri ve Mustafa Fehmi Gerçeker ile Bursa Mebusu Abdüsservet ve birçok müderris bulunuyordu. Böylece bireysellikten çıkan bu fetvalar "Milli Fetvalar" diye adlandırılmıştı. Bunda, öncelikle ***isyan*** diye suçlandırılan Anadolu hareketi şu tarihsel tabana oturtulmuştu:

a) İslam halifesini baskıdan kurtarıp haklarını ve yetkilerini kullanacak duruma kavuşturmak,

b) İşgal edilen yurt yörelerini kurtarmak.

Bu temel görüşler metne şöyle yansıtılmıştı:

"Dünya düzeninin koruyucusu olan Müslüman halifesinin halifelik ve saltanatının merkezi ***İstanbul****, İslam hükümdarının rızası dışında, İslamın düşmanı olan devletler tarafından işgal edilerek, İslam askerlerinin silahları ellerinden alınmış ve bazıları haksız olarak şehit edilmiş, halifelik merkezini koruyan bütün istihkâmlar, kaleler, savaş araçları zapt edilmiş ve resmi devlet işlerini yürüten ve İslamın ordusunu donatmakla görevli bulunan Babıâli'ye ve Harbiye Bakanlığına el konmuştur.*

Böylece halife, ulusun gerçek yararları uğrunda gereken önlemleri almaktan alıkonulmuştur.

Sıkıyönetim ilan edilip sıkıyönetim mahkemeleri kurulmuş, İngiliz kanunlarının uygulandığı kararlar verilmek suretiyle halifenin yargı hakkına karışılmıştır.

Yine halifenin rızası olmaksızın Osmanlı toprakları olan ***İzmir, Adana, Maraş, Antep*** *ve* ***Urfa*** *taraflarına saldırıp oradaki Müslüman olmayan Osmanlı uyruklularla el ele vererek İslamları toptan yok etmeye, mallarını yağmaya ve kadınlarına tecavüze, Müslüman halkın bütün kutsal inançlarına hakarete kalkışmışlardır."*

Bu çerçeve içinde "halife"sine bağlı Müslüman halkın nasıl hareket etmesi gerektiği, "5" soruda ele alınmış ve yanıtlandırılmıştı. Soruların düzenlenmesinde ve yanıtlarda Dürrizade'nin görüşlerinin yanlış olduğunu belirtmeye özen gösterilmişti. Her yanıtta da yönteme uygun olarak dayanak olan âyetler anılmıştı:

"I) Yukarıda anlatılan biçimde davranışlara ve tutsaklığa uğrayan halifelerini kurtarmak için ellerinden geleni yapmaları, bütün Müslümanlara din yönünden zorunlu ***(farz)*** *olur mu?*

– Yanıt: 'Allah en iyi bilendir.' Olur!

II) Böylece halifeliğin yasal (meşru) olan hakkını alanlardan kurtarmak ve eylemli olarak saldırıya uğrayan vatan topraklarını düşmandan temizlemek için uğraşan ve çalışan İslam halkı, şeriatça Allahın yolundan ayrılmış olurlar mı?

– Yanıt: Olmazlar!

III) Halifeliğin zorla alınan haklarını geri almak için düşmanlara karşı açılan mücadelede ölenler ***şehit****, kalanlar* ***gazi*** *olurlar mı?*

– Yanıt : Olurlar!

IV) Böylece din uğrunda savaşan ve görevini yapan halka karşı, düşman tarafını tutarak, İslamlar arasında silah kullanan ve adam öldürenler, şeriat yönünden en büyük ***günahı*** *işlemiş ve bölücülük (fesatcılık) etmiş olurlar mı?*

Yanıt: Olurlar!

V) Böylece, aslında istemediği halde, düşman devletlerinin zoru ve kandırması ile, olgulara ve gerçeğe uymayarak çıkarılan fetvalar, Müslümanlar için şeriatça dinlenir ve onlara uyulur mu?

- Yanıt: 'Allah en iyi bilendir.' Uyulmaz!"

(N. Hakkı Uluğ, ***BTTD***, 32, s. 13)

Söz konusu fetvalar dizisi, ***Anadolu Ajansı*** bülteniyle duyurulmuş, Meclisin açılışından bir gün önce de 22 Nisanda başta ***Hâkimiyet-i Milliye*** ve ***İrade-i Milliye*** olmak üzere ulusal hareketi destekleyen Anadolu gazetelerinde yayımlanmıştı. Bununla birlikte saltanat ve halifelik adına çıkartılmış olan Dürrizade fetvaları büsbütün etkisiz kılınamamıştı. Damat Ferit hükümetinin Anadolu "isyanını" bastırmak için gönderdiği ***Kuvayiinzibatiye***de ve ***Kuvayimilliye*** karşıtı ayaklanmalarda bunun etkileri görülmüştü.

C) TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI

Ulusal Meclisin toplanacağı binanın olabildiğince düzenlenmesinden ve yeni seçilen üyelerle İstanbul'dan gelen milletvekilleri sayısının artmasından sonra sıra, açılış gününün saptanmasına gelmişti.

1) AÇILIŞIN CUMAYA ERTELENMESİ

Ankara'ya gelen milletvekilleri ile yapılan görüşmelerde ilk toplantı için 22 Nisan 1920 Perşembe günü düşünülmüştü. Ancak Yunus Nadi ile K. Karabekir'in belirttiklerine göre şeriat yanlılarının olası suçlamalarına meydan vermemek düşüncesiyle açılışın Müslümanlarca "mübarek" sayılan cuma gününe ertelenmesi uygun görülmüştü. Bu ertelemede, milletvekillerinin isteklerinden çok, İstanbul'dan dağıtılan fetvalar ve hükümet bildirileri ile ***Ankara*** sokaklarına da yansıyan ***Kuvayimilliye*** karşıtı ayaklanmaların etkisi altında kalındığı anlaşılmaktadır. ***Temsilciler Kurulu*** adına M. Kemal imzasıyla 21 Nisanda asker, sivil yöneticilerle bütün kuruluşlara çok ivedi olarak gönderilen genelgede bu baskı ve isteklerin etkisi açıkça sezilmektedir. Genelgede "Ulusal Meclis"in ***dinsel törenle*** açılacağı bildiriliyor ve yurdun her köşesinde de böyle törenler düzenlenmesi isteniyordu. Günümüzde bile değişik yorumlara yol açan ve laiklik anlayışına karşı kullanılmak istenen söz konusu genelgenin metni, bugünkü anlatımla şöyleydi:

1) Tanrının yardımıyla nisanın yirmi üçüncü günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

*2) Yurdun bağımsızlığı, yüce halifelik ve padişahlığın kurtarılması gibi en önemli ve ölüm dirimle ilgili görevleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisinin açılış gününü cumaya getirmekle o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle birlikte, kutlu Hacı Bayram Camisinde cuma namazı kılınarak **Kuran**'ın ve namazın nurlarından ışık alınacak ve güç kazanılacaktır. Namazdan sonra, peygamberimizin kutlu sakalı ve kutsal sancak alınarak Meclisin toplanacağı özel yere gidilecektir. Toplantı yerine girilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. İşbu törende, camiden başlayarak, Meclise değin, Kolordu Komutanlığınca askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.*

*3) Açılış gününün kutsallığını belirtmek için il merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği üzere, hatim indirilmeye[1] ve **Buhari**[2] okunmaya şimdiden başlanacak ve hatmin son bölümleri, uğur için cuma günü namazdan sonra Meclisin toplantı yeri önünde okunup bitirilecektir.*

*4) Kutsal ve yaralı yurdumuzun her köşesinde, yukarda belirtildiği gibi şimdiden hatim indirilmeye ve **Buhari** okunmaya başlanacak; cuma günü ezandan önce minarelerde sala verilecek; hutbe okunurken halifemiz ve padişahımız efendimiz hazretlerinin kutlu adı anıldığı sırada kendisinin, ülkesinin ve bütün uyruklarının bir an önce kurtulmaları ve mutluluğa ermeleri için ayrıca dua edilecek; cuma namazı kılındıktan sonra da hatim tamamlanarak yüce halifelik ve padişahlığın ve bütün yurt parçalarının kurtarılması amacıyla yapılan ulusal çalışmaların önemini ve kutsallığını ve her yurttaşın, kendi vekillerinden meydana gelmiş olan Büyük Millet Meclisince verilecek yurt ödevlerini yapmak zorunda olduğunu anlatan dinsel öğütler verilecektir. Daha sonra, halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, yurdumuzun ve ulusumuzun kurtuluşu, esenliği ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dinsel ve yurtsal tören yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı ülkesinin her yerinde, hükümet konağına gidilerek, Meclisin açılışından dolayı resmi kutlamalarda bulunulacaktır. Her yerde cuma namazından önce, uygun görülecek biçimde mevlit okunacaktır.*

5) İşbu bildirimin hemen yayılması için her araca başvurulacak ve tez elden en sapa köylere, en küçük askeri birliklere, yurttaki bütün örgütlere ve kurumlara ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük kâğıtlara yazılarak her yere asılacak ve olanak varsa bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6) Ulu Tanrıdan tam başarıya ulaştırmasını yakarırız.

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

1) Kuran'ın baştan sona değin okunmasına.
2) Bu sanla tanınmış Buharalı ünlü hadis bilgininin kitabı olup içinde Hz. Muhammet'in sözleri ve buyrukları vardır.

Gerçekten de ***Büyük Millet Meclisi*** öngörülen bu dinsel törenle açılmıştı. ***Hacıbayram*** Camiinde cuma namazı kılındıktan sonra Meclis binasına gelinmiş, kurbanlar kesildikten sonra içeriye girilmişti. Karabekir, açılışın cumaya ertelenmesine ve yapılan törene ilişkin eleştiride bulunurken, bu davranışın nedenini de göstermiş oluyor:

"Tarihimizde bu kadar koyu bir taassupla dinsel törenle hiçbir Meclis açılmamıştır. Fetvaları takip eden bu büyük anlaşmazlık, acaba yer yer başlayan ayaklanmalara karşı bir sigorta mı olacağı düşünüldü? Ne olursa olsun kararlılık ile taassubu Milli Meclisin başlangıcı gününden ayırmak daha ihtiyatlı olurdu" (***İH***, 617).

Genelgede de değinildiği gibi, içinde bulunulan ortamda böylesi törenlerle manevi "ışık" almak, "güç" kazanmak gözetilmişti. Dolayısıyla genelgeyi henüz "laiklik" sözcüğünün bile kullanılmadığı o günün koşullarını dikkate alarak değerlendirmek gerekir.

Açılış törenlerine ilişkin bu genelgeden sonra 22 Nisanda ikinci bir genelge ile de "23 Nisandan" sonra bütün sivil ve asker makamlarla bütün "ulus"un başvuracakları yerin İstanbul hükümeti değil, ***Büyük Millet Meclisi*** olduğu belirtilmişti.

Meclisin açılma günü yaklaşırken ulusal hareketten yana olanlarla karşıt gazeteler arasındaki çatışmalar da dozunu artırmıştı. 22 Nisan günkü ***Hâkimiyet-i Milliye*** ve ***İrade-i Milliye***, "Ulusal fetvalar"ı yayımlar ve Meclisin nasıl açılacağına ilişkin haberler verirken, ***Peyam-ı Sabah*** ve ***Alemdar***, olayı Kuvayimilliyenin "zırzoplukları" olarak aşağılıyor, "Kemalilerin yok edilmeleri" (tenkil) gereğini öne sürüyorlardı. 23 Nisan günkü ***Hâkimiyet-i Milliye*** ile ***Peyam***'ın yayınlarında bu karşıtlık daha da çarpıcı olarak görülmektedir. ***Hâkimiyet-i Milliye***, "Bugün, millet, tehlikeler karşısında bulunan varlığını korumak endişe ve azmi ile ***Ankara***'da toplanıyor" diye bir dönüm noktasına gelindiğini belirtiyordu. ***Peyam***'da ise Ali Kemal, "Teşkilat-ı Milliye sergerdeleri" diye nitelediği Kuvayimilliye önderlerini "başları ezilmek ister yılanlar" olarak görüyordu.

2) AÇILIŞ

23 Nisan 1920 günü ***Hacıbayram*** Camiinde halkın da katıldığı cuma namazını kılan milletvekilleri, sokakları dolduran Ankaralıların arasından yürüyerek Meclis binasına gelmişlerdi. Milletvekilleri toplantı salonundaki, çağrılılar da localardaki yerlerini aldıktan sonra saat "13.45"te ilk oturum Sinop Milletvekili Şerif Beyin başkanlığında açılmıştı. Milli Eğitim Müdürlüğünden emekli olan "75" yaşındaki Şerif Bey, o güne kadar Ankara'ya gelen üyelerin en yaşlısı idi. Geçici Başkan olarak M. Kemal'in hazırladığı (Güneş, ***Birinci TBMM***. 54) şu konuşmayla Ulusal Meclisi açmıştı:

"Saygıdeğer Mebuslar,

İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal olunduğunu ve bütün temelleri ile halifelik makamının ve başkentteki hükümetin bağımsızlığının ortadan kaldırıldığını biliyorsunuz. Bu duruma boyun eğmek, ulusumuzun önerilen yabancı esirliğini kabul etmesi demekti. Ancak tam bağımsızlık ile yaşamak gereğinde kesin olarak ısrar eden, ta başlangıcından bu yana özgür olan ve başka yerden buyruk almayan ulusumuz, bu durumu şiddetle ve kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayarak yüce Meclisinizi (Meclis-i Âli) meydana getirmiştir.

Bu yüce Meclisin en yaşlı başkanı olarak ve Allahın yardımıyla, ulusumuzun içte ve dışta tam bağımsızlık içinde, kendi geleceğinin sorumluluğunu üstlendiğini ve yönetmeye başladığını bütün cihana ilan ederek ***Büyük Millet Meclisi****ni açıyorum.*

Kutsal yönden bağlı olduğumuz bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı VI. Sultan Mehmet Han hazretlerinin, yabancı kayıtlardan kurtarılmasına ve saltanatın sürekli başkenti olan ***İstanbul****umuz ile işgal altında ve zulüm ve facialarn içinde maddi ve manevi yönden insafsızca yok edilmekte olan illerimizin kurtarılmasında bizi başarılı kılmasını Tanrıdan dilerim!"*

Şerif Beyin bu açış konuşması Temsilciler Kurulunun Erzurum Kongresinden başlayarak belirlediği amaç ve ilkeleri yansıtmaktaydı. İstanbul yönetiminin Kuvayimilliye öncülerinin öldürülmeleri gerektiğine ilişkin bildiriler ve fetvalar yayımlamasına karşın M. Kemal'in sürekli olarak halife ve padişahın yabancı baskısından kurtarılması gerektiğine işaret etmesi dikkati çekmektedir. Bunun o günlerin ortamında uygulanan bir siyaset olmasının yanında bir zorunluğun belirtisi olduğunu da kabul etmek gerekir. M. Kemal'in açılıştan sonraki gün yaptığı konuşmada ve hele Meclisin padişaha sunmayı kararlaştırdığı görüşlerde bu yaklaşım daha da çarpıcı olarak görülmektedir.

Meclisin açılış oturumu uzun sürmemişti. Geçici başkanın konuşmasından sonra Ankara Milletvekili olarak söz alan M. Kemal, Meclisin yeni seçilen üyelerle birlikte, ***İstanbul***'dan gelen Mebusların da katılımlarıyla toplanmasının doğal olduğunun tutanağa geçirilmesini önermiş ve isteği oybirliği ile kabul edilmişti. Daha sonra gene M. Kemal'in önerileriyle, üyelerin seçim belgelerini incelemek üzere "15"er üyeden oluşan "2" komisyon kurulmuştu. Geçici başkana yardım edecek "2" sekreter de seçildikten sonra oturuma son verilmişti.

3) ÜYE SAYISI

Meclisin 23 Nisandaki ilk oturumunda "115" milletvekili hazır bulunmuştu. Bu sayının salt çoğunluğu gösterip göstermediği tartışılabi-

lir. Gerçi İstanbul Mebuslar Meclisinden kaç kişinin ***Ankara***'ya geleceği bilinemediği için Meclisin üye sayısı saptanamamıştı. Ama her sancaktan "5" milletvekilinin seçilmesi öngörüldüğü ve ülke "66" seçim çevresine ayrıldığı için yeni seçileceklerin sayısı "330"u buluyordu. Ne var ki, "14" milletvekili aynı zamanda "2" ayrı yerden seçildikleri, "4"ü de Ankara'ya gelemeden öldüğü için yeni seçimlerle geleceklerin sayısı "312"ye düşmüştü. Ama öyle de olsa ilk günkü "115" üyelik katılım, seçimler açısından da salt çoğunluğu yansıtmamaktadır. Ancak olağanüstü bir ortamda ve olağanüstü yetkilerle toplanan Meclisin ulusun yazgısına el koymak isterken şekle ilişkin eksikliklerin tamamlanmasını beklemeye vakti yoktu.

Seçimi kazananlardan bir kısmı parasal olanaksızlıklar, ulaşım güçlükleri, hastalık ya da benzeri kişisel nedenlerle Meclis çalışmalarına çok geç katılabilmişti. İçlerinden istifa edenler, ölenler de vardı. Hatta bazılarının seçim tutanakları onaylanmamış ve üyelikleri düşürülmüştü. Örneğin Mersin'den seçilen Hüseyin Hüsnü'nün seçim belgesi onaylanmamıştır. Öte yandan İstanbul Meclisinden katılanlar hep birlikte gelemedikleri için yeni Meclisin üye sayısı onlardan katılanlarla sürekli artmıştır. ***İstanbul***'da tutuklanıp ***Malta***'ya sürgün edilen Rauf Orbay, Kara Vasıf ve arkadaşları ancak 1921 Kasımında Meclisteki yerlerini alabilmişlerdi. Bu arada İstanbul Meclisinden gelenlerden de milletvekilliği kaldırılan olmuştu. Erzurum Mebusu Ziya Beyin, İngilizlerin Mebuslar Meclisine saldırmadıkları, bunun İttihatçı gürültüsü olduğu yolundaki bir mektubu Karabekir tarafından Meclise ulaştırılınca üyeliği düşürülmüştü (Karabekir, 520 n.). Bütün bunların dışında İngilizlerin İstanbul'da mebuslar arasına ajan sokmaya ya da onları elde etmeye çalışmaları dikkate alınarak 9 Mayısta, henüz ***Ankara***'ya gelmemiş olanların Meclise nasıl kabul edileceklerini belirten yasal bir düzenlemeye gidilmişti.

Bu nedenlerle ilk TBMM'nin üye sayısı olarak kesin bir rakam vermeye olanak bulunmamaktadır. M. M. Kansu, üye sayısının "451" olduğunu, ancak istifa, ölüm gibi değişik nedenlerle bunun "399"a düştüğünü söylemektedir (II, 574). Üye sayısını saptamaya çalışan araştırmacıların verdikleri rakamlar ise "338"den başlayarak "442"ye kadar çıkmaktadır. Başlangıçta ölüm ve istifa ya da "istifa etmiş sayılma" gibi nedenlerle boşalan üyelikler için ara seçim yapılması ilkesi kabul edilmişse de, 4 Eylül 1920'de "Toplantı Yeter Sayısı" (Nisab-ı Müzakere) yasasıyla buna bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Ama savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü ortamda seçimler ertelenmemiş, 1922'de bile ara seçim yapılmıştır.

TBMM tutanaklarına bakıldığında, üye sayısının, çok yönlü savaş koşullarının ve kimi üyelerin de aynı zamanda orduda görevli komutan ya da yerel yönetimlerde vali bulunmalarının bir sonucu olarak hayli inişli çıkışlı olduğu görülmektedir. 23 Nisanda "115" üye ile açılan Meclisteki hemen ertesi günü bu sayı "130"a çıkmıştır. Mayıs içinde "62" üye

daha gelmiştir. 18 Ağustostaki oturuma "365" üye katılmışken, Başkan Mustafa Kemal, 1 Mart 1921'de ikinci toplantı yılını açış konuşmasında, üye sayısını, "270"i yeni seçilen, "68"i İstanbul Meclisinden gelen ve "12"si Malta'da tutuklu bulunanlar olarak toplam "350" diye vermektedir (***ASD***, I, 170). Gene onun açış konuşmalarına göre, bir yıl sonra bu sayı "347"ye, 1 Mart 1923'te de "341"e inmiştir.

İlk TBMM'nin en büyük özelliği, kuşkusuz ki değişken üye sayısı değil, ulusun her kesiminin temsilcilerinden oluşması ve milletvekillerinin, ülkenin geleceğine egemen olmak konusunda gösterdikleri özverili ve olağanüstü çabalarıdır. İhsan Güneş'in, Meclisin düşünsel yapısını aydınlatmaya yönelik incelemesinde, bu yapı ayrıntılarıyla sergilenmiştir. Buna göre Mecliste en büyük çoğunluğu "133" üye ile devlet memurları oluşturuyordu. Onları çiftçi, tüccar, gazeteci ve avukatların yer aldığı "10" kişilik serbest meslek sahipleri izliyordu. Ayrıca "52" asker, "32" din adamı, "30" yerel yönetimlerden gelenler, "16" sağlık görevlisi, "7" aşiret başkanı ve "4" teknik eleman bulunuyordu. "377" üyenin öğrenim durumlarına göre yapılan sınıflamada ise "155" üyenin, üniversite ve yüksekokul; "73"ünün, medrese mezunu olduğu; "29"unun, liseyi; "65"inin de ortaokulu bitirdiği anlaşılmaktadır (Güneş, 64 vd.).

4) MECLİSE VERİLECEK AD

23 Nisan 1920'de açılan Meclisin adının ne olacağı saptanamamıştı. M. Kemal'in çağrı için hazırladığı ilk taslakta ***Kurucu Meclis*** adı kullanılmış ise de kimi komutanlar bunu biraz sakıncalı bularak ***Ulusal Şûra (Şûray-ı Milli)*** denilmesini önermiş ya da ***Mebuslar Meclisi*** adının sürdürülmesini dilemişlerdi. Bu nedenle seçimlere ilişkin 19 Mart günlü yönergede "Olağanüstü Yetkileri Taşıyan Bir Meclis" denmekle yetinilmişti.

Açılıştan önce Ankara'ya gelen milletvekilleri ile yapılan özel toplantılarda doğal olarak Meclisin adı üzerinde de durulmuştu. Yunus Nadi'nin anlattıklarından, bu konudaki tartışmaların 11 Nisanda başladığı anlaşılıyor. Halide Edip de "2" ad önerildiğini belirtiyor. H. Suphi Tanrıöver, Türk tarihinden esinlenerek ***kurultay*** denilmesini istemişti. Celalettin Ârif ise ***Meclis-i Kebîr-i Milli*** adını önermişti. Bunun Türkçesi ***Büyük Millet Meclisi*** demekti. H. Edip, Meclisin açılmasından bir önceki akşam tartışmalar sonunda, "Nihayet ***Büyük Millet Meclisi*** adı verilmesi kararına varıldı" demektedir (s. 132). Ancak açılışta yapılacak törenler hakkında 21 Nisanda yayımlanan genelgede, "Nisanın 23. Cuma günü, cuma namazını müteakip (sonra) Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir (açılacaktır)" denildiğine göre, bu ad 22/23 Nisan akşamından önce saptanmış olmalıdır. ***'Büyük Millet Meclisi"*** adı, 22 Nisanda Temsilciler Kurulunca asker ve sivil yöneticilere gönderilen genel-

gede de kullanılmıştı. Nihayet, 23 Nisanda Geçici Başkan Şerif Bey de, ***'Büyük Millet Meclisi***'ni açtığını" belirtmişti. O günkü Hâkimiyet-i Milliye'de, "Ankara'da toplanmakta olan Büyük Millet Meclisi" deyimi kullanılmıştı. Bütün bunlar ***Büyük Millet Meclisi*** adının 21 Nisanda saptandığını ve kullanılmaya başladığını kanıtlamaktadır. 24 Nisan günlü oturumda Müfit Efendi bir önerge vererek "Meclisin unvanının saptanmasını" istemişti. Ancak bu yolda herhangi bir karar alınmamış böylece Büyük Millet Meclisi adının kullanılması sürdürülmüş ve benimsenmiştir. Örneğin Hamdullah Suphi'nin yazdığı, 28 Nisanda okunup onaylanan bildiride, ertesi gün kabul edilen ***Vatana Hıyanet*** (Hıyanet-i Vataniye) yasası önerisinde de Meclisten Büyük Millet Meclisi diye söz edilmiştir.

Meclisin adının başına ***"Türkiye"*** sözünün ilk kez açılıştan "9,5" ay sonra eklendiği görülmektedir. İ. Güneş'in saptadığına göre, ***Türkiye Büyük Millet Meclisi*** adı, ilk önce 8 Şubat 1921 günkü bakanlar kurulu kararnamesinde kullanılmıştı. Bunu, 23 Nisanın "Ulusal Bayram" sayılmasına ilişkin yasa izlemişti. 23 Nisan 1921 günlü bu yasanın ilk maddesinde de TBMM adı yer almıştı. Böylece ***Türkiye Büyük Millet Meclisi*** adı yasalara da geçerek süreklilik kazanmıştır.

5) MECLİS BAŞKANLIK KURULU SEÇİMLERİ

Meclisin 24 Nisan günkü oturumu "5" birleşim olarak sürmüştü. 5. ve son birleşimde başkanlık seçimine geçilmişti. M. Kemal, o gün gizli birleşimde yaptığı konuşmada bu konudaki görüşlerini de açıklamıştı. Kimi üyelerin "Seni başkan seçelim!" dediklerini belirterek bunda kararlı ve içtenlikle davranmak gerektiğini vurgulamıştı. Devamla, "ulusun bağımsızlığı sağlanıncaya kadar bir birey olarak bütün varlığıyla çalışmaya" söz verdiğini de anımsatmış ve "bu sözü burada yinelemekten onur duyarım" demişti.

Başkanlık Kurulunun oluşturulmasında yürürlükteki Anayasa ve kurallara uyulduğundan başkanla birlikte bir ikinci başkanın, "2" de başkanvekilinin seçilmesi gerekiyordu. Başkanlığa tek aday Mustafa Kemal gösterilmişti. Hazır bulunan "120" üyeden "110"unun oylarıyla başkan seçilmişti. Bir teşekkür konuşması yapan M. Kemal, yaşamı boyunca sürdürdüğü mücadelede gözettiği ana ilkenin "ulusal iradeye dayanarak ulusun ve vatanın muhtaç olduğu amaçlara doğru yürümek" olduğunu söylemişti. Ayrıca, "içinde yaşanılan eşi az görülür dakikaların korkunçluğuna karşın, bu ağır ulusal sorumluluğun altından" ancak Meclisin yardım ve desteğiyle kalkabileceğini belirtmişti.

Başkanın belirlenmesinin arkasından ikinci başkan seçimi yapılmıştı. Bu oruna, Celalettin Ârif Bey getirilmişti. Başkanvekillikleri seçiminde ise Mevlevi ve Bektaşi önderlerine görev verilmesi gözetilmişti.

Konya Milletvekili Abdüllhalim Çelebi ve Hacıbektaş Çelebisi Cemalettin Efendi birinci ve ikinci başkanvekili seçilmişlerdi. Başkanlık Kurulunun öteki görevlileri için yapılan seçimler de şöyle sonuçlanmıştı:

İdare Amirlikleri: Atıf Tüzün, Hacı Emir, İ. Süreyya Yiğit.

Kâtiplikler: Muhittin Baha Pars, Refik Koraltan, Cevdet Izrap, Haydar.

Ç) YENİ HÜKÜMET - YENİ DEVLET

Meclisin ikinci oturumu, 24 Nisan Cumartesi saat 10.00'da gene Şerif Beyin başkanlığında açılmıştı. İlk olarak komisyonca incelenen seçim belgeleri ele alınmış ve kabul edilerek üyelikler onaylanmıştı. Sonra kürsüye gelen M. Kemal, ***Mondros*** ateşkes anlaşmasından o güne kadar geçen olayları, içteki ve dıştaki gelişmeleri özetleyen, değerlendiren uzun bir konuşma yapmıştı. Hazırlamış olduğu konuşma metnini daha önce Hakkı Behiç ile Halide Edip Adıvar'a da okuyarak onaylarını almıştı. H. Edip bununla ilgili olarak, "Bana, o günlerde M. Kemal Paşa George Washington gibi bir kimse görünüyordu" diyor (***TAİ***, 130). Mustafa Kemal konuşmasını şöyle bağlamıştı:

"Bu dakikadan başlayarak, '700' yıllık büyük ve güçlü bir hayattan sonra, çöküntü çukurunun kenarında henüz ayakta durabilen Osmanlı milletinin geleceği sorumluluğu, saygı değer kurulunuzun çalışmalarını yönlendirecektir."

1) MECLİSİN YETKİLERİ VE HÜKÜMET KURMA SORUNU

M. Kemal'in konuşmasında da belirttiği gibi artık ***Temsilciler Kurulu***nun da görevi sona ermişti. Bu nedenle alınan kararları yürütecek yeni bir örgüt kurulması gerekiyordu. Nitekim o, bu amaçla Meclisin yetkilerini belirleyen ve bir ***hükümet*** kurulmasını öngören bir önerge de sunmuştu. İlk günkü oturumdan başlayarak Meclisi biçimlendirecek, işletecek ve yönlendirecek kuralların ve ilkelerin M. Kemal'den geleceği anlaşılmıştı. H. Edip durumu şöyle aktarıyor:

*"**Ankara**'da kurulması öngörülen hükümetin şekli hakkında tartışmalar nisanın başında şiddetlendi. Başta İstanbul'da Anayasa Profesörü olan Celalettin Ârif olmak üzere, düşünceleri batıya açık olanlar şöyle bir şey istiyorlardı: Bir yasama meclisi, bir kabine, bir de yürütme kurulu (icra heyeti) kurmak ve bunun başına Meclis Başkanını getirmek.*

*M. Kemal, önce buna itiraz etti. Bunu bir **Cumhuriyet**'e benzetti. Bunun halkı ürkütmesinden korkuyordu. Tamamen J. J. Rousseau gibi konuştuğunu iyice hatırlarım: Bütün güç halkındır; güç bölünmez, yürütme ve yasama diye biribirinden ayrılmaz.*

Güç'ün bölünememesi ve halkın elinde olması sorunu üzerinde uzun

tartışmalardan sonra varılan karar, bir çeşit ***convention*** *(uyuşma) şekliydi. Bunu şöyle özetleyebiliriz: Bütün yürütme ve yasama gücü Meclisin elinde olacak ve kabine üyelerini onlar seçecek... Bunların başında* ***Meclis Başkanı*** *bulunacak, fakat onun kişisel sorumluluğu olmayacak...*

M. Kemal ve diğerleri sonunda bu önerileri kabul ettiler. Aralarında hiçbir fikir anlaşmazlığı olamazdı. Çünkü ortam tehlike içindeydi." (***TAİ***, 129 vd.).

İşte M. Kemal'in 24 Nisanda Meclise yazılı olarak sunduğu önerileri, daha önce varılan bu ortak kararlar doğrultusunda hazırlanmıştı.

M. Kemal, 1927'deki ***Söylev***'inde bu önergeyi, "4" madde ve bir not (hatıra) olarak "5" öbekte özetlemiştir. Ancak sonunda Meclis kararına dönüşen ve bir tür "geçici anayasa" niteliği kazanan bu önergenin içeriğini asıl metinden alıntılarla açıklamak daha uygun olacaktır. Aslında maddeleştirilmemiş olan önerge başlıca "6" önemli konuyu kapsıyordu denebilir:

1) ***Meclisin üstünlüğü:*** "Yüce Meclisiniz, sahip olduğu olağanüstü yetkilerden ötürü, karşısına çıkacak bir yürütme gücünü, yalnızca denetlemek ve yaşamsal olan ulusal sorunlar üzerinde böyle bir kurul ile mücadele zorunda kalmak gibi, bugünkü durumun taşıyamayacağı sınırlı bir yasama görevi ile değil, ulusun genel yönetimini doğrudan doğruya üstlenmek, memleketin ve halifeliğin kurtuluşunu sağlamak ve korumak, görev ve yetkisiyle kurulmuştur. ***Artık yüce Meclisin üstünde hiçbir güç yoktur."***

2) ***Hükümet kurma zorunluluğu:*** "Gerek Anayasa hukuku kurallarına, gerekse tarihteki sayısız örneklerine ve gerek zamanımızda aynı korkunç koşullar içinde yok olma tehlikesi karşısında olan ulusların oluşturduğu ibret alınacak olaylara göre, ülkeyi parçalanma ve çökmeden kurtarmak için hemen ulusal genel kuvvetleri, esaslı bir biçimde örgütlemekten ve birleştirmekten başka çare yoktur...

Yüce Meclisinizde toplanan yüksek ulusal iradeye dayanarak meşruluğunu ve yasallığını ve yine sayın kurulunuzda simgeleşen ulus vicdanının yargılamasına bağlı bulunmak yönü ile de sorumluluğunu görecek ve saptayacak bir kuvvetin, işleri yürütmesi zorunludur. ***Bu kuvvetin doğal biçimi ise hükümettir."***

3) ***Geçici bir padişah vekili değil, başkansız bir hükümet:*** "Osmanlı devleti, başka herhangi bir devlet gibi hükümdarının bedensel (kişisel) otoritesi etrafında kurulmuş değildir. Saltanat makamı aynı zamanda halifelik makamı olduğu için, padişahımız İslam toplumunun başkanıdır... Bu nedenle Anadolu'da geçici de olsa bir hükümet başkanı tanımak ya da padişah kaymakamı ortaya çıkarmak hiçbir biçimde uygun değildir. Şu halde ***başkansız bir hükümet meydana getirmek zorundayız."***

4) ***Meclisin seçtiği ve Meclise karşı sorumlu bir hükümet:*** "Yüce Meclisinize bütün ulus işlerine doğrudan doğruya el koyma yetkisini ta-

nımaktan yanayız. Bu ana ilke kabul edildikten sonra yüce Meclisinizin genel kurulu, işleri ayrıntılarına kadar incelemek ve görüşme olanağını her zaman bulamayacağından, kurul içinden ayrılacak ve vekil kılınacak üyenin, hükümetin günümüzdeki kuruluşuna göre gereken işbölümü esası uyarınca görevlendirilmesi ve her birinin ayrı ayrı ve tümünün ortaklaşa Meclis Genel Kurulu karşısında sorumlu olması, amaç için yeterlidir."

5) ***Meclis başkanının yetki ve sorumluluğu:*** "Meclise başkanlık edecek kişinin, yüce Meclisinizi temsil etmesi nedeniyle, işlerin yürütülmesiyle görevlendirilen üyelerden oluşan kurula (hükümet) da başkanlık etmesi ve Meclisiniz adına imza koymaya ve kararları onaylamaya yetkili olması gerekir. Meclis başkanının, yürütmeye ilişkin sorunlarda öteki üyeler gibi Genel Kurula karşı tamamıyla sorumlu olması zorunludur."

6) ***Padişahın gelecekte yasal düzenleme içinde yer alması gerektiği:*** "Hükümet kurmanın esas biçimi, sorumsuz bir hükümet başkanı ile, saptanan denge ilkesine dayanarak, yasama yetkisiyle görevli bir denetim kurulu ile, göreve devamı bu kurulun güvenine bağlı olan bir yürütme gücünden ve bu yürütme gücünün ulusal işlere göre işbölümü yapması ve düzenlenmesinden ibarettir. Bu biçimde, yürütme gücü, hükümet başkanı tarafından seçilen ve yasama gücünün güvenine ve isteğine dayanan bir kuvvettir ki, halifelik ve saltanat makamının kurtarılmasında başarı elde edildikten sonra, padişah ve İslam halifesi, her türlü zorlama ve baskıdan kurtulup tamamıyla özgür ve bağımsız olarak kendini ulusun sadık sinesinde gördüğü gün, yüce Meclisin düzenleyeceği yasa esasları içinde saygın yerini alır."

2) SARAY VE İSTANBUL HÜKÜMETİ İLE İLİŞKİLER SORUNU

M. Kemal'in "yeni bir hükümet" adı altında yeni bir devletin kurulmasına yönelik önergesi, doğal olarak Mecliste bazı dalgalanmalar doğurmuştu. Konya Milletvekili Abdulhalim Çelebi, geçici başkanlığa bir önerge vererek halife ve padişah ile bağlantı kurulmasını ve Damat Ferit hükümeti ile de anlaşma yolunun aranmasını istemişti.

Bunun üzerine M. Kemal, iç ve dış olaylarla İstanbul yönetimi ile ilişkiler konusunda daha ayrıntılı bilgi vermesi için "gizli" oturum yapılmasını dilemişti. Bunun kabulü üzerine yaptığı konuşmada, ***Mondros***'tan sonra ***Arabistan***'da ve ***Kafkaslar***'da görülen gelişmeler, ***Ermenistan*** sorunu ve İngilizlerle Fransızların güttükleri siyasete ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiş, arkasından da, İstanbul hükümetinin tutumu ve Anadolu'da çıkartılan Anzavur ayaklanması üzerinde durmuştu. ***İstanbul*** ile anlaşmaya çalışmadan bir sonuç alınamayacağını, çünkü İngiliz işgali altında bulunan başkentin ***"Londra***'ya dönüştüğünü, oraya gön-

derilecek bir heyetin tutuklanıp **Malta**'ya sürüleceğini belirten M. Kemal, padişahın bile cuma namazına giderken İngiliz askerlerince korunduğunu da hatırlattıktan sonra bu gerçeklerin bilinerek karar verilmesini dilemişti.

Açık birleşime geçildikten sonra söz alan Hamdullah Suphi, Meclisin halifelik makamı ve saltanat hakkındaki düşüncelerinin saptanarak bir bildiri ile açıklanmasını önermişti. Bunun kabul edilmesi üzerine de söz konusu bildirinin hazırlanması için bir komisyon oluşturulmuştu. Komisyonca yazılan metin, Meclisin 25 Nisan günlü oturumunda başkanlık kurulunun oluşturulmasından sonra okunmuş ve uygun görülmüştü. TBMM'nin bu ilk bildirisinde başlıca şu görüşlere yer verilmişti:

"Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerimizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi oları biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilayetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Antep'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silahına sarılan millettaş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için padişah ve halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi halife ve padişahını düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına mani olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabıhak ve Resulüekrem namına yemin ederiz ki, padişaha ve halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatanı müdafaa eden kuvvetleri aldatılan Müslümanların ellerile mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. İzmirini, Adanasını, Urfa ve Maraşını elhasıl vatanın düşman istilasına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Ta ki din, son yurdunu kaybetmesin. Ta ki milletimiz köle olmasın."

Anadolu hareketinin bir "isyan" değil bir "yurt savunması" olduğunun vurgulandığı bu bildiriyi yeterli bulmayan üyeler de olmuştu. Nitekim 26 Nisan oturumunda Sırrı Bellioğlu, padişaha bir bağlılık telgrafı çekilmesini önermişti. O amaçla hazırlanan metin, 28 Nisanda Celalettin Arif'in başkanlığında açılan birleşimde okunmuş, kabul edilmişti. "Halife ve en kutsal hakanımız" diye başlayan bu telgraf şöyle sona eriyordu: "Padişahımız! Kalbimiz sadakat ve kulluk duygusuyla dolu, tahtınızın etrafında her zamandan çok daha sıkı bir bağ ile toplanmış bulunuyoruz. Toplantısının ilk sözü halife ve padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını yüce kapınıza en büyük saygı ve alçakgönüllülükle arz eder." Ama bağlılık belirten bu abartılı ifadelerin dışında söz konusu metin, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde çekilen telgraflara göre oldukça ayrı bir içerik de taşıyordu. En belirgin özelliği Anadolu savunmasını bir ayaklanma diye göste-

ren kışkırtmalara, yani ***fetva***lara dikkati çekmesi idi. Ulusal Meclis, ***Fas*** ve ***Trablus*** gibi İslam ülkelerinin de bağımsızlık için savaştıklarını anımsatarak padişaha, öz vatandan düşman ayağı ve bayrağı çekilinceye dek savaşın sürdürüleceğini bildiriyordu (Metin: ***BTTD***, 67-68, s. 40 vd.).

Bu arada Salih Paşa kabinesinin Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak da Ankara'ya gelmiş, Mecliste yaptığı konuşmada ***İstanbul***'un işgali ile tutuklamalara ilişkin ayrıntılı bilgiler vermişti. Kendisinin vermiş olduğu emirler üzerinde de duran Çakmak, çabalarının bir an önce barışa ulaşmak amacına yönelik olduğunu öne sürmüştü. "İngilizlerin maksadı içimize ayrılık sokarak bizi birbirimize düşürmektir" diye sözlerini sürdüren Fevzi Paşa, şimdi çıkış yolunun "tam anlayış içinde" ve kararlılıkla birlikte hareket etmek olduğunu belirtmişti. Onun bu konuşması, kendisine karşı duyulan tepki ve kırgınlıkları ortadan kaldırmış, ***İstanbul***'a bir heyet gönderilmesinin de yersiz ve gereksiz olacağını göstermişti. Nitekim Abdülhalim Çelebi de bu konuşmadan sonra önergesini geri almıştı (***BTTD***, 33, s. 18 vd.).

3) BAKANLAR KURULUNUN OLUŞTURULMASI

Büyük Millet Meclisi, 24 Nisanda yeni bir hükümet kurulması ve bakanların Meclisçe, Meclis içinden seçilmesini ilke olarak kabul etmişti. Ancak buna ilişkin bir yasaya da gerek duyulmuştu. Ele alınan konuların çokluğu, Meclise katılmaların sürmesi nedeniyle söz konusu yasa, ancak 2 Mayısta kabul edilmişti. Bu yüzden de "hükümet" Meclisin açılışından "9" gün sonra, 3 Mayıs 1920'de oluşturulabilmişti.

Böyle olmakla birlikte bu süre içinde, çok ivedi olan işleri yürütebilmek için, resmen seçim yapılmaksızın kimi üyelerin ***Geçici Yürütme Kurulu*** (icra heyeti) olarak görevlendirilmesi yoluna gidilmişti. Hükümetin nasıl kurulacağı sorunu, 25 Nisan oturumunda ele alındığında "2" ayrı görüş belirmişti. Tokat Milletvekili Nazım ve arkadaşları, verdikleri bir önerge ile, yönetime ilişkin her alan için Mecliste ***komisyon*** (encümen) oluşturulmasını ve bunların verecekleri kararların Meclis Başkanlığınca yürütülmesini dilemişlerdi. Buna karşılık Sırrı Bey (İzmit) tam anlamıyla ***geçici bir hükümet*** kurulması gerektiğini savunmuştu. Meclis bu görüşü benimsemişti, ancak ***"geçici bir hükümet"*** değil, ***"geçici icra komitesi"*** kurulmasını uygun bulmuştu. Bu yönüyle TBMM'nin ilk hükümeti de sayılabilecek olan ***Geçici Yürütme Kurulu***nda şu üyeler görev almıştı:

Mustafa Kemal, Celalettin Ârif, B. Sami Kunduh, Câmi Baykut, H. Suphi Tanrıöver, Hakkı Behiç Bayiç, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak.

Bu görevlendirmelerde daha çok M. Kemal'in başkan olarak yaptığı önerilerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 25 Nisanda Alb. İ. İnö-

nü'nün üstlendiği görevlerin "Genelkurmay Başkanlığı" demek olduğunu belirten M. Kemal, onun Yürütme Kuruluna katılmasını önerince, dileği üyelerin "Kabul, kabul" sesleriyle onaylanmıştı. Bunun gibi Fevzi Çakmak da 27 Nisanda Meclise "Yürütme Kurulumuz üyesi" diye tanıtılmıştı.

Bakanların nasıl seçileceklerine ilişkin tasarının görüşülmesine 1 Mayısta başlanmış, ertesi günü "10" olumsuz, "5" çekimsere karşın "110" oyla kabul edilerek yasalaşmıştı. Buna göre, Büyük Millet Meclisinin "11" üyeden oluşan bir bakanlar kurulu olacaktı. Bakanlar, Meclis içinden ve salt çoğunlukla seçileceklerdi. Her bakan üzerine aldığı işleri görürken, ilgili Meclis komisyonunun (encümenin) görüşünü alabilecekti. Bakanlar arasında çıkacak anlaşmazlıkları Büyük Millet Meclisi çözecekti. Yasada ***Milli Savunma Bakanlığı*** dışında Genelkurmay Başkanlığının da ayrı bir bakanlık sayılması öngörülmüştü. 3 Mayısta her bakanlık için ayrı ayrı yapılan seçimler sonucunda da ilk ***bakanlar kurulu*** şöyle oluşmuştu:

Dışişleri	Bekir Sami Kunduh
İçişleri	Câmi Baykut
Milli Savunma	Fevzi Çakmak
Maliye	Hakkı Behiç Bayiç
Adalet	Celalettin Ârif
Şeriye-Evkaf	Mustafa Fehmi Gerçeker
Sağlık	Dr. Adnan Adıvar
Bayındırlık	İsmail Fazıl Paşa
Milli Eğitim	Dr. Rıza Nur
Ticaret	Yusuf Kemal Tengirşenk
Genelkurmay Başkanı	İsmet İnönü

Böylece ***Ankara***'da yeni bir Ulusal Meclisin yanında, artık yeni bir hükümet de vardı. Devlet kurulmuş demekti. Rejimin adı açıkça belirtilmemekle birlikte bu ***Cumhuriyetler*** arasında sayılması gereken bir sistemdi. Yasaları onaylayan ve yürütme kurulunu, hükümeti atayan bir saltanat makamı da sistemin içinde bulunmadığına göre 23 Nisan 1920 ile başlayan düzeni ***Meşrutiyet*** olarak nitelemeye ve bir ***Üçüncü Meşrutiyet*** dönemi kabul etmeye de olanak bulunmamaktadır. Kısacası, A. Toynbbe'nin belirttiği gibi, Gnl. Milne, 16 Mart 1920'de ***İstanbul***'u işgal ve milliyetçileri tutuklatmakla yeni bir devletin kurulması sürecini çabuklaştırmıştı (***Türkiye***, 109).

VI) KURTULUŞ SAVAŞININ TOPLUMSAL, PARASAL VE SİLAH KAYNAKLARI

A) SAVAŞIN İNSAN GÜCÜ

Büyük Millet Meclisinin açılması ve onun içinden çıkardığı bir hükümetin ülkenin ve ulusun geleceğini yönlendirmeye başlamasıyla ***Milli Mücadele*** diye anılan Türk Kurtuluş Savaşı, tek merkezden yönetilen yeni bir aşamaya girmiştir. Bu savaşın en büyük özelliği de giderek her kesimden halk gruplarının katıldıkları gerçekten de bir ulusal hareket, bir ***"ihtilal"*** oluşudur. Bu "ihtilal" Anadolu çanağında mayalandığı için de Sabahattin Selek'in ***Anadolu İhtilali*** diye verdiği ad en uygunu olsa gerektir. Kuşkusuz, her ihtilalin öncüleri ve bu öncüler arasında giderek beliren, yükselen bir önderi vardır. ***Anadolu İhtilali***nin öncüleri, kentlerinin, bölgelerinin elden çıkmaması, yurdun işgalden kurtulması için değişik adlarla dernekler kuran, kongreler düzenleyen, aldıkları kararları gerektiğinde silahla savunmak için örgütlenen ya da konuşmaları, yazıları ile halkı uyarmaya çalışan, bağımsızlık savaşının dinsel görev olduğunu belirten fetvalar veren kadın, erkek her kesimden binlerce kişidir. Ancak amacı kesin olarak saptayan ve toplumdaki tepkileri bu doğrultuda yönlendiren de Mustafa Kemal olmuştur.

Selek, Kurtuluş Savaşı döneminde toplumun "4" gruba ayrıldığını ve her grubun genel olarak kendine özgü davranış içine girdiğini, her kesimde de ihtilali destekleyen ya da ona karşı çıkanların bulunduğunu belirterek durumu şöyle özetliyor:

1) ***Ağalar ve eşraf:*** Bu gruptan ulusal harekete katılarak ***Kuvayi-milliye***yi oluşturanlar daha çok Batı Anadolu'da görülmektedir. Bu kesimin toplumsal yaşamda etkinliklerini çok iyi bilen M. Kemal ***Erzurum***'dan başlayarak onlara özel mektuplar yazarak kazanmaya çalışmıştır.

2) ***Din adamları:*** Osmanlı saltanatının aynı zamanda halifelik makamı olması nedeniyle, genel olarak saray ve İstanbul hükümetinin görüşleri doğrultusunda davranmışlardır. Bununla birlikte içlerinden küçümsenemeyecek bir kesimi, yurt savunması için örgütlenmede, kong-

relerde etkin görevler üstlenmiş ve şeyhülislamlığa karşı fetvalar vermekten de çekinmemişlerdir.

3) ***Aydınlar:*** Selek, öncülük yapabilecek konumda olan aydınların "2" nedenle kendilerinden beklenen görevi tam anlamıyla yerine getirmediklerini öne sürmektedir: Sayılarının az olması; siyasal görüşleri yüzünden ***İttihatçı-Hürriyet İtilafçı*** diye düşman iki kampa ayrılmış olmaları.

4) ***Halk:*** "Halk, bu mücadelenin ihtilal cephesine de, savaş cephesine de, başta subaylar olmak üzere aydın zümre tarafından zaman zaman zorla sürüklenmiştir" diyor Selek (I, 65).

Bu görünümde gerçek payı bulunduğu kuşkusuzdur. Ancak bunun nedenlerinin de açıklanması gerekmektedir. Ayrıntıya girilmeksizin başlıca etkenler şöyle sıralanabilir:

a) ***Bilgisizlik, bilinçsizlik:*** Geniş halk kitleleri yenilgiyi ve işgalleri Tanrının takdir ettiği bir yazgı olarak görmüştür. Eğitim ve öğretim eksikliğinden ülkede ve dünyada olup bitenleri bilmediği için tehlikenin boyutlarını sezememiştir.

b) ***Sultan/halifeye bağlılık:*** Sarayın ve hükümetlerin iyi bir barışa kavuşabilmek için sessiz kalınmasını istemesi ve arkasından "millici"leri din düşmanı "asiler" olarak ilan etmesi, halkı çok etkilemiştir.

c) ***Çeşitli propagandalar:*** Özellikle İngilizlerin vargüçleriyle desteklediklerı bölücü, ayrılıkçı hareketler.

ç) ***Savaş yorgunluğu:*** 1911'den başlayarak 1918 sonlarına kadar "7" yıl süreyle savaşan halk; maddi, manevi çok büyük kayıplara uğramıştır. Bu nedenle savaştan bıkmıştır. 1918 sonbaharında birçok kentte "ekmek ve barış" sloganları altında gösteriler yapılmış, ordudan firarlar başlamıştır. Öyleki Yunan işgalinden sonra da onların girdikleri yerlerde önce askerleri tutsak aldıklarına ilişkin haberler firar olaylarını artırmıştır (***BTTD***, 13, s. 10).

d) ***Maddi yükümlülük altına girmeme:*** Yaşam düzeyi ötedenberi çok düşük olan yoksul halkın, yurt savunması için de olsa salma ya da vergi olarak para ödeyecek gücü kalmamış gibiydi. İstanbul hükümetleri de "milliciler"i halktan yasal olmayan para toplayan asiler diye gösterip halkın güçsüzlüğünden yararlanmaya koyulmuştu. Bu nedenle yoksulluktan kaynaklanan bu çekinmenin belli ölçüde de olsa Kurtuluş Savaşına başlangıçta pek istekli bakılmamasına yol açtığını kabul etmek gerekir.

Tüm bu nedenlerle ***Anadolu İhtilali*** kırsal kesimde değil, kentlerde başlayarak halka yayılmıştır. Doğu Ergil, bunu mütareke dönemi Türkiyesinde güçlü bir işçi sınıfı ile girişimci bir burjuvazinin henüz doğmamış olmasına bağlayarak açıklamaya çalışmakta ve bürokratlarla modern orta sınıfın kendilerine bağlı olan köylü kitlelerini hareketlendirmeleri sonucunda savaşın başarıya ulaştığını vurgulamaktadır (62 vd.).

Kongreler bölümünde ayrıntılarıyla belirtmeye çalıştığımız gibi ulusal direniş, iki ayrı bölgede iki ayrı biçimde doğup gelişmiştir. Doğu Anadolu'da ilk günlerde olmasa da, ikinci aşamada görevli askerlerin denetimine giren ve daha çok ordu desteğiyle yürütülen, ***Temsilciler Kurulu*** ile de giderek gelişen örgütlenme... Batı Anadolu'da ise yerel koşullardan doğan ve genelde sivillerin öncülüğünde gerçekleştirilen ***Redd-i İlhak ve Hareket-i Milliye*** örgütlenmesi.

Kurtuluş Savaşında ilk silahlı çatışma da batıda meydana geldiği için bu bölgedeki örgütlenme, öteki bölgelere oranla halk kesimine daha önceden yayılmış, tabana inmiştir. Bir başka deyişle, "Ege direnişi hem silahlı, hem siyasal amaçlı örgütlerini bir arada yaratmıştı" (D. Ergil, 65). Bu silahlı güce de yeni bir ad verilmiştir: ***Kuvayimilliye***.

1) KUVAYİMİLLİYE

Sözcük anlamı ***"ulusal kuvvetler"*** demek olan Kuvayimilliye (Kuva-i Milliye), ilk kez Balkan Savaşı döneminde kullanılmıştı. Bu ad, aslında Anadolu İhtilalinde savaşan bütün güçleri ve kesimleri içermektedir. Bu geniş anlamıyla ***Kuvayimilliye*** şu silahlı grupların tümünü kapsamaktadır: Batı Anadolu'daki efeler ve onlara bağlı çeteler; gönüllüler; kendi adamlarını silahlandırarak savaşa katılan toprak sahipleri ve eşraf; silah altında bulunan askeri birlikler; kurulan örgütlerce silah altına alınan çoğunluğu köylü olan bireyler (Ergil, 82).

Bununla birlikte ***Kuvayimilliye*** adı başlangıçta daha çok muvazzaf askeri birlikler dışında, eli silah tutan savaşabilir kişilerden kurulan birlikler, çeteler için kullanılmıştır. Bu nedenle ***"halk ordusu, milis kuvvetleri"*** anlamına da gelmektedir. Düzenli ordunun güçlenmesi ile yerini eğitimli askerlere bırakan ***Kuvayimilliye***nin, özellikle Batı Anadolu'da Yunanlılara, ***Urfa, Maraş, Antep***'te de Fransızlara karşı savaşlarda çok büyük yararlıklar gösterdiği bilinmektedir.

Mütareke döneminde Rumlarla Ermenilerin silahlı çeteler kurup saldırı ve yağma hareketlerine girişmeleri, Türkleri de savunma için önlemler alma zorunda bırakmıştı. Böylece ***Kuvayimilliye*** adını alacak silahlı gruplar oluşturma yolunda ilk adımlar atılmıştı. Ancak gönüllü olarak ya da görevlendirilerek ***Kuvayimilliye*** içine alınan savaşçı için önemli sorunlardan biri de silah bulmak idi. Bunun için de silah satın alma, hatta depolara baskın gibi çeşitli yollara başvuruluyordu. ***Gaziantep***'te silah sağlamak isteyen birçok kişi malını mülkünü ya satmış, ya da rehine koymuştu. Aynı zamanda "ulusal amaç" uğruna yasadışı olduğu bilinen çetelerle işbirliği yapma zorunluluğu da duyulmuştu. Böylece ***efe***lerin yönettikleri çeteler de ***Kuvayimilliye*** içine girmişlerdi. D. Ergil aslında bir "sosyal haydut" sayılması gereken efeliğin, aynı zamanda bir "tepki" kurumu olduğuna da belirterek ulusal savunmaya

geçildiğinde bunların "örgütlü ve silahlı olarak" varlıklarını yaygın biçimde sürdürdüklerine işaret etmektedir (84 vd.). Bu nedenledir ki, 1919-1920 yıllarında kurtuluş hareketinin başlıca askeri gücünü bu silahlı çeteci birlikler oluşturmuştur. ***Efe***lerin bir kısmı ***Temsilciler Kurulu*** ile de ilişki kurmuşlardır. Örneğin Demirci Mehmet Efenin, "vatan düşmanlarına karşı" ***İzmir***'e "2" fedai göndereceği öğrenildiğinde (30 Kasım 1919) ***Temsilciler Kurulu***, kendisine girişimini çok uygun bulduklarını yazmıştı (***HTK***, 67). Söz konusu çeteler Yunan ordusunun Anadolu'nun içlerine sokulmasını önlemede başlıca görevi üstlenmişlerdi. Fransızları Güneydoğu Anadolu'dan çıkarmada da başlıca yükü, Kuvayimilliyeciler çekmişlerdi. Aynı zamanda ulusal harekete karşı ayaklanmaları bastırma işinde de büyük yardımları dokunmuştu. Fransız gazeteci Berthe Gaulis'in şu gözlemi Kuvayimilliye çetelerinin oynadığı rolü çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır: "Üçte ikisi Hint askerlerinden oluşan 4.000'lik İngiliz ordusunun 1.500 kişilik çeteci süvarisinin baskısı altında geri çekilmek zorunda kaldığını gördüm" (***Angora, Constantinople***... 35).

Bütün bu olumluluklara karşın, çetelerin sayısının artması, giderleri karşılamada ve işbirliğini, güçbirliğini sağlamada kimi sorunlar da yaratmıştı. Çünkü "çetecilik" anlayışına dayanan böyle bir direniş örgütünün güçlenip yaygınlaşması, bir yönüyle yörede devletin etkinliğinin azalması, hatta ortadan kalkması demekti. Öte yandan uzun sürecek bir direnişin yalnızca gönüllü katılmalarla gerçekleştirilmesine olanak yoktu. Bundan dolayı Balıkesir Kongrelerinden başlayarak ***Redd-i İlhak*** dernekleri, devletin askere alma yetkisini kullanarak belli doğumluları silah altına çağırmaya başlamışlardır. 29 Eylül 1919'da yayımlanan bir genelge ile de ***Hareket-i Milliye*** emrinde bulunan ***Kuvayimilliye***nin görevine son verileceği ve gönüllülerin kazalardaki jandarma kadrolarına alınacakları açıklanmıştır. Bu kararın, cephe gerisindeki güvenlik güçlerini bir araya getirip etkinliklerini artırma dışında, disiplinsizlikleri ve yöre halkının yakınmalarını önlemeye dönük olduğu da kuşkusuzdur. Çünkü çok az oranda da olsa Kuvayimilliye adına hareket ettiklerini söyleyen bazı kimselerin, halktan zorla para topladıkları ve çeşitli baskılar yaptıkları görülüyordu. Örneğin, 1919 sonbaharında Tavşanlı yöresinde Süleyman, Tahsin ve İshak adlı kişiler halktan "86.000" lira toplamış, vermeyenlere işkenceler etmişlerdir. Yapılan şikâyet üzerine bunlar yakalanarak cepheye gönderilmiştir (***HTVD***, 12 Belge, 293-294). Alaşehir Merkez Heyeti, cepheye gönderilen ***Kuvayimilliye*** birliklerinin yol üzerindeki köylere yük olmamaları için bunların demiryolu ile yollanmalarına çalışmış, ***Menzil*** örgütünü güçlendirmeye önem vermiştir.

Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşu ile, Batı Anadolu'da da ***Kuvayimilliye*** döneminden düzenli ordu dönemine geçilmiştir. "Çeteci" diye anılan ***Kuvayimilliye***nin büyük bir kesimi de, Kurtuluş Savaşını zaferle sonuçlandıran bu güç içinde görev almışlardır.

2) KADINLARIN KATKISI

Önemle belirtilmesi gerekir ki Kurtuluş Savaşının insan gücü söz konusu olduğunda yalnız erkekler değil, kadınlar da bunda çok etkin bir rol oynamışlardır. Türk kadını da erkekler gibi bir yandan siyasal mitinglere ve gösterilere katılıp seslerini yükseltmişler, bir yandan da halkı işgal kuvvetlerine karşı harekete getirmek için çalışmışlardır. Bu amaçla dernekler kurup örgütlenmişlerdir. Yalnız cephe gerisinde çalışmakla da yetinmemiş, cepheye silah ve malzeme taşımış, dahası ellerine silah alarak doğrudan doğruya savaşmışlardır.

İzmir'in işgalini protesto eden mitinglere yüzlerce kadın katılmış, asıl önemlisi de kitleleri coşturan konuşmaları da genellikle kadınlar yapmışlardır. Sultanahmet mitinglerinde konuşan Halide Edip kadınlara şöyle sesleniyordu: "Bugün ***İzmir***, yarın ***Konya***, bir müddet sonra ***İstanbul***.. Biz sesimizi bütün kâinatın işiteceği kadar yükseltmeliyiz. Bunun için bütün halkımız birlik içinde bulunmalıdır.." Üsküdar Doğancılar mitinginde konuşan ***"Asri Kadınlar Cemiyeti"***'nden Naciye Hanım, bu savaşımda kadınların da erkeklere yardım edeceklerini belirterek şunu belirtmiştir: "***İzmir***, mülkümüzün tarih hayatından coğrafyasından silinmez. Çünkü onda yüzyıllardır yaşayan Türk hatıraları, Türk anıtları, tamamıyla Türk zeybekleri, Türk anaları var. Ona sahip olmak isteyenler bu canlı anıtı, egemenlikleri altında yaşatamazlar." 22 Mayıs Kadıköy mitinginde H. Edip'le birlikte Münevver Saime Hanım da söz almış, yapılması gerekeni büyük bir açıklıkla vurgulamıştı: "Hiçbir zaman gözyaşlarıyla, adalette başarılı olunmaz. Çünkü bizim inliltimizi işitecek bir yürek yok! Örgütlenerek birlikler kurmalı ve çalışmalıyız..." İşgal kuvvetleri bu gözü pek kadını mitingten sonra tutuklamışlardı, ama o Anadolu'ya kaçıp orduda görev almış, çavuşluğa kadar da yükselmiştir.

Kuvayimilliyeciler ilk günlerden başlayarak kadınları yanı başlarında bulmuşlardır. İngiliz, Fransız ve Yunan işgaline karşı savaşan çetelerde kadınlar da erkeklerle birlikte omuz omza savaşmışlardır. Aynı zamanda ***İstanbul*** dışında Anadolu'da da örgütlenmeye yönelmişlerdir. 1919 Kasımında ***Erzurum Muradiye Camii***'nde toplanan kadınlara seslenen Kız Lisesinin Müdürü Faika Hanımın önerisi ile Anlaşma Devletleri temsilcilerine protesto telgrafları çekilmiştir. ***Sıvas***'ta ise daha önemli bir girişimde bulunularak ***Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*** (Vatan Savunması) adıyla bir örgüt kurulmuştur. Derneğin kuruluşuna M. Kemal ve ***Temsilciler Kurulu***'nun orada bulunduğu günlerde başlanılmıştır. Girişimcilerin öncüsü de Vali Reşit Paşanın eşi Melek Hanımdır. Kuruluşa ilişkin vilayete ilk başvuru 26 Kasımda yapılmış, valilik de derneğin kuruluşunu 9 Aralık 1919'da onaylamıştır. Bu arada da 28 Kasım günü ***Nümune Mektebi***'nde Sıvaslı kadınların da katıldığı bir genel kurul toplantısı yapılmıştır. Bu toplantı kimi araştırmacılarca ***"Sıvas Kadınlar Kongresi"*** diye adlandırılmışsa da (***BTTD***, 2, s. 16 vd.), toplantıda alınan kararlar ve buna ilişkin belgeler bir "kongre"nin

söz konusu olmadığını göstermektedir. Toplantıdan sonra padişaha, sadrazama ve içişleri bakanına telgraflar çekilerek yalnız ***İzmir***'in değil, ***Antalya, Adana, Maraş*** ve ***Urfa*** gibi "vatanın en aziz kısımları"nın işgal edilmesi kınanmıştır. Uygar Avrupa'nın ve Amerika'nın Türkiye'de işlenen facialara önem vermediğinin anlaşıldığına, bunun da kaygı verici olduğuna değinilen protestolarda Sıvas kadınları, Anlaşma Devletleri temsilcilerinden bu gerçekleri kendi devletlerine iletmelerini istemişlerdir.

Sıvas valiliği de, söz konusu toplantı hakkında ***İstanbul***'a içişleri bakanlığına bilgi verme gereğini duymuş ve merkezdeki islam kadınlarının, ülkenin "haksız yere işgalinden" üzüldüklerini ve "nefret duyduklarını" belirtmiştir (B. S. Baykal, ***AAMD***, I/1, s. 108-126).

Anadolu Kadınları Vatanı Savunma derneğinin 11 maddelik tüzüğü, ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** derneğince benimsenen ilkelerden esinlenilerek düzenlenmiştir. Derneğin gerekli görülen yerlerde şubeler açması da öngörülmüştür. Bu şubelerin de genellikle valilerin ya da kaymakamların girişimiyle açıldıkları görülmektedir. Çok geçmeden ***Amasya, Yozgat, Kayseri, Erzincan, Bolu, Konya, Niğde, Kangal*** ve ***Pınarhisar***'da şubeler açılmıştır. Dernek Başkanı Melek ve Sorumlu Sekreter Şefika Kâmil imzalarıyla Müttefik Devletler komiserliklerine işgalleri ve baskıları protesto eden telgraflar gönderilmiştir. Özellikle ***Maraş*** olayları dernek merkezi ve şubelerince şiddetle kınanmıştır. Dernek üyeleri çeşitli toplantılarla ulusal direnci güçlendirmeye çalışırlarken, topladıkları para ve eşya bağışları ile ***Kuvayimilliye***yi maddi yönden de desteklemişlerdir. Örneğin ***İzmir ve Maraş*** felaketzedeleri için bütün şubelerde bir yardım kampanyası açılmıştır. ***Sıvas*** merkezi, ***Ankara***'ya geçen Halide Edip'e bir "Hoşgeldiniz!" telgrafı göndermeyi bile ihmal etmemiştir. Ancak 1920 Mayısına kadar büyük bir etkinlik gösteren ***Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan*** derneğinin çalışmaları, Başkan Melek Hanımın eşi Reşit Paşanın ***Kastamonu***'ya atanmasından sonra eski boyutunu koruyamamıştır.

Söz konusu dernek dışında kimi yerlerde de ***Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti*** adıyla da kadın örgütleri kurulmuştur. Örneğin 24 Şubat 1920'de Burdur'da bu adı taşıyan dernek için yapılan seçimde başkanlığa İlköğretim Müfettişi Bekir Sıtkı'nın eşi Fıtnat, sekreterliğe de Fatma Hanımlar getirilmiştir (Agy., 671-710). Aynı şekilde ***Kastamonu***'da kurulan ***Müdafaa-i Hukuk Kadınlar*** derneği de büyük bir etkinlik göstermiştir. Orada çıkan ***Açık Söz*** gazetesi, derneğin protesto mitingleri düzenleme dışında, "Mücadele Sandığı" için halktan para toplamaya çalıştığını ve bazı devlet adamlarının eşlerine başvurup onları ulusal savaş için kocalarını etkilemeye çağırdığını haber vermektedir.

Bütün bu etkinliklerin dışında kadınlar Kurtuluş Savaşında cephelere de girerek yurt savunmasına katılmışlardır. Kara Fatma Kuvayimilliyeye katılmak için M. Kemal'e başvurmuştur. Ordu hizmetine alındıktan sonra Kocaeli'ne yollanmış, savaşlarda gösterdiği yararlılıklardan

ötürü subaylığa kadar yükseltilmiştir. İstanbul mitinglerinin etkileyici konuşmacısı Halide Edip er olarak girdiği savaştan çavuş rütbesiyle çıkmıştır. Milli Mücadele yılları Ankarasında elinde kılıcı, belinde fişekliğiyle dolaşan Fatma Seher, İzmit yöresinde bir birliğe komuta ediyordu! Kocasıyla birlikte ***Kuvayimilliye***ye girmiş, onun ölümü üzerine de komutayı üstlenmiştir. ***Osmaniye*** yakınındaki demiryolu tünelini Rahime adlı bir kadın tahrip ederek düşmanın geçişini engellemiştir. Kilikya yöresinde Hatice adında birisi kılavuzluk edeceğini söylediği Fransızları getirip ulusal kuvvetlere teslim etmiştir. Bunun aksine oğlunun düşmana yol gösterdiğini öğrenen Domaniçli Habibe, evladını kendi kurşunuyla cezalandırmaktan çekinmemiştir. Taşıdığı silah ve cephane ıslanmasın diye çocuğunun üstündeki örtüyü çıkarıp kullananlar ya da cepheye giderken yolda doğum yapan kadınların sayısı hiç de az değildir.

B) PARASAL VE MADDİ KAYNAKLARIN ARTTIRILMASI ÇABALARI

İşgallere karşı örgütlenme, savaşma ve bu arada yeni bir devlet kurma gibi biribirinden önemli girişimler, insan gücünün yanı başında ikinci bir kaynağı da zorunlu kılmaktadır: Maddi olanaklar. Hele bu savaşım, işbaşında bulunduğu varsayılan bir hükümete karşı da sürdürülüyorsa, parayı ve maddi kaynakları bulma, kullanma çok daha güçleşir, o oranda da önem kazanır. Türk Kurtuluş Savaşının hangi koşullar içinde başarıldığı, İsmail Habib Sevük'ün başarıyı M. Kemal ile özleştiren şu değerlendirmesinde en güzel ifadesini bulmuş gibidir: "Ordu yok dediler, 'Kurulur' dedi; Para yok dediler, 'Bulunur' dedi; Düşman çok dediler, 'Yenilir!' dedi, Kurdu, buldu, yendi..."

Milli Mücadele için gerekli olan paranın ve maddi gelirlerin şu yollarla sağlandığı görülmektedir: Yurtiçindeki bağış ve salmalar; yurtdışındaki Türklerin bağışları; yeni vergiler ya da vergi oranlarının artırılması; ulusal yükümlülükler; başka ülkelerden gönderilen yardımlar; yabancı devletlerden sağlanan yardımlar.

1) ***Yurtiçi bağışlar ve salmalar:*** Kentlerini ya da bölgelerini savunmak için örgütlenme gereğini duyanlar bunun için ilk aşamada gerekli olan para ve eşyayı da kendileri karşılamak zorunda kalmışlardı. Örgütlenmenin genişlemesine koşut olarak bağışların alanı ve türü de giderek artmıştı. Kongrelerin, hatta ***Temsilciler Kurulu***nun harcamaları genellikle bağışlarla karşılanmıştı.

Erzurum'da İl Kongresinden önce oluşturulan "2" çalışma grubu (heyet-i faale) halktan para bağışları yanında örgütte kullanılacak masa, sandalye, halı, yatak gibi malzemeyi bağış yoluyla toplamaya çalışmıştı. Batı Anadolu'da insanlar doğum tarihlerine göre silah altına çağrılınca, parasal kaynakların daha ayrıntılı olarak saptanması zorunlu görülmüştü. 26-30 Temmuzda toplanan ***Balıkesir Kongresi*** genel giderlerin,

kent ve beldelerde değişik katılma paylarına göre toplayacakları paralarla karşılanmasını kararlaştırmıştı. Bir tür ***salma*** olan bu kararla belirlenen oranlar yüzde 2 ***(Bergama)*** ile yüzde 21 ***(Balıkesir*** merkez) arasında değişiyordu. Ama ilçelerin paylarına düşen paraları halktan "bağış" şeklinde toplamaları öngörülmüştü. Kimden ne kadar para istenebileceğini kurullar kararlaştıracaktı.

Alaşehir Kongresinde yöresellikten bölgeselliğe geçilirken gelir kaynakları sorunu da önemle ele alınmıştı. ***Kuvayimilliye*** birliklerinin her türlü gereksinimlerini karşılamak ve cephe gerisi hizmetleri görmek için kurulan ***Menzil Müfettişlikleri*** için oldukça ayrıntılı bir yönerge düzenlenmişti. Ayrıca her ilçede ***maliye*** ve ***levazım*** kurulları oluşturulması da yararlı görülmüştü. Genel giderler için de ***Balıkesir***'de kabul edilen "katılma payı" sistemi geliştirilmişti. ***Alaşehir***'den ***Uşak***'a taşınan merkez heyeti çalışmalarının önemli bir kesiminin gelir sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir. 1919 Eylülü sonlarında "400.000" liralık "6" ay süreli bir bütçe yapılmış ve bu paranın da gene ilçe örgütlerince belirlenen paylara göre sağlanması öngörülmüştü. Bu oranlar yüzde 1,5 (***Ödemiş***'in işgal altında olmayan kesimi) ile yüzde 30 ***(Uşak)*** arasında değişiyordu. Ancak bunlar harcamaları karşılamaya yetmediğinden, 1920 başlarında Salihli'de bir araya gelen örgüt temsilcileri "ithalat ve ihracat"tan belirli miktarda bir "bağış" (iane) alınmasını kararlaştırmışlardır. Giderek büyük baş hayvanlardan da yüzde 2 oranında bağış alınmış, böylece bu "iane" vergiye dönüştürülmüştür.

Temsilciler Kurulunun giderleri de ***Erzurum***'dan başlayarak, il örgütlerinin topladıkları ya da gönüllü olarak yapılan bağışlarla karşılanmıştı. ***Sıvas Kongresi***nde bir bütçe yapılması düşünülmüşse de illerin belirli paylarla giderleri karşılaması uygun görülmüştü. Ancak bu katılma payları düzenli olarak gönderilemediği için zaman zaman parasız kalınmıştı. ***Temsilciler Kurulu***nun ***Sıvas***'tan ***Ankara***'ya taşınması için gerekli parayı M. Kansu ***Osmanlı Bankası***ndan borçlanarak sağlamıştı. Bu nedenle M. Kemal'in ***Ankara***'ya geldiğinde "1.200" lirası olduğu hakkında F. Rıfkı Atay'ın verdiği rakam (***Çankaya***, 345) sağlıklı görülmemektedir. Çünkü Kansu'nun ***Sıvas***'ta aldığı "1.000" lira ***Ankara***'ya geldikten birkaç gün sonra ***"48"*** kuruşa düşmüştür. O sırada Müftü Rıfat Börekçi'nin getirdiği "1.000" lira ***Ankara*** halkının ilk bağışı olmuştur. Bayram Sakallı'nın ***Müdafaa-i Hukuk*** defterlerinden saptadığına göre ***Temsilciler Kurulu***na yapılan bağışlar "13.048" lira "74" kuruşu bulmuştur. Bunun dışında Ankaralıların kendi aralarında "46.500" lira yardım topladıkları belirtilmektedir. Ankara örgütünün ***Büyük Millet Meclisi***nin açılması hazırlıkları için de maddi yardımlarda bulundukları anlaşılmaktadır.

Halktan "para ya da madde" olarak alınan bu bağış ve salmalar, kimi yakınmalara yol açmıştı. Bu nedenle BMM açıldıktan bir hafta sonra Konya Milletvekili Abdülhalim Çelebi, bu sistemin hemen kaldırılmasını önermişti. Hükümet, 16 Mayısta ***Kuvayimilliye*** birliklerini Milli Savun-

ma Bakanlığına bağlanmasını öngören bir kararname yayımlanmıştı. Çok geçmeden de 8 Kasımda çıkartılan yeni bir kararname ile de her türlü bağışın toplanması hükümetin özel iznine bağlanmış, böylece örgütlerin ya da kişilerin bağış toplamalarına son verilmişti.

2) ***Yurtdışındaki Türklerin bağışları:*** Kurtuluş Savaşı sırasında yurtdışında bulunan Türklerin de maddi yardımları olmuştu. Bunlardan bir kısmı bu amaçla örgütler de kurmuşlardı. Zekeriya Sertel'in tanıklığına göre, ABD'de bulunan Türklerden ***Detroit***'te yaşayanlar özellikle savaşta yetim kalan çocuklara yardım etmek için bir örgüt kurmuşlardı. Toplanan paralar 1922 başlarında oraya çağrılan Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Fuat Bulca'ya teslim edilmişti. Kampanyada işçilerden biri tek başına "18.000" dolar bağışta bulunmuştu (s. 166 vd.).

3) ***Vergi oranlarının arttırılması ya da yeni vergiler konulması:*** Yukarıda değinildiği gibi ***İstanbul***'un işgali üzerine ***Temsilciler Kurulu***nun aldığı önlemlerden biri de ***Osmanlı Bankası, Düyun-ı Umumiye*** ve ***Reji*** (Tekel) şubelerinin parasal varlıklarına el koymak ve buralardan, İstanbul'a para gönderilmesini yasaklamak olmuştu. BMM'nin kabul ettiği ilk yasa da ***hayvanlar vergisi (ağnam)*** yasası olmuştu. Ancak bunda bir vergi artırımı değil, miktarı belirleme söz konusu idi. İstanbul Mebuslar Meclisinde ilk saptanan miktara göre "4" katı alınmakta olan bu verginin "8" katına çıkartılması önerilmiş, ama sonuçlanmamıştı. TBMM'nin açılışının ikinci günü, 24 Nisanda belirsizliği gidermek için hayvanlar vergisinin eskisi gibi "4" katı alınmasını içeren önerge kabul edilmişti. Ama aradan "7" ay geçtikten sonra bu vergi bir misli artırılmış, yani "8" katına çıkarılmıştı.

BMM'nin gelir arttırıcı ilk yasası da ***gümrük*** vergisinin "5" katına çıkartılması olmuştu. Bunu ***gelir vergisi***nde yapılan artışlar ve ihracat vergisinin yeniden düzenlenmesi izlemişti. Vergi oranlarını artırmaya ya da yeni vergiler almaya yönelik yasalar ya da hükümetin aldığı önlemler, Alparslan Müderrisoğlu'nun incelemesinde ayrıntılarıyla sergilenmiştir. Bunlar içerisinde ***bedel*** diye anılan ***Askerlik Yükümlülüğü Yasası*** büyük özellik taşımaktadır. Askerlik hizmeti karşılığını ***(bedel)*** vereceklerin silah altına alınmamasını öngören tasarının büyük bir gelir sağlayacağı düşünülmüştü. Fakat Mecliste sert eleştirilerle karşılaşılmıştı. Manisa Milletvekili Vehbi Bey şöyle konuşmuştu: "Memlekette kan vergisi alınması gerektiği bir zamanda, fakirlere, 'Siz gidin, sınırlarda ölün', zenginlere de, 'Siz gidin, kışın sobanızın başında rahat oturun' demeyi hiçbir vicdanın kabul edeceğini zannetmem." Sonuçta, askerlik yükümlülüğünde hiç kimseye ayrıcalık tanınmayacağı görüşüyle tasarı kabul edilmemişti. Bunun üzerine hükümet bir süre sonra ***bedeli*** zaten güvenlik nedeniyle silah altına alınmayan Müslüman olmayan vatandaşlar için kabul eden yeni bir tasarıyla gelmişti. 1921 Ağustosunda yasalaşan ***bedel***den, yılda "5" milyon lira gelir sağlanacağı hesaplanmıştı (O Müderrisoğlu, 347-351).

Özetle, TBMM, savaş süresince ek gelir sağlamak amacıyla "19" ya-

sa çıkartmıştı. Ama genel olarak halkın ana gelir kaynağı olan tarım üzerinden alınan vergi miktarlarını arttıran bu yasalarla bütçe gelirlerini arttırmak ve giderleri karşılamak sınırlı kalmıştı.

4) ***Ulusal yükümlülükler (Tekâlif-i Milliye):*** Kurtuluş Savaşında parasal gelirleri ve maddi kaynakları artırmak amacıyla başvurulan yollardan biri de, bütün vatandaşlar için bazı yükümlülükler getirilmesidir. Bu önlemler, TBMM'nin ***Sakarya Savaşı*** öncesinde M. Kemal'i ***başkomutan*** seçip kendi yetkilerini geçici bir süre için ona devretmesine dayanılarak yayımlanan buyruklar ile alındığı için yasal bir nitelik taşımaktadır. 5 Ağustos 1921'de yürürlüğe giren Başkomutanlık Yasasının "2." maddesi şu hükmü içeriyordu: "Başkomutan, ordunun manevi gücünü en yüksek dereceye çıkarmak, sevk ve idaresini bir kat daha güçlendirmek hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin bununla ilgili yetkilerini Meclis adına kullanmaya yetkilidir."

Başkomutan Mustafa Kemal, böylece kendisine tanınan "yasa gücünde emir verme" yetkisini kullanarak 7-8 Ağustos 1921'de biribiri arkasına "10" buyruk (emir) yayımlamıştır. Vatandaşlara birçok yükümlülükler getirdiği için bu emirlere o zamanki deyimle ***"Tekâlif-i Milliye Emirleri"*** denmiştir. Ayrı ayrı konulara, yükümlülüklere ilişkin olan bu buyrukların içerikleri şöyle özetlenebilir:

1) Her ilçede kaymakamın başkanlığı altında, mal müdürü ve ilçenin en büyük askeri amiri ile idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtikleri ikişer üyeden oluşan Tekâlifi Milliye Komisyonları kurulacaktır. Bu komisyonlara mahalli Müdafaai Hukuk Cemiyetleri Merkez Kurulundan iki üye ile köylerde imamlar ve muhtarlar doğal üye sıfatıyla katılacaklardır. Tekâlifi Milliye Komisyonları derhal toplantılara başlayacak ve hiçbir komisyon üyesine hizmetlerine karşılık ücret ödenmeyecektir. Ayrıca, her komisyon iki ay süre ile askeri hizmetleri geri bırakılmak üzere altı memur çalıştıracaktır.

Tekâlifi Milliye Komisyonları, savaş ekonomisine giren ve Tekâlifi Milliye Emirlerinde belirtilen malları toplayarak kendisine bildirilen cepheye gönderecek, ayrıca emirlerin hizmet yükümlülüğü taşıyan hükümlerini uygulayacaktır. Komisyon üyelerinden görevinde ihmal gösterenler, vatana ihanet suçu işlemiş sayılarak ona göre cezalandırılacaklardır.

2) Şehirler, kasabalar ve köylerdeki her ev birer kat çamaşır (kilot ve fanila veya benzeri iç giyimi), birer çift çorap ve birer çift çarık hazırlayarak belirli süre içinde komisyona teslim edecektir. Ordu ihtiyaçlarında kullanılacak bu giyeceklerin, mahalli özellikler göz önünde tutularak hazırlanmasına dikkat edilecektir.

3) Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi yapımına yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kösele, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamul veya yarı mamul çarık, fotin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nal, nal yapımında

kullanılan demir, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganların yüzde kırkı Tekâlifi Milliye Komisyonlarına teslim edecektir. Teslim edilen malların bedelleri daha sonra devlet tarafından ödenecektir.

4) Tüccar ve halkın elinde bulunan buğday, un, saman, arpa, kuru fasulye, bulgur, nohut, mercimek, koyun, keçi, kasaplık sığır, şeker, gazyağı, pirinç, sabun, tereyağı, zeytinyağı, tuz, çay ve mum stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulacaktır. El konulan malların paraları daha sonra devlet tarafından ödenecektir.

5) Ordu ihtiyacı için evvelce alınan taşıt araçlarının dışında, halkın elinde kalan her türlü taşıt aracıyla (at arabası, yaylı, öküz arabası, kağnı, at, eşek, katır, deve, deniz motoru, taka) halk ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartı ile orduya ait malzemeyi istenen yere kadar taşıyacaktır. Taşıma hizmetleri parasız yürütülecek, kimseye ücret ödenmeyecektir.

6) Ülkeyi terk etmiş olanların hazineye geçmiş olan mallarından ordu ihtiyacına yarayacak olanlara el konulacaktır.

7) Halkın elinde bulunan savaşta kullanılabilecek her türlü silah ve cephane en çok üç gün içinde Tekâlifi Milliye Komisyonlarına teslim edilecektir. El konulan silah ve cephane için ücret ödenmeyecektir.

8) Halkın, tüccarın ve nakliyecilerin elinde mevcut benzin, vakum, gresyağı, makineyağı, donyağı, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil lastiği, kamyon lastiği, lastik yapıştırıcı solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, çıplak tel, pil, tecrit edici madde ve bunlara benzer malzeme ile sülfirikasit stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulacaktır. Alınan mal ve malzemenin bedelleri daha sonra sahiplerine ödenecektir.

9) Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve araba yapan esnaf ile imalathaneler tespit edilecek, bunların üretim, onarım ve yapım güçleri hesaplanacaktır. Ayrıca kasatura, kılıç, mızrak ve eğer yapabilecek zanaatkârlar aranıp tespit edilecektir. Yukarıda belirtilen esnaf, imalathane ve zanaatkârlar savaş araç ve gereçleri üretim, onarım ve yapımı ile görevlendirilecektir. Devamlı görevlendirilenlere geçimlerine yetecek ücret ödenecektir.

10) Evvelce halka bırakılmış bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarının bütün teçhizat ve koşum hayvanları dahil olmak üzere yüzde yirmisi; binek at, top çekebilecek hayvanlar, yük taşıma atı, katır, eşek ve develerin yüzde yirmisi ordu adına alınacaktır. Bütün bu alınanların bedeli sonradan ödenecektir.

Bu içeriklerinden de anlaşılacağı gibi ulusal yükümlülükler "Milli Mücadele"nin kazanılması, yurdun kurtarılması için ulusun elinde bulunan bütün maddi olanakların kullanılması ilkesine dayandırılmıştı. Bazı hükümleri ile veresiye satın alma, kimi hükümleri ile de zoralıma benzetilebilirdi. Kimi zanaat sahipleri için zorunlu çalışmaları da kapsı-

yordu. Bu yükümlülükler ne geçmiş yılların uygulamalarından çıkartılmış, ne de belirli bir doktrin gereği düşünülmüştü. İçinde bulunulan koşulların zorlamasıyla getirilmiş önlemlerdi ve hiçbir ayrım yapılmaksızın bütün kesimler, tüm vatandaşlar için öngörülmüştü. Uygulamada süratı sağlamak için her ilçede birer Ulusal Yükümlülük Komisyonu kurulurken, eşgüdümü ve denetim için de ***Ankara***'da başkomutanlık karargâhında özel bir büro da oluşturulmuştu.

Ordu gereksiniminin karşılanmasında, dolayısıyla da ***Sakarya*** zaferinin kazanılmasında bu yükümlülüklerin büyük etkisi görülmüştür.

5) ***Başka ülkelerden gönderilen yardımlar:*** İslam halifeliğinin merkezi olan ***İstanbul***'un Hıristiyan ordularınca işgal edilmesi ve Yunanlıların İzmir yöresinde Müslüman halka yaptıkları zulüm ve baskının Müslüman dış dünyada uyandırdığı tepki, kimi ülkelerde Türkiye'ye hiç olmazsa parasal yardım edilmesi gibi bir eğilim doğurmuştu. Bu bağlamda en büyük girişim Hint Müslümanlarınca yapılmıştı. Bunun dışında bazı Avrupa ülkelerinden de ***İzmir***'de felakete uğrayanlara Türk Kızılay'ı ***(Hilal-i Ahmer)*** aracılığı ile yardım gönderilmişti.

O yıllarda ***Roma***'ya yerleşmiş olan ve TBMM hükümeti ile Avrupa devletleri arasında ilişkileri yürütmekte rol oynayan G. Kemali Söylemezoğlu ile Reşit Saffet Atabinen'in Kızılay adına yardım kabul ettikleri de bilinmektedir. 1920 başlarına ilişkin bir İngiliz haberalma raporunda, R. S. Atabinen'in İsviçre'de toplanan "20.000" lirayı "millici"lere gönderdiği söylenmektedir (***İBA***, I, No. III Ek).

Bunun dışında asıl önemli yardım Hint Müslümanlarınca yapılmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonunda ***Hindistan***'da İngilizlerin siyasal bir pazarlık haline getirmek istedikleri halifeliği korumak için ***Hindistan Halifelik Kongresi (All India Khalifat Congress)*** adıyla bir birlik kurulmuştu. Dikkati çeken, bu birliğin Hindularca da desteklenmesi idi. Çünkü İngiliz egemenliğine karşı direnmeye başlayan Hindular ve yavaş yavaş onların önderliğine yükselen Mahatma Gandi, amaçlarına ulaşabilmek için güçlü ve parçalanmamış bir Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını gerekli görüyorlardı. Türkiye'yi destekleme konusunda Hint Müslümanları ile Hindular arasında 1919 Mayısında varılan görüş birliği sonraki bazı girişimlerle daha da pekişmişti. 17 Ekim 1919 "halifelik günü" ilan edilmiş ve işyerleri kapatılarak genel greve gidilmişti. 1920 Şubatında "2" halifelik konferansı düzenlenmişti. 8-10 Temmuz 1921'de ***Karaçi***'de "5.000" kişinin katıldığı konferansta ise Türkiye'ye ve Kurtuluş Savaşına yardım etmeyi öngören daha somut kararlar alınmıştı. Buna göre:

a) Göz kamaştırıcı zaferlerinden (İnönü Savaşları) ötürü M. Kemal ve Ankara hükümeti kutlanacaktı.

b) Müslümanlar bundan böyle İngiliz ordusunda görev almayacaklardı.

c) İngilizler, Ankara hükümetine karşı askeri bir harekete girişecek olursa, Hint Müslümanları onlara karşı direneceklerdi.

ç) İzmir'de felakete uğrayanlara yardım için her yerde oluşturulacak komiteler aracılığı ile "4" milyon Rupi toplanacaktı (Sinha, ***M. Kemal ve M. Gandi***, 118 vd.).

Bununla birlikte Hindistan'dan yapılan para bağışlarının bu karardan önce, 1920 Temmuzunda başladığı anlaşılmaktadır. O günlerde ***Roma***'ya gelmiş olan Hint Halifelik Komitesi Başkanı Muhammet Ali, orada G. K. Söylemezoğlu'na "2.000" İngiliz lirası bağışta bulunmuştu. Söylemezoğlu, M. Kemal'e yazdığı 28 Temmuz 1920 günlü mektubunda, ***İzmir***'de felakete uğrayanlara yardım için verilen bu paranın ***Hindistan***'da ***bağış*** yoluyla sağlandığını belirtmekte ve bunu Eskişehir Kızılayına yatırıp makbuzunu M. Ali'ye vermek zorunda olduğunu da eklemektedir (Şimşir, ***Atatürk ile Yazışmalar***, I, 76-80). İki yıl sonra M. Kemal'in C. Hotani'ye yazdığı mektupta, 1921 sonu ile 1922 başlarında ***Roma*** yoluyla gönderilen "28.000" İngiliz lirasının alındığı bildirilmektedir. Ancak Hindistan'dan gelen paranın tutarı hakkında verilen rakamlar biribirini tutmamaktadır. Muhammet Ali'nin 1922 Martında Esat Fuat Turgay'a yazdığı mektupta "Son '6' ay içinde 70.000 İngiliz lirası" gönderildiğinden söz edilmektedir. Lord Kinros yardımın "125.000" İngiliz lirasını bulduğunu öne sürmekte, Selek ise İtalya'dan Câmi Baykut aracılığıyla ***Ankara***'ya gelen paranın "300.000" lira olduğunu (I, 135) söylemektedir. ***Türk Kızılayı***na yapılan para yardımı ***Osmanlı Bankası***nda özel bir hesaba alınmış ve genellikle Batı Anadolu'da işgal felaketine uğrayan ailelere yardım için kullanılmıştır. Nitekim ***Büyük Taarruz***dan önce bunun 110.000 lirası köyleri yakıp yıkılan halka dağıtılmak üzere Batı Cephesi Komutanlığına gönderilmiştir. Geriye kalanı da 1924'te kurulan ***İş Bankası***na sermaye olarak verilmiştir.

6) Yabancı devletlerden sağlanan yardımlar; Sovyet Rusya'nın yardımı: Türk Kurtuluş Savaşını yalnız uluslararası siyaset alanında değil, maddi yardımlarla da destekleyen devletlerin başında Sovyet Rusya yer almıştı. Bunun da başlıca nedeni, Bolşevik İhtilali ile işbaşına geçen Rusya yöneticilerinin çarlığı geri getirmek amacıyla İngiltere ve Fransa'nın açtıkları savaşla Türkiye'nin paylaşılması girişimleri arkasında aynı sömürgecilerin bulunduğu gerçeğini görerek Anadolu hareketini emperyalizme karşı bir başkaldırma kabul etmeleri idi.

Bu nedenle Sovyetler daha ***Kuvayimilliye***nin kuruluş döneminde Anadolu ile ilgilenmeye başlamışlardı. ***Karakol Cemiyeti*** ile ilişki kurmuşlar, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Başkanı Hacim M. Çarıklı'yı da ziyaret edip "yardım" edebileceklerini bildirmişlerdi. ***Erzurum*** ve ***Sivas*** Kongrelerinde yeni bir kapitülasyon yaratmaması koşuluyla Türkiye topraklarında gözü olmayan bir devletin teknik ve maddi yardımlarının kabul edilebileceği ilkesi kabul edilince, M. Kemal böyle bir yardım sağlanması için Halil Kut'u Sovyet Rusya'ya göndermişti. Bu girişimde, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in 13 Eylül 1919'da "Türkiye İşçi ve Köylülerine" başlıklı bildirisinin etkisi de olmuştu. İngiltere'nin ***İstanbul*** ile Boğazları ele geçirdiğini ve Türkiye, ***İran, Afganistan*** ile ***Kafkas-***

ya'ya da egemen olmak istediğini belirten Çiçerin, ideolojik konulara girmeksizin, Türkiye'nin ancak işçi ve köylülerinin çabasıyla kurtarılabileceğine işaretle, "Rus İşçiler ve Köylüler Hükümeti"nin Türkiye'ye bir kardeş olarak yardım elini uzatmaya hazır olduğunu söylüyordu.

Enver Paşanın kardeşi olan Halil Kut, 'Türk ulusal kuvvetlerinin temsilcisi" olarak ***Moskova***'da Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile yaptığı görüşmeler sonunda yardım ilke olarak kabul edilmişti. Ancak bir yandan iki ülke arasındaki ulaşım yollarının kapalı olması, öte yandan Mustafa Suphi tarafından kurulan ***Türkiye Komünist Partisi*** ve Baha Sait'in 11 Ocak 1920'de ***Bakû***'da imzaladığı bir anlaşma gibi ideolojik gelişmeler bu yardımın başlamasını geciktirmişti.

TBMM'nin açılışından "3" gün sonra M. Kemal Sovyetlerle diplomatik ilişki kurmak için önemli bir girişimde bulunmuştu. 26 Nisan 1920'de Lenin'e bir mektup yazarak TBMM'nin emperyalizme karşı ortakça savaşmaya kararlı olduğunu, bu amaçla da resmi ilişkiler kurmak istediklerini bildirmişti. Aynı zamanda ***Kafkaslar***da bağımsızlıklarını ilan etmiş olan cumhuriyetler için ortak bir siyasa izlenmesini önermiş, Türk kurtuluş hareketinin para ve silah yardımına gereksinmesi bulunduğunu belirterek, şimdilik ***"5" milyon altın Ruble*** gönderilmesini dilemişti. M. Kemal'e yanıt, Çiçerin'den gelmişti. O, 3 Haziran tarihli mektubunda, yeni Türk hükümetinin dış siyasetteki ilkelerini belirleyen ***Ulusal Ant*** (Millimisak) hükümlerini öğrenmekten memnun olduklarını belirtmiş ve iki taraf arasında dostluk ve yardımlaşma ilişkilerinin sürekli olabilmesi için, diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulmasını istemişti (Karabekir, ***İH***, 735).

Bu arada ***Moskova***'da bulunan Halil Kut, Sovyetlerin ilk aşamada şu yardımlarda bulunmayı kabul ettiklerini bildirmişti: Yarısı altın olmak üzere "2" milyon lira, "60.000" tüfek, "12" ağır top, "108" sahra topu. Kut, M. Kemal'e yazdığı mektupta da Sovyetlerin yardımın içeriğini ve miktarını "şimdilik" açıklamak istemediklerini eklemişti.

Bu gelişmeler üzerine TBMM hükümeti, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh'un başkanlığında İktisat Bakanı Y. Kemal Tengirşenk'in de bulunduğu bir heyetin ***Moskova***'ya gönderilmesine karar vermişti. 19 Temmuz 1920'de Sovyet başkentine varan Türk heyeti, hemen görüşmelere başlamıştı. Bir ara durma aşamasına gelen görüşmeler sonunda olumlu bir havaya girmiş ve 16 Mart 1921'de ***Moskova Antlaşması*** imzalanmıştı.

Sovyet yardımı da bu arada Türk heyeti henüz ***Moskova*** yolunda iken başlamıştı. Halil Kut, 1920 Temmuzunda Sovyetlerden "100.000 lira değerinde altın almış ve bunu ***Ağrı*** (Karaköse)daki Tümen Komutanı Cavit Erdelhun'a teslim etmişti. Külçe halindeki altınlar 8 Eylül 1920'de ***Erzurum***'a getirilerek hastane kantarında tartılmış, '200' Kg. kadarı orada alıkonulmuş, büyük kısmı ***Ankara***'ya gönderilmişti" (Karabekir, ***İH***, 882). Arkasından, Moskova görüşmeleri hakkında bilgi vermek için bir ara yurda dönen Y. K. Tengirşenk de Ekim ayında "1" milyon altın

Ruble getirmişti (Bıyıklıoğlu, ***Atatürk Anadolu'da,*** 20). ***Moskova Antlaşması***nda Sovyetler yardıma ilişkin bir maddenin yer almasını istememişlerdi. Ancak Çiçerin aynı gün Y. K. Tengirşenk'e verdiği mektupta, birkaç yıl boyunca Türkiye'ye yılda "10" milyon altın ruble yardım etmeyi üstlendiklerini belirtmişti:*

16 Mart 1921
No. 11/390

Sayın Başkan,

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla, Rus Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilciliğinin bildirmiş olduğu isteğe uygun olarak, 1921 yılından başlayarak birbirini izleyen birkaç yıl boyunca yılda on (10) milyon altın rubleyi, sözü geçen hükümete ödemek kararı aldığını, bilginize sunmakla şeref duyar. Rus Sovyet Hükümeti, ülkelerimizi birleştiren dostluğa uygun olarak ve Türkiye'ye karşı duygularının karşılıklı olduğunu bilerek, Türk halkının ekonomik refahına katkıda bulunmakla kıvanç duyar.

Saygılarımı kabul etmenizi dilerim, Sayın Başkan.

Rus Temsilciliği Başkanı ve
Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri
Georgi Çiçerin

Böylece Sovyet yardımı, bir resmi belgeye de dayandırılmıştı. ***İkinci İnönü*** Savaşının kazanılmasından sonra Sovyet Elçisi Mdvani 9 Nisan 1921'de M. Kemal'e "hediye" olarak "30.000 altın ruble" sunmuştu. Moskova'da antlaşmayı imzalayan Y. K. Tengirşenk ile Dr. Rıza Nur'a da "4" milyon altın ruble teslim edilmişti. Sovyet belgelerine göre Nisan 1921'den Mayıs 1922'ye kadar yapılan para yardımı "10" milyon altın rubleyi bulmuştur. Müderrisoğlu ise, H. Kut'un getirdiği külçe altın dışındaki yardımın "11" milyon altın ruble olduğunu hesaplamaktadır (s. 546). Böyle de olsa Çiçerin'in mektubunda kullandığı "birkaç yıl boyunca her yıl 10 milyon" sözü gerçekleşmemiş demektir. Öte yandan Rusların bu yardımı ***Buhara Cumhuriyeti***'ndeki Türklerin toplayıp ***Moskova***'ya gönderdikleri "100 milyon ruble"den ödedikleri hakkında, o zamanki Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu'nun öne sürdüğü görüşü (***Yakın Tarihimiz***, I, 292) destekleyen bir belge bugüne kadar bulunamamıştır. Müderrisoğlu'nun da belirttiği gibi, bu miktarda paranın niçin Moskova kanalı ile gönderildiğini açıklamaya da olanak yoktur.

---

* Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, 1967, s. 232-233.

C) SİLAH KAYNAKLARI

Anadolu'daki ulusal direnişin öncüleri yurt savunması, yani savaş için çok zorunlu olan silah ve cephane sağlama gibi zor bir sorunu da çeşitli yollara başvurarak çözmeyi başarmışlardı. Bunlar da şöyle özetlenebilir.

1) ORDU ELİNDEKİ SİLAH VE MALZEME

Mondros Mütarekesi Türk ordusunun silahsızlandırılmasını ve mevcut silah ve mühimmatın belirli merkezlerde toplanmasını öngören bir madde içerdiği halde, kimi komutanlar bunları teslim etmeyip daha güvenli yerlere taşımaya çalışmışlardı. M. Kemal, Mersinli Cemal, Yakup Şevki Subaşı ve K. Karabekir bu konuda daha duyarlı davranan komutanlar olarak dikkati çekmektedir. M. Kemal, Yıldırım Orduları Komutanlığından ayrılmadan, 2 Kasım 1918'de Almanların bıraktıkları malzemenin Toros'ların kuzeyine taşınmasını emretmişti (***HTVD***, 27, Belge. 714). IX. Orduda Y. Şevki silah ve cephaneyi teslim etmede çok ağır davrandığı için İngilizlerin şikâyeti üzerine geri çağrılmıştı. Ne var ki, o ordunun XV. Kolorduya dönüştürülmesinden sonra komutanlığa atanan Karabekir de aynı şekilde davranmıştı. Kadro fazlası sayılan tüfeklerin süngü kollarını ***İstanbul***'a göndermediği için Gnl. Milne bu kez ondan yakınmıştı. Ordu elindeki silah ve malzemenin teslîminden kaçınıldığı için "milliciler" tarafından kullanılan silah sayısı, Anlaşma Devletlerince saptanan "mütareke dönemi" rakamlarından daha fazla idi. İngiliz Yüksek Komiserliğine verilen 24 Temmuz 1919 günlü bir raporda, Kuvayimilliyecilerin, Osmanlı ordusundan kalan "600.000" silaha sahip oldukları öne sürülmüştü (***İBA***, I, No. 22 Ek). Gerçi İngilizler silahların ulusal direnişçilerin eline geçmemesi için her türlü önleme başvuruyorlardı. Örneğin, 1919 Ağustosunda ***Pendik***'te cephaneyi denize dökmüşlerdi (***BTTD***, 67-68, No. 34). Batı Anadolu sahillerini de denizden denetlemeye başlamışlardı, ama "milliciler" silah sağlamak için her türlü çabayı harcıyorlardı.

2) SİLAH VE MÜHİMMAT YAPIM VE ONARIMI

İmparatorluk döneminde Anadolu'da bir savaş sanayii kurulamamıştı. Bu nedenle daha Erzurum Kongresinden başlanarak küçük çaplı bazı silahların yapım ya da onarımları için girişimlerde bulunulmuştu. Temsilciler Kurulu, ilk iş olarak boş fişek kovanlarının yeniden doldurulmasını emretmişti. Karabekir de ***"İş ocağı"*** adıyla küçük bir atölye kurarak onarım işlerine yönelmişti. ***Temsilciler Kurulu***nun ***Ankara***'ya taşınmasından sonra da ***Ankara***'da ve ***Eskişehir***'de birer silah fabrikası

kurmaya çalışılmıştı. ***Eskişehir***'deki demiryolu onarım atölyesi, 1920 Temmuzunda silah onarımı yapacak bir atölyeye dönüştürülmüştü. ***Ankara***'da ***Yahşihan*** dekovil hattına ait küçük tamirhanede de silah onarımı yapılacak değişiklikler sağlanmıştı. Arkasından, yurt düzeyinde bir örgütlenme gerçekleştirebilmek amacıyla 10 Ocak 1921'de ***İmalat-ı Harbiye*** (Savaş araç ve gereçleri yapımı) Müdürlüğü kurulmuştu. Bunları ***Keskin***'de kurulan bir fişek fabrikası izlemişti. Bunların dışında ***İnebolu*** ve ***Kastamonu***'da da yapım ve onarım için atölye ve imalat yerleri oluşturulmuştu. Kurtuluş Savaşında kullanılan yerli süngülerin çoğu ***Kastamonu*** Sanat Okulunda ve demircilere ait özel dükkânlarda yapılmıştı. ***Konya***'daki demiryolu atölyesi de top onarımı için kullanılmıştı.

Silah ve mühimmat dışında ordu için gerekli her türlü giyim kuşam ve kullanım malzemesi ile hayvanların koşum takımları irili ufaklı işyerleri dışında erkek kadın vatandaşların çalışmaları ve çabaları ile sağlanmıştı.

3) DEPOLARDAN SİLAH VE MALZEME KAÇIRILMASI

Kurtuluş Savaşında kullanılan silah ve mühimmatın küçümsenemeyecek bir bölümü, Anlaşma Devletlerinin denetimleri altındaki depolardan sağlanmıştır. Çok tehlikeli olan bu yola başvurmayı da "millici" harekete bağlı ya da onun adına çalışan örgütler üstlenmiştir. Bunlar arasında ***MM, Hamza*** ve ***Zabitan*** adlarıyla anılan gruplar ve değişik gizli örgütler dikkati çekmektedir.

Akbaş cephaneliği baskını: Denetim altındaki depolardan elde edilen silah ve mühimmat konusunda en çok yankı uyandıranı ***Akbaş*** baskını olmuştu. ***Gelibolu*** yakınındaki bu cephanelik, Fransız birliklerinin denetimindeydi. ***Balıkesir Müdafaa-i Hukuk*** heyeti Rusya'ya götürüleceği söylenen bu silahları ele geçirmek için Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi ile Dramalı Rıza'yı görevlendirmişti. Onlar da 26/27 Ocak 1920 gecesi depoyu basmışlar, buradaki "8.000" tüfek, "40" mitralyöz ve "20.000" sandık cephaneyi bir motorla Anadolu yakasındaki ***Umurbey (Burgaz)*** iskelesine taşımışlardı. Bunlar ***Gönen***'in ***Yenice*** köyüne götürülüp depo edilmişti.

Fakat ***Akbaş***'tan getirilen silah ve malzemenin bir kısmı kullanılamamış, baskının kahramanları da çok geçmeden hayatlarından olmuşlardı. Baskın büyük yankılar uyandırmış, İngilizler Harbiye Bakanı Cemal Paşayı suçlarlarken, İstanbul hükümeti ile işbirliği yapıp Ahmet Anzavur'u yeniden harekete geçirmişlerdi. Anzavur Yenice köyündeki bu silahları ele geçirmeye yönelince Dramalı Rıza Bey, 21 Şubatta depoyu havaya uçurtmuştu! Kendisi de bir süre sonra ***İstanbul***'da yakalanıp idam edilmişti. "Akbaş Kahramanı" olarak tanınan Köprülü Hamdi Bey de Anzavur'un adamlarının eline düşmüş ve bir değirmende öldürülmüştü (18 Şubat 1920. ***TİH***, VI, 74 vd.).

Akbaş olayından sonra müttefiklerin denetimleri artırmasına karşın ***İstanbul*** dolaylarından, Anadolu'ya silah kaçırılmasının önüne geçilememişti.

Hamza Grubu: Anadolu'ya silah kaçırılmasında etkili olan bu grup TBMM hükümetinin onayı ile İstanbul'da kurulmuştu. Yzb. Neşet'in yönettiği grup silah ve malzeme dışında Milli Mücadeleye katılmak isteyenleri de Anadolu'ya taşıyor, aynı zamanda ***Ankara***'ya haber topluyordu. 1920 Eylülü sonlarında oluşan grup o yıl sonlarına kadar etkinliklerini sürdürmüştü. Bu arada daha çok Rusya'da Çarlığı geri getirmek için savaşan Gnl. Vrangel'in ***Gelibolu*** dolaylarında bıraktığı silah ve cephaneyi Anadolu'ya göndermeye çalışmıştı. Bu kapsamda "43" makineli tüfek kapağı, "8" batarya dürbünü ve "5" paket malzeme ele geçirildiği belirtilmektedir (Mesut Aydın, "Hamza Grubu," ***Atatürk Yolu***, 3, s. 371 vd.).

Zabitan Grubu: Bu grup ***Karakol Cemiyeti*** üyelerinin İngilizlerce tutuklanmasından sonra oluşturulmuştu. Kurucusu, ***Karakol*** örgütünün ***Üsküdar*** Şube Başkanı Kur. Yarb. Mustafa Muğlalı idi. Ankara hükümeti grubun kimi çalışmalarını kuşku ile karşılamıştı. Bununla birlikte ***Zabitan***'da görev alanlar Anadolu'ya subay ve silah göndermekten geri kalmamışlardı. Onların ulusal kuvvetlere ulaştırdıkları silah ve malzeme ***Hamza Grubu***na oranla çok daha fazla olup "50" mitralyöz, "20" ağır dağ topu, "500" tüfek ve palaskadan mataraya, sağlık malzemesinden ayakkabıya kadar çeşitli malzeme ile "700" sandık kadar piyade mermisini içeriyordu (M. Aydın, ***"Zabitan Grubu" OTAM***, I, 27).

İstanbul ve Gelibolu dolaylarından kaçırılan silah ve malzeme: İstanbul ve ***Trakya***'daki depolardan ele geçirilip Anadolu'ya götürülen silah ve mühimmatın oldukça büyük boyutlara vardığı bilinmektedir. Ancak bu konuda kesin rakamlar vermeye de olanak bulunmamaktadır. 1921 Kasımından 1922 Ekimine kadar bir yıl içerisinde Karadeniz ve Akdeniz limanlarından Anadolu'ya götürülen silah ve malzemeyi gösteren bir listede verilen rakamlar, bu kaçakçılığın boyutlarını göstermektedir. Buna göre "21" seferde çeşitli çapta "25" top, "27" makineli tüfek, "712" tüfek, "2.698.280" piyade mermisi olarak toplam "38.500" ton silah ve malzeme taşınmıştır (H. Dağtekin, ***TV***, 1/16, s. 9-15).

Anadolu'daki depolardan kaçırılan ya da el konulan silah ve malzeme: Rumeli'den Anadolu'ya silah kaçırılırken Anadolu'da Anlaşma Devletlerine teslim edilmek üzere depolanan silah ve malzemeden de yararlanılmıştır. Örneğin daha 1919 baharındaki ilk örgütlenme döneminde ***Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliyesi***nden Gümüşhaneli Zeki Kadirbeyoğlu, cephanelikteki malzemeyi kaçırarak ***Maçka***'ya götürmüştü (Goloğlu, ***EK***, 173). İngiliz Yzb. Rawlinson ***Erzurum***'da iken ve kongrenin devam ettiği sırada (26 Temmuzda), silahlı "10" kişi ***Taşkesen*** istasyonunu basarak bir vagon içinde bulunan silah mekanizmaları ile kamaları zorla almışlardı (Karabekir, ***İH***, 90 vd.). Batı Anadolu'da da ***Kuvayimilliye*** birlikleri, depolanmış silah ve cephaneyi ele geçirmek için büyük çaba göstermişlerdi.

4) SATIN ALMALAR

Silah ve savaş malzemesi sağlamak için başvurulan yollardan biri de doğal olarak satın almalar idi. Ancak bu yol, öncelikle şu "3" önemli sorunun çözümüne bağlıydı: Gerekli para, silah satacak ülkenin bulunması ve satın alınanların güven içinde Anadolu'ya taşınması. Bu sorunlar kesin bir çözüme ulaştırılamadığı için silah satın almalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Türk bağımsızlık hareketinin öncüleri bu yöntemle Anlaşma Devletleri cephesini bölerek İtalya'dan ve Fransa'dan silah ve cephane satın almayı başarmışlardır.

İzmir'in Yunanlılara verilmesine tepki duyan İtalya, Güneybatı Anadolu'da bazı yerleri işgal etmesine karşın, Anadolu direnişine ılımlı gözle bakmış ve giderek bunu destekler bir durum takınmıştır. Bu yüzdendir ki, 1920 Ocağında Batı Anadolu'yu gezen İngiliz Yzb. Hadkinson, İtalyan işgali altında bulunan ***Antalya-Burdur*** yöresinde ***Kuvayimilliye*** birliklerinin rahatça faaliyet gösterdiklerini belirtmiş ve İtalyanların olup bitenlere seyirci kalmalarından yakınmıştır (***İBA***, I, No. 117 Ek). İtalyanlar bununla da kalmamış ***İkinci İnönü Savaşı***ndan sonra işgal ettikleri yerlerden çekilmeye başlamışlardı. Bunun üzerine İtalya'dan silah ve cephane alınması için oraya bir heyet gönderilmişti. Rusya'dan sağlanan paralarla "20" uçak ile "20.000" tüfek "4.310.000" fişek ve "97" ton barut satın alınmıştı. Ancak İngilizlerin ve Yunanlıların tepkileri nedeniyle söz konusu malzeme, Anadolu'ya taşınamamıştır. Bu yüzden de Milli Savunma Bakanlığı bu silah ve mühimmatın Almanya'da satılması için emir vermek zorunda kalmıştır.

Fransa ile 20 Ekim 1921'de ***Ankara Antlaşması***nın imzalanmasından sonra oradan da silah satın alma olanağı bulunmuştu. Bedelleri Rus yardımı paralarla ödenen bu satın almada makineli tüfek ve mühimmat yanında uçak motoru ve telsiz istasyonları da bulunmaktadır.

İtalya ve Fransa dışında Almanya'dan da bir miktar silah ve cephane satın alınmıştır. Ne yazık ki bunların da Anadolu'ya taşınıp savaşta kullanılmasına olanak bulunamamıştır. Üstelik bunun için harcanan paralar da bir dolandırıcılığa kurban gitmiştir. Dış ülkelerden satın almalara çalışılırken ünlü Yunanlı silah tüccarı Basil Zaharoff da Türkiye'ye silah satmak istemiştir. Ancak M. Kemal İngilizlerin "sir" unvanını, Fransızların da "Legion d'honeur" madalyasını verdikleri bu "ölüm tüccarı" ile alışverişte bulunmaya yanaşmamıştır.

5) SOVYET, FRANSIZ VE İTALYAN YARDIMLARI

Kurtuluş Savaşında kullanılan silahların bir kısmı da yabancı devletlerin bağış türündeki yardımları ile sağlanmıştır.

Sovyet yardımları: Sovyetlerle kurulan ilişki üzerine silah ve cephaneyi içeren ilk yardım, 1920 Eylülünde başlamıştı. ***Trabzon***'a gönderilen yardım malzemesi bir ay içinde "3387" tüfek, "3623" sandık cephane ve "3.000" süngüyü bulmuştu. 1921 Martında imzalanan Moskova Antlaşması görüşmelerinde Sovyetler, "2" tümeni donatacak kadar silah ve cephane yardımı yapmayı kabullenmişlerdi. P. Paruşev'in Sovyet kaynaklarına dayanarak verdiği bilgiye göre, düzenlenen yardım listesinde para dışında şunlar yer almıştı: "100.000" tüfek, "300" makineli tüfek, "60" obüs, her makineli için "100.000" mermi, "5" uçaksavar bataryası, "5.000 süngü", gerektiği kadar giysi ve donatım malzemesi. Ayrıca Mondros Mütarekesinden sonra Rus limanlarına sığınan "3" Türk savaş gemisi silahlandırılarak geri gönderilecek, Azerbaycan Cumhuriyeti'nden de "gaz ve benzin" sağlanacaktı (s. 190).

Listenin böyle olmasına karşın Türkiye'ye ulaşan yardım malzemesinin miktarı hakkında sağlıklı bir liste düzenlemeye olanak bulunmamaktadır. ***Türk İstiklal Harbi*** dizisinde verilen tablo (VII, 405) 18 Eylül 1921 14 Haziran 1922 dönemini kapsadığından eksik kalmaktadır. Müderrisoğlu'nun genellikle Kâzım Özalp'a dayanarak düzenlediği liste de (s. 549) yetersiz görünmektedir. Doğu Ergil'in ATASE yayınlarından derleyerek verdiği rakamlar (s. 416 vd.) daha sağlıklı görünmekle birlikte, cephane sandıkları örneğinde olduğu gibi kimi tutarsızlıklar göze çarpmaktadır.

Fransız yardımı: ***Maraş***'ta Kuvayimilliye birlikleri karşısında başarısızlığa uğrayan Fransa, Türk Kurtuluş Savaşına daha anlayışlı bir gözle bakma gereğini duymuştu. ***Ankara Antlaşması*** metni içinde bulunmamasına karşın Güney Anadolu'dan çekilirken bazı araç ve gereçleri Türklere bırakmıştı. Bunların miktarı hakkında kesin rakamlar verilmemekte, yalnızca "önemli ölçüde" yardım yapıldığı belirtilmektedir. Kimi yabancı araştırmacılar, bu malzemenin "40.000" kişilik bir orduyu donatacak düzeyde olduğunu öne sürüyorlarsa da bunu kanıtlayan herhangi bir belge vermiyorlar. K. Özalp'ın aktardığına göre de söz konusu yardım, "10.089" tüfek ve "1.505" sandık mermiden oluşmaktadır. Ayrıca Fransızlar işler durumda "10" uçağı da "armağan" etmişlerdi.

İtalyan yardımları: Anadolu'daki ulusal harekete en olumlu davranan İtalyanların Kuvayimilliyeye silah sağlamada yardımcı oldukları bilinmekle birlikte, genellikle bireysel düzeyde yapılan bu yardımların içeriği ve miktarı saptanamamaktadır. Daha 1919 Haziranında ***Amasya Genelgesi*** hazırlanırken, II. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, A. F. Cebesoy'a, İtalyanlardan silah ve cephane sağlayabileceğini söylemişti (Cebesoy, I, 72). Bazı kayıtlar İtalyanların efelere de silah ve cephane yardımı yaptıklarını göstermektedir. Demirci Mehmet Efeye böyle bir yardım söz konusu olduğunda, 2 Kasım 1919'da toplanan Temsilciler Kurulu, şöyle bir karar almıştı: "Efe, İtalyanların cephane ve elbise gibi maddi yardımlarını kabul edebilir. Ancak, kendi kuvvetinin miktarını

açıklamaması gerekir!" (***HTK***, 42). Nitekim bir süre sonra Demirci'nin Antalya'dan develerle içerilere silah taşıdığı saptanmıştı. 1920 Ocağında İtalyan işgal bölgesini gezen bir İngiliz subayı da, İtalyanların ***Muğla*** yöresindeki Kuvayimilliyecilere silah yardımı yaptıklarından ve askeri depolardaki silahları sattıklarından şikâyet etmişti. (***İBA***, I, No. 117).

VII) KURTULUŞ SAVAŞININ İÇ CEPHESİ

Türk Kurtuluş Savaşının, genellikle, ***Doğu, Güney*** ve ***Batı*** diye adlandırılan "3" cephede elde edilen başarılar ve yeni bir devletin kuruluşunu da perçinleyen uluslararası bir antlaşmayla sonuçlandığı kabul edilmektedir. Söz konusu cephelerin dışında olmasına karşın, gerçekte daha önemli ve tehlikeli olan bir dördüncü cephe ise, ulusal, toplumsal ve psikolojik nedenlerle çoğu kez gözardı edilmekte, ya da ***iç ayaklanmalar*** olarak sınırlı bir biçimde sergilenmektedir. Oysa bu ayaklanmalar gerçekte bir "iç savaş"ın birbirini izleyen yansımaları, halkalarıdır. Nitekim BMM'nin açılışından az önce Ankara'ya gelen Halide Edip, yaşanan bunalımı, "Türklerin kendileri de aralarında boğuştukları için, milletin ateşle imtihanının en korkunç anlarını yaşıyorduk..." diye bir iç savaş olarak değerlendirmişti. Ve Anadolu'nun işgalden kurtarılması, ulusal bağımsızlığa kavuşulması, öncelikle bu "iç cephe"deki savaşımın kazanılması ile sağlanabilmişti.

A) AYAKLANMALARIN NEDENLERİ

Bir iç savaş niteliğinde olan ayaklanmaların arkasında, belli dönemler dışında saray ve İstanbul hükümetleri yer almıştır. Çoğunda da Anlaşma Devletlerinin, özellikle İngilizlerin her türlü kışkırtma ve destekleri görülür. Bununla birlikte ayaklanmacıları bu harekete sürükleyen daha başka etkenlerin bulunduğu da yadsınamaz. Bunları da göz önüne alınca ayaklanmaların nedenleri şöyle sıralanabilir:

a) ***Sarayın ve İstanbul hükümetlerinin ulusal harekete karşıt tutumları:*** Ulusal direnişi örgütlemeye çalışan komutanların geriye çağrılmalarından başlayarak, Sıvas Kongresinin basılıp öncülerinin yakalanmak istenmesi girişimlerinde hep sarayın ve hükümetlerin etkisi görülür. Giderek önderler hakkında açılan davalarda ölüm cezaları verildiği gibi Kuvayimilliye hareketi de bir "isyan" olarak nitelendirilmiş ve asilerin katledilmelerinin dinsel görev olduğu yolunda fetvalar çıkartılmış, onlar üzerine Kuvayiinzibatiye denilen kuvvetler gönderilmiştir.

b) ***Anlaşma Devletlerinin kışkırtmaları:*** Mütareke döneminde Türkiye'ye kabul ettirilecek barışın öncülüğünü yüklenmiş olan İngiltere, Türk tepkisini sindirmeyi, Türk ulusunun uyanışını etkisiz kılmayı siyasasının bir gereği saymıştı. Bu nedenle iki yönden harekete geçmişti: Bir yandan Anadolu'daki çeşitli karşıt ve etnik grupları M. Kemal ve Kuvayimilliye aleyhine kışkırtıyorlar, öte yandan İstanbul hükümetlerine ulusal hareketi bastırmak için baskı yapıyorlardı. İngiliz kışkırtmalarının ilk belirgin örneği Sıvas'ı sarmaya ve Kürtleri ayaklandırmaya yönelik Bnb. Noel'in girişimlerinde görülmüştü. Anzavur ayaklanmasında da onu manen olduğu kadar para vererek de desteklemişlerdi.

Öte yandan Yunanistan da Doğu Karadeniz bölgesinde kendisine bağlı bir ***Pontus*** devleti kurmaya çalışmıştı. İngiliz ve Fransızların da desteğiyle yapay olarak yaratılan ***Pontus sorunu***, yer yer ayaklanmaya dönüşerek 1921 ortalarına kadar ulusal kuvvetleri uğraştırmıştı.

c) ***Dinsel duygular:*** Halk arasında küçümsenemeyecek bir kesimin yasalardan ve sağlık kurallarından daha çok din adamlarının görüşlerine göre davrandıkları Osmanlı düzeninde, Kuvayimilliyecileri şeriat yönünden asi ilan eden fetvaların ve bildirilerin etkisi altında kalmaları doğal idi. Hele bu fetvalar, şeyhülislam tarafından verilmiş ve asilerle savaşta şehit düşenlere cennetin kapılarının açılacağını da müjdelemiş ise, etkisinin daha da fazla olması kaçınılmazdı. Gerçi Dürrizade'nin bu tür fetvalarına karşı ulusal savaşı din açısından görev sayan fetvalar da çıkartılmıştı ama, bu fetvalar savaşımında halkın karşıt iki gruba ayrılmasının önüne geçilememişti. ***Kuvayimilliye***ye karşı cephe alan kimi subay, kimisi şeyh elebaşılar işte halkın bu dinsel duygularından yararlanıp onları sömürmüşlerdi. Ahmet Anzavur, çevresine topladıklarına "Kuvay-i Muhammediye" adını takmıştı! Dinsel duyguların ayaklanmacılara neler yaptırttığı, 1920 Nisanındaki ***Bolu/Düzce*** isyanında yaşanmıştı. Abdülkadir adlı genç bir subayı ele geçiren ayaklanmacılar, vücudunu bıçakla delik deşik etmiş ve boynuna ip geçirerek sokaklarda sürüklemişlerdi. Bunu yaparken de "İşte Şeyhülislamın fetvasının hükmü yerine geldi!" diye zafer çığlıkları atmışlardı (***TİH***, VI, 103).

ç) ***Değişik amaçlı örgütlerin etkisi:*** Mondros silah bırakışma döneminin özelliklerinden biri de, ülkenin ve ulusun geleceği hakkında görüş birliği sağlanamaması sonucunda çok değişik amaçlarla küçük çaplı örgütlenmelere gidilmesidir. Bu yüzden de Milli Mücadele dönemindeki dernek ve benzeri kuruluşları "yararlı" ve "zararlı" diye "2" gruba ayırmaya gidilmiştir. "Zarar"ın oranları her zaman için tartışılabilir. Ama bu tür kuruluşların bazılarının, imparatorluğun parçalanacağı kanaati ile belli gruplar ya da bölgeler için, özerklikten bağımsızlığa kadar varan siyasal amaçlar güttüğü açıkça belirmektedir. Bu nedenle, isteklerini gerçekleştirmeye engel olarak gördükleri güçlere, ***Temsilciler Kurulu***na ve TBMM hükümetine karşı çıkmış, ya da bu gibi ayrılıkçı hareketleri desteklemişlerdir. Bu kuruluşlar arasında şunlar sayılabilir: ***Kürdistan Teâli Cemiyeti, Teâli-i İslam Cemiyeti, Cemiyet-i Ahmediye, Muhafa-***

za-i Mukaddesat Cemiyeti, İlây-ı Vatan Cemiyeti, Nigehban Cemiyeti, Kızıl Hançer Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti.

Bunlardan ***Kürdistan Teâli*** ve ***İngiliz Muhipler*** derneklerinin kuruluş amaçlarına ve ulusal direniş açısından doğurduğu sorunlara yukarıda ***Bağımsız Kürdistan*** ve ***manda*** konularını incelerken değinmiştik. Ötekilerin etkinliklerine ilişkin olarak da bazı noktaları belirtmemiz gerekmektedir.

Teâli-i İslam Cemiyeti (İslamı Yüceltme Derneği): 19 Şubat 1919'da ***Cemiyet-i Müderrisin*** (Müderrisler Derneği) adı ile kurulmuştu. Başkanlığına Mustafa Sabri, İkinci Başkanlığa İskilipli Mehmet Atıf getirilmiş, ***İttihad-ı Muhammediye*** Cemiyeti öncüsü Kürt Said (Nursî) de yönetim kurulunda görev almıştı. Kısa sürede Trakya, Batı ve Orta Anadolu'da birçok şube açan derneğin özellikle ***Konya, Niğde, Nevşehir*** bölgesinde etkili olduğu görülmüştü. ***Nevşehir*** Şubesi Kaymakam Nedim Beyin başkanlığında açılmıştı. ***İngiliz Muhipler*** derneğinden olan Konya Valisi Suphi Bey de ***Teâli-İslam***'ın etkisi altına girmişti. Dernek 26 Eylül 1919'da ***Kuvayimilliye*** aleyhinde bir bildiri yayımlamıştı. Dernek üyeleri, padişahtan başka hiçbir kuvvet tanımadıklarını ve Kuvayimilliyeyi dağıtmak için hem kişisel, hem de tüm malvarlıklarıyla olanca güçlerini harcamaya yemin ettiklerini açıklamışlardı (***Söylev***, II, 312). Bu nedenle dernek, ***Bursa-Biga-Gönen*** yöresinde başgösteren Gâvur İmam ve Anzavur ayaklanmalarında rol oynayan ***Ahmediye*** derneğini desteklemişti (***AÖAS***, 82-84). Damat Ferit hükümetinin ***Kuvayimilliye***yi ortadan kaldırmak için Anadolu'ya kuvvet gönderdiği dönemde yayımladığı yeni bir bildiri ile de ulusal hareketi bir kez daha suçlamıştı. 2 Ağustos 1920 günlü bildiride, halk, "Osmanlı saltanatına bağlı tebaayı yalan ve dolanla kandırıp" asker toplayan ve "şeriata aykırı olarak vergi alan" asilere karşı koymaya çağrılmıştı.

Cemiyet-i Ahmediye: 1920 başlarında İngilizlerin desteği ve ***Teâli-i İslam, Nigehban*** gibi öteki kuruluşların işbirliği sonucunda kurulmuştu. Şubat sonlarında ***Temsilciler Kurulu***na ulaşan haberlere göre, derneğin asıl amacı, dinsel gerekçelerle ***Kuvayimilliye***ye karşı ***cihat*** ilan etmek, yani iç savaşı sürdürmekti. İlk aşamada Marmara'nın güneyine egemen olmak için Gâvur İmam ve Ahmet Anzavur ayaklanmalarının desteklenmesi öngörülmüştü. Ondan sonra padişahtan, Ali Rıza Paşa yerine Kiraz Hamdi'yi sadarete getirmesi istenecekti. Böylece de Anadolu hareketine karşı kesin saldırıya geçilecekti (***AÖAS***, 82 vd.). Nitekim çok geçmeden Anadolu'da suikastler düzenlemek amacıyla İngilizlerin de desteğiyle oluşturulan özel grup içinde ***Nigehban*** ve ***Kızılhançer*** örgütlerinden olanlarla birlikte ***Ahmediye*** derneğinden üyeler de yer almıştı (***Atatürk Yolu***, II, Sa. 5, s. 25).

İlay-ı Vatan ve Tarik-i Salah (vatanı yüceltme ve doğru yol): ***Osmanlı İlay-ı Vatan Cemiyeti***, 15 Kasım 1919'da ***İstanbul***'da kurulmuştu. Bir ucu Mekke Şerifliğine kadar uzanan Yahya Adnan'ın başkanlığını, Şeyhülislam Hüsnü Efendinin oğlu İbrahim Rüştü'nün de ge-

nel kâtipliğini üstlendiği bu dernek, tamamıyla "şeriat"a dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma, yüceltme amacı güdüyordu. Programında "hilafet hukuku"na uyulacağı ve hükümet şekli olarak da "muhafazakâr ve halife etrafında toplanmış, meşru bir Meşrutiyet"in sağlanacağı belirtilmişti. Dernek, ***Kuvayimilliye***yi, "İslam milleti arasına Türklük fikrini sokmak ve padişahı bir papa durumuna indirmeye çalışmak"la suçluyordu (Tunaya, ***TSP***, II, 434). İttihatçılara karşı oldukları için ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisinin aşırı kanadı ile işbirliğine de yönelmişlerdi. Asıl önemlisi, ***Tarîk-i Salah*** adını verdikleri gizli bir örgüt de oluşturmuşlardı. ***Kuvayimilliye***ye karşı savaşırken ***Rum Patrikhanesi***ne işbirliği önermekten bile çekinmemişlerdi. Ancak patrik kendisine gelenlere ***İstanbul***'daki Yunanistan Komiserliğine başvurmalarını öğütlemişti.

Askeri Nigehban Cemiyeti (Askeri koruyucular derneği): Bu dernek aslında mesleki bir amaçla kurulmuştu. Enver Paşanın ordudaki düzenlemeleri sırasında görevlerine son verilen çoğu alaylı subaylar yeniden orduya alınmalarını sağlamak için 1918 sonlarında bu adla bir örgüt kurmuşlardı. Başkanlığını da Bnb.Çopur İsmail Hakkı üstlenmişti. Damat Ferit bu derneği koruması altına alınca Nigehbancılar, ***Kuvayimilliye*** karşıtı bir tavır içine girmişlerdi. 7 Temmuz 1919'da ***Alemdar*** gazetesinde yayımlanan bir bildiri ile Anadolu hareketinin karşısında yer aldıklarını belirtmişlerdi. Karabekir bu suçlamaya sert bir yanıt verince de "3.000 subay adına" Kuvayimilliyeyi yeren yeni yazılar yayımlamışlardı (Akşin, 582).

Nigehban derneği, bir süre sonra İngilizler ve ***Hürriyet İtilaf*** ile anlaşarak azınlıklarla işbirliği yapmaya ve karışıklıklar çıkarmak için Anadolu'ya ajanlar göndermeye başlamıştı. Bu nedenle M. Kemal ekim sonlarında Harbiye Bakanı Cemal Paşayı bunlara engel olması için uyarmıştı (***Söylev***, I, 190 vd.). Derneğin çalışmalarından rahatsızlık duyan İstanbul hükümeti onu kapatma kararı almıştı. Ama Nigehbancıların bir kısmı ***Kızıl Hançer*** ya da ***Necat ve İtila*** (kurtuluş ve yükselme) adlarıyla gizli birtakım dernekler içerisinde Anadolu hareketine karşı eylemlerini sürdürmüşlerdi. Bu yüzden de 1922'de TBMM hükümetini devirmeye giriştikleri savıyla sıkıyönetim mahkemelerince mahkûm edilmişlerdir.

d) ***Savaş bıkkınlığı ve parasal olanaksızlıklar:*** 1911'de başlayarak biribirine eklenen yıllarda süren savaşlar, maddi ve manevi yıkımlara yol açarken doğal olarak genel bir bıkkınlık ve yorgunluk da yaratmıştı. Ulusal harekete katılmak ise, savaşı sürdürmek demekti. Saltanat ve halifelik makamı ile hükümet, böyle yeni bir savaşta başarıya hiç şans tanımazken, bundan kaçınan bireyleri suçlamak hiç de kolay değildir. Böylece savaş yorgunu olduklarından ötürü ***Kuvayimilliye***ye katılmayanlar ya da silah altından kaçanlar, sıkıştırıldıklarında kurtuluşu karşı tarafa geçmede bulmuş, ya da ayaklanmacılara katılmışlardı.

Öte yandan, maddi gücü tükenen kişiler ve aileler için ulusal dire-

nişi örgütlemek amacıyla toplanan bağış ya da salmayı ödemek hiç de kolay değildi. Bu yüzden de yakınmalar artmış, hatta kimileri buna karşı koymaya yönelmişlerdi.

e) ***Kimi baskı ya da haksızlıklar:*** Ulusal harekete karşı başgösteren ayaklanmalarda, belirli bir oranda da olsa, sivil/asker kimi yöneticilerin ve örgüt mensuplarının keyfi işlemlerinin, yaptıkları baskı ve haksızlıkların da etkili olduğunu kabul etmek gerekir. İstanbul yönetimi de en çok bu tür olayları kullanarak halkı kendi yanına çekmeye çalışmıştır.

f) ***Kişisel nedenler:*** "İç savaş" cephesinde, karşı karşıya gelip çarpışmaların nedenlerinden biri de, kişiler arasındaki anlaşmazlık ve kırgınlıklar olarak görülmektedir. Üstünlük ya da önderlik yarışı gibi psikolojik etkenler de bu gibi anlaşmazlıklara yol açmıştır. Demirci Mehmet Efe ve hatta Çerkez Ethem olaylarında kişisel etkenlerin büyük rol oynadığı göze çarpmaktadır.

B) DAMAT FERİT HÜKÜMETİNİN KUVAYİMİLLİYEYE AÇTIĞI SAVAŞ

Anadolu hareketini bastırmak amacıyla yeniden sadarete gelen Damat Ferit'in ***Kuvayimilliye*** önderlerini asi ilan etmesi ve şeyhülislamın onlara karşı silaha sarılmanın şeriat yönünden gerekli olduğunu öne süren fetvalar vermesi, aslında Osmanlı yönetiminin "iç savaş"ı artık resmileştirmesi demekti. ***Temsilciler Kurulu*** da ulusal bir meclisin toplanmasına çalışırken yayımladığı karşıt fetvalarla bu "kaçınılmaz" savaşı kabullenmek zorunda kalmıştı.

1) KUVAYİİNZİBATİYE (KUVA-İ İNZİBATİYE):

Damat Ferit'in "millici"lere karşı kuvvet göndermesi İngiliz hükümetince de çok uygun bulunmuştu. Ancak bu kuvvetlerin hemen sonuç alabilmesi için iyi eğitim görmüş düzenli askerlerden oluşturulması gerekli bulunmuştu (***İBA***, II, No. 15). Sadrazam da bu öğüte uymuş ve "isyan"ı bastıracağı umulan bu kuvvete '***Kuvayiinzibatiye*** (düzeni sağlayan kuvvetler) adı verilmişti.

Damat Ferit dışında Süleyman Şefik, Nemrut Mustafa ve Kiraz Hamdi Paşalar, ***"jandarma"*** görevini üstlenecek bu ordunun kurulması için büyük çaba harcamışlardı. Böylece 13 Nisan 1920'de ***Kuvayiinzibatiye*** resmen kurulmuştu. Örgüt bir yandan Harbiye, bir yandan da İçişlerine bağlı olacaktı. Oluşturulacak bölükler "250" mevcutlu olacak, "44" bölükten bir tabur, "4" taburdan da "1" alay kurulacaktı. Subaylar ise orduda görevli bulunanlar ya da emekliye ayrılmış olanlardan seçile-

ceklerdi. Ama uygulamada ***Nigehban***cılar yeğlenmiş, böylece de İttihatçılıkla suçlanan ***Kuvayimilliyeci***lere karşı duyulan hınç ve kırgınlıklardan yararlanılmak istenmişti. Örgüt için "1.250.850" liralık bir ödenek de ayrılmıştı. Örgütün başına kolordu komutanı yetkisi ile Süleyman Şefik getirilmişti. Ama D. Ferit aynı zamanda Harbiye Bakanlığını da yürüttüğünden bu kuvveti kendisi yönetiyordu.

Damat Ferit hükümeti, ***Kuvayiinzibatiye*** dışında, Anadolu'da yönetimi denetleyecek başka bir örgüt kurma yoluna da gitmişti. 28 Nisan 1920'de ***Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği***nin (Anadolu olağanüstü genel müfettişliği) kurulduğu açıklanmıştı. Tasarlanan plana göre, bu müfettişlik, ***Kuvayimilliye***nin ortadan kaldırılmasından sonra Anadolu'yu saltanata bağlamak için gereken ilk önlemleri alacaktı. Geniş yetkilerle donatılacak olan müfettişliğe Mareşal Zeki getirilmişti. O da, 11 Mayısta yayımladığı yönergede, ***Kuvayiinzibatiye***den olanların ***Kuvayimilliye***ye karşı nasıl davranacaklarını belirtmişti. Buna göre, halkın malına ve canına kast edilmeyecek, silahla karşı koyacaklar önce halife/padişaha bağlanmaya çağrılacaklar, buna uymazlarsa tutuklanacaklardı. Tutuklananlardan subay olanlar ***İstanbul***'a gönderilecekler, erler ve halktan olanlar ise, hükümete bağlı kalacaklarına yemin ettirildikten sonra evlerine gönderileceklerdi (***TİH***, VI, 137.).

Kuvayiinzibatiyenin "54" subay ve "790" erden oluşan ilk alayı Ahmet Anzavur'a yardım için 8 Mayıs 1920'de ***İzmit-Sapanca*** yöresine gelmişti. Fakat komutan Süleyman Şefik, artık "paşa"lığa yükseltilmiş olan Anzavur'la konuşmasında onun hakaretine uğramış ve görevini bırakıp ayrılmıştı. Bu kez onun yerine Yarb. Senai atanmış, Kolordu Komutanlığına da Tümgnl. Suphi getirilmişti.

İnsan ve silah sayısının çokluğuna karşın eğitim ve disiplinden yoksun olan ***Kuvayiinzibatiye*** beklenilen görevi yerine getirememiş, uzun süre hareketsiz kalmıştı. A. F. Cebesoy komutasındaki birlikler 23 Mayıs 1920'de harekete geçip ***Sapanca*** ve ***Adapazarı***'nı Anzavur kuvvetlerinden geri almıştı. Bu arada ***Kuvayiinzibatiye***den de bazı subay ve erle bir kısım silah ele geçirilmişti. Bundan birkaç gün sonra saldırıya geçen ***Kuvayiinzibatiye***, büyük bir çatışmaya girişmeksizin geri çekilip İstanbul'a dönmüştü (***TİH***, VI, 128 vd.). Bunda boş yere kardeş kanı dökülmesini istemeyen Suphi Paşanın A. F. Cebesoy ile gizlice ilişki kurmasının da payı olmuştu (Cebesoy, I, 403). Bu durumda D. Ferit, ***Kuvayiinzibatiye***yi dağıtmaktan başka bir şey yapamamıştı. Onunla birlikte ***Anadolu Olağanüstü Genel Müfettişliği*** örgütü de ortadan kaldırılmıştı.

2) KUVAYİMİLLİYE ÖNDERLERİNİN İDAM CEZASINA ÇARPTIRILMALARI

Damat Ferit hükümeti, ***Kuvayiinzibatiye***yi oluştururken Anadolu

isyanının elebaşıları olarak suçladığı Mustafa Kemal ve onunla birlikte çalışan bazı öncüler hakkında dava açtırma yoluna da gitmişti. İlk aşamada sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmaları istenenler özenle seçilmişti. Çünkü M. Kemal dışında, A. F. Cebesoy, Kara Vasıf, Hakkı Behiç, Bekir Sami ve Alfred Rüstem gibi başından beri Anadolu direnişinin içinde bulunanların yanında, Dr. Adnan Adıvar, Halide Edip, İsmet İnönü, Celalettin Arif, Hamdullah Suphi ve Fevzi Çakmak gibi ***İstanbul***'un işgalinden sonra ***Ankara***'ya geçenler, hatta özel bir amaçla yola çıkmışken yeni açılan BMM'ye katılan Y. Kemal Tengirşenk ve Rıza Nur da sıkıyönetim mahkemesine verilmişlerdi.

Kuvayimilliye önderleri hakkındaki dava, katı tutumu dolayısıyla ***Nemrut*** sanı ile tanınan Tümgnl. Süleymaniyeli Kürt Mustafa'nın başkanlığını yaptığı "1" numaralı mahkemede açılmıştı. Davalıların hepsi de ***Ankara***'da bulunduklarından, mahkeme "3" grup halinde onların yokluğunda sürdürülmüş ve kısa zamanda sonuçlanmıştı. 1 Mayıs 1920'de açıklanan ilk karara göre M. Kemal, Kara Vasıf, A. F. Cebesoy, A. Rüstem, Dr. Adnan Adıvar ve Halide Edip idam cezasına çarptırılmışlardı.

İdam hükmü, askeri ceza yasasına değil de, olağan ceza yasasının 45. ve 55. maddelerine dayandırılmıştı. Söz konusu kişilerin "fitne ve fesat" çıkardıkları, Anayasaya aykırı olarak para ve asker topladıkları, kendilerine uymayanları cezalandırdıkları öne sürülmüştü. Kararda mahkûm edilenlerin her türlü rütbe ve nişanlarla resmi sanlarının kaldırılması da öngörülmüştü.

Ancak, Nemrut Mustafa divanının verdiği kararın geçerlilik kazanması için, padişah tarafından onaylanması gerekiyordu. İş bu aşamaya geldiğinde Damat Ferit'in hemen saraya başvurmadığı, kararın yankılarını ve ***Ankara***'daki gelişmeleri beklediği anlaşılmaktadır. Büyük Millet Meclisinin bu karara tepki gösterip ***Vatana Hıyanet*** yasasını kabul etmesinden sonra idam hükümleri padişahın onayına sunulmuştu. 16 Mayısta Harbiye Bakanlığından sadarete gönderilen dosya, oradan saraya ulaştırılmış ve Vahidettin de bir hafta sonra, 24 Mayıs 1920'de bunları koşullu olarak onaylamıştı. Padişah, suçluların yakalandıklarında yeniden yargılanmalarının gerektiğini düşünmüştü. Bu nedenle, "gıyaben verilen hüküm ve kararı, sanıklar ele geçirildiklerinde tekrar yargılanmak üzere" kaydını koyarak onaylamıştı (Bkz. Ek. 3).

Padişahın idam kararlarına koyduğu bu çekince, değişik biçimlerde yorumlanabilir. Her ne yönde değerlendirilirse değerlendirilsin, Vahidettin'in, aralarında Halide Edip gibi para ve asker toplama türünden suçlarla doğrudan ilgisi bulunmayan bir kadını da kapsayan "idam" kararını ağır bulduğu ya da bu kararı bir koz olarak kullanıp M. Kemal ve arkadaşlarının ***İstanbul***'a dönmelerini sağlamaya çalıştığı söylenebilir.

Nemrut Mustafa mahkemesi, padişahın ilk kararları onayladığı 24 Mayısta Fevzi Çakmak hakkında da idam kararı vermişti. 29 Mayısta da

İ. İnönü, B. Sami, Y. K. Tengirşenk, Rıza Nur, Hakkı Behiç ve Hamdullah Suphi Tanrıöver hakkındaki idam hükümleri açıklanmıştı.

Sıkıyönetim mahkemesi söz konusu davalarda henüz hiçbir karar vermemişken, ***Peyam-ı Sabah*** ve ***Alemdar*** gibi gazeteler "idam"lardan söz etmeye başlamışlardı. Ali Kemal, 25 Nisan günkü ***Peyam***'da "M. Kemal haydudu" ile K. Karabekir, A. F. Cebesoy ve B. Sami gibi "çete reisleri"nin, İttihatçılardan daha adi, daha kötü oldukları için "cezalarını da daha evvel bulacakları"nı söylemişti. Mahkeme kararı onay için saraya gönderilmeden önce, 13 Mayısta, ***Peyam*** ve ***Alemdar***, "M. Kemal ve hempalarının idam kararını" sevinçle duyurmuşlardı.

C) TBMM'NİN VE HÜKÜMETİNİN İÇ GÜVENLİĞİ SAĞLAMAK İÇİN ALDIĞI ÖNLEMLER

Damat Ferit hükümetinin Kuvayimilliyeyi ortadan kaldırmak amacıyla giriştiği kovuşturmadan fetvaya ve kuvvet göndermeye kadar varan mücadelesine karşılık, Ankara'daki Ulusal Meclis ve onun hükümeti de iç güvenliği sağlamak, etkinliğini sürdürebilmek için bazı önlemler alma gereğini duymuştu. Fetvaya fetva ile yanıt verme dışında alman önlemler şöyle sıralanabilir: ***Vatana Hıyanet Yasası***nın çıkartılması; asker kaçaklarının önlenmesi; ***İstiklal Mahkemeleri***nin kurulması; öğüt kurulları oluşturulması; Anadolu'ya giriş çıkışların ve haberleşmelerin denetlenmesi.

1) VATANA HIYANET (HIYANET-İ VATANİYE) YASASI (29 Nisan 1920)

Büyük Millet Meclisinin açıldığı dönemde değişik nedenlerle başlayan askerden kaçma ve ayaklanmaların önü alınmış değildi. O zamana kadar bu gibi olayları önlemek ve asayişi sağlayabilmek için ***Müdafaa-i Hukuk*** örgütleri ile ***Kuvayimilliye*** ve askeri birlik komutanları kendi güçlerine göre bazı önlemlere başvurmuşlardı. ***Alaşehir Kongresi***nde bu amaçla bir ceza yönetmeliği de düzenlenmişti. M. Kemal de ***Temsilciler Kurulu*** adına 17 Mart 1920 günlü bir genelge ile "Vatanın çıkarlarına aykırı davrananların ve memleketin huzur ve düzenini bozanların din ve millet farkı gözetmeksizin şiddetle cezalandırılmalarını" istemişti. Ancak uygulamada çok farklı cezalar verildiği için bunları yasal bir dayanağa kavuşturmak ve kişisel yargılardan kurtarmak gerekiyordu. Öte yandan 1914 tarihli ***Esrar-ı Askeriyeyi İfşa ve Casusluk ve Hıyanet-i Harbiye Hakkında***ki (askeri gizliliği açıklama, casusluk ve savaş hainliğine ilişkin) yasa, Osmanlı yönetimine karşıt olanları suçlu saydığından uygulanamaz olmuştu. Bu nedenlerle TBMM hükümeti açısından

düzenlenmiş, onun otoritesini egemen kılacak, içte de güvenliği sağlayacak, askerden kaçmaları önleyecek bir yasa zorunluluğu doğmuştu.

BMM'nin açılışından "2" gün sonra 25 Nisanda Mehmet Şükrü Bey, başkanlığa "Milli Meclisin kararları aleyhinde bulunanların ya da bunlara uymayanların ***vatan haini*** sayılmaları ve bu gibilerin vatana ihanet suçuyla yargılanmalarını" isteyen bir önerge vermişti. Kimi milletvekillerinin yürürlükteki yasalarla yetinilmesi yolundaki itirazlarına karşın, söz konusu önerge, 29 Nisanda ***Hıyanet-i Vataniye Kanunu*** haline dönüştürülerek kabul edilmişti.

Yasanın ilk maddesinde kimlerin vatan haini sayılacağı belirtilmişti. Buna göre, "Büyük Millet Meclisinin yasallığına karşı ayaklanmaya yönelik sözle, yazıyla ya da doğrudan doğruya bilerek karşı çıkan, ya da fesat hareketlerine girişen veya yayında bulunan kişiler" ***vatan haini*** sayılacaklardı. Yasa bu gibilere verilecek cezayı da ***idam*** olarak saptamıştı. Ancak bu ceza, "2" ayrı biçimde verilebilecekti. Doğrudan doğruya bu suçu işleyenler asılarak idam edileceklerdi. Suça dolaylı olarak katılanlar ise, Ceza Yasasının 45. maddesine dayanılarak cezalandırılacaktı. Vatan hainliği suçunu destekleyen ya da kışkırtanlar da aynı cezayı göreceklerdi.

Yasa yürürlüğe girdikten sonra, 13 Mayısta bazı milletvekilleri Damat Ferit'in ***vatan haini*** ilan edilip yargılanmasını içeren bir önerge vermişlerdi. Adalet Komisyonunca da uygun görülen bu önerge, Meclisin 19 Mayıs günkü toplantısında oylanıp kabul edilmişti.

Vatana Hıyanet Yasası, saltanatın kaldırılışından sonra ve Şeyh Sait ayaklanması sırasında iki kez değiştirilmişti. İlk değişiklikte "saltanatın kaldırılmasına karşı çıkma" ***vatan hainliği*** sayılmıştı. İkincisinde ise, dini veya kutsal şeyleri siyasal emeller için kullanma ve bu amaçla örgüt kurma da, birinci maddenin kapsamı içine alınmıştı. Dış ve iç savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü en bunalımlı günlerde çıkartılan bu yasa, uzun yıllar yürürlükte kalmıştı. Onun, "sanıkların tutuklanması zorunluluğu" getiren 5. maddesi 1964'te Anayasa Mahkemesince iptal edilmişti. Yasanın tümü ise, "Terörle Mücadele Yasası" adı verilen 2713 sayılı yasanın 1991 Nisanında kabulüyle yürürlükten kaldırılmıştır.

2) ASKERLİKTEN KAÇIŞLARIN ÖNLENMESİ

Silah altına çağrıldıkları halde gelmeyen ya da ordudan kimi kez silahlarıyla birlikte kaçanlar için de etkin önlemler alınması gerekiyordu. Dr. Tevfik Rüştü Aras ile Mustafa Necati 18 Ağustos 1920'de bunu önlemek amacıyla ***"Telkın ve Tedhiş"*** (uyarma ve yıldırma) adını verdikleri bir yasa önermişlerdi. Ancak kaçakların evlerinin yakılmasını, kendilerinin de idamlarını öngören ağır hükümler içerdiği için bu öneri, Meclisce

kabul edilmemişti. Bunun üzerine Milli Savunma Bakanlığınca hazırlanan bir tasarı uzun tartışmalardan sonra 11 Eylül 1920'de kabul edilerek yasalaşmıştı. ***Firariler Hakkında Kanun*** adını taşıyan bu yasa, asker kaçakları, onlara yardım edenler, ya da görevlerini yerine getirmeyenler için özel mahkemeler kurulmasını öngörüyordu. Böylece söz konusu yasa aynı zamanda ***İstiklal Mahkemeleri***nin de kuruluş yasası niteliğini taşıyordu.

3) İSTİKLAL MAHKEMELERİ

Asker kaçaklarını yargılayacak özel mahkemelerde Büyük Millet Meclisi üyelerinin görev almaları öngörülmüş ve adına ***İstiklal Mahkemesi*** denilmişti. "21" sayılı yasaya göre bu mahkemelerin "3" üyesi bulunacaktı ve bunlar Mecliste salt çoğunlukla seçileceklerdi. Üyeler kendi aralarından birini Başkan seçeceklerdi. Yasanın 1. maddesinde kimlerin ***İstiklal Mahkemesi***nde yargılanacakları şöyle belirtilmişti:

"Eylemli (muvazzaf) ve gönlü ile askerlik hizmetine girip de firar edenler veya her ne biçimde olursa olsun firara neden olanlar ve kaçanları yakalama, bir yere gönderme işinde kayıtsızlık gösterenler ve kaçanları saklayan, giydirenler hakkında, sivil ve askeri yasalarda bulunan hükümler ve gerektiğinde bunların dışında ceza kararlarına bağımsızca hükmetmek ve bunları uygulamak..."

Asker kaçaklarına ilişkin her türlü davalar bu özel mahkemeye verilirken ona çok geniş yetkiler de tanınmıştı. Yürürlükteki ceza yasalarının içerdiği hükümler dışında, İstiklal Mahkemeleri kendi inançlarına göre daha başka kararlar da alabilecek ve bunları da uygulayabileceklerdi. Çünkü yasanın "4." maddesi bu mahkemelerin verecekleri kararların kesin olduğunu da belirtmiş ve bütün devlet güçlerini o kararları uygulamakla yükümlü kılmıştı. Mahkemelerin sayısı ve görev alanları, bakanlar kurulunun önerisi üzerine gene BMM'ce saptanacaktı.

Ergun Aybars'ın ***İstiklal Mahkemeleri***ne ilişkin incelemesinde belirtildiği gibi ***Anadolu İhtilali***nin yaşandığı dönemde çıkartılan bu yasada 29 Ekim 1793'te kurulmuş olan Fransız ***İhtilal Mahkemeleri***nden esinlenilmişti.

Yasanın kabul edilmesinden sonra "8" ayrı yerde mahkeme kurulması kararlaştırılmıştı: ***Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sıvas, Kastamonu, Pozantı, Diyarbakır***. Bu arada mahkemelerin görevlerine ilişkin 1. maddeye eklenen bir bent ile ***Vatan Hainliği Yasası*** kapsamına giren davaların da bu mahkemelerde görülmesi kabul edilmiştir. Denilebilir ki, böylece ***İstiklal Mahkemeleri,*** salt asker firarlarıyla ilgilenen bir kuruluş olmaktan çıkıp bir ***İhtilal Mahkemesi*** niteliği kazanmıştır. Eklenen bent şu hükümleri içeriyordu:

"Komutanların askeri rütbeler arasında itaat ve disiplin sağlanması-

na dayanan hakları ve yetkileri saklı kalmak üzere, vatanın ve halifeliğin kurtuluşu ve bağımsızlığı için mücadele eden Büyük Millet Meclisinin çalışmasına ve amacına aykırı olarak düşman amaç ve çıkarlarını güçlendirmeye yönelik örgüt kuranlar, kışkırtmada bulunanlar ve kargaşalık yaratanlar ve memleketin maddi ve manevi güçlerini her ne biçimde olursa olsun bozup yıkmaya çalışanlar ve düşman hesabına askeri ve siyasi casusluk edenlerle, 29 Nisan 1920 tarihli Vatana İhanet yasasının kapsadığı hükümlerden dolayı tutuklu bulunanların yargılanmaları ve hükümlerin uygulanması yetkisi İstiklal Mahkemelerinin kurulduğu bölgelerde adı geçen mahkemelere verilmiştir."

Ankara İstiklal Mahkemesi, ilk önce Damat Ferit'i vatana ihanet suçuyla yargılamaya başlamıştı. Sonunda onunla birlikte Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis, ***Sevr*** Antlaşmasını imzaladıkları, milleti bölüp cinayetlere yol açtıkları için yokluklarında idama mahkûm edilmişlerdi.

İstiklal Mahkemeleri yurt ölçüsünde 17 Şubat 1921'e kadar çalışmıştır. O tarihte Ankara Mahkemesi dışındakilerin görevlerine son verilmişti. Bu arada ***İstiklal Mehakimi*** (Mahkemeleri) adlı yasa ile görevleri yeniden düzenlenmişti. Buna göre söz konusu mahkemeler, asker kaçakları ve kaçaklara yardım edenle, vatana hiyanet yasasının suç saydığı eylemleri yapanlar, casusluk yapanlar, siyasal amaçlı suikastte bulunanlar, asker ailelerine tecavüz edenler ve seferberlikte taşıt aracı komisyonlarında görevlerini kötüye kullanan, rüşvet alan veya devlet parasını kötüye kullanan görevlilere ilişkin davalara bakacaklardı. Ayrıca bu değişiklikte mahkemelerin vereceği idam kararlarının TBMM'ce onaylanması koşulu da getirilmişti.

Kurtuluş Savaşı boyunca etkinliklerini sürdüren İstiklal Mahkemelerinde görülen davaların en önemlisi Çerkez Ethem ve ***Yeşilordu*** davası olmuştu. Savaştan sonraki yıllarda ise 1925 Şeyh Sait ayaklanması ve 1926 ***İzmir Suikasti*** davaları da bu mahkemelerde karara bağlanmıştı. İstiklal Mahkemeleri yasasında iki kez daha değişiklik yapılmış ve 1949'da da tümüyle yürürlükten kaldırılmıştır.

4) ÖĞÜT KURULLARI

BMM'nin açılışından önce ***Düzce***'de başlayan ayaklanma hızla gelişmiş ve ***Beypazarı, Nallıhan*** yöresine kadar yayılmıştı. ***Ankara***'yı da tehdit eden ayaklanmacılara karşı askeri birlikler harekete geçirilirken, şeriata uyduklarını sanarak ayaklanmaya katılanları aydınlatmak için bölgeye bir Öğüt Kurulu (nasihat heyeti) gönderilmesi de yararlı görülmüştü. Yapılan görüşmeler sonunda da söz konusu kurulun ***Ankara***'ya gelmiş olan milletvekillerinden oluşturulması kararlaştırılmıştı. M. Kemal Trabzon'dan seçilen Bnb. Husrev Gerede'yi başkan olarak seçmiş, onun dışında "2" Bolu Milletvekili Şükrü Gülez ve Dr. M. Fuat Umay ile Rize Milletvekili Osman Özgen de kurulda görev almışlardı.

Öğüt Kuruluna verilen başlıca görev, halkı uyarıp aydınlatarak Millet Meclisi adına kazanmak ve bölgede ulusal örgütlemeyi sağlamak idi. Kurul, 21 Nisan 1921'de Ankara'dan yola çıkmış, 23 Nisanda ***Gerede*** önlerine varmıştı. Bu sırada atılan topları BMM'nin açılış törenine bağlayan kurul üyeleri kente biraz daha yaklaştıklarında yaylım ateşine tutulmuşlardı. Bu yüzden ***Gerede***'den uzaklaşmaya çalışmışlar, ancak pusuya düşürülerek tutsak alınmışlardı. Sırtından yaralanan H. Gerede ve arkadaşları Gerede'ye götürülüp hapsedilmişler, bir süre sonra da güven altında bulunsunlar diye zincire bağlanıp ***Düzce***'ye yollanmışlardı. Öğüt Kurulu üyeleri ancak 26 Mayısta ***Düzce***'ye girip ayaklanmanın elebaşılarından Sefer'i hükümet konağı önünde astıran Çerkez Ethem tarafından kurtarılmışlardı (Günay Çağlar, "Husrev Bey Heyet-i Nasihası", ***Atatürk Yolu***, II, Sa. 5, s. 85 vd.).

Düzce ayaklanması dışında 1921 Martında başlayan ***Koçgiri*** Aşireti ayaklanması sırasında da ***Öğüt Kurulu*** ya da öğütçüden yararlanılmak istenmişti. Danıştay eski üyelerinden Şefik Bey, ***Zara***'ya öğütçü olarak gönderilmiş, ama bundan da olumlu sonuç alınamamıştı.

5) ANADOLU'YA GİRİŞ ÇIKIŞLARIN VE HABERLEŞMELERİN DENETLENMESİ

Anlaşma Devletleri çevrelerinden başlayarak değişik amaçlarla kurulan örgütlerden bir kısmı ***Kuvayimilliye*** aleyhine çalıştıklarından ülke içerisine giriş ve çıkışlarla haberleşmeleri denetlemek büyük bir önem taşıyordu. Özellikle ***İstanbul***'un işgalinden sonra Anadolu'ya geçişler artarken, bazı ajanlar da bundan yararlanıp ülke içine dağılmaya başlamışlardı. Örneğin ***İngiliz Muhipler*** derneği, ***Karakol*** derneğinin mühür ve belgelerini kullanarak casus olduğu sonradan anlaşılan Mustafa Sagir adlı birini Anadolu'ya geçirmişti. ***Teâli-i İslam*** örgütü de adamlarını sahte kimliklerle Anadolu'ya sokmaya çalışıyordu.

Bunları önleyebilmek için denetleyici bazı kuruluşlar oluşturulmuştu. Bunların başlıcaları ***Askeri Polis, Hat Komiserlikleri*** ve ***Sansür Kurulu***dur. Kısaca "P" örgütü diye anılan ***Askeri Polis***, düşmanın casusluk faaliyetlerini önlemek ve karşı önlemler almak, aynı zamanda haberalma işlemlerini yürütmek amacıyla Genelkurmaya bağlı olarak oluşturulmuştu. ***Askeri Sansür Müdürlükleri*** ise, Kuvayimilliye aleyhindeki yayınları Anadolu'ya sokmamak ve haberleşmeleri denetlemekle görevlendirilmişlerdi.

Ç) KUVAYİMİLLİYEYE KARŞI AYAKLANMALAR

"İç savaş", değişik nedenlerle Kuvayimilliyeye karşı patlak veren

ayaklanmalarla başlamıştı. Millicilerin şeriat düşmanı asiler diye suçlanmalarıyla da giderek şiddetlenmişti. Bu çerçevede ilk ayaklanma, Anlaşma Devletleri işgallerinin yaygınlaştığı ve **İzmir** üzerinde pazarlıkların sürdüğü 1919 Mayısında başgöstermişti. Güneydoğu'daki aşiret başkanlarından biri olan Ali Batı'nın **Mardin-Nusaybin** yöresine egemen olmak için giriştiği hareket, iç savaş dizisinin ilkini oluşturmuştu. Bu iç savaş 1921 sonlarına kadar zaman zaman büyük bunalımlar ve sarsıntılar yaratarak sürmüştü. Genelkurmay Harp Tarihi (ATASE) dairesince yayımlanan **Türk İstiklal Harbi** dizisinde (VI. cilt), bu süre içerisinde **Pontus olayları** ile birlikte başlıca "24" ayaklanmanın saptanmış olması, içteki mücadelenin ne denli yaygın, sürekli ve tehlikeli olduğunu göstermektedir.

Bu çizelgede yer alan Ali Galip, Şeyh Eşref olayları ile Anzavur ve **Bozkır** ayaklanmaları hakkında gereken bilgileri önceki bölümlerde vermeye çalışmıştık. Demirci Mehmet ve Çerkez Ethem olaylarını da Batı Cephesindeki savaşlar çerçevesinde ele almak daha uygun olacaktır. İç savaşın bunlar dışındaki ayaklanmalarını da gruplaştırarak şöyle özetleyebiliriz:

1) DÜZCE AYAKLANMALARI (13 Nisan-23 Eylül 1920)

Düzce yöresinde başgösteren ayaklanmalar, hilafetin ve şeriatın savunulmasına dayandırılmakla birlikte, **Çerkezlik** davası güdülen bir içerik de taşıyordu. 13 Nisan 1920'de başlayan ilk ayaklanma 31 Mayıs'ta bastırılmışsa da "1,5" ay sonra 19 Temmuzda yeniden patlak vermişti. Bu nedenle "5" ay "10" gün süren ve **Kuvayiinzibatiye**nin desteğiyle de **Ankara** yakınlarına kadar yayılan bu ayaklanma, Birinci ve İkinci Düzce Ayaklanmaları olarak adlandırılmıştır.

Ayaklanma, **Ömerefendi** köyünde toplanan silahlı Abaza ve Çerkezlerin **Düzce** yakınındaki güvenlik birliği karargâhına baskın yapmaları ile başlamıştı. Birlik komutanını tutsak alan ayaklanmacılar **Düzce**'ye girerek yönetimi ellerine almışlardı. Öncülerden Berzek Sefer kaymakamlığı üstlenmiş, emekli Bnb. Maan Ali de jandarma komutanı atanmıştı. Ayaklanma çok süratle yayılmıştı. **Beypazarı**'nda bazı kimseler "Padişah nerede ise biz de oradayız" diye ayaklanmışlar, 18 Nisanda da **Bolu** ayaklanmacıların eline geçmişti. Çok geçmeden Hendek, Adapazarı, hatta Safranbolu "Müslümanlık" gayreti ile ya da "padişah yanlısı" olduklarını göstermek amacıyla ayaklanmacılar safına katılmıştı.

Gittikçe büyüyen tehlike karşısında yeni oluşturulan BMM geçici yürütme kurulu, ayaklanma bölgesine askeri birlikler gönderirken halkı uyarmak için de Öğüt Kurulları yollanmasını yararlı bulmuştu. Ama gerek **Ankara**'dan gönderilen Husrev Gerede kurulundan, gerekse **Adapazarı**'ndan gönderilen Sait ve Kâzım Beylerden oluşan kuruldan

olumlu hiçbir sonuç alınamamıştı. Gerede kurulu tutuklanırken Sait ve Kâzım Beyler öldürülmüştü. Bunun üzerine ***Geyve***'deki tümenden sonra Çerkez Ethem birliği ile daha başka Kuvayimilliye birlikleri bölgeye yollanmış, A. F. Cebesoy ile Refet Bele de ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmişlerdi.

Böylece ilk aşamada ***Beypazarı*** ve ***Nallıhan*** ayaklanmacıların elinden alınmıştı. Ancak Ahmet Anzavur'un da bu sırada ***Geyve Boğaz***ında Kuvayimilliyeye saldırması, ***Mudurnu*** ve ***Gerede***'de ayaklanmacıların direnmelerini artırmıştı. Damat Ferit, Anzavur'un başarılarını yakından izlemek için 20 Mayısta ***İzmit***'e gelmişti, ama Anzavur'un attan düşerek bacağının kırılması üzerine saldırıdan çekilmesi, ayaklanmacıları da desteksiz bırakmıştı. Çerkez Ethem 23 Mayısta giriştiği hareket sonucunda ***Sapanca, Adapazarı*** ve ***Hendek***'i ele geçirdikten sonra ***Düzce*** üzerine yürümüştü. Düzceliler çok çekindikleri Ç. Ethem yerine kentlerine R. Bele kuvvetlerinin girmesi için bir anlaşma yapmaya çalışmışlar, fakat bunu başaramamışlardı. 26 Mayısta hiç direnme ile karşılaşmadan ***Düzce***'ye giren Çerkez Ethem, başta Sefer Bey olmak üzere ayaklanmanın öncülerinden bir çoğunu idam ettirmişti. R. Bele de aynı gün ***Bolu***'ya girmiş, 31 Mayısta da ***Gerede***'yi ele geçirmişti. Böylece ayaklanma görünüşte sona erdirilmişti.

Ne var ki, ***Bolu*** ve ***Düzce*** yöresinde toplanan Kuvayimilliye birlikleri, ***Yozgat*** ayaklanmasını bastırmak için oraya, düzenli orduya mensup kuvvetler de Yunan saldırısını karşılamak amacıyla cepheye gönderilince bundan yararlanan "300" kişilik bir grup, yeniden ayaklanmışlardı (19 Temmuz). İngilizlerden ve İstanbul hükümetinden destek gören ayaklanmacılar, bu kez Kuvayimilliyecilerin Çerkezleri ve Abazaları yok etmeye çalışmakla da suçluyorlardı. Bu propaganda etkili olmuş ve ***Düzce***, 8 Ağustosta onların eline geçmişti. Bu durum karşısında bölgeye yeniden kuvvet gönderilmiş, bir ay kadar süren çabalar sonucunda ayaklanma tümüyle bastırılmıştı.

2) YOZGAT AYAKLANMALARI (15 Mayıs - 30 Aralık 1920)

Yozgat yöresinde Kuvayimilliyeye karşı çıkan ayaklanma da ***Bozkır***, Anzavur ve ***Düzce*** ayaklanmalarında olduğu gibi "2" döneme ayrılmaktadır. 15 Mayıs 1920'de başlayan ayaklanma 27 Ağustosta yatışmış görünürken, "10" gün sonra 5 Eylülde yeniden alevlenmiş ve 30 Aralığa kadar sürmüştür.

Yozgat bölgesinde, Kuvayimilliye hareketi başından beri pek olumlu karşılanmamıştı. Çerkez köylerinde hoşnutsuzluk daha da belirgin bir hal almıştı. Onun yanı başında XIX. yüzyıldan bu yana bölgede etkin bir rol oynayan Çapanoğulları ailesinin saltanat yönetiminden ve Hürriyet İtilaftan yana olmaları Kuvayimilliyecilere karşı olumsuz dav-

rannada büyük rol oynamıştı. Aynı görüşleri paylaşan Mutasarrıf Necip de "Allahtan ve padişahtan" ve onların yasalarından başka bir şey tanımadığını belirterek ***Temsilciler Kurulu***nca istenilen şeyleri yerine getirmemede direnmişti. Bu yüzden ***Ankara***'da toplanacak Meclis için seçim yaptırtmamıştı. Böyle bir Meclisin, padişahın isteklerine ve yürürlükteki yasalara aykırı olduğunu içeren bir protesto telgrafı da gönderilmişti.

Yörede bir ayaklanmanın hazırlığı olduğu anlaşıldığında oraya gönderilen Kılıç Ali, Çapanoğullarını gözetim altına almışsa da Ankara Vali Vekili Yahya Galip bu önlemi kaldırtmıştı. Arkasından Ankara'dan verilen emirle onların tutuklanmasına girişilmişse de bundan haber alan Çapanoğullarından Celal, Edip, Salih ve Halit kaçıp yanlarına adam toplamaya koyulmuşlardı. 13 Haziranda ***Sorgun***'u basmışlar ve ertesi günü de ***Yozgat***'ı işgal etmişlerdi. Celal, Kılıç Ali'ye gönderdiği mektupta "halife ordusu" diye nitelediği kuvvetleriyle başlıca amacının "M. Kemal ile '7' arkadaşını yakalamak" olduğunu bildirmişti (***TİH***, VI, 147).

Olaya yöredeki Alevilerin de karıştırılmaları tehlikesi belirmişti. Bunun üzerine Refet Bele süratle bölgeye gönderilmiş, arkasından Çerkez Ethem ***Ankara***'ya çağrılarak ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmişti. Emrindeki birlikle 23 Haziranda çarpışarak ***Yozgat***'a giren Ç. Ethem, elebaşılarla birlikte ***Kuvayimilliye***ye karşı silah kullanan Ermenileri de cezalandırmıştı.

Bölgede sükûnet 27 Ağustosa kadar sağlanmıştı. Ama Yunan saldırısı yeniden kıpırdanmalara olanak vermişti. Akdağmadeni Alayı diye anılan birlikteki kimi askerler, 5/6 Eylül gecesi Kuvayimilliye emrinde çalışmayacaklarını söyleyerek alaylarından ayrılmışlardı. Bunun arkasından bazı küçük gruplar da ***Zile, Erbaa, Alaca*** ve ***Mecitözü*** yörelerinde ayaklanmışlardı. Onlara karşı yine Çerkez Ethem'in "İkinci Seyyar Kuvvetleri" gönderilmişti. Ve böylece Yozgat ayaklanması ancak yıl sonunda tümüyle bastırılabilmişti.

3) YENİHAN (YILDIZELİ) AYAKLANMASI (14 Mayıs-12 Haziran 1920)

Sıvas yöresindeki bu ayaklanma ***Yozgat*** ayaklanmasından bir gün önce başlamıştı. Elebaşıları da Erzurumlu Postacı Hüseyin Nazım ile Çerkez Kara Mustafa idi. ***Sıvas-Yıldızeli*** posta ulaşımını üstlenmişken iflas eden Nazım, kovuşturmadan kurtulabilmek için ***Yenihan***'ın ***Kaman*** köyüne kaçmış ve orada birtakım adamları başına toplayarak "Halife Ordusu Komutanı" diye ortaya çıkmıştı. Sıvas Kongresinde alınan kararların padişahın rızası dışında olduğunu, bu nedenle ***İstanbul***'dan gönderilen "Halife Ordusu"nun ***Samsun***'a geldiğini, yakında asiler üzerine yürüyeceğini öne sürüyordu. Böylece ***Yenihan*** yakınında toplanan "800"e yakın bir grup, 14 Mayısta Sıvas Valiliğine başvurarak, padişah

ile Kuvayimilliye arasındaki görüş ayrılığının çözülmesini, bu yapılmazsa halife ordusuna katılacaklarını bildirmişlerdi. Ayaklanma kısa sürede ***Yıldızeli***'ni ve ***Sivas***'ı tehdit edecek biçimde yayılmıştı. Üzerlerine gönderilen bir birlik ***Çamlıbel***'de tutsak alınmış, ***Zile,*** ayaklanmacıların eline geçmişti. Bu nedenle Erzurum'daki XV. Kolordudan da bazı birliklerin bölgeye gönderilmesi gerekmişti. Sonuçta Zile 12 Haziranda ayaklanmacılardan kurtarılmış ve olay bastırılmıştı.

4) KONYA AYAKLANMASI (2 Ekim-22 Kasım 1920)

Konya Valisi Cemal Beyin 1919'da İngilizlere dayanarak ***Kuvayimilliye*** aleyhine örgütlediği muhalefet, bir yıl sonra yeni bir ayaklanmaya neden olmuştu. Muhalif grupları harekete geçiren kıvılcım ise ***Kuvayimilliye***nin bir "isyan" olduğuna ilişkin fetva ve bildiriler olmuştu. Bir bağ evinde bir araya gelen "20" kişilik bir grup padişahın bildirisini ve Dürrizade'nin fetvasını okuduktan sonra gereğini yerine getirmek amacıyla etrafa yayılıp adam toplamaya koyulmuşlardı. Cambazzade Mevlud ile Çumralı Kâmil'in öncülük ettiği grup, Anlaşma Devletlerine karşı direnmeye olanak bulunmadığını, bu yolda ısrar edilecek olursa yakında ***Konya***'nın da işgal edileceği propagandasını yayarak halkı kışkırtmaya çalışıyorlardı.

Daha mayıs ayında bazı köylülerin ***Konya***'yı basacakları söylentisi yayılmış, bunun üzerine kentte bazı kişiler tutuklanmışsa da M. Kemal'in isteği üzerine serbest bırakılmışlardı. Ancak bu olay bazı tepkilere de yol açmış, ***Kuvayimilliye*** aleyhindeki propagandalar giderek artmıştı. 23 Eylülde Batı Cephesine gidip bazı incelemelerde bulunan Konya ileri gelenlerinden oluşan bir heyet, ***Kuvayimilliye***nin köyleri soyduğunu öne sürmüştü. Dahası, ulusal birliklerin ***İstanbul*** yolunu kesip ticarete olanak vermediği, bunun da ekonomik sıkıntıya ve iflaslara yol açtığı iddia edilmişti.

İşte bu gelişmelerden sonra evvelce Bozkır ayaklanmasında da etkin rol almış olan Delibaş Mehmet, 2/3 Ekim 1920 gecesi topladığı "500" kişi ile ***Çumra***'yı basmıştı. Oradan Konya'ya yönelen ayaklanmacılar fazla bir dirençle karşılaşmadan vilayet konağı ile postaneyi, jandarma okulunu ve askeri liseyi işgal etmişlerdi. Delibaş kendi yandaşlarını Konya'ya vali, polis müdürü ve jandarma komutanı olarak atamıştı. Olay bununla da kalmamış, ***Akşehir*** ve ***Beyşehir*** de ayaklanmacıların eline geçmiş ve "bütün ***Konya*** ve ***Isparta*** Sancaklarının ***Konya***'ya yakın yerleri" onlara katılmıştı.

TBMM hükümeti ayaklanmayı bastırmakla Alb. Refet Bele'yi görevlendirmiş, yakın yerlerdeki birlikler Konya üzerine gönderilmişti. Delibaş Mehmet sıkıştığını görünce, elinde tutsak gibi tuttuğu Vali Haydar Beyi anlaşmak için aracı diye göndermiş, ancak bundan bir sonuç ala-

mamıştı. ***Konya***, 6 Ekimde R. Bele komutasındaki birliklerce geri alınmıştı, ama ayaklanmacılar "3" gün sonra 9/10 Ekimde bu kez ***Akseki***'yi işgal etmişlerdi. Oradaki jandarma komutanı ile merkez komutanı da, "ilçe halkı ile birlikte halifenin tarafında yer aldıklarını ve bütün varlıklarıyla savaşacaklarını" bildiren telgraflar çekmişlerdi (***TİH***, VI, 193). Bununla birlikte 16 Ekimde ***Bozkır***'a giren Kuvayimilliye birlikleri, ***Seydişehir*** ve ***Beyşehir***'den sonra 23 Ekimde ***Çiğil***'i de ele geçirince Delibaş Mehmet ***Mersin***'e, oradan da ***İstanbul***'a kaçmıştı. Ancak bölgede ayaklanmacıların direnişlerinin tümüyle kırılması, "500" kişilik birliğiyle 10 Ekimde ***Dinar***'dan hareket eden Demirci Mehmet Efenin ***Akseki***'yi geri alıp 22 Kasımda ***Isparta***'ya varmasıyla tamamlanmıştı. Ne var ki bu ayaklanmayı bastırmada yararlığı görülen Demirci Efe de bir süre sonra ayaklanmacılar arasına katılmıştı.

5) KÜRDİSTAN AMAÇLI AYAKLANMALAR

Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak isteyen Anlaşma Devletleri, ***Arabistan*** Yarımadasında ve ***Filistin***'de kurulacak yönetimler dışında, ***Büyük Ermenistan*** ile "bağımsız" ya da "özerk" ***Kürdistan*** projeleri ile ortaya çıkmışlardı. Yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz gibi onların bu yoldaki propagandalarının da etkisiyle kimi Kürt aşiretleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan anlaşmazlıkların dürtüsü içinde bazı örgütler kurmuş ve bağımsız bir Kürdistan için ***Paris Barış Konferansı***na başvurmuşlardı.

Kürtler, barış görüşmelerinde temsilci olarak bir süreden beri ***Paris***'te yaşayan eski ***Islahat-ı Osmaniye Partisi*** başkanı ve İttihatçı Şerif Paşayı seçmişlerdi. Ayrıca ona yardımcı olmak amacıyla bir de heyet yollamışlardı. Şerif Paşa, Kürt isteklerini ***Sur le revendication du Peuple Kurde*** (Kürt halkının istekleri) adını verdiği bir metinde toplamış ve 22 Mart 1919'da bir nota ile barış konferansına sunmuştu. Bunda Wilson ilkeleri çerçevesinde bağımsız bir Kürt devleti kurulması öngörülmüştü.

Bağımsız bir devlet kurma amacı güden Kürt derneklerinden en etkili olanları ***Hevi*** ve ***Kürdistan Teâli*** Cemiyetleri idi. 27 Temmuz 1912'de kurulmuş olan ***Hevi*** (Umut), özellikle İstanbul'daki Kürt kökenli öğrencilere yardım etmeye ve onları örgütlemeye çalışmıştı. Bunun için 1913 Haziranında ***Roji Kurd*** adlı bir gazete çıkartılmış, bunun adı sonradan ***Hetawa Kurd***'a çevrilmişti. Öğrencileri eğitip ***Kürdistan***'a göndermeye önem veren dernek, mütareke döneminde ***Kürdistan Teâli Cemiyeti***nin denetimi altında etkin bir rol oynamaya başlamıştı. 1919 Temmuzunda yayımlanan bir bildiride amacın "Kürt ulusunu, Kürt bilgi ve kültürünü geliştirip yükseltmek" olduğu belirtilmişti. Bu çerçevede ***Yekbun*** adı verilen Türkçe-Kürtçe bir gazete yayımlanmış ve Doğu Anadolu'nun birçok yerinde şube açılmıştı (İ. Göldaş, ***KTC***, 64-70).

Ama Kürt ve Kürdistan konusunda en etkin örgüt ***Kürdistan Teâli Cemiyeti*** idi. 17 Aralık 1918'de kurulduğu kabul edilen bu dernek, daha ilk hafta içinde ***Hürriyet ve İtilaf*** Partisi ile bir anlaşma yaparak Osmanlı merkez yönetiminde kendisine büyük bir destek sağlamıştı. Hürriyet ve İtilaftan Konya Mebusu Zeynelâbidin, Karesi Mebusu Vasıf ve Mustafa Sabri ile dernek başkanı Seyyit Abdülkadir ve üyelerden Sait ve Mehmet Ali arasında 22 Aralık 1918'de imzalanan anlaşmada özerk bir Kürdistan kurulması öngörülmüştü:

"Çoğunlukla Kürt kavminin oturduğu memleketler, siyaset yönünden İslam halifeliğine ve Osmanlı saltanatına bağlı olmak koşuluyla, bütün halkın çoğunluğunca seçilen bir yöneticinin başkanlığı altında özerk bir yönetime sahip olacaktır." (A. Doğan, ***Kurtuluş Savaşı ve Sonrası***, 9).

Kürdistan Teâli Cemiyeti, etkinliklerini her kesime yayabilmek için kendisine bağlı bazı örgütler de oluşturmuştu. 1919 başlarında Kürtler arasında eğitim öğretim ve sanayii yaygınlaştırmak, bu amaçla okullar açmak için ***Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti*** kurulmuştu. Bedirhanoğulları'ndan başka kimi doğu illeri mebusları ve Dr. Abdullah Cevdet de derneğin kurucuları arasında yer almışlardı. Dernek, Kürtler arasında bir bilinçlenme yaratabilmek için Ahmede Hani'nin ünlü ***Mem u Zîn*** destanını yayımlamıştı. Bundan başka, kadınları da harekete geçirmenin yararlı olacağı düşüncesiyle derneğin kadınlar kolu demek olan ***Kürt Kadınları Teâli Cemiyeti*** oluşturulmuştu.

Kürdistan Teâli Cemiyeti, 1919 Mayısında toplanan ***Saltanat Şûrası***na çağrılmıştı. Ama İstanbul hükümeti, özerklik yerine giderek bağımsızlık peşinde koşan derneğin çalışmalarından rahatsızlık duymaya başlamıştı. 18 Haziran 1919 günkü kabine toplantısında derneğin "yasalara uyması", yani siyasetle uğraşmaması gerektiği üzerinde durulmuştu. Bunu sağlamak için bölgeye bir heyet gönderilmesi de uygun görülmüş ve Şeyhülislam Haydarizade İbrahim ile Abuk Ahmet ve Bahriye Bakanı Avni Paşalardan oluşan bir kurul seçilmişti (Tunaya, ***TSP***, II, 192). Derneğin Damat Ferit hükümetine karşıt olan gruplar arasına katılması üzerine de, 10 Temmuzda hükümet ve dernek temsilcileri arasında bir toplantı düzenlenmişti. Hükümet adına toplantıya Haydarizade ile Abuk Ahmet, dernek adına da başkan Abdülkadir ile Emin Ali, Mevlanzade Rıfat, Yzb. Emin ve Bnb. Avni katılmışlardı. Dernek üyeleri ***Kürdistan*** denen bölgeden Ermenilere toprak verilmesinden yakınmışlar ve özerk bir Kürdistan kurulmasını önermişlerdi. Bu istek hükümet temsilcilerince kabul görmezken bölgeye Kürt vali ve memurlar gönderilmesi kararlaştırılmıştı. (İ. Göldaş, ***KTC***, 109 vd.).

Öte yandan İngilizlerin Kürtçülük hareketini kışkırtmaları ve bağımsız bir Ermenistan'ın yanında bağımsız bir Kürdistan kurulması girişimlerinin güç kazanması, Mustafa Kemal'in ve ***Temsilciler Kurulu***nun da dikkatlerini bu sorun üzerine çevirmelerine neden olmuştu.

İşte Kürtçülük ve Kürdistan alanındaki bu çalışmalar, kimi Kürt gruplarını gene İngilizlerin etkisiyle ***Sıvas Kongresi***ni basmaya yönelik

Ali Galip olayı içinde yer almaya sürüklemişti. Ama bu yolda doğrudan ilk girişim Ali Batı'dan gelmişti.

Ayaklanmalar dizisinde ilk sırayı alan Ali Batı olayı, yukarıda değindiğimiz gibi henüz ***Kuvayimilliye***nin oluşmadığı sırada başlamıştı, ama ***Erzurum Kongresi***nden sonra ***Temsilciler Kurulu***nun ulusal direnişi örgütlemeye çalıştığı günlerde bastırılmıştı. Bir aşiret başkanı olan Ali Batı, Mardin yöresinin yönetiminin padişah tarafından kendisine bırakıldığı iddiasıyla 11 Mayıs 1919'da ayaklanmıştı. İngilizlerden de yardım isteyerek ***Nusaybin***'i basmıştı. Böylece kendi yönetiminde bağımsız ya da özerk bir bölgeye egemen olmak istemişti. Ancak uzun süren bir izlemeden sonra 18 Ağustostaki bir çarpışmada öldürülmüştü (***TİH***, VI, 40 vd.).

a) ***Cemil Çeto Olayı*** (20 Mayıs-7 Haziran 1920): Bağımsız ya da özerk Kürdistan kurma fikri bütün Kürt aşiretlerince benimsenmiş değildi. Bu konuda aralarında büyük görüş ayrılıkları bulunuyordu. Özellikle Paris Barış Konferansında Kürtlerin temsilcisi durumunda bulunan Şerif Paşanın Ermenilerle yaptığı bir anlaşma, yeni gelişmelere ve dalgalanmalara yol açmıştı. Anlaşma, Şerif Paşa ile Ermeni temsilcisi Bogos Nubar ve Ermenistan Cumhuriyeti delegeleri Başkan Vekili H. Ohancanyan'ın ortak imzaları ile Paris Barış Konferansına sunulan bir mektup biçiminde düzenlenmişti. Bunda Ermenilerin ve Kürtlerin her ikisinin de aynı soydan, Âri kavminden geldikleri, çıkarlarının ortak olduğu ve kendi bağımsızlıklarını elde etmek amacı güttükleri belirtiliyordu. Böylece Osmanlı yönetiminden ve "İttihat ve Terakki komitesinin resmi ya da resmi olmayan kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmak" istedikleri açıklanıyordu. İki toplum arasında toprak konusundaki anlaşmazlıkların çözümü ise konferansa bırakılıyordu (Metin: İ. Göldaş, ***Kürdistan Teâli Cemiyeti***, 268).

Acılarla dolu kanlı olayların yaşandığı Ermenilerle yapılan bu anlaşma, Osmanlı kamuoyunda ve Mebuslar Meclisinde sert eleştirilere neden olmuştu. Anlaşmayı olumlu bulduğunu söyleyen ***Kürdistan Teâli Cemiyeti*** Başkanı Seyyit Abdülkadir'in Âyan Meclisi üyeliğinden düşürülmesi için harekete geçilmişti (Tunaya, ***TSP***, II, 194 vd.). Söz konusu anlaşma, dernek üyeleri arasında da görüş ayrılıkları doğurmuştu. Öyleki Said-i Nursi bile, Kürt şehitlerinin henüz kanları kurumadan yapılan bu anlaşmanın İslamiyetin zararına olduğunu öne sürmüştü.

Paris'te Kürdistan sorunu yeni bir aşamaya girerken 1920 Mayısında Diyarbakır yöresindeki Hıdranlı Aşireti başkanı Hüseyin Paşa, ***Kürdistan Teâli Cemiyeti***nin bir bildirisini dağıtmaya başlamıştı. Bunda, Anlaşma Devletlerinin çok yakında ***Kuvayimilliye***yi dağıtacağı, bölgede bir ***Kürdistan*** kurulacağı belirtiliyor ve Kürtlerden silahlanıp hazır beklemeleri isteniyordu. Bu ortam içerisinde Bahtiyar Aşireti Başkanı Cemil Çeto da ***Garzan*** yöresine egemen olmak umuduyla harekete geçmişti. Bir süre kendi başına buyruk olarak davranan Çeto, Diyarbakır'daki

Kolordunun aldığı önlemler karşısında fazla dayanamamış ve 7 Haziranda "4" oğlu ile birlikte teslim olmuştu.

b) ***Milli Aşireti Ayaklanması*** (1 Haziran-8 Eylül 1920): Özerk ya da bağımsız Kürdistan projesini destekleyenlerin başında ***Milli*** Aşireti geliyordu. Fransızların ***Urfa***'yı ele geçirmek istemesi üzerine yörede şiddetlenen savaştan yararlanan aşiret başkanları Mahmut, İsmail, Halil, Abdurrahman ve Bahur, ***Siverek***'i ele geçirmeye kalkmışlardı. Ancak kendilerini izleyen V. Tümen birliklerince sıkıştırılınca 19 Haziranda ***Suriye***'ye kaçmışlardı. Bununla birlikte "3.000 atlı, develi ve 1.000 kadar piyade"den oluşan bir kuvvetle 24 Ağustosta geriye dönmüşler, ***Viranşehir***'i işgal etmişlerdi. Ardından, Büyük Milet Meclisine karşı hareket ettiklerini ve ***"Dersim*** ve ***Elazığ***'a kadar bu bölgedeki bütün aşiretlerin başı olmak" istediklerini ilan etmişlerdi. Buna karşılık ***Dersim***'deki ***İzoli*** Aşireti, BMM Başkanlığına gönderdikleri mektupta Türkleri "din ve kan kardeşi" kabul ettiklerini ve onlarla alın yazılarını birleştirmeye andiçtiklerini belirtmişler, "İngiliz ve Fransız parasıyla" araya sokulmak istenen bozgunculuğu kırmaya kararlı olduklarını da eklemişlerdi. Böylece yöredeki aşiretlerden bir kısmından destek görmeyen ***Milli*** Aşiretinden ayaklanmacılar kolayca yenilmiş, kurtulmak için ***Suriye***'ye sığınmışlardı.

Sonuç vermeyen bu girişimlerden sonra da İngiltere, ***Kuvayimilliye***yi iç savaşlarla çökertebilmek için Kürtçülük hareketini kışkırtma siyasasını sürdürmüştü. Buna karşılık ***Sivas***'tan başlanarak Temsilciler Kurulu Türk/Kürt ayrımı yapmaksızın mütareke sınırları içindeki Müslüman çoğunluğun bütünlüğünü kabul ediyordu. ***Amasya***'da Salih Paşa ile yapılan görüşmelerde şu önemli karara varılmıştı:

"Osmanlı devletinin tasarlanan ve kabul edilen sınırları Türklerin ve Kürtlerin oturduğu araziyi kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılmasına olanak bulunmadığı açıklandıktan sonra, bu sınırın en altdüzeyde bir istek olmak üzere sağlanmasına çalışılması gerektiği taraflarca kabul edildi" (***HTK***, 25 vd.).

Mütareke sınırları içindeki toprakların biribirinden ayrılmaz bir bütün olduğu ilkesini savunan M. Kemal de bağımsız ***Kürdistan*** girişimlerine daima karşı çıkmış ve bunu önleyebilmek için Türklerle Kürtlerin ***"öz kardeş"*** oldukları görüşünü savunmuştu. Hatta ***Ulusal Ant*** taslağında da bu kardeşliğin belirtilmesini istemiş, ancak Mebuslar Meclisinde bunu içeren tümceye yer verilmemişti.

Öte yandan ***Kürdistan*** sorununu daima canlı tutmaya çalışan İngilizler olayların akışına göre "4" değişik öneri üzerinde durmuşlardı: Kürtlere sınırları belli bağımsız bir ülke verilmesi; İngiliz mandası altında özerklik tanınması; Kürdistan denen bölgeyi ikiye ayırıp bir bölümünün Kürtlere bırakılması; Araplara ve Ermenilere verilmek istenen hakların Kürtlere de tanınması (Sonyel, ***DP***, 26 vd.).

Kürdistan sorunu 1920 Martında **Londra**'da ve arkasından **San Remo**'da toplanan konferanslarda ele alınan konulardan biri olmuştu. Kürt temsilcileriyle yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanacak barış antlaşmasına girmesine karar verilen hükümler belirlenmişti.

Paris'teki Kürt temsilcisi Şerif Paşa, önce Kürdistan'ın bölünmemesi gerektiğini savunmuş ve Ermenilerin bu bölgede azınlıkta bulunduklarını öne sürmüştü. Ancak bunun gerçekleşemeyeceğine ve bir Ermenistan'ın kurulacağına kanaat getirince de Kürdistan'a "özerklik" değil, "bağımsızlık" verilmesine çalışmıştı. Bunun da elde edilemeyeceğini anlayınca 5 Mayıs 1920'de konferanstan çekilmişti. Arkasından **Kürdistan Teâli Cemiyeti** Başkanı Abdülkadir de **Paris**'te alınacak kararların tanınmayacağını açıklamıştı.

10 Ağustos 1920'de imzalanan **Sevres** (Sevr) Antlaşmasının 62. ve 64. maddeleri Paris Barış Konferansı üyelerinin aldıkları kararlar doğrultusunda düzenlenmişti:

*"62 Fırat'ın doğusunda, ileride saptanacak olan **Ermenistan** sınırının güneyinde ve 27. maddenin II/2. ve 3. bentlerindeki tanıma uygun olarak saptanan **Suriye** ve **Irak** ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün bulunduğu bölgenin yerel özerkliğini, işbu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde **İstanbul**'da toplanan üç İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinden her birinin atadığı '3' üyeden oluşan bir komisyon hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği olmazsa, bu sorun komisyon üyelerince bağlı bulundukları hükümetlerine götürülecektir. Bu planı, **Süryani-Geldani** ile bu bölgelerin içindeki öteki etnik ve dinsel azınlıkların korunmasına ilişkin tam güvenceler de kapsayacaktır. Bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürt temsilcilerinden oluşan bir komisyon incelemelerde bulunmak ve işbu antlaşma uyarınca, Türkiye sınırının **İran** ile birleşmesi durumunda Türkiye sınırında yapılması gerekebilecek düzeltmeleri kararlaştırmak üzere bu yerleri ziyaret edecektir.*

*64 – İşbu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından bir yıl sonra, 62. maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak **Milletler Cemiyeti Konseyi**'ne başvururlarsa ve konsey de bu nüfusun bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı tanımayı Türklere salık verirse Türkiye, bu tavsiyeye uymayı ve bu bölgeler üzerinde bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeyi şimdiden yükümlenir.*

*Bu vazgeçme uyarınca gerekeceği zaman, Kürdistan'ın şimdiye dek **Musul** ilinde kalmış kesiminde oturan Kürtlerin, bu bağımsız Kürt devletine kendi istekleriyle katılmalarına, başlıca Müttefik Devletlerce hiçbir biçimde karşı çıkılmayacaktır."*

Kürdistan Teâli Cemiyeti ileri gelenlerinin başlangıçta kabul etmeyecekleri yollu açıklamalarına karşın **Sevr**'in söz konusu maddeleri Kürt çevrelerinde olumlu karşılanmıştı. Aslında Kürtlerin Kürdistan'ın

bölünmezliği ve bağımsızlığı biçimindeki özlemleri ***Sevr***'de gerçekleşmemişti, ama Kürt toplumunun istekleri ve hakları ilk kez bu antlaşma ile uluslararası bir belgede yer almıştı.

Bunun dışında öngörülen hükümler uygulanabilir nitelikte de değildi. Maddeler Kürt ve Ermeni toplumlarını karşı karşıya getirecek, hatta onları çatışmaya sürükleyecek biçimde düzenlenmişti. Üstelik ***Kuvayi-milliye*** aleyhindeki çevrelerin bile tepkisine yol açan ***Sevres*** Antlaşması yürürlüğe de konulamayacaktı. Ama değişik etkenlerle girişilen özerk ya da bağımsız Kürdistan amaçlı ayaklanmalar tümüyle önlenememişti.

c) ***Koçgiri Ayaklanması*** (6 Mart-17 Haziran 1921): ***Sevres*** Antlaşmasının TBMM'ce reddedilmesi, Kürtlük ve Kürdistan sorunlarının ortadan kalkmasını sağlayamamıştı. ***Hafik (Koçhisar), Zara, Suşehri, Kemah, Divriği*** yöresinde oturan ***Koçgiri*** Aşiretinin ayaklanması bunun bir göstergesiydi. Bu sırada aşiretin başında Mustafa Beyin oğulları olan Haydar ve Alişan Beyler bulunuyordu. ***Ümraniye*** bucak müdürlüğünü de yürüten Haydar, aynı zamanda ***Kürt Teâvün*** ve ***Kürdistan Teâli*** derneklerinin de etkin bir üyesi olup derneğin şubesini açmış ve başkanlığını üstlenmişti. Alişan da aynı derneğin ***Dersim*** şubesini kurmuştu. Baytar Nuri'nin girişimleriyle ***Zara, Divriği*** gibi yörenin öteki kasabalarında da şubeler açılmış ve ***İstanbul***'da yayımlanan Kürtçe ***Jin*** adlı haftalık dergi bölgede dağıtılarak Kürdistan için yoğun bir propagandaya girişilmişti.

Bu örgütlenmeleri haber alan Mustafa Kemal, Sıvas Valisi Reşit Paşa aracılığıyla Alişan ve Nuri'yi çağırarak kendileriyle görüşmek istemişti. Ancak Nuri görüşmeye gelmemiş, kendisine milletvekili seçimine girmesi için yapılan öneriyi kabul eden Alişan da Nuri'nin etkisiyle bundan vazgeçmişti. Bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını savunan Nuri, 1921 başlarında ***Kangal*** yöresindeki tekkede bir toplantı düzenlemiş ve orada şu kararı aldırtmıştı: ***Sevres*** Antlaşmasının Kürdistan'a ilişkin maddeleri uygulanmalı ve ***Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim*** ve ***Koçgiri***'yi içine alan bağımsız bir Kürt devleti kurulmalıdır. Bu kararın alınmasından sonra hazırlıklar tamamlanmış ve ***Zara*** ile ***Refahiye***'deki karakollara saldırılarak ayaklanma başlatılmıştır. Haydar ve Alişan Beylerin de desteğiyle ayaklanma kısa sürede bölgeye yayılmıştı. Kemah'ta kaymakamı tutuklayan ayaklanmacılar yönetimi ele almışlardı. Bundan sonra TBMM'ye bir telgraf çeken aşiret başkanları ***Koçgiri*** kazasının "özel (mümtaz) bir il" yapılmasını istemişlerdi. 8 Nisan 1921 günlü bu telgrafta ***Zara*** kasaba merkezi hariç olmak üzere, ***Koçgiri*** kazası ile ***Divriği, Refahiye, Kuruçay*** ve ***Kemah*** ilçelerinden oluşturulacak bu "mümtaz" ilin başına bir Kürt valinin atanması da istenmiş ve şu tehdite bulunulmuştu: Eğer sorun böylece çözülmezse ayaklanma ***Erzincan, Van, Diyarbakır*** ve ***Erzurum***'a kadar yayılacak ve "iki Müslüman millet" arasında kan dökülecek, "Müslüman düşmanlarının yüzü gülecektir."

Ayaklanmanın yayılması üzerine Sıvas valiliği, aşiret başkanlarına

ve din adamlarına başvurarak olaya karışanların "uyarılmalarını" dilemişti. Bundan bir sonuç alınamayınca da Danıştay eski üyelerinden Şeflik Bey elebaşılarla görüşmek üzere ***Zara***'ya gönderilmişti. Ama bu girişim de etkisiz kaldı. Bunun üzerine askeri harekete karar verilerek 10 Mart 1921'de ***Elazığ*** ili ile ***Erzincan Sancağı*** ve ***Divriği, Zara*** kazalarında sıkıyönetim ilan edildi. Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa da ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Onun giriştiği hareket sonucunda Alişan Beyle Kürt aşiretlerinden ileri gelen "32" kişi 17 Haziranda teslim olmak zorunda kalmışlardı. Böylece ayaklanma bastırıldı. Bu arada ayaklanmacılardan "500" kadarı öldürülmüş, birçoğu da yargılanmak üzere ***Sivas***'a gönderilmişlerdi. Yargılama sonunda da Haydar Bey başta olmak üzere "17"si idama mahkûm edilmiş, birçokları da çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardı.

Ancak Nurettin Paşanın ayaklanmayı bastırmak amacıyla da olsa çok sert davranması onun haksız yere pek çok kimseyi öldürttüğü yolunda bazı tepkiler doğurmuş bu da yeni sürtüşmelere yol açmıştı. Sorun TBMM'ye de yansımış, Nurettin Paşa hakkında soruşturma açılması istenmişti. "3" gün süren heyecanlı tartışmalar sonunda da soruşturma açılmasına karar verilmişti. Bunun üzerine kendisi görevden alınıp ***Ankara***'ya çağrılmış, ancak bunun ötesinde bir cezalandırma yoluna gidilmemişti.

Öte yandan ***Kürdistan Teâli Cemiyeti***, Koçgiri olayları süresince etkisini yavaş yavaş yitirmişti. Bağımsızlık umutları ***Sevres*** Antlaşmasıyla büyük ölçüde kırılırken, özerkliğe yönelik ayaklanma da sonuç vermeyince çözülmeler hızlanmıştı. Doğan boşluk ***Kürdistan Teâli Cemiyeti***ne bağlı ***Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti*** (toplumsal örgütlenme derneği) aracılığı ile doldurulmaya çalışılmışsa da, artık Kürdistan'da serbest çalışma olanağı bulunamamıştı. 1922 sonlarında varlığı artık duyulmaz olan ***Kürdistan Teâli Cemiyeti***, "3" yıl sonra Şeyh Sait ayaklanmasında kendisinden yeniden söz ettirecektir.

D) OSMANLI YÖNETİMİNİN KABUL ETTİĞİ SÖZDE BARIŞ ANTLAŞMASI: SEVRES

1919 Ocağında açılan ***Paris Barış Konferansı***nda, Avrupa sorunlarına öncelik verildiği için, aslında çok önemli sorunları içeren Türkiye barışı ertelenmişti. Boğazların yönetimi ve Ermenistan mandaterliği konularında beliren sorunlar yüzünden Türkiye'ye ilişkin görüşmeler 21 Mayıs 1919'da düğümlenmişti.

Böyle olmasına karşın, Sadrazam Damat Ferit'in ısrarları karşısında Osmanlı hükümeti haziran başlarında Paris Barış Konferansına çağrılmıştı. D. Ferit de kendi başkanlığında eski Sadrazam Tevfik Paşa, Maliye Bakanı Tevfik ve Danıştay Başkanı Rıza Tevfik'ten oluşan bir heyet-

le konferansa gitmeyi uygun bulmuştu. Çok mutlu olduğunu ve "imparatorluğunu koruyacağı"nı belirterek ***İstanbul***'dan ayrılan D. Ferit'le yanındaki heyet, 17 Haziranda ***Paris***'te ***Onlar Konseyi***nin karşısına çıkarılmışlardı. D. Ferit, savaşın bütün sorumluluğunu İttihat ve Terakki Partisine yükleyen ve savaş öncesi sınırların korunmasını dileyen bir konuşma yapmış ve buna ilişkin bir muhtıra sunmuştu. Buna göre Trakya sınırı, ***Edirne***'yi güvence içine alacak biçimde saptanmalı, Anadolu kıyılarına yakın adalar Türkiye'de kalmalıydı. Asya'da, Karadeniz-Dicle çizgisinde savaştan önceki Türkiye-İran sınırına kadar olan yerlerle ***Diyarbakır, Musul*** illeri ve ***Halep***'in bir kısmı elde kalmalıydı. ***Ermenistan***'ın sınırları tartışmalar sonunda saptanabilirdi. Arap Yarımadasında, Osmanlı egemenliği altında kalmaları koşulu ile ***Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Asir*** ve ***Yemen***'e bağımsızlık verilebilirdi. ***Mısır***'a ve ***Kıbrıs***'a gelince, Osmanlı hükümeti bu konuda İngiltere ile görüşmeye hazırdı. Bütün bunlara karşın Damat Ferit'in muhtırasında, ***Wilson Prensipleri***ne dayanan bir barış istendiği ve Osmanlı halkının imparatorluğun parçalanmasını ya da başka devletlerin ***"Manda"***sı altına girmeyi kabul edemeyeceği söyleniyordu.

Onlar Konseyi, Osmanlı sadrazamını dinlemekle yetinmiş, dileklerini kabul edilebilir bulmamıştı. Ama bunu bir yazı ile bildirmeyi yeğlemişti. Fransa Başbakanı Clamenceau'nun imzaladığı 25 Haziran tarihli mektup ise bir suçlamaydı: "Ne Avrupa'da, ne Asya'da ne de Afrika'da Türkiye yönetiminde bulunan hiçbir yer yoktur ki maddi değerlerini yitirmemiş, kültür düzeyi düşmemiş olsun. Yine hiçbir yer yoktur ki Türk yönetiminden kurtulduktan sonra, maddi değerlerde ve kültür düzeyinde yükselmemiş olsun!"

Türkleri bu denli aşağılayan Clamenceau, Paris Barış Konferansının o sıralarda Türkiye sorunlarını ele alamayacağını bildiriyordu. Böylece İstanbul'a eli boş dönen Damat Ferit, birkaç gün evine kapanıp dışarıya çıkamamıştı. Hatta kabinesinin istifasını verme gereğini duymuştu, ama Vahidettin onu yeniden bir hükümet kurmakla görevlendirmişti.

O günlerde, 28 Haziran 1919'da Almanya ile imzalanan ***Versailles*** barışında Türkiye'ye ilişkin hükümlere de yer verilmişti. Savaşın galipleri Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki ***kapitülasyon*** hakkından vazgeçtiği ve İngiltere'nin ***Mısır***'ı kendi himayesi altına almasını kabul ettiği hakkında maddelere yer vermeyi kendi açılarından yararlı görmüşlerdi.

Başkan Wilson, ***Versailles*** Antlaşmasının imzalandığı gün Paris'ten ayrılmıştı. Türk barışı için ABD'nin vereceği karar beklenirken Senato, 19 Kasımda Amerika kıtası dışındaki sorunlarla ilgilenilmemesi yolundaki Monroe doktrinine dönmüştü. Böylece ABD, Paris Barış Konferansından çekilmişti. Bundan sonra da barış görüşmeleri ***Paris***'ten ***Londra***'ya aktarılmıştı.

1) LONDRA KONFERANSI (14 Şubat 21 Mart 1920)

Anlaşma Devletleri temsilcilerinin, henüz karara bağlayamadıkları dünya sorunlarını ve bu arada Türkiye ile barış konusunu görüşmek için başladıkları toplantı "5" hafta sürmüştü. Bu sürede Fransa'da ve İtalya'da hükümet değişiklikleri olmuştu. Clamenceau gibi aşırı bir Türk düşmanının yerine geçen Millerand'la birlikte Fransa siyasasında değişiklik hissedilmişti. Yeni başbakan, Fransa'nın Müslüman ülkelere de egemen olduğunu belirterek Türklerin İstanbul'dan çıkartılması gibi bir maceraya atılamayacağını söylemişti. Arkasından Yunanlıların İzmir'den geri çekilmeleri gerektiğine de işaret etmişti. Başından beri Türkiye'ye karşı ılımlı davranmaktan yana olan İtalya'nın yeni Başbakanı Nitti de Yunanistan gibi küçük bir ülkenin topraklarını "2" kat büyüttüğüne dikkatleri çekmişti. Ayrıca ***İzmir*** gibi Türk egemenliği altında sayılması gereken bir bölgeden Yunanistan Meclisine üye gönderilmesinin kabul edilemeyeceğini belirtmişti.

Bu nedenle konferansta ***İzmir*** sorunu öne alınmıştı. Ama gene de Lloyd George'un desteğiyle ***Enosis***'i "2" yıl sonra yapılacak halkoylamasına bırakan bir formülde anlaşılmıştı. Buna göre bölgenin yönetimi Yunanistan'ın olacak, ancak Rum ve Türk üyelerden oluşan bölgesel bir parlamento kurulacaktı. ***İzmir***'e asılacak bir Türk bayrağı ise Türk egemenliğinin simgesi olacaktı.

Görüşmeler sürerken ***Kuvayimilliye***nin Fransızları ***Maraş***'tan püskürttüğü haberi dalgalanmalara yol açmıştı. Bu kızgınlık içinde İstanbul'daki yüksek komiserliklere, gerekirse Sadrazam Ali Rıza ile Harbiye Bakanı Cemal Paşanın tutuklanmalarını öngören bir talimat verilmişti.

2) SAN REMO KONFERANSI (18-26 Nisan 1920)

Türkiye barışı ***Paris***'ten öteki başkentlere aktarıldığından ***Londra***'dan sonra sıra İtalya'ya gelmişti. ***San Remo***'da başlayan bu son toplantıya İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanları katılmıştı. Burada Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ile ortaya çıkan sorunlar da ele alınmıştı. Bununla ilgili kararlar alınırken Osmanlı temsilcilerini dinleme gereği bile duyulmamıştı. Ancak eski büyükelçilerden G. Kemali Söylemezoğlu kendi başına konferansa bir muhtıra sunmuş ve ***Trakya, İzmir, Adana, Trabzon, Erzurum*** yörelerinde nüfus çoğunluğunun Müslüman Türk olduğunun göz önüne alınarak adil kararlar verilmesini dilemişti. Bu arada Wilson'un, yapılacak antlaşmalarda "bütün taraflar için dürüst ve adil davranılması"nı isteyen 30 Mart günlü telgrafı da görüşmelerde etkili olmuştu. Ama gene de Lloyd George, öngörülen koşulların gerekirse Türklere zorla kabul ettirilmesi görüşünü savunuyordu. Bu amaçla asker uzmanların dinlenmesi yoluna da gidilmiş, fırsatı ka-

çırmayan Venizelos da Anadolu'da önemli bazı kentlerin işgal edilmesini önermişti. Ancak 16 Martta ***İstanbul***'un işgal edilmesinin doğurduğu büyük tepki ve ***Ankara***'da bir Ulusal Meclisin toplanmakta olduğu dikkate alınarak kuvvet kullanmaktan vazgeçilmiş, İstanbul hükümetine kabul ettirilecek bir metin üzerinde karar kılınmıştı

San Remo'da Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl paylaşılacağı kesin olarak saptanırken ***Kürdistan*** ve ***Ermenistan*** sorunlarında görüş birliğine varılmıştı. Güney sınırları ***Erzincan***'a kadar uzanmakla kalmayıp denize de kıyısı olan bir ***Ermenistan*** kurulacaktı. ABD, ya doğrudan doğruya ***Ermenistan***'ın mandaterliğini üstlenecek ya da bu devletin sınırlarını çizecekti. ***Ermenistan***'ın güneyinden başlayıp ***Fırat***'ın doğusundan ***Suriye*** ve ***Irak***'ın kuzeyine kadar uzanan bölgede de Özerk bir Kürt devleti kurulacaktı. Ancak bu devlet bir yıl sonra ***Milletler Cemiyeti***nin onayı ile bağımsız da olabilecekti.

Bunun dışında Anadolu'da "3" devlet için ekonomik çıkar bölgeleri ayrılmıştı. Görüşmeler bittiğinde L. George, bununla ilgili olarak şunları söylemişti: "Boğazları koruma görevimizin yanı sıra ***Filistin*** ve ***Musul*** dahil ***Mezopotamya***'yı yönetmek zorundayız. Fransızlar ***Kilikya***'yı, İtalyanlar ***Antalya*** ve çevresini korumayı üzerlerine almalıdırlar."

3) ANTLAŞMA METNİNİN OSMANLI TEMSİLCİLERİNE VERİLMESİ

Osmanlı barışına son şeklini veren Müttefikler, ***San Remo***'da düzenledikleri metni bildirmek için Osmanlı hükümetini ***Paris***'e çağırmışlardı. ***Onlar Konseyi***nde karşılaştığı durumun etkisinde bulunan Damat Ferit, bu kez kendisi Paris'e gitmek istememiş, Tevfik Paşanın başkanlığında Bayındırlık Bakanı Dr. Cemil Topuzlu, İçişleri Bakanı Reşit ve Maarif Bakanı Fahrettin Beylerden oluşan bir delegasyon göndermişti. Türk heyeti ***Paris***'e vardığında 11 Mayıs 1920'de düzenlenen kısa bir törenle antlaşma metni kendilerine verilmişti. Taslağı teslim eden Fransa Başbakanı Millerand, Müttefiklerin çok iyi niyetle davrandıklarını öne sürmüş ve antlaşmaya ilişkin yanıtların yazılı olarak verilmesini isteyerek bunun için de "1" aylık süre tanındığını belirtmişti.

Türk heyeti metni incelediğinde bunu kabul edilemez diye değerlendirmişti. Kendilerine bilgi verilen İstanbul'daki kabine üyelerinden bazıları da böyle bir antlaşmayı imzalamayıp istifa edeceklerini söylemişlerdi. Bunun üzerine Damat Ferit, padişahın onayı ile başdelegeliği üzerine alıp ***Paris***'e hareket etmişti. 18 Haziranda ***Versailles*** Sarayına gidip bir masaya oturan Osmanlı sadrazamı görüşmelere geçileceğini beklerken, kendisinden 27 Temmuza kadar yazılı ve kesin bir yanıt vermesi istenmişti. Böylece Damat Ferit ikinci kez bir şey yapamadan Fransız başkentinden ayrılırken, ***Barış Konseyi***ne görüşlerini yazılı olarak bildirmişti. 8 Temmuz tarihli bu yazı, antlaşma koşullarının ağırlığını belirte-

rek biçimde kaleme alınmıştı. "Türk topraklarının üçte ikisinden fazlası Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış olacak" denen yanıtta, "Bütün bunların yanı sıra antlaşma tasarısının, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine ağır bir darbe vurduğu da belirtilmişti (***BTTD***, 36, s. 25). Ancak ***İstanbul***'a döndükten sonra, antlaşma hükümlerinin çok ağır olmasının sorumluluğunu M. Kemal'e ve ***Kuvayimilliye***ye yüklemeyi yeğlemişti.

4) SALTANAT ŞÛRASI (22 Temmuz 1920)

Barış Konseyi adına hareket eden "3" devlet, Osmanlı delegasyonu adına verilen yazılı yanıtta yer alan görüşleri reddettiklerini 17 Temmuzda açıklamışlardı. Bu durumda Osmanlı yönetimi için taslağı olduğu gibi kabul etmek ya da reddetmekten başka çıkar yol kalmamıştı. Padişah Vahidettin de Damat Ferit de "Evet" demeye karar vermişlerdi. Ama kamuoyu karşısında tek başlarına sorumluluk taşımak istemedikleri için sorunun özel bir "meclis"te görüşülmesini yararlı bulmuşlardı. İşte bu amaçla Vahidettin 1919 Mayısında Paris ***Barış Konferansı***na gitmeden önce yaptığı gibi bir ***Saltanat Şûrası***nın toplanmasını emretmişti.

22 Temmuz 1920'de ***Yıldız Sarayı***nda padişahın huzurunda toplanan bu "özel meclis"e, Veliaht Abdülmecit ve Damat Ferit dışında şunlar katılmıştı: Şeyhülislam Dürrizade Abdullah, Bakanlardan Mehmet Said, Hüseyin Remzi, Reşad ve Osman Rıfat, Danıştay Başkanı Edhem, Âyan Başkanı Tevfik Paşa, eski Sadrazamlardan A. İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşalar, eski Şeyhülislam Mustafa Sabri, ordu mensubu ve üstdüzey yöneticilerinden Mareşal Fuat, Zeki, Ömer Rüştü, Osman, Rıza, Süleyman Hadi, İzzet Fuat, Kâzım, Mustafa Nuri, Hamdi, Nuri ve Aristidi Paşalar, Abdurrahman Şeref, Rıza Tevfik, Rıfat, Âdil, Abdülkadir, Abdülhak Hamit, Mustafa Vasfi, Tevfik, Hamdi, Mustafa Asım, Zeynelâbidin, Mavroyani, Azaryan, Aram, Dilber Bey ve Efendiler, Fetva Emini Ali Rıza, Kazasker Mehmet Nuri, emekli paşalardan Ali Refik, Galip Fuat, Askeri Yargıtay Başkanı Fuat, Topkapı Sarayı Muhafızları Rıza ve Şakir Paşalar.

Toplantı açıldığında önce barış taslağına ilişkin bir hükümet açıklaması okunmuştu. Metnin kabul edilmesi ya da reddedilmesi halinde ortaya çıkacak durum hakkında bir değerlendirme yapılan bu açıklamada, taslak kabul olunursa Osmanlı devletinin ***İstanbul***'u da içeren belirli sınırlar içinde varlığını sürdüreceği belirtiliyordu. Önerilen koşullar reddedildiğinde ise savaşın genişleyeceği, Osmanlı hükümetine son verileceği ve Türkiye topraklarının tümüyle paylaşılacağı öne sürülüyordu. Bununla birlikte hükümet; ***Trakya, Boğazlar, İzmir*** gibi önemli konularda değişiklik yapılması için "Barış Meclisinin insaf ve hakseverliğine" bir kez daha başvurulması görüşünde olduğunu açıklıyordu. Hüküme-

tin bu yazısının okunmasından sonra Paris'te bulunan temsilci Reşit Beyden gelen "2" telgraf da bilgiye sunulmuştu. Bunlardan birinde Müttefiklerin, barış antlaşması kabul edilmezse ***İstanbul***'u Türklerin elinden alacaklarını belirttikleri bildiriliyordu. Bu bilgiler verildikten sonra Sadrazam Damat Ferit kısa bir konuşma ile durumu özetlemiş ve ***Saltanat Şûrası***na katılanları görüşlerini sözlü ya da yazılı açıklamaya çağırmıştı.

İlk sözü alan Mustafa Sabri Efendi, durumun ortada olduğunu, hükümetin buna göre gerekeni yapmasını dilemişti. Padişah Vahidettin, yetki ve sorumluluğu hükümete bırakan bu sözleri "Maksat anlaşılamadı!" diye nitelemişti. Bundan sonra konuşan S. Hadi Paşa, "Var olmak ya da yok olmak" gibi çok önemli bir sorunla karşı karşıya bulunulduğuna işaret etmişti. Ancak "Ölmek daha iyidir" demenin bir intihar olacağım ve "600" yıllık bir saltanat ve hilafetin yaşamına son vermeye kimsenin hakkı olmadığını da öne sürmüştü. Ona göre, tasarıyı reddetmek "imparatorluğun intiharı" demek olacaktı.. Orgnl (Birinci Ferik) Zeki ise daha açık bir öneride bulunmuştu: "Herhalde imza etmek hükümetin menfaatine uygundur!" Topçu Generali Rıza'nın ısrarla hükümetin görüşünü sorması üzerine Damat Ferit, verilmiş olan kararı açıklamak zorunda kalmıştı: "Kuvvetli ellere düştük. İmza etmezsek, dünkü tebaamız olan Yunanlılar istila edecektir... Her kim ki reddedilmesinin Osmanlı hükümetinin menfaatlerine uygun olduğuna kanaat edinirse, hükümetin bu hususlaki görüşünü kabul etmiyorsa, kabul etmediğini yazar, imza eder..." Sadrazam biraz daha ileri giderek, "Kimdir ki bugün cesaret edip de bu devlet mahvolsun diyecek?" diye sormuştu.

Hükümetin kararı belli olunca üyeler daha rahatça eğilimlerini belirtmeye başlamışlardı. Osman ve Kâzım Paşalar, tasarının kabul edilmesi zorunludur demişlerdi. Abdurrahman Şeref, bazı küçük değişiklikler yapılıp yapılamayacağını sorunca, Damat Ferit şu ilginç yanıtı vermişti:

"İmza edersek Yunan askeri gelmeyecek. Hep birden el birliği ile çalışarak Anadolu'da isyanı bastıralım ve hem de Cenabıhaktan ümit ederim ki bastırınız, hiç değilse böyle bir ümit kapısı açık bulunur..."

Sadrazamdan sonra konuşan Mustafa Asım, Anadolu hareketinden korkmadığını, yani isyanın bastırılacağını belirtmişti. Başka da söz alan olmamıştı. Damat Ferit, yöntem olarak, tasarıyı kabul etmeyenlerin gerekçesini yazıp altını imzalamalarını önermişti. Fakat Vahidettin buna karşı çıkmış ve kabul edenlerin ayağa kalkmasını, kabul etmeyenlerin de yerlerinde oturmalarını istemişti. Damat Ferit'e de bunu uygulamak kalmıştı. Sonuç o günkü tutanakta şöyle saptanmıştı:

"Bütün heyet ayağa kalktı. Yalnız Topçu Feriki Rıza Paşa ayakta olduğu halde, çekimser (müstenkif) olduğunu ifade etti. Meclis sona erdi" (Münir Sirel, "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrası Tutanağı", ***BTTD***, 4, s. 15-21).

5) SEVRES ANTLAŞMASI

Saray ve Damat Ferit hükümeti, ***Saltanat Şûrası***nda istedikleri kararı kolayca aldırtmışlardı. Sadrazam hemen o akşam İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e, antlaşmayı imzalayacak delegelerin yola çıkarılacağı haberini vermişti. Damat Ferit kendisi gitmek istememiş, anlaşmazlığa düştüğü ılımlı bakanlarını değiştirmek için başkentte kalmayı yeğlemişti. Bu nedenle Âyan üyesi olan ve ***Saltanat Şûrası***na da katılan Hadi Paşa ile Rıza Tevfik ve Bern elçisi Reşat Halis delege olarak görevlendirilmişlerdi.

Osmanlı delegeleri ***Romanya*** üzerinden 30 Temmuzda ***Paris***'e varmışlardı. 1 Ağustosta da Hadi Paşa ***İstanbul***'da verilmiş karar uyarınca antlaşmanın kimi koşullarının değiştirilmesi için Fransa hükümetine bir kez daha başvurmuştu, ama sonuç alamamıştı. Böylece antlaşma, 10 Ağustos 1920 Salı günü, saat 16.00'da ***Sevres***'deki Porselen dairesinde Osmanlı delegelerince imzalanmıştı.

Anlaşma Devletlerinin Birinci Dünya Savaşında yenilgiye uğrayan Bağlaşıklara kabul ettirdikleri antlaşmaların en geç ve güç hazırlananı olan, yürürlüğe girememesine karşın içerdiği hükümler yönünden büyük sorunlar yaratan ***Sevres Antlaşması***nın başlıca hükümleri ana çizgileri ile şöyle sıralanabilir:

Osmanlı sınırları: *İmparatorluk parçalandığı için Osmanlı devleti* ***İstanbul*** *ve yöresi ile Anadolu'nun bir kısmına sahip olabilecekti. Trakya sınırı* ***Midye*** *doğusundan* ***Büyük Çekmece****'ye inen bir çizgiyi izleyecekti. Bunun batısında kalan yerler Yunanistan'a verilecekti.* ***İzmir*** *yöresi* ***Tire, Akhisar, Ödemiş*** *ve* ***Bergama****'yı da içerecek biçimde Yunanistan'a bırakılacaktı. Bu nedenle güney sınırı* ***Karataş*** *burnundan başlayıp* ***Antep, Urfa*** *ve* ***Mardin****'i dışta bırakaraktan* ***Irak*** *sınırına varacaktı. Ancak Osmanlılar barış şartlarına uymazlarsa başkent* ***İstanbul*** *da ellerinden alınacaktı.*

Boğazlar: *Savaş zamanlarında bile bütün devletlerin gemilerine açık bulundurulacak ve uluslararası bir komisyonun denetiminde olacaktı.*

Adalar: Rodos *ve* ***12 Ada*** *İtalya'ya, öteki Akdeniz/Ege adaları da Yunanistan'a bırakılacaktı.*

İzmir: *Osmanlı hükümeti İzmir ve yöresindeki "egemenlik hakkının yürütülmesini" Yunanistan'a bırakacaktı. Burada yerli bir parlamento oluşturulacaktı. Parlamento "5" yıl geçtiğinde çoğunluk kararı ile de olsa* ***Milletler Cemiyeti****nden* ***İzmir****'in Yunanistan'a katılmasını isteyebilecekti, aynı zamanda bu konuda bir halkoylamasına gitmeye de karar verebilecekti.*

Ermenistan: Erzurum, Van, Bitlis *ve* ***Trabzon*** *illerinin bulunduğu alanda bir Ermenistan devleti kurulacaktı. Bu yeni devletin sınırları ABD Başkanı tarafından belirtilecekti.*

Kürdistan: *Antlaşmanın yürürlüğe girmesini izleyen "6" ay içinde Ermenistan'ın güneyinde Kürtlerin sayıca üstün oldukları bölgeye özerklik verilecekti. Eğer Kürtler bir yıl içinde bağımsız bir devlet kurmak ister ve bu istekleri* ***Milletler Cemiyeti****nce uygun görülürse Osmanlı devleti buna uymak zorunda olacaktı.*

Arap Yarımadası: *Osmanlı devleti* ***Mısır*** *üzerindeki bütün haklarından vazgeçecekti. Ayrıca* ***Suriye, Irak*** *ve* ***Filistin****'e ilişkin olarak alınacak bütün kararları kabul edecekti.*

Ordu ve donanma: *Türk ordusunun mevcudu "15.000"i jandarma olması koşuluyla "50.700"ü geçmeyecekti. Subayların da yüzde 15'i Müttefik ya da tarafsız devletlerinden olacaktı. Savaş filosu 600 tonilatodan aşağı olacak, hiçbir askeri uçağı bulunmayacaktı. Askerlik hizmeti de mecburi olmaktan çıkarılacaktı.*

Kapitülasyonlar ve mali denetim: *Adli kapitülasyonların yerine uygulanacak yeni bir sistem getirilecekti. Kapitülasyon haklarından bütün Müttefik devletler yararlanacaktı. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan bir komisyon, Türkiye'nin servetinin korunması ve arttırılması için gerekli önlemleri alacak, bütçeyi denetleyecekti. Komisyonun izni olmadan içte ve dışta borçlanmaya gidilemeyecekti.*

Bu kadar ağır hükümleri içeren ***Sevres*** Antlaşması Türk kamuoyunda tepkilere yol açmıştı. İmza haberi İstanbul'a ulaştığında gazetelerin bir kısmı siyah çerçeveler içinde basılmış, kentin İstanbul yakasındaki eğlence yerleri kapatılmıştı. Saray ve hükümet ise umutlarını Yunan saldırısı sonucunda Anadolu'daki "isyan"ın bastırılması olasılığına bağlamışlardı. Ne var ki, bu antlaşma Anadolu'daki direniş karşısında yürürlüğe konulamayacaktı. TBMM, daha ***Saltanat Şûrası***nın toplanmasından önce, 17 Haziran 1920'de kabul ettiği bir yasa ile İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'den sonra, kendi onayı olmadan İstanbul hükümetince yapılmış ve yapılacak her türlü anlaşmayı geçersiz saydığını belirtmişti. Türk Kurtuluş Savaşı onu geçersiz kılarken dışta ilk darbe de beklenmedik bir yerden, ABD'den gelmişti. Amerikan Senatosu, ***Ermenistan mandası***nı kabul etmemiş, bu yüzden Wilson da kendisine bırakılan sınır saptamasını yapamamıştı. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu dışındaki İslam âlemi de dinsel nedenlerle ***Sevres*** Antlaşmasına tepki göstermişti. Bunlardan en önemlisi, ***Londra***'daki ***Merkezi İslam Cemiyeti***nin ***Milletler Cemiyeti***ne yaptığı başvuru idi. "42" üyenin imzasıyla sunulan "19" sayfalık başvuruda, antlaşmanın hükümleri eleştirilmiş ve bir kez daha gözden geçirilmesi istenmişti. Bunda 'Türk imparatorluğunun şimdiki durumuna göre" antlaşmanın uygulanmasına olanak bulunmadığı belirtilmişti (***BTTD***, 10, s. 3-17).

VIII) DOĞU CEPHESİNDE SAVAŞ VE BARIŞ

A) SOVYET RUSYA VE KAFKAS CUMHURİYETLERİ

Yukarıdaki bölümlerde belirtildiği gibi Birinci Dünya Savaşının sonlarında Doğu Anadolu ve Kafkaslar'daki olaylar şöyle gelişmişti: Osmanlı kuvvetlerinin ***Bakû***'ya kadar ilerlemeleri (15 Eylül 1918) sonucunda ***"Üç Liva"*** (Elviye-i selase) diye anılan ***Kars, Batum*** ve ***Ardahan*** yapılan bir halkoylamasından sora özel bir yasa ile anavatana katılmıştı. Fakat Mondros Mütarekesi ile Türk kuvvetlerinin savaş öncesi sınırın gerisine çekilmesi gerekmişti. Türk ordusunun 26 Aralık 1918'de ***Kars***'ı boşaltması üzerine burada önce bir ***İslam Şûrası*** toplanmış, arkasından da ***Güneybatı Kafkasya Geçici Milli Hükümeti*** kurulmuştu (17/18 Ocak 1919). Ancak İngilizler önce bir miktar Türk askerinin bulunduğu ***Batum***'u işgal etmişler, arkasından ***Kars***'ı ele geçirip (12 Nisan) oradaki geçici hükümet üyelerini tutuklayarak ***Malta***'ya sürmüşlerdi. Böylece o bölgeye yerleşmek amacında olan İngilizler, Rusya'daki iç savaşın çarlık yanlılarının yenilgisi ile sonuçlanması ve ***Kafkaslar***daki cumhuriyetlerin durumu karşısında çekilip gitmeyi kendi siyasalarına daha uygun bulmuşlardı.

7 Kasım 1917 ihtilali ile işbaşına geçen Bolşevikler, çarlık yönetimi altında yaşayan çeşitli toplulukların bağımsızlıklarına kavuşacaklarını ilan etmişlerdi. Bunun üzerine Kafkasların güneyinde bulunan ***Azeri Türkleri*** ile ***Gürcüler*** ve ***Ermeniler***, 1917 Aralığında ortak bir yönetim kurmuşlardı. Yeni Rus yöneticileri bir barış antlaşması yapıp savaştan tümüyle kurtulmak istediklerinde (25 Nisan 1918), bu bölgedeki askerlerini geri çekmişlerdi. ***Ermeniler*** Anadolu'da onların çekildikleri yerleri ele geçirmeye çalışırlarken, ***Azeriler*** ve ***Gürcüler*** kendi bağımsız devletlerini kurmayı yeğlemişlerdi. Böylece "3" yeni devlet ortaya çıkmıştı. 26 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden ***Gürcistan Cumhuriyeti***'nde ***Menşevikler***, yani Lenin'in partisinde azınlıkta kalan görüşte olanlar işbaşına geçmişlerdi. ***Tiflis***'i başkent edinen ***Menşevikler*** tutunabilmek için Almanların koruması altına girmişlerdi. Savaşın sona ermesi ve Almanların gitmesinden sonra da İngilizler bölgeyi işgal etmeye başlamışlardı. ***Gürcistan***'dan "2" gün sonra 28 Mayıs 1918'de de ***Azerbaycan***

ile ***Ermenistan***'ın bağımsızlıkları ilan edilmişti. ***Bakû***'da kurulan ***Azeri Cumhuriyeti***'nde ***Müsavat*** (Eşitlik) Partisi yönetime getirilmişti. Başkenti ***Erivan*** olan ***Ermenistan Cumhuriyeti***'nde ise ***Taşnak*** Komitesi egemen olmuştu.

İngilizler Kafkaslardan çekilirken ***Kars*** yeniden Ermenilerin, ***Ardahan*** ise Gürcülerin eline geçmişti. Öte yandan İngiliz ve Fransızların Rusya'da çarlığı geri getirmek için giriştikleri hareket de başarısızlığa uğramıştı. Bolşevikler çarlık yanlısı Denikin kuvvetlerine karşı iç savaşı kazanıp durumlarını kuvvetlendirince Kafkaslarla ilgilenmeye başlamışlardı. Bu bağımsız "3" cumhuriyetin çok geçmeden Sovyetleştirileceği anlaşılıyordu. Bu yüzden Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti için, ***Ulusal Ant***'ta da yer alan ***Kars, Batum*** ve ***Ardahan***'ı Sovyet Rusya toprağı olmadan kurtarmak, bölgeyi Ermenistan ve Gürcistan'dan geri almak gerekiyordu. Ama bunu Sovyetlerle çatışmaya girmeksizin, dahası onlarla anlaşarak gerçekleştirmek de zorunlu görünüyordu. Çünkü cepheleri genişletmek, her şeyden önce Anadolu'nun savunma gücünü azaltmak demekti. Kaldı ki ***Milli Mücadele***'nin başarıya ulaşabilmesi için gerekli silah, hatta para, o günün koşulları içinde, ancak Sovyet Rusya'dan sağlanabilirdi. Bu nedenle çok ince ve dikkatli bir siyasa izlenmesi gerekiyordu.

Türkiye açısından Kafkas Cumhuriyetleri içinde bir Türk devleti olan ***Azerbaycan*** büyük önem taşıyordu. Anadolu hareketi için sınırlı ölçüde de olsa bu ülkeden yardım sağlanabilirdi. Ayrıca Bolşeviklerle ilişkilerde de aracı olabilirdi. Bu konuda gerekli öngörüşmelerin yapılması amacıyla Doğu ordularının eski komutanlarından Halil Kut, Nahcivanlı Büyükhan ile birlikte 23 Eylül 1919'da Karabekir tarafından Bakû'ya gönderilmişti. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun artık "öldüğü" kanaatinde olan ve barış konferansında İngilizlerin kendilerine yardımcı olmalarını sağlamaya çalışan ***Müsavat*** Partisi yöneticileri Türkiye'ye ***Temsilciler Kurulu***na açıkça yardım etmekten çekinmişlerdi. Bu arada İngilizler tarafından ***Batum***'da tutuklanmışken oradan kaçıp ***Bakû***'ya gelen Nuri Kimligil, orada Türkiye ile Rusya arasında aracılık yapacak bir örgüt kurmaya yönelmişti. Enver Paşanın kardeşi olan Kimligil, Azerbaycan yönetimindeki bazı önemli görevlere Türkiye'den gelen eski İttihatçıları yerleştirmeye de özen gösteriyordu. Söz konusu örgüt, bir süre sonra ***Müsavat*** yönetiminin düşürülmesinde de etkili olacaktı.

Azerbaycan dışında Kafkas Ermeni Cumhuriyeti de Türkiye açısından önem taşıyordu. Anlaşma Devletlerinin Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasına çalışmaları ve Ermenilerin de ***Büyük Ermenistan*** tasarısıyla ortaya çıkmaları, ***Taşnak Ermeni Cumhuriyeti***'nin de Türkiye'ye karşı düşmanca bir siyasa izlemesine yol açmıştı. Bu konuda da İngilizlerin desteğine güveniliyordu. 1919 Haziranında Nahcivan yöresindeki köyleri işgal eden Ermeni kuvvetlerine İngiliz subaylarının komuta ettikleri görülmüştü. İngiliz Dışişleri yetkilileri Ermenilerin "saldırı" için değil de, "Türklere, Kürtlere ve Tatarlara, Azerilere" karşı savun-

ma için silahlandırılmaları gerektiğini öne sürüyorlardı (**İBA**, I, No. 76). Bu siyasa Ermeni Cumhuriyeti'ni komşuları ile de anlaşmazlığa sürüklemişti. ***Karabağ*** yöresi ile ***Gökçegöl*** kuzeyine egemen olma konusunda ***Azerbaycan*** Cumhuriyeti ile başlayan anlaşmazlık, 1919 Martında silahlı bir çatışmaya dönüşmüştü. Öte yandan Denikin kuvvetlerini desteklemelerinden ötürü Bolşevik Rusya ile de araları açılmıştı. Bu nedenlerle Ermenistan Cumhuriyeti'nin davranışları Türkiye'den çok dikkatle izlenir olmuştu.

B) KARAKOL CEMİYETİ VE BOLŞEVİKLERLE İMZALANAN ANLAŞMA

1) KARAKOL CEMİYETİ

Milli Mücadelenin ***İstanbul***'da temsilcisi durumunda olan gizli grupların ilki ve en önemlisi, Karakol Cemiyeti idi. Aslında savaşı yitirdikten sonra yurtdışına çıkmaya karar veren Talat Paşanın önerisiyle İttihatçılığı yaşatmak amacıyla kurulmuştu. İttihatçıların ünlü işe Bakanı Kara Kemal, Kur. Alb. Kara Vasıf'la birlikte böyle bir dernek kurmaya karar vermiş ve Emekli Yzb. Baha Sait'i de aralarına almışlardı. Örgüte aynı zamanda bir parola olarak kullanılan ***Karakol*** adı verilmişti.

İlk aşamada Ali Çetinkaya, Yenibahçeli Şükrü, Çerkez Reşit (Ethem'in kardeşi) ve Sevkıyatçı Rıza da gruba girince "Yediler" denilen ilk çalışma grubu oluşmuştu. Kurucuları subay olan ***Karakol***a katılanların çoğu da subaydı. Önce ***İstanbul***'da örgütlenmeye çalışan yöneticiler, 1919 Nisanından sonra Anadolu'ya da yayılmaya başlamışlardı. Bir yandan yeni oluşturulan örgütlerde görev alan ***Karakol*** üyeleri, öte yandan İttihatçılığa yönelik etkinliklerini gizli olarak sürdürüyorlardı. Nitekim Kara Vasıf hem Sıvas Kongresinde ***Temsilciler Kurulu*** üyesi seçilmiş, hem de ***Alaşehir Kongresi***nde Ege'deki direnişin başkomutanlığına getirilmişti. Erzurum'da iken derneğin İttihatçılığa yönelik girişimlerinden haber alan M. Kemal, bunu kongrede sağlanan olumlu yönelmeye zarar verecek bir tehlike olarak görmüş ve komutanlardan ***Karakol***dan gelecek isteklere uymamalarını istemişti (**Söylev**, I, 53). Bununla birlikte ***Karakol*** derneğinin örgütlenmesi devam etmişti. Bunda dernek tüzüğünde vatan bütünlüğü ve ulusal bağımsızlık yanında "insan hakları" gibi ilkelere yer verilmesinin de etkisi olmuştu.

"4" madde olarak düzenlenen ***Karakol*** tüzüğü şöyle başlıyordu: "Karakol derneği Türkiye Genel Merkezi, insan haklarını ve ulusal bağımsızlığı korur." Bu slogana uygun olarak da ilk "2" maddede amaç şöyle belirtilmişti:

"1) İnsanlığın mutluluğunu sağlamaya, ulusal bağımsızlık ve hukuku elde etmeye, vatanın bütününü korumaya çalışan bir dernek vardır. Adı Karakol'dur.

"2) Karakol'un amacı, uluslara özgürlük ve doğal hukuku, ve serbestçe gelişmeyi sağlatmak ve vicdan inançlarına ve vatan haklarının yararlarına aykırı her türlü baskıcı yönetimi kırmak esası çerçevesinde çalışan bütün hükümetler ve topluluklar ile birlikte çalışmaktır."

Ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliğini öngören bu amaca uygun olarak içte ve dışta nasıl çalışılacağı ve gözetilecek ilkeler de saptanmıştı. Böylece, "İkinci maddede yazılı insanlık ilkelerine uyan ve ona göre hareket eden bütün dış güçlerle işbirliği" yapılması öngörülmüştü. Ayrıca derneğin gücünü "barışsever kurullar" ile "Genel sosyalist ve işçi gruplarının uluslararası desteğinden" aldığı vurgulanmaştı.

Derneğin "Genel Görevler Yönetmeliği"nde ise bir "ulusal ordu" öngörülmüştü. Ancak bu ordunun başkomutanı ile komutanlarının gizli tutulacağı belirtilmişti. Yazışmalarda gizliliği korumak için de önde gelen kimi kişiler için takma adlar kullanılmıştı. Bunların başlıcaları şunlardı: Nuh (M. Kemal); Cengiz (Kara Vasıf); İsa (Galatalı Şevket); Musa (A.F. Cebesoy).

Kara Vasıf, kongre için Sıvas'a geldiğinde M. Kemal kendisinden sözü edilen gizli başkomutan ve genelkurmay başkanının kimler olduğunu sormuştu. Ama şu yanıtı almıştı: "Hepsi siz ve arkadaşlarınızsınız." Bunun üzerine M. Kemal ***Karakol***un örgütlenmesini yasaklamıştı. Ne var ki, örgüt, çalışmalarını gene de sürdürmüştü.

Karakol derneğinin düşman işgali altındaki ***İstanbul***'dan Anadolu'ya haber ulaştırmak, silah, cephane ve insan "kaçırmak" işlerinde çok büyük yardımı olmuştu. Ancak Baha Sait'in, Kurtuluş Savaşı için yardım sağlamak amacıyla da olsa hiçbir kuruluştan yetki almadan ***Bakû***'da Sovyetlerle birçok ayrıcalıklar tanıyan bir anlaşma imzalaması, kendisini de derneği de zor duruma düşürmüştü.

2) BAKÛ ANLAŞMASI (11 Ocak 1920)

1919 Ekiminde Sovyetlerden gelen bir temsilci, ***Karakol*** örgütü yetkilileri ile görüşmüştü. Aynı ay içinde toplandığı kabul edilen ***Uşak Kongresi***nden sonra da Baha Sait hem kongrenin, hem de ***Karakol*** derneğinin temsilcisi olarak ***Bakû***'ya gönderilmişti. Komünist Partisinin Kafkas Bölgesel Komitesi, kuşkusuz onun verdiği bilgilere dayanarak 19 Kasım 1919'da ***Moskova***'ya sunduğu raporlarda "Türk Ayaklanma Hareketi"ni değerlendirmişti. O sıralarda ***Azerbaycan***'a giden birçok Türk subayı ve aydını hem Türkiye'ye, hem de Azerbaycan'a yönelik çok yoğun bir çalışma içine girmişlerdi. Karabekir'in isteğiyle 1920 Martında ***Bakû***'ya gönderilen bir subayın düzenlediği raporda Türklerin ve bu arada Baha Sait'in çalışmaları hakkında şu bilgiler verilmektedir (Karabekir, ***İH***, 509 vd.).

b) Evvelce Azerbaycan'da bulunan Türkler iki grup halinde toplanmışlar. Halil Paşa, Küçük Talat, Baha Sait, Komiser Tahsin, bazı subaylar, iki doktor (Fuat Bey Grubu), Yüzbaşı Yâkup, yedek subaylardan Süleyman Efendiler. İkinci grup kayıtsız-şartsız Türkiye'nin kurtuluşunu amaç bilen bir gaye takip eylemektedir. Gayelerinin gerçekleşmesi için Bolşeviklerle işbirliğini lüzumlu görmektedirler. Bu grup Bolşeviklerce çok güvenilen bir grup sayılıyor.

c) İki grubun ortaklaşa yaptıkları bir toplantıda Bolşeviklerle işbirliği yapılmasına karar verilmiş ve bunun için de şunlar kararlaştırılmıştır:

1) İngiliz siyasetinin pek ateşli taraftarı olan şimdiki Azerbaycan hükümetini en kısa bir zamanda yıkmak ve Bolşeviklerle anlaşacak bir hükümeti iktidara getirmek.

2) Bu maksat için derhal faaliyete geçmek üzere her iki gruptan seçilmiş bir komite kurmuşlar, bu komite Halil Paşa, Doktor Fuat, Süleyman, Kurmay Mustafa, Baha Sait ve Süleyman Beylerden oluşmakta ve şu şubelere ayrılmış bulunmaktadır..."

Baha Sait, işte bu ortam içinde 11 Ocak 1920'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği yerel komitesi temsilcisi ile bir anlaşma imzalamıştı. "15" maddeden oluşan anlaşma, tarafların gerek yurtiçinden, gerekse yurtdışından gelecek saldırılara karşı ortaklaşa savunmalarını ve yardımlaşmalarını öngörüyordu. Bununla birlikte tarafların sınırlarını çok aşan başlıca "2" amaç güdüldüğü de açıkça belirtilmişti (mad. 2):

*"Bütün İslam ülkelerinin Batı Avrupa emperyalistlerinin boyunduruğundan kurtulması; **İran, Arabistan, Mısır, Hindistan** vb. İslam ülkelerinde Batı Avrupa'nın emperyalist burjuva hükümetlerine ve özellikle **Asya** ve **Afrika**'da İngiliz emperyalistlerine karşı mücadele."*

Aynı zamanda siyasal rejim olarak da "Sovyet yönetim biçimi"nin kabul edilip yaygınlaştırılması öngörülmüştü. Bu amaca ulaşmak için Sovyetlerin "Türkiye ihtilal" örgütüne silah, mühimmat ve para yardımında bulunacağı belirtilmişti (mad. 3) ama buna karşılık ***Karakol*** derneği ile Uşak Kongresi yönetim kurulu ***Batum, İran, Afganistan*** ve ***Hindistan***'da İngiltere aleyhinde ayaklanmalar çıkartmayı üstlenmişti (mad. 5). Bunun gibi Türkiye ***Türkistan***'da Sovyet yönetiminin kurulup güçlenmesine de yardım edecekti. Anlaşmada, Avrupa emperyalistlerine uyan Kafkas hükümetlerinin devrilmesine birlikte çalışılacağına ilişkin bir maddeye de yer verilmişti (mad. 11). Ancak Azerbaycan ihtilal hükümetinin kurulması, oradaki işçi ve köylülerin kararına göre belirlenecek, Kafkaslardaki "3" devlet isterlerse ayrı ayrı, isterlerse birlik halinde yaşayabileceklerdi.

Baha Sait'in imzaladığı bu anlaşma metni, Kara Vasıf tarafından ***Temsilciler Kurulu*** Başkanı M. Kemal'e gönderilmiş, onaylanması istenmişti. K. Vasıf mektubunda, onaylanacak metnin İstanbul'da Bolşevik temsilcisi olarak bulunan Alb. İlyaçev tarafından geri götürüleceğini de belirtmişti. Ancak bu sözde anlaşma, M. Kemal'in ve K. Karabekir'in

sert tepkilerine neden olmuş, kabul edilmemişti. Kendi başına hareket eden Baha Sait bir süre sonra Anadolu'ya dönmüştü. 16 Marta kadar etkinliğini sürdüren Karakol derneği ise Kara Vasıf'ın tutuklanmasından sonra gücünü yitirmişti.

C) KAFKASLARDA GELİŞMELER VE DOĞU CEPHESİNDE HAZIRLIKLAR

İngiltere ve Fransa'nın Rusya'da çarlık sistemini yeniden kurmak için yardım ettikleri Denikin kuvvetlerinin yenilgisi Anadolu direnişi yönünden olumlu karşılanmıştı. Karabekir 1920 başlarında Bolşeviklerin zafer kazandıklarına ilişkin haberleri ***Temsilciler Kurulu***'na sevinç duygularıyla iletmiş, M. Kemal de bunu memnunlukla karşılamıştı (***HTVD***, 12, Belge. 292).

İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'de ***Ankara*** ile ***Erzurum*** arasında önemli yazışmalar yapılmıştı. M. Kemal, Karabekir'den "Doğuda girişilecek saldırı hakkında öteden beri söz konusu olan düşüncenin" nasıl ve ne zaman uygulanabileceğini sormuştu (**HTVD**, 26, Belge. 667). Karabekir de verdiği yanıtta, Bolşevik ordularının ancak bir aya kadar Kafkaslara ineceklerinin sanıldığını belirttikten sonra, ***Brest-Litowsk*** Antlaşmasıyla çizilen sınıra varılabileceğini, böylece ***Kars, Ardahan*** ve ***Batum***'u işgal etmek amacıyla harekete geçmenin gerekli olduğunu bildirmişti. Ona göre hareketin 15 Nisandan sonra yapılması uygun olurdu; ama kolordusu "Türk ve Kürt kardeşlerine yapılacak" herhangi bir saldırıyı karşılamaya hazırdı (Agy, Belge. 669).

Bunun dışında Karabekir, "Doğu hareketine bir başlangıç" olmak üzere ***Batum***'da Bolşevikliğin ilan edilmesini ve giderek ***Üç Liva*** ile birlikte ***Gürcistan*** ve ***Azerbaycan***'da da Bolşevikliğin yaygınlaştırılmasını da önermişti. Onun kanısınca Kafkas Cumhuriyetlerinin hepsinde Menşeviklerin yerine Bolşeviklerin geçmesi, Bolşevik ordularının Kafkaslardaki hareketini kolaylaştıracaktı (***HTVD***, 26, Belge. 668). M. Kemal de ***Batum*** ve yöresinde Bolşeviklik ilan edilmesine ilişkin görüşe katılmış, bunun gerçekleşmesi için gerekli emirlerin verilmesini Karabekir'den dilemişti.

O günlerde Ermeni Cumhuriyeti'nin giriştiği bazı işgal ve saldırı hareketleri olayların daha yakından izlenmesi zorunluluğunu doğurmuştu. Ermeniler 17 Şubatta ***Çıldır***'ı ve ***Zaruşat***'ı işgal etmişler, halka çeşitli baskılarda bulunmuşlardı. Bunun üzerine Karabekir "Erivan Cumhuriyeti Askeri Komutanlığına" bir mektup göndermiş, Müslüman Türk ve Kürtlere karşı girişilen "kıyım"a son verilmesini, uğradıkları zararların giderilmesini istemişti (Agy, 681). Temsilciler Kurulu adına M. Kemal de Ermeni zulmünü devletler katında protesto etmişti. Ancak Ermeni saldırıları durmamıştı. Karabekir, Ermenilerin 19 Martta ***Büyük Verdi, Cıva, Ahura*** yöresinde yeni bir saldırıya geçtiklerini haber verirken, bu-

nu önlemek için bölgedeki bütün "Şura" kuvvetlerinin karşı saldırıya geçmeleri için 25 Martta emir verdiğini de eklemişti. Doğu Kolordusu da "Şura"lara gerekli desteği verecekti (Agy, No. 679).

Bu gelişmeler olurken BMM'nin açılışının ikinci günü iç ve dış olaylara ilişkin bilgiler veren M. Kemal, Kafkas olaylarını "özyurdumuzun bir parçasındaki" olaylar olarak değerlendirmişti. Sözü Ermenistan'a aktardığında da şunları söylemişti: ***"Erivan Ermeni hükümeti***, bölgesi içinde İslam ahaliyi yok etmekle meşguldür. Biz İngilizleri, Amerikalıları aleyhimize kışkırtmamak ve her nasılsa genel Dünya Savaşında meydana gelmiş olan olayın yinelendiği ve sürdürüldüğüne ilişkin bir zan ve şüphe vermemek için, bu bölge içinde bulunan İslam ahalinin sınırımızı geçmek suretiyle açıkça yardımlarına koşmakta bile duraksadık..."

Ama çok geçmeden Doğuda, Ermeni Cumhuriyeti ile savaş kaçınılmaz olacaktı.

Ç) SOVYETLERLE İLİŞKİLER; MOSKOVA'YA BİR HEYET GÖNDERİLMESİ

Sovyet yardımından söz ederken belirttiğimiz gibi, Dışişleri Komiseri Çiçerin'in ***Türk İşçi ve Köylüleri***ne seslenmek için radyoda yaptığı konuşmayı içeren 13 Eylül 1919 günlü bildirisi, Büyük Millet Meclisinde okunmuş ve alkışlarla karşılanmıştı. Bunda, Sovyetlerin emperyalistlerin boyunduruğu altında ezilen halklara, Türklere, Araplara, İranlılara, Hintlilere özgürlük vaat ediliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını, ***İstanbul***'un işgalini ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasını öngören anlaşmaların artık geçerli olmadığı belirtilirken de şöyle deniliyordu: "Rus cemiyeti millet Sovyetleri, memleketlerinizin zorla işgalini ret ile, ilan eder ki, ***İstanbul*** Müslümanlar elinde kalacaktır. Türkiye'nin paylaşılmasına ve Türk topraklarında bir Ermenistan kurulmasına ilişkin anlaşma yırtılmış ve yok olmuştur!"

Bu bildiride ideolojik görüşlerin büyük payı vardı. Fakat A. Toynbbe'nin de belirttiği gibi Bolşevikler bu tür bildirilerle başlıca şunları amaçlıyorlardı: "İngiltere ve Müttefiklerini Kafkaslardan ve Karadeniz'den çıkarmak; İngilizlerin vazgeçmiş göründükleri İslamın şampiyonluğu görevini üstlenmek" (***Türkiye***, 83 vd.).

Amaçları çok yönlü de olsa Türkiye açısından önemli nokta, Bolşeviklerin Anadolu hareketine yardım etmek istedikleri idi. Malzeme yardımının Türkiye'ye ulaşabilmesi için de iki ülke arasındaki kara ulaşımının kesintisiz sağlanması, Kafkas Cumhuriyetleri engelinin kaldırılması gerekiyordu.

Öte yandan Sovyetlerle ilişki kurulması konusunda komutanlar arasında farklı görüşler vardı. Cafer Tayyar Eğilmez ihtiyatlı davranmadan yana olup önce Azerbaycan ve Dağıstan ile ilişki kurulmasını, Bol-

şevikliğin iyice incelenmesinden sonra Sovyetler'e yönelinmesini diliyordu. XIV. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet de Anlaşma Devletlerinin Bolşevizme karşı Karadeniz bölgesini savunabilmek için Anadolu'daki ulusal örgütü dağıtmaya girişecekleri kaygısıyla Sovyetlerle el ele vermeyi sakıncalı buluyordu. Bekir Sami Günsay ise, Lenin'i İngilizlerin en büyük düşmanı olarak görüyordu. III. Kolordu Komutanı Selahattin de doğuda seferberlik ilanını uygun görmediğini, ancak Bolşeviklerle anlaşmak, onlarla ilişki kurmaktan yana olduğunu bildirmişti (Sonyel, ***DP***, 176 vd.).

Bolşeviklik ideolojisinin kimi çevrelerde ve komutanlarda kaygı yarattığı anlaşılıyordu. Ancak Karabekir, bu noktaya daha önce ışık tutmaya çalışmış ve izlenmesi gereken yolu da göstermişti. 0, 5 Mart 1920'de Temsilciler Kuruluna gönderdiği telgrafta şunu belirtmişti. Anlaşma Devletlerinin Türkiye'ye karşı baskıları sürdükçe yayılmacı olan Bolşevizm er ya da geç Türkiye'yi de sürükleyecekti. Bunu önlemenin biricik yolu "o kuvvetle kader birliği" yapmaktı. Bolşevizm Türkiye'ye zarar vermeyecek, onu kurtaracak bir biçimde, ancak "Erzurum" kapısından girebilirdi. Bunun için Bolşevik ordularının Türk sınırlarına daha çabuk, ama daha güven içinde ulaşmalarına çalışılmalıydı. Ayrıca onlarla bağlantı kurmadan önce işi manevi bağlarla idare etmek gerekirdi (***İH***, 482 vd.).

Bu değişik görüşleri birleştirmeye çalışan, ancak Sovyetlerle doğrudan ilişkiye geçmekten yana olan M. Kemal, 11 Nisanda Karabekir'den bu konudaki son gelişmelerin neler olduğunu sormuştu. Karabekir verdiği yanıtta, Bolşeviklerin ***Moskova***'ya bir heyet gönderilmesini istediklerini bildirmiş, kendisinin bundan yana olduğunu belirterek, ancak görüşmelerde ölçülü davranılmasını da dilemişti.

O günlerde Sovyetlerle İngilizler arasında bir anlaşma yapılacağına ilişkin haberler de yayılmıştı. Bunun gerçekleşmesinin Anadolu'da ulusal direnişin aleyhine olacağı açıktı. Bu nedenlerle ve Çiçerin'in bildirisinde açıkladığı düşüncelere dayanılarak BMM'nin açılışından "3" gün sonra ***"Türkiye Muvakkat İcra Heyeti"*** (geçici yürütme kurulu) adına M. Kemal, Sovyet Halk Komiserler Heyetine bir mektup göndermişti. Bunda, emperyalistlere karşı işbirliği öneriliyor ve ***Ermenistan*** ile ***Gürcistan*** Cumhuriyetlerinin durumlarına dikkat çekiliyordu. Ne var ki bu mektuptan "2" gün sonra 28 Nisanda ***Azerbaycan Cumhuriyeti*** Sovyetleştirilmiş ve bağımsızlığını yitirmişti.

Etrafına saldıran ***Taşnak Ermeni Cumhuriyeti*** ile ***Menşevikler***in yönetimindeki ***Gürcistan*** Cumhuriyeti'ne karşı ortak bir hareket uman Azerbaycan Türk çevreleri ile Bolşevikleri, ***Kızılordu***'yu kendileri çağırmışlardı. Ancak ***Bakû***'yu işgal eden Bolşevikler, ***Azerbaycan***'ın bağımsızlığına son vermişler, ***Gürcistan*** ve ***Ermenistan*** ile de birer mütareke yapıp savaş haline geçici olarak son vermişlerdi (***TİH***, III, 97 vd.). Ama çok geçmeden bu iki Kafkas Cumhuriyetinin de Sovyetleştirileceği kesindi.

Sovyetlerin Kafkaslara tümüyle egemen olmalarından önce ***Mosko-***

va'ya bir heyet gönderilmesi her bakımdan yararlı olacaktı. Buna karar verilince Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh'un başkanlığında İktisat Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk, Trabzon Milletvekili Osman, Dr. İbrahim Tali Öngören ve Kur. Yarb. Seyfi Düzgören'den oluşan bir heyet saptanmıştı. Türk heyeti 11 Mayıs 1920'de yola çıkmış, ancak ***Moskova***'ya "2" ay sonra, 19 Temmuzda varabilmişti.

D) ERMENİSTAN İLE SAVAŞ

1) TAŞNAK ERMENİSTAN'IN SALDIRILARI

Ermenistan sorunu bu gelişmelerin ışığı altında yeni kurulan bakanlar kurulunda görüşüldüğünde, şimdilik bir harekete geçilmesi doğru bulunmamıştı. 10 Mayısta Karabekir'e de TBMM'nin sınırdışı bir askeri harekete izin vermediği bildirilmişti. Ancak bir yandan Karabekir'in harekete geçmek konusunda ısrarı, öte yandan "Üç Sancak"ın da Rusların eline geçmesi olasılığı karşısında haziran başlarında Ermenistan'a karşı saldırıya geçilmesi kararı verilmişti. 9 Haziranda doğu illerinde seferberlik ilan edilerek belli yaştaki insanlar silah altına çağrılmış, XV. Kolordu Komutanlığı ***'Doğu Cephesi Komutanlığı'***na çevrilerek Karabekir'in san ve yetkileri artırılmıştı.

Bu sırada Çiçerin'in 3 Haziran günlü mektubu ***Ankara***'ya ulaşmış, bazı duraksamalar, kuşkular yaratmıştı. Bu yanıtta Sovyetlerin ***Ulusal Andı*** ilke olarak kabul ettikleri açıklanmıştı. Türkiye'nin bağımsızlığı, çoğunluğu Türk olan toprakların Türklere bırakılması, ***kapitülasyonlara*** ve mali denetimlere son verilmesi destekleniyordu. Ancak, ***Türkiye Ermenistanı, Kürdistan, Batum*** arazisi, ***Doğu Trakya*** ve Türklerle Arapların birlikte oturdukları yerlerde halkoylamasına başvurulması isteniyordu. ***Ermenistan-İran*** sınırının da görüşmelerle saptanması öneriliyordu (***TİH***, III, 291).

Bu, Sovyetlerin ***Batum***'u da içeren Üç Sancağı Türkiye'ye bırakmaktan yana olmadığını gösteriyordu. Öte yandan Anadolu'daki ayaklanmalar tehlikeli bir aşamaya ulaşmıştı. Yunanlıların da saldırıya geçecekleri söyleniyordu. Bunlar dikkate alınarak Ermenistan'a karşı harekete geçme kararının ertelenmesi yararlı görülmüştü. Bu da TBMM'de eleştirilere yol açmıştı. Erzurum milletvekilleri 2 Ağustosta verdikleri bir öneri ile bunun nedenlerini sormuşlardı. Görüşmeler sırasında söz alan M. Kemal, Üç Sancağı anavatana katma kararından vazgeçmediklerini, ancak Sovyetlerle anlaşmazlığa düşmemek için askeri hareketi ertelediklerini belirtmişti. Ayrıca, Bolşeviklerle ilişkinin ***Bolşevikliği*** kabul demek olmadığını, TBMM hükümetince izlenen yolun ***Halkçılık*** olduğunu da vurgulamıştı (***ASD***, I, 92 vd.). Çiçerin'e verilen yanıtta da Türkiye-İran sınırının saptanmasında aracılık yapmak istemelerinden ötürü

teşekkür edilmiş ve "Üç Sancak" içindeki bazı yerlerin ele geçirilmesi için verilen karardan son mektup üzerine vazgeçildiği bildirilmişti.

O günlerde Sovyetler, Ermenistan Cumhuriyeti ile bir antlaşma imzalamışlardı. ***Sevres*** Antlaşması ile aynı günde, 10 Ağustosta yapılan bu antlaşma ile savaş haline son veriliyor ve Sovyetler, Ermenistan ile Azerbaycan arasında anlaşmazlık konusu olan ***Nahcıvan*** yöresini kesin anlaşmaya varıncaya dek kendi işgali altına alıyordu. Ayrıca ***Erivan - Culfa*** demiryolunun denetimi Ermenistan'a bırakılıyordu ki, bu Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki kara ulaşımında güvenliğin ortadan kalkması sonucunu doğurabilirdi. Sovyetler de imzaladıkları bu antlaşmayı pek olumlu bulmamış olacaklar ki, Lenin Türk heyeti başkanına gizlice "Ermenilerle antlaşma yapmakta hata ettik. Biz düzeltmeye çalışacağız; biz yapamazsak siz düzeltiniz!" demişti.

Ankara hükümeti, Sovyetlerin tutumunun kesinlik kazanmasına değin ileri hareketi ertelemişken Ermenilerin saldırıları giderek artmıştı. 12 Ağustosta ***Oltu*** bölgesinde bazı köyleri işgal etmişler, birkaç gün sonra Türk birliklerine saldırmışlar, "2" Ermeni uçağı Türk mevzilerini bombalamış, 13 Eylülde de ***Doğubayezıt*** kuzeyinde daha geniş çaplı bir saldırıya girişmişlerdi. Bu durum karşısında 20 Eylülde hükümet, doğuda harekete geçilmesi kararını vermişti. Karabekir saldırı için 27 Eylül gününü saptamışken, Ermeniler ayın 24'ünde ***Bardız*** yöresinden baskınla Türk topraklarına girmişlerdi.

Doğu Ordusu, süratli bir ilerleme ile 28 Eylülde sınırı geçmiş ve ertesi günü ***Sarıkamış***'ı, 30 Eylülde de ***Oltu***'yu ***(Merdenek)*** ele geçirmişti. Ancak Ermenistan'ın Çiçerin'e başvurup yardım istemesi üzerine ***Moskova***'da başlayan görüşmelerin kesilmemesi için ordunun daha ileriye gitmeyip ***Sarıkamış-Laloğlu*** çizgisi üzerinde durması uygun görülmüştü. Ancak Sovyetlerin Taşnak yönetimiyle ilgilerinin azaldığı anlaşıldığında 21 Ekimde, Karabekir'e yeniden harekete geçmesi yolunda talimat verilmişti. Bunun üzerine ***Kars*** üzerine yürüyen Doğu Ordusu "4" gün süren çetin bir savaş sonunda 30 Ekimde orayı ele geçirmişti. ***Kars***'ın alınması ile "Üç Sancak"ın Ermenistan sınırı içinde bulunan kesimi ele geçirilmiş, ***Ulusal Ant***'ta öngörülen sınıra varılmış ve Ermeni ordusu da tehlike olmaktan çıkarılmıştı. Böylece hareket amacına ulaşmıştı. Kurtuluş Savaşının büyük zaferlerinden biri de Doğu Cephesinde kazanılmıştı. Bunu sağlayan Karabekir de "Şark (Doğu) Fatihi" diye anılır olmuştu.

2) GÜMRÜ ANTLAŞMASI (2/3 Aralık 1920)

Kars'ın alınmasından sonra Ankara hükümeti 1 Kasımda Ermenistan hükümetine gönderdiği bir nota ile barış önerisinde bulunmuş ve eğer doğuda "İngiliz kapitalistlerinin öncüsü" olmaktan vazgeçilirse gö-

rüşmelere geçilebileceğini açıklamıştı. Ancak Ermeniler öneriyi kabul etmemiş, kendi koruyucuları olarak gördükleri ABD ile Sovyet Rusya'ya bir kez daha başvurmayı yeğlemişlerdi. Amerika'nın yanıtı "arabuluculuk"a hazır olduklarının belirtilmesinden öteye geçmemişti. Sovyetler ise TBMM hükümeti ile anlaşırlarken Ermenistan'ı tutar bir tutum almak istememişlerdi. Barış önerisine olumlu yanıt alınmayınca yeni bir hamleye girişen Türk ordusu da ***Gümrü***'ye doğru ilerlemeye koyulmuştu. Türk birliklerinin 6 Kasımda kent önüne vardıklarını gören Ermeniler Karabekir'e mütareke yapmaya hazır olduklarını bildirme gereğini duymuşlardı.

Ermenilerin başvurusunu ***Ankara***'ya ileten Karabekir, onlarla yapılacak mütarekenin koşullarını da saptayıp kendilerine bildirmişti. Bunda Ermeni kuvvetlerinin ***Gümrü***'yü boşaltıp 15 km. geriye çekilmeleri, kentteki kale ve istasyonla çevresinin Türk birliklerince işgal edilmesi öngörülmüştü. Ermeniler bu koşulları hemen kabul edip ***Gümrü***'yü boşaltmışlardı. Fakat Ankara hükümeti mütareke için Ermeni ordusunun silahlarının teslimini de içeren yeni koşullar saptayınca, Ermeniler bunları kabul etmemişlerdi. Bu yüzden de 14 Kasımda Doğu Ordusu yeniden saldırıya geçmiş ve çarpışmalar başlamıştı. Savunma gücünü iyice yitirmiş olan Ermeniler, "3" gün sonra 17 Kasımda önerilen koşullarla mütareke yapmaya hazır olduklarını bildirmişti. Böylece "7" günlük bir mütareke yapılmış, süre dolunca da 5 Aralığa kadar uzatılmıştı.

Bu arada Gümrü'de barış görüşmelerine başlanmıştı. Konuşmalarda TBMM hükümetini K. Karabekir ile Erzurum Valisi Hamit ve Erzurum Milletvekili Süleyman Necati temsil etmişlerdi. Ermenistan temsilcileri ise A. Hatisiyan, Avram Gülhandaniyan ve İstepan Gorganiyan idiler. Görüşmelere başlandığında Ermeniler ***Batum-Viçe*** arasındaki bir limanla ***Van, Bitlis*** yöresinden bir kısım yerlerin kendilerine bırakılmasını istemişlerdi. Ancak Karabekir'in sert tepkisi karşısında hemen bundan vazgeçmişlerdi. Sonunda kararlaştırılan antlaşma metni, 2 Aralığı, 3'e bağlayan gece imzalanmıştı.

Gümrü Antlaşması, uluslararası bir belge olarak bağımsız bir devletin; Ankara'da yeni ve bağımsız bir devletin varlığını kabul ettiğini kanıtlamıştı. Bunun yanı başında birçok maddi ve manevi kazanç da sağlamıştı. ***Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp*** ve ***Iğdır*** gibi daha önce elden çıkmış olan yerler, yeniden Türk topraklarına katılmıştı. Aynı zamanda pek çok silah ve mühimmat elde edilmişti. Antlaşma ile Türkiye'den toprak alacağı umuduyla silahlanan Ermenistan Cumhuriyeti'nin silahtan arındırılması da öngörülmüştü. Doğu Cephesindeki bu tehlike ortadan kaldırıldıktan sonra oradaki birliklerin, silahlarla mühimmatın bir kısmının Batı Cephesine gönderilmesi olanağına kavuşulmuştu.

Sovyet Rusya böyle bir antlaşmanın yapılmasına karşı çıkmamıştı. Ama aradan "3" gün geçmeden 5 Aralık 1920'de Bolşevik kuvvetleri Ermenistan Cumhuriyeti'ni de Sovyetler Birliği'ne katmışlardı. Sovyet Er-

menistanında işbaşına geçen yeni hükümet, 10 Aralıkta Ankara hükümetine başvurarak ***Taşnak*** yönetiminin imzaladığı antlaşma metninin gözden geçirilmesini istemişti. Ama bundan böyle Ermenistan'a ilişkin sorunlar Sovyetlerle ilişkiler çerçevesinde çözülecekti.

E) SOVYETLER'LE GÖRÜŞMELER: MOSKOVA VE KARS ANTLAŞMALARI

Sovyet yöneticileri ile bir "sözleşme yapmak" (akd-i mukavele) için oluşturulan Bekir Sami Kunduh başkanlığındaki TBMM hükümeti delegeleri 11 Mayısta yola çıkmışlar ancak "68" gün sonra 19 Temmuzda ***Moskova***'ya varabilmişlerdi. Bu süre içerisinde Kafkaslardaki gelişmeler yüzünden –yukarıda da değinildiği gibi– Sovyetlerin Ermenistan Cumhuriyeti'nin isteklerini korur bir tutum içine girmeleri 24 Temmuzda görüşmelerin hiç de sıcak olmayan bir hava içinde başlamasına yol açmıştı. Lenin'in Türk heyetinin hareket ettiği gün TBMM'de okunan bir mesajında Ermenilerin kendi geleceklerinin kendilerince saptanması hakkına sahip oldukları belirtilmiş, Çiçerin'in 3 Haziran günlü mektubunda da ***Batum*** yöresinde hatta ***Türkiye Ermenistanı***nda halkoylamasına başvurulması istenmişti. Türk heyetiyle görüşmeler başladıktan sonra, 10 Ağustosta imzaladıkları bir anlaşma ile de Ermenistan'ı kendi korumaları altına almışlardı.

Bu nedenle Çiçerin görüşmelerde "eski Ermeni" illerinden ve bunların Ermenistan'a bırakılmasından söz eder olmuştu. Gerçi Türk heyetini kabul eden Lenin, Sovyetlerin "zulüm altında bulunan" (mazlum) uluslara yardım etmeyi ana ilke olarak kabul etmiş olduklarını ve emperyalistlere karşı savaşan Türk ulusuna karşı çok samimi duygular beslediklerini belirtmişti, ama ondan sonraki 28 Ağustos toplantısında Çiçerin yine ***Van*** ve ***Bitlis*** illerinden Ermenilere toprak verilmesini dilemiş, dahası Türkiye'ye yapılacak yardımın buna bağlı olduğunu da eklemişti. Türk heyeti ise büyük bir kararlılıkla Anadolu'da girişilen mücadelenin Yunanlılara ve Ermenilere toprak verilmemesi amacını taşıdığını, Sovyet yönetiminin ısrarının da Anlaşma Devletlerinin tutumunu andırdığını belirtmiş ve yalnızca önceden Türkiye'den göç eden Ermenilerin eski yerlerine dönmelerine olanak tanınabileceğini söylemişti.

Böylece bir ay süren görüşmelerde bir antlaşma taslağı hazırlanmış, ancak sınırların saptanması sorunu çözülememişti. Sovyetlerin "emperyalizme karşı mücadeleyi desteklemeye" yönelik silah ve para yardımları sürerken, ***Moskova*** görüşmeleri çıkmaza girmiş görünüyordu. Sovyet başkentinde daha fazla kalmak istemeyen Türk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh, eylül başlarında Kafkasya'da ve özellikle ***Dağıstan***'da bir "inceleme" gezisine çıkmıştı. Türk delegasyonunun öteki üyelerinden Y. Kemal Tengirşenk de kesilen görüşmeler hakkında TBMM'ye bilgi vermek, yeni talimat almak amacıyla 2 Eylülde ***Mosko-***

va'dan ayrılmıştı. Heyet Başkanı H. Sami onunla gönderdiği raporunda, Ermeniler için istenen toprakların verilip verilmeyeceğini TBMM'nin kararına bırakmakla birlikte kişisel olarak, başka bir ülkeden yardım sağlanamayacağını belirterek Bolşeviklerin darıltılmamalarını öneriyordu.

Moskova'dan gelen bu olumsuz haberlere karşın aynı günlerde, 1 Eylülde ***Bakû***'da toplanan ***Doğu Ulusları Kurultayı***nda "İngiliz emperyalistlerine karşı" savaşılan Anadolu'daki "inkılap mücadelesi"ne yardım edilmesini dileyen güçlü bir eğilim belirmişti.

Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresinde alınan kararla düzenlenen ***Bakû Kurultayı*** çalışmaları "8" gün sürmüştü. Çeşitli ülkelerden "1891" delegenin katıldığı kurultayda "235" Türk bulunuyordu. Bunların içlerinde Ankara hükümetine bağlı delegeler de vardı. Onlara verilen yönergede Anadolu'nun devrimci olduğu ancak sosyal devrimin zamanının gelmediğinin anlatılması ve özellikle Türkiye hakkında herhangi bir kesin karar alınmamasına çalışmaları belirtilmişti. Kurultayın başkanlık kurulunda Mustafa Suphi ile Anadolu'dan gelen Tahsin Bahri ve Hafız Mehmet görev almışlardı. ***Bakû***'ya gelmiş olan Enver Paşa ise delege olmamakla birlikte görüşlerini açıklayan bir bildiri sunmuştu. Onun gibi Dr. İbrahim Tali Öngören de "Anadolu Türk Halk Hükümeti"nin temsilcisi olarak yazılı bir metin vermişti. Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşına Almanya'nın yanı başında girmek zorunda kaldığı için üzüntü duyduğunu, ancak ***Boğazları*** kapatarak "gözü doymaz Çarlık Rusyasının yıkılmasına ve onun yerine, tüm ezilenlerin doğal bağlaşığı Sovyet Rusya'nın gelişmesine" olanak sağladığını belirtmişti. Arkasından, savaşın kesin bir döneme girdiğini ve kurultayın Kızılordu'ya ve Türk savaşçılarına yeni güç vereceğine inandığını vurgulamıştı. İbrahim Tali de "yalancı profesör" diye nitelediği Wilson'un sözlerine kanarak silahlarını bırakan Türk köylüsünün en kutsal haklarının çiğnendiğini görünce yeniden silaha sarıldığını belirterek "Anadolu başkaldırısı"nın iç ve dış nedenlerini açıklamıştı. Sonunda da şöyle demişti:

"Anadolu, uygarlığa doğru yürüyüşünde son evladı ölene kadar bağımsızlığını korumaya kararlıdır ve o Sovyet Rusya'nın kendisine uzattığı eli büyük bir içtenlikle kabul edecektir."

Bakû Kurultayında Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı üzerinde durulmuş ve emperyalizme karşı yürütülen bu savaşın desteklenmesi kararlaştırılmıştı. Yayımlanan bildiride, doğu halkları Komünist Enternasyonalin Kızıl bayrağı altında toplanmaya çağrılırken Anadolu için de şu tümceye yer verilmişti: *"Kalk, sen ey tahsildar ve tefecilerin kanını emdiği Anadolu köylüsü!"* (***Birinci Doğu Halkları Kurultayı***, 118-127, 269 vd.).

Bütün bu gelişmeleri ve komutanların görüşlerini değerlendiren TBMM hükümeti, her ne pahasına olursa olsun Sovyetlerin ***Ulusal Anda*** aykırı olan isteklerinin reddedilmesine karar vermişti. M. Kemal, 16 Ekim 1920'de ***Moskova***'daki Türk heyetine bu yolda talimat vermişti. Böyle olmasına karşın Ruslar görüşmelerden hemen vazgeçmemişlerdi.

Bu kez de Taşnak Ermeni yönetimiyle imzalanmış olan ***Gümrü Antlaşması***nın değiştirilmesi yolunda girişimlerde bulunmuşlardı. Görüşmeler bu aşamada yeniden düğümlenmişti. Ankara hükümeti bu düğümü çözmek, ***Ardahan*** ile ***Batum***'u Sovyetlerle anlaşmazlığa düşmeden kurtarmak ve aynı zamanda yardım ve işbirliği koşullarını bir antlaşmaya bağlamak için ***Moskova***'ya bir büyükelçi ile yeni bir heyetin gönderilmesini uygun bulmuştu. Bu sırada Sovyetler de Ankara'ya elçi göndereceklerini açıklamışlardı. Bunun üzerine Batı Cephesi Genel Kuvayimilliye Komutanı Ali Fuat Cebesoy, 21 Kasım 1920'de Moskova Elçiliğine atanmıştı. Cebesoy, 14 Aralıkta yola çıktıktan sonra da İktisat Bakanı Y. Kemal Tengirşenk başkanlığında yeni bir heyet oluşturulmuştu. Bunda Milli Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur, Ataşe Saffet ve Kur. Yarb. Seyfi Düzgören bulunuyordu. 14 Aralıkta ***Ankara***'dan trenle yola çıkan heyet, bir süre ***Kars***'ta beklediği için ancak 19 Şubat 1921'de ***Moskova***'ya varmıştı.

1) ARDAHAN VE BATUM SORUNU; TBMM HÜKÜMETİ-GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ

Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı kazanılan zafer ve ***Gümrü*** Antlaşması ile ***Kars*** yeniden anavatana katılmıştı. Fakat "Üç Liva"dan (sancaktan) öteki ikisi ***Ardahan*** ile ***Batum*** sorunu henüz çözülememişti. Gürcüler Çarlık Rusyasının çöküşü ve Bolşeviklerin savaştan çekilmesinden sonra önce ***Ardahan***'ı, İngilizlerin boşaltmasından sonra da ***Batum***'u işgal etmişlerdi. Ankara hükümeti 25 Temmuz 1920'de ***Batum***'un işgal edilmesini protesto etmişti. Fakat ***Menşevik Gürcistan*** bunu umursamamış ve batı devletlerinden yardım göreceği umudunda olduğu için de Ermenistan'a karşı yürüyen Türk birliklerinin kendi sınırlarını aşmamasını dilemiş, aksi halde savaşacağını bildirmişti. Böylece bir ara gerginleşen ***Ankara-Tiflis*** ilişkileri TBMM hükümetinin Gürcistan'la savaşmak değil, dost olmak istediğini açıklaması ve Sovyetlerin Gürcistan'ı da kendi birlikleri içine katacaklarının anlaşılması üzerine olumlu bir havaya bürünmüştü. Gürcistan Cumhuriyeti ***Ankara***'ya Mdivani adında bir elçi göndererek resmi ilişkiler kurulmasında önayak olmuştu.

Ankara hükümeti Brest-Litowsk Antlaşması sonrasında yapılan halkoylaması ile Türkiye'ye katılmış olan ve ***Ulusal Ant*** sınırları içinde bulunan Ardahan ile Batum'un geri verilmesi için Gürcistan elçisi ile görüşmelere başlamıştı. Ancak Sovyetlerin Gürcistan'a yönelik girişimleri karşısında sorun bir yönüyle Türk-Sovyet ilişkileri alanına girmişti. TBMM, 21 Şubat 1921 günkü oturumunda bu sorunu enine boyuna tartışmıştı. Sonunda Sovyet Rusya'nın ***Batum*** konusundaki katı tutumu da dikkate alınarak, ***Ardahan livası***nın geri alınması için Gürcistan hükümetine karşı her türlü girişimde bulunulması kararlaştırılmış-

ti. ***Batum*** için de Gürcülerle anlaşarak ***Ulusal Ant***'a öngörüldüğü gibi halkoyuna başvurulması daha uygun görülmüştü. Bunun üzerine aynı gün Gürcistan Elçisi Mdivani'ye, süresi 23 Şubatta sona erecek bir nota verilmişti. Bunda, ***Ardahan*** ve ***Artvin*** kazalarını içeren ***Ardahan*** livasının askerden arındırılarak geri verilmesi istenmiş, aksi olursa askeri harekete girişileceği bildirilmişti. Bu enerjik davranış karşısında Gürcistan hükümeti, Türk isteğini kabul ettiğini bildirmek zorunda kalmıştı. Böylece Türk birlikleri 23 Şubat 1921'de ***Ardahan***'a girmiş ve o liva'yı da anavatana katmışlardı.

"Üç Sancak"tan geriye, ***Batum*** kalmıştı. ***Ardahan***'ın alınmasının ertesi günü TBMM'de bu sorunun nasıl çözüleceği sorulduğunda, Hükümet Başkanı Fevzi Çakmak, halkoylamasına başvurma olanağının aranacağını söylemişti. Ne var ki hemen onu izleyen gün (25 Şubatta), "Gürcü İhtilal Komitesi" ***Tiflis***'te "Sovyet Gürcistanı" ilan etmiş, yani Gürcistan da Sovyetleştirilmiş ve Gürcü hükümeti ***Tiflis***'ten ***Batum***'a çekilmişti. Artık son günlerini yaşayan sığıntı Menşevik Gürcü hükümeti bu durumda ***Ahıska*** ve ***Ahılkelek*** ile birlikte ***Batum***'un Türklerin eline geçmesinden yana görünüyordu, ama Türk kuvvetlerinin ***Batum*** dolaylarında Sovyetlerle karşı karşıya gelmesi olasılığı da vardı. Nitekim Doğu Cephesi Komutanı Karabekir, bu tehlikeye işaret ederek çok dikkatli davranılması gerektiğini belirtiyordu. Fakat TBMM ve hükümet tehlikeyi göze alıp sorunun çözülmesinde kararlı bir tavır almıştı. Karabekir de buna uyup birliklerini yeniden harekete geçirmişti. 6 Martta ***Artvin*** alınmış, "2" gün sonra da ***Ahıska***'ya girilmişti (8 Mart). Bu sırada Sovyetler diplomatik bir girişimle Türk ilerleyişini durdurmak ve ***Batum***'a girilmesini önlemek istemişler, fakat bundan sonuç alamamışlardı. Bölgedeki Sovyet Siyasi Komiseri, 10 Martta Karabekir'e gönderdiği bir telgrafla ***Moskova***'daki görüşmelerde ***Ahıska, Ahılkelek*** ve ***Batum***'un Gürcülere bırakıldığını bildirmişti. Karabekir ise yanıt olarak bu karardan haberi olmadığını söylemiş, bölgedeki Müslüman halkı Ermenilerin kötülüklerinden korumak, aynı zamanda olası bir Gürcü-Sovyet savaşının getireceği yıkıntıları önlemek için hareket ettiğini belirtmişti. Böylece ilerlemeye devam eden Türk birlikleri, 11 Martta ***Batum***'u, 14'ünde de ***Ahılkelek***'i ele geçirmişlerdi.

Bu gelişmeler olurken Sovyetlerle savaşa son veren Gürcistan hükümeti, 17 Martta imzaladığı bir sözleşme ile de ***Batum***'un Bolşeviklerce işgalini kabul etmiş, daha doğrusu kabul etmek zorunda kalmıştı. Gürcistan hükümeti üyeleri hemen aynı gün Anlaşma Devletlerine ait gemilerle Batum'dan ayrılmışlardı. Gürcistan'ın Sovyetleştirilmesi tamamlanmıştı, ama aynı gün Batum'da Türk sivil yönetiminin kurulduğu açıklanmıştı. Artık Türk ve Sovyet askerlerinin karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı. Çatışmalar daha o gece başlamış, fakat çok sürmemişti. Çünkü ***Batum, Ahıska*** ve ***Ahılkelek***'in kime ait olacağı bir gün önce ***Moskova***'da imzalanan antlaşmada karara bağlanmıştı.

2) TÜRK-SOVYET DOSTLUK VE KARDEŞLİK ANTLAŞMASI (16 Mart 1921)

Sovyetler, A. F. Cebesoy'un Moskova Elçiliğine gönderilmesinden önce, 1920 Ekiminde Budu Mdivani'yi ***Ankara***'ya elçi atamışlardı. Ancak Sovyet elçisi Ankara'ya 19 Şubat 1921'de gelebilmişti. O henüz yolda iken Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'den yeni bir telgraf alınmıştı. 1 Aralık 1920 günlü bu telgrafta, Lenin'in ve Stalin'in, 24 Ağustosta görüşmelerin kesilmesine kadar geçen sürede hazırlanan taslak üzerinden bir 'Yardımlaşma" Antlaşmasını tamamlamak istedikleri bildiriliyordu (Jaeschke, **TKSİB**, 131). Elçi Mdivani de Gümrü'de buluştuğu Karabekir'e Sovyetlerin Türkiye ile, bir siyasal antlaşma ile birlikte bir "askeri ittifak" sözleşmesi yapmak istediklerini bildirmişti. Bunlar gerek TBMM'ce, gerekse hükümetçe memnunlukla karşılanmış ve ***Moskova***'ya yeni bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

Y. Kemal Tengirşenk başkanlığındaki Türk delegasyonu ***Kars***'ta bir süreden beri orada beklemekte olan A. F. Cebesoy ve ***Ankara***'ya gitmekte olan Sovyet elçisi Mdivani ile buluşmuştu. Elçiler ve heyetler arasında iki ülke arasındaki dostluğu ve işbirliğini öven konuşmalar yapılmıştı. Ancak Y. K. Tengirşenk heyeti ***Moskova***'da Çiçerin'in beklenmedik soğuk bir davranışıyla karşılaşmıştı. Bütün gelişmelerden haberli olması gereken Dışişleri Komiseri, Türk delegasyonu başkanına ne için geldiklerini sormuş, durum kendisine anımsatıldığında da "Türklerle bir ittifakı düşünmediklerini" aslında da ittifak anlaşması yapmayı ilke olarak benimsediklerini söylemişti. Arkasından da Ermenilerle yapılan antlaşmayı eleştirmiş ve ***Gümrü***'nün boşaltılmamasından yakınmıştı. Böylece Çiçerin'in, Bekir Sami heyetiyle başlayan görüşmelerdeki olumsuz görüşünü sürdürdüğü anlaşılmıştı. Türk heyeti, görüşmeleri çıkmaza girmeden kurtarabilmek için Stalin'e başvurmayı gerekli bulmuştu. Gerçekten de 22/23 Şubatta onunla görüştüklerinde Stalin, Dışişleri Komiserliği için "Orada işittiğiniz sözlere o kadar önem vermeyin siz. Onlarla anlaşamazsınız, benimle daha iyi anlaşırsınız" diye umut vermişti.

Öte yandan Ankara hükümetinin şubat-mart aylarında ***Londra***'da toplanan konferansa çağrılması ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin bazı protokoller imzalaması da Sovyet yöneticilerini TBMM hükümeti ile ilişkilerini pekiştirmeye yöneltmişti. İşte bu gelişmelerden sonra Moskova'daki görüşmeler hızlanabilmişti. ***Batum***'un Türk birliklerince işgal edilmesi bir ara durumu gerginleştirmiş, sonunda bu kentin Ruslara bırakılması zorunluluğu duyulmuştu. Böylece antlaşma metni son şeklini almış ve imza aşamasına gelinmişti. İmza töreni 18 Mart 1921'de yapıldığı hade, metne 16 Mart tarihi konulmuştu. Sovyetler, İngilizlerle yapmakta oldukları ticaret anlaşması görüşmelerini etkilemesini istedikleri için böyle bir taktik uygulamak istemişlerdi. Türk delegasyonu da, İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Martı duygusal bir öç alma olarak kabullenmişti.

Antlaşma, TBMM adına Y. K. Tengirşenk, Dr. Rıza Nur ve Moskova Elçisi A. F. Cebesoy, Sovyet Rusya adına da J. Çiçerin ile Merkez Yürütme Komitesi üyesi Celal Korkmazof arasında imzalanmıştı. 16 maddeden oluşan antlaşmanın başlangıç kısmında, tarafların "ulusların kardeşliği" ilkesini ve her kavmin kendi geleceğini serbestçe saptama hakkına sahip olmasını tanıdıkları vurgulanıyordu. Bu nedenle ***Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*** olarak nitelenmişti. Antlaşmanın daha ilk maddesinde, ***Türkiye*** deyimiyle, 28 Ocak 1920 tarihli ***Ulusal Andın*** içerdiği yerlerin anlatılmak istendiği belirtiliyordu. Sovyet Rusya'nın ***Ulusal Ant*** sınırlarını tanıdığım vurgulayan bu hükmü bile, TBMM hükümetinin dış siyasada büyük başarısını kanıtlamaya yeterli idi. Ruslar, hiçbir koşul olmaksızın ***Kars, Ardahan*** ve ***Artvin***'in Türkiye'ye ait olduğunu kabul ediyorlardı. Böylece ***Batum***, Rusya'da kalıyordu. Antlaşmada buna ilişkin hüküm, sınırın geçtiği yerler belirtilerek diplomatik bir dille yazılmıştı (mad. 1). Bu arada ***Batum*** limanından Türkiye'ye gönderilen ya da oradan gelen bütün ticari mallardan gümrük vergisi alınmayacağı da belirtilmişti.

Sovyetler, TBMM hükümetince kabul edilmeyen uluslararası antlaşmalarla (mad.1), Çarlık Rusyası ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olan antlaşmaları geçersiz sayıyorlardı (mad. 6). Ayrıca ***kapitülasyon*** sisteminin, ülkelerin serbestçe gelişmesine ve egemenlik haklarıyla bağdaştırılmasına olanak bulunmadığı belirtilerek Türkiye ile ilgili ***kapitülasyon***lar kaldırılmış sayılıyordu (mad. 7). Bu yönüyle antlaşma, ***kapitülasyon***lara son verildiğini ***Lozan***'dan önce belirleyen uluslararası ilk belge niteliği taşıyordu.

Boğazların bütün ulusların ticaretine açılması ve Karadeniz ile Boğazlarda uygulanacak rejimin saptanması için, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulması öngörülmüştü. Ama saptanacak kararların Türkiye'nin mutlak egemenliğine ve ***İstanbul***'un güvenliğine zarar vermemesi özellikle belirtilmişti (mad. 5).

Dostluk antlaşmasının en belirgin özelliklerinden biri de, tarafların birbirlerinin içişlerine karışmaması ilkesine dayandırılmış olmasıydı:

"Mad. 8- Bağıtlı taraflar, topraklarında diğer taraf ülkesinin ya da ülke parçalarından birisinin hükümet görevini üzerine almak iddiasında bulunan örgüt ve topluluğun oluşması ya da yerleşmesini ve diğer ülkeye karşı mücadele amacında bulunan topluluğun yerleşmesini kabul etmemeyi yükümlenirler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri'ne karşı da -karşılıklı işlem koşuluyla- aynı yükümlülükte bulunurlar."

Antlaşmaya göre, tarafların elinde bulunan Birinci Dünya Savaşı tutsakları da serbest bırakılacaktı. Nihayet Moskova Antlaşmasının bir başka özelliği ya da önemi, Sovyetlerin, Güney Kafkas Cumhuriyetlerine ilişkin hükümlerin o hükümetlerce de kabul edilmesi yükümlülüğünü üstlenmiş olmasıydı.

Sovyet yöneticileri Kurtuluş Savaşını para ve silah vererek desteklemeyi kabul ettikleri halde, antlaşmada bununla ilgili bir maddenin yer

almasını istememişlerdi. Yukarıda da belirtildiği gibi, zaten başlamış olan bu yardım Çiçerin'in, Y. Kemal Tengirşenk'e yazdığı mektup çerçevesinde sürdürülmüştü.

Moskova Antlaşmasında, onay belgelerinin en kısa zamanda ***Kars***'ta değiştirilmesi öngörülmüştü. Antlaşma, TBMM hükümetinin diplomatik bir başarısı idi. Ancak ***Batum***'a girilmişken oranın Rusya'ya bırakılması zorunluluğunun doğması, Türk kamuoyunda üzüntü yaratmış, tepkilere yol açmıştı. Türk birlikleri ***Batum***'u 28 Martta boşaltmış, 12 Nisanda da ***Moskova***'da saptanan sınırın gerisine çekilmeye başlamıştı. Bu arada doğal olarak ***Gümrü*** de boşaltılmıştı. Tepkiler, TBMM'ye de yansımıştı. Antlaşma metni üzerinde görüşmeler yapılırken Meclisteki "5" Batum Milletvekili, 21 Temmuzda verdikleri bir önerge ile, "ulusal isteklere aykırı ve zararlı gördükleri" antlaşmanın onaylanmamasını istemişlerdi. Dışişleri Bakanlığına getirilen Y. K. Tengirşenk ise, üzüntülere katılmakla birlikte, "Ne yapalım Türkiye'nin ve Türklüğün yararları bunu gerektiriyor" diye metni savunmuştu. Sonunda Moskova Antlaşması, "5" olumsuz ve "1" çekimsere karşın, "201" oyla kabul edilmişti.

3) KARS ANTLAŞMASI (13 Ekim 1921)

Moskova Antlaşması gereğince, Kafkas Cumhuriyetlerinin bu antlaşma hükümlerini kabul ettiklerini kanıtlayan bir belgenin düzenlenmesi, bir anlaşmanın imzalanması gerekiyordu. Bunun dışında Türk birliklerinin geri çekilmesi ya da geçici olarak Türkiye'de yerleştirilmiş olan Wrangel ve Denikin ordusundaki subayların serbest bırakılması gibi bazı sorunlar da belirmişti. Başgösteren bu anlaşmazlıkları da bir an önce gidermek gerekiyordu. Moskova Antlaşması onay belgeleri ***Kars***'ta değiştirilecekti. Gerçekten de söz konusu belgeler, 22 Eylül 1921'de ***Kars***'ta değiştirilmiş ve böylece antlaşma yürürlüğe girmişti. İşte taraflar bir araya gelmişken eksiklikleri tamamlamak, pürüzleri çözmek için yeni bir antlaşma da düzenlemişlerdi.

Kars görüşmelerinde TBMM hükümetini K. Karabekir başkanlığında, Burdur Milletvekili Veli, Bayındırlık eski Müsteşarı Muhtar ve Azerbaycan'daki Türk temsilcisi Memduh Şevket Esendal'dan oluşan bir heyet temsil etmişti. Öte tarafta ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri temsilcileri yanında Rusya Sosyalist Federatif temsilcisi de görüşmelere katılmıştı. 13 Ekim 1921'de imzalanan antlaşma, ***Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması*** başlığını taşımaktadır. Antlaşma, genel olarak Moskova Antlaşması hükümlerinin Kafkas Cumhuriyetlerince de kabul edildiğine ilişkin maddeler içermekteydi. Ancak, Türkiye'nin, gümrük ödemeksizin limanından serbestçe yararlanmak koşuluyla ***Batum*** kentini ve livasını Gürcistan'a bıraktığını içeren özel bir maddeye de yer ve-

ılmıştı (mad. 6). ***Nahcıvan*** bölgesinin de özerk bir yönetime sahip olacağı saptanmıştı (mad. 5). Bunun dışında, taraflar arasındaki sınırlar daha ayrıntılı olarak saptanmış, ticaret, ulaşım, gümrük, güvenlik ve sağlık konularında ortak önlemler alınacağı belirtilmişti.

Kars Antlaşması, TBMM'ce 16 Mart 1922'de onaylanmış, onay belgeleri 11 Eylülde Erivan'da değiştirilerek yürürlüğe girmişti.

4) TÜRKİYE-UKRAYNA DOSTLUK VE KARDEŞLİK ANTLAŞMASI (2 Ocak 1922)

Sovyetler Birliği'ne katılmış Kafkas Cumhuriyetleri ile "dostluk" kavramına dayandırılan ***Kars Antlaşması***ndan sonra ***Karadeniz***'de sınırı bulunan Ukrayna Cumhuriyeti ile de benzer bir antlaşma yapılmıştı. TBMM hükümetinin çağrısı üzerine Ukrayna hükümeti, 1921 sonlarında Merkez Yürütme Kurulu üyesi Michael Frounze'yi olağanüstü elçi olarak Ankara'ya göndermişti. 13 Aralıkta ***Ankara***'ya gelen Gnl. Frounze, 19 Aralık 1921'de M. Kemal'e yazdığı mektupta, "Türk halkının kanayan acıları bize yakın ve bizce anlaşılır olduğu gibi, uğrunda savaştığı hedefleri de bizce değerlidir" dedikten sonra, "resmen bir dostluk ve iyi komşuluk antlaşması" imzalamak üzere görevlendirildiğini belirtmişti (Şimşir, ***AY***, 154 vd.).

Ukrayna elçisi ile yapılan görüşmelerden sonra 2 Ocak 1922'de bir ***Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*** imzalanmıştı. Frounze ***Ankara***'da ancak "23" gün kalmıştı. Kendisiyle görüşmelerde daha çok Türk ordusunun ***Sakarya*** Savaşından sonraki durumu ve Sovyetlerce yapılacak yardımlar üzerinde durulmuştu.

Frounze'nin dönüşünden kısa bir süre sonra Sovyetlerin yeni elçisi S. I. Aralov, ***Ankara***'ya gelmişti. ***Moskova***'dan ayrılmadan önce Aralov'u kabul eden Lenin, ona şunları söylemişti:

"M. Kemal, doğal ki sosyalist değildir. Ama görülüyor ki iyi bir örgütçü, yetenekli bir lider... Ulusal burjuva ihtilalini yönetiyor. İlerici akıllı bir adam.. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yardakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum... Ona, yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor. İşte sizin işiniz budur..." (Aralov, 38)

F) TÜRKİYE-AFGANİSTAN DAYANIŞMA ANTLAŞMASI (1 Mart 1921)

İngiltere'nin egemenliğinden 1919'da kurtulan ***Afganistan***, güçlü komşusu Sovyetlerin siyasal ve maddi desteğini sağlayabilmek için Muhammet Veli Han'ı olağanüstü temsilci olarak ***Moskova***'ya göndermişti. Sovyetlerle bir antlaşma imzalamak üzere orada bulunan Y. Kemal Ten-

girşenk ve Dr. Rıza Nur'un yer aldığı Türk heyeti ile Afganistan temsilcisi buluşup görüştüklerinde ötedenberi dostluklarını sürdüren iki yeni devlet arasında günün koşullarına uygun bir "dayanışma" antlaşması yapılmasını yararlı bulmuşlardı.

Giriş kısmında, antlaşmanın "Türkiye" devleti ile Afganistan'ın maddi ve manevi yönden bütünüyle ortak çıkarlara sahip oldukları ve taraflardan birinin mutluluk ya da felaketinin öteki tarafı da aynı oranda etkileyeceği inancıyla, ötedenberi varolan manevi birlik ve doğal ittifakı, siyasa alanına geçirmek amacıyla yapıldığı belirtilmişti. Antlaşma ile taraflar arasında dostluk ve işbirliğinin ötesinde "Emperyalist devletlere karşı" bir ittifak da öngörülmüştü. Ancak bu bir "savunma ittifakı" olup taraflardan biri sömürgeci devletlerden herhangi birisinin saldırısına uğrarsa, öteki taraf bunu kendisine karşı yapılmış sayacak ve bütün olanaklarıyla saldırganı "püskürtmeye" çalışacaktı (mad. 4). Bunun dışındaki maddelerde, doğu uluslarının uyanışlarından, onların bağımsızlık ve özgürlük haklarından söz edilmesi büyük bir özellik ve önem taşımaktaydı. TBMM hükümeti bu uyanışı desteklediğini Afganistan'a eğitim alanında yardımı üstlenmekle kanıtlamıştı. Antlaşmanın buna ilişkin 8. maddesi şöyle düzenlenmişti:

"Türkiye Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi, bu öğretmen ve subayların en az '5' yıl görevde kalmasını ve bu sürenin sonunda, Afganistan isterse, yeniden eğiticiler göndermeyi yüklenir."

Hemen belirtilmesi gerekir ki savaş yıllarında öngörülen bu yardım, İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar yıllarca sürdürülmüştür.

Moskova'da imzalanan Türk-Afgan Antlaşması siyasal ve simgesel bir önem taşıyordu. Bağımsızlığına yeni kavuşan bir İslam ülkesi Anadolu'da kurulan yeni Türk devletini tanımada ilk adımı atmış oluyor, maddi olmasa da manevi desteğini veriyordu. Türkiye de onun sivil asker her alanda eğitimine yardımcı olmayı kabulleniyordu.

Ankara hükümeti daha söz konusu antlaşmadan önce Abdurahman Beyi ***Kâbil***'e büyükelçi olarak göndermişti. Afganistan da antlaşmadan sonra ***Ankara***'ya Ahmet Han'ı elçi olarak atamıştı. Ankara'daki Afgan elçiliği 10 Haziran 1921'de törenle açılmış ve elçiliğe bayrağı M. Kemal kendisi çekmişti. Bu, içtenlikli bir dostluğun anlamlı simgesel belirtisi olmuştu.

IX) GÜNEY CEPHESİ: MARAŞ, URFA VE ANTEP'İN KURTARILMASI; FRANSA İLE BARIŞ

Yukarıdaki bölümlerde, ***Suriye, Kilikya*** ve ***Doğu Anadolu*** bölgesini kendi "yönetimleri ve korumaları" altına aldıklarını ilan eden Fransızların, ***Maraş*** halkının ve Kuvayimilliyecilerin "22" gün süren direnmeleri karşısında, 11 Şubat 1920'de buradan çekilmek zorunda kaldıkları belirtilmişti. Maraş'ta Ermenilerin katledildikleri yolunda sürdürülen propagandalar ve baskılar sonunda Ali Rıza Paşa kabinesi işbaşından ayrılmıştı. Çok geçmeden de Müttefik Devletler 16 Martta İstanbul'u resmen işgal etmişlerdi.

A) URFA VE ANTEP'İN KURTARILMASI

Maraş'ta beklemedikleri bir yenilgiye uğrayan Fransızlar "2" ay sonra ***Urfa***'dan da zorunlu olarak çekilmişlerdi. Elde bulundurmak için büyük çaba harcadıkları ***Antep***'te de egemenlikleri fazla sürmemişti.

1) URFA SAVAŞLARI

Urfa'daki Fransız birlikleri ile çatışmalar ***Maraş*** direnişinin son günlerinde başlamıştı. Urfa güneyindeki aşiretler Maraş direnişçilerine yardım edebilmek için 25 Ocak 1920'de harekete geçmişlerdi. Yörede Kuvayimilliyeyi örgütlemekle görevli "Namık" takma adlı Yzb. Ali Saip Ursavaş'ın yönlendirmesiyle Fransızların yararlanacakları demiryolu tahrip edilmiş ve ***Urfa*** üzerine yürünmüştü. Kente yaklaşıldığında 7 Şubatta oradaki Fransız komutanına bir nota verilmiş, ***Urfa***'nın "24" saat içinde boşaltılması istenmişti. Fransızların geri çekilme emrini ancak bölgedeki General Gouraud'nun verebileceğini bildirip kentten çıkmamaları üzerine de 8/9 Şubat gecesi kente giren bir Türk birliği yerli Ermenilerle birlikte Gureba Hastanesinde savunma önlemleri almış olan Fransızları kuşatmıştı. Ertesi günü bir Türk jandarmasının pek bilinme-

yen nedenle attığı bir kurşuna Fransızların yaylını ateşle karşılık vermesiyle de kent içinde savaş başlamıştı.

9 Şubatta başlayan Urfa Savaşları tam "60" gün sürmüştü. Daha çarpışmaların ilk gününde Fransız temsilciliğindeki Fransa bayrağı indirilerek yerine Türk bayrağı çekilmişti. Birkaç gün sonra Fransızlara kenti "barış yoluyla" boşaltmaları için bir öneride bulunulmuş, fakat bundan sonuç alınamamıştı. İşgalciler Türk halkının direnişini ortadan kaldırmak için hep yaptıkları gibi bu kez de İstanbul hükümeti üzerinde baskı yapmayı yeğlemişlerdi. Nitekim İngiliz ve Fransızların ısrarları sonucunda İstanbul Harbiye Bakanlığı, 19 Şubatta kolordulara gönderdiği bir genelgede "hiçbir nedenle" Müttefik Devletlerin "şikâyetlerine yol açacak" bir durum yaratılmamasını, Ermenilere karşı kötü davranılmamasını istemişti. Bu genelgeye Temsilciler Kurulu adına M. Kemal büyük tepki göstermiş, ***Kuvayimilliye*** hareketinin durabilmesi için Fransızların işgal ettiği yerlerden çekilmesi gerektiğini belirtmişti.

Böyle olmakla birlikte içinde bulunulan koşullar yüzünden ***Urfa***'ya başka yerlerden yardımcı birlikler gönderme olanağı bulunamamıştı. Sıkışık durumda kalan Urfa ileri gelenlerinden bir grup 19 Martta M. Kemal'e bir telgraf çekerek acele yardım gönderilmesini dilemişlerdi. ***Temsilciler Kurulu*** adına bunun için Diyarbakır'daki kolorduya gerekli emirler verilmişse de yeterince yardım yapılamamıştı. Ne var ki, Urfalılar kentlerini savunmada çok zor günler yaşarken Fransızlar da ağır kayıplara uğramışlardı. Kentteki kuvvetlerinden dörtte üçünü yitiren Fransızlar dışarıdan da yardım alamayacaklarını anlayınca, 8 Nisanda kentten barış yoluyla çekilmek için görüşmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. 10 Nisanda da silahlarını ve cephanelerini alıp ***Urfa***'dan ayrılmışlardı.

2) ANTEP SAVUNMASI

Fransızlar Güneydoğu Anadolu bölgesini kendi yönetimleri altına aldıklarını açıkladıklarında ***Antep*** yöresine de yeni birlikler getirmişlerdi. Fransız egemenliğini önlemek için bazı önlemler alma gereğini duyan Antep Müdafaa-i Hukuk örgütü Şahin takma adıyla anılan Üstğm. Sait'i Antep-Kilis yolu Kuvayimilliye Komutanlığına getirmişti. Şahin Bey de ilk önce Kilis ile Antep arasındaki ulaşımı keserek kentteki Fransız birliklerine yardım edilmesini önlemeye çalışmıştı. Mart başlarında ***Antep***'e gitmek isteyen bazı Fransız birliklerini bozup geri dönmek zorunda bırakmıştı. Ama "3" alay gücündeki güçlü bir grupla 26 Mart 1920'de tutuştuğu savaşta "3" gün direnmişse de, sonunda yenik düşmüş ve Fransız süngüleri altında can vermişti.

Şahin Beyin şehit düşmesinden sonra ***Kuvayimilliye*** birliklerinin komutanlığını Kılıç Ali üstlenmişti. Kentte savunma önlemleri artırılır-

ken Fransızlara Antep'i boşaltmaları için bir protesto mektubu verilmiş, ancak bunun etkisi olmamıştı. Aksine Ermenilerle de işbirliği yapan Fransızlar, 1 Nisanda kenti top ateşine tutmuşlar, böylece kanlı savaş başlamıştı. Ermenileri Fransızlardan ayırmak için yapılan girişimlerden, ***Maraş***'tan gelen "Öğüt Kurulu"nun kendileriyle yaptıkları görüşmelerden sonuç alınamamıştı. Kendilerine yardım için gelen bir birliğin kente girmesinden sonra da Mutasarrıfa bir mektup gönderen Fransızlar, vuruşmaktan vazgeçilip Fransız yönetiminin kabul edilmesini istemişlerdi. İstekleri reddedildiğinden çarpışmalar yeniden şiddetlenmişti. Fransız çemberini yararak kente giren "200" kişilik ***Kuvayimilliye*** birliği savunucuların maddi olduğu kadar manevi güçlerini de artırmıştı. 26 Nisanda başlayan Birinci ***Mağarabaşı*** Savaşlarında hayli yıpranan Fransızlar anlaşmak istemişlerdi. 2 Mayısta kendilerine verilen yanıtta anlaşmanın tek koşulunun kendilerinin "24" saat içinde kentten çekilmeleri olduğu bildirilmişti. Onlar da bunu kabul etmeyince çarpışmalar yeniden başlamıştı.

Kent içi savaşı sürüp giderken dışarıdan yeterince yardım alamayan ***Antep*** savunmacılarının güçleri de azalmaktaydı. Bu yüzden Antep ulusal örgütü adına 27 Mayısta M. Kemal'e gönderilen yazı "acı bir yakınma ve çağrı" niteliğindeydi. Bunda "4" aydır süren çarpışmalarda kentin "100.000" altına varan gelirinin harcandığı, ***Antep***'e yardım için gönderilen 9. Kafkas Alayının kentlilerce yeniden donatıldığı halde, herhangi bir yardımda bulunmadığı, top ateşleri yüzünden kentin harap olduğu, bütün gelir kaynaklarının kuruduğu belirtilmiş ve acele yardım gönderilmezse "Anteplilerin her şeyi göze alacakları" açıklanmıştı.

3) FRANSIZLARLA "20" GÜNLÜK MÜTAREKE

Antep'te, Birinci Dünya Savaşı Fransasının ***Verdun***'ünü anımsatan bir savunma sürdürülürken, ***Adana*** bölgesinde de Fransızlarla çarpışmalar başlamıştı. Olabildiğince örgütlenen Kuvayimilliyeciler ***Pozantı***'ya kadar ilerlemiş olan Fransızları geri çekilmek zorunda bırakmışlardı. Bölgede ulusal güçlerin kurulmasında Karaisalı Müftüsü Mehmet Efendinin de büyük katkısı olmuştu. Padişahın İngilizlerin kötülük ve fesatlarına araç olduğunu belirterek "Ona bağlı kalmak şeriat hükümlerine aykırılıktır. Bundan ötürü dini ve memleketi kurtarmak için savaş alanına atılarak başkanlara ve komutanlara katılmak ve onlara itaat etmek farz olmuştur" sözleri (M. Ârif, ***Anadolu İnkılabı***, 46), bir ***fetva*** niteliği taşıdığından halk üzerinde büyük etki yapmıştı.

Pozantı yöresindeki çarpışmalarda bir Fransız taburu komutanı ile birlikte esir alınmıştı (28 Mayıs 1920). Böylece Fransızlar ***Antep***'ten sonra ***Pozantı*** yöresinde de ummadıkları bir direnişle karşılaşmışlardı. Tekelioğlu Sinan'ın yönetimindeki ***Kuvayimilliye*** birlikleri de ***Toroslar***

yöresinde Fransızlara karşı savaşta giderek daha etkili olmaya başlamışlardı. Bu nedenle Fransızlar ***Ankara*** hükümeti ile anlaşmaya varabilmek için yeni girişimlerde bulunma gereği duymuşlardı. Fransızlar ilk olarak 1920 Nisanında ***Paris***'ten gönderilen Kardinal Dubois aracılığından yararlanarak Ankara ile ilişki kurmak istemişlerdi. Ancak ne ondan, ne de Ankara'ya gönderdikleri "2" kişilik heyetin girişimlerinden sonuç alabilmişlerdi. Daha sonra ***Beyrut***'taki Gnl. Gouraud'nun sekreterinin başkanlığında bir heyet ***Ankara***'ya gönderilmişti. 21-22 Mayısta bu kurulla görüşen M. Kemal, Fransızların Kilikya'dan tümüyle çekilmeleri gerektiğini belirtmişti. Ancak Fransız heyeti bundan önce bir ateşkes anlaşması yapılmasını istemişti. Bu öneri kabul edilmiş ve "20" günlük bir mütareke imzalanmıştı.

Buna göre 29/30 Mayıs gece yarısından başlayarak "bütün Fransız cephelerinde" ateş kesilecekti. ***Pozantı*** ve ***Sis***'teki ***(Kozan)*** Fransızlar silahları ve eşyalarını alarak ***Adana-Mersin*** demiryoluna, ***Antep*** içerisindekiler de kentin dışındaki ordugâhlarına çekileceklerdi. Mütarekenin ilk "10" günü içinde de bu geri çekilmeler bitirilecekti. Taraflar ellerindeki tutsakları ilk günden başlayarak serbest bırakacaklardı.

Böyle bir ateşkes anlaşması imzalamakla, o zamana kadar yok sayılan TBMM hükümeti, Anlaşma Devletlerinden birince yasal bir kuruluş olarak tanınmış oluyordu. Mütarekeden yararlanılarak ***Adana*** ve ***Antep*** yöresindeki ulusal güçleri yeniden düzenleme olanağına da kavuşulmuştu. Nitekim Yzb. Mustafa komutasında yeni bir ***Kuvayimilliye*** taburu kurulmuş ve Fransızlardan ele geçen silahlarla donatılan bir makineli tüfek bölüğü de oluşturulmuştu. Bu arada 26 Haziran 1920 günlü bir kararname ile, Güneydoğu Anadolu "2" cephe komutanlığına ayrılmıştı. Diyarbakır'daki XIII. Kolordu bölgesi olan ***Diyarbakır, Musul, Bitlis*** ve ***Elazığ*** illeri ***Elcezire Cephesi*** olarak düzenlenmiş ve komutanlığına Gnl. Nihat Anılmış atanmıştı. ***Fırat*** batısından ***Toroslar***a kadar uzanan bölge de ***Adana Cephesi*** kabul edilmişti, komutanlığına Alb. Selahattin Âdil getirilmişti. Ayrıca, ***Adana*** kent merkezi Fransız işgalinde bulunduğundan il yönetiminde beliren güçlükleri gidermek amacıyla ***Pozantı*** il merkezi sayılmıştı. Buraya önce bir vali vekili (Milletvekili Safa) atanmış, çok geçmeden de Yarb. Nuri Conker 41. Tümen Komutanlığıyla birlikte Adana valisi olarak ***Pozantı***'ya gönderilmişti. Ancak bir süre sonra ***Batı Cephesi*** yeniden düzenlenirken Güneydoğu Cephelerinde de değişiklik yapılmış, ***Adana Cephesi*** "II. Kolordu" olarak yeni kurulan ***Güney Cephesi***ne bağlanmıştır.

Fakat Fransızların mütareke hükümlerine uymamaları ve Ermenilerle birlikte Türk köylerine saldırmaları yüzünden "20" günlük süre dolmadan çarpışmalar yeniden başlamıştı. ***Adana***'daki Fransız komutanı ateşkesten "3" gün sonra kentte Türk çetelerinin gizlendiğini öne sürmüş, bunlar teslim olmazlarsa saklandıkları yerleri top ateşine tutacağını ilan etmişti. Birkaç gün sonra da Ermeniler kentin ***Hacıbayram ka-***

pısındaki İslam mahallesine saldırmışlardı. Yakındaki köyler de Ermeni saldırılarına uğramıştı.

Ayrıca Fransızlar kömür yataklarından ötürü çoktandır ilgilendikleri ***Karadeniz Ereğlisi***'ne asker çıkarmış ve 18 Haziranda ***Zonguldak***'ı işgal etmişlerdi. M. Kemal'in protestolarına karşın Fransızlar işgallerin Mondros hükümleri çerçevesinde olduğu görüşünü savunmuşlardı

Mütareke bozulmuş, çarpışmalar yeniden başlamıştı. Türk birlikleri ***Kozan***'ı geri almışlar, fakat Adana yöresindeki Fransız-Ermeni baskısı daha da artmıştı. 10 Temmuzda "Ermeni Lejyonu" olarak anılan birlik ***Adana***'ya girerken Ermeniler büyük törenler düzenlemiş bu arada da Türk mahallelerini ateşe vermişlerdi.

Antep'e gelince, iki tarafın uygun görmesi ile buradaki mütareke 29 Temmuza kadar uzatılmıştı. Bu arada Fransızlar yeni birlikler getirerek güçlerini artırırlarken Antep'teki ulusal kuvvetlerin komutanlığına da Özdemir Bey geçirilmişti. Fransız komutanı 11 Ağustosta kentin kayıtsız şartsız "2" saat içinde teslim olmasını istemiş, ancak bu isteği "Antep halkı ya ölmeyi ya da vatanını kurtarmayı amaç edinmiştir" yanıtıyla reddolunmuştu. Fransızların ve Ermenilerin bu yolda başvurdukları tertipler de bekledikleri sonucu vermemiş ve Antepliler kale burcuna "teslim olmayı" simgeleyen beyaz bayrak değil, Türk bayrağı çekerek saldırıları göğüslemeyi yeğlemişlerdi. 18/19 Ağustos gecesi girişilen bir yarma hareketi ile kent dışındaki Türk kuvvetleriyle bağlantı kurulmuştu. Fakat kentte yiyecek sıkıntısı da başgöstermişti, ***Ankara***'dan istenen yardımın ise kısa sürede gerçekleşemeyeceği anlaşılmıştı.

Antep'te durum giderek kötüleşirken ***Haçin***'in ***(Saimbeyli)*** Ermenilerden geri alındığı duyulmuştu. Ermeni nüfusunun Müslümanlardan daha çok olduğu bir yer olarak bilinen ***Haçin***, 6 Nisandan beri sıkı bir kuşatma altındaydı ve 15/16 Ekimde ulusal kuvvetlerin eline geçmişti. Fransızlar ***Antep***'e bir tümen daha getirdikten sonra kentin kendilerine teslim edilmesi için aralık başında yeni bir öneride bulunmuşlardı. Bu öneriyi de geri çeviren Antepliler "ölmeyecek kadar" kendilerine dağıtılabilen yiyecekle yetinerek kentlerini savunmayı sürdürmüşlerdi. Yılbaşından sonra yaşama koşulları daha da ağırlaşmıştı. Öyleki 10 Ocaktan sonra buğday unu kalmadığı için, arpadan yapılan ekmeğe yarı yarıya "acı zerdali çekirdeği unu" katılmaya başlanmıştı. Yardım umudu kalmayınca "Milli Komutan" bir yarma hareketiyle kentten çıkıp kurtulmayı denemişti. Ancak 30/31 Ocak gecesi Özdemir Beyin giriştiği bu hareket ***Antep*** çevresindeki Türk birliklerinin zamanında davranamaması yüzünden büyük kayıplara yol açmıştı. Fransızlar da bundan yararlanarak 4 Şubatta eskisine oranla daha ılımlı koşullarla bir teslim çağrısında bulunmuşlardı. Bu öneriyi de reddeden savunmacılar, "2" gün sonra yeni bir çıkış hareketine başvurmuşlardı. Ne var ki kenti savunanların giderek azalması ve olanakların tükenmekte olması karşısında 8 Şubat 1921'de Şıh Camiinde bir toplantı yapan kent ileri gelenleri teslim olma kararı almışlardı.

9 Şubatta yapılan görüşmeler sonunda da teslim koşullarını içeren "11" maddelik bir sözleşme düzenlenmişti. Antep halkı adına "4" temsilci ile "2" Fransız subayının imzaladığı bu sözleşme ile kent Fransızlara teslim ediliyor ve "Antep Sancağı"nın ***Sevres*** Antlaşması gereğince Fransız mandasına girdiği kabul ediliyordu. Türk jandarması ile askeri birliklere bağlı kişiler savaş esiri sayılacaklardı. Bunun gibi köylerden gelen savaşçılar da köyleri teslim oluncaya kadar savaş tutsağı kabul edileceklerdi. Türklerin elindeki bütün silah ve mühimmat teslim edilecekti. Kentte Fransızların denetiminde yeni bir Türk yönetimi kurulacaktı. Sözleşme, Türk milli kuvvetlerinin başkanları ile çarpışmaları kışkırtanların affedileceklerini öngörüyordu.

Böyle bir anlaşmaya varılmasından sonra Fransızlar, aynı gün 9 Şubat 1921'de ***Antep***'i tümüyle işgal etmişlerdi. Fransız-Ermeni saldırısından önce "80.000" dolayında nüfusu olduğu kabul edilen ***Antep*** yıkılmış, yakılmış ve harabeye dönmüştü. "11" ay "8" gün süren kahramanca savunmada "6.317" kişi can vermişti. Bu yüzdendir ki, TBMM direnmenin son günlerinde 2 Şubat 1921'de, kente ***"gazi"*** sanının verilmesini kararlaştırmıştı.

B) FRANSA'NIN TÜRKİYE SİYASASINDA DEĞİŞİKLİK EĞİLİMLERİ

Fransızların Anadolu'da karşılaştıkları direnç, ***Kuvayimilliye*** karşısında uğradıkları başarısızlıklar ve bunların dışında TBMM hükümetinin Ermenistan Cumhuriyetiyle giriştiği savaşta elde ettiği zafer, Sovyetlerle işbirliği konusunda attığı adımlar, Fransız yöneticilerini Türk sorunu konusunda yavaş yavaş İngiltere'ye bağlı olmaksızın değerlendirmeye yöneltmişti. Türkiye barışını Mondros'tan beri İngilizler üstlenmişlerdi. Dolayısıyla Yunanlıların Anadolu'da kazanacakları başarı da İngilizlerin eseri sayılacak, Fransa bundan yararlanamayacaktı. Bununla birlikte Ankara hükümeti ile ayrı bir barış antlaşmasını düşünmüyorlardı. Yalnızca daha ılımlı bir yaklaşımı da zorunlu görüyorlardı. Nitekim daha önceleri ***Sevres*** Antlaşması hükümlerini değiştirmeye olanak bulunmadığını savunmuş olan Başbakan Millerand ve onun yerine geçen Legues, artık bu antlaşma hükümlerinin değiştirilmesinden söz etmeye başlamışlardı.

Bu değişikliğin sonucu olarak da ***Adana***'daki Ermenilerin bağımsız bir ***Kilikya Hıristiyan Cumhuriyeti*** kurma girişimlerini kabul etmemişlerdi. Fransız işgalinden yararlanarak Çukurova bölgesinde Türklere karşı tam bir terör havası estirten Ermeniler, kendilerine vaat edilen bağımsız devletlerini kurma zamanının geldiği inancıyla, 5 Ağustos 1920'de vilayet binasını işgal ederek ***Kilikya Hıristiyan Cumhuriyeti***'ni kurduklarını ilan etmişlerdi. Ancak Fransız hükümeti bu girişimi

onaylamamıştı. Bunun üzerine ***Adana***'daki Fransız komutanı bağımsızlık girişimcilerinin elebaşılarını kentten çıkartmıştı (Hatipoğlu, 35 vd.).

Bu arada Türk dostu olarak tanınan ünlü Fransız yazarı Pierre Loti de, Fransa'nın Türk siyasasını eleştiren yazılar yayımlamaya başlamıştı. 13 Aralık 1920 günlü ***Le Temps*** gazetesinde çıkan ***"Doğuda Barış Ne Zaman Kurulacak?"*** başlıklı yazıda, ***İstanbul***'u ve ***Kıbrıs***'ı elinde bulunduran İngiltere'nin ve ***Rodos***'tan henüz çıkmamış olan İtalya'nın Ortadoğudaki olayları dikkatle izleyecek durumda olmadıklarını, Fransa'nın ise yalnız başına Türklerle savaşmaya sürüklendiğine dikkat çekiliyordu. Böylece milyonlar harcayan ve askerlerini öldürtmekte olan "Fransa, Batı Cephesinde toprak kazanmak için kayıplar verdi. Kilikya'da ise toprak kazanıldıktan sonra kayıp verilmeye başlanmıştır" diyen P. Loti, şöyle devam ediyordu: "Sözün kısası, doğuda para harcıyor ve adamlarımızı öldürtüyorsak, bunu ***İzmir, Edirne, Karadeniz*** kıyısındaki '60' kilometre uzunluğundaki bir alan, ***Gelibolu*** çevresiyle ***Marmara*** Denizi'nin ***İstanbul***'un 30 kilometre yakınına kadar uzanan kısmı Yunan kralına ait olsun diye yapıyoruz. Fransa'nın kanı ve parası acaba daha ne kadar zaman Yunan kralı için israf olunacak?"

P. Loti dışında, Anadolu Ajansının 2 Ocak 1921 günlü bültenine göre Le Journal gazetesi de Türklere yaklaşmanın ve ***Kilikya***'yı boşaltmanın gerekli olduğunu savunan bir yazı yayımlamıştı.

1) LONDRA KONFERANSI VE TÜRK-FRANSIZ SÖZLEŞMESİ

Sevres Antlaşması hükümlerini TBMM hükümetine kabul ettiremeyeceklerini anlayan Müttefikler, onda bazı değişiklikler yapmayı gerekli görmüş ve bu amaçla ***Londra***'da bir konferans düzenlemeyi kararlaştırmışlardı. Konferansa hem İstanbul, hem de Ankara hükümetlerini çağırmayı da zorunlu bulmuşlardı. 21 Şubatta başlayıp 12 Mart 1921'e kadar süren konferansta İstanbul hükümetini Sadrazam Tevfik Paşa, TBMM hükümetini de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh temsil etmişti. Tevfik Paşa Türkiye adına sözü B. Sami'ye bırakmış, o da ***Ulusal Ant*** çerçevesinde Türk görüşünü savunmuştu. Konferansta ***Sevres*** hükümlerinde yapılması öngörülen değişikliklerde görüş birliği sağlanamamıştı. Ama bu arada B. Sami, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileriyle görüşüp her biriyle ayrı sözleşmeler imzalamıştı.

Onun Fransa Başbakanı Aristide Briand ile 11 Mart 1921'de imzaladığı anlaşma, ötekilerine oranla en kapsamlı olanıydı. Ankara hükümeti, Antep ve Kilikya'yı kurtarmak, Müttefik cephesini bölmek ve bundan böyle tüm gücünü Yunanlılara karşı kullanma olanağına kavuşabilmek için Fransa ile bir anlaşmaya varılmasından yanaydı. Fakat B. Sami'nin imzaladığı metin, bu amaç ve ölçülerin dışında kalıyordu. Bunda savaşa son verilmesi ve tutsakların değiştirilmesi gibi olağan hükümler

dışında, Fransızlara ayrıcalık tanıyan maddelere de yer verilmişti. Şöyle ki, daha önce Fransızlarca o bölgede oluşturulan güvenlik güçleri (zabıta) olduğu gibi korunacaktı; Türk güvenlik güçlerine Fransız subayları da alınacaktı; Fransızlar döneminde görevlendirilen memurlar yerlerinde kalacaklardı; Fransızların boşalttığı yerlerle ***Kilikya, Adana, Elazığ, Diyarbakır*** ve ***Sivas*** illerinin ekonomik kalkınmaları için gerekli girişimler, yerli sermaye ve hükümetçe sağlanamazsa, Fransızlara ***"öncelik"*** (rüchan) hakkı tanınacaktı; Ergani madenlerinin işletilmesi hakkı da onlara verilecekti. Anlaşmada Türkiye'nin güney sınırına ilişkin bazı saptamalarda da bulunulmuştu. Buna göre Türkiye ile Suriye arasındaki sınır ***Payas*** güneyinden başlayarak ***Meydanıekbez***'i Suriye'de bırakaraktan ***Çobanbey*** istasyonuna varıyor, oradan da ***Nusaybin***'e kadar demiryolu Türkiye'de kalmak üzere Fırat'a ulaşıyordu. ***İskenderun*** yöresindeki Türklerin kültürlerinin korunup gelişebilmesi için Fransızlar burada "özel bir yönetim biçimi" uygulamayı kabul ediyorlardı.

Dışişleri Bakanı B. Sami'nin yaptığı bu anlaşma, özellikle tanıdığı ayrıcalıklar nedeniyle Ulusal Ant ilkelerine aykırı düşüyordu. Güney sınırının saptanmasında da mütareke çizgisinden ödün verilmişti. Bu nedenle M. Kemal, buna tepki göstermiş ve sözleşme, TBMM'ce de kabul edilmemişti.

2) FRANKLİN BOUİLLON ANKARA'DA

Londra'da imzalanan sözleşmenin yürürlüğe girmemesine karşın Türklerin Yunanlılara karşı kazandığı II. İnönü zaferinden sonra Ankara hükümeti ile anlaşmaya varmanın gerekli olduğuna karar veren Fransız yöneticileri, resmi nitelik taşımaksızın Türklerin eğilimini saptamak amacıyla Senato Başkanı H. F. Bouillon'u ***Ankara***'ya göndermişlerdi. 9 Haziran 1921'de ***Ankara***'ya varan Fransız düşünür diplomatı ile görüşmelere, ayın 13'ünde başlanmıştı. Dışişleri Bakanı Y. K. Tengirşenk'le yapılan toplantılara çoğu kez M. Kemal ile M. Savunma Bakanı Fevzi Çakmak da katılmışlardı. M. Kemal, TBMM hükümeti için Ulusal Antta yer alan ilkelerin esas olduğunu açıklamış, buna karşın Bouillon, B. Sami ile yapılan anlaşmaya dayanılmasını savunmuştu. Bu nedenle görüşmeler genellikle ***Ulusal Ant, kapitülasyonlar*** ve yabancılara verilecek ayrıcalıklar üzerinde sürdürülmüştü.

Bir süre sonra F. Bouillon kendi hükümetine bilgi ulaştırmak için ***Adana***'ya gitmişti. O günlerde saldırıya geçen Yunanlılar ***Afyon, Kütahya*** ve ***Eskişehir***'i ele geçirmiş, Türk ordusu ***Sakarya*** gerisine çekilme gereği duymuştu. Bu gelişmeler üzerine Fransızlarla anlaşma yapılmasında her iki taraf da ilke olarak karar verince, F. Bouillon yeniden Ankara'ya çağrılmıştı. Onunla birlikte Alb. Mougin ve Alb. Sarrou da Fransız delegasyonunda görev almışlardı. Bouillon 20 Eylülde ***Ankara***'ya

ulaşmış ve artık resmi olan görüşmelere "4" gün sonra başlanmıştı. Türk heyetinde Y. K. Tengirşenk'in yanında ***Malta***'dan kurtulup gelen Fethi Okyar da yer almıştı. Ne var ki tartışmalar yine kapitülasyonlar, sınırın saptanması ve azınlıklara tanınacak haklar konusunda yoğunlaşmış, bir ara da kesilmişti. Üstelik azınlıklar konusu, Y. K. Tengirşenk ile F. Okyar arasında da görüş ayrılıklarına neden olmuştu. Sorun bakanlar kurulunda, arkasından TBMM'de de tartışılmıştı. Meclis bu konuda ***Ulusal Ant***ta saptanan ilkeden ayrılınmaması için kesin karar almıştı. Güney sınırının saptanmasına gelince, Tengirşenk bu konuda şunları aktarıyor: "Sınır sorununda çok uğraştık. Demiryolu platformunun sınır olamayacağını Fransız temsilciye söyledik. Verdiği yanıt: Bu sınırı, sizin verdiğiniz tam yetkiyle hareket eden Dışişleri Bakanınız Bekir Sami Bey bizim hükümetimizle ***Londra***'da imzalamış olduğu sözleşme ile kabul etmiştir, değiştiremeyiz diyor, değişikliğe yanaşmıyordu.. Sözlerimizi F. Bouillon'a kabul ettirmeyi başaramadık.." (***Vatan Hizmetinde***, 252 vd.).

C) ANKARA ANTLAŞMASI (20 Ekim 1921)

Yusuf Kemal Tengirşenk ile F. Bouillon arasında 20 Ekimde imzalanan ***Türk Fransız Antlaşması (Accord Franco-Turc)*** 13 madde halinde düzenlenmişti. Ayrıca buna değişik konulara ilişkin "11" belge ya da mektup eklenmişti.

TBMM hükümeti ile Fransa, antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte aralarındaki savaş durumuna son veriyorlardı. Türkiye'nin güney sınırını belirleyen 8. madde oldukça ayrıntılı saptanmıştı. Bununla ***İskenderun*** ve ***Antakya*** yöresi ***(Hatay) Ulusal Ant*** sınırları içinde olmasına karşın ***Londra***'da B. Sami'nin imzaladığı sözleşmede olduğu gibi ***Suriye***'ye bırakılıyordu. Ancak 7. madde ile de bu bölgede "özel bir yönetim biçimi"nin uygulanması ve Türk varlığı ile kültürünün korunması öngörülmüştü. 9. madde ile de ***Suriye***'de kalan ***Caber Kalesi*** Süleyman Şahın türbesinin bulunduğu yer olarak Türk toprağı sayılıyordu. Türkiye orada koruyucular bulundurup Türk bayrağı çektirebilecekti. Fransızlar, antlaşmanın imzalanmasından sonra en geç "2" ay içinde, kuvvetlerini belirlenen sınırın güneyine çekmeyi, yani ***Antep*** ile ***Çukurova*** yöresini boşaltmayı kabul ediyorlardı. Taraflar, boşaltılıp kendilerine bırakılan yerlerde hemen bir genel af ilan edeceklerdi. Türkiye'deki azınlıklar için de ***Ulusal Ant***ta saptanan ve devletlerarası sözleşmelerdeki ilkelere uygun esaslar uygulanacaktı.

Bunların dışında ***Ankara Anlaşması*** ve ekleri ile Fransızlara ***Pozantı-Nusaybin*** arasındaki ***Bağdat Demiryolu*** ile ***Ergani*** madenleri ve ***Adana***'da bir pamuk işletmesinde bazı ayrıcalıklar verilmişti. Türkiye'deki Fransız okul ve kurumlarının varlıklarını sürdürmelerine de ola-

nak tanınmıştı. Fransızlar da Anadolu'ya getirmiş oldukları silah ve malzemeden bir kısmını Türklere bırakıyorlardı.

Ankara Antlaşması, Güneydoğu Anadolu ile Çukurova'da süregelen savaşlara son veriyor ve henüz Fransız işgalinde bulunan Antep ile Adana yöresinin kurtarılmasını sağlıyordu. Ama bunun yanında bir başka önemi, Anlaşma (müttefik) Devletleri arasında bölünmeyi, Fransa'nın İngiliz, Yunan blokundan kopmasını pekiştirmesiydi. Fransa için Türkiye'deki devlet, artık Ankara TBMM hükümeti idi. Doğu Cephesinden sonra Adana Cephesinin de kapanması Yunanlılara karşı kesin savaşa girişme olanaklarını artırmıştı.

Fransızlar antlaşmadan sonra Türk topraklarından çekilmeye başlamışlardı. 25 Aralık 1921'de ***Gaziantep***, 5 Ocak 1922'de de ***Adana*** ve çevresi kurtulmuştu.

F. Bouillon, Anadolu'dan ayrılırken 21 Ekim 1921'de İnebolu'dan M. Kemal'e gönderdiği telgrafta, ***Ankara***'da gördüğü kabulden ötürü teşekkür etmiş ve "ortak çabalarımızın düşündüğümüz eseri tam olarak gerçekleştirmesini dilerim" diye çok önemli bir dilekte bulunmuştu. M. Kemal de Türklere karşı gösterdikleri iyi duygulardan ötürü bazı ünlü Fransızlara teşekkür mektupları yazmayı gerekli görmüştü. Mareşal Lyautey'e "Fransa, kendisinden umduklarımızda bizi düş kırıklığına uğratmadı ve en yetkili şeflerinin sevgi dolu sözleriyle yaşadığımız o güç anlarda bizi teselli etmeyi, maneviyatımızı yüseltmeyi bildi" derken Senatör Raymond Poincare'den geleceğe dönük yardımlarını isteyerek şunları belirtmişti: "Sizin asil çabalarınız ***Ankara Antlaşması*** ile ilk meyvelerini verdi. Yakındoğunun geleceğinin kefesine cömertçe konmuş olan sizin yüksek otoritenizin, Fransız siyasasının yüzyıllardır özen gösterdiği ***Akdeniz*** dengesinin korunmasıyla sıkı sıkıya bağlı olan ***İzmir*** ve ***Trakya*** sorunlarının hakça çözümünde de ağır basacağına şüphem yoktur" (Şimşir, ***AY***, 160 vd.).

M. Kemal'in bu mektupları, içtenlikli bir davranış olmanın yanı başında, Fransa'da etkin yazar, politikacı ve asker kişileri Türk ulusal davası için kazanmak gibi diplomatik bir amaç da taşıyordu.

X) YUNAN İŞGALLERİ: İZMİR'DEN SAKARYA'YA

A) YUNANLILARIN ANADOLU İÇLERİNE SARKMALARI

Paris Barış Konferansında Üç Büyüklerin verdiği kararla 15 Mayıs 1919'da ***İzmir***'e çıkan Yunanlılar, giriştikleri baskı, yağma ve öldürmelerle kente egemen olduklarına kanaat getirdikten sonra kimi bahaneler öne sürerek Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bölgede sıkıyönetim ilan eden Yunan komutanlığı, sözde ***İzmir***'den kaçan Türk askerlerinin köylülerle birleşip yöredeki Rumlara saldırmalarını önlemek amacıyla, 19 Mayıs sabahı ileri harekete geçmişti. ***Paris***'te bulunan Venizelos da Paris Barış Konferansından, kuzeyde ***Ayvalık***, güneyde ***Aydın***'a kadar olan yerlerin Yunan birliklerince işgal edilmesine izin verilmesini istemişti! Müttefik Barış Konseyi ***Ayvalık*** için sesini çıkarmamış, ***Aydın*** yerine de ***Akıncılar***'dan ***(Selçuk***'tan) daha güneye geçilmemesini uygun bulmuştu.

Böylece destek bulan Yunanlılar ***İzmir***'den ilerlemeye koyulmuşlar ve 26 Mayısta ***Manisa***'yı ele geçirmişler, barış konferansı kararına aykırı olduğu halde ertesi 27 Mayısta ***Aydın***'ı işgal etmişlerdi. Bunu 29 Mayısta ***Turgutlu***'nun ***(Kasaba***'nın) ve ***Ayvalık***'ın işgali izlemişti. Ancak ***Ayvalık***'ta beklemedikleri bir silahlı savunma ile karşılaşmışlardı. 26 Mayısta biri Yunan, öteki İngiliz "2" savaş gemisi limana girip demirlemişlerdi. İngiliz komutan, ***Ayvalık*** Kaymakamı ile Alay Komutanı Yarb. Ali Çetinkaya'yı gemisine davet etmişti. Ancak Çetinkaya kendi yerine bir binbaşıyı göndermişti. Yunan gemisi o akşam ***Ayvalık***'tan ayrılmış, fakat ertesi gün çıkartma birlikleri taşıyan gemiler limana girmişlerdi. 28 Mayıs sabahı da Yunanlılar biri ***Sıçan, Cunda*** (bugün ***Alibey)*** Adası, ötekisi de körfez üzerinden olmak üzere "2" koldan çıkartmaya başlamışlardı. Alay komutanının işgale karşı konulması yolundaki ısrarlarına karşın Harbiye Bakanlığı, Anlaşma Devletleri katında gerekli girişimlerde bulunulduğunu belirterek, Yunan kuvvetlerine karşı konulmayıp geri çekilinmesini emretmişti. Bununla birlikte Ali Çetinkaya, Yunanlıları silahla karşılamaya çalışmış, ancak geriye çekilmek zorunda kalmıştı. Böylece Ayvalık'ı ele geçiren Yunanlılar, karşılaştıkları bu direnişten ötürü İngilizlerin aracılığı ile Türklerle anlaşmaya varma gereğini de

duymuşlardı. Türk taralından Nahiye Müdürü ile A. Çetinkaya'nın imzaladıkları 5 Haziran 1919 günlü anlaşmaya göre, kentte önceleri de olduğu gibi Türk yasaları geçerli olacak, Türk memurlar görevlerini sürdürecek ve Türk bayrağı çekilecekti (*TİH*, III, Ks. I, s. 104). Ama uygulamada bu sözleşme geçerli olmamıştı.

Yunanlılar ***Ayvalık***'tan sonra hem kuzeyde, hem de güneyde ilerlemelerini sürdürerek ***Ödemiş*** ile ***Nazilli***'yi de ele geçirmişlerdi. O günlerde kasabalarının Yunanlıların eline düşmemesi için silahlanma gereğini duyan ***Ödemiş***'te, oluşturulan gönüllü birlik, düzenli Yunan taburuna karşı direnememiş ve kasaba 1 Haziranda işgal edilmişti. Arkasından ***Akhisar*** (5 Haziran) ile ***Bergama*** ve ***Dikili*** de (11 Haziran) Yunanlıların eline geçmişti.

Öte yandan ***Nazilli*** ile ***Aydın*** iki taraf arasında el değiştirmişti. 4 Haziranda ***Nazilli***'yi işgal eden Yunan birliği, "15" gün sonra burayı boşaltmak zorunda kalmıştı. ***Aydın*** da sürekli saldırılar sonucunda 30 Haziranda Yunanlılardan geri alınmıştı. Ancak kenti kurtaran Kuvayimilliyecilerin köylerine dağılmalarından yararlanan Yunanlılar 4 Temmuzda ***Aydın***'ı ikinci kez işgal etmişlerdi. Aynı el değiştirme ***Bergama***'da da görülmüştü. 15 Haziranda geri alınan kent, "3" gün sonra gene elden çıkmıştı. Düzenli Yunan ordusu karşısında çoğu gönüllülerden oluşan ***Kuvayimilliye*** birliklerinin üstün çabaları işgalleri önlemeye yetmemişti.

B) KUVAYİMİLLİYE BİRLİKLERİNİN KURULMASI

Yukarı bölümlerde de belirtildiği gibi ***Kuvayimilliye*** adı verilen ilk ulusal güç, Balkan Savaşı döneminde oluşturulmuştu. Yunan işgallerinin başlaması üzerine 57. Tümen Komutanı Alb. Şefik, 23 Mayıs 1919'da Harbiye Bakanlığına sunduğu bir raporda, Anadolu'yu işgalden kurtarmak ve "durumu düzeltmek için" en iyi önlemin ***Kuvayimilliye*** örgütü kurmak olduğunu belirtmişti (*TİH*, II, Ks. I, s. 79). Ödemiş'te, Kaymakam Bekir Sami ve Jandarma Yzb. Tahir'in çabaları ile, eli silah tutanlar kentin savunmasına çağrılırken oluşturulan birliğe ***Ödemiş Kuvayimilliyesi*** adı verilmişti. Böylece "8.000" kişi silahlandırılmıştı, bunun için gerekli harcamalar da Hamit Şevket İnce'nin ***İstanbul***'dan getirdiği para ile yapılmıştı.

Bundan sonra Yunan saldırılarına karşı koymak için örgütlenme gereği giderek yaygınlaşır ve kongreler düzenlenirken oluşturulan gönüllü birliklere ***Kuvayimilliye*** denilmesi benimsenmişti. ***Ayvalık*** ve ***Bergama*** yöresinde ***Kuvayimilliye*** birliklerinin oluşturulmasında A. Çetinkaya, Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi, Pelit köylü Mehmet, Ayazmendli Nazmi ve Kırkağaçlı Mehmet Emin büyük rol oynamışlardı. ***Alaşehir Kuvayimilliyesi***nin kurulmasına Alb. Bekir Sami Günsav ile ka-

sabanın ileri gelenlerinden Musta Bey öncülük etmişlerdi. ***Çine*** yöresindeki örgütlenme, Kuvayimilliye düşüncesinin sahibi Alb. Şefik Aker tarafından yürütülmüştü. Yörük Ali Efe ile Hacı Süleyman da kendisine yardımcı olmuşlardı. ***Salihli*** Kuvayimilliye Komutanlığını Yzb. Tahir üstlenmişti. Yzb. Rahmi Apak da ayrı bir birlik oluşturmuştu. Postlu Mestan Efe de kendilerine yardımcı olmuştu. ***Denizli***'de ulusal örgütlenmeyi Müftü Ahmet Hulusi ile Mutasarrıf Faik Öztırak yürütmüşlerdi. Tavaslı Ömer de ***Sarayköy***'de bir süvari birliği oluşturarak Bnb. Hakkı'nın emrine vermişti. Onun gibi Duacili Yörük Molla Bekir de köy delikanlılarını silahlandırarak bir birlik kurmuştu. ***Muğla***'da ise Demirci Mehmet ve Yzb. Nuri'nin girişimleriyle "500" yaya ve "30" süvariden oluşan bir ***Kuvayimilliye*** birliği kurulmuştu.

Ancak bu birlikler arasında işbirliğini sağlamak ve onları merkezi bir otoriteye bağlamak da gerekli idi. ***Balıkesir***'de toplanan ilk Milli Hareket Kongresinden başlayarak bu yönde büyük çabalar harcanmıştı. H. M. Çarıklı'nın başkanlık ettiği kongre, bölgede seferberlik ilan ederek 1884-1893 doğumluları silah altına çağırmıştı. Bunun yanı başında bir cephe düzenlenmesine de gidilmiş, bölge ***Ayvalık, Soma*** ve ***Akhisar*** diye "3" cepheye ayrılmıştı. Buralarda birer Menzil Müfettişliği kurulmuş bununla ilgili örgütlenme, maliye ve levazım kurulları meydana getirilmişti. 16 Ağustos 1919'da toplanan ***Alaşehir Kongresi***nde ise bu kararların kapsamı daha da genişletilmiş ve ***Kuvayimilliye*** birliklerinin eğitimi ve yönetimleri için çok daha ayrıntılı yönetmelikler düzenlenmişti. Öyleki bu "ulusal alay"ların asker ve hayvan gücünü belirten kadro cetvelleri bile belirlenmişti (Çarıklı, 236 vd.).

Olayların gelişmesi, ulusal direnişin simgesi olan ***Kuvayimilliye*** birliklerinin düzenli orduya dönüştürülmesi gerektiğini ortaya koymuştu. Bu yolda ilk büyük adım ***Sıvas Kongresi***nde atılmıştı. Kongrenin 9 Eylül 1919 günkü toplantısında M. Kemal'in önerisi üzerine, A. Fuat Cebesoy, ***"Batı Anadolu Umum Kuvayimilliye Komutanlığına"*** atanmıştı. M. Kemal, kongrenin kararını bildirirken, kendisinden ***Aydın Cephesi***ne yetenekli bir komutan atamasını da özellikle istemişti. Bunun üzerine o zamana kadar Demirci Mehmet Efe tarafından tutulan ***Aydın-Salihli Cephesi***nin düzenlenmesi Alb. Refet Bele'ye verilmişti. Ayrıca ***Balıkesir***'deki Tümen Komutanı Alb. Kâzım Özalp, o bölgede Kuvayimilliyeyi örgütlemekle görevlendirilmişti. Ama İstanbul'da işbaşına gelen Ali Rıza Paşa hükümeti, Cebesoy'un Yunan cephelerini gezip aksaklıkları yerlerinde saptamasını, İngilizleri gücendirir kuşkusuyla engelleyince (Cebesoy, I, 241), Kuvayimilliye birlikleri arasındaki kopukluğu, hatta sürtüşmeyi önleme olanağı bulunamamıştı.

1919 sona erer ve İstanbul'da ***Mebuslar Meclisi***nin toplanmasına çalışılırken, Yunanlıların işgal ettikleri yerlerde Türklere yaptıkları baskı ve işledikleri cinayetlerin Anlaşma Devletlerince oluşturulan bir komisyonca saptanması, ulusal dirence yeni bir güç katmıştı.

C) YUNAN ZULMÜNE İLİŞKİN MÜTTEFİKLER ARASI KOMİSYON RAPORU

Anadolu'daki Yunan istekleri üzerinde çok dikkate değer bir araştırma yapan M. L. Smith'in saptadığına göre, ***İzmir***'in işgal edildiği 15 Mayıs günü Türkler "300-400"; Yunanlı ve Rumlar da öldürülen "2" Efzun askeriyle birlikte "100" kadar ölü ve yaralı vermişlerdi (***Anadolu Üzerindeki Göz***, 102 vd.). Onu izleyen günlerde yıkım, yağma ve adam öldürmeler kent sınırlarını aşıp yakındaki köylere kadar yayılmıştı. Yunan birlikleri kuzeye ve güneye doğru ilerledikçe işgal edilen yerlerde de baskı, işkence ve öldürmeler görülmüştü.

Anadolu'ya çıkan Yunan birliklerinden zafer sarhoşluğu içinde istedikleri gibi davranmaları şikâyetleri artırırken askeri disiplin de bozulmuştu. Bu durumu sezen Venizelos güvendiği arkadaşlarından Aristeidis Stergiadis'i ***İzmir***'e göndermişti. İslam hukuku alanında uzman sayılan bu deneyimli yönetici ***İzmir***'de göreve başladığında bir yandan düzeni ve disiplini kurmaya çalışırken bir yandan da Müslüman halkın şikâyetlerini önleyebilmek için 15-16 Mayıs günkü yağma ve adam öldürme olayları hakkında soruşturma açma gereğini duymuştu. Dahası, Müttefik temsilcilerinden oluşan bir komisyonca saptanacak zararların ödeneceğini açıklamıştı.

Öte yandan işgal ve zulümlere karşı İstanbul'dan başlayarak Anadolu ve Trakya'nın her köşesinden yükselen protesto ve şikâyetler İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilciliklerinden başlayarak Paris Barış Konferansı ve ABD çevrelerinde belirli bir etki yapmaya başlamıştı. Bu arada Osmanlı hükümeti, Başkan Wilson'a başvurarak Yunanlıların yaptıkları kötülüklerin Müttefikler arası bir komisyonca incelenmesini dilemişti. Sadrazam Damat Ferit'in Paris'e gidişinde ona vekâlet eden Şeyhülislam Mustafa Sabri de söz konusu soruşturmanın Paris Barış Konferansının denetiminde yürütülmesi gerektiğini belirtmişti.

İşte bu girişimlerden sonra Barış Konseyi 18 Temmuz 1919'da ***İzmir***'in işgali sırasında ve daha sonraki olayların soruşturulması için bir komisyon kurulmasına karar vermişti. Müttefik temsilcilerinden oluşan komisyonda İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD'li üyeler görev alacaktı. Yunan ve Türk temsilcileri ise oy hakkı bulunmaksızın komisyon çalışmalarını izleyebileceklerdi. Komisyonun başlıca görevi, olaylardan sorumlu bulunanları ortaya çıkarmak ve gerekli önerilerde bulunmaktı.

Üyelerin atanmasından sonra ilk kez ***İstanbul***'da İtalyan elçiliğinde toplanan komisyon, çalışmalarını olay bölgelerinde, ***İzmir*** ve çevresinde sürdürmüştü. 12 Ağustosta başlayıp 15 Ekime dek "2" aydan fazla süren araştırma ve soruşturmalarda "46" toplantı yapılmış, "175" tanık dinlenmişti. Bunlar arasında Türkler, Rumlar dışında yöredeki Ermenilerle Yahudiler, hatta Amerikalı, Fransız, İtalyan ve İngiliz gibi yabancı devlet uyrukluları da vardı. O günlerde toplanan ***Alaşehir Kongresi*** delegeleri de 23 Ağustosta komisyona başvurmuşlardı (Çarıklı, 216 vd.).

Yunanistan adına komisyona katılan Albay Mazarakis'in 28 Temmuz tarihli raporunda ise Yunanistan bazı suçların işlendiğini kabul etmiş ve "yüz kızartıcı itiraflar"da bulunmuştu. Bunda Yunan askeri makamlarının hiçbir önlem almamaları sonucu Türklerin "şiddet hareketlerinin hedefi" yapıldığı itiraf edilmekle birlikte olaylarda suçlu görülenlerin cezalandırıldığı, "74" kişinin yargılandığı, bunlardan "3"ünün idam cezasına çarptırıldığı belirtiliyordu. Böylece de bundan sonra yapacak bir şey kalmadığı anlatılmak isteniyordu.

Araştırmalarını bitiren komisyon, raporunu "3" bölüm halinde düzenlemişti. "Gerçeklerin Açıklanması" başlıklı ilk bölümde ***İzmir*** işgali ve onu izleyen olaylar "47" maddede sıralanmıştı. İkinci bölüm "Sorumluluğun Saptanması" başlığını taşıyordu. Burada suçlular "8" maddede belirtilmişti. Üçüncü bölüm varılan "Sonuç"u içeriyordu. "Suçlular"a ilişkin ilk maddede şu önemli saptama yer almıştı: ***"Mondros*** Mütarekesinden sonra Aydın ilindeki Hıristiyanların genel durumu tatmin edici olmuştur. Güvenlik tehdit altında değildi." Bu, müttefikler arası komisyonun ***İzmir***'in işgali için geçerli bir neden bulunmadığı sonucuna vardığını" göstermekteydi.

Raporun öteki kısımlarında Yunanlıların Anadolu içlerine girmelerinin de haklı bir nedeni bulunmadığı, bölgenin harap olduğu ve ekonomik hayatın felce uğradığı belirtilmişti. Komisyon üyelerine göre Yunanlılar çekilmedikçe ekonominin canlanmasına olanak yoktu. Aslında işgal gereksizdi ve direnişe geçen "Türk milliyetçilik ruhu" buranın Yunanistan'a bağlanmasını asla kabul etmeyecekti.

Rapor, Yunanlıları suçlarken Türklere de kimi eleştirilerde bulunulunuyordu. İzmir cezaevindeki mahkûmların kaçmaları ve silahlanmalarında Türk makamları sorumlu sayılıyordu. Olaylarda genellikle Türklerle Rumlar arasında yüzyıllardır süren nefret duygularının etkisine de dikkat çekiliyor ve Türk milliyetçi hareketinin aşırılığa kaçtığı öne sürülüyordu.

Komisyon, 7 Ekimde son biçimini verdiği raporunu Barış Konseyine sunmuştu. 8 Kasımda rapor üzerinde görüşmelere başlayan Yüksek Konsey, aynı hataların yinelenmemesi için 12 Kasımda Venizelos'a şu uyarıda bulunma zorunluluğunu duymuştu:

a) Konferans, ***İzmir***'in işgalinde Yunan askeri ve sivil görevlilerinin dikkatsiz davrandıklarını ve ihmal gösterdiklerini kabul eder,

b) Asla haklı görülmeyen aşırı hareketlerin sorumlusu Yunan makamlarıdır,

c) Yunan birliklerinin ***İzmir*** ve yöresini ***de facto*** (eylemli) işgal etmeleri, salt varolan koşullar nedeniyle kararlaştırılmıştır ve gelecek için yeni bir hak yaratmamaktadır.

Fakat Yunan Başbakanı Venizelos dünya kamuoyunda kendi aleyhlerine tepkiler doğuracak olan bu raporun yayımlanmaması için Lloyd George'dan ricada bulunmuş ve gerçekten de İngiliz Başbakanının giri-

şlıniyle Yüksek Konsey raporu ve ona ekli belgeleri açıklamamıştı (Metin: ***TİH***, II, Ks. 2, s. 361-373; Krş. ***BTTD***, 49, s. 5-10).

Ç) YUNAN SALDIRISI, BURSA, UŞAK, NAZİLLİ VE DOĞU TRAKYA'NIN ELDEN ÇIKMASI

1) MİLNE ÇİZGİSİ

Yunanlıların ***İzmir***'den Anadolu'nun içlerine sarkmaları, çeşitli tepkiler doğururken onları İtalyanlarla da karşı karşıya getirmişti. Anlaşmazlık, Paris Barış Konseyine yansımış ve konsey, 18 Temmuz 1919'da ***Aydın***'ın İtalyan bölgesinde olduğuna karar vermişti. Aynı zamanda Gnl. Milne'yi Türk-Yunan kuvvetleri arasında kalması ve taraflarca işgal edilmemesi öngörülen bir kesimin saptanmasıyla görevlendirmişti.

Yöreyi gezen Milne de belirlediği çizgiyi 3 Kasımda Harbiye Bakanı Cemal Paşaya bildirmişti. ***Milne Çizgisi*** (Hattı) diye anılan çizgi, ***Ayvalık***'ın 7 mil kuzeydoğusundan başlayarak ***Yaylacık*** - ***Madra*** - ***Akmaz*** - ***Döşeme*** - ***Bakırçay*** - ***Papazlı*** - ***Kestelli*** - ***Sart*** - ***Bucak***'dan geçip ***Büyük Menderes***'i izleyerek ***Selçuk*** sahillerinde Ege Denizi'ne ulaşıyordu. Milne, bu kararını bildirirken Türk kuvvetlerinin söz konusu çizgiden "3 km." doğuya çekilmelerini de istemişti.

İngiliz generalinin saptadığı sınırlar, Yunanlılara bazı yeni yerleri de işgal etme hakkı tanıyordu. Harbiye Bakanı, Milne'ye verdiği yanıtta bunu belirtirken, Türk halkının ve ***Kuvayimilliye***nin İstanbul'dan verilecek geri çekilme emrini dinlemeyeceklerini eklemeyi de gerekli görmüştü. Ama Ali Rıza Paşa hükümeti bu öneriyi, tarafların karşılıklı olarak "1,5 km." geri çekilmeleri, aradaki bölgenin de Anlaşma Devletleri kuvvetlerince işgal edilmesi biçiminde değiştirerek kabul etmeye yönelmişti. Ancak ***Kuvayimilliye*** birlikleri ile Demirci Mehmet Efe geri çekilmeyi kabul etmemişlerdi. Yunanlılar da böyle bir sınırın belirlenmesini, kendilerini bulundukları yere bağlamaya yönelik diye görünüşte olumsuz karşılamışlardı. Yine de bundan yararlanarak bazı yerleri işgal etmekten de geri kalmamışlardı. Yerel çarpışmalar dışında, 1920 Haziranı sonlarına gelinceye kadar Batı Anadolu'daki Türk ve Yunan birlikleri genellikle ***Milne Çizgisi*** boyunca tutunmuşlardı.

2) BATI ANADOLU'DA YUNAN SALDIRISI

İngiltere, Fransa ve İtalya, ***San Remo*** Konferansında son biçimini verdikleri barış antlaşması hükümlerini 11 Mayıs 1920'de Osmanlı hükümetine bildirirken Lloyd George, bunları Türklere kabul ettirebilmek için Yunanlıların yeni bir saldırıya geçmelerini yararlı görmüştü. Mayıs

ortalarında İngiltere'nin ***Hythe*** kasabasında yapılan ve Venizelos'un da katıldığı toplantıda, Yunan ordularının Anadolu'da yeni işgallere girişmesi kararlaştırılmıştı. Venizelos, çok ağır koşullar içeren antlaşma metninin Türkiye tarafından reddolunmasının kendisine yarayacağını umuyor, böylece Anadolu'da daha geniş bir bölgeye sahip olacağını, hatta bir ***Pontus-Ermenistan*** federasyonunun kurulabileceğini düşlüyordu.

Yunanlılar 22 Haziran 1920'de ***Milne Çizgisi*** boyunca "3" koldan harekete geçmişlerdi. ***Bursa***'ya, ***Uşak***'a ve ***Nazilli***'ye yönelik olan bu saldırı karşısında ***Kuvayimilliye*** birlikleri fazla direnememişlerdi. ***Kırkağaç*** ve ***Soma***'dan sonra 24 Haziranda ***Alaşehir***'e giren Yunan Başkomutanı Paraskevopulos, halka bir bildiri yayımlamıştı. Fetih amacı gütmediklerini öne süren Yunanlı komutan, M. Kemal'in örgütünü dağıtarak düzeni sağlamak istediklerini belirtmişti.

Bu arada İngilizler Yunanlıları desteklemek için ***Mudanya***'ya asker çıkarmış, ***Karamürsel***'i işgal etmişlerdi. Çok geçmeden 30 Haziranda ***Balıkesir*** ile ***Nazilli*** (üçüncü kez), 8 Temmuzda da ***Bursa*** Yunanlıların eline geçmişti. Alaşehir'den hareket eden bir Yunan tümeni de şiddetli çarpışmalardan sonra 29 Ağustosta ***Uşak***'a girmişti. Çok geniş bir bölgeyi ele geçiren Yunan komutanlığı ancak bundan sonra hareketi durdurmuştu.

3) DOĞU TRAKYA'NIN ELDEN ÇIKMASI

Mondros Mütarekesinden sonra ***Doğu Trakya***'da çeşitli yerlere askeri birlikler gönderen Fransızlar, 1919 başında ***Hadımköy-Uzunköprü*** demiryolunun denetimini Yunanlılara devretmişlerdi. Bu amaçla ***Lüleburgaz***'a yerleşen bir Yunan taburu, yerli Rumlarla da takviye edilmişti. Yukarı bölümlerde belirtildiği gibi ***Edirne***'deki I. Kolordu Komutanı Alb. Cafer Tayyar Eğilmez, ***İstanbul***'un işgalinden sonra hükümet ile ilişkisini kesmiş, bölgesinde sıkıyönetim ilan etmişti.

Yunanlılar Anadolu'da kazandıkları başarıların etkisiyle ***Doğu Trakya***'yı da işgal etmeye girişmişlerdi. Anadolu'dan yardım alamayan ve salt kendi olanaklarıyla bölgeyi savunmaya çalışan Kolordu ve Trakya Kuvayimilliye Komutanı C. T. Eğilmez, üstün Yunan birliklerine karşı koyamamış ve Trakya bir hafta içinde elden çıkmıştı. ***Bandırma***'dan getirdikleri bir tümen ile güçleri daha da artan Yunanlılar 20 Temmuz 1920'de, ***Tekirdağ, Muratlı, Çorlu*** ve ***Silivri***'yi işgal etmişlerdi. Türk kolordusuna bağlı birlikler ***Lüleburgaz*** ve ***Babaeski***'ye çekilerek burada bir savunma çizgisini oluşturmaya çalışırlarken, ilerleyen Yunanlılar 25 Temmuzda ***Edirne***'yi, ertesi günü ***Kırklareli***'ni ***(Kırkkilise***'yi) ele geçirmişlerdi. Kolordu Komutanı C. Tayyar da yaralı olarak esir düşmüştü. Kolordunun bazı birlikleri ise ***Bulgaristan***'a sığınmak zorunda kalmıştı.

Yunan ilerleyişi Yunanistan'da sevinç gösterilerine yol açarken doğal olarak Anadolu'da büyük bir üzüntü yaratmış, TBMM'de sert eleştirilere neden olmuştu. Yunan Yüksek Komiseri yayımladığı bildiride ***Edirne***'nin bir Yunan kenti olduğunu öne sürmüştü. ***Atina***'da şenlikler düzenlenmiş, bayraklar asılmış ve "101" pare top atılmıştı (Smith, Agy, 143).

Bursa'nın "20.000"i bulan Yunan kuvvetlerine karşı korunamayacağı anlaşılınca kent, Ankara'dan M. Kemal'in verdiği emre dayanılarak boşaltılmıştı. Ancak Osmanlılara başkentlik yapmış olan bu önemli kentin kaybı, BMM'de büyük tepki yaratmıştı. Meclisteki konuşma kürsüsüne, matem simgesi olarak kara bir örtü serilmişti. 9 Temmuz 1920'de konan bu örtü, Bursa'nın işgalden kurtarıldığı 10 Eylül 1922'de kaldırılacaktı. Bunun dışında, bazı milletvekilleri Bursa'daki Tümen Komutanı Bekir Sami Günsav ile Vali Hacim M. Çarıklı'nın cezalandırılmasını istemişlerdi. Hükümete karşı bir "gensoru"ya dönüşen tartışmalar sırasında söz alan M. Kemal, suçlu ya da kusurlu aramanın yersizliğini ayrıntıları ile açıklamıştı. Ayrıca iç ayaklanmalara da değinerek, içte düzeni ve amaç doğrultusunda birliği sağlayamadıkça, düşman işgallerini önlemeye olanak bulunmadığına dikkati çekmişti. Sonuçta soruşturma açılmamış, ancak tümen komutanı görevden alınmıştı.

Bu Yunan saldırısından sonra Anlaşma Devletlerinin barış projesi Vahidettin'in başkanlığında toplanan ***Saltanat Şûrası***nda kabul edilmiş ve arkasından 10 Ağustos 1920'de ***Sevres***'de Osmanlı temsilcilerince imzalanmıştı. Ne ki L. Smith'in de belirttiği gibi, Venizelos'un nerdeyse "2" yıl südürdüğü politikaların ürünü olan ***Sevres Antlaşması***, ancak kâğıt üzerinde kazanılmış zaferlerden başka bir şey değildi.

D) BATI CEPHESİNİN DÜZENLENMESİ VE BUNUN DA ETKİSİYLE BAŞGÖSTEREN AYAKLANMALAR

1) YENİ DÜZENLEME

Yunan işgallerini önlemek için oluşturulan ***Kuvayimilliye*** birliklerinin büyük fedakârlıklarına karşın eğitimli eylemli ordular karşısında yetersiz kaldıkları anlaşılmıştı. Aynı zamanda ***Kuvayimilliye***den olan kimi komutan ya da kişilerin keyfi davranışları, uyguladıkları baskılar da sızlanmalara yol açmıştı. Bu nedenlerle TBMM hükümeti kurulduktan sonra bu birliklerin düzenli ordu içine alınmaları öngörülmüştü. Bu yolda ilk adım, 16 Mayıs 1920'de atılmıştı. Söz konusu birliklerin bütün yiyecek ve cephane gereksinimlerinin bundan böyle Milli Savunma Bakanlığınca karşılanmasına karar verilmişti.

Yunanlıların başlattıkları saldırı gelişirken de 25 Haziran 1920'de cephe komutanlıklarında yeni bir düzenleme yapılmıştı. ***Batı Anadolu***

Umum Kuvayimilliye Komutanlığı adı ***Batı Cephesi Komutanlığı*** olarak değiştirilmişti. ***Bursa***'dan ***Nazilli***'ye kadar uzanan cephe gene A. F. Cebesoy'un komutasında bırakılırken Çerkez Ethem'e de ***Umum Kuvayiseyyare*** (Genel Gezici Kuvvetler) ***Komutanı*** sanı verilmişti.

Yunan saldırısı sonunda ***Balıkesir, Bursa, Uşak*** ve ***Nazilli*** elden çıktıktan sonra Batı Cephesi Komutanlığınca girişilen ***Gediz*** saldırısında da başarısızlığa uğranılmıştı. Gediz'deki Yunan kuvvetlerini yok etmek amacıyla 24 Ekimde girişilen saldırı umulanı vermemişti. Bu olumsuz gelişmeler Batı Cephesinde köklü bir düzenlemeyi kaçınılmaz kılmıştı. Ordu komutanları ve subaylar bu saldırıda Çerkez Ethem kuvvetlerinin ciddi bir biçimde savaşmadıklarını söylerlerken, o ve kardeşleri, başarısızlığı ordu birliklerine yüklemeye çalışıyorlar, "Ordudan fayda yoktur, dağılsın, herkes Kuvayimilliye olsun" düşüncesini yaygınlaştırmak istiyorlardı. Böylece ulusal güçlere komuta edenler arasında görüş ayrılıkları da belirgin hale gelmiş ve düzenli ordu ile Kuvayimilliye anlayışları bir sürtüşmeye dönüşmüştü.

Bunun üzerine A. F. Cebesoy ***Ankara***'ya çağrılmış ve yeni açılmasına karar verilen Moskova Elçiliğine atanmıştı. Onun cephe komutanlığından alınmasından bir gün sonra da 9 Kasım 1920'de bir bakanlar kurulu kararnamesi ile ***Batı Cephesi, Batı*** ve ***Güney*** diye "2"ye ayrılmıştı. Batı Cephesi denen kuzey bölgesine Genelkurmay Başkanı Alb. İsmet İnönü, Güney Cephesine ise İçişleri Bakanı Alb. Refet Bele atanmışlardı. Genelkurmay Başkanlığına da Milli Savunma Bakanı Fevzi Çakmak'ın vekâlet etmesi uygun görülmüştü.

Bu yeni düzenlemede bütün ulusal kuvvetlerin ordu kuruluşları ve kadroları içinde yer alması da kararlaştırılmıştı. Buna göre Kuvayiseyyare de bir tümene dönüştürülecekti. Ancak bu düzenlemenin karşısına başlıca "2" engel çıkmıştı; Askerlik hizmetinden kaçmalar ve ***Kuvayiseyyare*** adını almış olan Kuvayimilliye çeteleri komutanlarından bir kısmının, başka bir komuta altına girmek istememeleri. Bu direnmeler de özellikle Demirci Mehmet Efe ile Çerkez Ethem'den gelmişti. Gerilla savaşının özelliği olan "vur-kaç" taktiğini uygulayan Kuvayimilliye çete başkanları ve Çerkez Ethem ile Demirci Efe şu görüşü savunuyorlardı: "Düşman ilerler, sen bir tepeden çıkıp bir tepeye gidersin, uğraşırsın. Bu iş böyle devam eder gider, sonunda düşman usanır ve barış yapma olanağı bulunur." Giderilemeyen bu görüş ayrılıkları ve giderek artan sürtüşmeler, başka etkenlerin de eklenmesiyle sonunda her ikisini de ayaklanmaya kadar sürüklemişti.

2) DEMİRCİ MEHMET EFE AYAKLANMASI (1-30 Aralık 1920)

Gerçekte de demirci olduğu için bu san ile anılan Mehmet, Dünya Savaşı yıllarında bir olay üzerine dağa çıkmış ve "200" kişilik bir çete

kurmuştu. Yunanlılar İzmir'i işgal ettiklerinde birçok efe ve çete başkanı gibi o da Kuvaylmilliyeye katılmıştı. Yunanlılar ***Nazilli***'ye girdiklerinde kendi taraflarına çekmek için ona "generallik" önermişler, fakat Demirci kabul etmemişti. "Demirci Alayı" denen birliğiyle ulusal direniş içinde savaşmıştı.

1919 Ekimindeki ilk düzenlemede kendisine ***Aydın ve Yöresi Kuvayimilliye Komutanı*** sanı verilmişti. Olayların içinde yaşayan bir subayın, Rahmi Apak'ın değerlendirmesine göre, Demirci, bir "eşkıya" olmasına karşın "vatanını ve milletini seven bir kahramandır." Ancak dağlarda gezen her insan gibi duygusaldır, "herkese karşı şüphe" içindedir. Hükümeti de disiplini de sevmez, askerlikten ve subaylardan çekinir, güvenmez. Kültürü azdır; "şaşırabilir." Bir süre onun yanında kalan Şükrü Saraçoğlu, "Galip Hoca" takma adını kullanan Celal Bayar ve Dr. Mazhar Germen, kendisinin "şaşırmaması" için büyük çaba harcamışlardır. Ancak daha sonra yanına sokulanların kışkırtmalarıyla doğru yoldan sapmıştır (***Garp Cephesi Nasıl Kuruldu***?, s. 216). Nitekim başka bir görgü tanığı H. M. Çanıklı da, Demirci'nin, o günlerde İstanbul hükümeti adına teftişe çıkan Jandarma Genel Komutanı Kemal Paşa ile İlhami adlı birisinin telkinleriyle Kâzım Nami Duru ile Saraçoğlu Şükrü'yü tutukladığını ve C. Bayar'a da izin verdiğini belirtmektedir. Bunun üzerine Buldan'a gelen Bayar, 5 Eylül 1919'da H. M. Çanıklı'ya çektiği telgrafta, Demirci'nin yanında kalmasının "vatan için yarardan çok zarar getireceğine" inandığını bildirmişti.

Böylece D. Mehmet Efe daha 1919 sonlarında ulusal direnişten kayma eğilimleri göstermişti. Ama onun başına buyruk ve yıkıcı hareketi Yunanlıların saldırıya geçtikleri 1920 Temmuzunda ***Denizli***'de görülmüştü. Kentten göç edip etmeme konusunda başlayan anlaşmazlıkta bazı kişilerin kışkırtmasıyla kendi adamlarına ateş edilmesine son derece kızan Demirci, birçok kişiyi hükümet bahçesinde hemen öldürtmüş, kenti yakmaya kalkışmıştı. Olaylar TBMM'de kınanmış, M. Kemal de bu tür "yola getirme" (tedip) girişimlerini hiç kimsenin kabul edemeyeceğini belirtmişti.

Ama Demirci'yi ayaklanmaya yönelten son olay, Batı Cephesindeki son düzenlemede kendisinin ve alayının düzenli ordu kadrosu içerisinde yer almaya çağrılması olmuştu. Güney Cephesi Komutanlığına getirilen Refet Bele, Demirci'yi 22-23 Kasım 1920'de merkezi ***Konya***'da bulunan atlı "Takip Kuvvetleri Komutanlığı"na atamıştı. Buna göre emrindeki kuvvvetlerden yaşları uygun ve herhangi bir suç işlememiş olanlar ayrılıp "300" kişilik bir süvari alayı kurulacak, geri kalanlar 57. Tümen emrine verilecek, yaşlılarla suçlu sayılanlar ise terhis edileceklerdi. Aynı zamanda kendisinin bundan böyle cephe komutanı dışında başka makamlarla resmi yazışmalar yapmaması da öngörülmüştü.

Ama hep disiplinden kaçan Mehmet Efe, bu atamayı ve kısıtlamaları kabul etmemişti. O sırada Batı Cephesi Komutanı ile benzer sorunlardan dolayı arası açılan Çerkez Ethem'in ona işbirliği önermesi de ayak-

lanmanın başlamasını çabuklaştırmıştı. ***Isparta*** yöresinde bulunan Demirci de Çerkez Ethem'in ***Afyon*** ve ***Konya*** üzerine yürümesi önerisine uyarak adamlarını toplamaya koyulmuştu. Bununla birlikte 10 Aralık 1920'de Refet Bele'ye çektiği telgrafta Ç. Ethem'i hükümeti devirmeye çalışmakla suçlamış ve verilecek "emre" hazır olduğunu bildirmişti. Bu onun ordu emrine girmeyip gene serbestçe hareket etmek istediğini gösteriyordu. Sorunu çözmek gerektiğine inanan R. Bele, ***Ankara***'nın da onayını aldıktan sonra Demirci Mehmet Efe üzerine yürümüştü. Efe direnmeksizin Uluborlu'ya çekilmiş, kuvvetleri de köylere dağılmıştı. Birkaç gün sonra da af dilemiş ve yanındaki adamlarıyla birlikte 30 Aralıkta teslim olmuştu. Kendisinin ***Karacasu*** ilçesinin ***Dualar*** köyünde oturmasına izin verilmiş, ancak bir süre gözetim altında tutulmuştu.

3) ÇERKEZ ETHEM AYAKLANMASI (27 Aralık 1920-23 Ocak 1921)

Kafkasya'dan gelip ***Bandırma***'ya yerleşmiş bir çiftçi ailesinin çocuğu olan Ethem, askerliğini süvari eri olarak tamamlamış, daha sonra Bakırköy Süvari Subay okulunu bitirerek teğmen olmuştu. Birinci Dünya Savaşından sonra ordudan ayrılmıştı. Adı da ilk kez İzmir Valisi Rahmi Beyin oğlunu dağa kaldırıp "50.000" lira fidye istemesi ile duyulmuştu. Fakat ***İzmir***'in işgalinden sonra, bir süvari birliği oluşturarak Salihli cephesinde görev almış ve kendini "Salihli Cephe Komutanı" ilan etmişti. Komutası altına girenlere maaş da veren Ethem'in kuvvetleri giderek çoğalmıştı. Ancak giriştiği hareketlerde çok şiddetli davranması, suçlu saydıklarını kendine göre cezalandırması ve halktan para toplaması, giderek kendisini de birliğini de korkulan bir güç haline getirmişti.

Kuvayimilliye karşıtı ayaklanmaların bastırılmasında bu güçten büyük ölçüde yararlanılmıştı. Ne var ki Anzavur, ***Bolu*** ve ***Yozgat*** ayaklanmalarında gösterdiği başarı, kendisini daha da keyfi hareket eder bir duruma getirmişti. Örneğin H. Edip Adıvar, onun ***Bolu*** isyanından sonra kendisince ölüme mahkûm ettiği kimseleri, hükümetçe affedilmelerine bakmaksızın idam ettirdiğini belirtmektedir. Bu konu ***Ankara***'da tartışılırken, özellikle İ. İnönü, "bir hükümetin daima verdiği sözde durması gerektiğini ve ancak bu tutumuyla halkın güvenini kazanacağını" belirterek Ethem'in söz konusu kişileri idam etmesinin önlenmesi gerektiğini savunmuştu. Ama o, bu kişilerin bağışlandığını bildiren M. Kemal'in telgrafına uymaksızın istediğini yapmıştı (H. E. Adıvar, 140 vd.). Genelkurmay Başkanı İ. İnönü ile Ç. Ethem arasındaki ilk büyük anlaşmazlık böylece, daha 1920 Mayısında başgöstermişti.

Yasa ve emir tanımayan Çerkez Ethem, istekleri yerine getirilmezse "cepheyi Yunanlılara açacağı"nı söyleyerek bir tür şantaja bile başlamıştı. Daha 1919 Ağustosu sonlarında ***Alaşehir***'de Küçük Ethem'e söyledikleri bunu göstermektedir. H. M. Çarıklı'nın olay günü anı defte-

rine yazdıklarına göre, Ç. Ethem, 27 Ağustosta, "2" arkadaşının ***Poyraz*** köylülerince öldürüldüklerini belirterek, hemen kendisine kuvvet gönderilmesini istemiş, "yoksa Cepheyi Yunanlılara açacağı" tehdidinde bulunmuştu. Bu davranış, Çankılı'nın deyimiyle "Papaza kızıp da perhiz yemek" demekti (s. 48). Ama ne yazık ki, Ethem sonunda onu yapacaktı.

Ethem dilediği gibi hareket ederken Manisa (Saruhan) Milletvekili olarak TBMM'de bulunan ağabeyi Reşit ile kardeşi Yzb. Tevfik'ten de güç alıyordu. ***Yozgat*** ayaklanmasını bastırdığında bu "bildiğini okuma" ve "tehdit" eğilimleri daha da çarpıcı bir görünüm almıştı. Ankara Vali Vekili Yahya Galip'i ayaklanmaya neden oldu diye suçlayan Ethem, onu hiçbir makamdan izin almaksızın 26 Haziran 1920'de yargılamak üzere ***Yozgat***'a çağırmıştı. M. Kemal ve hükümet buna izin vermeyince de "Ankara'ya geldiğimde M. Kemal'i Meclis kapısına asacağım" diye tehditler savurmuştu. Gerçekten de Ankara'ya geldiğinde M. Kemal'in oturduğu istasyondaki binaya baskını andırırcasına girmiş, ancak alınan önlemler karşısında herhangi bir harekete girişmemişti.

İstiklal Mahkemeleri yasasının yürürlüğe konularak keyfi yargılamalara son verilmek istenmesi, Ethem ve kardeşlerinin itirazlarına yol açmıştı. Yzb. Tevfik asker kaçağı ya da casuslar hemen birliklerinin önünde asılmayacak olurlarsa, bunların önlenemeyeceğini savunarak kendilerine bu yargı hakkı tanınmazsa "görevi yapamayacaklarını" söylemişti. Bunun gibi askere almaların Milli Savunma Bakanlığının yetkisi içine alınması da Çerkez Ethem'i memnun etmemişti. Asker toplama için görevlendirdiği adamlarından birine İçişleri Bakanı Refet Bele'nin engel olması üzerine, ona hakaretlerle dolu telgraf çekmekten çekinmemişti. Nihayet 1920 Kasımında Batı Cephesinin Batı ve Güney diye "2"ye ayrılmasını ve bütün Kuvayimilliye birliklerinin düzenli ordu kuruluşları içine alınmasını öngören karar Ethem'in büyük tepkisine yol açmıştı. Ethem önce R. Bele'nin cephe komutanlığına atanmasına karşı çıkmıştı. Bundan başka yeni düzenlemede emrindeki birliği öteki gezginci birliklerden ayırt etmek için ***"I. Kuvve-i Seyyare"*** adı verilmişken buna da uymayarak ***"Umum Kuvve-i Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanlığı"*** adını takınmış ve bunu kullanmakta direnmişti.

Öte yandan, Batı Cephesi Komutanlığı yeni bir örgütlenmeye giderken, halkın başvurularını karşılamak amacıyla 23 Kasım 1920'de ***Simav ve Havalisi Komutanlığı*** adıyla bir birim oluşturulmuştu. Bölgedeki askerlik şubeleri de bu birime bağlanmıştı. Bu kuruluşla ***"1. Kuvve-i Seyyare"*** birliklerinin keyfi davranışlarının önleneceği düşünülmüştü. Ç. Ethem ve kardeşleri buna da karşı çıkmışlardı. Hatta itirazla da yetinmemişler, Tevfik söz konusu birim komutanlığına atanan Yarb. İbrahim'i görevinden uzaklaştırıp geri göndermiş, niçin böyle davrandığı sorulduğunda da "Ben batı cephesi tanımam!" diye, komuta altına girmek istemediğini açıklamıştı. Ethem ve kardeşleri düzenli orduya katılmak şöyle dursun, böylesi bir orduya gerek olmadığını savunmaya yö-

nelmişlerdi. Ethem bu sıralarda ağabeyi Reşit'in de desteğiyle siyasal örgütler içinde de yer almaya başlamıştı. Bunların ilki ***Yeşilordu*** olmuştu. Bolşevik ihtilalinden sonra Rusya'da çarlık rejimini geri getirmek isteyen Denikin ordusuna karşı ***Soci*** ve ***Suhumi*** yörelerinde başlayan harekete katılanlar, kırmızı zemin üzerinde yeşil Haç bulunan bir bayrak altında birleştiklerinden ötürü ***Yeşilordu*** diye adlandırılmışlardı. Çok geçmeden de 1920 başlarında ***Kızılordu*** ile birleşmişlerdi. Ne var ki ***Yeşilordu*** adı Türkler arasında da yayılmış ve o bölgede oluşturulan kimi birliklere bu ad verilmişti. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonlarında Enver Paşanın kardeşi Nuri Killigil'in komutasında oluşturulan Kafkas Tümenleri ile Azeri gönüllülerden artakalanlar mütareke döneminde ***Yeşilordu*** olarak anılır olmuşlardı. 1919 başlarında bu hayali güç, Rusya'da bulunan Enver Paşanın komutasında Anadolu'ya girecek ve ülkeyi kurtaracak bir umut olarak görülmeye başlanmıştı. Öyleki K. Karabekir de Anadolu'da görülen ayaklanmaları bastırmak için 1920 Mayısında yolladığı küçük bir milis birliğine ***Yeşilordu*** demişti (***İH***, 683).

İşte bu umut ortamı içinde TBMM hükümetinin kuruluşundan sonra 1920 Mayısında ***Yeşilordu Cemiyeti*** diye bir siyasal dernek de kurulmuştu. Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar ve Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bayiç'le birlikte Yunus Nadi, Husrev Sami, Mehmet Şükrü ve Muhittin Baha Pars gibi etkin "14" bakan ve milletvekilinin de üye oldukları ***Yeşilordu*** derneği Türk-Sovyet ilişkilerini bir iç kargaşaya düşmeden belirli bir düzeyde yürütmek ve ulusal hareketi Bolşeviklikle suçlamaları önlemek amacıyla kurulmuştu. Tüzüğünde derneğin kapitalizme, her türlü emperyalizme ve askeri yönetimlere karşı olduğu, İslamiyetin esaslarına ve Türk aile yaşamına saygı duyulduğu, ancak ekonomik ve toplumsal hayatta devletin etkin bir tutum almasının yeğlendiği belirtilmişti.

Böyle bir derneğin kurulmasına ilişkin olarak hükümete resmen başvurulmadığı için ***Yeşilordu*** çalışmalarını gizli bir örgüt gibi yürütmeye koyulmuştu. Genel Sekreterliğini Tokat Milletvekili Nazım'ın üstlendiği derneğe Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit de üye olmuştu. Bir süre sonra Ethem de derneğe girmişti. ***Yeşilordu, Ankara*** dışında ***Eskişehir***'de bir temsil heyeti oluşturmuş ve Anadolu'nun çeşitli kentlerinde örgütlenmeye yönelmişti. Özellikle Çerkez Ethem bu kuruluştan kendi siyasal gücünü artırıcı bir dayanak olarak yararlanmak istemişti. "Bolşevizm geleceğimiz için çok yararlı ve verimli olacaktır" yollu demeçler vermeye başlamış, Sovyetlerin kendisini Mustafa Kemal'den daha güvenilir biri olarak gördüklerine inanır olmuştu.

Yeşilordu çevresindeki gelişmeleri kuşku ile karşılayan M. Kemal, 1920 yazında derneğin çalışmalarını hükümetçe durdurtmuştu. Fakat derneğin ***Eskişehir*** yöresindeki etkinliği önlenememişti. Bu sırada Çerkez Ethem'in desteğiyle Bolşevizm yanlısı bir gazetenin yayımına da başlanmıştı. Sorumluluğunu Ârif Oruç'un üstlendiği gazete 30 Ağustos 1920'de ***Arkadaş*** adıyla yayım hayatına girmiş, bir hafta sonra adı

*"Seyyare-i Yeni Dünya"*ya çevrilmişti. Ethem'in başında bulunduğu ***Kuvayiseyyare***nin yayın organı kabul edilen gazete, "İslamcı-Bolşevik" bir nitelik taşıyordu, başlığının altında ***Dünya'nın Fukara-i Kâsibesi Birleşiniz*** (Dünyanın Fakir İşçileri Birleşiniz!) sloganı bulunuyordu (F. Tevetoğlu, 200-235; Doğu Erbil, 359-362).

Öte yandan Mustafa Kemal, ***Yeşilordu*** çalışmalarına son verirken sol akımları denetim altında tutabilmek için resmi bir örgütü de gerekli görmüştü. Hükümetçe 18 Ekim 1920'de yayımlanan bir genelge ile ***Türkiye Komünist Partisi***nin kurulduğu ve ***Yeşilordu***'nun bu partiye dönüştüğü açıklanmıştı. Kurucular ve "30" kişiden oluşan parti genel merkezinde Fevzi Çakmak, A. Fuat Cebesoy, İsmet İnönü, Refet Bele, T. Rüştü Aras, M. Esat Bozkurt, Yunus Nadi, Kılıç Ali, Hakkı Behiç Bayiç, İhsan Eryavuz, Süreyya Yiğit, Refik Koraltan, Eyüp Sabri Akgöl gibi M. Kemal'in deyimiyle "aklı başında" kişiler yer almıştı. Ayrıca M. Kemal, Ç Ethem'e bir mektup yazarak kendisini bu yeni partiye girmeye çağırmış ve yeni örgütün yayın organı olacak ***Yeni Dünya*** gazetesinin de ***Eskişehir***'den ***Ankara***'ya getirilmesini istemişti. Fakat gazetenin ***Ankara***'ya taşınması, Celal Bayar ve T. R. Aras'ın çabaları ile gerçekleşebilmişti.

Resmi Komünist Partisine giren Ç. Ethem, onun ardından oluşturulan ***Türkiye Halk İştirakıyun Partisi*** ile de işbirliği yapmış ve böylece Kemalistlere karşı olan ***Yeşilordu*** hareketini canlandırmak istemişti. 1920 yazında ***Türkiye Komünist Partisi*** resmen kurulurken, Mustafa Suphi'nin ***Bakü***'da kurmuş olduğu Komünist Parti de gizlice Anadolu'da örgütlenmeye koyulmuştu. Onun başlıca üyeleri arasında TBMM'de İçişleri Bakanı seçilmişken Ç. Ethem'in de yardımıyla bu görevden istifa ettirilen Tokat Milletvekili Nazım ile Veteriner Bnb. Salih Hacıoğlu, Mustafa Nuri ve Şeyh Kutbettin de vardı. 14 Temmuz 1920'de yayımlanan bir bildiride, bu partinin ne İngiliz siyasetinin bir aracı olan İstanbul hükümetinden, ne de komünist görünmeye çalışan Kuvayimilliye hükümetinden yana olmadığı belirtilmişti. Ankara hükümeti, Sovyet temsilcisi Şerif Manatov'un bu gizli partiye yardım ettiğini saptayınca kendisini sınır dışı etmiş, bunun üzerine de parti yöneticileri yasal ve açık bir örgüt haline gelmeyi uygun bulmuşlardı. Bu amaçla 7 Aralık 1920'de İçişleri Bakanlığının onayladığı tüzük ve programı ile ***Türkiye Halk İştirakıyun Fırkası*** (Türkiye halk ortaklığı partisi) adıyla resmi bir kuruluş halini almıştı. Ç. Ethem, mal ortaklığını esas alan bu yeni partiye de girmiş ve onun genel sekreterliğini kabul etmişti.

M. Kemal, başına buyruk davranmakla birlikte cephede ve cephe gerisinde yararlı hizmetler görmüş olan Ethem ve ona bağlı Gezginci Kuvvetleri elde tutabilmek için başgösteren anlaşmazlıkları gidermeye yönelmiş ve Ethem'in ağabeyi Reşit ile kimi milletvekillerini bir bakanlar kurulu toplantısına çağırmıştı. O toplantıda M. Kemal "Yunanlıları denize dökebilmek" için ilk koşulun orduda disiplini sağlamak olduğunu belirtmiş ve ***"Kuvayiseyyare"*** başında bulunanların da bu gerçeği kabul etmeleri halinde ortada çözülemeyecek sorun kalmayacağına dikkati

çekmişti (Yunus Nadi, 72). Fakat Reşit düzenli ordular kurmanın "boş hayal" olduğunu öne sürüp emir altına girmeyi kabul etmediğinden bir sonuç alınamamıştı. Bu durumda sorunu çözmeyi kendisi üstlenen M. Kemal, ***Ankara***'da bulunan Ethem'i de yanına alarak bir heyetle birlikte Batı Cephesi karargâhına hareket etmişti. 3 Aralık 1920'de trenle yola çıkan bu heyette M. Kemal ve Ethem'den başka ağabeyi Reşit, Kâzım Özalp, Celal Bayar, Kılıç Ali, Eyüp Sabri Akgöl, Hakkı Behiç Bayiç ve Hacı Şükrü Aydındağ bulunuyorlardı. Fakat tren ***Eskişehir*** istasyonuna vardığında Çerkez Ethem vagondan inerek kaçmış, ***Kütahya***'ya gitmişti. M. Kemal'in, Ethem'in nereye gittiğine ilişkin sorusuna da Reşit, "Ethem bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!" diye yanıt vermişti.

Artık yapacak başka bir şey kalmamış demekti ve M. Kemal de TBMM hükümeti Başkanı olarak Batı Cephesi Komutanı İnönü'ye "yapılması gerekeni yapması" emrini vermişti.

Kuvvetlerinin başına geçen Ethem, Batı Cephesi Komutanlığının cephe ile resmi ve özel haberleşmelerine sansür koymuştu. Kütahya Mutasarrıf Vekili Kadı Asım ile Kuvayiseyyareden Kaplan Naci konularında da Cephe Komutanlığı ve Ankara yönetimi ile anlaşmazlığa düşmüştü. Ethem, "Derviş Vahdeti olabilir" diye suçladığı kadıyı yasal soruşturmaya başvurmaksızın kendiliğinden görevden almış ve Batı Cephesi Komutanı İnönü'ye de "Geri dönecek olursa muhakkak asılacaktır" diye telgraf çekmişti (19 Aralık). Buna karşın, halktan zorla para topladığı için İstiklal Mahkemesinde yargılanması gereken kendi komutanlarından Kaplan Naci'yi mahkemeye göndermemişti.

Bunların dışında, Demirci Mehmet ile Yörük Ali ve Sarı Efelere, Gökbayrak Taburu Komutanına mektuplar yazan ya da özel adamlarını gönderen Ç. Ethem onları da Cephe Komutanlıklarının emirlerine karşı direnmeye çağırmıştı. 12 Aralıkta Yörük Ali'ye gönderdiği şifreli telgrafta, "Ankara hükümeti birkaç ihtiras sahibi kişinin aleti olmaktan kurtulamamakta, günden güne keyfi ve kişisel tutku ve çıkarlar çoğalmaktadır. Memleketin bu gidişle kurtarılması olanaksızdır" diyen Ethem, şu öneride bulunmuştu: "Harcadığımız emeklerin boşa gitmemesi için birbirimize sarılmalıyız" (***TİH***, VI, 228).

Ethem ve kardeşleri emir dinlemezken Batı Cephesi Komutanına karşı da açık bir direnme içine girmişlerdi. Tevfik, İnönü'ye yolladığı yazıda ***"Kuvayiseyyare*** ne bir tümen, ne de muntazam bir kuvvet haline getirilemez" derken, M. Kemal'e çektiği telgrafta da İsmet İnönü'nün cepheyi yönetemeyeceğini öne sürmüştü. Bu sırada bazı milletvekilleri Yunan saldırısının beklendiği dönemde cephede bir bölünmeyi ve bir iç savaş tehlikesini önleyebilmek için yeni bir girişimde bulunmuşlardı. Aralarında Yunus Nadi, Hacı Şükrü Aydındağ ve Manisa Milletvekili Vehbi Bolak ile Alb. Kâzım Özalp ve Emir Paşanın bulunduğu bir grupla M. Kemal'in evinde yapılan toplantıda sorun çeşitli yönleriyle ele alınmıştı. Fevzi Çakmak ile Dr. Adnan Adıvar'ın da katıldıkları toplantıda M. Kemal, 1. Kuvayiseyyare Komutanlığının verilecek emirlere uyması

dışında başka bir çözüm bulunmadığını belirtmişti. Son bir deneyimle Çerkez Ethem'i ikna edebilmek için 23 Aralıkta ağabeyi Reşit'le birlikte Celal Bayar, Kılıç Ali, Eyüp Sabri Akgöl ve Vehbi Bolak'tan oluşan bir "öğüt kurulu"nun gönderilmesi uygun görülmüştü. Ethem'in yanına giden kurul, bir çözüm yolu diye Refet Bele ile Fahrettin Altay'ın cepheden alınmalarını önermişti. Ancak bu öneri hükümetçe görüşülüp kabul edilmez bulunmuştu. Aynı zamanda Cephe Komutanı İ. İnönü'ye Ethem ve kardeşlerine karşı harekete geçmesi emri verilmişti.

Bunun üzerine Demirci Mehmet ayaklanmasını bastıran birliklerden bir kısmı ***Kütahya***'ya gönderilmiş, ***Ankara***'da da Reşit ile Hacı Şükrü ve arkadaşları gözaltına alınmışlardı. M. Kemal'in 29 Aralıkta Meclisin gizli oturumunda verdiği bilgiler sonunda "kardeş kanı dökülmemesi ve düşmana fırsat verilmemesi" amacıyla Ethem ile anlaşma için bir girişimde daha bulunulması görüşü belirmişti. Bunun üzerine İ. İnönü kendisine bir telgraf çekerek, bundan böyle verilen emirlere uyacak olursa BMM'ce bağışlanacağını bildirmişti. Ama Ethem buna hakaret ve suçlamalarla dolu bir yanıt vermişti. 1 Ocak tarihli telgrafında şunları öne sürmüştü (***TİH***, VI, Ek. 4):

"1) Şifreli telgrafınızı aldım. Mustafa Kemal Paşanın aracılığı ile Büyük Millet Meclisinin bağışlamasına çok teşekkürler ederim.

Benim çektiğim telgraflar tamamıyla bir hakikattir. Büyük Millet Meclisinin böyle bir kararı varsa, hak ve hakikatten uzak bir nankörlüktür. Meclisin çoğunluğunu bilmem. Fakat hükümetin aleyhimde düzenlediği tuzaklara vâkıf olduğum günden itibaren her türlü ihtiyata riayet ettim. Şimdiki meşgalem olayları lehime olarak tarihe uydurmak için saldırınızı bekleyeceğim.

2) Buyuruyorsunuz ki, bir buçuk aydan beri sizleri türlü türlü vesveselere sürüklediğimden başka siyaseten de herkes türlü türlü faydalanmaya yeltendi. A budala kardeş, vesveseyi meydana getiren siz değil misiniz? Vasıtanız, Topçu Müfettişi Galip değilmiş gibi, hiçbir şeyi bilmemezlikten gelerek konuşuyorsunuz.

Sizin ve sizin gibilerin çekememezliğine, kıskançlığına, kişisel ihtiraslarınıza, şahıslar değil, memleketler feda ettiğinize ve edebileceğinize bu kararlarınızdan başka ne gibi şahit ve ne gibi deliller aranabilir. Bu kadar muhteris olduğunu bildiğim sizlere karşı alacağım ve aldığım tertibatı çok görmemek lazımdır. Fakat muhterisler tabiatiyle çok görür, çok göstermeye çalışır. Çok maşaallah, siz de hiç kusur etmediniz. Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değil midir ki, saflığı ile bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım, kardeş. Yoksa bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Meclis Başkanı olurdu ve ne de sen şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin ve ne de Ankara Millet Meclisi koridorlarındaki çeşitli şekillerdeki silahlıları, o Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü işaret edebilirlerdi.

3) Bir de izzetinefsten bahsediyorsunuz. Koltuklarda, salonlarda konu edilen izzetinefis kelimelerine kıymet vermeyiniz. Çünkü aslı yoktur.

Ah zavallı, fesatla bulanmış vatanseverler! Biçare Millet Meclisi de sizin askeri sahte şöhretlerinizi anlamış değil. Bundan ötürü vatanseverlik hissini şu hitapta bulunmamı emrediyor: Bana karşı emniyet veren bir durum alınız, aksi halde hakikat ve hak muvaffak olacaktır. Tarih bana az, size çok lanet edecektir. Bakı ilk selam..."

Böylece bütün köprüleri atan Çerkez Ethem, bakanlar kurulu kararını da dinlememiş, her şeye ve herkese başkaldırmıştı. Kendine ve kuvvetlerine çok güvenmekle birlikte, başlayacak bir çarpışmada artık belirli bir düzeye gelmiş olan orduya karşı tutunamayacağını bildiği için, düne kadar savaştığı düşmanla, Yunanlılarla anlaşmaya da yönelmişti. Yanına kardeşi Tevfik ile Yzb. Halil'i alıp Akhisar'a gitmiş ve Yunanlılara sığınmak için 7 Ocak 1921'de onlarla bir protokol imzalamıştı. Buna göre Ethem birlikleriyle Yunan kesimine geçecek ve silahlarını teslim edecekti. Teslim olanların yiyecekleri Yunanlılarca sağlanacak, subaylara maaşları ödenecekti. Teslim işlemi bittikten sonra isteyenler ailelerinin yanına dönebileceklerdi; kalan Çerkezlerin özel kıyafetlerini giyip kanalarını taşımalarına izin verilecekti (***TİH***, II, Ks. 3, s. 142).

Bu anlaşmadan sonra, Güney Cephesi Komutanı R. Bele, ***Kuvayi-seyyare*** birliklerini izlemeye koyulmuş, Çerkez Ethem ise emrindekilere, bundan böyle "Yunanlılara ya da orduya teslim olmak veya dağa çıkmak" konularında serbest olduklarını bildirince, birlikleri dağılmıştı. Yunanlılara sığınmak istemeyenlerin bir kısmı kendileri gelip orduya katılmış, bir kısmı da takip edilerek yakalanmıştı. R. Bele 23 Ocak 1921'de izleme hareketinin bittiğini açıklamıştı.

Çerkez Ethem, bir süre ***Sındırgı*** bölgesinde dolaştıktan sonra 26 Ocakta Yunanlılara sığınmıştı. ***İzmir***'e götürülmüş, çok geçmeden tedavi amacıyla ***Atina***'ya gönderilmişti. Yunanlılar ***İnönü*** yönünde saldırıya geçtiklerinde Yunan uçakları onun adını taşıyan bildiriler atarak Türk birliklerinin morallerini bozmak istemişlerdi. Bu bildirilerde "Ey asker, kötülüğe alet olmayın... Ey subay arkadaşlar emir kulu olmaktan vazgeçiniz..." diyen Ethem'in, "Aksi halde geliyorum!." yollu tehditleri bulunuyordu.

Öte yandan Ethem ve kardeşleri ile ayaklanmaya katılanlar hakkında İstiklal Mahkemesinde açılan dava, 9 Mayıs 1921'de sonuçlanmıştı. Ayaklanma, ***Halk İştirakiyun*** Partisi davası ile birleştirilmiş ve sanıklar, "TBMM hükümetini devirmeye çalışmak" suçundan yargılanmışlardı. Sonunda Ethem ile kardeşleri Tevfik ve Reşit, emrindeki yüzbaşılardan Ethem, Sami, Halil, Polis Memuru Artin, Kısım Komutanı Manyaslı Şevket, Çerkez Ahmet, Yedeksubay Reşat, Mıntıka Komutanı Bnb. Abdullah ve Kaymakam Ömer Lütfi idama mahkûm edilmişti. Tokat Milletvekili Dr. Nazım, Veteriner Bnb. Salih "15"er yıla, öteki sanıklar da değişik hapis ve kürek cezalarına çarptırılmışlardı. ***Yenidünya*** gazetesi Başyazarı Ârif Oruç, gözetim altına alınırken, Milletvekilleri Şeyh Servet ile Mehmet Şükrü ile bazı sanıkların sorumsuz oldukları saptanmış, ***Kuvayiseyyare*** erlerinden Hayri'nin de beraatına karar verilmişti. (Bkz. Ek.

4). Daha sonra "150"likler listesine alınan Ethem, 1938 affında yurda dönmemiş ve 1950'de Lübnan'da ölmüştür.

Bununla birlikte Çerkez Ethem'le işbirliği yaparak "hükümet darbesi" girişiminde bulunmak suçundan hüküm giyen ***Halk İştirakıyun*** Partisi üyeleri bir süre sonra serbest bırakılmışlardı. Bu kez ***Yeni Hayat*** dergisi çevresinde toplanmışlardı, partinin geçici başkanlığına da gene Nazım Bey getirilmişti. Çalışmalarını bir yıl daha sürdüren parti, hükümetin yasaklamasına karşın 15 Ağustos 1922'de ***Ankara***'da topladığı kurultayda seçilen bir heyeti Komünist Enternasyonalin 4. Kongresi için ***Moskova***'ya gönderince tamamıyla kapatılmıştı.

E) BİRİNCİ İNÖNÜ SAVAŞI (6-10 Ocak 1921)

Batı Cephesinde Çerkez Ethem'in yol açtığı iç savaş sürerken, Yunanlılar bundan da yararlanarak 1921 başında yeniden harekete girişmişlerdi. Ethem'in kendilerine haber gönderip anlaşma yolları aramasının hemen ertesinde 6 Ocakta ***Bursa-Uşak*** çizgisinden ***Eskişehir-Afyon*** yönünde saldırıya başlamışlardı.

Gediz Savaşından sonra geçen dönemde Yunanistan'da iktidar değişmiş, Kral Aleksandr'ın ölümünden sonra 1920 Kasımında yapılan seçimleri kralcılar kazanmış ve Kral Konstantin işbaşına gelmişti. ***"Megali İdea"*** savunucularından olan yeni kral Anadolu'da savaşın sürdürülmesini istemiş, Başkomutan Papulos da Türk ordusu kuruluşunu tamamlamadan harekete geçilmesini uygun görmüştü. Böylece başlayan Yunan ilerleyişini durdurabilmek için Çerkez Ethem'e karşı ***Kütahya*** yöresinde bir tümen bırakılarak kuvvetlerin çoğu ***İnönü-Dumlupınar*** çizgisine aktarılmıştı.

Türk ve Yunan kuvvetleri 9 Ocakta karşı karşıya gelmişti. Silah, cephane, malzeme ve araç üstünlüğü Yunanlılardaydı. Onların "20.000" tüfek, "150" ağır makineli ve "50" topuna karşılık, Türk ordusunda "6.000" tüfek, "50" makineli tüfek ve "28" top bulunuyordu. Ancak sayı azlığına karşın, kimi Türk milletvekilleri de bu savaşta er olarak görev almışlardı. Neşet, Yusuf Ziya, Ziya Hurşit, Memduh, Rıza, Sabit, Sami ve Hamdi Namık gibi "8" milletvekilinin yanında Operatör Emin, Dr. Fuat ve Âbidin Beyler de hekim olarak Meclisten cepheye koşmuşlardı (Müderrisoğlu, 323 n. 341). Bu ise TBMM ile ordu ve halk arasındaki bütünleşmenin çarpıcı bir örneğiydi.

Yunanlılar oyalama savaşları verilerek savunma çizgisine çekilmeye çalışan Türk kuvvetlerine yetiştiklerinde, hemen saldırıya geçmişlerdi. ***Ankara***'dan Genelkurmay Başkanlığından gelen emirde eğer ***Eskişehir***'i koruma olanağı yoksa, demiryolunu tahrip ederek ***Afyon-Konya*** yönünde geri çekilinmesi istenmişti (***TİH***, II, Ks. 3, s. 212 vd.). Bununla birlikte İ. İnönü, daha geriye gitmeksizin Eskişehir'in batısında savaşı

kabul etmişti. ***İnönü*** mevkiinde tutunan Türk birliklerine 10 Ocak gecesi "her karış toprağın" savunulması emri verilmişti. Ancak Yunan ordusu saldırıyı sürdürmemiş, 11 Ocak 1921 sabahı geri çekilmişti. Gücünü oldukça yitirmiş olan Türk ordusu da onları izleme olanağı bulamamıştı.

İnönü mevkiinde Türk ve Yunan kuvvetleri arasında çok büyük bir çarpışma meydana gelmemiş olduğunu dikkate alan kimi çevreler ve araştırmacılar, ***Birinci İnönü Savaşı*** adı verilen bu karşılaşmayı küçümsemekte ve çete savaşı diye nitelemektedirler. Ama daha "6" ay önce ***Milne Çizgisi***nden yola çıkarak "20" gün içinde ***Alaşehir, Balıkesir, Bursa, Uşak*** ve ***Nazilli***'ye kadar ilerleyen Yunanlıların bu yeni saldırılarında başarı gösteremeyip geri çekilmek zorunda kalmalarını Türk tarafının bir başarısı olarak değerlendirmemek, herhalde gerçeklere göz yummak olmalıdır. O günlerde Ankara'da bulunan Hüseyin Kâzım Kadri de bu savaş için şunları söylüyor: "Birinci İnönü Muharebesi meydana geldi ki, her iki tarafın biribirinden firar etmesiyle sonuçlandı" (291). Bu görüş bile savaşın bir çete çarpışması olmadığını yansıtmaktadır. Bir süre önce Türk ordusundan korkmayan Yunanlılar, şimdi korkup geri kaçmışlarsa, bu en azından taraflar arasında bir denge oluştuğunu göstermektedir. Birinci İnönü Savaşı ve ona bağlı olarak Çerkez Ethem olayının büyük bir iç savaşa yol açmadan bastırılması, BMM'de ve Türk kamuoyunda umutları artırırken dışarıda da yankılar uyandırmıştı. Başta İngilizler olmak üzere Müttefikleri Ankara hükümeti ile yeni görüşmelere sürüklemişti.

F) TEVFİK PAŞA KABİNESİNİN VE MÜTTEFİK DEVLETLERİN ANKARA HÜKÜMETİNE YÖNELMELERİ

1) TEVFİK PAŞA KABİNESİ VE BİLECİK GÖRÜŞMESİ (5 Aralık 1920)

Anadolu'daki ulusal direnişi her türlü yönteme başvurarak bastıracağını öne süren Damat Ferit'in güttüğü siyasa, tümüyle iflas etmişti. İngilizler de kendisini eskisi kadar desteklemez olmuşlardı. Hatta ***Sevres*** Antlaşmasını yürürlüğe koyamayacaklarını anladıklarından, Ankara hükümeti ile bir anlaşmaya varılmasını önermeye başlamışlardı. Bu yoldaki telkinler artınca Anadolu hareketinin şiddetle bastırılmasından yana olan Şeyhülislam Mustafa Sabri ile Ticaret Bakanı Cemal Bey kabineden ayrılmışlardı. Vahidettin, 26 Eylül 1920'de şeyhülislamlığa Kazasker Mehmet Nuri'yi atamış, Ticaret Bakanlığına da Milli Eğitim Bakanlığı vekâletini üstlenmesi de öngörülen Hadi Paşa getirilmişti. Ancak bu değişiklikten "3" hafta sonra, 18 Ekimde D. Ferit istifasını vermiş gereği duymuştu. Ertesi günü yayımlanan resmi bildiride ise "sağlık du-

rumundan öldürü" sadaretten allını dilediği ve isteğinin kabul edildiği öne sürülmüştü (İ.M.K. İnal, **SS**, IIII, 2066).

Böylece boşalan sadarete Tevfik Paşa getirilmişti. 1919 Ekiminden sonra kendisine "3" kez önerilen sadaret görevini kabul etmeyen paşa, 21 Ekimde yeni kabineyi kurmayı kabul etmişti. Bu, Tevfik Paşanın "4." sadareti idi ve 1 Kasım 1922'ye, saltanatın kaldırılmasına dek sürdüğü için kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nun son sadrazamı olarak anılacaktı. "Parti"yi yitiren Damat Ferit'e gelince; istifasından sonra Avusturya'ya gidip bir süre ***Karlsbad***'da oturmuştu. Kurtuluş Savaşının sonlarında ***İstanbul***'a dönmüşse de ***Mudanya*** Mütarekesi öncesinde kaçıp (22 Eylül 1922) Fransa'da ***Nice***'de yerleşmişti.

Tevfik Paşa kabinesinde eski sadrazamlardan Ahmet İzzet İçişleri, Salih Paşa da Bahriye Bakanı olarak görev almışlardı. Hüseyin Kâzım Kadri de Ticaret ve Tarım Bakanlığına atanmıştı. O, anılarında 'Tevfik Paşa kabinesinin kuruluş sebebi Anadolu ile anlaşma (itilaf) idi" demektedir. Gerçekten de İçişleri Bakanı Ahmet İzzet, Ankara'ya gönderdiği bir subay aracılığı ile M. Kemal'e bazı notlar iletmişti. Bunda, ***İzmir***'i de Osmanlı egemenliği altında bırakacak bazı ılımlı koşullar içeren bir barış antlaşmasına kavuşabilmek için, öncelikle ***İstanbul*** ile ***Ankara*** arasında bir uzlaşmaya varılması belirtilmişti. M. Kemal de buna karşılık ***Ulusal Ant***'ta belirtilen ilkeleri içeren bir metni ***İstanbul***'a göndermişti. Devam eden bu yazışmalar sonunda M. Kemal 25/26 Kasımda, ***Amasya Protokolleri***'ni imzalayan Salih Paşanın yer aldığı bir heyetle ***Bilecik***'te buluşabileceklerini bildirmişti (***Söylev***, II, 373 vd.).

Tevfik Paşa kabinesi bu öneriyi kabul etmiş ve Bilecik'e İzzet Paşa ile birlikte Salih Paşa ve Hüseyin Kâzım'ın gönderilmesini uygun bulmuştu. Sadrazamlık hukuk danışmanlarından Münir Ertegün ile İsviçre Elçisi Cevat ile Gözlemevi (Rasadhane) Müdürü Fatin Gökmen de danışman olarak görevlendirilmişlerdi. Bakanlar kurulunda heyete belirli talimat verilmemişti, ama İzzet Paşa bu buluşmadan çok şeyler umuyor, Ankara ile uyuştuktan sonra Anlaşma Devletleri ile kesin barış görüşmelerine geçebileceğini düşünüyordu.

Osmanlı hükümeti temsilcileri, aralık başında, yanlarında İngiliz albayı "casus kaptan" Bete olduğu halde özel bir trenle hareket etmişlerdi. Ancak ***Sapanca***'da bindikleri otomobiller çamura saplandığından ***Bilecik***'e "3" günde ulaşabilmişlerdi. M. Kemal ise öncelikle Çerkez Ethem sorununu çözmek istediğinden ***Ankara***'dan ayrılırken onu ve kardeşini de yanına almıştı. Ancak Ethem ***Eskişehir***'den kaçınca İsmet İnönü, Celal Bayar ve Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars'ı alıp ***Bilecik***'e geçmişti.

Taraflar görüşme yeri olarak hazırlanan istasyon binasında 5 Aralık günü bir araya gelmişlerdi. M. Kemal "TBMM ve Hükümet Başkanı" diye kendini tanıttıktan sonra İstanbul'da başka bir hükümetin varolduğunu kabul etmediğini belirtmiş, böylece buluşmayı, iki hükümet arasında bir resmi görüşme olmaktan çıkarmıştı. Kimlik ve yetki söz konusu ol-

maksızın sürdürülmesi uygun görülen görüşmeler hakkında, İstanbul heyetinde bulunan Hüseyin Kâzım şu bilgileri veriyor:

"Nihayet İzzet Paşa söze başlayarak mütarekeden, onun koşullarından ve kendisinin sadaretten istifasından sonra bu hükümlere uyulmadığından lüzumsuz ve yararsız yere lafı uzattıktan sonra, Yunanlıların Anadolu'da hareketlerini sürdürmeye olanak kalmadığını ve bu yüzden Anlaşma Devletleri katında barışın cidd biçimde arzu edilmekte olduğunu, Denikin ve Vrangel ordularının yenilmelerinin de buna neden olabileceğini, doğu sınırımızda Kâzım Karabekir'in Ermenilere karşı kazandığı zaferin de dikkate alınacağını anlattı. Ve isterlerse bizim aracılığımızla, istemedikleri halde kendilerinin doğrudan doğruya barış görüşmelerine girişecekleri en uygun zamanın geldiğini ekledi. Ve en nihayet İngilizler bir Romanya ordusunu ***Samsun****'a çıkararak, geriye çekilecekleri yolları tehdit edecek olurlarsa durumun çok kötüleşeceğine ilişkin bir askeri düşünce ortaya atarak karşısındakileri tehditten geri durmadı...*

Mustafa Kemal buna karşı verdiği cevapta, İngilizlerin bizi aldatmış olduklarını ve safdillik yüzünden bu gibi boş ve aldatıcı sözlere aldanarak boş yere oralara kadar geldiğimizi ve çünkü 'olumlu bir öneride' bulunmadığımızı söylemişti ki, ona hak vermemek mümkün değildir." [s. 286]

İstanbul heyetinin belirli bir öneride bulunmadığını, bu yüzden olumlu bir sonuca ulaşmaya olanak görmediğini belirten M. Kemal, bu arada Salih Paşayı da Amasya'da verdiği sözde durmayıp Meclisin ***İstanbul***'da toplanması için ısrar ettiği için olup bitenlerden sorumlu gördüğünü de açıklamıştı. Görüşmeler de böylece sona ermişti.

M. Kemal kendilerine, ***İstanbul***'a dönmelerine izin veremeyeceğini ve birlikte ***Ankara***'ya gideceklerini bildirmişti. O, kendisinin de açıkça belirttiği gibi, böylesi bir "zorla alıkoyma" ile, yurtiçine ve dışına, İstanbul temsilcilerinin ulusal mücadeleye katıldıkları izlenimi vermek istemişti. O gün ***Bilecik***'ten hareketle 6 Aralıkta Ankara'ya geldiklerinde, basına verdiği resmi bildirimde, İzzet Paşa ve arkadaşlarının "ülkenin iyiliği ve esenliği uğrunda daha verimli ve etkili olarak çalışmak üzere" TBMM hükümetine katıldıklarını açıklamıştı (***Söylev***, II, 387).

İstanbul'dan gelen heyet onuruna o akşam Genelkurmayda bir ziyafet verilmiş, Toygaroğlu Naşit Beyin konağında da konuk edilmişlerdi. Ancak, H. Kâzım'ın deyimiyle bu "konukluk biçiminde bir esaret" idi ve "3,5" ay sürmüştü. Bu arada Birinci İnönü Savaşı olmuş, Londra Konferansı toplanmıştı. İzzet Paşa, Ankara temsilcisi olarak ***Londra***'ya gitmesi yolunda yapılan öneriyi, İngilizleri kızdırmamak için kabul etmemişti. "Ben, ***Ankara***'ya gidip döneceğimi İngilizlere vaat ettim, bu sözümden dönemem" demişti. Dahası, gene H. Kâzım'ın aktardığına göre, Ankara hükümetini "eşkıya" diye suçlayıp "Vatanı bu eşkıyadan kurtarmak bizim için en kutsal bir görevdir!" demeye başlamıştı.

İzzet ve Salih Paşalar ile H. Kâzım'a ve onlara danışmanlık edenlerin İstanbul'a dönmelerine, mart başında izin verilmişti. Yalnız Münir

Ertegün kendi isteğiyle Ankara'da kalıp TBMM hükümeti hizmetine girmişti. ***İnebolu*** yoluyla 19 Mart 1921'de ***İstanbul***'a ulaşan heyet üyeleri, hemen ertesi günü Vahidettin tarafından kabul edilmişlerdi. H. Kâzım'a göre, İzzet Paşa çok üzgün olduğu için padişahın huzurunda ağlamaya başlamış, Salih Paşa suskunluğunu korumuş, kendisine de söz düşmemişti! Ancak iki gün sonra yeniden saraya giden H. Kâzım gerekli bilgileri padişaha aktarmıştı. Kabineden istifa etme gereğini duyan İzzet ve Salih Paşalar, 11 Haziranda yeniden Tevfik Paşa hükümetinde görev almışlardı.

2) LONDRA KONFERANSI (21 Şubat-11 Mart 1921)

TBMM hükümetinin ve ordularının direnişlerini kıramayan İngilizler, Sevres Antlaşmasının bazı maddelerini değiştirerek ona geçerlilik kazandırmak amacıyla Türk ve Yunan temsilcilerinin de katılacakları bir konferans düzenleme gereğini duymuşlardı. İtalya, Yunanistan'ın gücünü ve etkinliğini artıran ***Sevres*** hükümlerini başından beri olumlu bulmamıştı. Dışişleri Bakanı Sforza "İtalya, Türk ulusu gibi şanlı bir geçmişe ve tarihe sahip bir ulusun başkalarının hükmü altına girmesi anlamına gelecek bir şekli hiçbir vakit kabul etmeyecektir" diye bu kararlılığı açıklamıştı. Olayların gelişmesi karşısında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da 1921 Ocağı ortalarında, artık M. Kemal'i bir "çete başkanı" olarak görmenin gereksiz olduğunu belirtiyor, ***Ankara***'daki hükümetin bir devletin bütün işlevlerini gördüğüne dikkatleri çekiyordu. Anlaşma Devletleri temsilcileri Yakındoğu sorunlarını görüşmek için ***Paris***'te bir araya geldiklerinde, İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, "Küçük Asya" sorununun kökünden çözülmesi amacıyla 21 Şubatta Londra'da bir konferans toplanmasını ve buna aralarında Ankara hükümeti temsilcisinin de bulunacağı Türk ve Yunan heyetlerinin çağrılmasını önermişti. Öneri kabul edilmiş ve gereken çağrılar yapılmıştı.

Ne var ki Ankara hükümetine doğrudan çağrı yapılmamış, 26 Ocakta İstanbul hükümetine başvurulurken, M. Kemal'in ya da yetkili temsilcilerinin de konferansa katılmaları istenmişti. Tevfik Paşa durumu Ankara'ya bildirip delegelerin saptanmasını istediğinde M. Kemal "Türkiye'nin geleceği hakkında karar verecek yasal ve bağımsız gücün TBMM olduğu" yanıtını vermişti. Ayrıca padişahın, TBMM'yi resmen tanıdığını ilan etmesini istemişti. Tevfik Paşa hükümeti, böyle bir yola gidememiş, ancak ***Ankara*** ile bir uyuşmaya varabilmek için M. Kemal hakkında evvelce verilen idam kararını kaldırmıştı. İstanbul delegeleri içinde yer almayı kabullenmeyen Ankara hükümeti, Müttefikler tarafından çağrılınca konferansa katılma kararı almıştı. Bunun için de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh'un başkanlığında bir heyet oluşturmuştu. Câmi Baykut, Yunus Nadi, Husrev Gerede ve Zekâi Beylerin de içinde bulunduğu Ankara heyeti önce ***Roma***'ya gitmiş, orada İtalyan Dışişleri

Bakanı ile yapılan görüşmeler sonucunda L. George'dan çağrı alınca ***Londra***'ya geçmişti.

21 Şubatta açılan konferansın ilk gününde TBMM heyeti henüz Londra'ya ulaşmamış, Tevfik Paşanın başkanlığındaki İstanbul heyeti ise toplantıya çağrılmamıştı. O gün Anadolu'da Yunan ilerleyişi konusu ele alınmıştı. L. George savaşı sürdürmeden yanaydı. Fransa Başbakanı Briand ile İtalyan Dışişleri Bakanı Sforza Anadolu sorununun çözülmesi güç ve karmaşık olduğuna dikkat çekmişlerdi, ama Yunanistan Kurmaybaşkanı, M. Kemal kuvvetlerini yok edip ülkeyi "3" ay içinde temizleyeceklerini öne sürmüştü!

Konferansın 23 Şubat günkü oturumu Türk delegelerinin dinlenmesine ayrılmıştı. Ankara heyetinde danışman olarak bulunan Dr. Nihat Reşat Belger'in anlattıklarına göre, İstanbul ve TBMM hükümeti delegeleri arasında izlenecek yöntem konusunda daha önceden bir görüş birliği sağlanmıştı. Hastalıktan yeni kalkmış olan Tevfik Paşa kollarından tutularak salona getirilmişti. L. George kendisine söz verdiğinde, bir an önce barış yapılabilmesi için, Türklerin oturdukları yerlerin bütünlük ve bağımsızlığının korunması, Boğazlar için uluslararası bir çözümün bulunması ve azınlıkların haklarının korunması gereklidir dedikten sonra şöyle devam etmişti: "Geriye kalanlar için Ankara Millet Meclisi temsilcilerini davet ettiniz. Size sunacakları önerileri için sözü kendilerine bırakıyorum" (***MMMT***, 137).

Bundan sonra söz alan Bekir Sami de Ankara hükümetinin barışa temel olacak ilkelerini belirten bir metni okumuştu. Bunda ***Meriç***'ten başlayıp ***İskenderun, Halep*** ve ***Musul***'u da içine alan, yani ***Ulusal Ant*** sınırları içinde bağımsız bir Türk devletinin tanınması, ***Boğazlar***da serbest geçişin sağlanması ve ***kapitülasyonlar***ın kaldırılmasını öngörülüyordu. B. Sami bir ***Kürdistan*** sorununun söz konusu olmadığını, çünkü TBMM üyeleri içinde Kürdistan illerinden milletvekillerinin de bulunduğunu, Türklerle Kürtlerin "ayrılmaz" biçimde kaderlerini birleştirdiklerini belirtmişti.

Sonunda Müttefikler ***Sevres*** Antlaşmasında kendilerince Türklerin lehine bazı değişiklikler yapmış ve bu yeni projeyi "1" ay içinde yanıt verilmesi koşuluyla Türk ve Yunan delegelerine bildirmişlerdi. Bunda sözde en büyük değişiklik ***İzmir*** için öngörülmüştü. Başında ***Milletler Cemiyeti***nce atanan bir valinin bulunması ve il içinde güvenliğin, yerli Rumların yer aldığı ve Müttefik subayların yöneteceği bir jandarma birliğince sağlanması koşuluyla ***İzmir*** kenti Türklere bırakılıyordu. Ayrıca Boğazlar komisyonu başkanının Türk olması, Türkiye'nin ***Milletler Cemiyeti***ne girmesi ve ***Ermenistan*** sınırlarının oluşturulacak uluslararası bir komisyonca saptanması kararlaştırılmıştı. Bunların dışında İzmir ve Trakya'daki yıkım ve öldürme olaylarını soruşturmak için bir komisyon kurulması da öngörülmüştü. Tarafların böyle bir komisyon hakkında görüşlerini ***Sevres*** projesine bağlı olmadan daha önce bildirmeleri de şart koşulmuştu. Briand ile Sforza bu komisyonu Yunanlıları ***İzmir***'den

çekilmeye zorlayacak bir araç olarak görmüşlerdi. Ancak Ankara hükümeti, bu komisyonu bazı koşullarla kabul ettiği halde, Yunanistan 4 Martta soruşturulacak bir şey olmadığı yanıtını vermişti.

3) BEKİR SAMİ'NİN İMZALADIĞI İKİLİ ANLAŞMALAR

Londra Konferansının daha ilk günlerinde Türk ve Yunan taraflarının kabul edebilecekleri bir barış antlaşması hükümlerini saptamaya olanak bulunmadığı anlaşılmıştı. İngilizler buna dayanarak yeni bir Yunan saldırısına yeşil ışık yakmaya çalışırlarken, İtalya ile Fransa da Anadolu'daki durumlarını güçlendirmek için TBMM hükümeti ile anlaşmalar yapmaya yönelmişlerdi. Bekir Sami de Anlaşma Devletleri cephesini bölmek ve ***Ankara***'ya bir şeyler yaparak dönebilmek düşüncesiyle ikili sözleşmeler yapmayı uygun bulmuştu. Böylece Fransa, İtalya ve İngiltere ile bazı anlaşmalar imzalamıştı.

a) ***Türk-Fransız Sözleşmesi:*** 10 Mart 1921'de B. Sami ile Briand arasında imzalanan bu anlaşma, bir ateşkes sözleşmesiydi. Ancak Fransızların ***Adana*** yöresini boşaltmaları karşılığında onlara ekonomik bazı ödünler verilmesini öngören hükümler de içeriyordu. Yukarıda TBMM hükümeti ile Fransa ilişkilerini incelerken bu sözleşme hakkında yeteri kadar bilgi verilmişti.

b) ***Türk-İtalyan Anlaşması:*** B. Sami ile Kont Sforza arasında yapılan anlaşmaya göre, İtalyanlar Türklerin ***İzmir*** ve ***Trakya*** üzerindeki haklarını Müttefiklere karşı korumayı üstleniyor ve en geç barış antlaşmasının imzalanacağı tarihe kadar Türkiye'deki askerlerini geri çekmeyi kabul ediyorlardı. Buna karşılık ***Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon, Kütahya, Konya*** ve ***Aydın*** bölgesinde kendilerine ekonomik girişimler için öncelik tanınıyordu. Ereğli madenleri de bir İtalyan şirketine devredilecekti.

Ancak TBMM ***Ulusal Ant*** ilkelerine aykırı bulduğu söz konusu ayrıcalıklar nedeniyle bu sözleşmeyi de onaylamamıştı. Bununla birlikte İtalyanlar önce ***Antalya*** yöresinden çekilmişler, 1922 Nisanında da ***Söke*** ve ***Kuşadası***'ndaki birliklerini geri çekmişlerdi.

c) ***Türk-İngiliz Anlaşması (16 Mart 1921):*** Ankara hükümeti ile İngilizler arasında Londra Konferansından önce tutsakların değiştirilmesi için birtakım görüşmeler yapılmıştı. İngilizler, ulusal güçlerin Rawlinson gibi tutukladıkları "22" vatandaşlarını kurtarmaya büyük önem veriyorlardı. Ancak 1920 Temmuzunda başlayan bu girişimlerden bir sonuç alınamamıştı. Londra'da toplantılar sürerken iki taraf temsilcileri 7 Martta bu konuyu ele almayı kararlaştırmışlardı. Görüşmelerde Türk tarafında B. Sami'nin yanı sıra İstanbul hükümetinin Londra temsilcisi Mustafa Reşit de yer almıştı. İngilizler ***Malta***'ya sürdükleri Türk tutsaklarının bir kısmının yargılanması gerektiğini öne sürüyor, serbest bırak-

mak istemiyorlardı. Görüşmeler bu yüzden uzamış, sonunda B. Sami, Malta sürgünlerinden "4" kişinin Türkiye'ye dönmemek koşuluyla serbest bırakılmalarına razı olmuştu: Bunlar Mersinli Cemal, Cevat Çobanlı, Yakup Şevki Subaşı ve Galatalı Şevket idi (Şimşir, ***MS***, 396 vd.).

Bu ilke saptandıktan sonra, 16 Mart 1921'de B. Sami ile Vansittart arasında "Enterne Edilenlere Ait Değiştirme Uzlaşması" başlığını taşıyan bir anlaşma imzalanmıştı. Bununla İngilizlerin elinde bulunan savaş tutsakları ile "enterne edilmiş" (yani ***Malta***'ya sürülmüş olan) Türkler, İngiliz tutsakları ile değiştiriliyordu. Anlaşmaya eklenen listeye göre, o günlerde ***Malta***'daki 118 Türkten "64" kişi serbest bırakılırken, "54"ü yargılanmak üzere adada alıkonulacaktı. Buna karşın Türkiye'deki "22" İngiliz tutsağının tümü salıverilip ***İstanbul***'a gönderilecekti. Üstelik "22" kişilik liste sınırlı değildi, bu yüzden İngilizler bir ay sonra buna "7" kişi daha eklemişlerdi.

Bu yüzden Ankara hükümeti, eşit koşullar taşımayan ve Türk vatandaşlarının Türkiye'deki davranışlarına ilişkin olarak yabancı bir devlete yargı hakkı tanıyan bu anlaşmayı da reddetmişti. Fakat İngilizler Malta sürgünlerinden bir kısmını serbest bıraktıklarından, Anadolu'daki İngiliz tutsaklarından bazıları serbest bırakıldı. Sorun ise "7" ay sonra 23 Ekim 1921'de ***İstanbul***'da imzalanan yeni bir anlaşma ile çözüldü.

Londra'dan ***Ankara***'ya dönen B. Sami, 17 Mayısta istifa etmek zorunda kalmış, yerine Y. Kemal Tengirşenk getirilmişti. TBMM ve hükümet, İngiliz tutsaklarının hepsinin serbest bırakılması için Malta'daki Türklerin tümünün salıverilmelerini şart koşmuştu. Bu arada Hint Müslümanları önderi Ağa Han da aracı olmuştu. Yunanlıların ***Sakarya***'da uğradıkları yenilgi ise, İngilizleri Ankara ile anlaşmaya iten etkenlerden biri olmuştu. Böylece TBMM hükümetinin ***İstanbul***'daki temsilcisi durumunda olan Kızılay (Hilalıahmer) Başkanı Hamit Bey ile yeni bir sözleşme yapılmıştı. Onun 23 Ekim 1921'de imzaladığı belge, "Anadolu'daki her ırktan Britanya tutsakları ile ***Malta***'da tutuklu her sınıf Osmanlı tutsaklarının" hepsinin değiştirilmesini içeriyordu (Agy., 450).

Malta'daki sürgün Türklerin serbest bırakılmalarına 24 Martta başlanmıştı, ama son kafile İstanbul anlaşmasından sonra 25 Ekimde yola çıkarılmıştı. Aralarında Rauf Orbay ile Fethi Okyar'ın da bulunduğu grup, ancak 12 Kasım 1921'de ***Ankara***'ya ulaşmıştı.

G) YUNAN SALDIRISI VE İKİNCİ İNÖNÜ SAVAŞI

Yunan Kralı Konstantin, 1921 Şubatında verdiği bir demeçte, M. Kemal'i "masadan sinek kovar gibi haritadan silebileceklerini" öne sürmüştü. Londra Konferansının resmen açılışından "2" gün önce yapılan özel toplantıda da Yunan Başbakanı Kalogeropulos, Türk askerlerini

"kuru bir kalabalık" olarak gördüklerini söylemişti. Böylece onların yeni bir saldırıya geçecekleri anlaşılmıştı. Konferansın bitiminden önce (10 Martta) L. George, Yunan heyetine yeni bir saldırıyı onayladığını belirtmişti (Smith, 216).

Bursa-Uşak çizgisinde tutunmuş olan Yunanlılar, harekete geçmeye hazırlanırlarken kendilerine sığınan Çerkez Ethem ve kardeşlerinden de yararlanmak istemişlerdi. Reşit'in imzasını taşıyan ve Türk askerlerini mağlup olup esir düşmektense M. Kemal'e karşı ayaklanmaya çağıran bildiriler atmışlardı (***HTVD***, 55, Belge. 1270). Londra Konferansının, yapılan önerileri kabul etmek için verdiği bir aylık süre dolmadan da, 23 Mart 1921'de ***Bursa*** ve ***Uşak*** yörelerinden harekete geçmişlerdi. ***Bursa*** çevresinden ilerleyen kol, 23 Martta ***Bilecik***'i, arkasından ***Adapazarı***'nı işgal etmişti. Türk kuvvetleri ***İnönü*** mevzilerine çekildiğinden burada 27 Martta şiddetli bir çarpışma başlamıştı. Yöredeki tepeler elden ele geçerken Yunanlıların işgal ettikleri ***Metris*** Tepe bütün çabalara karşın geri alınamamıştı.

Uşak yöresinden hareket eden Yunan birlikleri de 28 Martta ***Afyon***'u işgal etmişti. Bununla birlikte ***İnönü*** Savaşları daha önemli görüldüğünen Ankara'dan verilen emirle Refet Bele komutasındaki Güney Cephesi birliklerinden bir kısmı ***İnönü***'ye gönderilmiş, dahası Büyük Millet Meclisi muhafız taburunun da cepheye yollanması gerekli görülmüştü. Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü iyi donatılmış ve eğitimli bu taburun gelişinden sonra 31 Martta karşı saldırıya geçme olanağı bulmuştu. Komutanların bile ön hatlarda savaştığı kanlı çarpışmalardan sonra Yunanlılar 1 Nisanda geri çekilmeye başlamışlardı. R. Bele komutasındaki süvariler onları izlemeye çalışırken, onlar ***Bilecik***'i ve ***Söğüt***'ü yakmışlardı.

İ. İnönü Yunanlıların çekilişlerini 1 Nisanda ***Ankara***'ya bildirirken, "Düşman, binlerce ölüleri ile doldurduğu savaş alanını silahlarımıza bırakmıştır" demişti. M. Kemal de çok anlamlı ve çarpıcı tümcelerle dolu bir yanıt vermişti. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in kendisinin yazdığını söylediği bu telgrafın içeriği, Kurtuluş Savaşının artık bir dönüm noktasına geldiği kanısının doğduğunu yansıtması yönünden de önem taşımaktadır. Bunda, *"Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin maküs talihini de yendiniz"* diye, Türk ulusunun yüzyıllardır kötüye giden yazgısının artık değiştiği, yenilgilerin ve tersine gidişlerin sona erdiği vurgulanmıştı. Yeniden güçlenen umutlar ve aydınlık gelecek ise şöyle belirtilmişti: *"Üstünde durduğunuz tepenin, size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir onur alanı gösterdiği kadar, ulusumuz ve kendiniz için yükseliş parıltılarıyla dolu bir geleceğin çevrenin de gözler önüne serdiğini söylemek isterim."*

İnönü'den çekilen Yunanlılar Türk birliklerinin kendilerini geriden sarmakta olduklarını görünce, 7 Nisanda ***Afyon***'u da boşaltmışlardı. ***Aslıhanlar*** yöresinde "5" gün süren çarpışmalardan sonra ***Dumlupınar*** mevzilerinde tutunmuşlardı.

İkinci İnönü Savaşında taraflar küçümsenemeyecek kayıplar vermişti. Ama Türk kayıplarının çoğu yakılan, yıkılan köyler ve kasabalarda görülmüştü. Buna karşın kazanılan zafer, yurt çapında büyük sevinç yaratmıştı. İstanbul'da Mareşal Deli Fuat ile eski Âyan Başkanı Rıfat Bey de bu başarıyı kutlayanlar arasına katılmışlardı. Ama bunlar içerisinde Diyarbakır'dan Şeyh Ahmet Sünusi ile XV. Tümen Komutanı Veysel'in telgrafları ayrı birer özellik taşıyordu. Sünusi, TBMM üyeleriyle "kahraman ordunun komutanlarına, subaylarına ve erlerine ayrı ayrı" selam gönderip bundan böyle kararlılıkla direnmelerini diliyordu. Veysel Bey ise, ***Bafra*** ve ***Alaçam*** halkının orduya armağanı olarak "400" kg. tütünden yapılacak sigaraları göndereceklerini bildirmişti.

Bunların dışında ***İstanbul***'da zaferi kutlamak için toplantılar düzenlenmiş, şehitler için mevlit okutulmuştu. 15 Nisanda ***Ayasofya*** Camiinde okutulan mevlide Veliaht Abdülmecit ile Şeyhülislam Nuri Efendi de katılmışlardı. Ayrıca savaşta zarar görenler için bir yardım kampanyası başlatılmıştı. Abdülmecit'in oğlu Şehzade Ömer Faruk ise Anadolu hareketine katılmak istemiş ve ***İnebolu***'ya gelmişti. Fakat onun girişimi "birlik içinde bulunan kamuoyunda yeni karışıklıklara yol açacağı" kuşkusuyla kabul edilmemişti. İnönü zaferi ile doğan ulusal sevinç Ankara ve İstanbul hükümetleri arasında da bir yakınlaşmaya yol açmıştı. Bunun önemli bir yansıması, ***Kuvayimilliye***ye katılanlar hakkında Damat Ferit hükümeti zamanında açılmış olan davaların durdurulması ve dosyaların kapatılması olmuştu. İstanbul hükümeti ulusal harekete katılanları artık "asi" olarak değil, yurt savunmasına koşan kimseler olarak görmeye başlamıştı.

H) YUNAN İLERLEYİŞİNİN SINIRI: SAKARYA

İkinci İnönü Savaşından sonra İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri 18 Mayıs 1921'de "Müttefik işgal kuvvetlerinin tarafsızlığı"nı ilan etmişlerdi. Ancak Yunanlılar vazgeçemedikleri ***Megali İdea***'larını gerçekleştirebilmek için Türk ordusu daha da güçlenmeden saldırıya geçmeye hazırlanıyorlardı. Bu amaçla Anadolu'ya gönderilen silahların çıkarıldığı limanlardan biri olan ***İnebolu***'ya 9 Haziran 1921'de gemilerdeki toplarla ateş etmişlerdi. 13 Haziranda ***İzmir***'e gelen Kral Konstantin de "Bizans'a, Ankara'ya!" diye bağrılan gösterilerle karşılanmıştı. Yunan yöneticileri ***Sevres*** Antlaşması hükümlerinde bazı değişiklikler yapılması için Müttefiklerin önerdiği arabuluculuğu da kabul etmemişlerdi.

Bu sıralarda Batı Cephesindeki Türk kuvvetleri ***İnönü - Kütahya - Döğer*** çizgisinde "4" grup halinde toplanmış bulunuyordu. Silah ve mühimmat gereksinimini karşılamak için de İtalya'dan satın almaların sonuçlandırılmasına çalışılıyordu. İşte bu durumda 10 Temmuzda harekete geçen Yunanlılar Türk kuvvetlerinin merkezi ile sol kanadına saldırmışlardı. Önce Afyon, arkasından Kütahya işgal edilmiş ve Türk birlikleri ***Eskişehir-Seyitgazi*** çizgisine çekilmek zorunda kalmıştı. Olayların böyle

gelişmesi nedeniyle cephe karargâhına kadar gelen M. Kemal, İ. İnönü ile bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra, "Sakarya doğusuna kadar çekilmenin uygun" olacağını önermişti. Bunun hemen arkasından 19 Temmuzda ***Eskişehir*** de Yunanlıların eline geçince, Batı Cephesi Komutanlığı düşmanla arayı daha da açmak için orduyu süratle geri çekmeye koyulmuştu. Ancak bu çekilme ülkede ve Mecliste büyük bir heyecan yaratmıştı. Batıda savaş sürerken Karadeniz'deki Yunan filosu da 19 ve 20 Temmuzda ***Trabzon***'u, 25 Temmuzda ***Sinop***'u bombardıman etmişti. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın TBMM'nin 24 Temmuz günkü gizli oturumunda ***Ankara***'nın boşaltılması olasılığından söz etmesi heyecan ve kuşkuları daha da artırmıştı.

1) M. KEMAL'İN BAŞKOMUTANLIĞA GETİRİLMESİ

Heyecan ve üzüntü içerisindeki Meclis, olaylarda sorumlu aramaya yönelmişti. F. Çakmak'ın sorumluluğu üstlenmesine karşın, tartışmaların önüne geçilememişti. 4 Ağustostaki görüşmelerde M. Kemal'in ordunun başına geçmesi istenmişti. M. Kemal ise Başkomutanlıktan umulan sonucun alınabilmesi için onun geniş yetkilerle donatılması gerektiğini açıklamış ve,TBMM'den bu yetkilerin "belirli bir süreyle" verilmesini istemişti. Bunun üzerine Rıza Nur ve "9" arkadaşının verdikleri önerge 5 Ağustos 1921'de Başkomutanlık Yasası olarak kabul edilmişti. Bununla Meclis, kendi manevi kişiliğinde bulunan "başkomutanlık" görevini kendi başkanı M. Kemal'e veriyordu. Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü olabildiğince yükseltmek ve sevk ve yönetimini bir kat daha güçlendirmek konusunda TBMM'nin buna ilişkin yetkilerini Meclis adına kullanabilecekti. Bu görev ve yetkiler "3" ay için geçerli olacaktı, ama bu süre dolmadan da söz konusu görev ve yetkiler geri alınabilecekti.

Bu, M. Kemal'in yasa gücünde emir verme yetkisine sahip olması demekti. Nitekim Başkomutanlık Yasasının yürürlüğe girmesinden hemen sonra ***Ulusal Yükümlülükler (Tekâlif-i Milliye)*** diye adlandırılan "10" ayrı emir ile ordunun ihtiyacı olan silah, mühimmat, araç gereç, yiyecek ve donatım malzemesinin tez elden sağlanmasına çalışılmıştı. Bununla birlikte Türk ordusu ile Yunan kuvvetlerinin arasındaki silah ve araç gereç farkı giderilememişti. Tehlike ***Ankara***'ya yaklaştığından kentin elden çıkabileceği düşünülmüş ve devlet dairelerinin Kayseri'ye taşınmasına karar verilerek orada hazırlıklara da başlanılmıştı. TBMM çalışmaları için ayrılan Kayseri Lisesinde konuşma kürsüsü bile hazırlanmıştı. Mecliste esen karamsarlığı, Erzurum Milletvekili Durak Beyin konuşması giderebilmişti:

"Efendiler! Bendeniz diyorum ki ordu kendine serbest bir program çizsin, biz karışmayalım. Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklal (bağımsızlık) bekçisidir.. İkinci meseleye gelince, BMM buradan gitmemelidir. Yalnız hükümet bir program çizmeli, halkı serbest bırakmalı... Ne varsa hepsi gitsin.

Biz bugün burada öleceğiz, tam o gün gelmiştir... BMM üyelerinin, karargâh buradan çıkıncaya kadar buradan çıkması doğru değildir. Sonra bu güne kadar yaptığımız her şey heba olur, her şey batar gider!"

Ankara'nın boşaltılması ve Kayseri'ye taşınma kararından, böylece vazgeçilmişti..

2) SAKARYA SAVAŞI (23 Ağustos - 13 Eylül 1921)

Başkomutan M. Kemal karargâhını Ankara'nın 35 km. güneybatısındaki ***Alagöz*** köyünde kurmuştu. Yunanlılar ertesi günü 13 Ağustosta ***Eskişehir***'den ilerlemeye başlamışlar ve bir gün sonra ***Sivrihisar***'ı işgal etmişlerdi. Kral Konstantin ordularına ***Ankara***'ya girme emri vermiş, bununla da yetinmeyerek İngiliz irtibat subaylarını ***Ankara***'da vereceği ziyafete çağırmıştı! Bir engelle karşılaşmadan ilerleyen Yunanlılar 17 Ağustosta ***Sakarya***'nın batısındaki Türk kuvvetleri ile yüz yüze gelmişlerdi. Bu sırada Doğu Cephesi Komutanı Karabekir şu ya da bu yerin savunulmasının düşünülmemesi, "bağımsızlık savaşı"nı kazanmak için düşmanı yıpratacak her çareye başvurulmasını ve sonunda üstün kuvvetler toplayıp gerekli darbenin indirilmesi gerektiği görüşünü belirterek ordunun moral gücünü artırmak istemişti. Başkomutan M. Kemal de bu taktiği içeren şu buyruğu yayımlamıştı: *"Savunma çizgisi yoktur! Savunma alanı vardır. O alan, bütün vatandır. Yurdun her karış toprağı yurttaş kanıyla sulanmadıkça düşmana bırakılamaz!"*

"11" tümenle hareket eden Yunanlılar, Türk ordusunun sol kanadını kuşatmak amacıyla 23 Ağustosta bütün güçleriyle Türk mevzilerine saldırmışlardı. Ayın 29'una kadar süren savaşlarda Türk savunması yer yer parçalanmış, batıya doğru kurulan Türk cephesi güneye doğru yön değiştirmişti. Bu durumda Türk kuvvetleri biraz daha geriye alınırken Yunanlılar bir hamle daha yapıp 2 Eylülde ***Çal Dağı***nı ele geçirmişlerdi. Bu, M. Kemal'in değerlendirmesiyle de ***Ankara***'nın tehlike altına düşmesi demekti. Karargâhta bulunan H. Edip Adıvar'ın belirttiğine göre, Başkomutan "orduya geri çekilme emri verip vermemekte" bir süre duraksamıştı. Ancak ***Çal Dağı***na yerleşen Yunanlılar bir gün dinlendikten sonra giriştikleri saldırıda püskürtülünce bütün cephe boyunca savunmaya geçmişlerdi. Bunun üzerine Türk ordusu 10 Eylülde ***Beylikköprü*** doğusunda genel saldırıya geçmişti. Buna karşı koyamayan Yunanlılar, geri çekilmeye başlamışlar ve 12 Eylüldeki Türk saldırısından sonra ***Sakarya***'nın batısına geçmişlerdi. 13 Eylüle gelindiğinde ***Sakarya*** doğusunda Yunan birliği kalmamıştı.

"22" gün süren Sakarya Savaşı, TBMM ordularının ve Türk halkının büyük kayıplarına karşın zaferle sonuçlanmıştı. Türk ordusu ölü ve yaralı olarak "25.000" kişi yitirmişti. "7"si tümen komutanı olmak üzere "350" subay şehit düşmüş, "800" subay da yaralanmıştı. Bu nedenle ***Sakarya*** bir "subay savaşı" olmuştu. Ama bu kayıplarla yalnız ***Ankara***

kurtarılmamıştı. Yunan ilerleyişi ile birlikte 13 Eylül 1683'te ***Viyana*** önlerinde başlayan geri çekilme de "238" yıl sonra durdurulmuştu. Ancak çekilen Yunan ordusunu gerektiği biçimde takip etme olanağı bulunamamıştı. Uğranılan kayıplar, askerin yorgunluğu ve araç yokluğu bunu engellemişti. Yunanlılar da izlenmekten kurtulmak için, ilerlerken yaptıkları gibi her yeri yıkıp yakmak ve halkı öldürmek suretiyle korku yaratma taktiğini uygulamışlardı.

Sakarya Savaşında Yunanlılar da büyük kayıplara uğramışlardı. Müttefik orduları Başkomutanı Gnl. Harrington, Yunan yenilgisinin nedenini "Türk ordusunun arka tertiplerini anlayamamaları"na bağlamıştı. Yenilgi Yunan Meclisinde de sert tartışmalara yol açmıştı. Gerçi söz alanlar gene "Türk haydutları"nın tepelenmeleri gerektiğinden ve ***Ankara*** alınmamakla birlikte Yunan ordusunun gene zaferle üslerine döndüklerinden söz etmişlerdi ama, Gnl. Stratikos'un deyimiyle gerçek, "Yunan kararlılık ve gücünün Kemal'in gücü ve kararlığı karşısında baş eğdiği" idi (***BTTD***, 49).

3) M. KEMAL'E GAZİLİK VE MAREŞALLİK VERİLMESİ

Bakanlar kurulu, Yunanlıların Sakarya'dan geri çekilmeleri üzerine Başkomutan M. Kemal'e ve Cephe Komutanı İsmet İnönü'ye birer kutlama telgrafı çekmişti. Bu arada cephede bulunan İnönü ve Fevzi Çakmak, "milletvekili" olarak Meclis Başkanlığına 14 Eylülde yolladıkları bir telgrafla, zaferin kazanılmasında en büyük etken olan Başkomutana, ***mareşallik*** (müşirlik) rütbesi ile ***gazilik*** sanının verilmesini önermişlerdi. Meclisin 19 Eylül toplantısında M. Kemal, savaşa ilişkin bir konuşma yapmıştı. O gün İnönü ve Çakmak'ın önerileri dışında başkanlığa "68" imzalı bir "kararname" taslağı da sunulmuştu. Aralarında C. Bayar, H. Suphi Tanrıöver, Hüsrev Sami, Refik Şevket İnce ve Abdülhalim Çelebi'nin imzalarının da bulunduğu bu taslakta da M. Kemal'e aynı rütbe ve sanın verilmesi istenmişti. Önergeler birleştirilerek oylanmış ve M. Kemal yeni Türk devletinin ilk ***"mareşal"***liğine yükselirken, ***Antep*** kentinden sonra TBMM kararı ile ***"gazi"*** sanını alan kişi olmuştu. Kendisi teşekkür için söz aldığında şunu vurgulamıştı:

"Kazanılan bu başarı, yüce kurulunuzun iradesiyle kuvvet bulan ordumuzun iradesi sayesinde, düşman ordusunun iradesinin kırılması yoluyla elde edilmiştir. Bundan ötürü ödüllendirmenizin gerçek muhatabı yine ordumuzdur!"

XI) TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE GELİŞMELER VE YENİ BARIŞ GİRİŞİMLERİ

A) ANAYASANIN KABULÜ (20 Ocak 1921)

23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, her şeyden önce kendi varlığına yasal bir dayanak bulma gereğini duymuştu. Bu nedenle daha ilk toplantıda, Meclisin, seçilen yeni üyeler ile İstanbul Meclisinden katılacak mebuslardan oluşması kararlaştırılmıştı. M. Kemal'in verdiği bir önergenin kabul edilmesiyle de, Meclisin "ulusal iradeyi yansıtan en büyük güç" olduğu vurgulanmış ve yeni bir hükümetin kurulması zorunlu görülmüştü. Bu nedenle 25 Nisanda alınan "5" numaralı kararla, Meclis dışında bir ***"Yürütme Gücü" (Kuvve-i İcraiye)*** kurulacağı saptanmıştı. Buna ilişkin yasa ise 2 Mayıs 1920'de kabul edilmişti. Bakanlar kurulunun nasıl oluşturulacağını belirleyen bu yasa, "11" bakanın Meclis içinden ve salt çoğunlukla seçilmelerini hükme bağlamıştı. Ancak bir süre sonra seçimde ve bakanlar kurulunun uyum içinde çalışmasını sağlamada başgösteren güçlükleri giderebilmek için, 4 Kasım 1920'de, bakanların, Meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçilmesi esası getirilmişti.

Mustafa Kemal ve BMM, 1876'da yapılan ve 1909'da bazı değişikliklere uğrayan Osmanlı Anayasasını ***(Kanun-i Esasi)*** kabul ya da reddetmeksizin, ulusal iradeye dayalı bir Meclisin ve hükümetin işleyişini belirleyen hükümleri saptayarak ihtilal meclislerine özgü bir yöntemi benimsemişlerdi.

Mecliste seçilen komisyonlarla bu yolda çalışmalar sürdürülürken, 5 Eylül 1919'da kabul edilen ***Görüşmelerde Yeterli Üye Sayısının (Nisab-ı Müzakere)*** saptanması yasası ile, TBMM'nin işleyişine ve milletvekillerine ilişkin bazı esaslar da belirlenmişti. Öte yandan kurulan Temel Haklar Komisyonu da bir yasa tasarısı hazırlamaya başlamıştı. Komisyonca düzenlenen ve ***"Büyük Millet Meclisinin Kuruluş ve Niteliği ile İlgili Yasa"*** başlığını taşıyan taslağın görüşmelerine 18 Ağustosta başlanmıştı. Bunun birinci maddesinde "BMM yasama ve yürütme güçlerini kendinde toplar ve devleti bağımsız olarak yönetir" hükmü yer alınış-

tı. Bu, tartışmalarda büyük görüş ayrılıklarına yol açmıştı. Muhafazakâr sayılan grup böyle bir hükmü çok aşırı buluyor, saltanat ve halifelik makamının kurtarılışına kadar geçecek süre için "geçici bir hükümet" kurulması gerektiğini savunuyorlardı. Görüşmeler uzayıp gidince 25 Eylüldeki gizli oturumda söz alan M. Kemal, "vatan ve milletin bağımsızlığı" için çalışılırken, padişah ve halifelikle bu denli uğraşmanın gereksizliğine işaretle *"Eğer amaç, bugünkü halife ve padişaha olan bağlılığı bir daha söyleyip belirtmekse, bu kişi haindir, düşmanların yurt ve ulusa kötülük yapmakta kullandıkları maşadır"* demişti. Konuyla ilgili görüşmeler sürerken kendisi de bir tasarı sunmuştu. İşte bütün bunların sonunda "4" ay süren görüşme ve tartışmalarda ağırlık kazanan görüşleri çerçevesinde 20 Ocak 1921'de ***"Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"*** adını taşıyan ilk ***anayasa*** kabul edilmişti.

1921 Anayasası, temel hakları, yasama, yürütme, yargı haklarının kullanılışını ve devlet örgütünün kuruluşunu her yönüyle belirten geniş kapsamlı bir metin değildi. 23 Nisan 1920'den beri Meclisin aldığı kararların dayandığı ana ilkelerle ülke yönetimine ilişkin bazı hükümleri içeriyordu. Bunun dışında, söz konusu esaslarla çelişmemek koşuluyla ***"1876 Kanun-i Esasisi"***nin hükümlerini de saklı tutuyordu.

Anayasa "23" madde ve "1" ek maddeden oluşuyordu. Yasama ve yürütmeyi düzenleyen, Büyük Milet Meclisinin oluşumunu, yetkilerini belirleyen ilk "9" madde dışındakiler, vilayet, kaza ve nahiye yönetimleri ile genel müfettişliklere ilişkindi. Ekonomik ve sosyal ilişkiler bakımından birleştirilen iller birer genel müfettişliğe bağlanıyordu. Ek maddede ise ilk TBMM'nin ulusal amaca ulaşıncaya kadar çalışmalarını sürdüreceği belirtilmişti. Ancak 2/3 çoğunlukla seçimleri yenileme kararı alınabilecekti.

Anayasanın temel felsefesi de, egemenliğin hiçbir koşul ve sınırlama olmaksızın ulusa ait olduğunun vurgulanması ve "kuvvetlerin birliği" ilkesini kabul etmesiydi. İlk maddesi "Egemenlik sınırsız ve koşulsuz olarak ulusundur" derken, 2. maddede "Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır" hükmünü içeriyordu. Anayasa ile 1876'da başlayan "2" meclisli sistem (Mebuslar ve Âyan Meclisleri) yerine tek Meclis sistemi yeğlenmişti. Günün koşulları içinde "Devlet Başkanlığı"ndan hiç söz edilmeksizin, uygulanmakta olan Meclis hükümeti sistemi korunmuştu. TBMM'nin kimi görev ve yetkileri de şöyle belirtilmişti:

"Dine ilişkin hükümlerin (ahkâm-ı şer'iyenin) yerine getirilmesi; bütün yasaların yapılması, değiştirilmesi, kaldırılması; antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı verilmesi gibi temel haklar Büyük Millet Meclisinindir. Yasalar ve tüzükler düzenlenirken, halkın işine en uygun ve zamanın gereklerine en elverişli din ve hukuk hükümleriyle töreler ve önceki işlemler temel olarak alınır."

Anayasaya göre milletvekili seçimleri "2" yılda bir yapılacaktı.

1921 Anayasası "ulusal egemenlik", Meclisin üstünlüğü gibi çok

önemli kavramları yaşama sokarken, kimi alan ve konulara dokunmamıştı. Örneğin ülke yönetiminde ayrıntılı hükümler getirilirken yargı organları ve kamu özgürlüklerine yer verilmemişti. Bununla birlikte bu gibi boşlukların daha sonra çıkartılan yasalarla doldurulmasına çalışılmıştır. Osmanlı saltanatının sona ermesi bile 30 Ekim 1922'de Meclisin aldığı özel bir kararla gerçekleştirilmişti. Böylece 1921 Anayasası üzerinde ilk büyük değişiklik Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923'te yapılmıştı.

B) İSTİKLAL MARŞININ KABUL EDİLMESİ (1 Mart 1921)

Günümüz ulusal devletlerinde bir bağımsızlık ve özgürlük simgesi niteliğini taşıyan ulusal marşların ilki parlamenter sistemin beşiği olan İngiltere'de ortaya çıkmıştı. 1740'ta yazıldığı kabul edilen marş, 'Tanrı korusun iyi yürekli kralımızı" diye başlamaktadır. Fransız ihtilalinde ulusal marş olarak kabul edilen ünlü ***Marseillese*** de Yzb. Lisle tarafından "Ren ordusu için savaş şarkısı" olarak yazılmıştı. "İleri kardeşler, vatan için ileri!" dizesiyle başlıyordu, nakaratında ise savaş ve kandan söz ediliyordu:

"Haydi vatandaşlar sıklaştırın safları silahları kapın/Yürüyün ki şu alçakların kanlarıyla toprağımız sulansın."

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet için marş bestelemeye II. Mahmut döneminde başlanmıştı. Devlet hizmetine giren Giuseppe Donizetti 1829'da ***Mahmudiye***, daha sonra da ***Mecidiye*** marşlarını bestelemişti. Ancak ilk ulusal marş girişimi İkinci Meşrutiyet döneminde yapılmıştı. 1909 Camille Saint-Seans'a bir ***Türk Marşı*** bestelettirilmişti. Fakat bu yüzden hayli tartışma başlayınca onun çalınıp söylenmesinden vazgeçilmiş ve Donizetti'nin ***Mecidiye Marşı*** "Saltanat Marşı" (Marş-ı Sultani) olarak kabul edilmişti.

Ulusal savaşın sürdürüldüğü dönemde orduya ve halka heyecan aşılamak, manevi güç kazandırmak amacıyla amaç edinilen "İstiklal"i, yani bağımsızlığı dile getirecek bir marşın kabulüne Rıza Nur'un Milli Eğitim Bakanlığı döneminde girişilmişti. 25 Ekim 1920'de ***"İstiklal Marşı"*** adıyla şairler arasında bir yarışma açıldığı ilan edilmişti. Güftenin "ulusumuzun iç ve dış bağımsızlık uğruna girişmiş olduğu mücadeleyi" belirtmesi öngörülmüştü. Yarışma için de 23 Aralığa kadar süre tanınmıştı. Seçilecek şiire "500" lira verileceği, beste için de ayrı bir yarışma açılacağı belirtilmişti.

Yarışmaya pek çok şiir gönderildiği bilinmekte, hatta bunların sayısının "724"ü bulduğu söylenmektedir. Ancak bunlar arasında bir seçim yapılamamıştı. Bunun üzerine yeni Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, 5 Şubat 1921'de yarışmaya katılmamış olan Burdur Milletvekili Mehmet Akif Ersoy'dan marş için bir şiir yazmasını istemişti.

Onun yazdığı ***İstiklal Marşı***, 17 Şubatta ***Hâkimiyet-i Milliye*** ve ***Sebilürreşad*** gazetelerinde yayımlanmıştır.

İstiklal Marşı konusu Meclisin 26 Şubat 1921 günkü oturumunda görüşülürken Âkif'in şiiri bakanlıkça seçilen "7" marş arasında ele alınmıştır. Meclis herhangi bir karar vermeden önce bunların bastırılmasına karar verilmiştir. Fakat birkaç gün sonra Meclisin yeni toplanma yılına başladığı 1 Martta, Hasan Basri'nin bir önergesi üzerine söz alan Bakan H. Suphi, "Ben seçimimi yaptım!" diye Âkif'in şiirini okumuştur. Oldukça uzun süren bir yöntem tartışmasından sonra da M. Âkif'in yazdığı güftenin ***İstiklal Marşı*** olması büyük çoğunlukla kabul edilmiştir.

Beste için yine Milli Eğitim Bakanlığınca açılan yarışmada birinciye "500" lira verileceği ilan edilmiş ve mayıs sonuna kadar süre tanınmıştır. Fakat süre dolmadan Ali Rıfat'ın yaptığı beste, 1 Nisan 1921'de İstanbul Apollon Tiyatrosunda çalınmıştı. Yarışmaya "24" beste gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu arada seçimin nasıl yapılacağı konusunda bakanlık ile Meclis arasında görüş ayrılıkları çıkmıştı. Bakanlığın oluşturduğu kurul, 1924'te A. R. Çağatay'ın bestesini kabul etmiştir. Böylece resmiyet kazanan bu beste, 1930'a kadar uygulanmıştır. 1930'da Ekrem Zeki Üngör'ün bestesi esas alınmıştır. E. Zeki'nin ***İzmir***'in kurtuluşundan sonra yaptığını söylediği bu beste, o tarihten önce ***Mızıka-i Hümayun***'un ***Ankara***'ya taşınması sırasında ***Ankara Palas***'ta düzenlenen bir baloda çalınmıştı (Zeki Sarıhan, ***Vatan Türküsü***, Ankara, 1984).

İstiklal Marşına "Milli Marş" olarak Anayasada ilk kez 1982'de yer verilmiştir (mad. 3).

C) 23 NİSANIN ULUSAL BAYRAM SAYILMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk yıldönümü olan 23 Nisan 1921, yurt düzeyinde törenlerle kutlanmıştı. O günkü ***Hâkimiyet-i Milliye*** de kırmızı mürekkeple basılmıştı. 23 Nisanın ***Ulusal Bayram*** (ıyd-i millî) olarak kabul edilmesi için de Meclis Başkanlığına bir önerge verilmişti. Kimi milletvekilleri, dinsel inanç ve bayramlar varken ulusal bayramlara gerek olmadığı düşüncesiyle buna karşı çıkmışlardı. Ancak Muhittin Baha Pars, "Yalnız Tüklerin değil, Anadolu'nun değil, bütün İslam dünyasının hayatını, geleceğini kurtaracak bir milletin temelini 23 Nisanda attık" diye, o günün İslam âlemi için taşıdığı öneme de işaret etmişti. Sonuçta 23 Nisanı, M. Kemal'in deyimiyle "Yeni ve yüce bir tarihe başlangıç olan bu kutlanası günü ulusun anılarında sonsuza dek yaşatmak" amacıyla aynı gün kabul edilen bir yasa ile yeni Türkiye devletinin ilk ulusal bayramı kabul edilmişti.

23 Nisan arka arkaya "3" yıl ***ulusal bayram*** olarak kutlanmıştı. Ancak 24 Ekim 1923'te kabul edilen bir başka yasa ile de saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım ***Egemenlik*** (Hâkimiyet) ***Bayramı*** sayılmıştı. Cum-

hurıyetin ilanından sonra da 19 Ekim 1925'te yürürlüğe giren yasa ile 29 Ekim ***ulusal bayram*** yapılmıştı. Bundan sonra 23 Nisan, ***Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı*** kabul edilmiştir.

Ç) TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE GRUPLAŞMALAR, BAŞKOMUTANLIK SÜRESİNİN UZATILMASI SORUNU

1) MECLİSTE GRUPLAR

Ülkeyi ve ulusu kurtarma heyecanı içinde bir araya gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin bu amaç dışında değişik görüşlere sahip olmaları doğaldı. Yurtta ve dünyada olup bitenlerin siyasal, ekonomik ve ideolojik akımların Meclis çatısı içinde de etkisinin görülmesi kaçınılmazdı. Milletvekilleri birbirlerini daha yakından tanıyınca ülke yönetimi, amaca ulaşmak için izlenecek yol konularında belirli ilke ya da düşünceler etrafında gruplaşmaya başlamışlardı. Anayasa tartışmalarında belirginleşen bu gruplaşmalar giderek artmıştı. Böylece Meclisin ilk günlerindeki birlikteliği kaybolmuş, karar alma, yasa çıkarma oldukça güçleşmiştir.

1921 başlarına gelindiğinde başlıca şu grupların oluştuğu görülmüştü:

a) Tesanüt (Dayanışma) Grubu
b) İstiklal (Bağımsızlık) Grubu
c) Müdafaa-i Hukuk Zümresi (Topluluğu)
ç) Halk Zümresi
d) Islahat Grubu.

Önceleri Meclis çalışmalarının gruplara dayanılarak yürütülmesi düşünülmüş, hatta M. Kemal de bu yolu denemiş, ama bundan olumlu sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine M. Kemal belirli bir progam çerçevesinde düzenli ve daha geniş bir grup kurulmasının gerekli olduğuna karar vermişti. Milletvekilleri ile Ankara Vilayet Konağında yaptığı görüşmelerden sonra Sıvas'ta kurulan ve ulusal örgütlerin birleşmesinde çok etkin görev üstlenen ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** adını taşıyan bir grubun kurulması uygun görülmüştü.

M. Kemal'in başkanlığı altında yeni bir grubun oluştuğu 10 Mayıs 1921'de açıklanmıştı. ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu***nun ilk toplantısına "133" milletvekili katılmıştı. Giderek bu sayı "261"e çıkmıştır. Grup için kısa ve özlü bir program düzenlenmişti. Amacı belirleyen bu metin, yeni bir devlet için gerçekleştirilmesi gereken örgütlenmelere de dikkati çekiyordu:

*"1) Grup, **Ulusal Ant** ilkelerine bağlı kalarak, yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayıcı bir barışı elde etmek için, ulusun bütün maddi ve manevi gücünü, gereken ereklere yöneltip kullanacak ve yur-*

dun resmi, özel bütün örgütlerini ve kuruluşlarını bu ana amaca yararlı kılmaya çalışacaktır.

2) Grup, devletin ve ulusun örgütlerini, Anayasaya uygun olarak şimdiden yavaş yavaş saptamaya ve hazırlamaya çalışacaktır."

Grup içtüzüğünde de ***Ulusal And***ın gerçekleştirilmesinden sonra yönetimde ve ekonomik hayatta "devrimler" yapılmasının zorunluluğundan söz edilmişti:

"Grup üyeleri, amaçları olan ulusal bütünlüğün ve bağımsızlığın ancak yönetime ilişkin ve ekonomik yaşamımızda yaratılacak bir devrimci akım ile tamamlanabileceği ve egemenliğin sınırsız koşulsuz ulusa ait olduğu düşüncesinin uygulamada gerçek bir duruma getirilmesinin zorunlu bir çalışmayı içerdiği konusundadırlar."

Ancak Mecliste böyle bir grubun kurulması Meclis içinden ve dışından eleştirilere de yol açmıştır. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni, bütün ulusun benimsemiş olduğu bazı ilkelerin bir gruba mal edilmesinin iç ve dış politikada olumsuz gelişmeler doğurabileceğini öne sürmüştür. K. Karabekir de grubun 23 Mayısta yayımladığı bildiriye karşı çıkmıştır. 11 Temmuzda M. Kemal'e çektiği telgrafta, ***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk*** örgütlerinin kendi görüşleri alınmadan oluşturulan grubun kararlarına uymayacaklarını açıklarken özellikle yönetimde, saltanat ve hilafetten ***cumhuriyet***e yönelinmesini tehlikeli bulduğunu belirterek şunları söylemişti:

*"Bütün bu girişimlerden ve Ankara basınının yayınlarından ortaya çıkan en önemli ve yaşamsal kuşku, hükümetin yönetim biçimini belirleyen halifelik ve saltanatın **cumhuriyetçiliğe** dönüşmesi tehlikesidir. İzlenen yöntemlerin devamı halinde bir olupbitti biçiminde ortaya çıkmasından korkulan bu tehlike, Allah korusun, hayat ve bağımsızlığımızı bir kargaşa tufanı içinde boğar!" (**İH,** 919).*

Böylece Karabekir ile M. Kemal "saltanat/halifelik ile cumhuriyet" sorunlarında bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdi. Bir türlü giderilemeyen bu temel görüş ayrılığı, cumhuriyetin ilan edilmesiyle daha da derinleşecekti.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulması, Meclisteki dalgalanmaları durduramamış, çok geçmeden bu gruptan da kopmalar başgöstermiş ve ***İkinci Grup*** arkasından da ***Selamet-i Umumiye Komitesi*** adı verilen yeni gruplaşmalar meydana gelmiştir. Müdafaa-i Hukuk grubuna katılmayan milletvekilleri Mecliste kendilerine göre bir muhalefet oluşturmuşlardı. Tam anlamıyla bir grup olamamakla birlikte kimi konularda birlikte hareket ediyorlardı. Hatta Mecliste toplu halde oturuyorlardı. ***Müdafaa-i Hukuk***tan olanlar sağ tarafta, onlardan olmayanlar da solda oturmaya başlamışlardı. Muhaliflerin içinde Hüseyin Avni, Necati (Erzurum), Emin (Samsun), Besim (Kastamonu), Rıfat (Mersin) ve Selahattin (Mersin) başta geliyorlardı.

Ama gerçek anlamda bir karşıt grup, 1921 sonlarına doğru oluşturulabilmişti. Başlangıçta "120" üyeye sahip olduğu görülen gruba ***İkinci***

Grup adı verilmişti. Ama üyeler arasında tam bir görüş birliği sağlanamamıştı. Dinci, saltanatçı, İttihatçı ya da muhafazakâr olarak tanınan üyeler salt "muhalif" (karşıt) oldukları için bir araya gelmiş görünümünde idiler. Zaten grubu oluşturmadan önce çoğu 1921 Anayasasına ve Başkomutanlığa karşı çıkmışlardı. Genel olarak grubun belirli bir programdan yoksun olduğu öne sürülmüşse de İhsan Güneş'in araştırmaları bu savın doğru olmadığını göstermiştir. 16 Temmuz 1922'de yapılan "7" maddelik programda grubun, Meclis başkanlığı ile hükümet başkanlığının biribirinden ayrılmasını, bakanlar kurulu seçimi ile Başkomutanlık Yasalarında değişiklik yapılmasını ve İstiklal Mahkemelerinin kaldırılmasını istediği belirtilmiştir. Aynı zamanda Meclis başkanı ile bakanların siyasal parti işleriyle uğraşmaları da doğru bulunmamaktadır (Güneş, 148 vd.).

Gösterdiği heyecanlı muhalefete karşın ***İkinci Grub***un üye sayısı zamanla azalmıştır. ***Müdafaa-i Hukuk Grubu*** içinde de kimi görüş ayrılıkları belirdiğinden, M. Kemal'in kendine bağlı yeni bir komite oluşturduğu görülmüştür. 1922 Martında içlerinde Dr. Adnan, Hasan Fehmi, Mahmut Esat Bozkurt, İ. Süreyya Yiğit, Kılıç Ali, Celal Bayar, Haydar Vaner, Dr. Fikret'in bulunduğu bu komiteye ***Selamet-i Umumiye Komitesi*** (ulusal kurtuluş) adı verilmişti. Ancak bu yeni bir grup olmaktan çok, grup içinde etken olmaya çalışan bir birlik demekti. İkinci Grubun, bu girişimi bir soru ile Meclis gündemine getirmesinden sonra da varlığını sürdürememişti.

Bir ***kurucu meclis*** ve bir ***ihtilal meclisi*** olan Birinci TBMM her girişiminin enine boyuna özgürce tartışıldığı, yeni arayışlar içinde olan bir topluluk idi. İç ve dış olayların etkisiyle çeşitli gruplaşma ya da bloklaşmalar da bu özelliğinin sonucu idi. Örneğin ***Sakarya*** Savaşı sonlarına, yani 1921 sonbaharına ilişkin İngiliz haberalma raporlarına göre Meclis'te başlıca "3" grup göze çarpıyordu: M. Kemal'in önderliğinde 170 kadar milletvekilinden oluşan ***Ilımlılar***, Yusuf Kemal Tengirşenk'in önderlik ettiği "45-50" kişilik ***Aşırılar*** ve Eskişehir Milletvekili, aynı zamanda Bolşevizmin savunucusu Eyüp Sabri'nin öncülük ettiği "15" kadar ***Enverist*** (Enver Paşa) yanlısı.

Siyasal parti adını almayan bu grup ve kuruluşlar, 1923 Nisanında seçimlerin yenilenmesinden sonra oluşan ikinci dönem Meclisinde de varlıklarını sürdürmüşlerdi. Ancak seçimlere gidilirken M. Kemal'in 8 Nisan 1923'te açıkladığı ***"9 İlke" (umde)*** kurulacak ***Cumhuriyet Halk Partisi***nin programının esasını oluşturmuştur.

2) BAŞKOMUTANLIK SÜRESİNİN UZATILMASI

Meclisteki muhalefet, özellikle Başkomutanlık Yasasında öngörülen sürenin uzatılmasında belirginleşmişti. "3" ay olan süre, ilk kez 31

Ekim 1921'de, ikinci kez de 4 Şubat 1922'de uzatılmıştı. Ancak Sakarya Savaşından sonra aylar geçmesine karşın, Yunanlılara karşı yeni bir harekete geçilmemesi sabırsızlıklara yol açmış ve beklentileri eleştiriye dönüştürmüştü. Yurt düzeyinde yakınmalar, kuşkular artarken, bunlar doğal olarak Meclise de yansımıştı. Sakarya'da zafer kazanan Başkomutanın savaşı sürdürecek yerde, yetkilerini iç yönetimde kullanmak istediği kuşkusu doğmaya başlamıştı.

İşte süresi 5 Mayıs 1922'de dolacak Başkomutanlık Yasasının ele alındığı 4 Mayıs günkü oturumda bu durum, açıkça ortaya çıkmıştı. Söz alanlardan Erzurum Milletvekili Salih Efendi, Başkomutanın Meclisin hakkını zorla aldığını öne sürmüş, Afyon Milletvekili M. Şükrü de gerçeklerin Meclisten saklandığını, ordunun saldıracak güçten yoksun olduğunu iddia etmişti. Hüseyin Avni bu gidişle ulusun küçük düşürüleceğini savunmuş, gene İkinci Gruptan olan Selahattin Bey ise, başkomutanlığın ordu giderlerini incelemeye engel olduğunu belirterek bir tür yolsuzluk suçlamasında bulunmuştu. Kendisi de asker olan ve ***Malta***'dan dönmüş bulunan Kara Vasıf bile, her ülkede bir "başkomutanın bulunduğunu" ama bir "Başkomutanlık Yasası"nın olmadığını öne sürüp yasaya tümden karşı çıkmıştı. Bu ortamda başkanlığa verilen "72" imzalı bir önerge ile yasada başkomutana tanınan yetkilerin kaldırılması istenmişti. Oya sunulan sürenin uzatılmasına, toplantıda bulunan "170" milletvekilinden "114"ü olumlu, "6"sı olumsuz oy vermiş, "23" kişi çekimser kalmıştı. Geriye kalan "27" kişi ise Mecliste olmalarına karşın oy kullanamayacaklarını bildirmişlerdi. Böylece, görüşme yeter sayısına ilişkin yasaya göre Başkomutanlık Yasasının uzatılması yeterli oyu toplayamamış, görüşmeler 6 Mayısa ertelenmişti.

Mecliste ortaya çıkan durum, bir siyasal bunalıma dönüşebilecek gibi görünüyordu. Hükümet ve onunla birlikte Genelkurmay Başkanı istifa etmeye karar vermişlerdi. Yasanın süresi dolduğundan ordunun da başkomutansız kalması olasılığı belirmişti. Bu yüzden M. Kemal olaya doğrudan doğruya eğilmek ve ordunun başından ayrılmamak kararına varmıştı. Bu kararla Meclisin 6 Mayıs günkü oturumunda yapılan eleştirileri yanıtladıktan sonra konuşmasını şöyle tamamlamıştı:

"Bundan sonra düşünüp karar verme Meclise düşer. Yalnız bir gerçeği göz önüne sermek zorundayım... Başkomutanlık '2' gündür ne olacağı belirsiz durumda askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben orduya komuta etmeyi sürdürüyorsam, yasaya aykırı olarak komuta ediyorum. Mecliste beliren oylara göre hemen komutadan el çekmek isterdim; başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirirdim. Ama önlenemeyecek bir kötülüğe yol açmamak zorunluluğu karşısında kaldım. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım!"

M. Kemal'in bu konuşmasından sonra da tartışmalar sürmüş, ancak sonunda oya sunulan Başkomutanlık Yasasının süresi "11" olumsuz ve "15" çekimsere karşın, "177" oyla yeniden uzatılmıştı. "3" aylık

süre dolduğunda konu yeniden gündeme gelmişti. Fakat 20 Temmuz 1922'de yasa ve yetkiler "3" ayla sınırlı olmaksızın uzatılmıştı.

D) BARIŞ GİRİŞİMLERİ

Sakarya Savaşından sonra İngiltere ***Sevres*** hükümlerini biraz değiştirerek, Ankara hükümetine kabul ettiremeyeceğini bir kez daha anlamıştı. Bu nedenle Müttefiklerle görüşmeler yapıp Türkiye barışında yeni bazı değişikliklere gitmeyi ondan sonra da bir barış girişiminde bulunmayı gerekli görmüştü. Öte yandan TBMM hükümeti de Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmak amacıyla genel bir saldırı için eksikliklerini tamamlamaya çalışıyordu. Yurdu anlaşma yoluyla kurtarabilmek için barış yollarını denemeyi ya da Müttefikler arası nabzı kollamayı yararlı bulmuştu. Değişik boyut ve içerikte de olsa bu nedenlerle Ankara hükümeti, bakanlarından ikisini Avrupa'ya göndermiş, Müttefikler de yeni bir mütareke ve barış girişiminde bulunmuşlardı.

1) YUSUF KEMAL TENGİRŞENK'İN AVRUPA'YA GÖNDERİLMESİ

1922 başlarında Müttefiklerin Türkiye barışı için yeni bir konferans toplayacakları anlaşılmıştı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Y. K. Tengirşenk'in gereken temaslarda bulunup Türk görüşünü kesin olarak açıklaması için Fransa ve İngiltere başkentlerine gönderilmesi uygun görülmüştü. Bakanlar kurulunun kararı, TBMM'ce de onaylanmıştı. Dışişleri Bakanının ***Paris***'e gitmeden önce ***İstanbul***'da Tevfik Paşa hükümeti ile de görüşmesi ve barış görüşmelerinde birlik sağlayabilmek için ***İstanbul*** hükümetinin, TBMM hükümetinin görüş ve isteklerine katıldığını belirten bir açıklama yapmaya razı etmesi de düşünülmüştü.

7 Şubat 1922'de ***Ankara***'dan ayrılan Y. K. Tengirşenk, İstanbul'da Sadrazam Tevfik ve Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa ile buluştuğunda böyle bir açıklama yapıp yapmayacaklarını sormuş ve "Evet, yaparız" yanıtını almıştı. Ancak Tevfik Paşa kendisine padişahla da görüşmesini önermişti. Birkaç gün sonra da TBMM hükümetinin Dışişleri Bakanı, Vahidettin tarafından kabul edilmişti. Tevfik ve İzzet Paşaların da bulunduğu bu görüşmeyi Tengirşenk şöyle anlatmaktadır (s. 257):

"Üçümüz beraber Vahidettin'in bulunduğu odaya girdik. Bir koltukta oturuyordu. İşareti üzerine ben de karşısındaki koltuğa oturdum. Paşalar ayakta duruyorlardı. Padişahın gözleri kapalı idi. Bir şey söylemiyordu. Ben,

– Bakanlar kurulundan aldığım talimata uyarak, Büyük Millet Meclisi hükümeti, sizin tarafınızdan Büyük Millet Meclisinin tanınmasını istiyor, dedim.

Vahidettin gözlerini açmadı ve hiçbir cevap vermedi. Biraz bekledikten sonra kalktım, müsaade istedim, paşalarla birlikte dışarı çıktık."

Ankara ile İstanbul yönetimleri, daha doğrusu TBMM ile saray arasında birleşme girişimi olan bu çağrı, böylece yankı bulmamıştı. Padişah, Ankara hükümetinin temsilcisine yalnız duyu organı kulaklarını tıkamamış, onu huzurunda görmemek için gözlerini ve ağzını da açmamıştı. İstanbul yöneticileri bununla da kalmamışlardı. Ankara'nın görüşüne katılmadıklarını kanıtlamak için A. İzzet Paşayı, Y. K. Tengirşenk'ten önce Paris'e yollamışlardı.

Tengirşenk'in İstanbul'da görüştüğü Fransız Yüksek Komiseri Gnl. Pellé, Müttefikler arasındaki havayı açıklıkla özetlemişti. İngiltere, Yunanistan'ı korumayı sürdürüyordu, ama Fransa'nın Türkiye'ye karşı başlattığı dostluk siyasası değişmemişti. Fransızlar Türkiye'nin güçlenmesini ve Bolşeviklerin eline düşmemesini istiyorlardı, ancak İngiltere'yi de kollamak zorunda idiler. Ayrıca barış yapılırken Türk ordusunun sayısı, azınlıkların durumu, Trakya sınırının saptanmasında güçlükler çıkabilirdi. Bu nedenle kapitülasyonların bir süre için korunmasında yarar vardı.

Marsilya'da Franklin Bouillon tarafından karşılanan Tengirşenk, 2 Martta ***Paris***'te Başbakan Poincare ile görüşmüştü. Fransız Başbakanı, ***Ankara Antlaşması*** hükümlerinin yapılacak barış antlaşmasına geçirileceğini belirtmiş, konferansta Türkiye yararına çalışacaklarına söz vermiş, ama gene de ***İzmir***'de Rumların çoğunlukta olduklarından ve güneydoğuda Ermenilere karşı girişimlerde bulunulduğundan söz etmişti.

Tengirşenk Paris'ten Londra'ya geçmiş, orada da Dışişleri Bakanı Curzon'la görüşmüştü. İngiliz bakan önce İstanbul hükümetinin temsilcisi A. İzzet'i, arkasından TBMM Dışişleri Bakanını kabul etmişti. Y. K. Tengirşenk'in ***Ulusal Ant***'ta belirtilen esaslar çerçevesinde bir barış istediklerini belirten konuşmasını dinledikten sonra Ankara hükümetinin İngiltere'ye düşman gözüyle baktığından ve Sovyet Rusya ile imzalanan dostluk antlaşmasından, Sovyetlerden alman yardımlardan yakınmıştı. Ve en sonunda ***Paris***'te toplanacak konferansta Türkiye barışında yapılması öngörülen değişikliklere ilişkin olarak İzzet Paşaya söylediklerini içeren metni açıklamıştı. İngiliz Dışişleri Bakanının kanısınca, kendisinin hazırladığı bu değişiklikler önce Müttefikler, arkasından Yunanistan ve Türkiye tarafından kabul edilecek olursa, Türk-Yunan savaşı sona erecek ve sürekli bir barışa kavuşulacaktı (Tengirşenk, 260 vd.).

2) MÜTTEFİKLERİN MÜTAREKE VE BARIŞ ÖNERİLERİ

Y. K. Tengirşenk'in ***Ankara***'ya dönmek üzere ***Londra***'dan ayrıldığı günün ertesinde 22 Mart 1922'de Paris'te toplanan İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları, Curzon, Raymond Poincare ve M. Sanzer, as-

ker uzmanların da görüşlerini aldıktan sonra Türkiye ile Yunanistan'a bir ateşkes çağrısında bulunmaya karar vermişlerdi. O gün telgrafla ***Atina, İstanbul*** ve ***Ankara***'ya bildirilen ateşkes anlaşmasının içereceği koşullar şöyle saptanmıştı:

1) İki taraf birlikleri arasında 10 km'lik askerden arındırılmış bir alan bırakılacak,

2) Taraflar kuvvetlerini araç ve gereç bakımından güçlendirmeye çalışmayacaklar,

3) Kuvvetlerin o andaki konumları değiştirilmeyecek,

4) Müttefikler arası bir komisyon Türk ordusunu ve askeri durumunu denetleyecek,

5) Ateşkes "3" ay süreli olacak, ancak barış için uygun ortam bulununcaya kadar ateşkes "3" ayda bir kendiliğinden yenilenecek,

6) Taraflardan biri ateşkesi bozup harekete geçmek isterse bunu "15" gün öncesinden Müttefiklere bildirecek (***Söylev***, II, 474).

Böylesi hükümlerle dolu bir ateşkes anlaşmasının, Yunanistan'ı gözeterek hazırlandığı açıkça görülüyordu. Nitekim öneri yapılır yapılmaz Yunan hükümeti bunu kabul ettiğini açıklamıştı. Ankara'da daha sağlıklı ve ayrıntılı bir değerlendirme yapmaya çalışılırken Paris Konferansını sürdüren "3" Dışişleri Bakanı, 26 Mart tarihli ikinci bir nota ile barış koşullarını bildirmişlerdi. ***Sevres*** Antlaşmasında değişiklikler demek olan yeni önerileri şunlardı:

1) Doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması sorunu ***Milletler Cemiyeti***nin katılımıyla çözülecekti.

2) Türkiye ve Yunanistan'da azınlıkların sahip olacakları haklar ve buna ilişkin kurallar da Milletler Cemiyetinin öncülüğünde saptanacaktı.

3) Boğazlarda serbest geçişi sağlamak için askerden arınmış bir bölge oluşturulacaktı.

4) Trakya sınırı, ***Tekirdağ*** Türkiye'de, ***Kırklareli, Babaeski*** ve ***Edirne*** Yunanistan'da kalacak biçimde çizilecekti.

5) ***İzmir*** Türkiye'de kalacak. Ancak ***İzmir***'deki Rumlarla ***Edirne***'deki Türklere yönetime katılma olanağı sağlanacaktı.

6) ***İstanbul***, barış yapılır yapılmaz boşaltılacaktı.

7) ***Sevres***'de "55.000" diye saptanan Türk silahlı kuvvetleri "85.000"e çıkarılacaktı.

8) ***Sevres***'de yer alan "Maliye Komisyonu" kaldırılacaktı. Fakat Anlaşma Devletlerinin ekonomik çıkarlarını, genel Osmanlı borçlarının (Düyun-i Umumiye) ve Türkiye'ye yükletilecek savaş tazminatlarının kapatılabilmesi için, Türk egemenliğiyle bağdaşabilecek yeni bir yöntem saptanacaktı.

Bu önerilerin, yıllardır savaş meydanlarında çarpışılarak savunulan ilkelerle ve ***Ulusal Ant***'ta saptanmış kurallarla bağdaştırılmasına olanak yoktu. Ancak Müttefikler arasında da tam bir görüş birliği bulunmadığı

Tengirşenk'in temaslarıyla anlaşılmıştı. Bunları göz önüne alan TBMM, toptan bir ret yerine, karşı önerileri de içeren bir yanıt vermeyi yeğlemişti. Ateşkes ve barışa ilişkin her iki notaya 5 Nisan 1922'de verilen yanıtta ateşkesin ilke olarak kabul edildiği belirtilmişti. Fakat mütareke ile birlikte Anadolu'nun boşaltılmasına hemen başlanması da şart koşulmuş ve bunun "4" ayda tamamlanması istenmişti. Eğer boşaltma "4" ay içinde tamamlanamazsa "3" ay daha uzatılabilecekti. Ateşkesle birlikte barışla ilgili görüşmelere de başlanacaktı (***Söylev***, II, 477).

Böylece Ankara hükümeti, Müttefiklerin önerdikleri ateşkes ve barış koşullarını kabul etmediğini söylemeksizin tümünü Anadolu'nun boşaltılması sonrasında tartışılacak sorunlar olarak ikinci plana itiyordu. Üçlerin, özellikle de İngiltere'nin bunu kabul etmeyeceği belliydi. Gerçekten de Türk önerilerine 15 Nisanda gelen yanıt olumsuzdu. O günü izleyen yazışmalardan da olumlu bir sonuç alınamadı. ***Ankara***, barış görüşmeleri için ***İzmit***'te bir konferans toplanmasını önermişti. Kızılay Başkanı Hamit Bey, ***İstanbul***'daki Yüksek Komiserlere 23 Nisanda M. Kemal'in de ***İzmit***'e gelip sorunları hemen karara bağlayacağını bildirmişti (***TKSİB***, 179). Ancak İngiltere kendi önerdiği şartların gözardı edileceği böyle bir toplantıya yanaşmamıştı.

3) YENİ YUNAN İŞGALLERİ VE İYONYA (IONIA) ÖZERKLİĞİ

Sakarya yenilgisini "çıkış mevzilerine zafer içinde dönüş" diye değerlendirmeyi yeğleyen Yunanlılar, ***Eskişehir-Afyon*** çizgisine çekilip buradaki mevzilerini kuvvetlendirmeye çalışırken çıkan fırsatlardan yararlanmaya da koyulmuşlardı. İtalyanlar ***Menderes*** vadisindeki askerlerini geri çekmeye karar verdiklerinden 1922 Nisanı sonlarında ***Söke***'yi ve ***Kuşadası***'nı boşaltmışlardı. Bunun üzerine Yunanlılar oraları da işgal etmişlerdi. Müttefiklerin yaptığı ateşkes ve barış antlaşması önerilerinden umulan sonuç alınmayınca da Ankara hükümetine gözdağı verme amacıyla 7 Haziran 1922'de "8" gemilik bir filo ile ***Samsun***'a saldırarak kenti top ateşine tutmuşlardı (***HTVD***, 59 Belge. 1351). Üç saat süren bombardıman sonucunda "4" kişi ölmüş, "3"ü yaralanmış, hükümet konağı ile "4" ev "3" dükkân harap olmuş, akaryakıt ve askeri yiyecek ambarı yanmıştı.

Bununla da yetinmeyen Yunanlılar İzmir ve yöresini ***İyonya*** (Ionia) adıyla özerk bir statüyle doğrudan doğruya kendi egemenlikleri altına sokmaya yönelmişlerdi. 15 Mayıs 1919'dan beri ***İzmir***'de "geçici" olarak bulundukları öne sürülen Yunanlılar, ***İzmir*** ve yöresini Yunanistan'a katmak için uzun süreden beri hazırlanıyorlardı. ***Megali İdea*** da ancak böyle gerçekleşebilecekti. Bu amaçla önce bir ***"Ionia"*** devleti kurup sonra ***Enosis*** ile bunu Yunanistan'a katmayı tasarlamışlardı. 24 Haziranda

Yunanlılar ***İzmir***'deki polis örgütünü kendilerinin üstlendiğini açıklamışlardı. Atina hükümeti de "3" gün sonra "IONIA" özerk yönetiminin kurulmasına karar vermişti. Kentteki Yunan Komiseri Stergiadis, 30 Temmuz 1922'de bu kararı uygulamaya koymuştu. O gün yayımlanan bildiride "ırk ve mezhep" ayrılığı gözetilmeksizin herkese eşit davranılacağı vaat edilmiş ve halkın ilgililerle işbirliği yapması istenmişti.

Ancak Yunanlıların bu girişimi, Türkler arasında olduğu kadar Müttefiklerin de tepki ve eleştirilerine yol açmıştı. İzmir Müftüsü ile Milli Eğitim Komisyonu görevlerinden istifa etmiş, İstanbul hükümeti de olayı protesto etmişti. Müttefikler de Yunan hükümetine "Ionia"yı kabul etmediklerini belirten bir nota vermişlerdi.

Yunanlılar, Müttefiklerin eleştirilerine aldırmayıp daha önemli bir işe de girişmişlerdi. Karadan giriştikleri saldırılarla Türklere öngörülen barış şartlarını kabul ettirmeyi başaramayınca bu kez ***İstanbul***'un kendilerince işgal edilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdi. 29 Temmuzda ***Atina***'daki İngiliz elçisine verdikleri bir nota ile ***İstanbul***'u işgal etmek için izin istemişlerdi. Hatta bunun için gerekli hazırlıkları da yapıp donanmalarını oraya doğru yollarlarken Trakya'ya yeni birlikler getirmişlerdi. Ancak durumdan haberli olan Türk gizli örgütlerinin aldıkları savunma önlemleri karşısında İstanbul'da kanlı bir savaşın patlak vermesinden çekinen İtalya ile Fransa'nın buna karşı çıkmaları, planlarını uygulamalarına olanak bırakmamıştı. Fransa'nın, ***İstanbul***'daki komiserine Yunanlıların kente girmelerine gerekirse silahla karşı konulması yolunda emir vermesi, İngilizleri de Yunan isteklerini reddetmeye sürüklemişti. Müttefiklerin "nereden gelirse gelsin" ***İstanbul***'u savunacaklarını anlaması karşısında Yunanistan, kent yakınındaki birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştı.

4) FETHİ OKYAR'IN AVRUPA GEZİSİ

Paris Konferansı çerçevesinde Müttefiklerin önerdikleri ateşkes ve barış girişimleri sonuç vermemiş, Yunanlılar ise yeni saldırılara başlamışlardı. Ama gelişmeler Türkiye ile barış konusunda, İngiltere ile Fransa arasındaki ayrılığın arttığını gösteriyordu. Bu nedenle TBMM hükümeti, sorunları barışçı yollardan çözme olanağının bulunup bulunmadığını bir kez daha saptamak amacıyla İngiltere ve Fransa yöneticileriyle ilişki kurulmasını gerekli görmüştü. Ancak bu kez Dışişleri Bakanı yerine İçişleri Bakanı Fethi Okyar'ın bu temaslarda bulunması uygun görülmüştü. Aynı zamanda bu görüşmelerin "özel" bir biçimde sürdürülmesi düşünüldüğünden Okyar'a, TBMM'den "tedavi" amacıyla izin alınmıştı. Ama gerçekte kendisi "siyasi liderlerle görüşmek, müzakerelerde bulunmak ve barışın sağlanması için her şeyi yapmak"la yetkili kılınmıştı.

Önce ***Paris***'e giden F. Okyar 23 Temmuzda Poincare ile görüşmüştü. Fransız gazetelerine bir demeç veren Okyar, "Zaferi kazanabiliriz, fakat kan dökmekten çekiniyoruz" demişti; ama Fransız Dışişleri Bakanından umut verici bir yanıt da alamamıştı. ***Paris***'ten ***Londra***'ya geçtiğinde ise ne Lord Curzon, ne de Balfour kendisiyle görüşmek istemişti. Yalnızca Dışişlerinden bir yetkili "İngiltere şimdi görüşmelere girişmek istemiyor" diyerek barışa giden yolların kapatıldığını belirtmişti. Fethi Okyar'ın da barış girişimleri karşılıksız kalmıştı. Artık Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmadan bu yolun açılmayacağı iyice belirginleşmişti.

XII) İLK HEDEF AKDENİZ VE ATEŞKES

A) BÜYÜK SALDIRI

Fethi Okyar, ***Paris*** ve ***Londra***'daki görüşmelerinden sonra hükümete verdiği raporda edindiği kanıyı şöyle belirtmişti:

"Ulusal amaçlarımızın elde edilmesi, ancak askeri hareketlerle kabil olabilecektir. Başka incelemeye, başka yoruma gerek yoktur" (**ASD**, I, 249).

TBMM hükümetinin Avrupa ülkelerindeki temsilcilerinin belirttikleri görüş de bu doğrultuda idi. Bu durumda barış girişimlerinin sonuna ertelenmiş olan genel saldırıya geçme planını uygulamaya koymak, artık kaçınılmaz olmuştu.

Sakarya Savaşından sonra Yunanlıları Anadolu'dan çıkarabilmek için bütün olanaklar kullanılarak ordunun güçlendirilmesine çalışılmıştı. Bu arada Genelkurmayca bir saldırı planı da hazırlanmıştı. Yunan kuvvetlerini tüm cephe boyunca geriye atarak arkasını izlemek yerine onları cephenin bir kanadında toplayıp arkalarına sarkmak suretiyle yok etmeye karar verildiğinden, ona uygun bir plan düzenlenmişti. Batı Cephesi de bu plana uygun olarak "2" ordu bölgesine ayrılmıştı. ***Afyon*** kuzeyindeki ***Akarçay***'ın batısı Nurettin Paşa komutasındaki Birinci Ordu bölgesi olarak ayrılmış, ***Akarçay*** kuzeyi ise Yakup Şevki Subaşı komutasındaki İkinci Orduya verilmişti. Saldırıya geçme kararı haziran sonlarında alınmış ancak bir yandan barış girişimlerinin sonucunu almak, öte yandan komutanların görüşleri doğrultusunda gereken düzenlemeleri yapmak, ama düşmanı kuşkulandırmamak için oldukça gizli tutulmuştu. Başkomutan M. Kemal ve komutanlar "futbol maçı" seyretmek ya da bazı törenlere katılmak gibi görüntüler altında cephede gerekli incelemelerde bulunmayı sürdürmüşlerdi.

Öte yandan ***Afyon-Eskişehir*** çizgisinde yerleşen Yunanlılar da Sakarya'dan sonra mevzilerini büyük ölçüde güçlendirmişlerdi. Ülkede Kralcılarla, Venizeloscular arasındaki önü alınmayan çatışma Yunan ordusuna da yansıyarak disiplini bozmuştu, ama Yunan yöneticileri Anadolu harekatı için kendi güçlerine de İngilizlere de güveniyorlardı. Baş-

komutan Hacıanestis'in ***Samsun***'u bombalama ve ***İstanbul***'u işgal etme girişimleri, böylesi güvenden doğan çılgınlıklardı. Hele Yunan mevzilerini gezen İngiliz uzmanların, "Türkler 5-6 ay boyunca saldırsalar da buraları ele geçiremezler" yollu değerlendirmeleri, kendilerine büyük bir moral verdiği için Anadolu'da sürekli kalmaya yönelik işlere girişmiş, ***İzmir*** ve yöresini ***Ionia*** adıyla kendi topraklarına kattıklarını ilan etmişlerdi.

Başkomutanlıkça genel saldırıya geçme kararı verilince M. Kemal son hazırlıkları gözden geçirmek ve kararı uygulamak için 17/18 Ağustos gecesi Konya'ya hareket etmişti. Bu gidişin geçici olduğu izlenimini yaratmak için de ayın 21'inde ***Çankaya***'daki başkanlık köşkünde bir çay partisi düzenlendiği açıklanmıştı. ***Akşehir***'deki Batı Cephesi karargâhında Genelkurmay Başkanı F. Çakmak, Cephe Komutanı İ. İnönü ve Ordu Komutanları Nurettin ve Y. Şevki ile yapılan toplantıda 26 Ağustos 1922 sabahı saldırıya geçilmesi kararlaştırılmıştı. Başkomutanlık ve cephe karargâhları önce Şuhut kasabasına ve 25 Ağustosta Kocatepe'nin güneybatısındaki "çadırlı ordugâha" taşınmış ve o akşam Anadolu'nun dış ülkelerle olan bütün haberleşmeleri kesilmişti.

26 Ağustos 1922 Cumartesi sabahı Türk topçusunun saat "4.30"da açtığı ateşle ***Büyük Saldırı*** başlamıştı. O gün akşama kadar süren çarpışmalarda ***Çayhisar*** alınmış ve ***Tınaz, Toklu, Kaleciksivrisi*** denilen yöredeki önemli mevkiler ele geçirilmişti. Ertesi gün 27 Ağustosta ise Yunan cephesinde ilk gedik açılmıştı. ***Afyon-İzmir*** demiryolunu kesen Türk süvarilerinin arkalarına sarktığını gören Yunan birlikleri ***Afyon-Sincanlı*** ovasına toplanırlarken, Birinci Ordu birlikleri de ***Afyon***'a girmeyi başarmışlardı. 28 Ağustosta ***Eskişehir/Balmahmut*** yöresindeki Yunan kuvvetlerine karşı harekete geçilerek onların ***İzmir***'e doğru çekilmeleri önlenmiş, ertesi günü ***Dumlupınar*** yolu tutulmuştu. 30 Ağustos günü etrafı sarılmış olan "5" Yunan tümenine karşı girişilen harekette çok ağır kayıplar verdirilmiş ve geriye kalanlar da panik halinde kaçmaya başlamışlardı. O gün Aslıhanlar-Çal-İşören yöresinde cereyan eden savaşı Başkomutan M. Kemal cephenin en önünde yer alarak yönettiğinden İsmet İnönü, buna ***"Başkomutan Savaşı"*** adını vermişti. M. Kemal ise zaferden sonraki konuşmasında bunu ***"Rum Sındığı Savaşı"*** diye nitelendirmişti. 1363 ***Sırp Sındığı*** Savaşı Osmanlı Türklerinin ***Rumeli***'de tutunmasını sağlamıştı. ***Rum***ların kırıldığı, yenildiği 30 Ağustos 1922 savaşı ise Anadolu'nun Türklerden alınamayacağını kanıtlamıştı.

Ağır kayıplara uğrayan Yunan birlikleri geride toplanma olanağı bulurlarsa 8-10 tümenlik küçümsenemeyecek bir güç oluşturabilirlerdi. Bozgun halinde çekilirlerken yakından izlenmeleri gerekiyordu. Bu nedenle Başkomutan M. Kemal 1 Eylülde Türk ordusuna ***Akdeniz***'e kadar düşmanı kovalamaları emrini vermişti:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları!

Afyonkarahisar-Dumlupınar büyük meydan savaşında zalim ve mağ-

rur bir ordunun asıl unsurlarını inanılmayacak kadar az bir zamanda yok ettiniz. Büyük ve soylu ulusumuzun fedakârlıklarına layık olduğunu zu kanıtlıyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk ulusu, geleceğine güven mekte haklıdır...

Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan savaşları verileceğini dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin akıl güçlerini ve kahra manlık ve hamiyet kaynaklarını yarışırcasına ortaya koymasını dilerim.

Ordular, İlk hedefiniz Akdenizdir; İleri!" (***ATTB***, 449)

Bu ilerleme 9 Eylülde İzmir'in kurtarılmasıyla sonuçlanacaktı. Bu süre içerisinde Yunanlılar çekildikleri kasabaları ve köyleri ateşe verip yakmışlar ve yenilgilerinin hıncını korumasız halktan çıkarmaya çalışmışlardı. ***Uşak, Eskişehir, Aydın, Alaşehir, Turgutlu, Ahmetli, Salihli, Manisa*** ve en son olarak ***İzmir*** yakılmıştı. ***Uşak*** yangını "1" gün, ***Eskişehir*** yangını ise "2" gün sürmüştü. ***Alaşehir***'deki "4.500" evden "4.300"ü yanmış, kasabadaki "11.500" kişiden "8.500"ü kurtulabilmişti (***HTVD***, 63, Belge. 1423).

Türk birlikleri 1 Eylülde ***Uşak***'a ve ***Kütahya***'ya, ertesi günü de ***Eskişehir***'e girmişlerdi. Bu arada Yunan Birinci Kolordusu Komutanı olup Hacıanestis'in yerine Başkomutan Vekâletine atanan Gnl. Trikupis, yanındaki bazı komutanlarla birlikte ***Uşak***'a bağlı ***Karlık*** köyü yakınında tutsak alınmış ve M. Kemal'in huzuruna getirilmişlerdi. Yunan vahşetine karşı büyük bir hoşgörü ile davranan M. Kemal yenik düşürdüğü düşman komutanının elini sıkıp kendisine sigara ve kahve ikram etmiş, arkasından, "Savaş bir talih oyunudur general; bazen en yeteneklisi de yenilir. Siz görevinizi yaptınız. Sorumluluk talihten geliyor. Üzüntü duymayınız!" diye onu teselli etmişti! (H. E. Adıvar, 276).

Artık kaçan Yunan birliklerinden boşalan kent ve kasabalar birer birer Türk birliklerine kucak açar olmuştu. 4 Eylülde ***Alaşehir, Kula, Söğüt,*** ertesi günü ***Bilecik, Bozüyük, Ödemiş, Salihli,*** 6'sında da ***Akhisar*** ile ***Balıkesir*** kurtarılmıştı. 7 Eylülde ***Aydın***, 8'inde ***Kemalpaşa*** ile ***Manisa***'ya girilmişti. ***İzmir***'e kavuşmanın ertesi 10 Eylülde ***Bursa*** geri alınmıştı. Ancak Batı Anadolu'nun tümüyle Yunanlılardan temizlenmesi 16 Eylülde ***Çeşme***'nin, 18'inde de ***Bandırma***'nın ele geçirilmesiyle tamamlanmıştı.

Sakarya'ya kadar ilerlemişken ***İzmir***'e geri çekilip Akdeniz kıyılarına ulaşan Yunan kuvvetleri kurtuluşu bulabildikleri araçlarla adalara geçmekte bulmuşlardı. Ancak Türkler geliyor korkusuyla yerli Rumlar da kentten kaçmaya çalıştıklarından gemi ya da kayık bulmak büyük bir sorun olmuştu. Limandaki Anlaşma Devletleri gemileri ve özellikle Yunanlılar için "koruyucu melek" rolünü oynayan İngilizler şimdi onları kaderleriyle baş başa bırakmış gibiydiler. Kaçanlar da ***Kordonboyu***'nu ateşleyerek bir tür öç almaya yönelmişlerdi.

Oysa Türk birliklerinin ***İzmir*** Hükümet Konağına Türk bayrağını yeniden çektikleri 9 Eylülde ***Belkahve***'ye gelmiş olan M. Kemal ertesi

gün ***İzmir***'e geldiğinde ***Karşıyaka***'da kendisi için hazırlanan köşke girerken merdivenlere serilmiş olan Yunan bayrağını kaldırtmıştı. Kendisine Kral Konstantin'in bu köşke Türk bayrağını çiğneyerekten girdiği anımsatıldığında da, "Hata etmiş. Ben bu hatayı tekrar etmem. Bayrak bir ulusun onurudur. Ne olursa olsun yerlere serilemez ve çiğnenemez" diye savaşın, ulusal değerlere ve insancıl duygulara saygısızlık için bir bahane olamayacağını göstermişti.

B) ZAFER VE KUTLAMALAR

Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da ***İzmir***'i işgal etmeleri Anadolu'daki ulusal direncin doğmasında en büyük etken olmuştu. Bu yönüyle İzmir Türk Kurtuluş Savaşı için bir simge oluşturmuştu. 9 Eylül 1922'de Türk birliklerinin kente girişleriyle "3" yıl, "3" ay, "25" gün süren işgal sona ermiş, Anadolu direnci başladığı yerde noktalanmıştı. Bu nedenle ***İzmir***'in kurtarılışıyla bütünleşen Yunanlıların Anadolu'dan çıkartılması bütün yurt düzeyinde, hatta yurtdışında büyük yankılar doğurmuştu. Tevfik Paşanın başında bulunduğu İstanbul hükümeti de zaferi kutlamıştı: "Kahraman yaradılışlı M. Kemal Paşa hazretlerine" diye başlayan bu telgrafta, "Anadolumuzun ve Türk ili olan ünlü ***İzmir*** kentimizin kurtarılması yolundaki üstün başarı, Osmanlılığın övünç tarihine pek parlak bir kahramanlık sayfası eklemiştir" deniliyor, başkomutan ile bütün subay ve erler kutlanıyordu (***BTTD***, I, s. 7).

Tiflis ve ***Hindistan*** Müslümanları ile ***Buhara*** bilim kurulu ile Afgan elçisi Ahmet Han ve Sovyet Elçisi Aralov da zaferi kutlayanlar arasındaydı. Ahmet Han, Türk Kurtuluş Savaşını ***Haçlılar***a karşı sürdürülen bir direnme olarak değerlendirmişti. Telgrafında, "Müslümanlığı ve İslam vatanını savunma uğrunda yüzyıllardan beri Haçlı ordularının saldırılarına göğüs geren şanlı bir ulusun şanlı ve özverili evlatları, gazanız ve zaferiniz kutlu olsun!" demişti (Tansel, IV, 191). Aralov ise BMM'ye gönderdiği kutlama yazısında, Sovyet halkının batı emperyalizminin küstahça isteklerine son verecek bu kesin zaferi" sevinçle öğreneceklerini belirttikten sonra, ***İstanbul*** ve ***Edirne***'nin de yakında kurtarılacağına inandığını belirtmişti.

C) ÇANAKKALE OLAYI VE ATEŞKES ÖNERİLERİ

Gerçekten de Türkiye'nin bütünüyle işgalden kurtarılması ve ülke bütünlüğünün sağlanması için Yunanlıların elinde bulunan ***Doğu Trakya***'nın ve Anlaşma Devletlerinin işgalindeki ***İstanbul***'un da kurtarılması gerekiyordu. ***Büyük Saldırı***dan sonra Akdeniz'e ulaşmaya çalışan TBMM orduları, aynı zamanda ***Çanakkale***'ye doğru da ilerliyorlar-

dı. Ancak bu ilerleyiş M. Kemal ile Müttefikleri, daha doğrusu İngiltere'yi karşı karşıya getirmişti. Türk kuvvetlerinin ***Çanakkale Boğazı***ndan ***Trakya***'ya geçmesi için İngilizlerin 1918 Kasımından beri işgalleri altında bulundurdukları bölgeden geçmesi gerekiyordu. İngiliz yöneticileri böyle bir ilerleyişi kendilerine bir saldırı gibi gösterip Türk ilerleyişini durdurmaya, böylece Boğazları ve ***İstanbul***'u elde tutmaya, Yunanlıları da hiç olmazsa ***Trakya***'da korumaya çalışmışlardı.

Başkomutanlık Savaşından sonra Yunan ordusunun bozulduğunu gören İngilizler, onları daha fazla kayıp vermekten kurtarabilmek için 3 Eylülde bir ateşkes sağlamak istemişlerdi. Ancak önce Müttefiklere götürdükleri bu öneriye, Fransa ateşkesin sağlanması için Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları gerektiği yanıtını vermiş, İtalya ise desteklememişti. Böyle olmakla birlikte ***İstanbul***'daki temsilcilik aracılığıyla TBMM hükümetine 4 Eylülde bu ateşkes önerisi iletilmişti. Rauf Orbay'ın durumu kendisine bildirmesi üzerine cephede bulunan Başkomutan M. Kemal silahların bırakılması için gereken koşulları şöyle sıralamıştı: Ateşkesten sonra ***Trakya*** "15" gün içinde 1914 sınırlarına kadar boşaltılmalı; Yunanistan'da tutsak bulunan Türkler serbest bırakılmalı; Yunanistan, Anadolu'da ordusunun yol açtığı zararları ödemeyi kabullenmeli. M. Kemal, bu koşulların ancak 10 Eylüle kadar geçerli olacağını, o tarihten sonra başka koşullar öne sürülebileceğini de eklemişti (***Söylev,*** II, 494 vd.).

Ateşkese ilişkin yazışmalar sürerken Türk ordusu ***İzmir***'e girmişti. 10 Eylülde Ordu Komutanı Nurettin Paşayı ziyaret eden kentteki İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri kazanılan zaferden ötürü kutlamada bulunmuşlardı, ama bir yandan da İngiliz amirali, Ankara hükümetinin kendileriyle savaş halinde olup olmadığını sormuştu. Bu, İngilizlerin Türk birliklerinin Çanakkale'ye doğru ilerlemesini savaşa yol açacak bir olay olarak yorumlamak istediğini gösteriyordu. Nitekim Müttefik işgal orduları komutanı İngiliz Generali Harrington, ***Çanakkale***'deki "8.000" kişilik İngiliz birliğine Türklerin tarafsız bölgeyi geçmelerine engel olunması emrini vermişti. İngiliz amirali ile Nurettin Paşa arasındaki görüşmede iki tarafın savaş durumunda olmadıklarında görüş birliğine varılmıştı, ama ***İzmir***'deki İngiliz Konsolosu 12 Eylülde M. Kemal'le bu sorunu bir kez daha görüşmekte ısrar etmişti. Konsolos Lamb'ın "Siz İngiltere hükümetine savaş mı ilan ediyorsunuz?" diye yönelttiği soruya M. Kemal'in yanıtı şöyle olmuştu: 'Yunan ordusunu Anadolu'ya çıkartan siz değil misiniz? Yunan ordularını mağlup ederek topraklarımızdan düşarı atan ve vatanı kurtaran ise biziz. Durum böyle olunca karar vermek bize değil, size düşer."

Böyle olmakla birlikte aynı gün ***Daily Mail*** gazetesinden Price'a bir demeç veren M. Kemal, "Daha fazla dövüşmek için bir neden yok. Ben ciddi olarak barış istiyorum" demiş ve İngiliz Amirali Brock'a verdiği yanıtta da, "Aramızda siyasal ilişkiler yoktur, bunun yeniden başlaması çok istenir" diye de diplomatik görüşmelere geçilmesinden yana olduğu-

nu belirtmişti (**ASD**, I, 266). Böylece beliren gerginlik bir ölçüde de olsa azaltılmıştı. Ne var ki, İngilizler Çanakkale Boğazındaki birliklerini artırırlarken Türk ordusu da yürüyüşünü durdurmamıştı. İngiliz kabinesi ise 15 Eylülde Müttefikleri ***İstanbul***'dan çıkartmaya yöneldiğini kabul ettikleri M. Kemal'i "önlemek üzere kuvvet kullanılması"na karar almış ve bunu sağlayabilmek için Müttefiklerle Dominyonlardan yardım istenmesini de gerekli bulmuştu (David Valder, ***Çanakkale Olayı***, 246 vd.).

Sömürgeler Bakanı W. Churchill'in ertesi gün yaptığı çağrıya ise artık savaştan bıkmış olan Dominyonlardan yalnız ***Yeni Zelanda*** olumlu yanıt vermişti. Müttefik Fransa ve İtalya ise yalnızca Türkiye'nin tarafsız bölgeye girmemesi için yapılacak diplomatik girişimlere katılabileceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine İstanbul'daki yüksek komiserler Ankara hükümetine Boğazlardaki tarafsızlığın korunmasını dileyen bir nota vermişlerdi. Arkasından Fransız Yüksek Komiseri Pellé, M. Kemal'le görüşmek için ***İzmir***'e gitmişti. O, Türk kuvvetlerinin Çanakkale ve İstanbul yöresinde Müttefiklerin işgali altındaki tarafsız sayılan bölgeye girmemeleri konusunda M. Kemal'i ikna etmeye çalışmıştı. Fakat M. Kemal "tarafsız" diye bir alan tanımadıklarını ve düşmanı izlerken yürümek zorunda bulunduklarını belirtmişti. Umduğunu elde edemeyen Pellé, ***İstanbul***'a dönünce bu kez Sadrazam Tevfik Paşadan ***Çanakkale*** sorununun çözümü için Ankara hükümeti katında aracı olmasını dilemiş fakat bundan da sonuç alamamıştı. Yüksek komiserin arkasından M. Kemal'in dostu olarak tanınan Franklin Bouillon görüşmek için İzmir'e geleceğini bildirmişti.

Öte yandan 19 Eylülde Paris'te toplanan İngiliz ve Fransız Dışişleri bakanları ile İtalya elçisi ortak bir görüşte birleşememişlerdi. Sonunda yalnız Boğazlardaki tarafsız bölgeyi değil, ateşkesle birlikte barışa ilişkin kimi önerileri de içeren bir nota hazırlanmıştı. 23 Eylülde düzenlenen bu nota ***İstanbul***'da Kızılay Başkanı Hamit Bey aracılığı ile ***Ankara***'ya iletilmişti. Bunda ateşkes görüşmeleri için Müttefik generallerinin de katılacakları toplantının ***İzmit***'te ya da ***Mudanya***'da yapılması öneriliyordu. Ayrıca tarafsız bölgeye girilmezse ***Trakya*** ve ***Edirne***'nin de Türkiye'ye bırakılmasına olumlu gözle bakılacağı belirtiliyor, asıl barış görüşmelerinin ise ***Venedik***'te ya da başka bir yerde yapılabileceği ekleniyordu (***HTVD***, 65, Belge. 1467).

Oysa bu notanın alınmasından bir gün önce Türk süvarileri tarafsız bölgeye girmiş ve ***Çanakkale*** güneyindeki ***Erenköy***'ü işgal etmişlerdi. İngilizlerin ültimatom biçimindeki tehditlerine karşın da geri çekilmemişlerdi. General Harrington da 24 Eylülde bölgedeki birliklerine Türkler ***Çanakkale***'ye saldırmadıkça silahla karşı konulmaması emrini vererek bölge savunmasından vazgeçmişti. Bundan sonra M. Kemal ile Harrington arasında başlayan yazışmalar sonunda Türk birlikleri 27 Eylülde ***Biga - Bayramiç - Ezine*** çizgisinden ileri geçmemişlerdi. Ertesi günü İzmir'e gelen Franklin Bouillon ile yapılan görüşme sonucunda da M. Kemal askeri hareketin durdurulmasını kabul etmişti. Fransız düşünür

ve politikacısı Türk isteklerinin barış konferansında kabul edileceğine inandığını belirtmiş ve tarafsız bölgeye girilmemesini dilemişti. M. Kemal de Müttefikler adına verilen bu güvenceye inanarak 23 Eylül tarihli ateşkes ve barış notasına olumlu yanıt vermişti. Ancak 29 Eylül tarihli bu yanıtında ***Trakya***'nın ***Meriç*** batısına kadar hemen boşaltılıp Türk hükümetinin yönetimine bırakılması gerektiği vurgulanmış ve ateşkes görüşmelerinin 3 Eylülde ***Mudanya***'da yapılması önerilmişti (***Tansel***, IV, 210). Böylece mütarekeye yönelinmişti. Gerçi İngiliz kabinesi 29 Eylülde Çanakkale'deki yansız bölgeye giren Türk birliklerinin gerekirse silahla çıkartılması için bir karar almışsa da Harrington böyle bir kararı uygulamaya girişmemişti.

Ç) MUDANYA ATEŞKES ANLAŞMASI

M. Kemal Müttefiklere ateşkes görüşmelerine ***Mudanya***'da başlanılmasını önerirken orada TBMM hükümetini Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü'nün temsil edeceğini de bildirmiş ve onlardan da göndereceklerı generallerin belirlenmesini istemişti. Türk delegasyonu da İnönü ile birlikte Batı Cephesi Kurmaybaşkanı Asım Gündüz, Yarb. Tevfik Bıyıklıoğlu Bnb. Seyfi Düzgören ve Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey ile "2" kâtipten oluşturulmuştu. Fevzi Çakmak ile Refet Bele de konferans süresince Mudanya'da kalmışlardı. İngiltere'yi Gnl. Harrington, Fransa'yı Gnl. Charpy, İtalya'yı da Gnl. Monbelli temsil ediyordu. Asıl savaşan ikinci taraf olan Yunanistan ise konferansa doğrudan doğruya katılmamıştı. Delege olarak görevlendirilen Gnl. Mazarakis ile Alb. Sariyanis Mudanya'ya kadar gelmelerine karşın gemiden dışarıya çıkmamışlardı. Görüşmelerde onların sözcülüğünü ya da avukatlığını İngiliz temsilcisi üstlenmişti.

Görüşmelere 3 Ekim 1922 Salı günü "15.15"te başlanmıştı. Ev sahibi olarak toplantıyı açan İnönü, salt "askeri bir konferans" olarak toplanıldığını, amacın Trakya'nın Yunanlılarca boşaltılması ve TBMM hükümetine teslim edilmesi olduğunu belirtmiş ve bunun Müttefiklerce de önceden kabul edildiğini anımsatmıştı. Bundan sonra söz alan Harrington ise Müttefiklerin kendi aralarında kararlaştırmış oldukları bir anlaşma taslağı sunmuştu. Bunda ***Trakya***'nın Yunanlılarca boşaltılması öngörülüyor, ancak Türkiye'ye tesliminden ya da geri verilmesinden söz edilmiyordu. ***Meriç***'in doğusuna Müttefik askerlerinin gönderileceği belirtiliyordu. Ayrıca ***Karaağaç***'ın boşaltılıp boşaltılmamasına hiç yer verilmiyordu. Buna karşılık İ. İnönü kendilerinin de bir taslak sunacağını bildirmiş ve ertesi 4 Ekim sabahı Franklin Bouillon ile ***İzmir***'de yapılan görüşmeler doğrultusunda düzenlenmiş bu taslağı sunmuştu. Bu yüzden görüşme ve tartışmalar uzamış, ancak 11 Ekim sabahı bir anlaşma

sağlanmıştı. 5 Ekimde tartışmalar sertleşmiş, hatta yeniden savaşa başlanması olasılığı artmıştı. O günkü görüşmelerde Fransız temsilcisi Trakya'nın TBMM hükümetine teslim edilmesini kabul etmiş, İngiliz temsilcisi ise buna şiddetle karşı çıkmıştı. İtalyan temsilcisi bu konuda hükümetinden talimat alması gerektiğini bildirince de toplantı ertesi güne ertelenmişti. Bunun üzerine Başkomutan M. Kemal, Trakya'nın boşaltılıp Türk yönetimine bırakılması kabul edilmezse, ateşkesin sona erdiğinin açıklanması için Türk delegasyonuna talimat göndermiş, Türk ordusuna da ***İstanbul*** üzerine yürümeye hazır olması emrini vermişti. Böylece başlayan savaş tehlikesi "3" gün sürmüş, Gnl. Pellé ile Franklin Bouillon'un araya girmeleriyle kısmen yatışmıştı. Sonunda Harrington 9 Ekimde, ***Karağaç***'ı da içerecek biçimde ***Trakya***'nın teslimine hükümetinin razı olduğunu açıklamıştı. Anlaşmazlık giderilince taslağa o gün son biçimi verilmişti.

İnönü görüş birliği sağlanan hükümleri M. Kemal'e bildirip onayını almak istemişti. Kendisine bazı noktaları değiştirmeye çalışması, ancak konferansın kesilmemesi için gerekirse sözleşmeyi imzalaması yanıtı verilmişti. Müttefikler de son durumu görüşmelere katılmayan Yunan delegelerine bildirmişlerdi. Anlaşmanın 10 Ekimde imzalanacağı düşünülmüşken Yunanlıları razı etmeye çalışan Müttefik delegelerin geç gelmeleri yüzünden öngörülen birleşim ancak o gece yarısı başlayabilmişti. Bu nedenle ateşkes sözleşmesi 11 Ekim sabahı saat "6.00"da imzalanmıştı.

İ. İnönü ile İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerince imzalanan Mütareke anlaşması ***"Askersel Sözleşme" (Convention Militaire)*** başlığını taşıyordu. 14 madde halinde düzenlenmişti. İçerdiği hükümler imzasından "3" gün sonra 14/15 Ekim gece yarısı yürürlüğe girecekti. Bununla Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma sona erecekti; Yunanlılar Doğu Trakya'yı araç gereç ve yiyecek stoklarını da kapsayacak şekilde 15 gün içinde boşaltacaklardı; Yunan memurlarının ve jandarmasının tamamıyla çekilip yönetimin Türk memurlara devredilmesi ise "30" günde tamamlanacaktı; Türklerin düzeni sağlamak için Trakya'ya geçireceği jandarma sayısı, subaylarla birlikte "8.000"i aşmayacaktı; Boşaltma ve devir işlerini denetlemek için "7" taburluk bir Müttefik birliği görevlendirilecek, ancak teslim işinin bitiminden sonraki "30" gün içinde bölgeden ayrılacaktı; Barışın yapılmasına kadar ***Meriç***'in sağ sahili ve ***Karaağaç***, Müttefiklerin işgali altında kalacaktı; Türk kuvvetleri barışa kadar ***Çanakkale Boğazı*** ile ***İzmit*** yöresinde belirlenen çizgiyi geçmeyecekti ve Trakya'ya silahlı kuvvet geçirmeyecekti.

Yunan delegeleri ***Meriç***'in sol sahiline kadar çekilmeyi kabul edemeyecekleri bahanesiyle toplantı salonuna girmemiş, görüşmelerin akışını Müttefik generallerden öğrenmişlerdi. Kendilerinin sözleşmeyi imzalayacakları düşünülerek metnin başında görüşmelere katıldıkları izlenimini veren bir anlatıma yer verilmişti. Ancak metni imzalamaktan çekinmiş-

lerdi. Sözleşmenin imzalanmasından sonra da yayımladıkları bir bildiri ile itirazlarını sürdürmüşledi. Bununla birlikte Yunan hükümeti 13 Ekimde sözleşmeye katılmaya karar vermişti. Bu da Büyükelçi Sinopulos'un imzasını taşıyan bir mektupla 14 Ekimde, yani mütareke hükümlerinin yürürlüğe girmesinden önce Müttefik devletlere bildirilmişti.

Mudanya ateşkes görüşmeleri Türk kararlılığı karşısında İngiltere'yi de Türk görüşünü kabul etmek zorunda bırakmış ve ***Trakya***, savaşılmadan geri alınmıştı (A. Türkgeldi, ***MMMT***, 158 vd.).

XIII) BARIŞ KONFERANSINA ÇAĞRI, SALTANATIN KALDIRILMASI VE LOZAN ANTLAŞMASI

A) BELİRLİ BİR AMACA YÖNELİK ÇAĞRI VE SALTANATIN KALDIRILMASI

İngiltere, Fransa ve İtalya 23 Eylüldeki ilk çağrılarında barış konferansının ***Venedik***'te yapılmasını önermişlerdi. Ancak sonra bundan vazgeçip toplantının uluslararası birçok konferansın düzenlendiği İsviçre'de Lozan'da ***(Lausanne)*** olmasını kararlaştırmışlar ve açılış gününü de 13 Kasım 1922 olarak saptamışlardı. 27 Ekimde de hem İstanbul hem de Ankara hükümetlerini bu konferansa çağırmışlardı. Her "3" devletin ayrı ayrı yazdıkları, İstanbul'daki TBMM hükümeti temsilcisi aracılığı ile Dışişleri Bakanına hitap eden notalarda, Büyük Millet Meclisi Hükümeti "Doğuda savaşa son verecek bir antlaşma" yapılması amaciyla 13 Kasımda başlayacak konferansa "temsilciler" göndermeye çağrılıyordu.

Ertesi günü bu çağrıyı TBMM'ye duyuran Dışişleri Bakan Vekili Dr. Rıza Nur, bakanlar kurulunun durumu hemen görüşüp sonucu Meclise bildireceklerini söylemişti. "3" Müttefik devletin 1920 Londra Konferansında yaptıkları gibi Türkiye barışı için İstanbul ve Ankara hükümetlerinin her ikisini de çağırmaları, hiç kuşkusuz aradaki görüş farklarını daha da artırmak ve bu çatışmadan yararlanarak kendi siyasa ve isteklerine uygun bir barışı kabul ettirmek amacına yönelikti. Barış konferansına gidecek Türk heyeti sorunu, daha M. Kemal ile Salih Paşa arasında yapılan ***Amasya Görüşmeleri*** sırasında ele alınmış ve bir liste de düzenlenmişti. Ancak o tarihten sonra İstanbul hükümetlerinin Milli Mücadeleye karşı takındıkları tutum, yayımlanan fetvalar ve Anadolu'ya gönderilen "inzibat" kuvvetleri iki yönetim arasında işbirliğine olanak bırakmamıştı. Padişahın TBMM'yi tanıdığını ilan ederek bir bütünleşmeye gidilmesi için yapılan girişimler, Y. K. Tengirşenk'in önerisi sonuçsuz kalmıştı. Bu nedenle Türkiye'yi temsil edecek ortak bir heyetin oluşturulması olanağı yoktu. Ayrı ayrı heyetlerle konferansa gitmenin doğuracağı olumsuzluklar da küçümsenemezdi. Düşmanı vatandan sürüp çıkaran ve Müttefikleri ***Mudanya*** ateşkes sözleşmesini imzalamaya, arka-

sından da ***Sevres*** Antlaşmasını bir tarafa bırakarak yeni bir barış antlaşması hazırlamaya zorunlu kılan güç ise, açıkça TBMM ile onun hükümeti ve orduları idi. Bu nedenlerle barış konferansına Türkiye'nin ve Türklerin asıl temsilcilerinin ***Ankara***'dan seçilip gönderilmesi gerekliydi.

İstanbul'dan Sadrazam Tevfik Paşadan Meclis Başkanlığına gelen 29 Ekim günlü yazı bu görüşe aykırı içerikteydi. "Milli Mücadeleden ayrı kalmayı düşünmediklerini" öne süren sadrazam, Osmanlı devlet ve milletinin başına daha büyük zararlar gelmemesi ve İslam dünyasının da bu yüzden "elem" duymaması için birlikte hareket etmeyi istiyor, ancak bunu TBMM hükümetinin İstanbul hükümetine uyması biçiminde görüyordu. Sonuç olarak Ankara hükümetinin bir temsilci seçip göndermesini diliyor, bu kabul edilmeyecek olursa kendi heyetlerinden Ziya Paşanın temsilci olarak yollanacağını da ekliyordu!

İstanbul, 29.X.1922

"Ankara Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına
Çok aceledir.

Konferansa Babıâli de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babıâli'nın daveti kabul etmemesi devletin altı asrı geçen zamandan beri kurulmuş ve korunmuş olan bütün İslam âleminin ilgili olduğu tarihi hüviyetini yıkmaya mahkûm etmek, Büyük Millet Meclisinin daveti kabul etmemesi ise cihanın özlediği ve beklediği sulhu akim bırakmaktır. Bu önemli sorumlulukları tabii olarak ne Babıâli, ne Büyük Millet Meclisi kabul ve yüklenebilir. Zaten Babıâli ile Büyük Millet Meclisi arasında gerçekten bir ikilik düşünülemeyeceği ve her türlü ısrar ve zorlamaya karşı Sevr Antlaşmasını tasdik etmemekte direnen ve karşılaşılan büyük zorlukları ortadan kaldırarak idari işlerin görülmesi ve işgalin tesirinin hafifletilmesi hususunda güçlükleri yenen ve bu arada başarılı olayın meydana gelmesi için elinden gelen hizmetleri yerine getiren heyetimiz, Hâkimiyeti Milliyeyi kuvvetlendirmek ve belgelendirmek suretiyle idare birliğini temin için müzakereye hazır olduğu halde, harbin sonuçlarının faydalı bir sulh ile siyasi semerelerini toplama devresinde milli mücadeleden ayrı kalmayı ve bu sebeple birlik halinde kazanılması mümkün olan vatanın yüksek menfaatlerinden bir cüzünün dahi kaybedilmesini asla kabul etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir anlaşmazlığı dahi uygun görmez. Hatta vatanın istilasına kesin olarak son vermek uğrunda ve Allah yolunda canlarını verircesine çalışanları nefislerine tercih eder.

Bu yönden, anlaşmazlık sebebiyle devlet ve milletin başına Allah saklasın büyük bir zarar getirmek ve maddi yardımlarına manevi yakınlıklarına sahip olduğumuz İslam âlemini elemler içine sokmaktan ise vatanın yüksek menfaatleri uğruna birliği temin etmek evvelce vacip ise bu-

gün farz (vazgeçilmez zorunluluk) olmuştur. Şu halde hem memleketin geleceği, vatanın müdafaai hukuku hakkında müzakerelerde bulunmak üzere Büyük Millet Meclisince tayin olunacak bir zatın özel talimat ile gönderilmesi özellikle temenni ve bu şık kabul buyurulmadığı takdirde heyetimizden Ziya Paşa hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi arzu olunur.

Sadrazam Tevfik"

Tevfik Paşanın bu sözleri, İstanbul'daki yönetimin kendini TBMM hükümetinin üstünde görmeyi sürdürdüğünü, onu yönlendirmeye çalıştığını göstermekteydi. Oysa Müttefiklerin açık çağrısı alınmadan önce Tevfik Paşa, M. Kemal'e yazdığı özel bir telgrafta, barış konferansında birlikte hareket edebilmek için bir temsilcinin "gizlice" İstanbul'a gönderilmesini istemişti. M. Kemal de verdiği yanıtta "Anayasa ile şekli ve niteliği belirlenmiş olan Türkiye devletinin, kuruluşundan bu yana Türkiye'nin" geleceğini yönlendirdiğini ve bundan yalnızca Büyük Millet Meclisinin sorumlu olduğunun bütün dünyaca anlaşıldığını belirterek açıkça "Türkiye devleti yalnız TBMM hükümeti tarafından temsil olunur" demişti (İ.M.K. İnal, **SS**, 1728).

M. Kemal'in 17 Ekimdeki bu yanıtı, Tevfik Paşanın öne sürdüğü gibi ona ulaşmamış da olsa görüş ve davranışlar aynı olduğuna göre, sorunu artık kesin olarak çözmek, bu iki başlılığa son vermek kaçınılmaz görünüyordu.

Tevfik Paşanın 29 Ekim günkü başvurusu Meclisin ertesi günkü oturumunda okunduğunda tepkilere yol açmıştı. Söz alan kimi üyeler İstanbul hükümetinin bu davranışlarının vatana ihanet olarak kabul edilip ona göre işlem yapılmasını, yani İstiklal Mahkemelerinde yargılanmalarını istemişlerdi. Bu arada Dr. Rıza Nur ve "78" arkadaşı verdikleri bir önerge ile de "Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğinin ve yeni Türkiye hükümetinin onun varisi bulunduğunun ve halifelik makamının kurtarılacağının" karar altına alınmasını dilemişlerdi. Buna karşın başta Alb. Selahattin ve Ziya Hurşit olmak üzere kimi üyeler padişahlığın kaldırılmaması gerektiğini savunmuşlardı. Bu arada R. Orbay ile Refet Bele de saltanatın kaldırılmasından yana olmadıklarını M. Kemal'e açıklamışlardı. Özellikle R. Bele, "Bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir yönetim biçimi olamaz" diye kesin tavrını sürdürmüştü.

Komisyonun vereceği karar beklenirken sorun, 31 Ekimde ***Müdafaa-i Hukuk Grubu***nda ele alınmıştı. Orada bir konuşma yapan M. Kemal saltanat sisteminin kaldırılmasının zorunlu olduğunu belirtmeye çalışmıştı. Ama onun bu konudaki ayrıntılı ve ilginç konuşması ertesi günkü Meclis toplantısında dinlenmişti. 1 Kasım oturumunda padişahlığın kaldırılıp kaldırılmaması sorunu uzun tartışmalara neden olurken, kürsüye çıkan M. Kemal halifeliğin İslam tarihinde ortaya çıkışı ve gelişmesinden örnekler vererek bu kurumun saltanattan ayrılabileceğini belirtmişti. Sonunda konuya ilişkin olarak verilen R. Nur, Hüseyin Avni ve arka-

daşlarının önergeleri, Anayasa, Dinişleri (Şeriat) ve Adalet komisyonlarına gönderilmişti.

Müfit Efendinin başkanlığında ortaklaşa toplanan komisyonda özellikle din adamı olan üyeler saltanat ile halifeliğin birbirinden ayrılamayacağını savunmuşlardı. Bu görüşün etkin olacağını sezinleyen M. Kemal ise, söz alıp önündeki kürsüye çıkmış ve Osmanoğulları ailesinin aslında ulusa ait olması gereken egemenliği kendi ailelerine özgü kıldıklarına işaretle şöyle devam etmişti:

"Şimdi de Türk ulusu... bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir olupbittidir. Söz konusu olan, ulusa egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun olmuş bitmiş bir gerçeği yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu kesinlikle yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine gerçek, kendi yöntemine göre saptanacaktır; ama belki birtakım kafalar kesilecektir!" (***Söylev***, II, 505).

Bu kuşkusuz bir gözdağı, bir tehdit idi. Ama TBMM'nin en belirgin özelliklerinden biri, bir "İhtilal Meclisi" olmasıydı ve "ihtilalde" bu tür konuşmalara rastlanılması pek yadırganacak bir şey değildi. Nitekim konuşma etkisini göstermişti. Ankara Milletvekili Mustafa Efendi, "Biz sorunu başka bakımdan ele almıştık, açıklamalarınızdan aydınlandık" diye konuyu şimdi "ulusal egemenliği etken kılma" diye ***Erzurum Kongresi***nden başlayarak savunulan ilke yönünden değerlendireceklerini belirtmişti.

Komisyon bu gelişmelerin ışığı altında saltanatla halifeliğin biribirinden ayrıldığını ve saltanatın kaldırıldığını belirten "2" maddelik bir yasa taslağı hazırlamıştı. Bunu Meclis Başkanlığına sunarken kaleme alınan metin ise, söz konusu yasanın bir gerekçesi olduğu kadar Tevfik Paşanın 29 Ekim günlü telgrafına da bir yanıt niteliği taşıyor ve aynı zamanda ***Lozan***'da savunulacak temel görüşü de içeriyordu (***BTTD***, 34, s. 14):

"Yüksek Başkanlığa,

Birkaç yüzyıldır saray ve Babıâlinin cehalet ve sefahati yüzünden devlet büyük felaketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe göçmüş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu ve gerçek sahibi olan TÜRK MİLLETİ Anadolu'da hem dış düşmanlarına karşı ayaklanmış, hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhinde harekete gelmiş olan saray ve Babıâli aleyhine mücadeleye atılarak Türkiye'de Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti ve ordularını kurarak dış düşmanlar, saray ve Babıâli ile fiilen ve silahla ve bilinen çok büyük güçlükler ve yokluklar içinde savaşa girişmiş, bugünkü kurtuluş gününe ulaşmıştır.

Türk milleti saray ve Babıâli'nin hiyanetini gördüğü zaman Anayasayı kabul ederek onun birinci maddesiyle egemenliği padişahtan alıp bizzat millet ve ikinci maddesiyle yürütme ve yasama kuvvetlerini kendi eline vermiştir. Yedinci madde ile de savaş ilanı ve barış gibi bütün egemenlik hukukunu milletin bünyesinde toplamıştır. Bu sebeple o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe göçüp yerine YENİ VE MİLLİ BİR TÜRKİYE DEVLETİ, yine o zamandan beri padişahlık kaldırılmış olup yerine TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ kurulmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet varlığını usulen koruyacak hiçbir yasal ve milli kuvvete ve milli korunmaya sahip olmayıp kaybolmuş bir gölge halindedir. Millet egemenlik, saray halkı ve etrafının sefaleti esası üzerine kurulmuş bir saltanat yerine asıl halk kitlesinin ve köylüsünün hukukunu koruyan ve mutluluğunu üstlenen BİR HALK HÜKÜMETİ İDARESİ KURMUŞ VE AÇIKLAMIŞTIR. Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla işbirliği etmiş olanların şimdi saltanat ve hilafet hukuku ve hanedan hukukundan söz açmalarını görmekle hayrette kalıyoruz. Tevfik Paşanın telgrafı kadar garip ve acayip ve olaylara aykırı bir belge tarihte nadir görülmüştür. Bu sebeple Türkiye Büyük Millet Meclisi aşağıdaki noktaları yayımlamaya ve ilan etmeye kara vermiştir..."

Komisyonun önerdiği yasa taslağı saltanat ve halifelik kurumlarının birbirinden ayrılmasını, Osmanlı saltanatının ***İstanbul***'un işgal edildiği 16 Mart 1920 gününden başlayarak sona erdiğini hükme bağlıyor, halifeliğe de Meclisçe Osmanlı ailesinden birisinin seçilmesini öngörüyordu:

"1) Anayasa ile Türkiye halkı, egemenlik hak ve yetkisini, gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevi kişiliğinde vazgeçilmesine, parçalanmasına olanak bulunmayan bir görev devri olmak üzere temsil etmeye ve eylemli olarak kullanmaya ve ulusal egemenliğe dayanmayan hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiğinden ötürü, Ulusal Ant sınırları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka hükümet şekli tanımaz. Dolayısıyla Türkiye halkı, kişisel egemenliğe dayanan İstanbul'daki hükümet biçimini, 16 Mart 1920'den başlayarak ve sonsuza dek tarihe geçmiş saymıştır.

2) Halifelik, Osmanoğulları hanedanına ait olup halifeliğe, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın bilim ve ahlak yönünden en makbul (erşed) ve en iyi olanı seçilir. Türkiye devleti halifelik makamının korunağıdır."

1 Kasım 1922'de Meclisteki görüşmelerden sonra açık oylamaya sunulan bu taslak, "Ben karşıyım" diye seslenen bir milletvekilinin olumsuz oyuna karşın kabul edilerek yasalaşmıştı. Karşı çıkış sesi de "Söz yok" diye susturulmuştu. M. Kemal'in deyimiyle "Osmanlı egemenliğinin çökme ve ortadan kalkma töreninin son evresi" böyle kapanmıştı.

B) VAHİDETTİN'İN YURTDIŞINA KAÇMASI VE ABDÜLMECİT'İN HALİFE SEÇİLMESİ

1) PADİŞAHIN İNGİLİZLERE SIĞINMASI

Saltanatın kaldırılması yasasının kabulünden sonra, bakanlar kurulu Başkanı Rauf Orbay'ın önerisi ile o günün bayram olarak kutlanması kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine ülkenin her yöresinde kutlama törenleri düzenlenmiş, "101" pare top atılmıştı.

Osmanlı saltanatı tarihe karışınca, o yönetimin son sadrazamı olarak tanınan Ahmet Tevfik Okday da 3 Kasımdaki bir mevlit töreninden sonra 4 Kasım 1922'de istifasını, kendisini bu göreve atamış olan padişaha sunmuştu. Ankara hükümetinin İstanbul'da temsilcisi olan Refet Bele, ertesi günü devlet kuruluşlarındaki üstgörev yetkililerini toplayarak "resmi işlere" son verilmesini istemiş, kendi karargâhını da sadaret dairesine taşımıştı.

Padişah Vahidettin'e gelince, R. Bele durumu kendisine açıklamış ve isterse halife olarak kalabileceğini bildirmişti. Fakat bu görüşmeden sızan haberler Vahidettin'in bunu kabul etmediği biçiminde olmuştu. 10 Kasıma rastlayan cuma günü İstanbul camilerinde okunan hutbelerin bazılarında VI. Mehmet olarak Vahidettin'in adı anılırken bazılarında da yalnızca "halife" sıfatıyla yetinilmişti. Aradan "6" gün geçince de padişah, İngilizlere sığınıp İstanbul'dan ve yurdundan kaçmayı yeğlemişti. 16 Kasım günü İngiliz Komutanı Harrington'a yazdığı mektup aynen şöyleydi (T. Bıyıklıoğlu, ***Atatürk Anadolu'da***, 49):

"Dersaadet (İstanbul) İşgal Orduları Başkomutanı General Harrington Cenaplarına,

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fahimesine iltica (yüce İngiliz devletine sığınıyor) ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahara (başka yere) naklimi talep ederim (isterim) efendim! 16 Teşrin-i Sani (Kasım 1922)

Halife-i Müslimin (Müslümanların Halifesi)
Mehmet Vahideddin"

Hayatını kurtarmak için yurtdışına götürülmesini dileyen Vahidettin'in isteği İngilizlerce olumlu karşılanmıştı. Ertesi 17 Kasım sabahı Yıldız Sarayının kullanılmayan Malta Kapısından çıkan Vahidettin, kendisini orada bekleyen Harrington'un hazırlattığı otomobillere binerek Dolmabahçe rıhtımına inmiş ve oradan açıkta demirlemiş olan ***Malaya*** Zırhlısına götürülmüştü. Yanında oğlu Ertuğrul, Başmabeyinci Ömer Yaver, Esvapçıbaşı İbrahim, Berberbaşı Mahmut, Tütüncübaşı Şükrü Beylerle, İkinci ve Üçüncü Musahip Cevher ve Hayrettin Ağalarla "3" hizmetçi bulunuyordu. Yolcularını alan ***Malaya*** Zırhlısı hemen hareketle ***İstanbul***'dan ayrılmıştı.

Vahidettin önce İngilizlerin bir tür sürgün yeri olarak kullandıkları ***Malta***'ya götürülmüştü. Mondros Mütarekesinden başlayarak İngiliz

yanlısı bir siyasa izlemiş olmasından ötürü İngilizlerin ve Arapların kendisinin yeniden saltanat ve halifeliğe kavuşmasında yardımcı olacaklarını düşünmüştü. Nitekim bir süre sonra Şerif Hüseyin'den bir çağrı alarak ***Mekke***'ye geçmişti. Orada bir bildiri yayımlayarak saltanat ile halifeliğin biribirinden ayrılmasının doğru olmadığını savunmuştu. Ancak bu bildiri beklediği tepkiyi doğurmamıştı. Bunun üzerine İtalya'ya dönüp ***San Remo***'ya yerleşmiş ve 1926'da orada ölmüştür.

2) ABDÜLMECİT'İN HALİFE SEÇİLMESİ

Saltanatın kaldırılmasına ilişkin 1 Kasım günlü yasa, Vahidettin'in halifelik sanını üzerinden almamıştı. O da İngilizlere sığınırken bu sandan yararlanmak istemişti. Ancak yabancılara sığınan bir halifeliğe neler yapacağı ya da yapmaya kalkışacağı çok önemli bir sorun olarak belirmişti. Bu olasılık düşünüldüğünden söz konusu yasada halifenin Osmanlı ailesinden layık ve yetkin olan kişinin seçileceğini belirten bir hükme yer verilmişti. Ne var ki bunun uygulanabilmesi için halifelik makamının boş olduğunun saptanması gerekiyordu.

Vahidettin'in kaçtığı ***Ankara***'ya bildirildiğinde sorun TBMM'nin 18 Kasım günkü oturumunda gündeme getirilmişti. Öncelikle Şeriye Bakanı Konya Milletvekili Vehbi Efendinin halifeliğin boş olduğu, o yere layık birisi seçildiğinde onu halife olarak tanımanın (bi'at) gerekli olduğuna ilişkin fetvası okunmuştu. Halife seçimine gidilmede yolu açan bu fetvada sorun, "2" soru halinde ortaya getirilmişti (**SS**, 1745):

"Müslümanların İmamı olan Zeyd (simgesel bir ad), düşmanın, bütün Müslümanlar aleyhinde yok olmaya neden olacak ağır önerilerini, bir zorunluluk olmadan kabul ederek, İslam hukukunu savunmaktan aczini gösterir ve Müslümanların dinin gerekli kıldığı savunmalarında düşmana uyarak Müslümanların zarar görmelerine ve baş eğmelerine yol açacak hareketlere doğrudan doğruya girişir ve karışıklık doğuracak hareketlere devam edip ısrar ederse ve bundan sonra da yabancıların koruması altına sığınarak, halifelik makamını terk edip kaçmakla halifelikten eylemli olarak vazgeçtiği şer'an münhal olur mu?

Yanıt: – Olur!

*Bu suretle İslam hukukunu ve yararlarını korumak için halifelik makamına layık bir zata, ilgililer ve iş sahipleri tarafından **'bi'at'** olunmak gerekli (vacip) olur mu?*

– Olur!"

Vehbi Efendinin bu fetvası üzerine boş kabul edilen halifelik için seçime geçilmişti. Ad okunarak yapılan oylama sonucunda da Sultan Abdülaziz'in oğlu ve Vahidettin'in tahta çıkışından sonra hanedanın en yaşlı erkek evladı olarak veliaht sayılan Abdülmecit, "148" oyla halife seçilmişti. Ancak o da 3 Mart 1924'e kadar bu görevi sürdürebilecek ve saltanattan sonra halifelik de tarihe karışacaktı.

C) LOZAN BARIŞ KONFERANSI

Saltanatın kaldırılması ile ***İstanbul***'da bir hükümet de kalmadığından barış konferansında Türkiye'yi yalnızca Ankara TBMM hükümetinin temsil etmesi sağlanmıştı. Bu nedenle bakanlar kurulu hemen 3 Kasım toplantısında ***Lozan***'a gönderilecek heyeti saptamış, Meclisin onayına sunmuştu. Heyet başkanı olarak Dışişleri Bakanlığına birkaç gün önce atanmış olan İsmet İnönü seçilmişti. Müttefiklerin çağrısı alındığında M. Kemal, konferansa Batı Cephesi Komutanlığından sonra ***Mudanya*** görüşmelerinde başarılı olan İnönü'yü göndermeyi tasarlamıştı. Bu nedenle Y. Kemal Tengirşenk 24 Ekimde Dışişleri Bakanlığından istifa etmiş yerine İ. İnönü getirilmişti. Bakanlar kurulunca Türk delegasyonu şöyle saptanmıştı:

İsmet İnönü	(Dışişleri Bakanı)	Başdelege
Dr. Rıza Nur	(Sağlık Bakanı)	İkinci Delege
Hasan Saka	(Eski İktisat Bakanı)	Delege

Ayrıca çok geniş bir danışmanlar grubu oluşturulmuştu. Bunlar arasında milletvekillerinden Celal Bayar, Zekâi Apaydın, Lemi Saltık ve Zülfü Tigrel, Dışişlerinden Münir Ertegün ile Hikmet Bayur ve Kur. Yarb. Tevfik Bıyıklıoğlu, Prof. Tahir Taner, Şükrü Kaya, Fuat Ağralı ve daha birçok uzman bulunuyordu.

BMM kısa bir görüşmeden sonra hükümetin önerdiği listeyi onaylamıştı. Bunun üzerine söz alan İnönü, konferansta savunacakları ana ilkelere ilişkin olarak şunları söylemişti:

"Arkadaşlar, yüksek heyetinizin güvenini kazanarak barış konferansına heyetimiz gidiyor. Heyetimizin Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları, şimdiye kadar cihanca bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri milli istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki, Millimisak ile açıklanmıştır. Binaenaleyh Millimisak ve yüksek heyetinizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket hattımızın esasını teşkil eder. Millimisak ile yapılmış anlaşmalar çerçevesinde hukukumuzu savunacağız. Ümit ediyoruz ki, hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki isteklerimizi kolaylıkla açıklamaya muvaffak olacağız. İnşallah barış konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok insaflı ve çok ileri olduğuna tanık olur. Heyetimiz için yüksek Meclisin daimi yardımları ilahi kararın belirmesine vesile olacaktır.."

Söz alan milletvekilleri de barış antlaşmasında yer alacak olan konulara ilişkin görüş ve dileklerini belirterek Türk heyetine ayrıntılı bir "talimat" vermeye, yol göstermeye çalışmışlardı. Bu konuşmalarda özellikle sınırlar, tam bağımsızlık ve Ermenistan sorunu üzerinde durulmuştu. ***Ege Adaları*** ile ***Rodos*** ve ***12 Ada***nın Türkiye'ye bırakılması istenirken, kimi üyeler ***Kıbrıs***'ın da geri verilmesini dilemişlerdi. ***Batı Trakya*** için halkoylamasına başvurulması gerektiği hatırlatılırken ***Ulusal Ant*** sınırları içinde olan ***Musul***'un anavatandan ayrılmamasının sağlanması

da dile getirilmişti. ***Ermenistan*** diye bir sorun bulunmadığı belirtilmiş, kapitülasyonların kesinkes kaldırılmasının kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştı. Erzurum Milletvekili Durak, bunu şöyle dile getirmişti:

"Bütün Avrupa'ya, cihana ilan ediyorum ki Türkiye'de atık ***kapitülasyonlar*** *gibi öyle birtakım entrika vesaitelere boyun eğecek tek bir kişi yoktur. Türklerin ulusal emelleri vardır. Ulusal emellere aykırı bir şeyi kesinlikle kabul etmeyeceklerdir."*

Mersin Milletvekili İsmail Safa ise tüm istekleri şu tümceyle özetlemişti: *"Biz, borçsuz, azınlıksız, bağımsızlığı tamam, sınırlarında ezilen (mazlum) ve zincir sesi olmayan bir vatan istiyoruz ve buna layık bir barış antlaşması istiyoruz"* (Cengiz Kürşad, ***BTTD***, 34, s. 12-32).

1) KONFERANS ÇALIŞMALARI

Lozan Konferansı çağrıda öngörüldüğü gibi 13 Kasımda değil, bir hafta gecikmeyle 20 Kasım 1922'de başlamıştı. ***Mont Benon*** gazinosunda düzenlenen toplantıyı ev sahibi olarak açan İsviçre Konfederasyonu Başkanı Haab konuşmasında, konferansın "yakındoğu anlaşmazlıklarına son verecek bir barış" toplantısı olduğunu vurgulayarak şunları söylemişti:

"Türk-Yunan savaşı, 10 yıldan beri Avrupa'yı ve Asya'nın bir kısmını harap eden ve kötü sonuçları gelecek kuşaklar üzerinde, gerek yenenlerde, gerekse yenilenlerde etkisini gösteren dehşet verici bir facianın son perdesidir."

Konferansa Türkiye ile birlikte "8" devlet görüşmeci olarak çağrılmıştı. Ama bunların dışında Boğazlar ya da ticaret sorunları ele alındığında toplantılara katılacak bazı devletler saptanmıştı. ABD de kendi isteğiyle "gözlemci" olarak Lozan'da bulunmayı yeğlemişti. Böylece konferans süresince "5" grup temsilci oluşmuştu:

1) Çağrı yapan devletler: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya.

2) Tüm görüşmelere çağrılan devletler: Türkiye, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya).

3) Gözlemci: ABD.

4) Boğazlar statüsü için çağrılan Karadeniz'e kıyısı olan devletler: Sovyet Rusya, Bulgaristan.

5) Ticaret ve yerleşme sözleşmelerine katılmak için çağrılanlar: Belçika, Portekiz.

Mondros'tan başlayarak Türkiye barışı konusunda Müttefikler adına hareket eden İngiltere, Lozan'da da aynı rolü sürdürmek istediğinden Lord Curzon başkanlığında geniş bir delegasyonla gelmişti. Açılışta da İsviçre başkanından sonra ilk sözü Curzon almış ve temsilcilerin hepsi "aynı uzlaştırıcı ruh" ile çalışacak olurlarsa amaca varmanın kolaylaşacağını söylemişti. Bunun üzerine kendisinin asıl taraflardan biri

olduğu inancıyla ısrarla konuşmak isteyen İnönü, Türkiye'nin yıllardır çektiği sıkıntıları dile getirmiş ve "Bu dakikada bile hâlâ bir milyondan fazla masum Türkün Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında evsiz, ekmeksiz serseri dolaştıklarını" anımsatarak, "Efendiler, çok ıstırap çektik, çok kan akıttık... Bütün uygar uluslar gibi özgürlük ve bağımsızlık istiyoruz" diye temel soruna dikkatleri çekmişti.

Asıl barış görüşmelerine 21 Kasımda ***Ouchy*** Şatosu Otelinin büyük salonunda başlanmıştı. İngiltere, Fransa ve İtalya konferansı istedikleri gibi yönlendirmek için çalışmalara ilişkin bazı esaslar saptamışlardı. Curzon, başkanlığı üstlenmiş, Fransız delegesi Massigly de genel sekreterliğe getirilmişti. Sorunların "3" ayrı komisyonda görüşülmesi öngörülmüştü. Birinci komisyon ülke ve sınırlar konularını görüşecekti. Vatandaşlık ve azınlık sorunları ile Boğazlar rejimi de bu komisyonda ele alınacaktı. İkinci komisyon Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejim, kapitülasyonlar, ayrıcalıklar sorunlarını görüşecekti. Üçüncü komisyon da ekonomik ve parasal işler, bu arada Osmanlı borçları konularıyla görevlendirilmişti. Ancak her "3" komisyonun başkanlıkları sırasıyla İngiltere, İtalya ve Fransa'ya verilmişti. Görüşmeler başladığında İnönü, komisyon başkanlıklarından birinin Türkiye'ye verilmesini, genel sekretere bir Türk yardımcı atanmasını istemiş, ama bunlar reddedilmişti. Yalnızca yazı işleri komitesinde Türk heyetinden Reşit Saffet Atabinen'e de görev verilmişti. Bütün bunlar görüşmelerin oldukça sert ve güç geçeceğini gösteriyordu.

Gerçekte de Lozan barış görüşmeleri uzunca bir kesintiye de uğrayarak çetin tartışmalarla geçti ve ancak "8" ay sonra tamamlanabildi. Çünkü yalnızca Türk-Yunan sayvaşının sonuçları, yenenle yenilen arasındaki sorunlar değil, Müttefiklerin yüzyıllardır Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde etmiş oldukları ayrıcalıkların geleceği, onların Ortadoğudaki çıkarları ve bir imparatorluğun tarihe gömülüşünün meydana çıkardığı sorunlar ele alınmıştı. Çağdaş bir gözlemcinin belirttiği gibi "Türkler konferansa galip olarak geldiler. Fakat Türk-Yunan sorunu tamamıyla ikinci planda bir nitelik taşıyordu. Konu, aslında Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerin çözülmesine ve düzenlenmesine ilişkindi. ***Doğu sorunu***, baştan aşağı konferansın çalışması içine alınmıştı. Türkiye'nin ***Trakya*** ve ***Irak***'ta sınırlarını saptamak, ***Boğazlar***'da uygulanacak yeni yöntemin esasını kararlaştırmak, ***kapitülasyonların*** kaldırılmasını açıkça konuşup anlaşmak, gerek ırk, gerekse mezhep azınlıklarının borçlarını imparatorluktan ayrılan ülkelere paylaştırmak ve sonuçta Türkiye'nin bütün Avrupa ile ilişkilerini düzenlemek, gerçekten de çözümü zor bir sorun niteliğindeydi."

Bu genel görünüm içinde Lozan Konferansı "2" döneme ayrılmaktadır: 21 Kasım 1922'den başlayıp 4 Şubat 1923'e kadar süren ilk dönem; 2,5 ayı aşkın bir bunalım ve kesintiden sonra 23 Nisan 1923'te yeniden başlayan ve 24 Temmuz 1923'te noktalanan ikinci dönem.

Komisyonlarda sırasıyla Yunanistan, Suriye ve Irak'la olan sınırlar,

adalar, Boğazlar sorunu, azınlık hakları, kapitülasyonlar, Osmanlı Genel Borçları ***(Düyun-i Umumiye)*** ve savaş tazminatı konuları ele alınmıştı. Bunların hepsinde de sert tartışmalar başgöstermişti. Yunanistan adına konferansa katılan Başbakan Venizelos, Curzon'un da desteğini yanında ve arkasında bulunca 'Türk batmakta, ölmekte olan bir ulustur, Yunan ulusu ise doğan, parlayan bir ulustur" yollu eski demeçlerini andırır bir tavır içine girmişti. Anadolu'da bozguna uğratılıp sürülen yenilmiş bir devletin değil de zafer kazanmış bir ülkenin temsilcisi gibi hareket ediyordu. İngiltere de ***Mondros*** ateşkes anlaşmasından sonra işgal etmiş olduğu ve ***Ulusal Ant*** sınırları içinde bulunan ***Musul*** yöresini elinden çıkarmamaya kararlı görünüyordu. Türkiye, haklı olarak Yunanlıların yaptıkları yıkım ve yakımın karşılığının ödenmesini dilemişti. Bunun için Yunanistan'dan "4" milyon altın tutarında savaş tazminatı istemişti. Buna karşılık, Müttefikler de, ordularının Türkiye'deki işgal harcamaları olarak "50" milyon altın, ayrıca kendi vatandaşlarının uğradıkları zararlar diye de "15" milyon tazminat istemek gibi görülmemiş bir yola sapıyorlardı. İtirazlarla karşılaşınca da kendilerince "50" milyonu, "30"a indirmişlerdi. Sonuçta Müttefiklerin söz konusu tazminat isteklerinden vazgeçmeleri karşılığında, Almanya ve Avusturya hükümetlerinin Birinci Dünya Savaşı sonunda onlara teslim etmiş oldukları Türk altınlarının ve İngiltere'ye sipariş edilen Türk gemileri için 1914'te ödenmiş olan paranın geri verilmesinden vazgeçilerek bir uyuşmaya varılabilmişti.

Ancak ***adalar, Musul, kapitülasyonlar*** ve ayrıcalıklar ile Yunanistan'ın ödemesi istenen savaş tazminatı konularında bir anlaşma sağlanamamıştı. Bunun üzerine "3" Müttefik devletin temsilcileri kendi aralarında hazırlamış oldukları bir antlaşma metnini ve ona ekli "7" protokolü, 31 Ocak 1923'te Türk delegasyonuna vermişler ve bunun tümüyle kabul ya da reddedilmesini istemişlerdi. Böyle bir metnin kabul edilmesine olanak görmeyen Türk delegasyonu, 4 Şubatta buna ilişkin itirazlarını açıklamıştı. Ne var ki, yönlendiriciliğin ötesinde "dikte ettirici" tavrını sürdürmek isteyen Curzon, Türk temsilcisi İnönü'ye dönerek şunları söylemişti:

"Türkiye'nin imzalayacağı en iyi antlaşma budur. Eğer imza etmezse Türkiye düşünsün... Asya'nın görünmez derinliğinde kaybolur."

İnönü'nün yanıtı özlü bir kararlılığın belirtisi olmuştu:

"Memleketimi esarete mahkûm eden bir belgeye imza koyamam."

Oturum kapandıktan sonra Türkiye'yi bir olup bitti karşısında bırakmak isteyen Curzon, o akşam ***Lozan***'dan ayrılmış ve böylece görüşmeler kendiliğinden kesilmişti. Bunun üzerine Türk heyeti de yurda dönmüştü.

20 Şubatta ***Ankara***'ya gelen İ. İnönü bakanlar kurulunda gerekli açıklamaları yapıp yeni talimat istemişti. Ancak sorun Büyük Millet Meclisinde görüşülürken sert tartışmalar ve eleştirilerle karşılaşılmıştı. Kimi milletvekilleri, özellikle İkinci Gruptan olanlar Türk heyetini ve

başkanının ***Ulusal Anda*** uymamak, ona ihanet etmekle suçlamaya kadar varmışlardı. 20-24 Şubatta yapılan görüşmelerdeki suçlamalar M. Kemal'in araya girip delegasyonun Meclise karşı değil, hükümete sorumlu olduğunu belirtmesiyle önlenebilmişti.

Öte yandan "3" Müttefik, Türkiye'nin 4 Şubatta yapmış olduğu itirazlara 29 Şubatta yanıt vermek suretiyle konferansın yeniden açılmasına gidecek yolda ilk adımı atmışlardı. Türk tarafı da karşı önerilerini 8 Mart 1923'te bildirince, görüşmelerin ikinci döneminin açılması kararlaştırılmıştı.

23 Nisan 1923'te ***Lozan***'da görüşmelere yeniden başlandığında İngiltere temsilcisi Curzon'un yerini Sir Horace Rambold almıştı. Fransa'yı ise Türkiye sorununu yakından bilen Gnl. Pellé temsil etmeye başlamıştı. Bununla birlikte bu kez de ekonomik ve mali konularda güçlükler başgöstermişti. Özellikle Yunanistan'dan istenen savaş tazminatı konusundaki görüş ayrılıkları, konferansı yeni bir bunalıma doğru sürüklerken, İ. İnönü ile Bakanlar Kurulu Başkanı R. Orbay'ın aralarının açılmasına da neden olmuştu. Bu sorun Yunanistan'ın tazminat karşılığında ***Karaağaç***'ı Türkiye'ye bırakması biçiminde bir çözüme bağlanmıştı. Bunun dışında ***Musul*** ve Türk-Irak sınırının saptanmasında İngiltere ile bir uyuşma sağlanamamıştı. Sonunda o sorunun ileride çözülmek üzere ertelenmesi formülü kabul edilmiş ve konferans görüşmeleri bitirilmişti.

Son biçimini alan antlaşma, 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştı.

2) BARIŞ ANTLAŞMASI VE EKLERİ

Lozan Antlaşması tek bir metin olmayıp esas antlaşma ile ona ekli "17" ayrı protokol ya da sözleşmeden oluşmaktadır. Esas barış antlaşmasındaki maddelere bağımlı olarak açıklayıcı nitelik taşıyan bu ekler arasında, Boğazlar rejimine, Trakya sınırının saptanmasına, oturma (ikamet) ve yargı yetkisine, Türk ve Rum nüfusların değiştirilmesine ilişkin sözleşmelerle, Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilmiş olan ayrıcalıklara, azınlıklara, genel affa ilişkin protokol ve açıklamalar bulunmaktadır.

Esas antlaşma "143" madde olarak oluşturulmuştu ve "4" bölüm halinde düzenlenmişti:

1) Siyasal içerikli maddeler (1-45): Toprak, uyrukluk ve azınlıkların korunması,

2) Mali konulara ilişkin hükümler (45-63),

3) Ekonomik hükümler (64-100),

4) Ulaşım ve sağlık sorunları (101-143).

Antlaşmada çözümü ileriye bırakılan ***"Musul"*** sorunu, Türk-Irak sınırının saptanması olarak anılmış ve şöyle belirtilmişti:

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır '9' ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir.

Sınır çizgisi konusunda alınacak karara değin, Türkiye ve Büyük Britanya hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı toprakların bugünkü durumunda herhangi bir değişiklik ortaya koyacak nitelikte askersel ya da başka türlü bir eylemde bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler" (mad. 3).

Lozan Antlaşmasının başlıca hükümleri şöyle özetlenebilir:

a) ***Sınırlar:*** Trakya'daki Türkiye-Yunanistan sınırı ***Karağaç*** istasyonu Türkiye'de kalmak koşuluyla ***Meriç*** Irmağının "talvek"i olarak saptanmıştı. Çanakkale Boğazı açığındaki ***İmroz, Bozcaada*** ve ***Tavşan*** Adaları dışındaki adalar Yunanistan'a bırakılıyordu. Aslında Yunanistan bu adaları daha önce Balkan Savaşı sonunda ele geçirmişti. Ancak Lozan Antlaşması hükümlerine göre (mad. 14 ve Ek. 15, mad. 4) Yunan kıtaları ***İmroz*** ve ***Bozcaada***'dan çekildikten sonra, bu adalarda yerli halkın da yönetimde söz sahibi olacakları bir özel yerel yönetim sistemi uygulanacaktı. Ayrıca, Yunanistan'a bırakılan ***Midilli, Sakız, Sisam*** ve ***Nikarya*** Adalarında "barışı korumak" amacıyla, hiçbir "deniz üssü ve istihkâm" kurulmayacaktı (mad. 13.bk. Ek.5).

İtalyanların 1911-1912 savaşında işgal ettikleri ancak ***Ouchi*** Antlaşmasıyla geri vermeleri gereken ***Rodos*** ve ***12 Ada*** ile ***Meis*** Adaları onlara bırakılıyordu (mad. 15).

Bunun gibi, İngilizlerin 1878'de Osmanlılara yardım etmek için, özel bir anlaşma ile askeri işgal altına aldıkları ve Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdikten sonra 1914'te kendi topraklarına kattıklarını ilan ettikleri ***Kıbrıs*** Adası İngiltere'ye bırakılıyordu. Ancak adadaki Türkler, antlaşmanın yürürlüğe girmesini izleyen "2" yıl içerisinde Türk vatandaşlığını kabul edebilecek ve oradan ayrılacaklardı (mad. 20-21). Başka bir madde ile de ***Mısır***'ın İngiliz yönetimine geçmiş olduğu kabul ediliyordu.

Suriye ile sınır, Fransa ile imzalanmış olan 20 Ekim 1921 günlü ***Ankara Antlaşması***na göre düzenlenmiş olan sınır kabul edilmişti. ***İskenderun*** ve ***Antakya***'da kalan Türklerin kültürlerini korumaları konusunda da söz konusu antlaşmadaki hükümlere uyulacaktı.

Kafkas sınırı ise, 16 Mart 1921 ***Moskova Antlaşması*** ile düzenlenmiş olduğundan ***Lozan***'da söz konusu olmamıştı.

b) ***Çanakkale ve İstanbul Boğazları:*** Antlaşmanın 23. maddesine göre, Boğazlarda barış ve savaş dönemlerinde, denizden ve havadan serbestçe geçiş esası kabul olunmuştu. Bu maddeye ek olarak imzalanan protokole göre, Boğazlardan geçişi denetlemek üzere, bir Tük üyenin başkanlığında, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırbistan devletleri üyelerinden oluşan uluslararası bir komisyon kurulacaktı. ABD de eğer isterse bu komisyonda üye bulundurabilecekti. Gerek ***İstanbul***, gerekse ***Çanakkale Boğazı-***

nın iki yakasında belirli bir bölge askerlikten arındırılacaktı. Türkiye, ***İstanbul***'un korunması amacıyla bu bölgede "12.000" kişilik bir kuvvet bulundurabilecekti. Boğazlar için konulmuş olan bu hükümler, Türk delegelerinin zorunluk karşısında kabul ettikleri maddelerdi. Aslında bunlar Türkiye'nin egemenlik hakkını gölgeleyecek nitelikte idiler. Fakat Türkiye Cumhuriyeti, Boğazların tam ve biricik egemen gücü olmak için ***Lozan***'dan sonra elinden gelen çabayı sarf etmiş, nihayet 20 Temmuz 1936'da imzalanan ***Montreux Sözleşmesi*** ile, Boğazlar'daki komisyon ve kontrol sistemine son verilerek ***İstanbul*** ve ***Çanakkale Boğazları***nın, belirli koşullar içinde uluslararası geçişe serbest olmakla beraber dilediği şekilde tahkim etmek hakkını kazanmıştır.

c) ***Kapitülasyonların Kaldırılması:*** Antlaşmanın 28. maddesi ile, bunu imzalayan devletler, Türkiye'nin ***kapitülasyonları*** bütünüyle kaldırmasını kabul ediyorlardı:

"Antlaşmayı yapan yüksek taraflar, Türkiye'de kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak, kabul ettiklerini açıklarlar."

Ancak, yeni Türk adliyesini düzenlemek için, birkaç yabancı uzman, "5" yıl süreyle Türkiye'de görev alacaklardı. Bununla birlikte bu uzmanların önerilerini Türk hükümeti kabul etmek zorunda değildi; uzmanlar, birer danışman olarak görev yapacaklardı.

ç) ***Azınlıkların Korunması:*** Lozan Antlaşmasının 37-44. maddeleri ile Türkiye'de yaşayan azınlıklara bazı haklar tanınmakta idi. Ancak bu maddelerin hiçbirinde Rum Patrikhanesinden ve onun azınlık oluşturan Rumların temsilcisi veya koruyucusu olduğundan söz edilmemektedir. 40. maddeye göre, "Türkiye içindeki Müslüman olmayan azınlıklar hukuken ve fiilen Türk tebası gibi muamele göreceklerdi. Bunlar, masraflarını kendileri vermek şartıyla her türlü hayır kurumları, dini ve sosyal müesseseler ve her tür okullar kurabileceklerdi. Bunların yönetim ve denetimlerinde kendilerine Türk tebasına verilen haklar tanınacak, okullarda kendi dillerinde öğretim yaptırabileceklerdi." Azınlıkların kişisel hukuklarında veya aile hayatlarında onların kendi görenek ve gelenekleri göz önüne alınacak, bunlar azınlık temsilcilerinin de katılacağı bir karma komisyonda düzenlenecekti. Anlaşmazlık çıktığında ***Milletler Cemiyeti*** arabuluculuk yapacaktı.

d) ***Patrikhane:*** Lozan barış görüşmelerinde Fener Patrikhanesinin Türkiye'den çıkartılması gerektiği de dile getirilmişti. Fakat varılan nokta, ***Patrikhane***nin ***Ekumen*** (evrensel) olmaktan çıkması ve herhangi bir siyasal görev ya da rol üstlenmeden, yeni Türkiye'nin dinsel kurumları arasında yer alması idi. Ancak, görüşmelerde belirtilen ve benimsenen bu görüşe, antlaşma metninde ve eklerinde somut bir madde olarak yer verilmemişti.

e) ***Türk ve Rum Ahalinin Değiştirilmesi:*** Lozan Antlaşmasına ek olarak imzalanan 6 numaralı protokole göre, Türkiye'de yaşayan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerden büyük bir kısmı karşılıklı olarak

değiştirilecekti. Yalnızca "2" grup bu hükmün dışında bırakılmıştı. ***İmroz, Bozcaada*** ve ***İstanbul***'da bulunan Rumlarla, ***Batı Trakya***'da ***(Gümülcüne, Selânik)*** yaşayan Türkler değiştirilmeyerek yerlerinde kalacaklardı. Böylece 1 Mayıs 1923'ten başlayarak Batı Anadolu'da bulunan Rumlarla Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinde, ***Teselya*** ve ***Makedonya***'da yaşayan Türkler karşılıklı olarak vatanlarını değiştirdiler.

Batı Trakya Türkleri ile ***İstanbul*** Rumlarının değişim dışı tutulmaları o tarihlerde her iki devletin de siyasetine uygun idi. Türkiye, Batı Trakya'da çoğunluğu oluşturan Türkler dolayısıyla oraya bir Türk vatanı gözüyle bakıyor, Yunanistan ise ***İstanbul***'da Rumca konuşan bir kısım halk bulunduğunu öne sürerek ***İstanbul***'un bir Rum kenti, eski Bizansın başkenti olduğunu ileri sürüyordu.

Lozan Antlaşması, "4" yıl süren ulusal bir savaşımdan sonra Osmanlı İmparatorluğu yerine bağımsız yeni bir devletin kurulduğunun başta Birinci Dünya Savaşı galipleri olmak üzere Avrupa, Amerika ve Asya kıtasının güçlü devletlerince onaylandığını gösteren uluslararası bir belgeydi. Kurtuluş Savaşının siyasal hedeflerini içeren ***Ulusal Ant***taki hükümlerin günün koşulları içinde büyük oranda gerçekleştirildiğini de kanıtlıyordu. Türkleri Avrupa'dan çıkarmak diye özetlenen yüzyıllık Avrupa siyasası, ***Lozan***'da iflas etmişti. Anadolu'yu da paylaşmayı içeren ***Sevres*** Antlaşması da bir propaganda aracı olma niteliğini tümüyle yitirmişti. ***Lozan***'ın özelliği ve önemine ilişkin en iyi değerlendirmelerden biri, Anadolu'daki ulusal direnişe başlangıçta hiç de olumlu bir gözle bakmayan ünlü İngiliz tarihçisi A. Toynbbe'nin şu sözlerinde belirmektedir:

*"Hemen hemen her konudaki Türk ulusal istekleri, **Lozan**'da Müttefikler tarafından kabul edilmiştir. Ve dünya, tarihte eşi olmayan bir olayla karşılaşmıştır: Yenilmiş, parçalanmış bir ulusun, bu harabe içinden ayağa kalkması ve dünyanın en büyük ulusları ile, tam eşit koşullar içinde karşı karşıya gelmesi ve Büyük Savaşın bu galiplerini dize getirerek her isteğini kabul ettirmesi şaşılacak bir şeydi"* (***Türkiye***, 139).

Konferansa gözlemci olarak katılan ABD temsilcisi M. Crew de görüşmeler sona yaklaştığında, "Konferansın mutlu sonuna geldik. Elde edilen sonuçlar pek büyüktür. Doğudaki büyük güçlükler çözüldü... ABD elde edilen sonucu alkışlar" demişti.

Alkışlanacak bu sonuca ulaşmakta TBMM'nin, onun hükümetinin, İnönü'nün deyimiyle "her dar zamanda Hızır gibi yetişen" M. Kemal'in ve "kulağı az işiten, fakat her şeyi iyi hesaplayan, inatçı devlet adamı ve asker" İsmet İnönü'nün ortak çabaları etken olmuştu. Antlaşmayı imzaladıktan sonra İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmada, barış konferansını bir "sınav"a benzeten İnönü, başarının sırrını da şöyle açıklamıştı: *"Yaşamaya yetecek güçte olduğumuzu belirtmeye gitmiştik... Kuvvetli durumdaydık. Reddediyoruz dediğimiz zaman ulusun da reddedeceğini biliyorduk."*

TBMM barışa kavuşmayı ve antlaşmayı, genel olarak olumlu karşı-

lamakla birlikte, bu sonuç, adalar, ***Musul*** ve savaş tazminatı yönlerinden kimi üyelerin eleştirilerine de uğramıştı. 23 Ağustos 1923'te Meclis "14" olumsuza karşı, "213" oyla Lozan Antlaşmasını onaylamıştı. Fakat ilgili öteki devletlerin onaylamaları geciktiğinden, antlaşma ancak 6 Ağustos 1924'te tümüyle yürürlüğe girebilmişti. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların çoğu kısa sürede yürürlükten kaldırıldığı, unutulduğu halde ***Lozan***, geçerliliğini eskisi gibi korumakta ve bu yönüyle de ayrıcalık taşımaktadır.

XIV) YENİ TÜRKİYE'YE YENİ BAŞKENT VE YENİ REJİM

A) TÜRKİYE DEVLETİNİN YÖNETİM YERİ ANKARA'DIR

Lozan Konferansı görüşmelerinin kesildiği dönemde 1 Nisanda yeni seçimlere gidilmesi kararı alınmış ve böylece "ihtilal Meclisi" gibi çalışan Türkiye Büyük Millet Meclisinin "birinci" dönemi sona ermişti. Öte yandan bakanlar kurulu içerisinde beliren görüş ayrılıkları yüzünden Rauf Orbay, 4 Ağustosta istifa etmişti. 14 Ağustosta Mecliste yapılan seçimlerde Bakanlar Kurulu Başkanlığına Fethi Okyar getirilmiş, İsmet İnönü de Dışişleri Bakanlığı görevini korumuştu.

Lozan Antlaşmasının başlıca devletlerce onaylanıp geçerlilik kazanması üzerine ***İstanbul***'daki Anlaşma Devletlerinin birlikleri, 2 Ekim 1923'te oradan ayrılmışlardı. Bununla 13 Kasım 1918'de denetim biçiminde başlayan, ama 16 Mart 1920'de doğrudan doğruya işgale dönüşen yabancı silahların gölgesi ve baskısı altında yaşanan günler de sona ermişti. Şükrü Naili Gökberk komutasındaki Türk birlikleri 6 Ekim 1923'te ***İstanbul***'a girmiş ve halkın coşkun gösterileriyle karşılanmıştı. ***İstanbul*** kurtarılmıştı.

Ama bu sevinç, bir sorunu da yanında getirmişti. Bizanstan bu yana devletlere, "başkentlik" yapan ***İstanbul***, artık TBMM hükümeti yönetimine geçtiğine göre, bu yeni Türkiye devletinin yönetim merkezinin de oraya taşınması gerekmez miydi? Başka bir deyişle, yeni devletin başkenti neresiydi ve neresi olması gerekirdi? ***Ankara***'da kurulan devleti tanıdıklarını Lozan Antlaşmasını imzalayarak kanıtlamış olan yabancılar da Türkiye'nin başkenti konusuyla ilgilendiklerini gizlemiyorlardı. Onun için sorunun geciktirilmeden çözülmesi gerekirdi.

Ankara 27 Aralık 1919'dan başlayarak Türk ulusal hareketinin yönlendirildiği merkez olmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, yani yeni devlet orada kurulmuştu. Bu yönüyle gerçekte yeni devletin başkenti olmuştu. "3.5" yıl süren bu işlevden yoksun bırakılması kolay değildi. Asıl önemlisi yeni devlete yeni başkent gerekirdi. Bunu yasa ile belirlemek aşamasına gelinmişti. Bu görevi de İnönü üstlenmiş ve 9

Eklinde arkadaşlarıyla birlikte bunu içeren bir yasa önerisinde bulunmuştu. Tek maddelik bu öneri, Meclisin 13 Ekim 1923 günkü oturumunda görüşülmüş ve büyük çoğunlukla kabul edilmişti. Yasa haline gelen bu tek maddelik ve tek tümcelik öneride şöyle deniliyordu: ***"Türkiye Devletinin yönetim yeri (makarr-ı idaresi) Ankara şehridir."***

B) YENİ REJİMİN ADI: CUMHURİYET

Yeni devletin yeni başkenti saptandıktan sonra sıra yürürlükte olan yeni rejimin siyasal rejimler içindeki adının belirlenmesine gelmişti. Aslında bu bir ad verme töreni demekti.

"Cumhuriyet" kavramı terim olarak daha ***Yeni Osmanlılar*** döneminde Türk düşün yaşamına girmişti. Ama başta Namık Kemal olmak üzere o dönemin ilerici aydınları cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu için geçerli olmayan, hatta tehlikeli bir rejim olarak değerlendirmişlerdi. ***Jön Türkler***de de belirgin bir cumhuriyetçilik ortaya çıkmamıştı. Hep imparatorlukla birlikte, saltanatı ve halifeliği kurtarma düşüncesi ön planda tutulmuştu. Bu yolda uygulamaya konulamayan, gelip geçici bir düşünce sınırlarını aşmayan ilk hareket Birinci Dünya Savaşı yıllarında belirmişti. O yılların ünlü Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa, 1917 sonlarında Enver Paşanın ***cumhuriyet*** kurmak istediğinden söz etmişti. M. Kemal Atatürk'ün yaverliğini yapan ve onun o yıllara ilişkin ***"Hatıra Defteri"*** yayımlayan Şükrü Tezer'in aktardığına göre, İ. Hakkı, Enver Paşanın bu düşüncesinden söz açtığında M. Kemal, başa kimin geçeceğini sormuştu. Hakkı Paşa buna, "Sen, ben ve mesela Enver" diye yanıt vermişti (Agy, 131 vd.).

Enver Paşanın böyle bir girişimde bulunup bulunmadığı tartışılabilir; İ. Hakkı'nın sözleri de bir "nabız yoklama" olarak değerlendirilebilir. Çünkü gerçek olan o kuşak içerisinde M. Kemal'in cumhuriyetçi düşünceler beslediğidir. Daha ***Erzurum Kongresi***nde söyledikleri bunu göstermektedir. M. Kemal, kongre toplanmadan önce yaptığı bir konuşmada, *"Muhakkak ki varolan hükümet biçimi, ülkenin refah, mutluluk ve gelişmesine yeterli gelmeyecektir. Başka bir hükümet biçimi arayıp bulmamız gerektiği kanısındayım"* diyerek Türkiye için yeni bir siyasal rejime geçmenin zorunlu olduğunu belirtmişti. Bunu izleyen günlerde ise rejim olarak neyi yeğlediğini M. Müfit Kansu'ya şöyle yazdırtmıştı: *"Zaferden sonra hükümet şekli cumhuriyet olacaktır"* (Kansu, I, 131).

Anadolu'daki uyanışı ve gelişmeleri çok yakından izleyen İngiliz haberalma örgütlerinin Erzurum'dan sonra Sıvas Kongresi ile bir "Anadolu Cumhuriyeti" kurulmasından kuşku duydukları, verdikleri raporlardan açıkça anlaşılmaktadır. Örneğin, Yüksek Komiser Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği 17 Eylül günlü raporda Sıvas Kongresini bir cumhuriyet girişimine benzeterek, 1908 ***Jön Türk*** hareketiyle karşılaştırmıştı (Şimşir, ***İBA***, I, No. 39).

22 Eylül 1919 tarihli ***The Times*** gazetesi Sıvas Kongresinden "Sıvas'taki Anadolu Cumhuriyeti" diye söz etmektedir. Bütün bu belgeleri düzenleyenler, Anadolu'daki ulusal direnişin cumhuriyete dönüşeceğini sezmiş bulunuyorlardı. Nitekim aynı tarihlerde İstanbul'daki kimi Osmanlı yöneticilerinin de Mustafa Kemal'in cumhuriyeti getireceğinden kaygı duydukları görülmektedir. Sözgelimi son Osmanlı sadrazamlarından Ali Rıza Paşa, bir söyleşi sırasında Mustafa Kemal'i Ahmet İzzet Paşaya çekiştirirken "Cumhuriyet yapacaklar, Cumhuriyet!" diye bağırmaktan kendini alamamıştı.

M. Kemal'in kafasında ve gönlünde yatan cumhuriyet, yalnız saltanat yönetiminde görevli olanları değil, TBMM içinde kimi çevreleri, hatta bazı ünlü komutanları da tedirgin eden, kuşkulandıran sakıncalı ya da en azından yararlı olmayan bir kavram, bir rejim olarak görülüyordu. Özellikle din işleriyle uğraşan milletvekilleri buna tepki gösteriyorlardı. Hele Mecliste ***Müdafaa-i Hukuk Grubu***nun oluşmasından ve onun ileriye dönük bir programı açıklamasından sonra bu tepki daha da artmıştı. Kutsal sanılan şeriata dayalı düzeni korumak için ***Muhafaza-i Mukaddesat*** adlı bir birlik de kurmuşlardı. Bunlar "Amaç, halifelik ve padişahlık hukukunu korumak, ülke ve İslam dünyasının şimdiki ve gelecekteki hayatı için çok büyük karışıklıkları ve sakıncaları getirecek olan cumhuriyet şeklinden kesinlikle sakınmak" istiyorlardı. Kaldı ki Karabekir gibi ulusal direnişi örgütleyip destekleyen "Doğu Fatihi" bir komutan bile, böyle bir grup kurduğu ve ***cumhuriyet***e gitmek istediği için açıkça M. Kemal'i suçlamıştı.

Oysa 23 Nisan 1920'den beri ***Ankara***'da uygulanan rejim, bir saltanat ya da meşrutiyet olmayıp ulusal egemenliğe ve ulusal Meclisin üstünlüğüne dayanan bir ***"cumhuriyet"*** demekti. Ancak ülkenin ve ulusun kurtuluşu, ***Ulusal Ant***'ta öngörülen ilkelerin gerçekleştirilmesinin esas olduğu dönemde ***"cumhuriyet"*** adı açıkça belirtilerek bir rejim tartışmasına yol açmak istenilmemişti. Bu M. Kemal'in "uygulama aşamasına gelinceye kadar" girişilecek hareketi, öngörülen düzenlemeyi "ulusal bir sır" olarak saklama biçiminde özetlediği yönteminin de bir gereği idi.

Lozan Konferansı görüşmelerinin ikinci döneminin başlayacağı ve barış antlaşmasının yapılacağı anlaşıldığında ortam yeni girişimler için oluşmuş demekti.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi dağıldıktan (16 Nisan 1923) sonra yeni Meclis toplanıncaya kadar yetiştirilmek üzere bir anayasa tasarısı hazırlanmasına karar verilmişti. "Hükümet-i milliyemizin niteliği cumhuriyet olduğu halde, onu kati olarak ifade ve ilan etmemek bir zaaf teşkil ettiğinden" ilk fırsatta cumhuriyeti ilan etmek zorunlu görünüyordu.

Mustafa Kemal, yapılan anayasa değişikliğinin cumhuriyetin kurulmasına yönelik olduğunu, 27 Eylül 1923 tarihinde ***Neue Freie Presse*** muhabirine verdiği bir demeçte şöyle açıklıyordu:

"Yeni Türkiye Esas Teşkilat *Kanununun ilk maddelerini size tekrar edeceğim. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme kudreti, yasama salahiyeti milletin yegâne hakiki temsilcisi olan meclisle belirmiş ve toplanmıştır. Bu iki kelimeyi bir kelimede hulasa etmek kabildir: Cumhuriyet."*

Öte yandan ekimin ilk günlerinde ülke yönetiminin cumhuriyet olacağı konusundaki haberler gazetelerde yer almaya başlamıştı. Büyük Millet Meclisinde Anayasa Komisyonu Başkanı olarak görev yapan Yunus Nadi, 8 Ekim 1923 tarihli ***Yeni Gün*** gazetesinde "Cumhuriyet idaremiz açıklanacak ve yakında ilan olunacaktır" haberini veriyordu.

1) CUMHURİYETİN İLANI

Tam o günlerde kabine üyelerinin seçimi konusunda Meclisteki başlayan çekişmeler ve doğan bunalım, M. Kemal'e, yeni devletin adı olan cumhuriyetin artık açıkça belirtilmesi zamanının geldiği kanısını vermişti. Başbakan Fethi Okyar, aynı zamanda kendisinin üstlenmiş olduğu İçişleri Bakanlığını 24 Ekimde bırakınca bunalım daha da artmıştı. Ertesi günü toplanan ***Halk Partisi*** grubu, Rauf Orbay'ı Meclis İkinci Başkanlığına, Sabit Sağıroğlu'nu da İçişleri Bakanlığına aday göstermişti. Ancak bu öneriler sorunu çözememişti. Çünkü Sağıroğlu ikinci gruptan biri olarak tanınıyordu ve aday gösterilmeler kendilerinin yokluğunda yapılmıştı. 26 Ekimde Çankaya'da M. Kemal'in başkanlığında yapılan bir bakanlar kurulu toplantısında Fethi Okyar'la birlikte öteki bakanların da çekilmeleri ve yeniden seçilecek olsalar bile görev kabul etmemeleri kararına varılmıştı. Ancak görevin niteliği gereği Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak istifa dışında tutulmuştu.

Bu karar gereği Fethi Okyar kabinesi 27 Ekimde istifasını vermişti. Bunun üzerine çeşitli gruplar kendilerine göre bir kabine oluşturabilmek amacıyla yoğun bir çaba içine girmişlerdi. M. Kemal ise 28 Ekim akşamı bazı bakan ve milletvekillerini Çankaya'daki evine akşam yemeğine çağırmıştı. İsmet İnönü, Kâzım Özalp, Fethi Okyar, Ruşen Eşref Ünaydın, Fuat Bulca, Kemalettin Sami ve Halit Karsıalan'dan oluşan grupla yemek yenirken M. Kemal kararını açıklamıştı: *"Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz!"* Hazır bulunanlarca karar olumlu karşılanmış ve hemen izlenecek yolun saptanmasına girişilmişti. Konuklar gittikten sonra İnönü ile M. Kemal bu amaçla Anayasada yapılması gereken değişikliklere ilişkin bir yasa tasarısı da hazırlamışlardı.

29 Ekim 1923 Pazartesi sabahı saat "10.00"da toplanan ***Halk Partisi Grubu***nda bakanlar kurulu seçimleri sorunu ele alınmış, ancak bir sonuca ulaşılamamıştı. Bu sırada Kemalettin Sami'nin, sorunun Genel Başkan olarak M. Kemal tarafından çözülmesini dileyen önergesi kabul edilmiş ve gruba gelen M. Kemal kendisine bir saat süre tanınmasını dilemişti. Bir önceki gece düşünülen çerçevede gelişen bu olaylardan son-

ra Meclisteki odasına milletvekillerini çağırıp onlara durumu ve hazırlanan yasa tasarısını açıklayan M. Kemal sorunu çözmüştü artık.

Grup toplantısı yeniden başladığında kürsüye çıkan M. Kemal gerekli açıklamaları yaptıktan sonra değişikliğe ilişkin önergesini sunmuştu. Sonraki görüşmeleri M. Kemal'in özetlemesinden izlemek daha uygun olur:

Sabit Sağıroğlu (Erzincan)– Böylece hükümet kurma yöntemini benimsiyorum. Ancak, Anayasanın değiştirilmesi önerisi ile bugünkü bunalım giderilemez. Biz şimdi bir bakanlar kurulu başkanı seçelim. Anayasanın değiştirilmesini sonra düşünürüz.

Hâzım Tepeyran (Niğde)– Anayasayı biz yapabilir miyiz? Sanırım yapamayız. Yetkimiz varsa bu, partide olmaz. Partide görüşüldükten sonra açık oturumda kimse söz söyleyemiyor. Ulusun varlığı ile ilgili yasalara burada kesin bir biçim verilmesinden yana değilim. Bu gibi yasalar açık oturumda ve serbestçe görüşülmeli. Her şeyden önce hükümet bunalımını çözelim.

Yunus Nadi (Hâzım Beyi yanıtlayarak)– Her ülke ilk kez Anayasa yaparken bu iş için bir kurucu meclis kurmuştur. Bizde ise bu gibi işlerde ayrıca kurucu meclis kurulacağı açıkça belirtilmemiştir. Bizde her zaman bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden önceki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu yolda yürümüştür. Buna yetkimiz vardır. Duraksamayalım.

Vehbi Bolak (Balıkesir)– Şimdiye değin görüşüldüğünü duyduğumuz Anayasadan bizim bir bilgimiz yoktur. Gerçekte gazetelerde gördük. Bu yeter mi? Onun için, biz önce bunu, bir bütün olarak görüşmek üzere sonraya bırakıp bunalımı giderelim.

Halil Türkmen– Anayasayı değiştirmeye ve yeniden yapmaya yetkimiz vardır. Ama, bu değişiklikler gerçekten yurdumuzun ve ulusumuzun mutluluğunu sağlar mı? Bunu söylemek gerekir. Bunu, hukukçu, hukuk bilgini olan arkadaşlarımız gelsinler, açıklasınlar. Açıklama yapılmadıkça bunun, hemen çözümlenmesinden yana değilim.

Üyelerden biri– Anayasa öyle bir çırpıda değiştirilemez.

Hamdullah Suphi Tanrıöver (İstanbul)– Dört yıl önce, ayrı ayrı seçimlerin kötülüğünü söylemiştim. Bugün de yine o zamanki durum ortaya çıktı. Gazi Paşanın önerisine gelince, bu yeni değildir. Dört yıl önce yapılan bir yasaya daha açık bir biçim verilmektedir. Durum da bu olduğuna göre, buna karşı söz söyleyecekler gelsin, düşüncelerini söylesinler. Ama, uzun uzadıya beklemeye zamanımız yoktur.

Ragıp (Kütahya)– Yasaların en iyisi olaylardan ve gereksemeden doğanıdır. Gerekseme ise ortadadır. Anayasa tamamlanmalıdır, açıklığa kavuşturulmalıdır. Önerinin hemen görüşülmesine geçelim.

Adalet Bakanı Seyit Bey– Önerilen tasarı yeni bir şey değildir. Yürürlükteki Anayasanın açıklanıp saptanmasıdır. Yasaları gerekseme yapar, kuramlar yapmaz. Zaman ve olaylar her şeye etkendir. Gelişim ku-

rah, değişmez, kesin bir kuraldır. Önerilen tasarıda bir yenilik yoktur. Anayasayı daha belirli ve açık bir duruma getirirsek, kuşkusuz ulusumuzun ve yurdumuzun yararına daha uygun iş görmüş oluruz.

Abidin Bey (Manisa)– (Seyit Beyin görüşüne yanıt olarak) Önce hükümet bunalımını giderelim.

Eyüp Sabri Hayırlıoğlu (Konya)– Biz Gazi Paşa Hazretlerini yargıcı yaptık. 'Bizim, Anayasayı değiştirmeye yetkimiz yok' demek, türeye aykırı bir Meclis olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin Anayasayı değiştirme yetkisi apaçıktır. Hükümetimizin biçimi kesinlikle cumhuriyet olacaktır.

Bundan sonra ***İsmet İnönü*** söz alarak şu yolda bir konuşma yapmıştı:

"Parti başkanının önerisini kabule kesin gerekseme vardır. Bütün dünya bizim, bir hükümet biçimi görüştüğümüzü biliyor. Bu görüşmelerimizi bir sonuca bağlamamak, güçsüzlüğü ve düzensizliği sürdürmekten başka bir şey değildir. Daha önce geçen bir olayı anlatayım. Avrupa siyasa adamları bu konuda beni uyardılar: 'Devletinizin başkanı yoktur. Şimdiki başkanınız, Meclis başkanıdır. Demek ki siz, ayrı bir başkan bekliyorsunuz' dediler. Avrupa düşüncesi işte budur. Oysa biz böyle düşünmüyoruz. Ulus, egemenliğine ve yazgısına kendisi el koymuştur. Öyle ise, bunu yasa ile belirtmekten neye çekiniyoruz? Cumhurbaşkanı olmadan, başbakan seçme önerisi yasadışı olur. Bunda kuşkuya yer yoktur. Başbakanı yasal olarak seçebilmek için Gazi Paşa Hazretlerinin önerisinin yasalaşması gerekir. Genel güçsüzlüğün sürdürülmesi doğru değildir. Partinin, bütün ulusa karşı yüklendiği sorumluluğun gereklerine göre iş yapması zorunludur."

İsmet Paşadan sonra, Abdurrahman Şeref Bey yaptığı konuşmada şunları söylemişti:

"Hükümet biçimlerini birer birer saymak gereksizdir. Egemenlik sınırsız ve koşulsuz ulusundur, kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad kimilerine hoş gelmezmiş, varsın gelmesin!"

Bundan sonra Yusuf Kemal, öneriyi kabul etmenin gerekli olduğunu belirten uzun bilgiler vermiş, sonra, "Bunun hemen yasalaşması için gerekli işlemin yapılmasını öneririm" demişti.

Abdullah Azmi Efendinin, "Bu iş çok önemlidir. Bu konu yeterince görüşülmedi, daha görüşülsün!" diye bağırmasına karşın, görüşmenin yeterliği kabul olunmuştu. Ondan sonra önerinin tümü ve arkasından maddeleri birer birer okunarak görüşülüp kabul edilmişti.

Grup toplantısından sonra saat "18.00"de Büyük Millet Meclisi toplantısına geçilmişti. Anayasada değişikliği öngören önerge hemen Anayasa komisyonuna gönderilmiş ve orada benimsenerek "öncelik ve ivedilikle" görüşülmesi isteğiyle genel kurula sunulmuştu. Komisyon Başkanı Yunus Nadi'nin kısa bir açıklamasından sonra, tartışma gereği duyulmaksızın maddelerin oylamasına geçilmişti. Bununla Anayasanın bi-

rinci maddesi sonuna ***"Türkiye devletinin hükümet şekli cumhuriyettir"*** hükmü ekleniyor, diğer birkaç maddesinde de değişiklikler yapılıyordu. Milletvekillerinin "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleri ve alkışları arasında oylama yapılırken saatler "20.30"u gösteriyordu. Cumhuriyetin ilanı kararına birkaç üye çekimser kalarak katılmamış, katılan "158" üyenin tümü olumlu oy vermişti.

2) CUMHURBAŞKANI SEÇİMİ

Anayasada değişiklik yoluyla rejimin adı belirlendikten sonra cumhurbaşkanı seçimine geçilmişti. Oturuma başkanlık eden İsmet Eker, "15" dakikada biten oylama sonucunu "20.45"te şöyle açıklamıştı:

"Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı seçimi için yapılan oylamaya yüz elli sekiz kişi katılmış ve cumhurbaşkanlığına, yüz elli sekiz üye, oybirliği ile Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir."

Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanlığına seçilmesi, Türk Kurtuluş Savaşındaki önderliğinin dışında ***"cumhuriyet"***'in ad babası olmasının da bir sonucu idi. Teşekkür için söz aldığında yeni bir döneme girildiğini ve geleceğe güvenini şöyle belirtmişti:

"Son yıllarda ulusumuzun eylemli olarak gösterdiği yetenek, kendi hakkında kötü sanıda bulunanların ne kadar incelemeden uzak, görünüşe önem veren insanlar olduğunu pek güzel kanıtladı. Ulusumuz kendisinde bulunan nitelikleri ve değeri, hükümetin yeni adıyla uygarlık dünyasına çok daha kolay gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünyada işgal ettiği yere layık olduğunu eserleriyle kanıtlayacaktır... Türkiye Cumhuriyeti, mutlu, başarılı ve muzaffer olacaktır!"

Kurtuluş Savaşının yurdu işgalden kurtarmaya ve ulusal bağımsızlığı sağlamaya yönelik silahlı savaş dönemi bitmiş, imparatorluğun çöküşünden yeni bir devlet çıkarılmıştı. ***Türkiye Cumhuriyeti*** adı verilmekle de yeniliği belirtilen bu devletin gerçekten de mutlu, başarılı ve muzaffer olabilmesi için toplum ve ekonomi yaşamındaki savaşımları da kazanması ve devrimlerle oluşumunu tamamlaması gerekiyordu.

EKLER

EK 1

MEBUSLAR MECLİSİNDE GRUP PROGRAMI VE ULUSAL ANT İLKELERİ OLARAK M. KEMAL'DEN RAUF ORBAY'A GÖNDERİLEN METİN (Bugünkü anlatımla)

Harbiye Bakanı...
Çok aceledir.
Mutlaka SALİH Bey tarafından açılacaktır.
RAUF Beyefendiye,

1) Osmanlı devleti ile Anlaşma Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihli silahbırakma anlaşmasının imzalanması sırasında, sınırlarımız içinde kalan memleketlerin bütünü, her noktada İslam çoğunluğu barındırmaktadır. Bu bütünlük Osmanlı memleketlerini oluşturur ve eylemli olarak ya da hükme dayalı hiçbir nedenle ayrılık kabul etmez bölünmez bir bütündür.

2) Osmanlı memleketleri içinde oturan bütün Müslüman topluluklar, birbirlerine karşı saygı ve özverilik duyguları ile dolu olup etnik ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarını gözetip onlara uyan öz kardeştirler.

3) Arap ülkelerinin bağımsız olarak kazanacağı şekli ve varlıklarının koşullarını saptama hakkı Arap kavmine aittir. Doğu sınırımızda bulunan Müslümanların oturduğu Üç Liva (elviye-i selase) ile Batı Trakya'nın bizim barış antlaşmasına ertelenen geleceği, buralardaki halkın serbestçe belirtecekleri ulusal iradeleri ile çözülmelidir.

4) Osmanlı memleketlerinin ekonomi yönünden varlığını sürdürmesine ve gelişme olanaklarına zarar veren maddeler kabul olunamaz.

5) Osmanlı memleketleri içindeki Müslüman olmayan azınlıkların hukuku sağlanacaktır. Bu hukuk, barış konferansının yenen ve yenilen bütün devletlere uyguladığı maddelerden daha az olmayacaktır. Daha fazla haklar ve güvence verilmesi, ülkenin yönetim birliğini bozacak; azınlığın çoğunluğa herhangi bir biçimde üstünlüğünü ve buyurganlığını içermeyecek ve böyle bir sonuç doğurmayacak dereceler içinde kabul olunur. Ve bu fazla maddelerin İslam halk için Balkan hükümetlerinde de uygulanması gereklidir.

6) Adil ve insancıl koşulları içeren genel barışın ve uluslararası anlaşmazlıkların meydana çıkmasını önleyecek biçimde Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)nin kurulması, insanlığın kurtuluşu ve dünyanın güveni adına istediğimiz bir önlemdir. Dışta asla genişleme ve başka yerleri ele geçirme emelleri beslemeyen Osmanlı devleti, kendisini Milletler Cemiyetinin doğal üyesi sayar. Yüzyılın gerekleri çerçevesinde ilerleme ve gelişme yolundaki çalışmaları kolaylaştırmak amacıyla sömürgecilik emeli beslemeyen ve milliyetler esasını gözeten herhangi bir devletin yardımını memnunlukla karşılarız. Herhalde iç ve dış bağımsızlığımız eylemli olarak ve hukuk yönünden korunacak ve yardım eden devleti seçme ve yardım ilişkilerini saptama hakkı Ulusal Meclise ait olacaktır.

7) İslam halifeliğinin durağı ve saltanatın başkenti ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan İstanbul'un bağımsızlığının ve güvenliğinin dokunulmazlığı ve koruma altında bulundurulması koşuluyla Boğazlar savaş ve barış dönemlerinde açık bulundurulacaktır.

8) Savaş sorumluluğunu üstlenen ve Anayasa (Kanun-i Esasi) hükümlerine uymayan ve onu yürürlükten alıkoyan kabineler hakkında yasal soruşturma yapılması kesin isteğimizdir.

21.I.1920

Harbiye Bakanlığı Başyaveri SALİH Beye,
Hemen iletilmesi rica olunur.

RAUF Beyefendiye,
Grup programının İSMET Bey tarafından yazılan biçimini sunuyorum. Bunda daha ziyade açıklık getirildi sanıyorum. Selam!

Mustafa Kemal

(ATATÜRK Özel Arşivi. ATASE.)

EK 2

ANKARA'DA OLAĞANÜSTÜ BİR MECLİSİN TOPLANACAĞINA İLİŞKİN YÖNERGE

İLLERE, BAĞIMSIZ SANCAKLARA VE KOLORDU KOMUTANLARINA

Devlet başkentinin de İtilaf Devletlerince resmi olarak işgali; yasama, yargılama ve yürütme gücünden meydana gelen ulusal devlet gücünü kırmış ve Millet Meclisi, bu durum karşısında görev yapamayacağını hükümete resmi olarak bildirerek dağılmıştır. Şu duruma göre devlet başkentinin dokunulmazlığını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplantıya çağrılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bunun için, aşağıda bildirilen yönerge gereğince, seçimlerin yapılmasını iyilik ve yurtseverliğinizden beklerim:

1) Ankara'da, olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.

2) Bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine uyacaklardır.

3) Seçimde, sancaklar seçim bölgesi olacaktır.

4) Her sancaktan beş üye seçilecektir.

5) Her sancakta, ilçelerden gelecek ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaai Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarından ve il yönetim kurulu ile il merkezlerindeki belediye meclisinden ve il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden meydana gelecek bir kurulca belli günde ve bir oturumda seçim yapılacaktır.

6) Meclis üyeliğine, her parti, dernek ve toplulukça aday gösterilebileceği gibi, her kişinin de bu kutsal savaşa edimli olarak katılması için bağımsız adaylığını istediği yerden koymaya hakkı vardır.

7) Seçimlere her yerin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçimin doğru ve yolunda yapılmasından sorumlu olacaktır.

8) Seçim, gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacak; oyları kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardır.

9) Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imza edecekleri, ya da kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç tane tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkolunarak, öteki iki taneden biri seçilen kişiye verilecek, biri de Meclise gönderilecektir.

10) Meclis üyeliğine seçilenlerin alacakları ödenek, daha sonra Meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak uygun görecekleri tutarlar üzerinden, bölge yönetimince sağlanacaktır.

11) Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilerek üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.

12) Bu telin varış saati bildirilecektir.

Ekleme: Kolordu Komutanlarına, İllere, Bağımsız Sancaklara bildirilmiştir.

19 Mart 1920

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

(Söylev, 305 vd.)

EK 3

KUVAYİMİLLİYE ÖNDERLERİNİN İDAM CEZASINA ÇARPTIRILDIKLARINA İLİŞKİN PADİŞAH BUYRUĞU

Dosya Tasnifi
Harbiye-Dîvân-ı Harb
Dosya No: 70

HARBİYE NEZÂRETİ
Adliye-i Askeriye Dairesi
Şube:
Adet: 705

Mehmed Vahidüddin

Kuvayımilliyye adı altında çıkarttıkları fitne ve fesat, Anayasaya aykırı olarak halktan zorla para toplamak, asker almak, bunun aksine hareket edenlere işkence ve eziyet ederek şehirleri yakıp yıkmaya kalkışmak suretiyle içgüvenliği bozanların tertipçisi ve teşvikçisi oldukları iddiasıyla haklarında dava açılan, Üçüncü Ordu Müfettişliğinden alınarak askerlik mesleğinden çıkartılmış bulunan Selanikli Mustafa Kemal Efendi, eski Yirmiyedinci Fırka Kumandanı Miralaylıktan emekli İstanbullu Kara Vasıf Bey, eski Yirminci Kolordu Kumandanı Mirliva Salacaklı Fuat Paşa ile eski Vaşington elçisi ve Ankara Milletvekili Midillili Alfred Rüstem ve Sıhhıye eski Müdürü İstanbullu Doktor Adnan Beyle, Üniversite Batı Edebiyatı eski öğretmeni İstanbullu Hâlide Edip Hanımın, ayrıntıları 11 Mayıs 1920 tarihli ve 20 numaralı karar tutanağında yazılı olduğu üzere, Mülkiye Ceza Kanununun 45. maddesinin 1. fıkrası delaletiyle 55. maddesinin 4. fıkrası ve 56. maddesi uyarınca, sahip oldukları askeri ve mülki rütbe ve nişanlarla, her türlü resmi ünvanlarının kaldırılmasına ve idamlarına, halen firarda bulunmaları dolayısıyla kanun hükümleri gereğince mallarının haczedilerek, usulüne göre idare ettirilmesine dair İstanbul Bir Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından gıyaben verilen hüküm ve karar, ele geçirildiklerinde tekrar yargılanmak üzere tasdik edilmiştir.

Bu Padişah Buyruğunu yürütmeye Harbiye Nazırı görevlidir.
24 Mayıs 1920

Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı Vekili
Damat Ferit

(AİAB)

EK 4

ÇERKEZ ETHEM VE KARDEŞLERİYLE AYAKLANMAYA KATILANLAR HAKKINDA ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİNCE VERİLEN KARAR

(TBMM Arşivi, İstiklal Mahkemesi T-2, Dosya 27-4)

Karar No: 573

Ayrıntıları sonradan düzenlenecek belgede geniş olarak açıklanacağı şekilde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini devirerek milletin isteğine aykırı olarak bir hükümet kurmaya çalışma suçundan zanlı, künyeleri yukarıda geniş olarak yazılı zanlılardan eski Kuvveyiseyyare Komutanı Ethem ve kardeşi Tevfik ve keza kardeşi Saruhan (Manisa) Milletvekili Reşit ve adı geçen Kuvveyiseyyareden İzmirli Yüzbaşı Ethem, Jandarma Yüzbaşısı Sami, Kurmay Yüzbaşı Halil, Kütahya polis memurlarından Artin, Kuvveyiseyyare Müfreze Komutanlarından Manyaslı Şevket ve Çerkez Ahmet Ağa ve Yedek Subay Reşat, eski Kütahya Mıntıka Komutanı Binbaşı Abdullah ve sivil Kaymakamlardan Ömer Lütfü'nün silahlı olarak hükümeti devirmek suçunu işleyerek düşman tarafına kaçtıkları anlaşıldığından, tümünün gıyaplarında idamlarına ve taşınamayan mallarının hükümet tarafından haciz ve idaresine, gizli komünist partisi teşkili suretiyle yine hükümet devirmek suçunu işleme teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat Milletvekili Nazım Beyin müebbet tevkifi olan 12 Nisan 1921 tarihinden; Veteriner Binbaşı Hacıoğlu Salih'in müebbet tevkifi olan Ocak 1921 tarihinden ve Basın ve İstihbarat Müdüriyeti memurlarından Ziynetullah Nuşirevan'ın müebbet tevkifi olan Genel Ceza Kanununun 46'ncı maddesinin aracılığıyla Vatana Hıyanet Kanununun ikinci maddesi uyarınca on beşer sene küreğe konmalarına ve Salih'in askerlik mesleğinden atılmasına ve yurtdışında bulunan Şerif Manatof'un keza gıyabında 15 sene müddetle küreğe konmasına, sözle ve yazıyla vatana hıyanet suçunu işleyip 23 Ocak 1921 tarihinden beri tutuklu ve Yenidünya Gazetesi yazarı Nizamettin ve 15 Ocak 1921 tarihinden beri tutuklu Behram Lütfü ve 8 Ocak tarihinden beri tutuklu Mustafa Nuri, Abdülkadir, Hilmi ve Ahmet'in beşer, Behram Lütfü, Mustafa Nuri'nin üçer, Nizamettin'in sekiz sene müddetle Vatana Hıyanet Kanununun üçüncü maddesine uyarak küreğe konmalarına ve Veteriner Yüzbaşı Efgan ile Kenan'ın gizli cemiyete girmeleri suçundan dolayı askerlik mesleğinden atılmaları ile tutuklu kaldıkları süre yeterli görülerek serbest bırakılmalarına ve milli gayenin elde edilmesine kadar hükümetin uygun göreceği bir yerde oturmalarına, Yenidünya Gazetesinin sahibi ve başyazarı Arif Oruç'un keza kaldığı süre yeterli görülerek, hükümetin uygun göreceği bir yerde oturmasına ve diğer zanlı Bursa Milletvekili Şeyh Servet ve Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey ile Kadı Ferit, Kâtip Nuri, Kemalettin,

Hüsnü, Vahit, Hizmetçi Mehmet, Halit, Mustafa, Şükrü ve Sıtkı, Hüseyin, Nedim, Bahattin, Hoca Fevzi, Kâzım, Osman, Zeki ve Cemal'in sorumsuzluklarına ve eski Kuvveyiseyyare erlerinden Hayri'nin beraatine, Nazım Beyin Kayseri hapishanesinde ve diğerlerinden Salih'in Kırşehir, Ziynetullah'ın Niğde, Abdülkadir'in Çankırı, Bakkal Ahmet'in Bolu, Hilmi'nin Yozgat, Nizamettin'in Diyarbakır hapishanelerinde cezalarının çektirilmesine ve bu kararın Ankara Komutanlığı ile Savcılığına, Kayseri, Kırşehir, Niğde, Çankırı, Bolu, Yozgat, Diyarbakır savcılıklarına tebliğine, Arif Oruç ve Nizamettin hakkında çoğunlukla, diğerleri hakkında oybirliği ile karar verildi. 9 Mayıs 1921

İmzalar
İhsan, Kılıç Ali, İsmail

EK 5

LOZAN ANTLAŞMASININ ADALARA İLİŞKİN HÜKÜMLERİ

Madde 12– İmroz ve Bozca Adaları ile Tavşan Adaları dışında, Doğu Akdeniz Adaları ve özellikle Limni, Semendirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları üzerinde Yunan egemenliğine ilişkin 17/30 Mayıs 1913 günlü Londra Antlaşmasının beşinci ve 1/14 Kasım 1913 günkü Atina Antlaşmasının on beşinci maddeleri hükümleri uyarınca 13 Şubat 1914 günkü Londra Konferansında alınıp 13 Şubat 1914 günü Yunan hükümetine bildirilen karar, işbu antlaşmanın İtalya'nın egemenliği altına konulan ve on beşinci maddede yazılı olan adalara ilişkin hükümleri saklı kalmak koşulu ile, doğrulanmıştır. Asya kıyısından üç milden az uzaklıkta bulunan adalar, işbu antlaşmada tersine hüküm olmadıkça, Türkiye egemenliği altında kalacaktır.

Madde 13– Barışın korunmasını sağlamak amacı ile, Yunan hükümeti, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarında aşağıdaki önlemlere saygı göstermeyi yükümlenir:

Birincisi: Bu adalarda hiçbir deniz üssü ve hiçbir istihkâm kurulmayacaktır.

İkincisi: Yunan savaş uçakları ve öteki hava araçlarının Anadolu kıyısındaki topraklar üzerinde uçması yasaklanacaktır.

Buna karşılık, Türkiye hükümeti de savaş uçaklarının ve öteki hava araçlarının sözü geçen adalar üzerinde uçmasını yasaklayacaktır.

Üçüncüsü: Söz konusu adalarda Yunan Silahlı Kuvvetleri, silah altına alınıp yerinde eğitilebilecek olan normal askersel birlikle ve tüm Yunanistan topraklarındaki jandarma ve polis sayısı ile orantılı olacak, bir jandarma ve polis örgütü ile sınırlı kalacaktır.

Madde 14– Türkiye egemenliği altında kalan İmroz ve Bozca Adaları, yerel yönetim ve kişi ve malların korunması konusunda, yerli elemanlardan oluşan ve Müslüman olmayan yerli halka her bakımdan güven verici özel bir yerel yönetimden yararlanacaktır. Bu adalarda güvenlik ve düzen yukarıda sözü geçen yerel yönetim eliyle yerli halk arasından toplanan ve yerel yönetimin emrinde bulunan bir polis tarafından sağlanacaktır.

Rum ve Türk nüfus mübadelesine ilişkin olarak Yunanistan ile Türkiye arasında yapılmış ya da yapılacak bağıtlar İmroz ve Bozca Adaları halkına uygulanmayacaktır.

Madde 15– Türkiye aşağıda sayılan adalar üzerindeki tüm hak ve senetlerinden İtalya yararına vazgeçer: Bugün İtalya'nın işgali altında bulunan Astampalya (Astropalia), Rodos (Rhodes), Kalki (Calki), Skarpanto, Kazos (Casso), Piskopis (Tilos), Misiros (Misyros), Kalimnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Sömbeki (Simi) ve İstanköy (Kos) Adaları ile bunlara bağlı olan adacıklar ve Meis (Castellorizo) Adası.

Madde 16– Türkiye işbu antlaşmada belirlenen sınırları dışındaki tüm top-

raklar ile bu topraklardan olup gene bu antlaşma ile üzerinde kendi egemenlik hakkı tanınmış bulunanlar dışındaki adalarda -ki bu toprak ve adaların geleceği ilgililerce saptanmış ya da saptanacaktır- her ne nitelikte olursa olsun, sahip olduğu tüm hak ve senetlerden vazgeçtiğini açıklar.

İşbu maddenin hükümleri komşuluk nedeniyle Türkiye ile ortak sınırı bulunan ülkeler arasında kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan özel hükümleri bozmaz.

Madde 17- Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki tüm hukuk ve senetlerinden vazgeçmesine ilişkin hüküm 5 Kasım 1914 gününden başlayarak geçerlidir.

Madde 18- Mısır'dan alınan vergi karşılık gösterilerek sağlanan Osmanlı istikrazlarına, yani 1855, 1891, 1894 istikrazlarına ilişkin tüm bağlantı ve yükümlerden Türkiye aklanmıştır. İşbu üç istikraz taksitleri için Mısır'ın yaptığı yıllık ödemeler bugün Mısır borçları taksitlerinin bir parçasını oluşturduğundan, Mısır Osmanlı Genel Borçlarına ilişkin öteki tüm yükümlerden aklanmıştır.

Madde 19- Mısır devletinin tanınmasından doğan sorunlar, ilgili devletler arasında saptanacak koşullara göre sonradan kararlaştırılacak hükümlerle çözümlenecek ve Türkiye'den ayrılan topraklara ilişkin olan antlaşma hükümleri Mısır devletine uygulanmayacaktır.

Madde 20- Türkiye, Britanya hükümetince Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914'te açıklanan ilhakını tanıdığını bildirir.

Madde 21- 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs Adasında yerleşmiş olan Türk uyrukları, yerel yasanın belirlediği koşullara göre, İngiltere uyrukluğuna geçecek ve böylece Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Bununla birlikte, bu Türkler, isterlerse, bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak iki yıllık bir süre içinde, Türk uyrukluğunu seçebileceklerdir. Bu durumda, seçme haklarını kullandıkları günü izleyen on iki ay içinde Kıbrıs Adasından ayrılmak zorunda kalacaklardır.

İşbu antlaşmanın yürürlüğe konulması günü Kıbrıs Adasında yerleşmiş bulunup da yerel yasanın belirlediği koşullara uyularak yapılan istem üzerine, o gün İngiltere uyrukluğunu edinmiş ya da edinmek üzere bulunmuş olan Türk uyrukları da bu nedenle Türk uyrukluğunu yitireceklerdir.

Şurası da kararlaştırılmıştır ki, Kıbrıs hükümeti, Türkiye hükümetinin izni olmaksızın Türk uyrukluğundan başka bir uyrukluğu edinmiş olan kimselere İngiltere uyrukluğu tanımayı reddetmek yetkisine sahip olacaktır.

Madde 22- Türkiye, 27. maddenin genel hükümlerini bozmamak koşulu ile, 18 Ekim 1912 günlü Lozan Antlaşması ve ona ilişkin bağıtlar gereğince, her ne nitelikte olursa olsun, Trablusgarp (Libya) üzerinde sahip olmuş bulunduğu tüm hak ve ayrıcalıkların kesinlikle kaldırılmış olmasını tanıdığını açıklar.

(İ. Soysal, ***Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları***, I, 89-92)

KISALTMALAR

AAMD	–	Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
AİAB	–	Atatürkle İlgili Arşiv Belgeleri
AÖAS	–	Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler
ASD	–	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATTB	–	Atatük'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri
BTTD	–	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
DP	–	Salahi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika
Gİ	–	Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim
HTT	–	Heyeti Temsiliye Tutanakları
HTK	–	Heyeti Temsiliye Kararları
HTVD	–	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İBA	–	Bilal Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk
İH	–	Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz
MM	–	Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar
MMMT	–	Âli Türkgeldi, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi
N	–	K. Atatürk, Nutuk
S	–	Atatürk, Söylev
SS	–	İbnülemin M. K. İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar
TKSİB	–	G. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri
TİH	–	Türk İstiklal Harbi, Genelkurmay Harp Tarihi yay.
TSP	–	Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler
TV	–	Tarih Vesikaları

KAYNAKÇA

A) BELGELER

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Tarih Vesikaları

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, c. III, Vesikalar, İstanbul, 1961.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921), Ankara, 1982.

Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923), Yay. Bilal Şimşir, Ankara, 1981.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I-III, V, Ankara, 1961-1972.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. IV **(1917-1938)**, Ankara, 1964.

Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, 2 c. Yay. Kâzım Öztürk, Ankara, 1990.

Atatürk'ün Özel Mektupları, Der. Sadi Borak, İstanbul, 1961

Atatürk'ün Milli Politikası. 1919-1923 Dönemine İlişkin '100' Belge, Yay. Dışişleri Bak. Ankara, 1981-1982.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nm Kuvayi Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara, 1967.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakû 1-8 Eylül 1920, Çev. Ali Alev, İstanbul, 1975.

Giannini, Amedeo, **Documenti per la storia della pace Orientale (1915-1932)**, Roma, 1933.

Heyet-i Temsiliye Kararları, Yay. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1974.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Yay. Uluğ İğdemir, Ankara, 1975.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (British Documents on Atatürk), 4 c., Yay. Bilal Şimşir, Ankara, 1973-1984.

İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İnceleme, Erol Ulubelen, İstanbul, 1967.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 3 c. Yay. Seha L. Meray, Ankara, 1967-1972.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması), Yay. Seha Meray-Osman Olcay, Ankara, 1977.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I (1920-1945)**, Ankara, 1983.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler, I-III**, İstanbul, 1986-1990.

Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Yay. G. Jaeschke, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1971.

B) ANILAR VE İNCELEMELER

Abadi; **Türk Verdünü Gaziantep,** Çev. Necmettin, Gaziantep, 1959.

Adıvar, Halide Edip; **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1962.

Ağaoğlu, Samet; **Kuvay-i Milliye Ruhu**, İstanbul, 1944.

Aker, M. Şefik; **İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali, I-II**, Ankara, 1937.

Akbıyık, Yaşar; **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990.

Akşin, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1976.

Akyüz, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1975.

Altay, Fahrettin; **On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İstanbul, 1970.

Apak, Rahmi; **İstiklal Savaşmda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?** Ankara, 1990.

Aralov, S. I.; **Bir Sovyet Diplomatmm Türkiye Hatıraları**,çev. Hasan Â. Ediz, İstanbul, 1967.

Atatürk, **Söylev (Nutuk)**, I-II, TDK Ankara, 1965.

Atay, Falih Rıfkı; **Atatürk'ün Hatıraları (1914-1919)**, Ankara, 1965.

Atay, Falih Rıfkı; **Çankaya**, İstanbul, 1969.

Aybars, Ergun; **İstiklal Mahkemeleri**, I-II, İzmir, 1988.

Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, 3 c., İstanbul, 1963-1964.

Aydın, Mesut, "Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", **Atatürk Yolu**, c. 2, Sa. 5, s. 85-96.

Aydın, Mesut; "Milli Mücadele Yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Lehinde İstanbul'da Faaliyet Gösteren Bir Grup: Zabitan Grubu", **OTAM**, I (1990), s. 11-27.

Aydınel, Sıtkı; **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, Ankara, 1990.

Bayar, Celal; **Ben de Yazdım**, I-VIII, İstanbul, 1965-1972.

Baykal, Bekir Sıtkı; "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. I, Sa. 1-3.

Baytok, Taner; **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970.

Bayur, Y. Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi**, c. III, Ks. 1-3, Ankara, 1953-1957.

Bayur, Y. Hikmet; **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, Ankara, 1973.

Bayur, Y. Hikmet; **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Ankara, 1963.

Bıyıklıoğlu, Tevfik; **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara, 1959.

Bıyıklıoğlu, Tevfik; **Trakya'da Milli Mücadele**, I-II, Ankara, 1955.

Bilsel, Cemil; **Lozan**, 2 c., İstanbul, 1933.

Bozok, Salih - Cemil Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, İstanbul, 1985.

Cebesoy, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.

Cebesoy, Ali Fuat; **Moskova Hatıraları**, İstanbul, 1956.

Çağlar, Günay; "Husrev Bey Heyet-i Nasılması" **Atatürk Yolu**, c. 2, Sa. s. 85-96.

Çavdar, Tevfik; **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, İstanbul, 1971.

Çerkez, Ethem; **Çerkez Ethem'in Hatıraları**, İstanbul, 1962.

Dağtekin, Hüseyin; "İstiklal Savaşında Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askeri Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim Bir Vesika", **Tarih Vesikaları**, I (16), s. 9-15.

Doğan, Avni; **Kurtuluş Savaşı ve Sonrası**, İstanbul, 1964.

Duran, Tülay; "Felah-ı Vatan İttifakı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 61, s. 12-21.

Duru, Orhan; **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, 1978.

Ergil, Doğu; **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, 1981.

Evans, Laurence; **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, çev. Tevfik Alanay, İstanbul, 1972.

Gaulis, Berthe Georges; **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, çev. Cenap Yanansoy, İstanbul, 1981.

Goloğlu, Mahmut; **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara, 1970.

Goloğlu, Mahmut; **Cumhuriyete Doğru**, Ankara, 1971.

Gökbel, Asaf; **Milli Mücadelede Aydın**, Aydın, 1964.

Gökbilgin, Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken**, I-II, Ankara, 1959-1965.

Göldaş, İsmail; **Kürdistan Teâli Cemiyeti**, İstanbul, 1991.

Gündüz, Asım; **Hatıralarım**, Haz. İhsan Ilgar, İstanbul, 1973.

Güneş, İhsan; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı**, Eskişehir, 1985.

Gürün, Kâmuran; **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Ankara, 1988.

Hasıroğlu, Ercüment; "Milli Mücadelede Sıvas'ta Toplanan Kadınlar Kongresi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 2, s. 16-18.

Hatipoğlu, Süleyman; **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Ankara, 1989.

Howard, Harry; "Türkiye'yi Yoketme Planları: Paris-San Remo-Sevr", Çev. Müge Yılmaz, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 35-36, s. 34-35, 20-27.

Hüseyin Kâzım Kadri; **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, Haz. İsmail Kara, İstanbul, 1991.

İlter, Erdal; "Milli Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D'Orient)'nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu", **Atatürk Yolu**, Sa. 3, s. 419-435.

İnal, İbnülemin M. Kemal; **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul, 1940-1953.

İnan, Afet; **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, Ankara, 1983.

Kabacalı, Alpay; **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, İstanbul, 1991.

Kandemir, Feridun; **Hatıraları ve Söyledikleri ile Rauf Orbay**, İstanbul, 1965.

Kansu, M. Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 2 c., Ankara, 1966-1968.

Karabekir, Kâzım; **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1960.

Karacan, Ali Naci; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, 1943.

Kitsikis, Dimitri; **Yunan Propagandası**, İstanbul, 1963.

Kurat, Yıllığ Tekin; **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Ankara, 1976.

Lansing, R.; **The Peace Negotiations**, Boston-New York, 1921.

Lohanizade M. Nurettin; **Gaziantep Savunması**, İstanbul, 1989.

Mısırlıoğlu, Kadir; **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler**, İstanbul, 1969.

Mumcu, Uğur; **Kürt-İslam Ayaklanması, 1919-1925**, İstanbul, 1991.

Müderrisoğlu, Alptekin; **Kurtuluş Savaşımızın Mali Kaynakları**, Ankara, 1981.

Müftüler, Lütfi; **Milli Mücadelede Denizli Heyet-i Milliyesi**, Balıkesir, 1947.

Okyar, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Yay. Cemal Kutay, İstanbul 1980.

Orbay, Rauf; "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, c. I-III, İstanbul, 1962.

Öke, M. Kemal; **İngiltere'nin Güney Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyeti (1919)**, Ankara, 1988.

Özalp, Kâzım; **Milli Mücadele**, I-II, Ankara, 1971.

Paillares, Michel; **Le Kemalisme devant les Allies**, Ed. Bosphore, 1922.

Paruşev, Paraşkev; **Atatürk. Demokrat Diktatör**, çev. Naime Yılmaer, İstanbul, 1973.

Rawlinson, A.; **Adventures in the Near East**, London, 1923.

Rıfat, Mevlanızade; **Türkiye İnkılabının İçyüzü**, Halep, 1929.

Sakallı, Bayram; **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler**, Ankara, 1988.

Sarıhan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I-III, Ankara, 1982-1986.

Selek, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, I-II, İstanbul, 1976.

Selek, Sabahattin; **İsmet İnönü, Hatıralar**, I-II, Ankara, 1985-1987.

Sener, Cemal; **Çerkez Ethem Olayı**, İstanbul, 1990.

Sinha, R. K.; **Kurtuluş Savaşı, Devrimler. Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi**, İstanbul, 1972.

Sirel, Münir; "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrası", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 4, s. 15-21.

Smith, Michael Llewellyn; **Anadolu Üzerindeki Göz**, çev. Halim İnal, İstanbul, 1978.

Sonyel, R. Salahi; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara, 1973.

Sonyel, R. Salahi; "Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 49, s. 11-19.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, **Başımıza Gelenler, 1918-1922**, İstanbul, 1939.

Suat Tahsin; **Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Hâliki Gâzi Mustafa Kemal**, İstanbul, 1933.

Şapolyo, Enver Behnan; **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Ankara, 1944.

Şimşir, Bilal; **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, (1921-1922)**, İstanbul, 1972.

Taçalan, Nurdoğan; **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, 1970.

Tansel, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 4 c., Ankara, 1973-1974.

Tansu, Samih Nafiz; **2 Devrin Perde Arkası (Albay Hüsamettin Ertürk'ün Hatıraları)**, İstanbul, 1957.

Tekeli, İlhan - Selim İlkin; **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara, 1989.

Tengirşenk, Yusuf Kemal; **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, 1967.

Tepeyran, Ebubekir Hazım; **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1982.

Tevetoğlu, Fethi; **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, 1988.

Toynbee, Arnold; **Tükiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, 1971.

Trikupis; **General Trikupis'in Hatıraları**, çev. Ahmet Angın, İstanbul, 1967.

Tunaya, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara, 1981.

Türk İstiklal Harbi, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi yay. 7 c., Ankara, 1962-1975.

Türkgeldi, Âli; **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.

Türkgeldi, Ali Fuat; **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1951.

Türkiye'nin Dış Politikasında 50. Yıl. Kurtuluş Savaşımız, (1919-1922), Ankara, 1973.

Türkiye'nin Dış Politikasında 50. Yıl. Lozan (1922-1923), Ankara, 1973.

Tütenk, Ahmet Âkif; **Milli Mücadelede Denizli**, İzmir, 1949.

Ulagay, Osman; **Amerikan Basımında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974.

Umar, Bilge; **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara, 1974.

Unat, Faik Reşit; "Amasya Protokolleri", **Tarih Vesikaları**, 18, s. 359-365.

Unat, Faik Reşit; "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", **Tarih Vesikaları**, 10, s. 241-252.

Unat, Faik Reşit; "Lozan Barış Antlaşmasının İmzasına Dair Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, 7, s. 8-14.

Ursavaş, Ali Saip; **Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri**, İstanbul, 1988.

Walder, David; **Çanakkale Olayı**, çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, 1970.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, 4 c., İstanbul, 1970.

Yunus Nadi; **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul, 1955.

DİZİN

A

Abazalar: 175, 176

A.B.D.: 93, 101, 150, 186, 188, 191, 192, 203, 226, 284, 288, 290

A.B.D. Senatosu: 186

Abdullah. Bnb.: 306

Abdullah Efendi, Dürrizade. Şeyhülislam: 114, 116, 117, 127-129, 164, 178, 189.

Abdullah Azmi. Felah-ı Vatan Grubu: 70, 79, 118, 297

Abdullah Cevdet, Dr.: 180

Abdullah Hayri. Devrek Müftüsü: 128

Abdurrahman. Milli Aşireti Başkam: 182

Abdurrahman Şeref: 19, 84, 97, 189, 190, 297

Abdülkadir: 164

Abdülaziz Mecdi. Meclis Başkanvekili: 74, 85, 90, 96, 105, 106, 120

Abdülgafur: 29

Abdülhak Hamit. Saltanat Şûrası: 189

Abdülhalim Çelebi. Konya Milletvekili: 136, 138, 140, 252

Abdülkadir: 307

Abdülkadir, Seyit. Kürt Teâli Derneği Başkam: 180, 181, 183

Abdülmecit Efendi. Veliaht, Halife: 189, 249, 281, 282

Abdüsservet. Bursa Müftüsü: 128

Âbidin Bey. Milletvekili: 240, 297

Abuk Ahmet Paşa: 180

Açıksöz Gazetesi: 147

Adalar Sorunu: 286, 308

Adana: 39, 56-58, 60,61, 95, 128, 139, 147, 187, 215 222, 246

Adana Cephesi: 216, 222

Adapazarı: 47, 48, 175, 176, 248

Adıvar, Dr. Adnan: 55, 56, 70, 75, 119, 141, 169, 235, 237, 305

Adıvar, Halide Edip: 119, 126, 127, 134, 136, 146-148, 163, 169, 233, 251, 305

Âdil Bey, İçişleri Bakam: 21, 47, 81, 190

Adli Kapitülasyonlar: 192

Afgan Elçiliği: 212

Afganistan: 154, 197, 211, 212

Afrika: 186, 197

Afyon, Afyonkarahisar: 52, 103, 124, 220, 233, 240, 246, 248, 249, 264, 267, 268

Ağa Han: 247

Ağnam Vergisi: 150

Ağralı, Fuat: 283

Ağrı: 155

Ajans: 126

Ahali İktisat Partisi: 53, 55

Ahd-i Milli (Milli Misak, Ulusal Ant): 82, 84, 87, 88

Ahılkelek: 207

Ahıska: 207

Ahmede Hani: 180

Ahmediye Derneği: 165

Ahmet, Bakkal: 307

Ahmet Bey, Âdemzade: 66

Ahmet Bey, Toygarzade: 66

Ahmet Anzavur:
bk: Anzavur

Ahmet, Alfred, Rüstem:
bk: Rüstem

Ahmet, Çerkez: 239, 306

Ahmet Han. Afgan Elçisi: 212, 270
Ahmet Hulusi Ef. Denizli Müftüsü: 225
Ahmet Kemal, İlyasoğlu: 18
Ahmet İhsan. Gazeteci: 56
Ahmet İzzet Paşa:
bk. İzzet
Ahmet Mithat: 55
Ahmet Nuri. Kazasker: 189
Ahmet Remzi. Kayseri Müftüsü: 128
Ahmet Reşit Bey: 36
Ahmet Sunusî. Şeyh: 249
Ahmetli: 269
Ahura: 198
Akarçay (Afyon): 267
Akbaş Cephaneliği: 158, 159
Akbıyık, Yaşar: 92
Akçura, Yusuf: 55
Akdağ Madeni: 177
Akdeniz: 159, 209, 267-270
Akdeniz Adaları: 191
Akdeniz Boğazı: 88
Aker, Şefik. Alb.: 224, 225
Akgöl, Eyüp Sabri: 236-238, 259
Akhisar: 25, 191, 224, 225, 239, 269
Akıncılar (Selçuk): 223
Akmaz: 228
Akseki: 179
Akşehir: 178
Akyol Karakolu (Antep): 59
Alaca: 177
Alagöz: 251
Alaşehir: 145, 154, 224, 229, 233, 241, 269
Alaşehir Kongresi: 149, 170, 195, 225, 226
Aleksandr. Yunan Kralı: 240
Alemdar Gazetesi: 90, 131, 166, 177
Ali. Üğm.,: 51
Ali, Kütükçüzade: 66
Ali, Hacı. Burhaniyeli: 25
Ali Efe. Yörük: 225, 237
Ali Batı Ayaklanması: 175, 181
Ali Emiri: 36
Ali Galip: 18, 175, 181
Ali Kemal: 21, 22, 26, 90, 131, 170
Ali Refik Paşa: 189
Ali Rıza, Ayaşlı: 65
Ali Rıza Efendi. Fetva Emini: 189
Ali Rıza Paşa. Sadrazam: 18-20, 26, 27, 30, 37, 38, 40, 46, 48, 49, 53, 54, 56, 72, 75-77, 80-82, 94-96, 98, 99, 165, 187, 213, 225, 228, 294
Ali Rüştü, Adalet Bakanı: 114
Ali Sait. Tümgnl.: 113
Alibey Adası (Cunda. Ayvalık): 223
Alişan Bey. Koçgiri Aşiret Başkanı: 184, 185
All India Khalifat Congress: 153
Almanlar: 157, 193
Almanya: 160, 186, 205
Altay, Fahrettin: 110, 112, 113, 122, 124, 238
Altınay, Ahmet Refik: 55
Amasya: 15, 18, 19, 30, 32-34, 38, 41, 51, 53, 121, 147, 182, 243
Amasya Genelgesi: 161
Amasya Görüşmeleri: 15, 28, 30-32, 37, 46, 54, 276
Amasya Protokolleri: 31-35, 37, 38, 75, 96, 98, 242
Amerika Kıtası: 60, 186, 290
Amerika (A.B.D.): 89, 203
Amerikan Okulu (Sıvas): 64
Amerikan Senatosu: 192
Anadolu Ajansı: 127, 129, 219
Anadolu Cumhuriyeti: 293, 294
Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği: 168
Anadolu Halk Hükümeti: 205
Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti: 146, 147
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği: 29, 33, 49, 80, 86, 147
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu: 257, 258

Anafartalar: 23, 68
Anayasa: 21, 22, 26, 27, 73, 79, 99, 118, 119, 136, 169, 253-259, 278, 280, 294-298, 302,305
Anayasa Mahkemesi: 171
Andrea. Fransız Gnl.: 58
Ankara: 16, 43, 44, 47, 48, 50, 51, 62-66, 68-80, 83-85, 89-93, 102, 103, 106, 108, 109, 112, 113, 115, 118, 119, 121-136, 140, 141, 147-149, 153-155, 157-159, 163, 169, 170, 172-175, 177, 185, 188, 198, 201, 203, 206-208, 211, 212, 216, 217, 220-222, 230-236, 238, 240-244, 246-252, 258, 261-264, 277, 282, 283, 286, 292, 294, 303, 304
Ankara Antlaşması: 160, 221, 222, 262, 288
Ankara Gazetesi: 65
Ankara Hükümeti: 202, 203, 205, 206, 218-220, 236, 241, 243-247, 261, 262, 264, 271, 276, 281
Ankara İstiklal Mahkemesi: 173, 306
Ankara Palas: 256
Ankara Vilayet Konağı: 257
Anlaşma Devletleri: 27, 31, 37-41, 60, 61, 66, 71, 72, 74, 75, 88-90, 93, 94, 98-102, 104, 105, 109, 115, 121, 125, 146, 157-160, 163, 164, 174, 175, 178, 181, 187, 191, 194, 204, 207, 223-226, 228, 230, 242-244, 246, 263, 269, 270, 292, 301
Antakya: 90, 221, 288
Antalya: 76, 125, 139, 147, 160, 188, 246
Antep, Ayıntap: 39, 56, 57, 59-62, 92, 128, 139, 144, 147, 191, 213-217, 219, 221, 222, 252
Antep Sancağı: 218
Anzavur, Ahmet: 16-18, 30, 115, 116, 138, 158, 164, 165, 168, 175, 176, 233
Apaydın, Zekâi: 283
Apollon Tiyatrosu (İstanbul): 256
Arabistan: 138, 179, 197
Arap, Araplar: 88, 182, 201, 282, 301
Arap Yarımadası: 186, 192
Arap Ülkeleri: 301
Aralov, S. I. Sovyet Elçisi: 211, 270
Aram Efendi: 189
Aras, Tevfik Rüştü: 171, 236
Ardahan: 193, 194, 198, 206, 207, 209
Âri: 181
Arif. Yarb. Ayıcı: 16
Ârif, Oruç: 235, 239, 306, 307
Arlstidi Paşa: 189
Arkadaş Gazetesi: 235
Arslan. Hesap Memuru: 104
Arslan Bey. Maraş Müd. Hu. Başk.: 92
Artin. Polis Me.: 239, 306
Artvin: 207, 209
Asaf Bey. Bursa Mebusu: 85
Asım. Kadı. Kütahya Mutas. V.: 237
Âsi: 117, 119, 127
Asir: 186
Askersel Sözleşme (Mudanya): 274
Askeri Nigehban Cemiyeti: 166
Askeri Polis: 174
Aslan Çetesi: 49
Aslıhanlar: 248, 268
Asri Kadınlar Cemiyeti: 146
Astampalya (Astropalia): 308
Asya: 41, 186, 197, 284, 286, 290, 308
Atabinen, Reşit Saffet: 36, 153, 285
Atatürk: 83, 293
Atay, Falih Rıfkı: 149
Atina: 230, 239, 263
Atina Antlaşması: 308
Avni. Bnb.: 180
Avni Paşa. Bahriye Bakanı: 180
Avrupa: 41, 60, 197, 261, 267, 283-286, 290
Avusturya: 242, 246
Azaryan Efendi. Âyan Üyesi: 118, 189

Azerbaycan: 193-200, 210
Azerbaycan Cumhuriyeti: 161, 194, 200
Azeriler: 193, 194, 235
Azınlıklar: 39, 88
Azm-i Milli Cemiyeti (Ankara): 65

B

Babaeski: 229, 263
Babıâli: 128, 277, 279, 280
Bafra: 249
Bağdad Demiryolu: 221
Bağımsızlık Grubu: 257
Bâğî: 117
Baha Sait. Yzb.: 195-198
Bahattin. Ç. Ethem Olayı: 307
Bahri. Manisa Belediye Bşk.: 25
Bahtiyar Aşireti: 181
Bahur. Milli Aşireti: 182
Bakırçay: 228
Bakırköy Süvari Subay Okulu: 233
Bakû: 155, 193, 194, 196, 200, 205, 236
Bakû Kurultayı: 205
Balfour: 266
Balıkesir: 17, 18, 20, 25, 29, 40, 42, 50, 70, 110, 124, 149, 154, 158, 225, 241, 269
Balıkesir Kongreleri: 25, 145, 148
Balkan Hükümetleri: 301
Balkan Savaşı: 72, 144, 224, 288
Balmahmut: 268
Bandırma: 53, 110, 115, 125, 229, 233, 269
Baraz Aşireti: 58
Bardız: 202
Barış Konferansı: 30, 31, 107, 188, 189, 226-228, 276, 278, 282, 301
Basın Derneği (Matbuat C.): 23
Başkomutanlık: 250, 257-260
Başkomutanlık Savaşı: 268, 271
Başkomutanlık Yasası: 151, 259, 260
Başmabeyinci: 81, 281
Batı Anadolu: 63, 70, 75, 98, 100, 142, 144, 148, 154, 157, 159, 160, 228, 230, 269
Batı Anadolu Umum Kuvayimilliye Komutanlığı: 231
Batı Cephesi: 154, 203, 206, 219, 230-232, 234, 237, 240, 248-250, 267, 268, 273, 283
Batı Trakya: 35, 88, 283, 290, 301
Batum: 109, 193, 194, 198, 201, 203, 204, 206-210
Bayar, Celal: 29, 96, 232, 236-238, 242, 252, 259, 283
Bayiç, Hakkı Behiç: 44, 46, 64, 68, 71, 72, 136, 140, 141, 169, 170, 235-237
Baykut, Câmi: 29, 119, 140, 141, 154, 244
Bayrak Olayı (Maraş): 58
Bayramiç: 272
Bayur, Hikmet: 283
Becaylı Aşireti: 58
Bedel: 150
Bedri. Yzb.: 64
Beğşehir: 16, 178, 179
Behram Lutfî: 306
Bekir Sami. Ödemiş Kaymakamı: 224
Bekir Sami. Alb.
bk. Günsay
Bekir Sıtkı: 147
Bekir Zeki. Alay Kâtibi: 104
Bekman, Avni Refik: 65
Belçika: 284
Bele, Refet: 15, 38, 40, 50, 124, 176-179, 225, 231-234, 238, 239, 248, 278, 281
Belkahve (İzmir): 269
Benbow Gemisi: 107
Berberbaşı: 281
Bergama: 149, 191, 224
Bermon. Fransa Temsilcisi: 60
Besim. Kastamonu Milletvekili: 258

Bele. İngiliz Kaptan: 242
Beylikköprü: 251
Beynam: 65
Beyoğlu: 105, 108
Beypazarı: 173, 175, 176
Beyrut: 61, 68, 216
Bıyıklıoğlu, Tevfik. Yarb.: 273, 283
Biat: 282
Biga: 17, 165, 272
Bilecik Görüşmesi: 241
Birecik: 57
1921 Anayasası: 253
Birinci Dünya Savaşı: 23, 31, 34, 57, 60, 116, 127, 191, 193, 199, 205, 215, 231, 233, 235, 286, 290, 291, 293
Birinci İnönü Savaşı: 240, 241
Bitlis: 63, 92, 184, 191, 203, 216
Bizans: 249, 290, 292
Boğaz (İstanbul): 105
Boğazlar: 154, 185, 188, 189, 191, 205, 209, 245, 263, 272, 284-289, 302
Bolak, Vehbi: 29, 150, 237, 238, 296
Bolu: 115, 124, 125, 147, 164, 173, 175, 176, 233, 307
Bolşevik Rusya: 195
Bolşeviklik: 21, 201, 235
Bouillon, Franklin: 220-222, 262, 272, 273
Bozan Aşireti: 58
Bozcaada: 288, 290, 308
Bozdağ: 95
Bozkır: 16, 17, 47, 52, 175-179
Bozkır Ayaklanması: 16, 17, 30
Bozkurt, Mahmut Esat: 236, 259
Bozüyük: 269
Börekçi, Rıfat. Ankara Müftüsü: 66, 72, 149
Buazo. Yzb. Fransız: 65
Bucak: 228
Buhara: 156, 270
Buhari: 130
Bulca, Fuat: 150, 295
Buldan: 232
Bulgaristan: 103, 229, 284, 288
Burdur: 69, 147, 160, 246
Burgaz (Umurbey): 158
Bursa: 17, 29, 34, 40-42, 50, 53, 82, 85, 98, 125, 128, 165, 228-231, 240, 241, 248, 269
Brest-Litowsk: 198, 206
Briand, Aristide. Fransız Başbakanı: 61, 219, 245, 246
Bristol. Amiral. A.B.D. Temsilcisi 101
Britanya: 247, 309
Brock. İngiliz Amirali: 271
Büyük Anadolu Kongresi: 24
Büyük Britanya: 288
Büyük Çekmece: 191
Büyük Ermenistan: 111, 179, 194
Büyükhan. Nahcivanlı: 194
Büyük Menderes: 228
Büyük Millet Meclisi: 130-135, 139-142, 145, 149, 150, 163, 169 176, 182, 199, 200, 230, 238 239, 241, 250-254, 261, 270, 277, 278, 283, 286, 295, 297
Büyük Millet Meclisi Hükümeti: 156
Büyük Verdi: 198

C

Caber Kalesi: 221
Cafer İlhami. Teftiş Kurulu Üyesi: 50
Calki Adası (Kalki): 308
Calthorpe. Amiral. İngiliz Y. Komiseri: 27, 112
Casso Adası (Kazos): 308
Castellorizo (Meis): 308
Cebeci (Ankara): 65
Cebesoy, Ali Fuat: 43, 46, 51, 59-61, 63, 65, 70, 72, 83, 109, 112, 113, 116, 124, 125, 161, 168-170, 176, 196, 206, 208, 209, 225, 231, 236, 305
Celal, Zarıalıoğlu: 18
Celal Bey. Adalet Bakanı: 97

Celal, Çapanoğlu: 177
Celâli: 69
Celâlettin Ârif: 56, 69, 74, 75, 77, 79, 84, 96, 106, 119, 134-136, 139-141, 169
Cemal. Ç. Ethem Olayı: 307
Cemal Bey. Konya Valisi: 16, 54, 178
Cemal Bey. Ticaret Bakanı: 241
Cemal Paşa. Küçük, Mersinli: 18-23, 29, 30, 37-39, 41, 48-51, 59, 62, 69, 75-77, 83, 106, 116, 119, 157, 158, 161, 166, 187, 228, 247
Cemalettin Efendi. Hacıbektaş Çelebisi: 64, 136
Cemil Çeto: 18
Cemil Molla. Danıştay Başkanı: 97
Cemiyet-i Ahmediye: 164
Cemiyet-i Akvam: 89, 301
Cemiyet-i İslamiye: 57, 59
Cemiyet-i Müderrisin: 165
Cengiz (Kara Vasıf): 196
Cerablus: 90
Cevat Abbas: 64
Cevat Bey. B. Elçi: 242
Cevdet Bey. Alb. Kor. K: 42, 59
Cevher Ağa. Musahip: 281
Cezalandırma Andı: 86, 96, 99
Cıva: 198
Charpy. Fransız Gnl.: 273
Churchill, W. İngiliz Sömürgeler Bak.: 272
Cihat: 165
Clamenceau. Fransız Başbakanı: 186, 187
Conker, Nuri. Yzb. 216
Convention: 137
Convention Militaire: 274
Grew, M. A.B.D. Temsilcisi: 290
Culfa: 202
Cuma Namazı: 50
Cumhurbaşkanı Seçimi: 298
Cumhuriyet: 41, 64, 136, 255, 256, 258, 293-295, 297, 298
Cumhuriyet Halk Partisi: 86, 259
Cunda (Ayvalık): 223
Curzon, Lord. İngiliz Dışişleri Bakanı: 41, 42, 55, 99-101, 120, 244, 262, 266, 284-287, 293

Ç

Çağatay, Ali Rıfat: 256
Çakmak, Fevzi: 49-52, 69, 76, 81, 97, 111, 112, 119, 124, 140, 141, 169, 207, 231, 236, 237, 250, 252, 268, 273, 295
Çal: 268
Çaldağı: 251
Çamlıbel (Sıvas): 178
Çanakkale: 270-273
Çanakkale Boğazı: 271, 272, 274, 288, 289
Çankaya (Ankara): 268, 295
Çankırı: 307
Çarlık: 159, 198
Çarlık Rusya: 205, 209
Çarıklı, Hacim Muhittin: 20, 25, 29, 70, 74, 81, 154, 225, 230, 232-234, 268
Çelebi (Bektaşilik): 64
Çerkezler: 175, 176
Çeşme (İzmir): 269
Çeteler: 145
Çetinkaya, Ali. Kur. Alb.: 124, 195, 223, 224
Çıldır: 198
Çiçerin, Georgi: 154-156, 199-202, 204, 208-210
Çiğil: 179
Çine: 225
Çobanbey İstasyonu: 220
Çobanlı, Cevat. Genelkurmay Başkanı: 75, 99, 106, 116, 247
Çocuk Esirgeme Kurumu: 150
Çorlu: 229
Çukuroba Camii (Maraş): 91
Çukurova: 57, 60, 218, 221, 222
Çumra: 16, 178

D

Dağıstan: 199, 204
Daily Mail Gazetesi: 271
Darülhikmet-i İslamiye: 72
Darülmuallimin (Ankara): 126
Dayanışma Grubu: 257
Delibaş Mehmet:
bk. Mehmet
Demirci Mehmet Efe:
bk. Mehmet
Demirlibahçe (Ankara): 65
Denikin. Rus Generali: 194, 195, 198, 210, 243
Denizli: 225, 232
Dersaadet (İstanbul): 281
Dersim: 182, 184
Derviş Vahdeti: 237
Detroit (A.B.D.): 150
Develi: 59
Devrek: 128
Deyrizor: 90
Didan Aşireti: 58
Dikili: 224
Dikmen (Ankara): 65
Dilber Efendi: 189
Dinai Aşireti: 58
Dinar: 179
Divriği: 184, 185
Diyarbakır: 42, 57, 59, 63, 172, 181, 184, 186, 214, 216, 220, 249, 307
Doğancılar (Üsküdar): 146
Doğu Anadolu: 70, 144, 164, 179, 194, 199
Doğu Akdeniz Adaları: 308
Doğu Bayezıt: 202
Doğu Cephesi: 203, 207, 222, 251
Doğu Lejyonu: 60
Doğu Trakya: 32, 201, 228, 229, 270, 274
Doğu Ulusları Kurultayı: 205
9 İlke (umde), 259
Donizetti. Giuseppe: 255
Döğer : 249
Döşeme: 228
Dualar Köyü (Karacasu): 233
Dubois. Kardinal: 216
Dumlupınar: 240, 248, 268
Durak Bey. Erzurum Mebusu: 250, 284
Duran, Tülay: 79
Duru, Kâzım Nami: 232
Düyun-i Umumiye: 33, 110, 150, 263, 286
Düzce: 164, 173-176
Düzgören, Seyfi. Yarb. 201, 206, 273

E

Edhem Bey. Danıştay Başk.: 189
Edip. Yozgat İsyanı: 177
Edirne: 42, 45, 53, 76, 87, 110, 124, 186, 229, 230, 263, 270, 272
Edremit: 18, 54, 158, 224
Efeler: 144, 145
Efgan. Vet. Yzb.: 306
Efzun: 226
Ege: 195, 228
Ege Adaları: 191, 283
Egemenlik Bayramı: 256
Eğilmez, Cafer Tayyar: 42, 110, 124, 199, 229
Eker, İsmet. Milletvekili: 298
Ekrem. Öğretmen: 65
Ekumen: 289
Elazığ: 63, 92, 116, 182, 184, 185, 216, 220
Elcezire Cephesi: 216
Eldeniz, Naci: 18
Elviye-i Selase (Üç liva): 88, 193, 301
Emin. Yzb. Kürt Teâli Cem.: 180
Emin Bey. Samsun Milletvekili: 258
Emin Bey. Operatör: 240
Emin Ali. Kürt Teâli Cem.: 180
Emir Paşa: 237

Enver Paşa: 69, 125, 155, 166, 194, 205, 235, 293
Enez: 32
Enosis: 187, 264
Erbaa: 177
Erdelhun, Cavit: 155
Ereğli (Karadeniz): 217, 246
Erenköy (Çanakkale): 272
Ergani: 220, 221
Ergil, Doğu: 143, 144, 161
Erivan: 61, 194, 198, 199, 202, 211
Ermeniler: 32, 35, 39, 52, 57, 58, 60, 62, 91-95, 100, 101, 144, 177, 180-182, 193, 194, 198, 202-204, 207, 208, 213-218, 226, 243, 262, 263
Ermeni Cumhuriyeti: 194, 195, 198, 199, 202, 203
Ermeni Göçü: 34
Ermeni Lejyonu: 60, 217
Ermeni Patriği: 111
Ermenistan: 24, 60, 61, 181, 183, 186, 188, 191, 194, 199-204, 206, 210, 245, 283, 284
Ermenistan Mandaterliği: 185, 188, 192
Ersoy, Mehmet Âkif: 255, 256
Erzincan: 52, 63, 147, 184, 185, 188
Erzurum: 15, 24, 27, 28, 40, 50, 52, 53, 62, 63, 70, 71, 74, 77, 86, 93, 109, 121, 133, 142, 146, 148, 149, 155, 159, 178, 187, 191, 195, 198, 200-203, 293
Erzurum Kongresi: 20, 21, 27, 55, 66, 70, 90, 98, 121, 132, 139, 154, 157, 181, 293
Ertegün, M. Münir: 36, 242, 243, 283
Ertuğrul. Şehzade: 281
Eryavuz, İhsan: 236, 307
Esas Teşkilat Kanunu: 295
Esendal, Memduh Şevket: 210
Eskişehir: 26, 43-46, 50, 53, 54, 62, 63, 68, 103, 112, 124, 125 154, 157, 158, 172, 220, 235-237, 240, 242, 249-251, 264, 267-269
D'Esperey, Franche: 65
Esvapcıbaşı: 281
Eşref. Şeyh: 175
Ethem, Çerkez: 18, 123, 167, 173-177, 195, 231-242, 248, 306
Ethem. Küçük: 233
Ethem. Şişman. Yzb.: 25, 26
Evkaf Sandıkları: 110
Eyüp Sabri Akgöl:
bk. Akgöl
Ezine: 272

F

Fahrettin Bey. Maarif Bakanı: 114, 188
Faik Nüzhet. Maliye Bakanı: 97
Faika. Lise Müdürü: 146
Farz: 128
Fas: 140
Faslı Subaylar: 65
Fatma. Burdur Müdafaai Hukuk: 147
Fatma Seher. Kuvayimilliyeci: 148
Felah-ı Vatan Grubu: 73, 78-83, 86, 96, 105
Fener Patrikhanesi: 289
Ferit Bey. Temsilciler Kurulu: 72
Ferit Paşa, Damat: 15, 16, 19-27, 47, 54, 63, 69, 96, 102, 111-116, 119, 129, 165-171, 173, 176, 180, 185, 186, 188-191, 226, 241, 242, 249, 305
Ferit. Kadı: 306
Ferman: 116
Fetva: 116, 117, 119, 127, 132, 140, 143, 164, 170, 282
Fetva Emini: 50
Fevzi. Hoca: 307
Fevzi. Şeyh. Temsilciler Kurulu: 64, 68, 71
Fevzi Bey (Ankara): 65
Fırat: 188, 216, 220
Fıtnat. Burdur Müdafaai Hukuk: 147

Fikret, Dr. Milletvekili: 259
Filistin: 179, 186, 188, 192
Fransa: 42, 56, 57, 59-62, 91, 101, 154, 160, 187, 191, 198, 213, 214, 218, 219, 221, 222, 229, 242, 246, 261, 262, 265, 271-276, 284-288
Fransızlar: 32, 34, 56-62, 65, 74, 91-95, 101-105, 125, 138, 144-146, 148, 158, 160, 161, 164, 182, 183, 187, 188, 192, 194, 213-222, 226, 229, 246, 262, 266, 271, 274, 285
Fransız İhtilali: 172, 255
Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi: 82
Fransız Mandası: 218
Fransızca: 48, 85, 89
Frew, Robert. Rahip: 19, 46-48
Frounze, Michael. Ukrayna Elçisi: 211
Fuat Paşa, Müşir, Deli: 189, 249
Fuat, Dr. Milletvekili: 197, 240

G

Galip Hoca (Celal Bayar): 232
Galip, Topçu Müfettişi: 238
Galip Fuat: 189
Gandi, Mahatma: 153
Garzan: 181
Gaulis, Berthe: 145
Gâvur İmam: 165
Gâzi, Gâzilik: 117, 128, 252
Gâzi (Antep): 218
Gâzi Paşa (Mustafa Kemal): 296, 297
Gebze: 49
Geçici Hükümet: 140
Geçici İcra Komitesi: 140
Gediz: 231, 240
Geldani: 183
Gelibolu: 158, 159, 219
Gelir Vergisi: 150
Gençler Derneği (Kırşehir): 64
Genel Anadolu Kongresi: 24-26
George, Lloyd: 42, 98, 100, 101, 187, 188, 227, 228, 245, 248
Gerçeker, Mustafa Fehmi. Karacabey Müftüsü, Şeriye Evkaf Bakanı: 128, 141
Gerede: 125, 174, 176
Gerede, Husrev: 42, 64, 72, 83-85, 118, 119, 173-175, 244
Gerilla Savaşı: 93
Germen, Dr. Mazhar: 232
Geyve: 109, 119, 124, 125, 176
Gourand, Fransız Genl.: 60, 213, 216
Gladstone, W: 41
Gorganiyan, İstepan: 203
Gökbayrak Taburu: 237
Gökberk, Şükrü Naili: 292
Gökçegöl: 195
Gökmen, Fatin: 242
Gölcük Yaylası: 95
Gönen: 158, 165
Gülez, Şükrü, Milletvekili: 173
Gülhandaniyan, Avram: 203
Gümülcine: 290
Gümrü: 208, 210
Gümrü Antlaşması: 202, 203, 206
Gümrük: 150
Gümüşhane: 86
Gündüz, Asım: 273
Güneş, İhsan: 134, 135, 259
Güney Cephesi: 213, 216, 231, 232, 234, 239, 248
Güneybatı Anadolu: 160
Güneydoğu Anadolu: 57, 59, 145, 214
Günsay, Bekir Sami, Alb.: 29, 42, 200, 224, 230
Gürcistan: 193, 194, 200, 206, 210, 270
Gürcistan Cumhuriyeti: 193, 206, 207

H

Haab. İsviçre Başkanı: 284
Habibe. Domaniçli: 148
Hacıanestis. Yunan Başkomutanı: 268, 269
Hacıbayram (Ankara): 66
Hacıbayram Camisi: 130, 131
Hacıbayram Kapısı (Adana): 216
Hacıbektaş: 64
Hacıbektaş Çelebisi: 136
Hacı Emir. Meclis İdare Amiri: 136
Hacı Süleyman. Çine: 225
Hacı Şükrü. Bnb: 63
Haçin (Saimbeyli): 217
Haçlı Seferleri: 109, 270
Hadımköy: 229
Hadi Bey: 99
Hadi Paşa. Âyan Üyesi, Ticaret Bakanı: 173, 181, 241
Hadkinson. İng. Yzb. 160
Hafik (Koçhisar): 184
Hahambaşı: 111
Hakkâri: 53
Hakkı. Bnb.: 225
Hakkı Behiç Bayiç:
bk. Bayiç
Hakimiyet Bayramı: 256
Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: 126, 127, 129, 131, 135, 256
Halep: 85, 90, 186, 245
Halide Edip Adıvar:
bk. Adıvar
Halife: 18, 42, 116, 118, 128, 130, 132, 138, 139, 143, 254, 281, 282
Halife Ordusu: 177, 178
Halifelik: 17-19, 28, 41, 108, 115, 117, 128, 153, 166, 258, 278, 279, 282, 294, 302
Halil. Milli Aşireti Başkanı: 182
Halil. Yzb.: 239, 306
Halit Bey. Kars İslam Şûrası: 116
Halit Bey. Yarb. Ş. Tümen K.: 52
Halit. Ç. Ethem Ayaklanması: 177, 306
Halk Partisi: 295
Halk Zümresi: 257
Halk İştirakıyun Partisi: 239, 240
Halkçılık: 201
Hama: 57
Hamdi Bey: 189
Hamdi Bey. Köprülü: 18, 25, 158, 224
Hamdi Namık. Milletvekili: 240
Hamdi Paşa. Kiraz: 165, 167, 189, 190
Hamit Bey. Erzurum Valisi: 203
Hamit Bey. Milletvekili: 69, 79
Hamit Bey. Kızılaycı: 36, 247, 264, 272, 273
Hamza Grubu: 158
Harbord Heyeti: 36
Harp Okulu: 105
Harrington. Gnl.: 252, 271-273, 281
Hasan Basri: 25, 256
Hasan Efendi. Temsilciler Kurulu: 72
Hasan Efendi. Fetva Emanetinden: 50
Hasan Ferit. Bankacı: 56
Hasan Tahsin. Aydın Milletvekili: 106
Hat Komiserliği: 174
Hatay: 221
Hatıra Defteri (M. Kemal): 293
Hatice: 148
Hatisiyan. A.: 203
Hatt-ı Hümayun: 27, 97, 115
Havza: 51
Haydar Bey. Konya Valisi: 178
Haydar. Koçgiri Aşiret Başkanı: 184
Haydar Bey. Meclis Kâtibi: 136
Haydarpaşa Garı: 124
Hayırlıoğlu, Eyüp Sabri: 297
Hayrettin Ağa. Musahip: 281
Hayri. Kuvayi Seyyareden: 239, 307
Hendek: 175, 176

Hetawa Kurd: 179
Hevi Derneği: 179
Heyet-i Faale: 148
Heyet-i Naslha: 174
Hıdranlı Aşireti: 181
Hilafet: 17, 82, 109, 166, 189, 280
Hıyanet-i Vataniye Kanunu: 135, 170, 171
Hızır: 290
Hicaz: 186
Hikmet Bey (Adapazarı): 47
Hilal-i Ahmer (Kızılay): 153, 247
Hilmi Bey. Eskişehir Mutasarrıfı: 54
Hilmi Bey. Menteşe Mutasarrıfı: 42
Hilmi, Tunalı: 118
Hindistan: 153, 154, 197, 270
Hindistan Halifelik Kongresi: 153
Hindular: 153
Hint: 153
Hintliler: 199
Hohler, M. İngiltere Elçiliğinden: 41
Hulusi Efendi. Şeyhülislam: 97
Humus: 57
Hurşit. Em. Gnl.: 50, 52
Hürriyet ve İtilaf: 22, 26, 27, 50, 53-55, 90, 94, 113, 119, 143, 166, 176, 180
Hüseyin. Ç. Ethem Olayı: 306
Hüseyin Avni. Erzurum Mebusu: 118, 258, 260, 278
Hüseyin Hüsnü. Mersin Mebusu: 133
Hüseyin Kâzım Kadri: 68, 69, 71, 74, 75, 84, 85, 87, 88, 95, 96, 111, 117, 118, 241-244
Hüseyin Nazım. Postacı: 177
Hüseyin Remzi Paşa. Ticaret Bakanı: 114, 189, 190
Hüseyin Paşa. Hıdranlı Aşireti Başk.: 181
Hüseyin, Şerif: 282
Hüsnü Efendi. Şeyhülislam: 165
Hüsrev Sami. Yeşilordu: 235, 252

I

Iğdır: 203
Irak: 183, 186, 188, 191, 192, 285, 287, 288
Islahat Grubu: 257
Islahat-ı Osmaniye Partisi: 179
Islahiye: 92
Isparta: 106, 172, 178, 179, 233, 246
Işık, Dr. Esat: 40, 55, 106
Iyd-i Milli (Ulusal Bayram): 256
Izrap, Cevdet. Milletvekili: 136

İ

İbrahim Efendi, Haydarizade. Şeyhülislam: 19, 97, 180
İbrahim. Esvapcıbaşı: 281
İbrahim Rüştü. İlay-ı Vatan Başkanı: 165
İfham Gazetesi: 79
İhtilal Meclisi: 259
İkdam Gazetesi: 55
İkinci Grup: 258-260, 281
İkinci İnönü Savaşı: 156, 160, 220, 247, 249
İlay-ı Vatan ve Tarik-i Salah: 165
İleri, Celal Nuri: 113
İlhami Bey. Demirci Ayaklanması: 232
İlyaçev. Alb. Sovyet Temsilcisi: 197
İlyas, Hacı. Milletvekili: 73, 74
İmalat-ı Harbiye: 158
İmroz: 288, 290, 308
İnce, Hamit Şevket: 224
İnce, Refik Şevket: 252
İnebolu: 35, 53, 125, 158, 222, 244, 249
İngiliz, İngilizler: 16, 17, 31, 32, 34, 41, 42, 44, 48, 56-59, 65, 75, 76, 78, 81, 88, 93, 94, 99, 101-113, 115, 117, 118, 124, 125, 133, 138 140, 143, 146, 153, 157-

160, 162-165, 176, 178, 180-183, 192-194, 197, 199, 200, 202, 205, 206, 208, 214, 215, 218, 222-229, 236, 241, 243, 244, 246, 247, 261, 268, 269, 271-274, 281, 282, 288, 293

İngiliz Mandası: 182

İngiliz Muhipler Derneği: 16, 19, 35, 46, 47, 63, 65, 165, 174

İngiliz Yüksek Komiserliği: 22, 60

İngilizce: 55

İngiltere: 41, 57, 89, 94, 95, 100, 101, 114, 186, 187, 197-199, 211, 219, 229, 230, 246, 261, 262, 264-266, 273-276, 281, 284, 288, 309

İnönü: 239-241, 243, 248, 249

İnönü, İsmet: 36, 83, 89, 90, 124, 140, 141, 169, 170, 231, 233, 236-238, 240, 242, 248, 250, 252, 268, 273, 274, 283, 285-287, 290, 292, 295, 297, 302

İnönü Savaşları: 153

Ionia (İyonya): 264, 265, 268

İrade (padişah buyruğu): 72, 78, 119

İrade-i Milliye Gazetesi: 31, 126, 129, 131

İran: 154, 183, 197, 199, 201

İsa (Galatalı Şevket): 196

İshak: 145

İskenderun: 56, 90, 221, 245, 288

İskoç: 65

İslam Şûrası: 44, 193

İsmail. Milli Aşiretinden: 182

İsmail: 307

İsmail Fazıl: 123, 141

İsmail Hakkı. Çopur. Bnb.: 166

İsmail Hakkı Paşa. Levazımcı: 293

İsmail Safa: 284

İslamı Yüceltme Derneği: 165

İstanbul: 17, 22-24, 27, 28, 30, 34, 35, 37-49, 51-53, 55, 56, 58, 60, 62, 63, 65, 68-72, 74, 79, 82-84, 88, 89, 91, 94, 95, 98-104, 107-113, 119, 121-129, 131-133, 136, 138, 140, 141, 146-148, 150, 153, 154, 157-159, 165-169, 174, 176, 177, 179, 184-192, 195, 197-200, 209, 213, 214, 219, 224-226, 229, 242-244, 247, 249, 253, 256, 261-265, 268, 270-272, 274, 277, 278, 280, 281, 283, 289, 290, 292, 294, 302

İstanbul Anlaşması: 247

İstanbul Gazetesi: 48

İstanbul Boğazı: 288, 289

İstanbul Hükümeti: 15, 19, 23, 32, 35, 37, 39, 57, 59, 77, 107, 112, 131, 132, 138, 142, 163, 166, 176, 180, 188, 206, 244, 246, 249, 270, 276, 277

İstanköy (Kos): 308

İstiklal Grubu: 257

İstiklal Marşı: 255, 256

İstiklal Mahkemeleri: 170, 172, 173, 234, 237, 259, 278

İsviçre: 153, 242, 276, 284

İş Bankası: 154

İş Ocağı: 157

İşören: 268

İtalya: 101, 154, 160, 187, 219, 229, 244, 246, 249, 262, 265, 272-274, 276, 282, 284, 285, 288, 308

İtalyan, İtalyanlar: 101-103, 125, 160-162, 183, 192, 226, 228, 264, 271, 274

İtilaf Devletleri: 107, 303

bk. Anlaşma Devletleri

İttifakname (Felah-ı Vatan): 78, 79

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti: 165

İttihat ve Terakki: 17, 26, 31, 34, 54, 68, 74, 107

İttihatçılık: 17, 21, 34, 50, 51, 54, 55, 99, 143, 166, 179, 195

İttihat ve Terakki Kulübü (Ankara): 125

İzmir: 17, 26, 32, 53, 69, 70, 73, 76, 124, 128, 139, 145-147, 153, 154, 160, 175, 187, 189, 191, 219, 222, 223, 226-228, 232, 233, 239, 242, 245, 246, 249, 263-265, 268-273

İzmir Suikasdi: 173

İzmir Valiliği: 29

İzmit: 17, 49, 50, 115, 124, 125, 140, 148, 168, 176, 264, 272, 274
İzoli Aşireti: 182
İzzet Bey, Temsilciler Kurulu: 15
İzzet Bey, Kambur, İzmir Valisi: 22, 29
İzzet Paşa, Ahmet, Sadrazam: 35, 189, 242-244, 261, 262, 294
İzzet Fuat Paşa: 189

J

Jandarma: 51, 167
Japonya: 284, 288
Jin Gazetesi: 184
Jön Türkler: 293

K

Kâbil: 212
Kadıköy: 105, 146
Kafkaslar: 138, 155, 193, 194, 198-200, 204, 235, 288
Kafkas Cumhuriyetleri: 194, 199, 210, 211
Kafkasya: 154, 233
Kağızman: 203
Kalaba (Ankara): 66
Kalimnos (Kalymnos): 308
Kalki (Calki): 308
Kalogeropulos, Yunan Başbakanı: 247
Kaltakkıran, Faik: 106
Kaman: 65
Kâmil, Çumralı: 178
Kâmil Efendi, Nakibüleşraf: 73
Kâmil Paşa, Sadrazam: 50
Kangal: 147, 184
Kansu, Mazhar Müfit: 43, 44, 53, 61, 63, 64, 68, 71, 79, 81-83, 85, 103, 125, 133, 149, 293
Kanun-i Esasi: 253, 254, 302
Kapitalizm: 235
Kapitülasyon: 186, 192, 201, 209, 220, 245, 284-286, 289
Karaağaç: 273, 274, 287, 288
Karabağ: 195
Karabekir, Kâzım: 20, 24, 43-46, 51, 52, 55, 62, 79, 81, 93, 109, 113, 116, 121-124, 126, 129, 131, 133, 157, 166, 170, 194, 196, 198, 200-203, 207, 208, 210, 235, 243, 251, 258, 284
Karacabey (Bursa) 40, 47, 128
Karacasu: 233
Karaçi: 153
Karadeniz: 51, 125, 159, 199, 200, 209, 219, 250
Karadeniz Boğazı: 88
Karaisalı: 215
Karakol Cemiyeti: 154, 159, 174, 195-198
Karaköse (Ağrı): 155
Karaman: 47
Karamürsel: 229
Karataş Burnu: 191
Kara Fatma: 147
Kara Kemal: 195
Kara Vasıf: 15, 24, 40, 45, 49, 53, 54, 71, 73, 76, 78, 79, 103, 106, 117, 133, 169, 195-198, 260, 305
Karay, Refik Halit: 21, 22
Karesi (Balıkesir): 17, 40, 180
Karlık Köyü (Uşak): 269
Karlsbad: 242
Kars: 44, 193, 194, 198, 202-204, 206, 208-210
Kars Antlaşması: 204, 210, 211
Kars İslam Şûrası: 116, 193
Karsıalan, Halit: 295
Karşıyaka (İzmir): 270
Kartal (İstanbul): 49
Kasaba (Turgutlu): 223
Kasımpaşa (İstanbul): 16
Kastamonu: 16, 55, 72, 124, 125, 147, 158, 172
Kayseri: 47, 61, 64, 115, 124, 128, 147, 250, 251, 307

Katma İstasyonu: 90
Kaya, Şükrü: 283
Kayabaşı Mahallesi (Maraş): 92
Kaymaz, Nejat: 84
Kâzımı. Ç. Ethem Ayaklanması: 307
Kâzım Bey. Öğüt Kurulundan: 175, 176
Kâzım Paşa: 189, 190
Kazos (Casso): 308
Kemah: 184
Kemal. Bnb.: 60
Kemalpaşa (İzmir): 269
Kemal Paşa. Jandarma G. K.: 232
Kemalettin. Ç. Ethem Ayaklanması: 306
Kemalettin Sami: 306
Kenan. Ç. Ethem Ayaklanması: 306
Kerkük: 90
Keskin: 158
Kestelli: 228, 276
Kıbrıs: 186, 219, 288, 309
Kılıç Ali. Yarb.: 92, 177, 214, 236-238, 259, 307
Kırkağaç: 229
Kırkkilise (Kırklareli): 229
Kırklareli: 229, 263
Kırşehir: 64, 65, 123, 128, 307
Kızılay: 153, 154, 247
Kızılhançer Cemiyeti: 165, 166
Kızılordu: 200, 205, 235
Kilikya: 32, 59, 61, 62, 91, 94, 95, 101, 104, 148, 188, 213, 216, 219, 220
Kilikya Hıristiyan Cumhuriyeti: 218
Killigil, Nuri: 194, 235
Kilis: 214
Kinros, Lord: 154
Kocaeli: 147
Kocatepe: 268
Koçgiri Aşireti: 174
Koçgiri Ayaklanması: 184
Koçhisar (Hafik): 184
Konya: 15, 16, 42, 47, 50, 53, 76, 98, 103, 110, 136, 138, 146, 147, 158, 165, 172, 178-180, 232, 233, 240, 246, 268
Komünist Enternasyonal: 205, 240
Konstantin. Yunan Kralı: 240, 247, 249, 251, 270
Koraltan, Refik: 136, 236
Kordonboyu (İzmir): 269
Korkmazof, Cemil: 209
Kos (İstanköy): 308
Kozan: 59, 124, 216, 217
Köseoğlu, Selahattin. Alb. Sıvas Kor. K.: 92, 122
Kula: 269
Kulp: 203
Kunduh, Bekir Sami: 30, 32, 34, 37, 40, 43-46, 53, 61, 70-72, 76, 79, 140, 141, 155, 169, 170, 201, 204, 205, 208, 219-221, 244-247
Kur'an: 130
Kurşunlu Cami (Ankara): 65
Kurucu Meclis: 43, 121, 122, 134, 259
Kurultay: 134
Kurutluoğlu, Müfit: 128
Kuşadası: 246, 264
Kut, Halil: 154-156, 194, 197
Kutbettin, Şeyh: 236
Kuvayi İnzibatiye: 129, 167, 168, 175
Kuvayi Muhammediye: 164
Kuvayi Seyyare: 236, 237, 239, 306, 307
Kuvvei İcraiye: 253
Küçükasya: 244, 285
Küçük Ermenistan: 59
Kürdistan: 32, 47, 179-185, 188, 191, 201, 245
Kürt Kadınları Teâli Cemiyeti: 180
Kürdistan Teâli Cemiyeti: 47, 164, 179-181, 183-185
Kürt, Kürtler: 32, 47, 58, 70, 164, 179-184, 192, 194, 198
Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti: 180
Kürt Teâvün Cemiyeti: 184
Kürtçe: 184
Kütahya: 55, 220, 237, 238, 240, 246, 249, 269

L

Ledoulx. M. Fransız Komiserliğinden: 104
Lefke (Osmaneli): 125
Légion d'Orient: 60
Lenin: 155, 208
Leros: 308
Libya: 309
Limni: 308
Lion (Fransa): 34
Lipso, Lipsos: 308
Lisle. Fransız Yzb.: 255
Londra: 95, 100-102, 109, 138, 183, 186, 187, 192, 208, 219-221, 243-247, 262, 266, 267
Londra Antlaşması: 308
Londra Konferansı: 187, 219, 243-248, 276, 308
Loti, Pierre: 219
Lozan (Lausanne): 276, 279, 283, 284, 286-291
Lozan Antlaşması: 209, 276, 287-292, 307, 309
Lozan Barış Konferansı: 283-285, 292, 294
Lübnan: 240
Lüleburgaz: 229
Lyautey. Fansız Mareşali: 222

M

Maan Ali. Bnb.: 175
Maçka (Trabzon): 159
Madra: 228
Magna Carta: 82
Mağarabaşı (Antep): 215
Mahir. Öğretmen: 65
Mahmut II. Sultan: 255
Mahmut. Milli Aşireti Başkanı: 182
Mahmut. Berberbaşı: 281
Mahmut. Yarb.: 65
Mahmut Paşa, Çürüksulu: 106
Mahmut Nedim. Sıvas: 72
Mahmudiye Marşı: 255
Makedonya: 290
Malaya Zırhlısı: 281
Mal Sandıkları: 110
Malatya: 64
Maliye Komisyonu: 263
Malta: 104, 107, 113, 133, 134, 13
193, 221, 246, 247, 260, 281
Malta Sürgünleri: 30, 35, 109, 247
Malta Kapısı (Yıldız Sarayı): 281
Manatov, Şerif. Sovyet Temsilcis
236, 306
Manda: 33, 62, 66, 165, 186
Manisa: 29, 53, 123, 150, 223, 23
269
Manukyan Kumpanyası: 90
Manyas: 17
Maraş: 39, 56-62, 91-95, 100, 12
139, 144, 147, 161, 187, 21
215
Mardin: 175, 181, 191
Mareşallik: 252
Marmara: 88, 125, 165, 219
Marseillese: 255
Marsilya: 262
Marş-ı Sultani: 255
Martonaltı, Hamdi. Telgraf Me.: 10
Massigly. Fransız Delegesi: 285
Mavroyani: 189
Mazarakis. Yunanlı Gnl.: 227, 273
Mdivani, Budu. Sovyet Elçisi: 15
208
Mdivani. Gürcü Elçisi: 206, 207
Mebuslar Meclisi: 15, 19-21, 26, 2
30, 32-35, 37-45, 53, 55, 56, 6
67, 69-87, 89, 90, 98-101, 10
106, 113, 117-124, 133, 13
150, 181, 254, 301
Mebus Seçimleri: 25-29, 31, 33, 3
50, 52-55
Mecidiye Marşı: 255
Mecitözü: 177
Meclis-i Kebir-i Milli: 134
Meclis-i Müessisan: 121

Melkûre Gazetesi (Ankara): 65
Megali İdea: 240, 249, 264
Mehmet, VI. Sultan Vahidettin: 132, 281
Mehmet. Pelit Köylü: 224
Mehmet. Ç. Ethem'in Adamı: 306
Mehmet. Hafız. Bakû Kurultayı: 205
Mehmet, Hanifzade. Temsilciler Kurulundan: 66, 72
Mehmet Efendi. Karaisalı Müftüsü: 215
Mehmet, Delibaş: 178, 179
Mehmet Efe. Demirci: 69, 145, 161, 162, 167, 175, 179, 225, 228, 231-233, 237, 238
Mehmet Ali. Avukat: 58
Mehmet Ali. Kürd. Teâli C.: 180
Mehmet Ali Bey. İçişleri Bakanı: 26
Mehmet Atıf. İskilipli: 165
Mehmet Emin. Kırkağaçlı: 224
Mehmet Hulusi. Yozgat Müftüsü: 128
Mehmet Kâmil (Antep): 59
Mehmet Nuri. Şeyhülislam: 241
Mehmet Sait Paşa. Bahriye Bakanı: 114, 189
Mehmet Şerif. Damat. İçişleri Bakanı: 19, 20
Mehmet Şükrü. Yeşilordu'dan: 235
Mehmet Şükrü. Afyon Milletvekili: 171, 260, 306
Mehmet Tevfik. Hafız. Somalı: 25
Meis (Castellorizo): 308
Mekke: 282
Mekke Şerifliği: 165
Melek Hanım: 146, 147
Mem u Zîn: 180
Memduh Bey. Milletvekili: 240
Menderes Nehri: 264
Menşevikler: 193, 206
Menteşe: 42
Menzil Örgütü: 145
Menzil Müfettişliği: 149, 225
Merdenek (Oltu): 202
Meriç: 245, 273, 274, 288
Merkez Ordusu: 185
Merkezi İslam Cemiyeti: 192
Mersin: 57, 124, 125, 133, 179, 216
Mestan Efe. Postlu: 225
Meşrutiyet: 38, 72, 166, 255
Metris Tepe: 248
Met, Yusuf İzzettin. Kor. K.: 42, 110, 112, 113, 124, 200
Mevlit: 249, 281
Mevlüd. Cambazzade: 178
Meydanıekbez: 220
Mezopotamya: 188
Mısır: 57, 186, 192, 197, 288, 309
Mızıka Karakolu (İstanbul): 108
Mızıka-ı Hümayun: 256
Midilli: 288, 308
Midye: 32, 191
Millerand. Fransa Başbakanı: 187, 188, 218
Milli Aşireti: 58, 182
Milli Ahrar Partisi: 27
Milli Fetvalar: 128
Milli Kongre: 26, 40, 55, 56, 106
Milli Marş: 256
Milli Misak (Ulusal Ant): 71, 86, 87, 90, 106, 155, 283
Milli Şûra: 122
Milli Talim Terbiye Dairesi: 102
Milli Türk Partisi: 55
Milletler Cemiyeti: 89, 183, 188, 191, 192, 245, 263, 289, 301
Milne. İngiliz Gnl.: 100, 101, 106, 141, 157
Milne Çizgisi: 228, 229, 241
M. M. Grubu: 158
Misak-ı Milli: 82, 83, 85-87
Misiros (Misyros): 308
Molla Bekir. Yörük: 225
Monbelli. İtalyan Gnl.: 273
Mondros: 21, 26, 32, 57, 66, 86, 89, 90, 98, 136, 138, 157, 217, 218, 227, 281, 284, 286
Monroe Doktrini: 186
Mont Benon Gazinosu (Lozan): 284

Montreux Sözleşmesi: 289
Moskova: 155, 156, 196, 199-212, 231, 240
Moskova Antlaşması: 155, 156, 161, 204, 209, 210, 288
Mougin. Fransız Alb.: 220
Mucur: 64
Mudanya: 125, 229, 272, 273
Mudanya Ateşkes Anlaşması: 242, 273-276, 283
Mudurnu: 176
Muğla: 42, 162, 225, 246
Muğlalı, Mustafa. Yarb.: 159
Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti: 165, 294
Muhammed Veli Han. Afgan Temsilcisi: 211
Muhammet Ali. Hint Halifelik Komitesi: 154
Muhittin Paşa. Ankara Valisi: 54, 63
Muhsin Paşa: 190
Muhtar Bey. Bayındırlık Müst.: 210
Muradiye Camisi (Erzurum): 146
Muratlı (Trakya): 229
Musa (A. Fuat Cebesoy): 196
Musa Efendi. Hacı. Temsilciler Kurulundan: 15
Musahip: 281
Musta Bey. Alaşehirli: 225
Mustafa, Hatipzade. Temsilciler Kurulundan: 15, 43, 72
Mustafa Bey. Kurmay Subay: 197
Mustafa Bey. Yzb.: 216
Mustafa Bey. Koçgiri Aşiretinden: 184
Mustafa. Çerkez. Kara: 177
Mustafa Bey. Dr. (Maraş): 93
Mustafa. Ç. Ethem Olayı: 306
Mustafa Asım Efendi: 189
Mustafa Kemal: 17-23, 25, 27-32, 34, 37-57, 60-86, 89, 90, 92, 93, 96, 98, 99, 101-103, 104, 108-110, 112, 114-116, 118, 119, 121, 124, 126, 127, 129-132, 134-142, 146-149, 151, 153-157, 160, 164, 166, 169, 170, 173, 178, 180, 184, 189, 195-201, 205, 211, 214, 216, 217, 220, 222, 225, 229, 230, 232, 233-238, 242-245, 247, 248, 250-254, 256-260, 264, 267-274, 276, 278-280, 283, 287, 290, 293-296, 298, 301, 302, 304
Mustafa Necati: 171
Mustafa, Nemrut: 167, 169
Mustafa Nuri: 236, 306
Mustafa Nuri Paşa: 189
Mustafa Reşit. Dışişleri Bakanı: 41, 76, 246
Mustafa Sabri. Şeyhülislam: 189, 190, 226, 241
Mustafa Sabri. Teâli-i İslam Başkanı: 165
Mustafa Sabri. Hürriyet İtilaftan: 180
Mustafa Suphi: 155, 205, 236
Mustafa Vasfi Efendi: 190
Musul: 39, 56, 57, 90, 183, 186, 188, 216, 245
Musul Sorunu: 283, 286, 287, 291
Muzaffer. Yaver: 65
Mücadele Sandığı. Kastamonu: 147
Müdafaa-i Hukuk: 15, 17, 19, 23-34, 40, 44, 49-51, 53, 55, 57, 64, 66, 68-72, 74, 75, 78-80, 83, 84, 91, 92, 108, 113, 122-125, 149, 151, 158, 170, 214, 258, 303
Müdafaa-i Hukuk Grubu, Zümresi: 257-259, 294
Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti: 147
Müderrisoğlu, Alparslan: 150, 156
Müfit Efendi. Milletvekili: 135, 279
Münevver. Kadıköy Mitingi: 146
Münih: 74
Müsavat Partisi (Azerbaycan): 194
Müttefikler (Anlaşma, İtilaf Devletleri): 77, 93, 95, 99-103, 107-110, 112-114, 183, 188, 190, 192, 213, 214, 219, 226, 241, 244-246, 261-265, 271-276, 278, 283-287, 290

N

Naci Kaplan: 237
Naciye Hanım: 146
Nahcivan: 211
Nail. Ütğm.: 104
Nakibüleşraf: 73
Nallıhan: 173
Namık. Yzb. (Ali Saip Ursavaş): 213
Namık Kemal: 65, 293
Nasihat Heyeti: 173
Naşit Bey. Toygaroğlu: 243
Natık Paşa. İstanbul Komutanı: 120
Nazım Bey. Dr. Tokat Milletvekili: 140, 235, 236, 239, 240, 306, 307
Nazilli: 224, 228, 229, 232, 241
Nazmi. Ayazmentli: 224
Necat ve İtilâ: 166
Necati. Bnb.: 49
Necati Bey. Erzurum Milletvekili: 70, 258
Necip Bey. Yozgat Mutasarrıfı: 177
Nedim. Ç. Ethem Ayaklanması: 306
Nedim Bey. Nevşehir Kaymakamı: 165
Neşet. Yzb. Hamza Grubu: 159
Neşet Bey. Milletvekili: 240
Neue Freie Presse: 294
Nevşehir: 165
Nice (Fransa): 242
Nigehban Cemiyeti: 165, 166, 168
Niğde: 147, 165, 307
Nikarya: 288, 308
Nisab-ı Müzakere Yasası: 133, 253
Nitti. İtalyan Başbakanı: 187
Niyazi Salih Baba. Hacıbektaş: 64
Nizamettin. Yenidünya Yazarı: 306, 307
Noel. İngiliz Bnb.: 48, 164
Nuh (Mustafa Kemal): 196
Numan Usta. İstanbul Mebusu: 106
Nurettin Bey. Polis Müdürü: 120
Nuretlin Paşa. Merkez Ordusu K.: 185, 189, 267, 268, 271
Nuri. Kâtip: 306
Nuri. Yzb.: 225
Nuri. Baytar (Veteriner): 184
Nuri Efendi. Şeyhülislam: 249
Nusaybin: 175, 181, 221
Nusret Bey. Urfa Mutasarrıfı: 57
Nümune Mektebi (Sıvas): 146

O

Okyar, Fethi: 221, 247, 265-267, 292, 295
Olağanüstü Meclis: 121-125
Oltu: 202
Omurtag, Salih. Bnb.: 83, 119, 301, 302
Onlar Konseyi: 186, 188
Orbay, Rauf: 30, 32, 34, 37, 38, 40, 43, 44, 46, 53, 55,61, 64, 68, 71-76, 78-81, 83-87, 89, 90, 99, 102, 103, 105, 106, 117, 121, 133, 247, 271, 278, 281, 287, 292, 295, 301, 302
Orta Anadolu: 165
Ortadoğu: 57, 61
Osman. Ç. Ethem Ayaklanması: 307
Osman. Yzb.: 60
Osman, Kocaoğlu: Buhara Cumhurbaşkanı: 156
Osman. Trabzon Milletvekili: 201
Osman Paşa: 189, 190
Osman Rıfat Paşa. Evkaf Bakanı: 114, 189
Osmaneli (Lefke): 112, 125
Osmaniye: 59, 148
Osmanlı Bankası: 64, 103, 110, 127, 149, 150, 154
Osmanlı Borçları (Düyun-ı Umumiye): 33, 110, 285, 286, 309
Osmanlı Saltanatı: 280, 281
Osmanlı Telgraf Ajansı: 127
Osmanoğulları: 279, 280
Ouchy Şatosu (Lozan): 285

Ö

Ödemiş: 149, 191, 224, 269
Öğüt Gazetesi (Konya): 52
Öğüt Kurulu (Nasihat Heyeti): 119, 173-175, 215
Ömer, Tavaslı: 225
Ömer, Ethembeyzade (Alaşehir): 29
Ömer Faruk, Şehzade: 249
Ömer Fevzi, Trabzon Delegesi: 52, 124
Ömer Lütfi, Yargıtay Üyesi: 50
Ömer Lütfi, Kaymakam: 239, 306
Ömer Mümtaz, Temsilciler Kurulundan: 43, 46
Ömer Efendi Köyü: 175
Ömer Rüştü Paşa: 189
Ömer Yaver Paşa, Başmabeyinci: 281
Öngören, İbrahim Tali: 201, 205
Özalp, Kâzım: 18, 29, 42, 52, 110, 124, 161, 225, 237, 295
Özbek Tekkesi, Üsküdar: 103, 125
Özdemir Bey, Antep Savunması: 217
Özgen, Osman, Rize Milletvekili: 173
Öztürak, Faik, Denizli Mutasarrıfı: 225

P

"P" Örgütü: 174
Padişah Kaymakamlığı: 137
Padişah Yaverliği: 77
Panislamist Kongre: 26
Papa: 166
Papazlı: 228
Papulas, Yunan Başkomutanı: 240
Paraskevopulos, Yunan Başkomutanı: 229
Paris: 27, 61, 181, 183, 186-188, 190, 191, 216, 223, 226, 244, 261, 262, 266, 267, 272
Paris Barış Konferansı: 20, 35, 36, 46, 58, 59, 62, 66, 75, 77, 179, 181, 183, 185, 186, 189, 223, 226, 228, 263, 265
Parlamenter Sistem: 39, 117
Pars, Muhittin Baha: 136, 235, 242 256
Paruşev, P.: 161
Patmos: 308
Patrikhane: 289
Payas: 220
Pektaş, Hüseyin: 36
Pellé, Fransız Gnl.: 262, 272, 287
Pendik: 157
Peyam-ı Milli (Ulusal Ant): 87
Peyam-ı Sabah Gazetesi: 90, 131 170
Pınarhisar: 147
Picot, George, Fransız Diplomat: 50 60-62, 91
Piskopis (Tilos): 308
Poincaré, Raymond: 222, 262, 266
Pontus: 111, 164, 175
Pontus-Ermenistan Federasyonu: 229
Portekiz: 284
Posta: 104
Pozantı: 57, 172, 215, 216, 221
Price, Daily Mail'den: 271

Q

Querette, Fr. Gnl.: 91-93

R

Rahime: 148
Rahmi Bey, İzmir Valisi: 233
Rambold, Sir Horace: 287
Rasim, Attarbaşızade: 66
Ratip, Yzb.: 60
Rauf Ahmet, Gazeteci: 56, 79
Rawlinson, İngiliz Yzb.: 109, 150, 246
Recep, Şeyh: 47
Redd i İlhak: 17, 18, 29, 145

Refahiye: 184
Refet Hoca (Maraş): 92
Reji (Tekel): 110, 150
Ren Ordusu: 255
Reşat. Yd. Sb.: 239, 306
Reşat Bey. Maliye Bakanı: 114, 189
Reşat Halis. Bern Elçisi: 173, 191
Reşat Hikmet. Dışişleri Müst. Mebuslar Mec. Başk.: 35, 74, 75, 99
Reşit Ağa (Kayseri): 64
Reşit Bey. İçişleri Bakanı: 19, 144, 188, 190
Reşit Bey. Çerkez: 29, 123, 195, 234-239, 248, 306
Reşit Paşa. Sıvas Valisi: 42, 122, 146, 147, 184
Rhodes (Rodos): 308
Rıfat. Temsilciler Kurulundan: 72
Rıfat Bey. Mersin Milletvekili: 258
Rıfat Bey. Ayan Başkanı: 190, 249
Rıfat. Börekçioğlu: 127
Rıfat. Mevlanzade: 180
Rıza. Dıramalı: 158
Rıza. Sevkiyatçı: 195
Rıza Bey. Kırşehir Milletvekili: 123, 240
Rıza Nur. Dr.: 85, 88-90, 118, 141, 156, 169, 170, 206, 209, 212, 250, 276, 278, 283
Rıza Paşa. Âyan Üyesi: 118, 189, 190
Rıza Paşa. Topkapı Muhafızı: 189
Rıza Tevfik: 81, 118, 173, 185, 189, 191
Rize: 173
Robert Kolej: 36
Robeck. Amiral. İngiliz Y. Kom.: 26, 41, 55, 94, 99, 100, 115, 116, 120, 191, 293
Rodos: 219, 308
Rodos ve 12 Ada: 191, 283, 288
Roji Kurd: 179
Roma: 153, 154, 244
Romanya: 191, 243, 284, 288
Rousseau. J.J.: 136
Ruble: 155, 156
Rum, Rumlar: 39, 144, 187, 223, 226, 227, 229, 245, 262, 263, 268, 287, 289, 290, 308
Rum Patriği: 111
Rum Patrikhanesi: 166, 289
Rum Sındığı: 268
Rumbold. İngiliz Y. Kom.: 244
Rumca: 290
Rumeli: 268
Rupi: 154
Rus, Ruslar: 160, 201, 205, 208
Rusya: 154, 158, 159, 193, 194, 198, 199, 209, 210, 235, 288
Rüstem Bey. Ahmet (Alfred): 42-44, 46, 61, 305
Rüştü. Alb.: 123
Ryan, Mr. İngiliz Y. Komiserliğinden: 104

S

Sabahattin, Prens: 56
Sabit Bey. Milletvekili: 240
Sadık Bey. Alb. Hürriyet-İtilaf Başk.: 26, 54, 55
Sadullah Bey. Temsilciler Kurulundan: 15
Safa Bey. Dışişleri Bakanı: 76, 97, 99, 100
Safa Bey. Milletvekili: 216
Saffet Bey. Ataşe: 206
Safranbolu: 175
Sağıroğlu, Sabit. Erzincan Milletvekili: 295, 296
Saimbeyli (Haçin): 217
Saint-Seans, Camille: 255
Saint-Marie, Felix. Fransız Komutanı: 59
Sait Bey. Öğüt Kurulundan: 175, 176
Sait. Kürt. Nursi: 165, 181
Sait Molla: 19, 46-49
Sait. Kürt Teâli C.: 180

Sait. Ütğm. (Şahin Bey): 214
Saka, Hasan: 283
Sakallı, Bayram: 149
Sakız: 288, 308
Sakarya Irmağı: 250-252
Sakarya Savaşı: 151, 153, 211, 220, 223, 247, 249, 251, 252, 259-261, 267
Salih. Yozgat Ayaklanması: 177
Salih Baba. Hacıbektaş: 64
Salih, Hacıoğlu. Veteriner Bnb.: 236, 239, 316
Salih Efendi. Milletvekili: 260
Salih Paşa. Bahriye Bakanı. Sadrazam: 18, 30-32, 34, 35, 37, 38, 80, 95-98, 104, 105, 111-114, 119, 121, 140, 182, 189, 242-244, 276
Salihli: 29, 95, 149, 225, 233, 269
Salma: 148, 149
Saltanatın Kaldırılması: 276, 278, 282
Saltanat Marşı: 255
Saltanat Şûrası: 26, 180, 189-192, 230
Saltık. Lemi: 283
Samanpazarı (Ankara): 65
Sami. Yzb. Ç. Ethem Ayaklanması: 239, 306
Samsun: 45, 51, 53, 63, 177, 243, 264, 268
Sancak: 123, 303, 304
San Remo: 183, 187, 188, 228, 282
Sansür Kurulu: 174
Sanzer. M. İtalya Dışişleri Bakanı: 262
Sapanca: 168, 242
Saracoğlu, Şükrü: 232
Saraou. Fransız Alb.: 220
Sarayköy: 225
Sarı Efe: 237
Sarıkamış: 202, 203
Sariyannis. Yunan Alb.: 273
Saruhan: 40, 53, 123, 234
Sart: 228
Savaş Suçluları: 86, 89
Savaş Tazminatı: 286, 287, 291
Saydam, Dr. Refik: 64
Schimitt, Oscar. Osmanlı Bankası Md.: 64
Sebilürreşat: 256
Sefer, Berzek. Düzce Ayaklanması: 174-176
Selahattin. Alb. III. Kor. K.: 41, 43, 200, 278
Selahattin Bey. Milletvekili: 79, 258, 260
Selamet Gazetesi: 65
Selamet-i Umumiye Komitesi: 258, 259
Selanik: 290
Selçuk: 223, 228
Selçuklular: 38
Selek, Sabahattin: 52, 142, 143, 154
Semendirek: 308
Senai. Yarb. Kuv. İnzibatiye: 168
Sertel, Zekeriya: 150
Servet Bey. Temsilciler Kurulu Üyesi: 15
Servet, Şeyh. Milletvekili: 306
Sevr, Sevres Antlaşması: 173, 183-185, 191, 192, 202, 218, 219, 230, 241, 244, 245, 261, 263, 277, 290
Sevük, İsmail Habip: 148
Seydişehir: 16, 179
Seyit Bey. Adalet Bakanı: 296, 297
Seyitgazi: 44, 62, 63, 68, 249
Seyyare-i Yeni Dünya: 236
Sıçan Adası: 223
Sındırgı: 239
Sırbistan: 288
Sırp-Hırvat-Sloven Devleti: 284
Sırp Sındığı: 268
Sırrı Bellioğlu: 139, 141
Sıtkı. Ç. Ethem Ayaklanması: 306
Sivas: 15, 18, 19, 22-28, 33, 37, 49 53, 56, 59, 61-65, 70-73, 76, 90-92, 122, 124, 126, 146, 147, 149, 164, 177, 178, 182, 185, 196, 257

Sıvas Kadınlar Kongresi: 146
Sıvas Kongresi: 15, 16, 19-21, 24, 25, 27, 30-34, 44, 59, 63, 64, 66, 71, 78, 79, 83, 84, 90, 98, 126, 139, 149, 154, 163, 177, 180, 184, 195, 225, 293, 294
Sıvas Valiliği: 184
Silivri: 229
Simav ve Havalisi Komutanlığı: 234
Simi (Sömbeki): 308
Sincanlı: 268
Sine-i Millet: 77
Sinop: 85, 125, 250
Sinopulos. Yunan B. Elçisi: 275
Sis (Kozan): 216
Sisam: 288, 308
Siverek: 182
Sivrihisar: 54, 251
Sforza, Kont. İtalyan Dışişleri Bak.: 244-246
Skarpanto: 308
Smith, M.L.: 226, 230
Soci: 235
Soma: 225, 229
Sorgun: 177
Sosyalist: 106, 196
Sosyalist Birliği Partisi: 55
Sovyet, Sovyetler: 155, 156, 160, 161, 194, 196, 199-204, 206-209, 211, 218, 235, 270
Sovyet Cumhuriyetleri: 197, 210
Sovyet Halk Komiserler Heyeti: 200
Sovyet Rusya: 154, 193, 194, 203, 205, 206, 209, 262, 284
Soyak, Recep Zühtü: 126
Söğüt: 248, 269
Söke: 246, 264
Sömbeki (Simi): 308
Söylemezoğlu, Galip Kemali: 153, 187
Söylev: 48, 74, 79, 137
Sözbirliği Gazetesi (Afyon): 53
Stalin: 208
Stergiadis, Aristeidis. İzmir Komiseri: 226, 265
Stratikos. Yunan Gnl.: 252
Subaşı, Yakup Şevki: 116, 157, 247, 267, 268
Sudan: 309
Suhumi: 235
Sulh ve Selamet Partisi: 27, 55
Sultanahmet Mitingi: 146
Sultantepe (Üsküdar): 103
Suphi. Tümgnl. Kuv. İnzibatiye: 168
Suphi Bey. Konya Valisi: 165
Suriye: 57, 60-62, 85, 90, 91, 182, 183, 186, 188, 192, 213, 220, 221, 285, 288
Suruç: 58
Susurluk: 17, 18
Suşehri: 184
Süleyman: 145
Süleyman Efendi. Yd. Sb.: 197
Süleyman Hadi Paşa: 189, 190
Süleyman Nazif: 113
Süleyman Necati. Milletvekili: 203
Süleyman Şah (Caber): 221
Süleyman Şefik. Bakan: 21
Süleyman Şefik. Kuv. İnzibatiye: 167, 168
Süleymaniye: 90
Süleymaniye Kulübü: 118
Süleymanlı (Zeytun): 93
Süryani: 183
Sütçü İmam (Maraş): 58
Sykes. İng. Diplomat: 56

Ş

Şahin Bey (Ütğm. Sait): 214
Şakir, Kınacızade: 66
Şakir Paşa. Topkapı Muhafızı: 189
Şam: 57
Şapolyo. Enver Behnan: 65
Şefik Bey. Danıştay Üyesi: 174, 185
Şehir Bahçesi (Ankara): 65
Şehit: 117, 128

Şehzadebaşı (İstanbul): 104, 108, 111
Şemseddin Efendi. Temsilciler Kurulundan: 72
Şemsettin: 46
Şeriat: 128, 165-167
Şerif Bey. Sinop Milletvekili: 131, 132, 135, 136
Şerif Paşa. Damat. İçişleri Bakanı: 72, 73, 76
Şerif Paşa. Kürt: 179, 181, 183
Şevket Bey. Kâmil Paşaoğlu: 19
Şevket. Galatalı. Alb.: 46, 106, 196, 247
Şevket. Manyaslı: 239, 306
Şevket Turgut. Genelkur. Başk.: 76
Şeyh Recep Olayı: 16, 18, 19
Şeyh Sait Ayaklanması: 171, 173, 185
Şıh Camii (Antep): 217
Şuhut: 268
Şûra: 199
Şûray-ı Milli: 134
Şükrü. Ç. Ethem Ayaklanması: 306
Şükrü. Yenibahçeli: 195
Şükrü Bey. Tütüncübaşı: 281

T

Tahir. Jand. Yzb.: 224, 225
Tahsin. Kuvayimilliyeden: 145
Tahsin. Komiser: 197
Tahsin Bey. Mebus: 69
Tahsin Bahri. Bakû Kurultayı: 205
Takvim-i Vekayi: 78
Talat Paşa. Sadrazam: 74, 195
Talat. Küçük: 197
Tanca: 41
Taner, Tahir: 283
Tanrıöver, Hamdullah Suphi: 76, 83, 134, 135, 139, 140, 169, 170, 248, 252, 255, 256, 296
Tasviri Efkâr: 23
Tarik-i Salah: 166
Taşhan (Ankara): 65
Taşkesen İstasyonu: 159
Taşnak, Taşnaklar: 194, 204, 206
Taşnak Cumhuriyeti: 200, 201
Tatarlar: 194
Tavşan Adası: 288, 308
Tavşancıl: 49
Tavşanlı: 145
Teâli-i İslam Cemiyeti: 164, 165, 174
Tecziye Ahidnamesi: 86
Tehcir Olayı: 31
Teftiş Kurulu: 49, 51-53
Tekâlif-i Milliye: 151-153, 250
Tekel: 110, 150
Tekeli, Sinan (Yzb. Ratip): 60, 215
Tekirdağ: 229, 263
Telkın ve Tedhiş Yasa Önerisi: 171
Temsil Heyeti: 15, 18, 22, 24, 29, 70
Temsilciler Kurulu: 15, 17-31, 25, 26, 29-35, 37-46, 48-53, 55-57, 60-66, 68-75, 77, 80-83, 85, 92, 94, 96, 99, 106, 108-113, 121-123, 125-127, 129, 130, 132, 134, 136, 144-150, 157, 164, 165, 167, 170, 177, 180-182, 194, 195, 197, 198, 200, 214, 304
Tengirşenk, Yusuf Kemal: 84, 85, 118, 141, 155, 156, 169, 170, 201, 204, 206, 208-210, 220, 221, 247, 259, 261, 262, 264, 276, 283, 297
Tepeyran, Ebubekir Hazım. İçişleri Bakanı: 76, 80, 97, 99, 296
Terörle Mücadele Yasası: 171
Tesanüt Grubu: 257
Teselya: 290
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu: 254
Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti: 195
Tevfik. Bulgurzade: 66
Tevfik. Yzb. Çerkez: 234, 237, 239, 306
Tevfik Bey. Bakan: 97, 185
Tevfik Efendi. Şeri Tetkik Mec.: 190

Tevfik Paşa, Sadrazam (Okday): 26, 35, 75, 96, 99, 113, 185, 188, 189, 219, 241, 242, 244, 245, 261, 270, 272, 277-279, 281
Tevfik Şükrü: 293
Tiflis: 193, 206, 207
Tigrel, Zülfü: 283
Tilos (Piskopi): 308
Times, The: 294
Tire: 191
Tokat: 37, 124, 140
Tophane Limanı: 106
Topuzlu, Dr. Cemil, Bayındırlık Bakanı: 114, 188
Toroslar: 157, 215, 216
Toynbee, Arnold: 141, 199, 290
Trabzon: 16, 24, 40, 45, 52, 53, 63, 83, 109, 115, 123, 124, 159, 161, 173, 187, 191, 250
Trabzon Muhafaza-i Hukuk C.: 159
Trablusgarp: 140, 309
Trakya: 32, 108, 110, 159, 165, 186, 187, 189, 191, 222, 226, 229, 245, 246, 262, 265, 271-275, 287, 288
Trikupis, Yunan Başkomutanı: 269
Tuncay, Saffet: 74
Turgay, Esat Fuat: 154
Turgutlu: 223, 269
Türk İstiklal Harbi: 161
Türk Marşı: 255
Türk Ocağı: 102
Türkgeldi, Ali Fuat: 95, 96, 104, 111
Türkmen, Halil, Milletvekili: 296
Türkistan: 197
Türkiye Büyük Millet Meclisi: 61, 91, 122, 129, 133-135, 139, 140, 150, 151, 155, 159, 164, 166, 170, 173, 184, 185, 192, 194, 201, 203-211, 218, 220, 221, 230, 232, 234, 236, 240, 242, 244-246, 249-257, 259, 262, 264, 265, 270, 279, 280, 282, 290, 292, 294, 296
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti: 178, 205, 210-212, 216, 218, 219, 221, 222, 230, 235, 237, 242-247, 261, 265, 267, 271, 273, 274, 277, 278, 280, 283, 290, 292, 306
Türkiye Cumhuriyeti: 298
Türkiye Halk İştirakiyun Partisi: 236
Türkiye Komünist Partisi: 155, 236
Türkiye Muvakkat İcra Heyeti: 200
Tütüncübaşı: 281
Tüzün, Atıf: 136

U

Ukrayna: 211
Uluborlu: 233
Ulucaml (Maraş): 58
Ulucanlar (Ankara): 126
Ulukışla: 59
Ulunay, Refi Cevat: 90
Ulusal Ant: 71, 82-91, 94, 99, 100, 155, 166, 182, 194, 201, 202, 205-207, 209, 219-221, 242, 245, 246, 257, 258, 263, 280, 283, 287, 294, 301
Ulusal Bayram: 135, 256, 257
Ulusal Şûra: 134
Ulusal Yükümlülükler: 151-153, 250
Umay, Dr. Fuat: 173
Umurbey (Burgaz): 158
Umum Kuvayi Seyyare Komutanlığı: 231
Uran, Hilmi: 85-87
Urfa: 39, 56-62, 128, 139, 144, 147, 182, 191, 213, 214
Ursavaş, Ali Saip: 213
Uşak: 149, 228, 229, 240, 241, 248, 269
Uşak Kongresi: 196, 197
Uzunköprü: 229
Uzunoluk Hamamı (Maraş): 58

Ü

Üç Büyükler: 223
Üç Liva: 88, 193, 198, 206, 301
Üç Sancak: 201, 202, 207
Üçüncü Enternasyonal: 205
Üçüncü Meşrutiyet: 141
Üçüncü Ordu Müfettişliği: 305
Ümraniye: 184
Ünaydın, Ruşen Eşref: 23, 295
Üngör, Ekrem Zeki: 256
Üsküdar: 103, 105, 124, 125, 146, 159

V

Vacip: 117
Vahidettin: 18, 19, 23, 26, 27, 37, 41, 47, 72, 75, 77, 78, 81, 82, 95-97, 104-106, 111, 113, 115, 117-120, 169, 186, 189, 190, 230, 241, 261, 262, 281, 282, 305
Vahit: 306
Vakit Gazetesi: 81
Van: 184, 191, 203
Vaner, Haydar: 42, 43, 70, 116, 125, 259
Vansittart. İngiliz Temsilci: 247
Vasfi Bey. Âyan Üyesi: 118
Vasıf. Karesi Mebusu: 180
Vaşington: 305
Vatana Hıyanet Yasası: 135, 169-173, 306
Vatikan: 41
Vehbi Hoca. Şeriye Bakanı: 105, 118, 282
Velit Ebuzziya: 23, 113
Venedik: 272, 276
Venizelos: 38, 188, 223, 226, 227, 229, 286
Venizeloscular: 267
Verdun: 215
Versailles Antlaşması: 186
Versailles Sarayı: 188
Veysel. Tümen K.: 249
Viçe: 203
Viranşehir: 182
Viyana: 252
Vrangel. Rus Gnl.: 159, 210, 243

W

Wager. İng. Gnl: 57, 59
Washington, George: 136
Weimar: 34
Wilson. A.B.D. Başkanı: 187, 192, 205, 226
Wilson İlkeleri, Prensipleri: 21, 66, 77, 88, 179, 186
Withall. İng. Yzb.: 65, 66, 102
Wolf, Schmall. İng. Gnl.: 112

Y

Yahşihan: 158
Yahya, Adnan. İlay-ı Vatan Başkanı: 165
Yahya Galip. Ankara Vali V.: 63, 65, 72, 177, 234
Yahya Kaptan: 48, 49
Yahya Sezai: 29
Yahudi, Yahudiler: 65, 226
Yakındoğu: 222, 244
Yakup Bey: 65
Yakup. Yzb.: 197
Yalman, Ahmet Emin: 103, 113, 125
Yaver Paşa, Ömer. Başmabeyinci: 81, 82
Yaylacık: 228
Yekbun Gazetesi: 179
Yemen: 186
Yenice Köyü (Gönen): 158
Yeni Dünya Gazetesi: 236, 239, 306
Yenigün Gazetesi: 83, 90, 127, 295
Yenihan (Yıldızeli): 177

Yeni Hayat Dergisi: 240
Yenişehir (Bursa): 40
Yeni Osmanlılar: 293
Yeşilordu: 173, 235, 236
Yıldırım Orduları Komutanlığı: 157
Yıldız Sarayı: 81, 105, 111, 189, 281
Yıldızeli (Sıvas): 177, 178
Yiğit, İbrahim Süreyya: 42, 43, 46, 70, 103, 136, 236, 259
Yirmi Üç Nisan Ulusal Bayramı: 135, 256
Yozgat: 123, 124, 128, 147, 176, 177, 233, 234, 307
Yunan, Yunanlılar: 26, 73, 94, 95, 100, 143, 144, 146, 153, 160, 176, 187, 190, 192, 204, 218-230, 232, 234, 236, 239-252, 260, 261, 263, 264, 266-274, 284-286, 308
Yunanistan: 164, 166, 187, 191, 201, 227, 230, 240, 244-246, 262-265, 273, 284-289, 308
Yunus Nadi: 22, 83, 90, 103, 119, 126, 127, 129, 134, 235-237, 244, 295-297
Yusuf İzzet Paşa: bk. Met
Yusuf Ziya. Milletvekili: 240
Yüce Divan: 21, 79,
150'likler: 240

Z

Zabitan Grubu: 158, 159
Zaharoff, Basil: 160
Zara: 174, 184, 185
Zaruşat: 198
Zekâi: 244
Zeki. Ç. Ethem Ayaklanması: 307
Zeki, Kadirbeyoğlu: 86, 106, 159
Zeki Paşa. Müşir: 19, 47, 168, 189, 190
Zeybek: 146
Zeynelâbidin. Hürriyet İtilaf Başk.: 27
Zeynelâbidin. Bozkırlı Âyan üyesi: 16, 189
Zeynelâbidin. Konya Milletvekili: 180
Zeytun (Süleymanlı): 93
Zile: 177, 178
Ziraat Mektebi (Ankara): 66, 126
Ziraat Bankası: 110
Ziya Bey. Erzurum Milletvekili: 86, 133
Ziya Paşa: 80, 277, 278
Ziya Hurşit. Milletvekili: 240, 278
Ziynetullah Nuşirevan: 306, 307
Zonguldak: 217

Şerafettin Turan, 1925'te Van'ın Erciş ilçesinde doğdu. Bitlis, Muş, Erzurum'da ilk ve orta öğrenimini bitirip Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih Coğrafya Bölümüne girdi. 1946'da aynı enstitüye asistan olarak atandı. DTCF'nin Tarih Bölümünden de 1951'de diploma aldı. Bu arada Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde asistanlık görevini de sürdürdü. 1952'de DTCF, Genel Türk Tarihi Bölümüne asistan oldu. 1954'te doktor, 1956'da doçent; 1964'te de profesörlük sanını aldı. DTCF Dekanlığı, TRT Yönetim Kurulu üyeliği, Türk Dil Kurumu Başkanlığı, Kültür Bakanlığı Müsteşarlığı gibi önemli görevler üstlendi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana yaklaşık yetmiş yıl geçti, ama "yeni Türkiye"nin oluşumunu "öncesi" ve "sonrası"yla irdeleyen bir tarih henüz ortaya çıkmadı.

Şerafettin Turan, çağdaşlaşmayı amaç edinen "yeni Türkiye"nin tarihini, bir başka deyişle **TÜRK DEVRİM TARİHİ**'ni duygusallıktan uzak nesnel bir bakış açısıyla yazdı. Ancak **TÜRK DEVRİM TARİHİ**'ni tek kitaba sığdırmak olanaksızdı. Üstelik devrim tarihi, "resmi tarih"ten yana olanlar ya da olmayanlarca, çoğunlukla da bilimsellikten uzak bir anlayışla salt "kahramanlık" öyküsü gibi sunulmuş, pek çok bilgi-belge göz ardı edilmişti. ***Şerafettin Turan,*** **TÜRK DEVRİM TARİHİ**'ni dört kitapta bütün yönleriyle ele aldı. 1. ciltte, ***"İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe"*** değin olup bitenleri; 2. ciltte ***"Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne"***yi; 3. ciltte ***yeni Türkiye'nin oluşumu***nu; 4. ciltte de ***çağdaşlık yolunda yeni Türkiye***yi, günümüze değin uzanan olayları değerlendirdi.

Daha önce yayımladığımız **TÜRK KÜLTÜR TARİHİ** ile **TÜRK DEVRİM TARİHİ/I**'den sonra, **TÜRK DEVRİM TARİHİ/II,** herkesin yararlanacağı bir kaynak, bir başyapıttır.

9 789754 942781

9 789754 943030

ISBN 975 - 494 - 278 1 (Tk No.)
ISBN 975 - 494 - 303 6 (2. Kitap)
92 . 06 . Y . 0105 . 0421

KDV dahil